ISSN 2663-1636

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Центральноукраїнський національний технічний університет

ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 1(34)

Кропивницький • 2018

ISSN 2663-1636

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Central Ukrainian National Technical University

CENTRAL UKRAINIAN SCIENTIFIC BULLETIN

ECONOMIC SCIENCES

Issue 1(34)

Kropyvnytskyi • 2018

УДК 33

Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки, вип. 1(34). – Кропивницький: ЦНТУ, 2018. – 320 с.

Рекомендовано до друку *Вченою радою Центральноукраїнського національного технічного університету, протокол №5 від 20.12.2018р.*

Редакційна колегія:

Шалімова Н.С. (головний редактор), д.е.н., проф.;
Левченко О. М. (заст. головного редактора), д.е.н., проф.;
Бугаева М.В. (відповідальний секретар за напрямом «Економіка та менеджмент»), к.е.н.;
Смірнова І.В. (відповідальний секретар за напрямом «Фінанси, облік та аудит»), к.е.н., доц.;
Білопольський М.Г., д.е.н., проф., віце-президент АЕН України;
Дрозд І.К., д.е.н., проф.;
Жовновач Р.І.., д.е.н., доц.;
Каленюк І.С., д.е.н., проф.;
Лутай Л.А., д.е.н., проф.;
Манцуров І.Г., д.е.н., проф., член-кореспондент НАН України;
Пальчевич Г.Т., к.е.н., проф.;
Ревенко А.Д., к.е.н., доц.;
Семикіна М.В., д.е.н., проф.;
Трохимець О.І., д.е.н., доц.;
Ушенко Н.В., д.е.н., проф.;

Гечбаія Бадрі, д.е.н, проф. (Грузія)
Д'якон Д., Dr.oec, ассоц. проф. (Литва);
Моравскі Войцех, д. хабілітований, проф. (Польща);
Маноле Т.М., д-р хабілітат е.н., проф. (Молдова);
Махмуд Хамдам, д-р філософії з управління персоналом (Ліван);
Сашер Хассан Ел-Аннан, д-р філософії по менеджменту (Ліван).

Адреса редакційної колегії:
25030, м. Кропивницький, пр. Університетськи, 8,
Центральноукраїнський національний технічний університет,
тел.: +380 (522) 390-466, +380 (522) 390-584, +380 (522) 55-10-49.
Офіційний сайт: http://economics.kntu.kr.ua

Збірник заснований у 2001 році.
Включений до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватись результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук в галузі економічних наук (постанови Президії ВАК України від 14 листопада 2001 року №2-05/9, від 10 березня 2010 року № 1-05/2, наказ Міністерства освіти і науки України від 12 травня 2015 року №528, наказ Міністерства освіти і науки України від 07 листопада 2018 року №1218).

Збірник наукових праць зберігається в загальнодержавній реферативній базі даних «Україника наукова» Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського та представлено у міжнародних наукометричних базах даних, пошукових інформаційно-аналітичних системах, репозитаріях (електронних архівах):

Ulrich's Periodicals Directory,
ResearchBib (Academic Resource Index),
Central and Eastern European Online Library (CEEOL),
Scientific Indexing Services (SIS), CiteFactor, Index Copernicus,
CrossRef, Google Scholar

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ №23512 - 13352 ПР від 13.07.2018 р.
ISSN 2663-1636 (p), 2663-1644 (e) DOI: 10.32515/2663-1636

Мови видання: українська, російська, англійська. Періодичність – 2 рази на рік.

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за підбір і точність наведених фактів, цитат, даних, власних імен та інших відомостей, а також за те, що матеріали не містять даних, які не підлягають відкритій публікації. Редакція може приймати рішення про публікацію статті в порядку обговорення, не поділяючи точки зору автора.

© Центральноукраїнський національний технічний університет, 2018

UDC 33

Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic Sciences, iss. 1(34). – Kropyvnytskyi: CNTU, 2018. – 320 p.

Recommended *by Academic Council of Central Ukrainian National Technical University, minutes №5, 20.12.2018*

Editorial Board:

Nataliia Shalimova (Editor-in-chief), Doctor of Economic Sciences, Professor;
Olexandr Levchenko (Assistant to Editor-in-Chief), Doctor of Economic Sciences, Professor;
Maria Buhaieva (Executive Secretary of the section "Economics and Management"), PhD in Economics;
Iryna Smirnova (Executive Secretary of the section "Finance, Accounting and Audit"), PhD in Economics, Associate Professor;
Mykola Bilopolskiy, Doctor of Economic Sciences, Professor, Vice-President of Academy of Economic Science of Ukraine;
Iryna Drozd, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Ruslana Zhovnovach, Doctor of Economic Sciences, PhD in Economics;
Iryna Kaleniuk, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Larysa Lutai, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Igor Mantsurov , Doctor of Economic Sciences, Professor, corresponding member of the National Academy of Science of Ukraine;
Halyna Palchevich, PhD in Economics, Professor;
Revenko Anatoliy, PhD in Economics, Associate Professor;
Maryna Semykina, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Olena Trokhymets, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor;
Natalia Ushenko, Doctor of Economic Sciences, Professor;

Badri Gechbaia, Doctor of Economics, Professor (Georgia);
Deniss Djakons, Dr.oec, Assoc., Professor (Latvia);
Wojciech Morawski, Dr. hab., Professor (Poland);
Tatiana Manole, Doctor hab. of Economic Sciences, Professor (Moldova);
Mahmud Hamdam, Ph.D in Personnel Management (Lebanon);
Sasher Hassan El-Annan, Ph.D in Management (Lebanon).

Editorial address:
Central Ukrainian National Technical University, Prospekt Universytetskyy, 8, Kropyvnytskyi, Ukraine, 25030
phone: +380 (522) 390-466, +380 (522) 390-584, +380 (522) 55-10-49.
Official site: http://economics.kntu.kr.ua

The Collection was founded in 2001.
The Collection is included in the List of Scientific Special Editions in which the results of dissertations for scientific degrees of a candidate and a doctor in economic sciences may be published (Decisions of the Presidium of Higher Attestation Commission of Ukraine on November 14, 2001, № 2-05/9, on March 10, 2010 № 1-05/2; Order of the Presidium of the Ministry of Education and Science of Ukraine on May 12, 2015, № 528; Order of the Presidium of the Ministry of Education and Science of Ukraine on November 07, 2018, № 1218).

The Collection is presented in Bibliographic Database "Ukrainika scientific" of Vernadsky National Library of Ukraine and indexed in the international scientometric databases, searching information-analytical systems, repositories (electronic archives):

Ulrich's Periodicals Directory,
ResearchBib (Academic Resource Index),
Central and Eastern European Online Library (CEEOL),
Scientific Indexing Services (SIS), CiteFactor, Index Copernicus,
CrossRef, Google Scholar

Certificate of State Registration: КВ № 23512-13352 ПР of July 13, 2018
ISSN 2663-1636 (p), 2663-1644 (e) DOI: 10.32515/2663-1636

Languages: Ukrainian, Russian, English. *Periodicity* - twice per year

Authors of published material are responsible for the selection and accuracy of facts, quotations, data, proper names and other information, as well as that the materials do not contain data that are not open publication. Editorial board may decide to publish article in order of discussion without sharing the author's view.

© Central Ukrainian National Technical University, 2018

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

О.М. Левченко, О.В. Ткачук (Україна)
Організаційно-економічні засади створення інноваційно-інтегрованих структур в умовах соціально-економічної нестабільності *(українською мовою)* 9

В.В. Зайченко (Україна)
Роль територіальних громад у забезпеченні розвитку інноваційно-інтегрованих структур в умовах децентралізації *(українською мовою)* 21

Н.Л. Любченко (Україна)
Реалізація бюджетної політики об'єднаних територіальних громад в частині формування доходів місцевих бюджетів *(українською мовою)* 33

В.А. Туржанський, І.В. Несторишен (Україна)
Світовий досвід функціонування таргетинг-центрів в контексті забезпечення митної безпеки *(українською мовою)* 40

О.В. Сторожук, О.В. Заярнюк (Україна)
Перспективи формування інноваційно-інтегрованих структур в економіці регіону *(українською мовою)* 49

Ю.О. Коновалов (Україна)
Проблемні питання визначення митної вартості транспортних засобів *(українською мовою)* 56

І.О. Царенко (Україна)
Освітня компонента формування інноваційно-інтегрованих структур в Україні *(англійською мовою)* 64

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

М.В. Орлик (Україна)
Зародження банківської кредитної системи в Російській імперії у другій половині XVIII – на початку XIX ст. *(українською мовою)* 75

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

О.М. Коваленко, О.В. Станіславик, К.О. Танащук (Україна)
Сучасні аспекти нормування праці управлінського персоналу на промислових підприємствах та в наукових організаціях *(українською мовою)* 83

В.О. Кабай (Україна)
Аналіз тенденцій міграційного руху в Україні, оцінка його наслідків та загроз *(українською мовою)* 97

А.В. Карпенко, Г.В. Засоріна (Україна)
Сучасні реалії трудової міграції українців до Польщі *(українською мовою)* 106

Н.С. Красножон (Україна)
Аналіз відповідності кадрового забезпечення регіонів потребам інноваційної економіки *(українською мовою)* 114

А.О. Левченко (Україна)
Професійний розвиток персоналу в умовах активізації інноваційно-інтеграційних процесів *(українською мовою)* 124

Д.Д. Плинокос, А.О. Москаленко (Україна)
Розвиток людського потенціалу в університетських бізнес-інкубаторах *(українською мовою)* 134

І.В. Терон (Україна)
Особливості й типодинаміка ринків праці сільських територій *(українською мовою)* 141

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

А.В. Базилюк (Україна)
Роль грошово-кредитної політики України у забезпеченні економічного зростання в умовах цифрових трансформацій *(українською мовою)* 150

Н.С. Шалімова, О.А. Магопець (Україна)
Державна фінансова підтримка розвитку інноваційної діяльності в Україні *(українською мовою)* 161

О.Ю. Коцюрба (Україна)
Банківський сектор як елемент системи протидії легалізації та відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом *(українською мовою)*.....172

А.М. Лисенко, А.В. Бакай (Україна)
Податкове навантаження суб'єктів господарювання та його вплив на формування важливих показників розвитку економіки України *(українською мовою)* 180

Т.А. Мельник (Україна)
Проблемні аспекти розвитку системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні *(українською мовою)* 188

С.А. Фрунза (Україна)
Проблеми формування інвестиційних джерел в АПК України та напрями їх ефективного використання *(українською мовою)*.....197

М.А. Славкіна (Україна)
Теоретичний зміст економічної безпеки банківського сектору національної економіки України *(українською мовою)* 206

ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

В.М. Савченко, О.В. Пальчук, Л.В. Кононенко (Україна)
Інформаційне забезпечення податкового менеджменту *(українською мовою)* 214

О.С. Роєва (Україна)
Виконання завдань з аудиту елементів та статей фінансової звітності як окремих об'єктів: вимоги та рекомендації Міжнародних стандартів аудиту *(українською мовою)* 221

СТАТИСТИКА. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

В.Ф. Гамалій, Т.В. Мугденко (Україна)
Управління проектами банку в період трансформації *(українською мовою)* 233

О.В. Чорний (Україна)
Економетрія: міждисциплінарний характер академічної дисципліни *(українською мовою)* 243

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ТА ГАЛУЗЕЙ. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Л.С. Лісогор, Н.В. Руденко, В.О. Чувардинський (Україна)
Виклики та можливості підвищення рівня конкурентоспроможності робочої сили в Україні *(українською мовою)* 250

Л.Д. Запірченко, Т.Ф. Рябоволик (Україна)
Особливості інноваційної діяльності та впровадження інновацій у виробничу діяльність аграрних підприємств *(українською мовою)* 259

Ю.В. Малаховський, А. Кансо (Україна), Х. Хайдура (Ліван)
Теорія та практика формування соціального капіталу науково-освітнього кластеру регіональної інноваційної екосистеми на базі технічного університету *(українською мовою)* 269

Н.П. Сисоліна, Г.В. Савеленко, І.П. Сисоліна (Україна)
Проблемні аспекти та перспективи інноваційного розвитку сільськогосподарського машинобудування *(українською мовою)*.....280

І.В. Харченко, Л.М. Романюк (Україна)
Проблеми системи ProZorro та шляхи їх подолання *(українською мовою)* 288

А.В. Сало (Україна)
Конкурентоспроможність випускників в умовах інноваційних трансформацій ринків праці та глобальних викликів *(українською мовою)* 297

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ 311

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫМ ХОЗЯЙСТВОМ. МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

А.Н. Левченко, О.В. Ткачук (Украина)
Организационно-экономические основы создания инновационно-интегрированных структур в условиях социально-экономической нестабильности *(на украинском языке)* 9

В.В. Зайченко (Украина)
Роль территориальных общин в обеспечении развития инновационно-интегрированных структур в условиях децентрализации *(на украинском языке)* 21

Н.Л. Любченко (Украина)
Реализация бюджетной политики объединенных территориальных общин в части формирования доходов местных бюджетов *(на украинском языке)* 33

В.А. Туржанский, И.В. Несторишен (Украина)
Мировой опыт функционирования центров таргетинга в контексте обеспечения таможенной безопасности *(на украинском языке)* 40

О.В. Сторожук, А.В. Заярнюк (Украина)
Перспективы формирования инновационно-интегрированных структур в экономике региона *(на украинском языке)* 49

Ю.О. Коновалов (Украина)
Проблемные вопросы определения таможенной стоимости транспортных средств *(на украинском языке)* 56

И.А. Царенко (Украина)
Образовательная компонента формирования инновационно-интегрированных структур в Украине *(на английском языке)* 64

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

М.В. Орлик (Украина)
Зарождение банковской кредитной системы в Российской империи и Приднепровской Украине во второй половине XVIII – в начале XIX в. *(на украинском языке)*.....75

ЭКОНОМИКА ТРУДА, СОЦИАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА И ПОЛИТИКА

А.М. Коваленко, Е.В. Станіславик, Е.А. Танащук (Украина)
Современные аспекты нормирования труда управленческого персонала на промышленных предприятиях и в научных организациях *(на украинском языке)* 83

В.О. Кабай (Украина)
Анализ тенденций миграционного движения в Украине, оценка его последствий и угроз *(на украинском языке)* 97

А.В. Карпенко, А.В. Засорина (Украина)
Современные реалии трудовой миграции украинцев в Польшу *(на украинском языке)* 106

Н.С. Красножон (Украина)
Анализ соответствия кадрового обеспечения регионов потребностям инновационной экономики *(на украинском языке)* 114

А.А. Левченко (Украина)
Профессиональное развитие персонала в условиях активизации инновационно-интеграционных процессов *(на украинском языке)* 124

Д.Д. Плинокос, А.А. Москаленко (Украина)
Развитие человеческого потенциала в университетских бизнес-инкубаторах *(на украинском языке)*.....134

И.В.Терон (Украина)
Особенности и типодинамика рынков труда сельских территорий *(на украинском языке)* 141

ФИНАНСЫ И КРЕДИТ

А.В. Базилюк (Украина)
Роль денежно-кредитной политики Украины в обеспечении экономического роста в условиях цифровых трансформаций *(на украинском языке)* 150

Н.С. Шалимова, Е.А. Магопець (Украина)
Государственная финансовая поддержка развития инновационной деятельности в Украине *(на украинском языке)* 161

О.Ю. Коцюрба (Украина)
Банковский сектор как элемент системы противодействия легализации и отмывания доходов, полученных преступным путем *(на украинском языке)* 172

А.Н. Лысенко, А.В. Бакай (Украина)
Налоговая нагрузка субъектов хозяйствования и ее влияние на формирование важных показателей развития экономики Украины *(на украинском языке)* 180

Т.А. Мельник (Украина)
Проблемные аспекты развития системы общеобязательного государственного пенсионного страхования в Украине *(на украинском языке)* 188

С.А. Фрунза (Украина)
Проблемы формирования источников инвестирования в АПК Украины и направления их эффективного использования *(на украинском языке)* 197

М.А. Славкина (Украина)
Теоретическое содержание экономической безопасности банковского сектора национальной экономики Украины *(на украинском языке)* 206

УЧЕТ, АНАЛИЗ И АУДИТ

В.М. Савченко, О.В. Пальчук, Л.В. Кононенко (Украина)
Информационное обеспечение налогового менеджмента *(на украинском языке)* 214

О.С. Роева (Украина)
Выполнение заданий по аудиту отдельных элементов и статей финансовой отчетности как отдельных объектов: требования и рекомендации Международных стандартов аудита *(на украинском языке)* 221

СТАТИСТИКА. МАТЕМАТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ, МОДЕЛИ И ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЭКОНОМИКЕ

В.Ф. Гамалий, Т.В. Мугденко (Украина)
Управление проектами банка в период трансформации *(на украинском языке)* 233

О.В. Чёрный (Украина)
Эконометрия: междисциплинарный характер академической дисциплины *(на украинском языке)* 243

РАЗВИТИЕ ПРОДУКТИВНЫХ СИЛ И ОТРАСЛЕЙ. ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ ПРЕДПРИЯТИЯМИ

Л.С. Лисогор, Н.В. Руденко, В.А. Чувардинский (Украина)
Вызовы и возможности повышения уровня конкурентоспособности рабочей силы в Украине *(на украинском языке)* 250

Л.Д. Запирченко, Т.Ф. Рябоволик (Украина)
Особенности инновационной деятельности и внедрения инноваций в производственную деятельность аграрных предприятий *(на украинском языке)* 259

Ю.В. Малаховський, А. Кансо (Украина), Х. Хайдура (Ливан)
Теория и практика формирования социального капитала научно-производственного кластера региональной инновационной экосистемы на базе технического университета *(на украинском языке)* 269

Н.П. Сысолина, Г.В. Савеленко, И.П. Сысолина (Украина)
Проблемные аспекты и перспективы инновационного развития сельскохозяйственного машиностроения *(на украинском языке)* 280

И.В. Харченко, Л.М. Романюк (Украина)
Проблемы системы ProZorro и пути их преодоления *(на украинском языке)* 288

А.В. Сало (Украина)
Конкурентоспособность выпускников в условиях инновационных преобразований рынков труда и глобальных вызовов *(на украинском языке)* 297

ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ 311

CONTENT

ECONOMICS AND MANAGEMENT OF NATIONAL ECONOMY. INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Oleksandr Levchenko, Olga Tkachuk (Ukraine)
The Organizational-Economic Principles of Creation of Innovative-Integrated Structures in Conditions of Socio-Economic Instability (*in Ukrainian)* 9

Volodymyr Zaichenko (Ukraine)
The Role of Territorial Communities in Ensuring the Development of Innovative Integrated Structures in Conditions of Decentralization *(in Ukrainian)* 21

Nataliia Liybchenko (Ukraine)
Implementation of the Budget Policy of the Joint Territorial Communities in the Context of Formation of Local Budgets Revenues *(in Ukrainian)* 33

Vitalii Turzhanskyi, Igor Nestoryshen (Ukraine)
Worldwide Experience of Targeting Centers in the Context of Customs Security *(in Ukrainian)* 40

Oksana Storozhuk, Oleksii Zaiarniuk (Ukraine)
The Prospects of Formation of Innovation Clusters in the Region *(in Ukrainian)* 49

Yury Konovalov (Ukraine)
Problematic Issues of Determining the Customs Value of Vehicles *(in Ukrainian)*.....56

Ilona Tsarenko (Ukraine)
Educational Component of the Forming of Innovative-Integrated Structures in Ukraine (*in English)*.....64

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Mikhailo Orlyk (Ukraine)
The Genesis of Banking Credit System of Russian Empire and Pridneprovskyi Ukraine in the Second Half of XVIII - the Beginning of the XIX *(in Ukrainian)*.....75

LABOR ECONOMICS, SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS

Oleksandr Kovalenko, Olena Stanislavyk, Kateryna Tanashuk (Ukraine)
Modern Aspects of Work Rationing of Administrative Personnel at the Industrial Enterprises and in the Scientific Organizations *(in Ukrainian)* 83

Viktoria Kabai (Ukraine)
Analysis of Trends in the Migration Movement in Ukraine and Assessment of Its Consequences and Threats *(in Ukrainian)* 97

Andrii Karpenko, Hanna Zasorina (Ukraine)
Modern Realities of Ukrainians Labor Migration to Poland *(in Ukrainian)*.....106

Nataliia Krasnojon (Ukraine)
Analysis of the Compliance of the Regions' Staffing to the Needs of the Innovative Economy *(in Ukrainian)* 114

Anna Levchenko (Ukraine)
Personnel's Professional Development in Terms of Activization of Innovative-integrated Processes *(in Ukrainian)*.....124

Dmytro Plynokos, Anna Moskalenko (Ukraine)
The Human Potential Development in the University Business Incubators *(in Ukrainian)*.....134

Iryna Teron (Ukraine)
Features and Typology Dynamics of Labor Markets in Rural Areas *(in Ukrainian)*.....141

FINANCE AND CREDIT

Antonina Bazyliuk (Ukraine)
The Role of Monetary Policy of Ukraine in Economic Growth in Digital Transformations *(in Ukrainian)* 150

Nataliia Shalimova, Olena Magopets (Ukraine)
State Financial Support for the Development of Innovation Activities in Ukraine *(in Ukrainian)* 161

Olha Kotsiurba (Ukraine)
Banking Sector as an Element of the System to Counteract the Legalization and Laundering of the Proceeds from Crime *(in Ukrainian)* 172

Alla Lysenko, Alina Bakay (Ukraine)
Tax Burden of Economic Entities and Its Influence on the Formation of Important Indicators of Ukraine's Economic Development *(in Ukrainian)*.....180

Tatiana Melnyk (Ukraine)
Problematic Aspects of the Development of the System Mandatory State Pension Insurance in Ukraine *(in Ukrainian)* 188

Svetlana Frunza (Ukraine)
Analysis of the Formation of Investment Sources in Agriculture of Ukraine: Problems and Ways of Effective Use *(in Ukrainian)* 197

Maryna Slavkina (Ukraine)
The Theoretical Content of the Economic Security of the Banking Sector of the National Economy of Ukraine *(in Ukrainian)* 206

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Vera Savchenko, Oksana Palchuk, Lesya Kononenko (Ukraine)
Information Support of Tax Management *(in Ukrainian)*.....214

Olha Roieva (Ukraine)
Conducting the Engagements of Audit of Specific Elements and Items of a Financial Statement as a Separate Objects: Requirements and Recommendations of International Standards on Auditing *(in Ukrainian)*.....221

STATISTICS. MATHEMATICAL METHODS, MODELSOMY AND INFORMATION TECHNOLOGY IN THE ECONOMY

Volodymyr Gamaliy, Tetiana Muhdenko (Ukraine)
Project Management of the Bank in the Transformation Period *(in Ukrainian)* 233

Oleh Chornyi (Ukraine)
Econometrics: Interdisciplinary Character of the Academic Discipline *(in Ukrainian)* 243

DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE FORCES AND INDUSTRIES. ECONOMICS AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Larysa Lisogor, Natalya Rudenko, Vladyslav Chuvardynskyi (Ukraine)
Challenges and Opportunities for Increasing the Competitiveness of Labour Force in Ukraine *(in Ukrainian)* 250

Liudmila Zapirchenko, Tetiana Ryabovolik (Ukraine)
The Features of Innovative Activity and Implementation the Innovations to the Production Activities of Agrarian Enterprises *(in Ukrainian)*.....259

Yurii Malakhovskyi, Ali Kanso (Ukraine), Hani Haidoura (Lebanon)
Theory and Practice of Regulating the Reputation Social Capital of the Scientific and Production Cluster of a Regional Innovation Ecosystem on the Basis of a Technical University *(in Ukrainian)*.....269

Nataliia Sysolina, Hryhorii Savelenko, Iryna Sysolina (Ukraine)
Problematic Aspects and Perspectives of Innovative Development of Agricultural Machine Building *(in Ukrainian)* 280

Ihor Kharchenko, Ljudmila Romaniuk (Ukraine)
The Problems of the ProZorro Procurement System and Ways of Overcoming Them *(in Ukrainian)* 288

Anastasia Salo (Ukraine)
Competitiveness of Graduates in Conditions of Innovative Transformations of Labor Markets and Global Challenges (*in Ukrainian)* 297

INFORMATION ABOUT AUTHORS.....311

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 351:338.2(330.3) **JEL Classification: M21, O31, O38**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).9-20

О.М. Левченко, проф., д-р екон. наук
О.В. Ткачук, доц., канд. екон. наук
Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Організаційно-економічні засади створення інноваційно-інтегрованих структур в умовах соціально-економічної нестабільності

Стаття присвячена обґрунтуванню організаційно-економічних засад створення інноваційно-інтегрованих структур в умовах соціально-економічної нестабільності на основі аналізу поточного стану показників конкурентоспроможності та інноваційного розвитку України на міжнародній арені та світових тенденцій інноваційної динаміки. Охарактеризовано передумови, чинники, принципи, складові та завдання розвитку інноваційно-інтегрованих об'єднань. Обґрунтовано доцільність врахування основних складових формування і розвитку інноваційно-інтегрованих структур.
урентоспроможність, кластеризація, четверта промислова революція, соціально-економічна нестабільність

А.Н. Левченко, проф., д-р экон. наук
О.В. Ткачук, доц., канд. экон. наук
Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Организационно-экономические основы создания инновационно-интегрированных структур в условиях социально-экономической нестабильности

Статья посвящена обоснованию организационно-экономических основ создания инновационно-интегрированных структур в условиях социально-экономической нестабильности на основании анализа текущего состояния показателей конкурентоспособности и инновационного развития Украины на международной арене и мировых тенденций инновационной динамики. Охарактеризованы предпосылки, факторы, принципы, составляющие и задачи развития инновационно-интегрированных объединений. Обоснована целесообразность учета основных составляющих формирования и развития инновационно-интегрированных структур
инновационно-интегрированная структура, инновационное развитие, конкурентоспособность, кластеризация, четвертая промышленная революция, социально-экономическая нестабильность

Постановка проблеми. Сучасна ситуація в Україні характеризується значною нестабільністю соціально-економічних умов розвитку держави. Вони пов'язані як з економічними чинниками дії (неврегульованою воєнно-політичною ситуацією в країні, високим рівнем корупції та відсутністю прозорості у веденні бізнесу, недосконалістю реформ, відсутністю податкових стимулів, надмірним бюрократизмом, недосконалістю нормативно-правового регулювання діяльності суб'єктів господарювання, орієнтованістю політики уряду на залучення інвестиційних ресурсів з боку міжнародних фінансових організацій, а не покращення умов для залучення потенційних стратегічних іноземних інвесторів), так і з соціальними (зниженням купівельної спроможності населення та зростаннм рівня інфляції, скороченням кількості населення, у тому числі зайнятого, соціальною нестабільністю та незахищеністю населення, незважаючи на підвищення мінімальних соціальних стандартів, низьким рівнем заробітної плати та доходів населення) [3].

© О.М. Левченко, О.В. Ткачук, 2018

Цілком слушним є твердження, що на противагу складній макроекономічній ситуації саме регіональний рівень господарювання може стати точкою опори для відновлення стабільних тенденцій розвитку, зростання експортного потенціалу, пошуку нових ринків збуту товарів всередині країни та за її межами, використання новітніх інструментів регулювання економіки [16].

Отже, за даних умов нагальною є необхідність пошуку дієвих шляхів подолання деструктивних явищ і процесів у розвитку вітчизняної економіки. Одним із дієвих підходів, які довели свою ефективність у багатьох розвинених країнах світу, є перехід на інноваційний шлях розвитку, створення належних умов для горизонтальної інтеграції усіх суб'єктів інноваційного процесу, формування та нарощування потенціалу інноваційно-інтегрованих структур різних типів, які спроможні забезпечити значний позитивний синергетичний ефект від спільного використання ресурсів, знань та інтелектуального потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням забезпечення інноваційного розвитку країни в умовах соціально-економічних змін присвячені наукові дослідження багатьох учених. Зокрема, В. Видобора, В. Жук, О. Шевченко розглядають питання подолання впливу соціально-економічної нестабільності на розвиток вітчизняної економіки [3; 16]. Організаційно-економічні аспекти інноваційного розвитку держави є предметом наукових пошуків О. Комеліної [6], Р. Скупського, Р. Зубкова [12], А. Лотарєва [8], Н. Шабранської [15], Н. Кармазіної [4], Л. Михайлишин [9]. Регіональні особливості створення організаційно-економічних передумов інноваційного розвитку досліджують О. Бобровська [1], І. Комарницький, В. Житарюк [5], А. Оксанич, Г. Комарницька [10], В. Равлюк [11] та ін.

Разом з тим, подальшого наукового обґрунтування потребують питання створення належних соціально-економічних передумов для розвитку інноваційно-інтеграційних процесів в державі з урахуванням тенденцій глобалізації, наслідків четвертої промислової революції, змін у підходах до організації інноваційної діяльності та оцінювання її результатів.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування організаційно-економічних засад створення інноваційно-інтегрованих структур в умовах соціально-економічної нестабільності, що базується на результатах аналізу поточного стану показників конкурентоспроможності та інноваційного розвитку України на міжнародній арені та світових тенденцій інноваційної динаміки.

Виклад основного матеріалу. Наявність деструктивних явищ у соціально-економічному розвитку України наочно підтверджують дані, наведені на рис. 1. Так, середньомісячна заробітна плата (в еквіваленті дол. США), яка у 2013 році складала 408,5 дол., у 2016 році становила 202,8 дол., а в 2015 році – 192,0 дол. Негативну динаміку демонструють і показники валового внутрішнього продукту на одну особу населення: якщо до 2014 року цей показник мав тенденцію до зростання і досягнув максимуму у 2014 році (17,3 тис. дол. США за паритетом купівельної спроможності (ПКС)), то надалі бачимо, що у 2017 році його значення досягало лише 15,9 тис. дол. США, а в 2016 році – 15,5 тис. дол. США.

Рисунок 1 – Динаміка середньомісячної заробітної плати та валового внутрішнього продукту на одну особу в Україні (в еквіваленті дол. США)

Джерело: побудовано авторами за даними [14, с. 521, 527]

Стосовно порівняльної характеристики міжнародних індексів в Україні з окремими країнами світу (рис. 2) можна відзначити, що індекс глобальної конкурентоспроможності України у 2018 році склав 57,0, тоді як, наприклад, Польщі – 68,2; Чехії – 72,1. Індекс кластеризації в Україні становив 37,3, а в Німеччині – 75,4; США – 79,5. Глобальний інноваційний індекс у 2018 році в Україні складав 38,5, у той час як у Великобританії – 60,3.

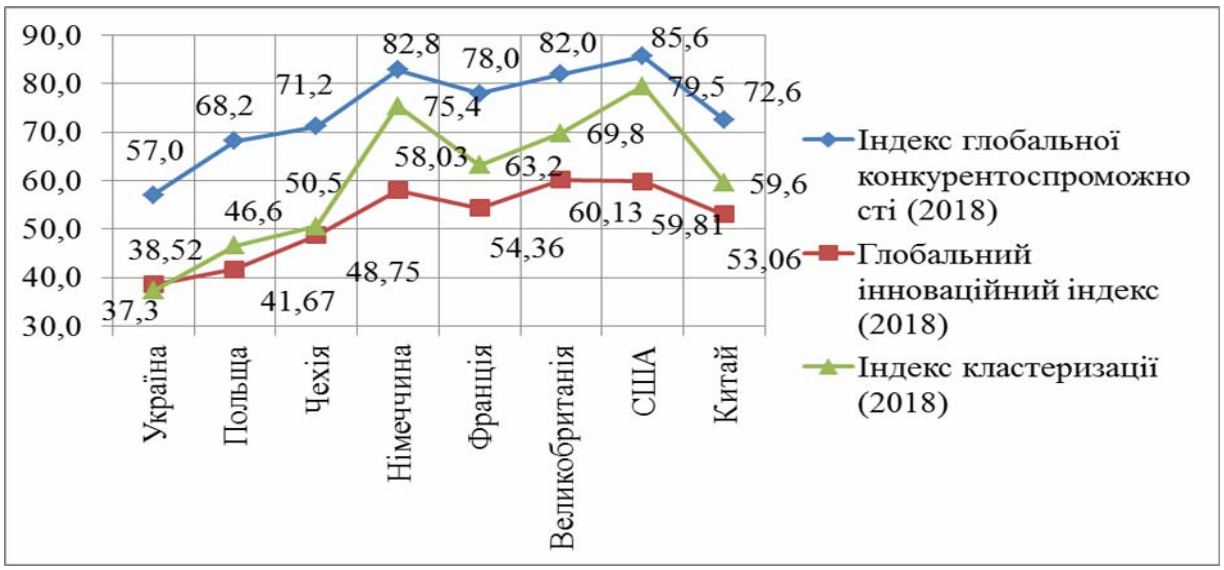

Рисунок 2 – Порівняльна характеристика міжнародних індексів в Україні з окремими країнами світу

Джерело: побудовано авторами за даними [19; 20]

Порівняльна характеристика ключових показників в Україні з окремими країнами світу (табл. 1) свідчить, що ВВП на одну особу населення в тис. дол. США за ПКС у 2017 році в Україні складав 15,9, тоді як у Польщі – 25,2; Чехії – 29,9; Франції – 35,3; Великобританії – 38,9; Німеччині – 40,5; США – 53,3; Китаї – 16,8. Середньомісячна заробітна плата, дол. США (2016), в Україні складала 202,8 дол., при цьому в Польщі – 1013,0 дол., Чехії – 1132,8 дол., Франції – 3395,3 дол., Німеччині – 3533,0 дол., Великобританії – 3843,1 дол., США – 5012,8 дол. Частка

високотехнологічного експорту, % (2017), в Україні складала 5,0%, у той час як у Польщі – 7,7%, Чехії – 12,8%, Німеччині – 13,7%, США – 13,8%, Великобританії – 21,1%, Франції – 23,5%, Китаї – 23,8%. Витрати на дослідження і розробки, % від ВВП (2017), в Україні становили 0,5%, а в Польщі – 1,0%, Китаї – 2,1%, США – 2,7%, Німеччині – 2,9%. Чисельність дослідників на 1 млн. населення, осіб (2017), в Україні складала 1037,2 осіб, тоді як, наприклад, в Чехії – 3518,8 осіб, Німеччині – 4893,2 осіб. Витрати на комунікації, комп'ютери тощо в Україні (26,0% від імпорту послуг) були значно нижчими, ніж у розвинених країнах світу.

Таблиця 1 – Порівняльна характеристика ключових показників інноваційного розвитку в Україні з окремими країнами світу

Показники / країни	Україна	Польща	Чехія	Німеч-чина	Франція	Велико-британія	США	Китай
ВВП на одну особу населення, тис. дол. США за ПКС (2017)	15,9	25,2	29,9	40,5	35,3	38,9	53,3	16,8
Середньомісячна заробітна плата, дол. США (2016)	202,8	1013,0	1132,8	3533,0	3395,3	3843,1	5012,8	х
Частка високотехнологічного експорту, % (2017)	5,0	7,7	12,8	13,7	23,5	21,1	13,8	23,8
Частка промисловості у ВВП, % (2017)	24,0	28,9	33,5	27,6	17,4	18,6	18,9	40,5
Витрати на дослідження і розробки, % від ВВП (2017)	0,5	1,0	1,7	2,9	2,2	1,7	2,7	2,1
Чисельність дослідників на 1 млн. населення, осіб (2017)	1037,2	2158,5	3518,8	4893,2	4307,2	4429,6	4313,4	1205,7
Комунікації, комп'ютери та ін., % від імпорту послуг (2017)	26,0	49,8	47,2	47,5	56,9	42,3	41,7	22,8

Джерело: складено авторами за даними [19; 20]

Отже, аналіз вищенаведених статистичних даних свідчить, що останнім часом в Україні мають місце як значні негативні соціально-економічні процеси, так і доволі суттєвий рівень відставання від країн світу за ключовими показниками інноваційного розвитку, що демонструють високі темпи інноваційної динаміки або ж знаходься на стадії зростання.

Зважаючи на викладене, актуалізуються питання створення належних соціально-економічних передумов для інноваційного розвитку держави, створення інноваційно-інтегрованих структур, інноваційної інфраструктури на рівні країни та її регіонів, підвищення інноваційно-інвестиційної привабливості на міжнародній арені.

Відзначимо, що у процесі формування організаційно-економічного механізму інноваційного розвитку основоположними є такі принципи: системності, адаптивності,

самоорганізації, динамічності, саморегуляції, ефективності, керованості, збалансованості, вимірності, саморозвитку, невизначеності [12].

При цьому, до факторів організаційно-економічного механізму управління інноваційною діяльністю, як відзначає А.Г. Лотарєв, можуть бути віднесені: фактори часу, фактори якості, фактори прибутку, фактори знань, інвестиційні фактори [8].

На наше переконання, фактори успіху для впровадження інноваційної екосистеми, як однієї із пріоритетних форм інноваційної інтеграції за сучасних умов, знаходяться в області ресурсів, управління, стратегії та лідерства, організаційної культури, управління людськими ресурсами, залучення ефективних співробітників, партнерів, технологій та групування в кластерах або мережах [18].

На думку Л.І. Михайлишин, виконання складних інноваційних завдань (вироблення стратегічної інноваційної політики і механізмів її здійснення; формування довго- і короткострокових цілей інноваційної діяльності та планів їх реалізації; створення організаційно-виробничої структури та структури управління інноваційною діяльністю та ін.) зумовлює необхідність у збалансованій і гармонійній науково-технічній діяльності на основі визначення ключових чинників та адекватного на них впливу. На макроекономічному рівні такими чинниками є: політико-правові, екологічні, економічні, соціально-демографічні, технологічні; на мікроекономічному рівні – чинники, пов’язані зі споживачами, конкурентами, інвесторами, посередниками, постачальниками, контактними аудиторіями [9].

Інструменти організаційно-економічного механізму державного регулювання інноваційної діяльності підприємств різних форм господарювання (згідно з підходом Н.І. Шабранської) класифікуються за сферами їх дії: правова сфера, економічна сфера, організаційна сфера, інформаційне забезпечення, фінансово-ресурсне забезпечення [15].

Н.В. Кармазіна пропонує виокремлювати такі складові підсистеми забезпечення регіональної інноваційної системи: правове забезпечення, фінансове забезпечення, інформаційне забезпечення, менеджмент і організаційні структури, кадрове забезпечення [4].

Регіональна інноваційна система повинна формуватися на принципах балансу інтересів, орієнтації на довгостроковий результат, поєднання ринкової саморегуляції і державного управління інноваційними процесами, еластичності до змін середовища господарювання, спрямованості діяльності на зовнішні ринки збуту інноваційної продукції, прозорості і демократичності прийняття рішень [10].

Основними завданнями управління інноваційною діяльністю на рівні регіону виступають: аналіз наявного інноваційного потенціалу регіону, аналіз інноваційної активності підприємств у регіоні, аналіз відповідності напрямків інноваційної діяльності регіону його інноваційному потенціалу й пріоритетним напрямкам інноваційної діяльності держави; виявлення проблем розвитку інноваційної діяльності регіону; аналіз і відбір перспективних з погляду цілей інноваційної діяльності регіону інноваційних проектів, оцінка їхньої ефективності, прогнозування результатів їхнього впровадження; фінансування перспективних інноваційних проектів; оцінка соціально-економічного ефекту від впровадження інноваційних проектів для регіону й країни в цілому [11].

Узагальнюючи наукові розробки та європейську практику функціонування технологічних платформ, О.В. Комеліна визначає принципово важливі умови їх

створення, які можуть бути застосовані й до інших видів інноваційно-інтегрованих структур:

1) організаційно-аналітичні: визначення кола потенційних партнерів (держава, підприємства, наукова спільнота, контролюючі органи, користувачі й споживачі);

2) інформаційно-аналітичні: вибір стратегічних наукових напрямів; аналіз ринкового потенціалу технологій; урахування інтересів усіх зацікавлених сторін, аналіз попиту потенційних споживачів, ринку передових технологій, потреби виробництва;

3) інвестиційно-аналітичні: залучення державних, суспільних і приватних джерел фінансування; кошти міжнародних структур та іноземних інвесторів;

4) правові [6].

Обґрунтування доцільності створення інноваційно-інтегрованих структур передбачає обов'язкове врахування результатів оцінки внутрішнього та зовнішнього інноваційного потенціалу регіонів країни, яка може здійснюватися за допомогою низки методів: табличні і графічні методи, методи порівняння, експертні методи, методи соціологічних досліджень, рейтингові методи, методи інтегральної оцінки, методи моделювання й прогнозування [7].

Зважаючи на проголошений в Україні курс до децентралізації влади та управління, організаційні зміни, що відбуваються на сучасному етапі розвитку громад, мають надзвичайно широкий спектр свого прояву: владні зміни, зміни в змісті управлінської діяльності, зміни управлінських структур, зміни ролі ієрархічних рівнів, цілей діяльності, зміни в розподілі управлінських повноважень і відповідальності, зміни організаційних технологій, базових елементів структури організацій, концентрація і деконцентрація, централізація і децентралізація повноважень, поява нових чинників впливу, виникнення потреб підвищення продуктивності праці, потреба в скороченні адміністративних та інших витрат, зміни у стані економічної безпеки, соціальної і ресурсної захищеності та ін. [1].

Тому, механізм забезпечення фінансової стійкості соціально-економічного розвитку регіонів України базується на визнанні необхідності формування такої структури фінансових ресурсів регіону і такого обсягу власних фінансових ресурсів регіону, які б забезпечували самостійність місцевих бюджетів й одночасно обумовлювали стабільний соціально-економічний розвиток регіону у майбутньому. Такий механізм повинен включати нарощування власного фінансового потенціалу регіонального розвитку, а тому – зменшення залежності від зовнішніх фінансових ресурсів [5].

Необхідно підкреслити, що стан розвитку кластерних інноваційних утворень за умов сьогодення може бути одним з ефективних джерел конкурентоспроможності країн задля збільшення економічного багатства в цілому, особливо в епоху четвертої промислової революції, під час якої інновації стають унікальним інструментом для реалізації конкурентних переваг [17].

Окрім того, в процесі дослідження сталого інноваційного соціально орієнтованого розвитку цілі та завдання повинні ставитися виходячи з програмних документів держави і в концентрованому вигляді відображати концепцію соціально-економічного розвитку країни, тобто загальний задум прогнозів, проектів, стратегічних програм та планів, що висловлюється в формі глобальних цілей і пріоритетів соціально-економічної системи в плановому періоді та визначення найважливіших шляхів, форм і методів їх досягнення [2].

Таким чином, у рамках формування програми створення інноваційно-інтегрованих структур для груп регіонів та розроблення організаційно-економічного обґрунтування їх розвитку в умовах соціально-економічної нестабільності доцільним є ґрунтовний аналіз таких складових (рис. 3):

1. Освітня складова – визначення ролі закладів професійної освіти та освітньої компоненти у формуванні інноваційних екосистем, функцій та шляхів вдосконалення діяльності дослідницького сектору університетів під час генерування інновацій, здійснення інтегральної оцінки рівня конкурентоспроможності вищої освіти України в умовах переходу до інноваційної моделі економіки, характеристика ролі сучасних систем менеджменту якості закладів вищої освіти та підходів до оптимізації фінансування вищої освіти під час підготовки фахівців для потреб інноваційно-інтегрованих структур.

2. Професійний розвиток – розробка пропозицій щодо запровадження системи «навчання упродовж життя» персоналу інноваційно-інтегрованих структур та визначення її економічних переваг в умовах формування інноваційної моделі розвитку економіки з урахуванням зарубіжного досвіду, визначення впливу професійного розвитку на якість людського капіталу інноваційно-інтегрованих структур, аналіз стану і тенденцій розвитку людських ресурсів в Україні у вимірі міжнародних порівнянь.

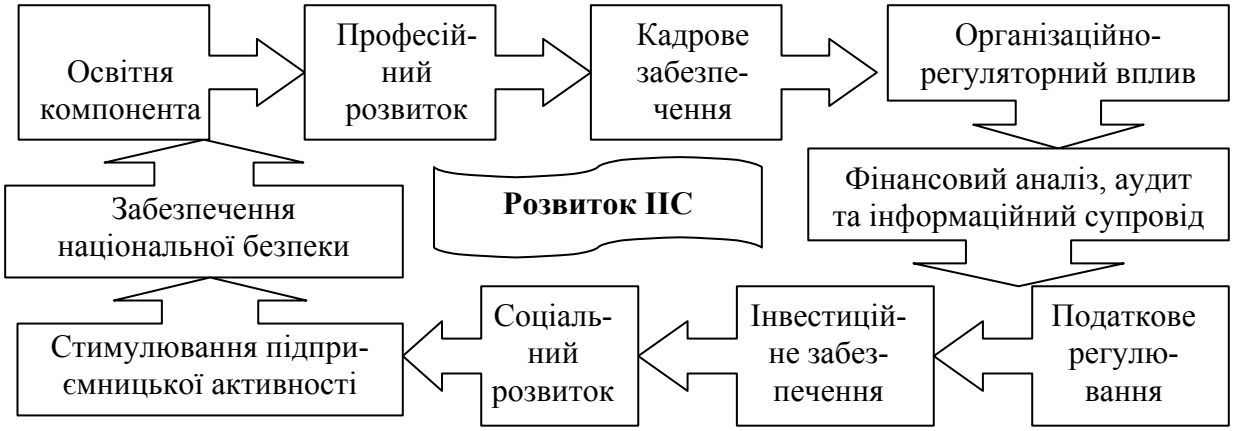

Рисунок 3 – Основні складові створення інноваційно-інтегрованих структур (ІІС)
Джерело: складено авторами

3. Кадрове забезпечення – проведення аналізу відповідності кадрового забезпечення регіонів потребам інноваційної економіки, стану розвитку людського капіталу у вимірі формування інноваційно-інтегрованих структур на сучасному етапі.

4. Організаційно-регуляторний вплив – визначення стратегічних напрямів підвищення конкурентоспроможності національної економіки та пріоритетів розвитку регіонів в умовах сучасної інноваційної динаміки, практичних аспектів вдосконалення оцінки ефективності сучасної системи державних закупівель в Україні в контексті поліпшення процесу регулювання діяльності інноваційно-інтегрованих структур на засадах програмно-цільового підходу, напрямів активізації діяльності територіальних громад у забезпеченні розвитку інноваційно-інтегрованих структур в умовах децентралізації.

5. Фінансовий аналіз, аудит та інформаційний супровід – розробка підходу до фундаментального аналізу курсів валют, як чинника сталого функціонування інноваційно-інтегрованих структур під впливом політичних та економічних подій в

умовах соціально-економічної нестабільності; визначення ролі історичної фінансової інформації, як критерію класифікації аудиту, перевірки та інших завдань з надання впевненості суб'єктів підприємницької діяльності, шляхів розвитку ринку аудиторських послуг в контексті забезпечення функціонування різних форм інноваційно-інтегрованих структур в Україні і світі; визначення інформаційних потреб учасників інноваційно-інтегрованих структур як користувачів результатами аудиту.

6. Податкове регулювання – визначення пріоритетів вдосконалення системи оподаткування товаровиробників інноваційної продукції та забезпечення їх державної підтримки з урахуванням регіональних і галузевих пріоритетів, оцінка можливостей розвитку інноваційно-інтегрованих бізнес-структур в межах діючої в Україні податкової системи, розгляд податкових інструментів стимулювання інноваційної діяльності суб'єктів господарювання.

7. Інвестиційне забезпечення – обґрунтування шляхів підвищення інвестиційної привабливості вітчизняних товаровиробників інноваційної продукції за видами економічної діяльності в умовах посилення глобалізаційних процесів у світі, напрямів державної фінансової підтримки розвитку інноваційної діяльності в Україні.

8. Соціальний розвиток – визначення напрямів формування соціального капіталу регіонального науково-виробничого інноваційного кластеру, зокрема, на базі закладів вищої освіти.

9. Стимулювання підприємницької активності – визначення проблем та перспектив розвитку інноваційного підприємництва, зокрема, венчурного бізнесу в Україні.

10. Забезпечення національної безпеки – визначення особливостей функціонування інноваційно-інтегрованих структур як чинника національної безпеки держави.

На сьогодні в світі виділяють кілька пріоритетних напрямів та ряд критичних технологій, а саме: інформаційно-телекомунікаційні системи; індустрія наносистем; раціональне природокористування; енергетика та енергозбереження; перспективне озброєння, військова та сучасна техніка [13].

Розгортання у світі процесів, які отримали назву четвертої промислової революції «Industry 4.0», можна охарактеризувати такими проявами: перехід від інформаційних технологій (IT) до дата-технологій (DT); створення систем штучного інтелекту, блокчейн, технології обробки великих даних; робототехніка, роботизація процесів виробництва і надання послуг; реалізація концепції «Інтернету речей» («Internet of Things») та ін.

Зважаючи на це, поліпшення організаційно-економічних засад створення інноваційно-інтегрованих структур в умовах соціально-економічної нестабільності має враховувати ці новітні прояви та забезпечувати готовність до адаптації згідно з новими умовами діяльності.

Таким чином, в умовах формування прозорих кордонів з країнами Європейського Союзу, впровадження безвізового режиму, посилення тенденцій глобалізації та інтеграції у світі нагальним соціально-економічним викликом для України є збереження у межах конкретних територій кадрового потенціалу фахівців інноваційного типу, оскільки масова міграція таких фахівців за межі держави у даний час створює суттєву загрозу як для кадрової безпеки, так і для економічної безпеки країни в цілому. Застосування дієвих інструментів, важелів та методів управління процесом розвитку інноваційно-інтегрованих структур, формування інноваційних екосистем, запровадження smart-підходу до організації управління та всіх рівнях та територіального брендингу сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності

територій та їх інвестиційної привабливості за рахунок створення якісно нових робочих місць, забезпечення високого рівня доданої вартості та гідної оплати праці фахівців інноваційного типу, а отже, й збереженню та розвитку кадрового потенціалу, подоланню негативних міграційних процесів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отримані під час проведення дослідження наукові результати дозволяють констатувати необхідність комплексного вирішення задачі формування та розвитку інноваційно-інтегрованих структур в Україні в умовах соціально-економічної нестабільності за рахунок ґрунтовного опрацювання таких складових, як: освітня складова підготовки фахівців для інноваційно-інтегрованих структур, професійний розвиток працівників інноваційно-інтегрованих структур, напрями вдосконалення організаційно-регуляторного впливу в умовах децентралізації влади та управління, фінансовий аналіз, аудит та інформаційний супровід, податкове регулювання, кадрове забезпечення, інвестиційне забезпечення, стимулювання підприємницької активності, соціальний розвиток, забезпечення національної безпеки.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямі полягають у необхідності підготовки методичних рекомендацій щодо розробки бізнес-плану створення інноваційно-інтегрованих структур, розроблення пропозицій щодо формування Стратегії розвитку інноваційно-інтегрованих структур в Україні, обґрунтування пропозицій щодо формування Програм розвитку інноваційно-інтегрованих структур за регіонами України. Крім того, важливе значення мають визначення шляхів інтенсифікації розвитку інноваційної інфраструктури на засадах соціального партнерства та розробка заходів щодо поліпшення економічних і соціальних передумов для збалансованого розвитку територій держави в умовах інноваційних змін.

Список літератури

1. Бобровська О.Ю. Теоретичні і методологічні засади організаційної побудови і функціонування територіальних громад як інтегрованих соціально-економічних організацій [Текст] / О.Ю. Бобровська // Аспекти публічного управління. – 2018. – Т. 6, №6-7. – С. 14-23.
2. Бондар-Підгурська О.В. Теоретико-методологічні основи формування та реалізації нової економіки: сталий інноваційний соціально орієнтований розвиток [Текст] / О.В. Бондар-Підгурська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. – 2015. – Вип. 12. – С. 30-36.
3. Видобора В.В. Вплив соціально-економічної нестабільності на інвестиційну привабливість економіки України [Текст] / В.В. Видобора // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2018. – №2. – С. 9-17.
4. Кармазіна Н.В. Організаційно-економічний інструментарій інноваційної виробничо-господарської діяльності в контексті сталого розвитку регіонів [Текст] / Н.В. Кармазіна // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Економіка. – 2014. – Вип. 2. – С. 78-86.
5. Комарницький І.Ф. Концептуальні засади формування організаційно-економічного механізму фінансового самовідтворення регіонів [Текст] / І.Ф. Комарницький, В.В. Житарюк // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2011. – Вип. 4. – С. 147-153.
6. Комеліна О.В. Організаційно-економічні засади створення галузевих технологічних платформ: європейський досвід [Текст] / О.В. Комеліна, В.В. Фідря // Економіка і регіон. – 2017. – №6. – С. 85-90.
7. Левченко О.М. Методичні підходи до оцінювання інноваційного потенціалу регіонів в контексті формування інноваційно-інтегрованих структур [Текст] / О.М. Левченко, О.В. Ткачук // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2017. – Вип. 31. – С. 28-38.

8. Лотарєв А.Г. Організаційно-економічний механізм управління інноваційною діяльністю [Текст] / А.Г. Лотарєв // Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. – 2017. – Вип. 1. – С. 155-164.
9. Михайлишин Л.І. Організаційно-економічні засади забезпечення інноваційного розвитку макроекономічних систем [Текст] / Л.І. Михайлишин // Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. – 2016. – Т. 21, Вип. 5. – С. 46-51.
10. Оксанич А.О. Організаційно-економічні передумови формування регіональної системи інновацій [Текст] / А.О. Оксанич, Г.О. Комарницька // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 3(1). – С. 79-85.
11. Равлюк В.В. Організаційно-економічні заходи підтримки інноваційної діяльності регіонів [Текст] / В.В. Равлюк // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. – 2012. – Вип. 1. – С. 429-437.
12. Скупський Р.М. Організаційно-економічний інструментарій удосконалення системи забезпечення зростаючої інвестиційно-інноваційної активності господарюючих суб'єктів [Текст] / Р.М. Скупський, Р.С. Зубков // Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки. – 2018. – №2. – С. 370-378.
13. Соломко А.С. Інноваційний розвиток в умовах сучасної економіки України [Текст] / А.С. Соломко // Інтелект XXI. – 2015. – №6. – С. 68-75.
14. Статистичний щорічник України за 2007 рік / Державний комітет статистики України. – К., 2008. – 572 с.
15. Шабранська Н.І. Організаційно-економічний механізм регулювання інноваційної діяльності з урахуванням різних форм господарювання [Текст] / Н.І. Шабранська // Формування ринкових відносин в Україні. – 2017. – №7-8. – С. 41-49.
16. Шевченко О. Регулювання нерівномірності розвитку регіонів в умовах соціально-економічної нестабільності [Текст] / О. Шевченко, В. Жук // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2016. – Вип. 3. – С. 17-28.
17. Levchenko O. The impact of cluster development on the countries' national competitiveness [Text] / O. Levchenko, O. Tkachuk, I. Tsarenko // Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences. – 2017. – V(23), Issue 139. – P. 90-93.
18. Levchenko O. The role of universities in forming the innovation ecosystem [Text] / O. Levchenko, H. Kuzmenko, I. Tsarenko // Innovative Economics and Management. – 2018. – Vol. 5-2. – P. 10-16.
19. The Global Competitiveness Report 2018 [Електронний ресурс] / K. Schwab // World Economic Forum, 2018. – 671 p. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf
20. The Global Innovation Index 2018. Energizing the World with Innovation [Електронний ресурс] / S. Dutta, B. Lanvin, S. Wunsch-Vincent // Cornell University, INSEAD, and WIPO, Ithaca, Fontainebleau, and Geneva, 2018. – 385 p. – Режим доступу: https://www.globalinnovationindex.org/gii-2018-report.

References

1. Bobrovska, O.Yu. (2018). Teoretychni i metodolohichni zasady orhanizatsiinoi pobudovy i funktsionuvannia terytorialnykh hromad yak intehrovanykh sotsialno-ekonomichnykh orhanizatsii [Theoretical and methodological principles of organizational structure and functioning of territorial communities as integrated socio-economic organizations]. *Aspekty publichnoho upravlinnia – Aspects of Public Administration, 6, 6-7,* 14-23 [in Ukrainian].
2. Bondar-Pidhurska, O.V. (2015). Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia ta realizatsii novoi ekonomiky: stalyi innovatsiinyi sotsialno oriientovanyi rozvytok [Theoretical and methodological foundations of the formation and realization of a new economy: sustainable innovative socially-oriented development]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Ekonomika i menedzhment – Scientific Bulletin of the International humanitarian university. Series: Economics and management, 12,* 30-36 [in Ukrainian].
3. Vydobora, V.V. (2018). Vplyv sotsialno-ekonomichnoi nestabilnosti na investytsiinu pryvablyvist ekonomiky Ukrainy [The impact of social and economic instability in the investment attractiveness of Ukraine economy]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen – Bulletin of social and economic research, 2,* 9-17 [in Ukrainian].

4. Karmazina, N.V. (2014). Orhanizatsiino-ekonomichnyi instrumentarii innovatsiinoi vyrobnycho-hospodarskoi diialnosti v konteksti staloho rozvytku rehioniv [Organizational and innovative economic tools of industrial and economic activity in the context of sustainable development of the regions]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriia: Ekonomika – Scientific bulletin of the Academy of municipal management. Series: Economics, 2,* 78-89 [in Ukrainian].
5. Komarnytskyi, I.F., & Zhytariuk, V.V. (2011). Kontseptualni zasady formuvannia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu finansovoho samovidtvorennia rehioniv [Conceptual principles of formation of organizational and economic mechanism of financial self-reproduction of regions]. *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky – Bulletin of the Chernivtsi Trade and Economic Institute. Economic Sciences, 4,* 147-153 [in Ukrainian].
6. Komelina, O.V., & Fidria, V.V. (2017). Orhanizatsiino-ekonomichni zasady stvorennia haluzevykh tekhnolohichnykh platform: yevropeiskyi dosvid [Organizational and economic principles for the establishment of industry technology platforms: European experience]. *Ekonomika i rehion – Economy and region, 6,* 85-90 [in Ukrainian].
7. Levchenko, O.M., & Tkachuk, O.V. (2017). Metodychni pidkhody do otsiniuvannia innovatsiinoho potentsialu rehioniv v konteksti formuvannia innovatsiino-intehrovanykh struktur [Methodical approaches to the assessment of the innovative potential of regions in the context of the formation of innovation-integrated structures]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Scientific Papers of Kirovograd National Technical University. Economic Sciences, 31,* 28-38 [in Ukrainian].
8. Lotariev, A.H. (2017). Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm upravlinnia innovatsiinoiu diialnistiu [Organizational-economic mechanism of management of innovative activity]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Seriia: Derzhavne upravlinnia – Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine. Series: Public Administration, 1,* 155-164 [in Ukrainian].
9. Mykhailyshyn, L.I. (2016). Orhanizatsiino-ekonomichni zasady zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku makroekonomichnykh system [Organizational and economic principles of providing of innovative development of macroeconomic systems]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Ekonomika – Bulletin of the Odessa National University. Series: Economics, 21, 5,* 46-51 [in Ukrainian].
10. Oksanych, A.O., & Komarnytska, H.O. (2011). Orhanizatsiino-ekonomichni peredumovy formuvannia rehionalnoi systemy innovatsii [Organizational-economic prerequisites for the formation of a regional system of innovations]. *Marketynh i menedzhment innovatsii – Marketing and management of innovations, 3(1),* 79-85 [in Ukrainian].
11. Ravliuk, V.V. (2012). Orhanizatsiino-ekonomichni zakhody pidtrymky innovatsiinoi diialnosti rehioniv [Organizational-economic measures to support the innovation activity of the regions]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriia: Upravlinnia – Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Management. Series: Management, 1,* 429-437 [in Ukrainian].
12. Skupskyi, R.M., & Zubkov, R.S. (2018). Orhanizatsiino-ekonomichnyi instrumentarii udoskonalennia systemy zabezpechennia zrostaiuchoi investytsiino-innovatsiinoi aktyvnosti hospodariuiuchykh sub'iektiv [Organizational and economic instruments improvement system of increasing investment and innovation activity of business entities]. *Visnyk KhNAU. Seriia: Ekonomichni nauky – Visnyk KhNUU. Series: Economic sciences, 2,* 370-378 [in Ukrainian].
13. Solomko, A.S. (2015). Innovatsiinyi rozvytok v umovakh suchasnoi ekonomiky Ukrainy [Innovative development in the contemporary economy of Ukraine]. *Intelekt XXI – Intelligence XXI, 6,* 68-75 [in Ukrainian].
14. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy (2018). [Statistical Yearbook of Ukraine]. *Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy – State Statistics Committee of Ukraine.* Kyiv [in Ukrainian].
15. Shabranska, N.I. (2017). Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm rehuliuvannia innovatsiinoi diialnosti z urakhuvanniam riznykh form hospodariuvannia [Organizational-economic mechanism of regulation of innovation activity taking into account various forms of management]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of market relations in Ukraine, 7-8,* 41-49 [in Ukrainian].
16. Shevchenko, O., & Zhuk, V. (2016). Rehuliuvannia nerivnomirnosti rozvytku rehioniv v umovakh sotsialno-ekonomichnoi nestabilnosti [Adjustment of neven development of regions in conditions of socioeconomic instability]. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu – Bulletin of the Ternopil National Economic University, 3,* 17-28 [in Ukrainian].

17. Levchenko, O., Tkachuk, O., & Tsarenko, I. (2017). The impact of cluster development on the countries' national competitiveness. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences, V(23), Issue 139,* 90-93 [in English].
18. Levchenko, O., Kuzmenko, H., & Tsarenko, I. (2018). The role of universities in forming the innovation ecosystem. *Innovative Economics and Management, Vol. 5-2,* 10-16 [in English].
19. Schwab, K. (2018). The Global Competitiveness Report 2018. World Economic Forum. *weforum.org*. Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/ The Global Competitiveness Report2018.pdf [in English].
20. Dutta, S., Lanvin, B., & Wunsch-Vincent, S. (2018). The Global Innovation Index 2018. Energizing the World with Innovation. Cornell University, INSEAD, and WIPO, Ithaca, Fontainebleau, and Geneva. *globalinnovationindex.org.* Retrieved from https://www.globalinnovationindex.org/ gii-2018-report [in English].

Oleksandr Levchenko, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)
Olga Tkachuk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

The Organizational-Economic Principles of Creation of Innovative-Integrated Structures in Conditions of Socio-Economic Instability

The article is devoted to the substantiation of the organizational and economic principles of creation of innovative-integrated structures in the conditions of socio-economic instability on the basis of the results of the analysis of the current state of competitiveness's indicators and innovative development of Ukraine in the international arena and world tendencies of innovation dynamics.

The comparative characteristic of the key indicators of innovative development in Ukraine with the individual countries of the world, are made it possible to ascertain both significant negative socioeconomic processes and a fairly significant level of lagging behind the key indicators of innovative development from countries of the world, which are showing the high rates of innovative dynamics or are at the stage of growth. The preconditions, factors, principles, components and tasks of development of innovative-integrated associations were characterized. The expediency of taking into account the main components of the forming and development of innovative-integrated structures, including the educational component of training specialists for innovative-integrated structures (quality, competitiveness of educational services, financing, scientific activity of educational institutions); professional development of employees of innovative-integrated structures (lifelong learning, increasing of human capital); personnel support (availability of innovative type of personnel, innovative development of human capital); directions of improvement of the organizational and regulatory influence in the conditions of decentralization of power and management (development of strategies, territorial priorities, transparency of public procurement, implementation of program-targeted approach); financial analysis, audit and information support (financial information, audit services, currency rate regulation, information requirements); tax regulation (advantages and disadvantages of the taxation system, tax incentives); investment support (state financial support, investment attractiveness of enterprises); stimulation of entrepreneurial activity (problems and prospects of development of innovative entrepreneurship); social development (development of social capital); ensuring national security (the role of innovative-integrated structures) was substantiated.

Thus, the improvement of the organizational-economic principles for the creation of innovative-integrated structures should take into account the latest trends associated with the results of the 4th industrial revolution, the peculiarities of implementing innovative activities in conditions of socio-economic instability, must be oriented towards the formation of innovative ecosystems, introduction of a smart approach to management organization, territorial branding, enhancement of the competitiveness of the territories and their investment attractiveness.

innovative-integrated structure, innovation development, competitiveness, clusterization, the 4th industrial revolution, socio-economic instability

Одержано (Received) 14.11.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 5.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 352/354:332.154 **JEL Classification: H76, O31, O38**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).21-32

В.В. Зайченко, доц., канд. наук з держ. упр.
Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Роль територіальних громад у забезпеченні розвитку інноваційно-інтегрованих структур в умовах децентралізації

Стаття присвячена дослідженню ролі територіальних громад у забезпеченні сталого розвитку інноваційно-інтегрованих структур різного типу під час активізації процесу децентралізації влади й управління в Україні. Охарактеризовано сутність інтеграційних кластерних утворень та доведена доцільність використання сучасних технологій стратегічного менеджменту задля ефективного управління створенням і функціонуванням інноваційно-інтегрованих структур у межах територій. Наведено ключові критерії оцінки результатів впровадження децентралізації. Здійснено аналіз регіональних відмінностей щодо кількості Об'єднаних територіальних громад та рівня охоплення ними населення, оцінено індикатори моніторингу фінансової підтримки процесу децентралізації влади за регіонами України. Визначено позитивний ефект від розвитку інноваційно-інтегрованих структур для основних стейкхолдерів (держави, територіальних громад, бізнес-структур, інвесторів, освітніх і наукових установ).
територіальна громада, інноваційно-інтегрована структура, децентралізація, органи місцевого самоврядування, регіональний розвиток

В.В. Зайченко, доц., канд. наук по гос. упр.
Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Роль территориальных общин в обеспечении развития инновационно-интегрированных структур в условиях децентрализации

Статья посвящена исследованию роли территориальных общин в обеспечении устойчивого развития инновационно-интегрированных структур различного типа при активизации процесса децентрализации власти и управления в Украине. Охарактеризованы сущность интеграционных кластерных образований и доказана целесообразность использования современных технологий стратегического менеджмента для эффективного управления созданием и функционированием инновационно-интегрированных структур в пределах территорий. Приведены ключевые критерии оценки результатов внедрения децентрализации. Осуществлен анализ региональных различий по количеству Объединенных территориальных общин и уровню охвата ими населения, оценены индикаторы мониторинга финансовой поддержки процесса децентрализации власти по регионам Украины. Определен положительный эффект от развития инновационно-интегрированных структур для основных стейкхолдеров (государства, территориальных общин, бизнес-структур, инвесторов, образовательных и научных учреждений).
территориальная община, инновационно-интегрированная структура, децентрализация, органы местного самоуправления, региональное развитие

Постановка проблеми. Головна ідея реформи місцевого самоврядування – це створення умов для розвитку спроможних територіальних громад, які будуть здатні забезпечити належний рівень життя її членів та належну якість надання соціальних послуг. Одним із джерел створення сприятливих соціально-економічних умов для розвитку спроможних громад є інтегрований підхід до формування і реалізації державної регіональної політики, яка, згідно прийнятої урядом стратегії передбачає серед іншого поєднання галузевої (секторальної) та територіальної (просторової) складових. Галузева складова передбачає підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів шляхом оптимізації і диверсифікації структури економіки, забезпечення ефективної спеціалізації регіонів з пріоритетним використанням власного ресурсного потенціалу. У свою чергу, територіальна (просторова) складова передбачає досягнення рівномірного та збалансованого розвитку територій, інструментами якої, зокрема, є розвиток міжрегіонального співробітництва, та формування «точок зростання» [12, с. 145].

© В.В. Зайченко, 2018

Відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 №333-р «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні», основними повноваженнями органів місцевого самоврядування базового рівня є забезпечення: місцевого економічного розвитку (залучення інвестицій, розвиток підприємництва); розвитку місцевої інфраструктури; планування розвитку території громади та ін. [10].

Першочерговим завданням громади та органів її самоврядування стає забезпечення соціально-економічного розвитку території, що характеризується поступом конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів, економічного потенціалу та життєвого рівня громадян. Так, у сучасних умовах формується нова композиція управління розвитком адміністративно-територіальних одиниць: узгоджуються цілі, мотивації, інтереси різних суб'єктів щодо питань розвитку територій, актуалізується необхідність розвитку організації та самоорганізації у вирішенні завдань території. За цих умов за державою залишаються функції регулювання та контролю, але значна частина повноважень та відповідальності за прийняті на регіональному та місцевому рівнях рішення передаються у відання органів місцевого самоврядування адміністративно-територіальних одиниць [8].

Таким чином, на даний час територіальні громади отримали суттєві можливості щодо забезпечення сталого інноваційного розвитку відповідних територій, а дієвим засобом такого розвитку є формування інноваційно-інтегрованих структур різних типів, здатних забезпечити більш раціональне використання ресурсів регіону, отримати синергетичний ефект від поєднання спільних дій, вирішити питання комплексного соціально-економічного розвитку із максимальним залученням у даний процес усіх зацікавлених сторін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти регулювання розвитку територіальних громад в умовах інноваційного розвитку економіки та децентралізації процесів управління є предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних учених, таких як: Т.М. Барановська [1], Л. Білуха [2], І.М. Галько [3], О. Крилова [4], О.М. Нижник [6], Р.І. Щур [14], І.В. Ярошенко, І.Б. Семигуліна [15] та ін. Так, С.М. Серьогін, Ю.П. Шаров, Є.І. Бородін, Н.Т. Гончарук досліджують інноваційні підходи та інструменти управління стратегічним розвитком об'єднаних територіальних громад [12]. С.М. Шкарлет, Н.І. Холявко, М.В. Дубина характеризують сутність територіальної реформи в системі стратегічного управління енергоекономічною та інформаційною сферами держави [13]. В.Ф. Савченко, С.Д. Гривко розглядають кластеризацію як інноваційну форму об'єднання виробничих структур [11]. Н. Павлюк визначає соціально-економічний аспект децентралізації державної влади в процесі реформування місцевого самоврядування в Україні [8].

Разом з тим, незважаючи на виняткову увагу з боку науковців останнім часом до процесів регулювання розвитку територіальних громад в умовах децентралізації, потребують подальшого глибокого наукового аналізу питання пошуку дієвих шляхів впливу територіальних громад на розвиток інноваційно-інтеграційних процесів у межах конкретних територій, визначення шляхів активізації інноваційного розвитку регіонів та оптимального використання їх ресурсного потенціалу, залучення до процесу інноваційного розвитку територій усіх зацікавлених сторін (стейкхолдерів).

Постановка завдання. Метою статті є визначення ролі територіальних громад у створенні та забезпеченні ефективного функціонування інноваційно-інтегрованих структур в умовах децентралізації та позитивного ефекту від їх розвитку для основних стейкхолдерів.

Виклад основного матеріалу. Кластери можна розглядати в територіальному та функціональному аспектах, які тісно пов'язані між собою. Функціональний аспект

кластерної структури відображає посилення організаційної, науково-технічної, технологічної, управлінської, соціально-економічної, виробничої, маркетингової єдності його учасників. Це відбувається за рахунок тісної взаємодії та кооперації діяльності, які регулюються з єдиного центру. Територіальний аспект відображає посилення просторової цілісності та поступове ускладнення структури кластера за рахунок тісних взаємозв'язків і узгодженості дій учасників [11].

Ураховуючи те, що кластери – це структури (інтеграційні об'єднання), що можуть утворюватися самостійно (природно) за рахунок просторового прояву ринкових сил, і мають значний потенціал для інноваційного розвитку території, органи державної влади та органи місцевого самоврядування мають створювати умови для їх формування та успішного функціонування, а не намагатися директивно розвивати кластери «з нуля» [12, с. 153].

Задля ефективного управління створенням і функціонуванням інноваційно-інтегрованих структур у межах територій слід використовувати сучасні технології стратегічного менеджменту, базуючись на результатах аналізу існуючих інституційних можливостей, наявних ресурсів конкретної території (природних, кадрових, фінансових, науково-технічних, інноваційно-інвестиційних, інтелектуальних, інформаційних тощо), стратегічних пріоритетів і потенціалу розвитку галузей і секторів регіональної економіки.

При цьому, зміст стратегічних домінант задля забезпечення результативності реалізації промислово-інформаційної політики слід розробляти з урахуванням наступних чинників забезпечення результативності використання технологій стратегічного управління:

1) ролі та змісту діяльності з управління забезпеченням енергоефективності функціонування національного господарства та результативності реалізації процесів розбудови економіки інформаційного типу відповідно до переліку специфічних функцій (планування і прогнозування; контролювання; організовування; коригування і регулювання; діагностики й аналізу; структурної оптимізації; ресурсно-функціонального та інформаційно-методичного забезпечення);

2) щільності взаємозв'язку та змістовної спрямованості цілеорієнтованого управління за рахунок розбудови нового механізму управління, залучення якого дозволить врахувати кожну з конкретних функцій (регламентуючої, мобілізаційної, методологічної, організаційної, координування-коригування, алокаційно-інверсійної, прогностичної) для досягнення об'єктивних цілей у сфері забезпечення високої результативності управління процесами розбудови інформаційної економіки за рахунок суттєвого підвищення енергоефективності національного господарства в цілому за наслідками реалізації нової територіальної реформи (при формуванні десяти каскадів РПК різної спрямованості здійснення виробничо-господарської, техніко-технологічної, організаційно-економічної та зовнішньоекономічної діяльності) [13].

Відзначимо, що основними критеріями оцінки результатів впровадження децентралізації в Україні виступають:

1. Перерозподіл повноважень (статус і правова основа органів місцевого самоврядування; територіально-адміністративний устрій; державний нагляд за дотриманням органами місцевого самоврядування чинного законодавства).

2. Фінансова база органів місцевого самоврядування (відповідність правової бази, пов'язаної з ресурсами органів місцевого самоврядування, стратегії реформи управління державними фінансами; спроможність органів місцевого самоврядування управляти бюджетом і активами; системи моніторингу та аналізу бюджетів органів місцевого самоврядування).

3. Прозорість, підзвітність і участь громадськості (прозорість. Доступність і розповсюдження публічної інформації, засоби боротьби з корупцією; механізми громадської участі та нагляду).

4. Сталий розвиток і конкурентоспроможність територій (правові положення, інститути підтримки і фінансові інструменти регіональної політики; аналіз, планування розвитку і системи моніторингу регіональної політики; спроможність органів місцевого самоврядування управляти місцевим розвитком, економікою та активами).

5. Якість і доступність публічних послуг (правове поле для надання послуг на місцевому рівні, уніфіковане законодавство між секторами; потенціал органів місцевого самоврядування з надання публічних послуг).

6. Управління і координування реформи (потенціал в управлінні та координуванні реформи; оперативна комунікація з питань реформи децентралізації; ефективне управління знаннями та навчальні системи) [4].

Основними принципами реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні у даний час є наступні (рис. 1):

Принципи реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади

- ✓ верховенства права;
- ✓ відкритості, прозорості та громадської участі;
- ✓ повсюдності місцевого самоврядування;
- ✓ субсидіарності;
- ✓ доступності публічних послуг;
- ✓ підзвітності та підконтрольності органів і посадових осіб місцевого самоврядування територіальній громаді;
- ✓ підконтрольності органів місцевого самоврядування органам виконавчої влади у питаннях дотримання Конституції та законів України;
- ✓ правової, організаційної та фінансової спроможності місцевого самоврядування;
- ✓ державної підтримки місцевого самоврядування;
- ✓ партнерства між державою та місцевим самоврядуванням;
- ✓ сталого розвитку територій

Рисунок 1 – Основні принципи реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади

Джерело: складено на основі [10]

Досліджуючи динаміку кількості Об’єднаних територіальних громад (ОТГ) за регіонами України (рис. 2), можна відзначити, що лідером за даним показником виступає Дніпропетровська область (63 ОТГ), високі показники демонструють також Житомирська область (55 ОТГ), Черкаська область (54 ОТГ), Запорізька область (52 ОТГ), Волинська область (51 ОТГ), Тернопільська область (49 ОТГ). Найменшу кількість ОТГ упродовж 2015-2018 років було сформовано у Закарпатській області (6 ОТГ), Донецькій області (16 ОТГ), Харківській та Київській областях (по 17 ОТГ).

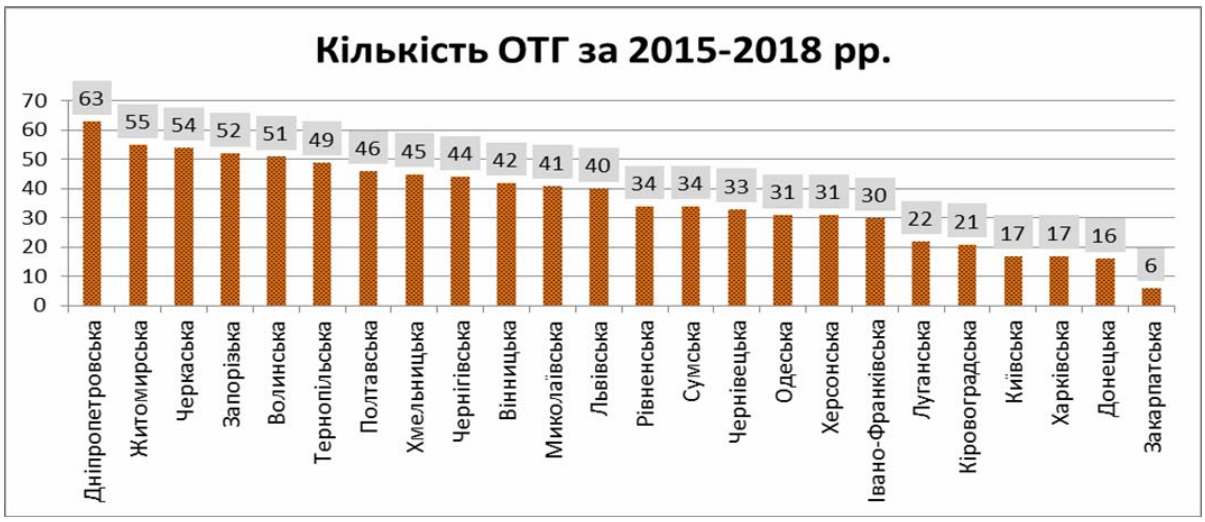

Рисунок 2 – Рейтинг регіонів України за кількістю Об'єднаних територіальних громад (ОТГ) за 2015-2018 рр., од.

Джерело: побудовано автором за даними [5]

Стосовно рівня охоплення населення участю в ОТГ (рис. 3), найвищі значення питомої ваги охоплення населення мали місце у Житомирській області (67,4%), Тернопільській області (58,9%), Чернігівській області (47,0%), Вінницькій області (43,9%), Хмельницькій області (41,1%). Відповідно, найнижчі значення зафіксовано у Закарпатській області (5,7%), Харківській області (10,6%), Львівській області (13,6%), Одеській області (14,0%), Кіровоградській області (14,7%), Київській області (14,9%).

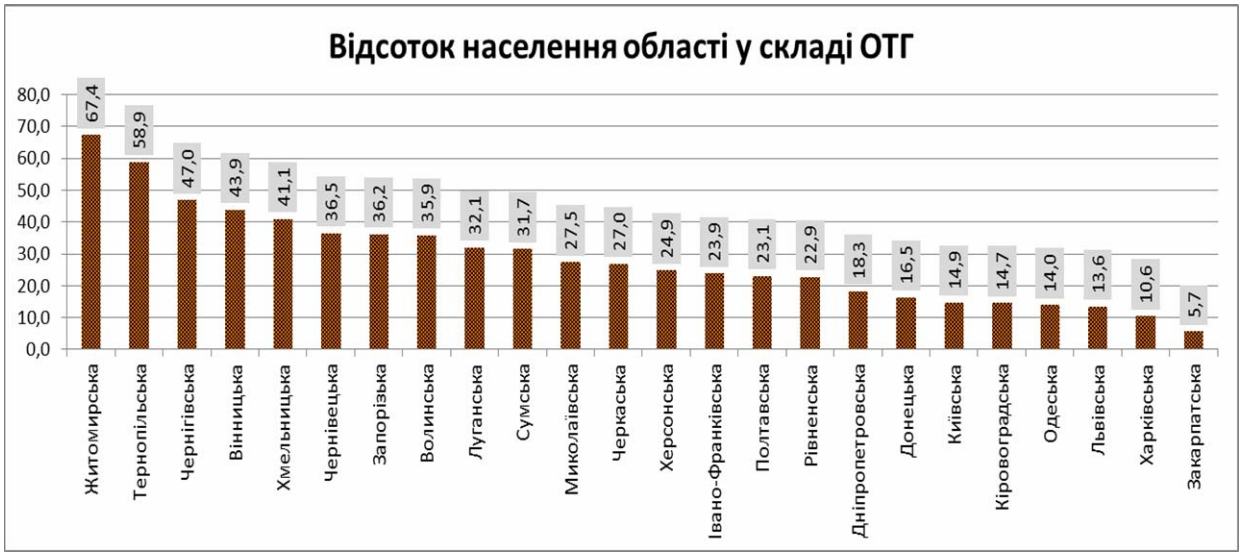

Рисунок 3 – Рейтинг регіонів України за питомою вагою населення у складі Об'єднаних територіальних громад (ОТГ) у 2018 р., од.

Джерело: побудовано автором за даними [5]

Проведений аналіз індикаторів моніторингу фінансової підтримки процесу децентралізації влади за регіонами України (табл. 1) свідчить, що за показником обсягу коштів субвенцій на соціально-економічний розвиток, які перераховані місцевим бюджетам (в абсолютному вимірі), лідерами виступають Вінницька область (178,2 млн. грн.), Київська область (121,7 млн. грн.), Харківська область (108,7 млн. грн.).

Таблиця 1 – Індикатори моніторингу фінансової підтримки процесу децентралізації влади за регіонами України

Регіон	Кошти субвенції на соціально-економічний розвиток, які перераховані місцевим бюджетам (січень-жовтень 2018 р.)				Розподілено коштів Державного фонду регіонального розвитку на реалізацію проектів (2018 р.)			
	млн. грн.	Рейтинг регіону	на 1 особу населення, грн.	Рейтинг регіону	млн. грн.	Рейтинг регіону	на 1 особу населення, грн.	Рейтинг регіону
Вінницька	178,2	1	113,6	1	178,7	18	113,9	17
Волинська	30,3	22	29,3	15	192,1	17	185,5	4
Дніпропетровська	65,7	8	20,4	22	366,2	3	113,5	21
Донецька	50,3	11	12,0	24	777,7	1	185,7	1
Житомирська	29,6	23	24,0	19	228,1	11	185,1	10
Закарпатська	81,0	4	64,5	4	231,4	10	184,3	11
Запорізька	35,5	20	20,6	21	195,3	14	113,4	22
Івано-Франківська	77,4	6	56,3	6	254,8	8	185,3	8
Київська	121,7	2	69,6	3	197,8	13	113,1	24
Кіровоградська	43,2	13	45,5	7	108,5	25	114,2	14
Луганська	9,4	25	4,3	25	401,3	2	185,5	5
Львівська	65,9	7	26,2	16	286,3	6	114,0	15
Миколаївська	41,2	15	36,1	11	129,2	22	113,3	23
Одеська	51,3	10	21,6	20	269,5	7	113,6	19
Полтавська	34,8	21	24,8	17	160,3	20	114,0	16
Рівненська	37,8	18	32,6	14	214,7	12	185,2	9
Сумська	36,2	19	33,1	13	124,1	23	113,6	20
Тернопільська	40,4	17	38,5	10	194,8	15	185,7	2
Харківська	108,7	3	40,6	9	305,2	5	113,9	18
Херсонська	61,5	9	58,8	5	193,9	16	185,5	6
Хмельницька	44,4	12	34,9	12	236,0	9	185,6	3
Черкаська	29,3	24	24,1	18	136,4	21	112,1	25
Чернівецька	78,6	5	87,0	2	167,6	19	185,5	7
Чернігівська	42,7	14	42,2	8	115,7	24	114,4	13
м. Київ	41,1	16	14,2	23	331,6	4	114,6	12
Україна	1436,3	х	34,0	х	5996,9	х	142,1	х

Джерело: складено та розраховано автором за даними [5; 7]

Заслуговує на увагу той факт, що Київська й Харківська області мали одні з найнижчих показників як за кількістю створених ОТГ, так і за питомою вагою населення, охопленого ОТГ, натомість, найвищі показники обсягів виділених субвенцій. Найменші ж обсяги субвенцій на соціально-економічний розвиток було виділено Луганській області (9,4 млн. грн.), Черкаській області (29,3 млн. грн.), Житомирській області (29,6 млн. грн.) та Волинській області (30,3 млн. грн.). При

цьому Житомирська та Волинська області мали одні з найвищих показників щодо кількості створених ОТГ та питомої ваги населення, охопленого ОТГ.

Особливий практичний інтерес становить розрахунок порівняльного показника щодо обсягу коштів субвенцій на соціально-економічний розвиток на одну особу наявного населення. Зокрема, за обсягом коштів субвенцій на соціально-економічний розвиток в абсолютному вимірі Дніпропетровська область знаходиться на 8 місці, тоді як на одну особу населення – аж на 22 місці. Значні невідповідності у рейтингах за даними двома показниками також мали місце у Донецькій області (11 та 24 місця, відповідно), Одеській області (10 та 20 місця), м. Києві (16 та 23 місця).

Стосовно обсягу коштів Державного фонду регіонального розвитку, розподілених на реалізацію проектів, у 2018 році лідером у абсолютному (млн. грн.) та відносному вимірі (на одну особу населення) стали Донецька область (1 місце), а також Луганська область (2 та 5 місця в рейтингу регіонів). Натомість найбільші невідповідності в рейтингах було зафіксовано у Волинській області (17 та 4 місця), Дніпропетровській області (3 та 21 місця), Запорізькій області (14 та 22 місця), Київській області (13 та 24 місця), Кіровоградській області (25 та 14 місця), Одеській області (7 та 19 місця), Тернопільській області (7 та 19 місця), Харківській області (5 та 18 місця).

Як бачимо, тенденції розвитку територіальних громад та обсяги їх фінансування за регіонами України характеризуються доволі суперечливими тенденціями, а отже, реформа децентралізації в Україні повинна продовжуватися на основі вдосконалення існуючих методів, важелів та інструментів щодо її реалізації.

Місцеве самоврядування у будь-якій державі є засобом досягнення трьох основних цілей: забезпечення децентралізації в державному управлінні; розвитку демократичних засад у вирішенні питань місцевого значення; підвищення ефективності ведення місцевих справ [1].

У цьому контексті слушним є твердження, що належна інституційна спроможність держави щодо забезпечення економічного і соціального розвитку країни в цілому дає змогу зменшувати вірогідність внутрішніх конфліктів інтересів (між громадами і окремими суспільними групами всередині громад) та мінімізувати потенційно негативні зовнішні виклики (вплив процесів глобалізації, відкритість ринків, проблеми територій, що пов’язані з необхідністю оновлення їх економічної бази) [6].

В цілому, ефективний розвиток територіальних громад потребує забезпечення відповідних умов: макроекономічних, інституціональних, регулятивних, високих позицій у рейтингах фінансової спроможності ОТГ; надання місцевих гарантій; поєднання диференційованих джерел забезпечення витрат бюджетів ОТГ [14].

Задля створення спроможної територіальної громади на перспективу необхідно враховувати наявні незадіяні ресурси, які є на території громади: природні ресурси, корисні копалини, історичні та культурні пам’ятки, утворення нових суб’єктів підприємницької діяльності, нових робочих місць, розширення сфери побутових послуг для населення та суб’єктів господарювання [2].

Цілком логічно, що для визначення фінансової спроможності і самодостатності громад недостатнім є показник загального зростання доходів в умовах бюджетних і податкових змін. Доцільним є комплексний підхід і практичні розрахунки необхідних видатків і наявних доходів у розрахунку на одного мешканця громади, виходячи із забезпечення не тільки першочергових нагальних потреб громади (утримання закладів освіти, охорони здоров’я, інфраструктури, фінансування зарплат, соціальних виплат тощо), а й фінансування перспективних проектів соціально-економічного розвитку з

метою покращення життєвого середовища і зростання добробуту громадян, планування майбутнього територіального розвитку тощо [15].

Отже, в контексті підвищення ролі територіальних громад у забезпеченні ефективного розвитку інноваційно-інтегрованих структур слід враховувати наявний позитивний ефект для основних стейкхолдерів, таких як держава, сама територіальна громада, бізнес-структури, інвестори, освітні і наукові установи (табл. 2). Необхідно підкреслити, що формування й функціонування інноваційно-інтегрованих структур різних типів здатні підвищити результативність реформування влади й управління в державі.

Таблиця 2 – Позитивний ефект від розвитку інноваційно-інтегрованих структур для основних стейкхолдерів

Держава	**Територіальна громада**	**Бізнес-структури**	**Інвестори**	**Освітні і наукові установи**
Забезпечення збалансованого розвитку економіки на інноваційних засадах Збільшення надходжень до державного бюджету Стабілізація соціально-економічної ситуації в країні Вирівнювання диспропорцій територіального розвитку Реструктуризація національної економіки за рахунок надання пріоритетів найбільш перспективним галузям і секторам	Комплексне врахування територіальної специфіки економічного й соціального розвитку Збільшення надходжень до місцевих бюджетів Оптимізація використання ресурсного потенціалу території Розвиток інноваційної інфраструктури регіонів Вирішення нагальних соціально-економічних та екологічних проблем території Запровадження smart-підходу в організаційній та управлінській діяльності	Підвищення рівня ділової активності і рентабельності діяльності Забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності Збільшення платоспроможного попиту на продукцію Раціоналізація використання наявних ресурсів Стабілізація кадрового складу Зростання конкуренто-спроможності товарів, робіт і послуг Можливості регіональної й міжрегіональної кооперації Збільшення можливостей експорту продукції	Мінімізація ризиків інвестиційних проектів Збільшення норми прибутковості інвестиційних ресурсів Скорочення термінів окупності інвестицій Забезпечення прозорості інвестиційної політики Зміцнення впевненості у стабільності зовнішніх факторів інвестиційного середовища Можливість пошуку найбільш перспективних інвестиційних програм і проектів	Підвищення якості освітньої і наукової діяльності за рахунок залучення до складу інноваційно-інтегрованих структур Створення умов для комерціалізації наукових досліджень і розробок Розвиток ринку інтелектуальної власності Можливості використання сучасної матеріально-технічної бази для навчання й здійснення наукових досліджень

Джерело: складено автором

Метою фінансового забезпечення розвитку територіальних громад є формування фондів фінансових ресурсів, обсяг яких повинен повністю забезпечити реалізацію економічних, соціальних та адміністративних програм за рахунок виконання таких завдань:

- забезпечити формування фінансово-матеріальної бази для забезпечення соціально-економічного розвитку громад;
- сприяти розвитку наявних та забезпечити пошук нових джерел фінансових ресурсів до бюджетів місцевого рівня;
- забезпечити оптимізацію використання наявних ресурсів;
- створити передумови для результативної взаємодії органів місцевого самоврядування, населення громади, суб'єктів господарювання, громадських організацій та позабюджетних фондів для розвитку територіальної громади, а також сприяти формування ефективних взаємовідносин управлінських органів різних рівнів [3].

За таких умов необхідно задіяти інструменти активізації економічного та соціального розвитку з врахуванням досвіду країн, що здійснили успішне реформування, які мають бути гнучкими, враховувати виклики, які стоять перед громадами і регіонами, та включати:

- інструменти діагностики і прогнозування спроможності розвитку;
- інструменти муніципального менеджменту;
- застосування гнучкого механізму оплати за послуги, як інструментарію ефективного використання фінансових ресурсів територіальної громади;
- інструментарій оподаткування з акцентуванням уваги на запровадженні прогресивних механізмів оподаткування нерухомості;
- інструменти кластероутворення, публічно-приватного партнерства, проектного менеджменту, стимулювання інноваційного та структурно-технологічного розвитку [9].

Таким чином, на теперішній час інструменти кластероутворення виступають дієвим засобом забезпечення сталого розвитку територій, більш раціонального використання наявних ресурсів громади, створення сприятливого бізнес-середовища, підвищення рівня та якості життя населення громади.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведені дослідження дозволили констатувати, що за сучасних умов суттєво зростає роль територіальних громад у забезпеченні сталого розвитку інноваційно-інтегрованих структур різного типу під час децентралізації влади й управління. До ключових критеріїв оцінки результатів впровадження децентралізації в Україні слід віднести перерозподіл повноважень, фінансову базу органів місцевого самоврядування, прозорість, підзвітність і участь громадськості, сталий розвиток і конкурентоспроможність територій, якість і доступність публічних послуг, управління і координування реформи. Проведений аналіз регіональних відмінностей щодо кількості Об'єднаних територіальних громад та рівня охоплення ними населення, індикаторів фінансової підтримки децентралізації засвідчив наявність суперечливих тенденцій щодо розвитку територіальних громад та обсягів їх фінансування, що дозволяє стверджувати про доцільність подальшої реформи децентралізації на основі вдосконалення існуючих методів, важелів та інструментів щодо її реалізації. За умови активного використання територіальними громадами інструментів кластеризації, можливо забезпечити суттєвий позитивний ефект від розвитку інноваційно-інтегрованих структур для основних стейкхолдерів: держави, територіальних громад, бізнес-структур, інвесторів, освітніх і наукових установ.

Перспективи подальших наукових пошуків у даному напрямі полягають у доцільності розробки та реалізації комплексного механізму формування та розвитку інноваційно-інтегрованих структур на рівні територій, пошуку шляхів подальшої активізації співпраці органів державної влади й місцевого самоврядування, представників бізнесу, закладів науки і освіти та інших учасників в процесі

забезпечення сталого соціально-економічного розвитку територій та створення умов для функціонування високотехнологічного виробництва та надання високоінтелектуальних видів послуг.

Список літератури

1. Барановська Т.М. Децентралізація влади як основний напрям вдосконалення державної політики розвитку територіальної громади [Текст] / Т.М. Барановська // Актуальні проблеми державного управління. – 2015. – №2. – С. 145-153.
2. Білуха Л. Фінансово-економічний потенціал спроможної територіальної громади як запорука ефективної децентралізації влади в Україні [Текст] / Л. Білуха // Evropsky politicky a pravni diskurz. – 2018. – Vol. 5, Iss. 4. – С. 150-155.
3. Галько І.М. Теоретичні аспекти фінансового забезпечення розвитку територіальних громад в умовах децентралізації [Текст] / І.М. Галько // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2017. – Вип. 6(128). – С. 127-131.
4. Крилова О. Рада донорів з питань децентралізації в Україні. Аналіз виконання роботи [Електронний ресурс] / О. Крилова, 18 жовтня 2017 року. – Режим доступу: https://www.slideshare.net/oleksandrvirnyk/ss-82207756
5. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 грудня 2018 року [Електронний ресурс] / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. – Режим доступу: https://decentralization.gov.ua/news/10291.
6. Нижник О.М. Теоретичні аспекти впливу децентралізації на розвиток держави та територіальних громад [Текст] / О.М. Нижник // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління. – 2016. – №3. – С. 56-62.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
8. Павлюк Н. Соціально-економічний аспект децентралізації державної влади: процеси реформування місцевого самоврядування в Україні [Текст] / Н. Павлюк // Збірник наукових праці «Ефективність державного управління». – 2015. – Вип. 44. – С. 80-86.
9. Розвиток регіонів та громад в умовах адміністративно-територіальної реформи: перспективи та загрози. Аналітична записка за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції в рамках Дев'ятих регіональних та муніципальних читань, Тернопіль-Вишнівець, 20-21 жовтня 2015 року. – Вісник ТНЕУ. – 2015. – №4. – С. 165-172.
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 №333-р «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80.
11. Савченко В.Ф. Кластеризація як інноваційна форма об'єднання виробничих структур: деякі теоретичні аспекти проблеми [Текст] / В.Ф. Савченко, С.Д. Гривко // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія 1: Економіка. – 2013. – Вип. 4. – С. 88-98.
12. Управління стратегічним розвитком об'єднаних територіальних громад: інноваційні підходи та інструменти : монографія [Текст] / С.М. Серьогін, Ю.П. Шаров, Є.І. Бородін, Н.Т. Гончарук [та ін.] ; за заг. та наук. ред. С.М. Серьогіна, Ю.П. Шарова. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2016. – 276 с.
13. Шкарлет С.М. Територіальна реформа в системі стратегічного управління енергоекономічною та інформаційною сферами держави [Текст] / С.М. Шкарлет, Н.І. Холявко, М.В. Дубина // Економічний часопис-XXI. – 2015. – № 5-6. – С. 103-107.
14. Щур Р.І. Можливості запозичень територіальних громад в контексті процесів децентралізації [Текст] / Р.І. Щур // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. – 2018. – Вип. 30(4). – С. 95-98.
15. Ярошенко І.В. Соціально-економічний розвиток територіальних громад в умовах фінансової децентралізації [Текст] / І.В. Ярошенко, І.Б. Семигуліна // Проблеми економіки. – 2016. – №4. – С. 67-76.

References

1. Baranovska, T.M. (2015). Detsentralizatsiia vlady yak osnovnyi napriam vdoskonalennia derzhavnoi polityky rozvytku terytorialnoi hromady [Decentralization of power as the main direction of improvement of the state policy of development of the territorial community]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of public administration, 2,* 145-153 [in Ukrainian].
2. Bilukha, L. (2018). Finansovo-ekonomichnyi potentsial spromozhnoi terytorialnoi hromady yak zaporuka efektyvnoi detsentralizatsii vlady v Ukraini [Financial and economic potential of a capable territorial community as a guarantee of effective decentralization of power in Ukraine]. *Evropsky politicky a pravni diskurz,* 5(4), 150-155 [in Ukrainian].
3. Halko, I.M. (2017). Teoretychni aspekty finansovoho zabezpechennia rozvytku terytorialnykh hromad v umovakh detsentralizatsii [Theoretical Aspects of Financial Provision of Development of Territorial Communities in Conditions of Decentralization]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy – Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, *6(128),* 127-131 [in Ukrainian].
4. Krylova, O. (2017). Rada donoriv z pytan detsentralizatsii v Ukraini. Analiz vykonannia roboty [Donor Council on Decentralization in Ukraine. Performance analysis]. Retrieved from https://www.slideshare.net/oleksandrvirnyk/ss-82207756 [in Ukrainian].
5. Monitorynh protsesu detsentralizatsii vlady ta reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia (2018). [Monitoring the process of decentralization of power and reform of local self-government]. *Ministerstvo rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy – Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine.* Retrieved from https://decentralization.gov.ua/news/10291 [in Ukrainian].
6. Nyzhnyk, O.M. (2016). Teoretychni aspekty vplyvu detsentralizatsii na rozvytok derzhavy ta terytorialnykh hromad [Theoretical Aspects of the Impact of Decentralization on the Development of the State and Territorial Communities]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. Seriia: Derzhavne upravlinnia – Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Series: Public Administration, 3,* 56-62 [in Ukrainian].
7. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua.* Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].
8. Pavliuk, N. (2015). Sotsialno-ekonomichnyi aspekt detsentralizatsii derzhavnoi vlady: protsesy reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [Socio-economic aspect of decentralization of state power: processes of reforming local self-government in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats «Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia» – Collection of scientific works «Efficiency of public administration», 44,* 80-86 [in Ukrainian].
9. Rozvytok rehioniv ta hromad v umovakh administratyvno-terytorialnoi reformy: perspektyvy ta zahrozy. Analitychna zapyska za materialamy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii v ramkakh Dev'iatykh rehionalnykh ta munitsypalnykh chytan (2015). [Development of regions and communities under the conditions of administrative and territorial reform: prospects and threats (Analytical note on the materials of the International scientific and practical conference in the framework of the Ninth Regional and Municipal Readings]. *Visnyk TNEU – TNEU Journal, 4,* 165-172 [in Ukrainian].
10. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 kvitnia 2014 №333-r [On Approval of the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 1, 2014 No.333-p]. *zakon5.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80 [in Ukrainian].
11. Savchenko, V.F., & Hryvko, V.F. (2013). Klasteryzatsiia yak innovatsiina forma ob'iednannia vyrobnychykh struktur: deiaki teoretychni aspekty problemy [Clusterization as an Innovative Form of the Combination of Production Structures: Some Theoretical Aspects of the Problem]. *Naukovyi visnyk Chernihivskoho derzhavnoho instytutu ekonomiky i upravlinnia. Seriia 1: Ekonomika – Scientific bulletin of the Chernihiv State Institute of Economics and Management. Series 1: Economics, 4,* 88-98 [in Ukrainian].
12. Serohin, S.M., Sharov, Yu.P., Borodin, Ye.I., & Honcharuk, N.T. (2016). *Upravlinnia stratehichnym rozvytkom ob'iednanykh terytorialnykh hromad: innovatsiini pidkhody ta instrumenty: monohrafiia [Management of Strategic Development of the United Territorial Communities: Innovative Approaches and Tools: Monograph].* Dnipropetrovsk: DRIDU NADU [in Ukrainian].
13. Shkarlet, S.M., Kholiavko, N.I., & Dubyna, M.V. (2015). Terytorialna reforma v systemi stratehichnoho upravlinnia enerhoekonomichnoiu ta informatsiinoiu sferamy derzhavy [Territorial Reform in the System

of Strategic Management of the Energy-Economic and Information Spheres of the State]. *Ekonomichnyi chasopys-XXI – Economic Annals-XXI*, *5-6,* 103-107 [in Ukrainian].

14. Shchur, R.I. (2018). Mozhlyvosti zapozychen terytorialnykh hromad v konteksti protsesiv detsentralizatsii [Possibilities of borrowing of territorial communities in the context of decentralization processes]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences*, *30(4),* 95-98 [in Ukrainian].
15. Yaroshenko, I.V., & Semyhulina, I.B. (2016). Sotsialno-ekonomichnyi rozvytok terytorialnykh hromad v umovakh finansovoi detsentralizatsii [Socio-economic development of territorial communities in the conditions of financial decentralization]. *Problemy ekonomiky – Problems of the economy, 4,* 67-76 [in Ukrainian].

Volodymyr Zaichenko, Associate Professor, PhD in Public Administration (Candidate of Sciences in Public Administration)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

The Role of Territorial Communities in Ensuring the Development of Innovative Integrated Structures in Conditions of Decentralization

The article is devoted to the study of the role of territorial communities in ensuring the sustainable development of innovative integrated structures of the different types during the intensification of the process of decentralization of power and governance in Ukraine. The essence of integration cluster formations was characterized and the expediency of using the modern technologies of the strategic management for the effective management of the creation and functioning of the innovative integrated structures within the territories was stated. The key criteria of the evaluation of the results of decentralization's implementation are: redistribution of powers, financial base of the local self-government authorities, transparency, accountability and public participation, sustainable development and competitiveness of the territories, quality and accessibility of public services, management and coordination of the reform presented.

The analysis of regional differences about the quantity of the United territorial communities and level of coverage by them the population, indicators of the financial support of the decentralization have shown that there are contradictory tendencies in the development of territorial communities and volumes of their funding, which suggests the appropriateness of further reform of decentralization on the basis the improvement of existing methods, levers and tools for its implementation.

The positive effect from the development of innovative integrated structures for the main stakeholders (state, territorial communities, business structures, investors, educational and scientific institutions) has been determined. For the territorial communities, such effect is the complex consideration of the territorial specificity of the economic and social development, increasing the revenues to the local budgets, optimization of using of the territorial potential of the territory, development the innovative infrastructure of the regions, solving the urgent socio-economic and environmental problems of the territory, introduction a smart approach in the organizational and management activity. It was stated that under current conditions, clustering tools are an effective means of ensuring sustainable development of the territories, more rational using of available resources of the community, creation of the favourable business environment, improving the level and quality of life of the population of the community.

territorial community, innovative integrated structure, decentralization, local self-government authorities, regional development

Одержано (Received) 14.11.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 17.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 336.1 **JEL Classification: H71, H72**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34). 33-39

Н.Л. Любченко, доц., канд. екон. наук
Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, Україна

Реалізація бюджетної політики об'єднаних територіальних громад в частині формування доходів місцевих бюджетів

У статті вивчено стан виконання дохідної частини місцевих бюдетів об′єднаних територіальних громад Хмельницької області. Проведено аналіз наповнення бюджетів ОТГ, визначено його безпосередній вплив на реалізацію запланованих соціальних та інфраструктурних програм та проектів, здійснено моніторинг фінансової спроможності громади як дієвий інструмент ефективного впливу на процеси соціально-економічного розвитку території.
децентралізація, місцевий бюджет, загальний фонд, доходи, органи місцевого самоврядування

Н.Л. Любченко, доц., канд. екон. наук
Хмельницкий национальный университет, г. Хмельницький, Украина

Реализация бюджетной политики объединенных территориальных общин в части формирования доходов местных бюджетов

В статье изучено выполнение доходной части местных бюджетов территориальных громад Хмельницкой области. Проведен анализ наполнения бюджетов ОТГ, определено его непосредственное влияние на реализацию запланированных социальных и инфраструктурных программ и проектов, осуществлен мониторинг финансовой состоятельности громад как действенный инструмент эффективного воздействия на процессы социально-экономического развития территории.
децентрализация, местный бюджет, общий фонд, доходы, органы местного самоуправления

Постановка проблеми. Основою місцевого самоврядування в Україні є територіальні громади. Від того, як розвиватимуться територіальні громади, яку роль вони будуть відігравати в житті кожної людини та всієї держави в цілому, як ефективно будуть здійснені відповідні розрахунки під час створення "спроможних" об'єднаних територіальних громад, і буде залежати майбутній розвиток України та успіх реформи децентралізації. Адже фінансова спроможність громади відіграє значну роль у її розвитку. Саме вона є головним інструментом реалізації основних напрямків соціально-економічного розвитку території. В умовах реформи, органам місцевого самоврядування, які планують об'єднання, важливо знати і розуміти природу місцевих фінансів, уміти аналізувати ті явища і процеси, які пов'язані з формуванням, розподілом і використанням грошових коштів, розбиратися в фінансових механізмах та найбільш повно їх використовувати. Тому що, саме місцеві фінанси використовуються як один із інструментів ефективного впливу на всі процеси розвитку, через них складаються певні взаємовідносини органів місцевого самоврядування з населенням та практично з усіма підприємствами даної території.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Процеси фінансової децентралізації в контексті створення та розвитку об'єднаних територіальних громад активно досліджуються в останні роки. Серед вітчизняних вчених відомі праці В. Вакуленко, Ю. Ганущак, Я. Казюк [1, 2], Г. Маркович [3], Т. Овчаренко [4] та ін. Але незважаючи на велику кількість наукових публікацій у цій сфері, питання виконання місцевих бюджетів, їх наповнення в умовах децентралізації фінансових ресурсів потребують подальших досліджень через недосконалість та постійні зміни податкового та бюджетного законодавства.

© Н.Л. Любченко, 2018

Постановка завдання. Метою статті є аналіз наповнення місцевих бюджетів ОТГ Хмельницької області, що в подальшому стане основою для розуміння економічного потенціалу громад, побудови ефективної системи управління, направленої на розвиток та виявлення можливостей відносин між бюджетами різних рівнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перебіг реформи децентралізації на Хмельниччині відбувається дуже потужно: за площею та кількістю місцевих рад, які увійшли до складу об'єднаних громад, Хмельницька область залишається одним із лідерів серед регіонів України. Станом на 1 січня 2018 року на прямих міжбюджетних відносинах діють 39 ОТГ, площа яких складає 10,7 тис. кв.км (або 52% площі області), до їх складу увійшли 842 населених пунктів з населенням 450,7 тис. осіб (35,3% від населення області, 320 базових рад). Варто відзначити той факт, що за рейтинговим оцінюванням Мінрегіону Хмельницька область посіла 2-е місце за темпами впровадження реформи децентралізації. Також, більша частина ОТГ області є фінансово спроможними, доходи загального фонду місцевих бюджетів громад за 2017 рік зросли на 137% у порівнянні із 2016 роком.

Впродовж І півріччя 2018 року до місцевих бюджетів ОТГ Хмельниччини надійшло 624,3,6 млн. грн. власних та закріплених доходів, це на 58 млн. грн. більше (або +10%), ніж було заплановано в проектах бюджетів та на 138 млн. грн. (або +28%) більше ніж за аналогічний період минулого року (рис. 1). Таким чином, фактично дохідна частина всіх бюджетів виконана.

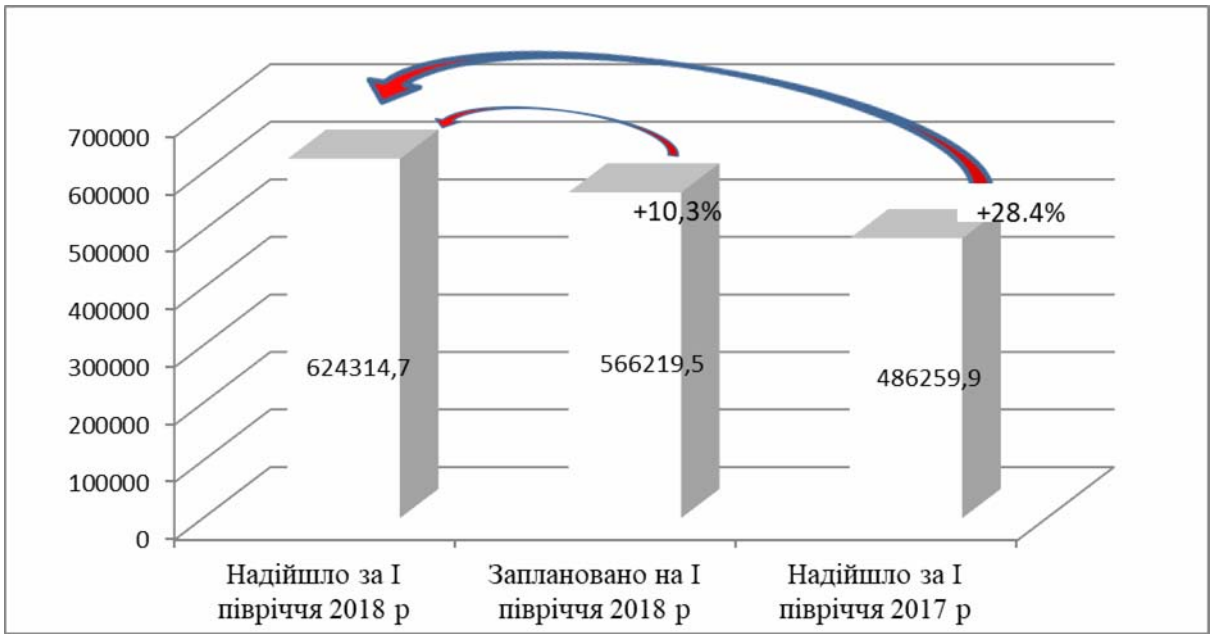

Рисунок 1 – Надходження до загального фонду місцевих бюджетів ОТГ Хмельницької області (без міжбюджетних трансфертів) за І півріччя 2018 р., тис. грн.

Джерело: складено автором

З 1 січня 2018 на прямих міжбюджетних відносинах перебувають 39 ОТГ Хмельницької області, для 13 з них – це перший рік такої роботи. Внаслідок розширення дохідної бази величина власних надходжень до бюджетів цих громад виросла на +16,8% або 22 млн. грн. Цікавим є факт (табл.1), що за всіма видами надходжень для громад, утворених у 2017 р. спостерігається зростання, тоді як раніше створені громади не виконали заплановані надходження по місцевих зборах (-35%) та акцизному податку (-2%).

Таблиця 1 – Надходження власних доходів ОТГ за І півріччя 2017 р порівняно з І півріччям 2018 року (тис. грн.)

Платежі до бюджету	Всі				26 ОТГ, створених у 2015-2016 рр.				13 ОТГ, створених у 2017 р.			
	Затверджено	Надійшло	Відхилення		Затверджено	Надійшло	Відхилення		Затверджено	Надійшло	Відхилення	
			+/-	%			+/-	%			+/-	%
всього, з них:	566219,5	624314,7	58095,2	110,3	434053,1	469989,4	35936,3	108,3	132166,4	154325,3	22158,92	116,8
ПДФО	330999,9	368047,7	37047,85	111,2	250184,9	274853,9	24669,03	109,9	80815	93193,8	12378,8	115,3
Податок на прибуток підприємств комунальної власності	249,9	318,8	68,9	127,6	218,5	282,4	63,9	129,2	31,4	36,4	5	115,9
Акцизний податок	40510,9	40381,8	-129,097	99,7	34457,4	33928,7	-528,7	98,4	6053,7	6453,1	399,4	106,6
Податок на майно:												
- податок на нерухоме майно відмінне від земельної ділянки	9363,3	12182,8	2819,5	130,1	8375,6	10059,8	1684,2	120,1	987,7	2123	1135,3	214,9
- плата за землю	76210,3	81638,2	5427,9	107,1	55171,2	59060,9	3889,7	107,1	21039,1	22577,3	1538,2	107,3
- транспортний податок	429,7	862,4	432,7	200,7	361,7	645	283,3	178,3	68	217,5	149,5	319,9
Єдиний податок	97127,66	105826	8698,347	109	76900	80108,9	3208,9	104,2	20227,6	25717,1	5489,5	127,1
Місцеві збори	66	51,3	-14,7	77,7	54	35	-19	64,8	12	16,4	4,4	136,7
Плата за надання адміністративних послуг	6642,5	7768,6	1126,1	117	5351,4	6305,8	954,4	117,8	1291	1462,8	171,8	113,3
Інші надходження	4619,4	7237,1	2617,7	156,7	2978,5	4709	1730,5	158,1	1640,9	2527,9	887	154,1

Джерело: складено автором

Результати роботи першого півріччя поточного року порівняно з аналогічним періодом минулого відображено на рис. 2. Найвищі темпи власних надходжень порівняно з І півріччям 2017 року спостерігаються в Крупецькій ОТГ – понад +70%, Ленковецькій, Грицівській та Баламутівській ОТГ- понад +45%, водночас у Староушицькій ОТГ відбулося скорочення надходжень до загального фонду на 11%.

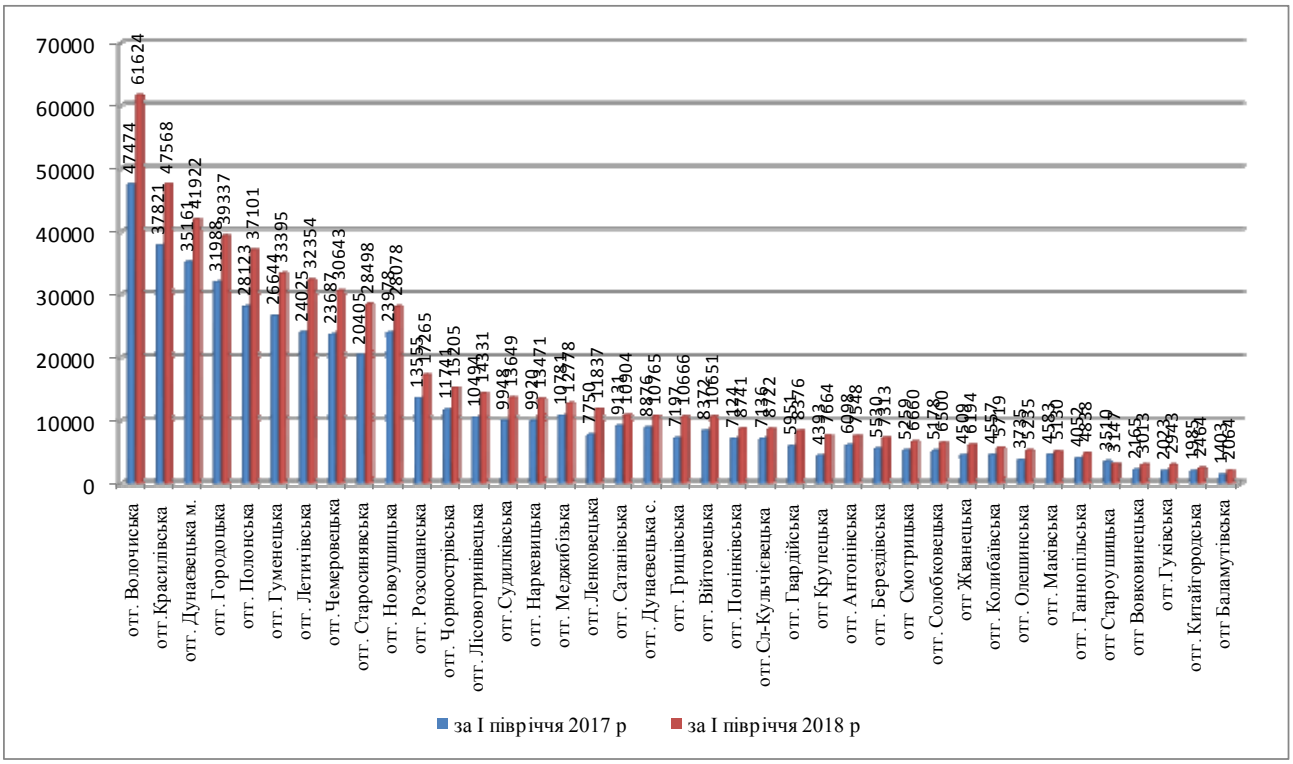

Рисунок 2 – Динаміка власних доходів ОТГ Хмельниччини за І півріччя 2017-2018 рр., тис. грн.
Джерело: складено автором

Більшість ОТГ області перевиконали заплановані впродовж січня-червня 2018 року надходження – загальні темпи приросту становлять більше +10%, проте слід зауважити, що поставлені плани не виконали Березділівська (-9%), Меджибізька (-11%) та Олешинська ОТГ (-17%).

Структура надходжень до загального фонду громад Хмельниччини аналогічна до загальноукраїнської тенденції (рисунок 3). У доходах місцевих бюджетів ОТГ найбільшу питому вагу займають надходження від сплати податку на доходи фізичних осіб – 58% від загальної суми доходів місцевих бюджетів.

Фактичні надходження ПДФО впродовж січня-червня 2018 року становили 368 млн. грн. Приріст становить +37 млн або 11% до запланованих надходжень та +94 млн. грн. або +34% до першого півріччя минулого року. Звертає увагу невиконання запланованих надходжень по таких громадах: Баламутівська -10%, Олешинська -34%, Меджибізька -23%, Ганнопільска -9%.

Найвищі темпи зростання ПДФО відносно запланованих зафіксовані у Ленковецькій +78%, Слобідсько-Кульчієвецькій +54%, Лісовогрінівецькій ОТГ та Солобковецькій ОТГ – по +48%.

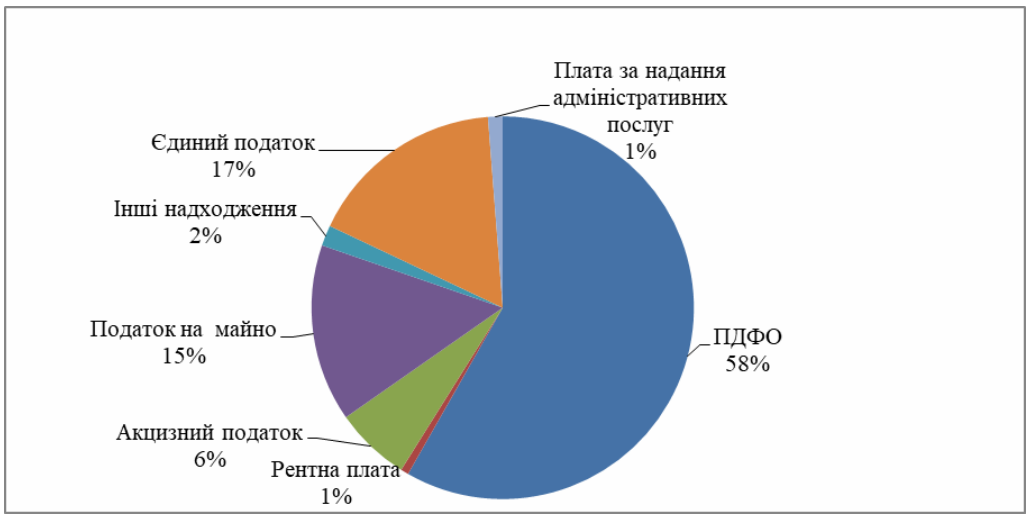

Рисунок 3 – Структура власних надходжень ОТГ Хмельниччини за І півріччя 2018 року
Джерело: складено автором

В абсолютному вираженні лідером за отриманою на 1 мешканця громади сумою ПДФО залишається, як і в минулому році, Розсошанська ОТГ, а саме 2038 грн., в той час, як в середньому для об'єднаних територіальних громад області цей показник становить 817 грн. (рис. 4).

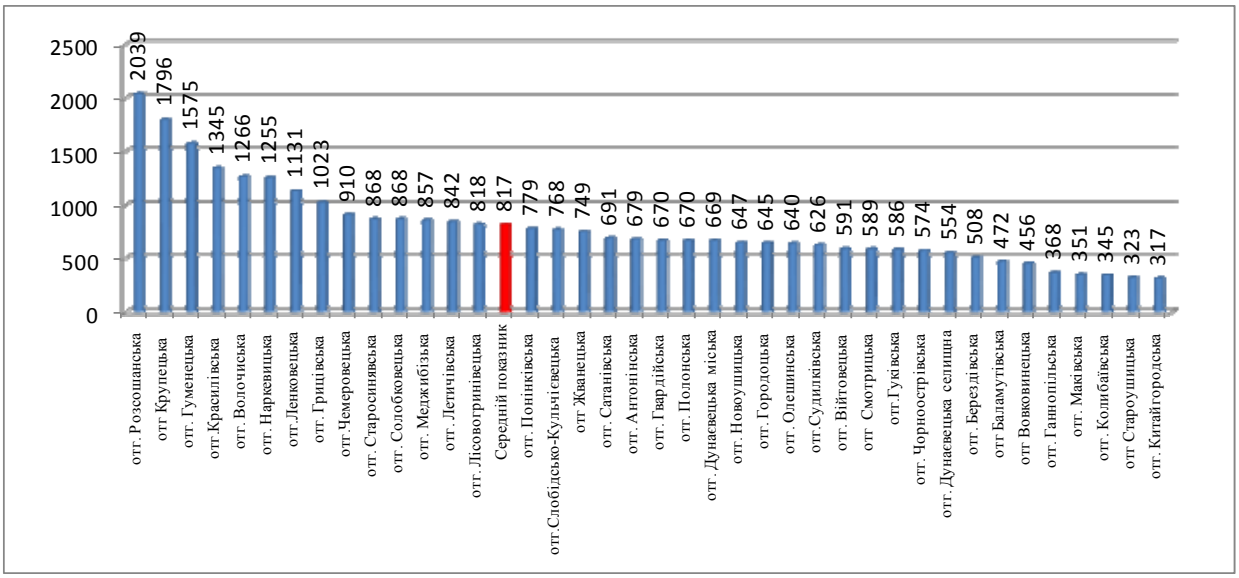

Рисунок 4 – Надходження ПДФО на 1 мешканця ОТГ Хмельницької області за І півріччя 2018 р., грн.
Джерело: складено автором

По окремих громадах спостерігається висока частка ПДФО у структурі надходжень: Понінківська ОТГ (74%), Грицівська ОТГ (70%), Красилівська ОТГ, Чемеровецька ОТГ та Волочиська – по 67%. Найнижчою є питома вага ПДФО у Колибаївській ОТГ 28%, водночас для цієї громади надходження від акцизного податку з виробленого та ввезеного на митну територію України пального складають 42%, тому громаді варто замислитися над альтернативами даному джерелу доходів у місцевий бюджет.

Місцеві податки і збори – одне із значних джерел наповнення доходної частини місцевих бюджету. Ставки місцевих податків та зборів відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Податкового та Бюджетного кодексів України встановлюють місцеві ради в межах своїх повноважень шляхом прийняття відповідних рішень. Таким чином, роль місцевих податків та зборів постійно підвищується, і їх структура за 6 місяців 2018 року відображена на рис. 5. У структурі місцевих податків та зборів найбільшу питому вагу займає єдиний податок, що становить 53%.

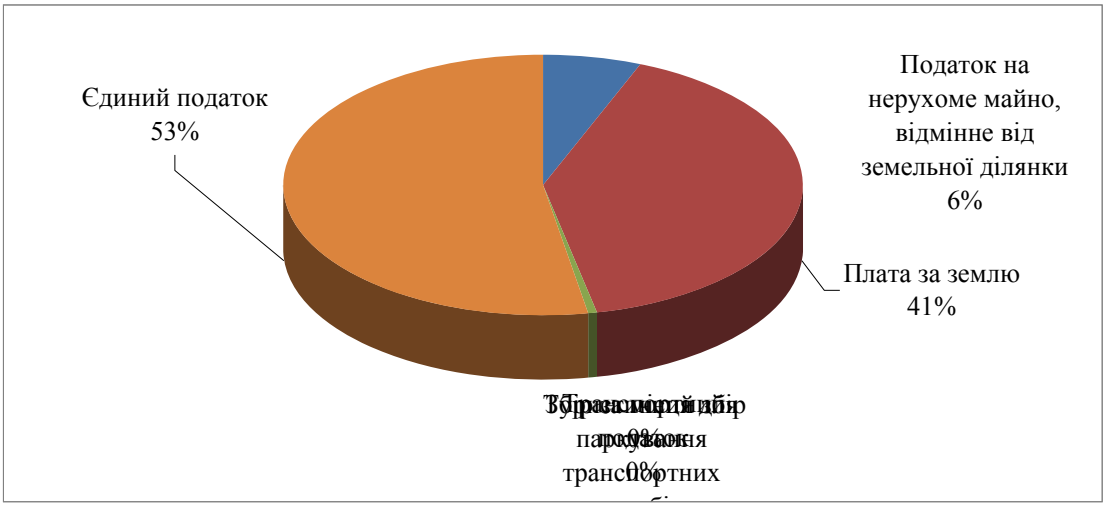

Рисунок 5 – Структура місцевих податків і зборів ОТГ Хмельницької області за І півріччя 2018 р.
Джерело: складено автором

Місцеві збори, до яких відносяться туристичний збір та збір за місця для паркування транспортних засобів вже звично не набирають навіть 1%. Збір за місця для паркування транспортних засобів справляється лише у двох ОТГ області: Антонінській та Старосинявській. За 6 місяців надходження склали менше 5 тис. грн. Громади не вбачають у цьому виді місцевих зборів значних перспектив, тим більше, що для його запровадження необхідно визначене законодавством облаштування паркомісць, що вартує дорого. Таким чином, термін окупності капіталовкладень є дуже довгим.

Вагомим джерелом доходів місцевих бюджетів є плата за землю, що відноситься до податку на майно і є складовою місцевих податків. У звітному періоді місцевими бюджетами було отримано плати за землю 81,6 млн. грн., що на 7,1% (на 5,4 млн. грн.) більше, ніж було затверджено. У структурі місцевих податків і зборів плата за землю займає 41%.

Як бачимо, частка достатньо вагома, і громадам варто зосередити увагу серед усього іншого і на підвищенні ефективності використання наявних земель. Взагалі, питання, пов’язані з успішним функціонуванням громади, у тому числі щодо наповнення бюджету, залежать виключно від діяльності керівництва та жителів громади, від того, наскільки ефективно будуть використовуватися наявні можливості і повноваження.

Наразі для громад є актуальним підвищення ролі саме місцевих податків та зборів і збільшення їх частки у складі доходів є головним напрямком зміцнення місцевих бюджетів та розширення фінансової автономії відповідних територій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Показники виконання місцевих бюджетів відображають загальний соціально-економічний стан відповідної території та її потенціал до сталого розвитку. Тому проведений аналіз ілюструє достатність ресурсів у відповідному місцевому бюджеті, що, в свою чергу, є запорукою того, що територіальна громада має можливість надавати більш якісні та більш різноманітні послуги своїм жителям, реалізовувати соціальні та інфраструктурні проекти, створювати умови для розвитку підприємництва, залучення інвестиційного капіталу, розробляти програми місцевого розвитку та фінансувати інші заходи для всебічного покращення умов проживання жителів громади. З наукової точки зору, отримані результати ще раз засвідчують, що фінансова децентралізація супроводжується обіцяним владою зростанням власних доходів та збільшенням важелів впливу на їх формування.

Місцева влада потребує постійного здійснення фінансового моніторингу, в подальшому, як підґрунтя в царині самостійного прийняття рішень щодо того, на які потреби витрачати бюджетні кошти, що особливо важливо для розвитку об’єднаних територіальних громад. Таким чином, реформа міжбюджетних відносин стимулює територіальні громади ефективніше наповнювати свої кошториси, переходити на самозабезпечення й ощадно планувати свої видатки.

Список літератури

1. Казюк Я. Фінансова децентралізація виконує поставлені завдання [Електронний ресурс] / Я. Казюк – Режим доступу: // https://decentralization.gov.ua/news/7222
2. Казюк Я. Експерти проаналізували бюджети об'єднаних громад кожної області [Електронний ресурс] / Я. Казюк – Режим доступу: // https://decentralization.gov.ua/news/9724
3. Маркович Г. Особливості формування бюджетів об’єднаних територіальних громад [Електронний ресурс] / Г. Маркович – Режим доступу: // https://decentralization.gov.ua/news/3958
4. Овчаренко Т. Особливості формування та виконання бюджету обєднаних територіальних громад [Текст] / Т. Овчаренко, А. Бочі, В. Поворозник. – К: Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД), 2017 – 133 с.
5. Ткачук А.Ф. Про бюджет і не тільки. Спеціально для об'єднаних територіальних громад [Текст] / Анатолій Ткачук, Ніна Наталенко. – К.: ІКЦ «Легальний статус», 2016. – 76 с.

References

1. Kaziuk, Ya. (2017). Finansova detsentralizatsiia vykonuie postavleni zavdannia [Financial decentralization fulfills the tasks]. *decentralization.gov.ua*. Retrieved from https://decentralization.gov.ua/news/7222 [in Ukrainian].
2. Kaziuk, Ya. (2018). Eksperty proanalizuvaly biudzhety ob'iednanykh hromad kozhnoi oblasti [The experts analyzed budgets of the amalgamated gromadas of each oblast]. *decentralization.gov.ua.* Retrieved from https://decentralization.gov.ua/news/9724 [in Ukrainian].
3. Markovych, H. (2017). Osoblyvosti formuvannia biudzhetiv ob'iednanykh terytorial'nykh hromad [Features of forming budgets of amalgamated gromadas]. *decentralization.gov.ua*. Retrieved from https://decentralization.gov.ua/news/3958 [in Ukrainian].
4. Ovcharenko, T., Bochi, A., & Povoroznyk, V. (2017). *Osoblyvosti formuvannia ta vykonannia biudzhetu obiednanykh terytorial'nykh hromad [Features of the formation and execution of the budget amalgamated gromadas]*. Kyiv: Mizhnarodnyj tsentr perspektyvnykh doslidzhen' (MTsPD) [in Ukrainian].
5. Tkachuk A.F., & Natalenko, N. (2016). *Pro biudzhet i ne til'ky. Spetsial'no dlia ob'iednanykh terytorial'nykh hromad [About the budget and not only. Especially for amalgamated gromadas]*. Kyiv: IKTs «Lehal'nyj status» [in Ukrainian].

Nataliia Liybchenko
Khmelnitskyi, National University, Khmelnytskyi, Ukraine

Implementation of the Budget Policy of the Joint Territorial Communities in the Context of Formation of Local Budgets Revenues

The purpose of the article is to analyze the filling of local budgets of the amalgamated gromadas of the Khmelnitsky region, which will further become the basis for understanding the economic potential of communities, building an effective management system aimed at developing and identifying the possibilities of relations between budgets of different levels.

Decentralisation and regional development have been the top priorities for the government since early 2014. Efforts at national level have led to the adoption of important laws and implementing guidelines, with more in the pipeline. Budget and tax legislation, for instance, have been adapted to enable local authorities to mobilise more domestic revenue and to strengthen municipal financial systems. The main objective of decentralization reform is to give state institutions at national, regional and local level an opportunity to do their duties in the decentralisation process more effectively. Also municipal services are provided with the involvement of civil society and with a focus on citizens. At present, implementation of the decentralisation reform is not yet sustainable. State actors at national, regional and local level still do not have all of the necessary skills and financial resources to carry out their duties and responsibilities effectively.

The article studies the implementation of the revenue part of local budgets of territorial communities of Khmelnitsky region. As filling the budget directly influences the implementation of planned social and infrastructure programs and projects, continuous monitoring of the financial well-being of the community is an effective tool for effective impact on the processes of socio-economic development of the territory.

Local managers, on the basis of constant analysis of financial resources, decide on their own needs what is needed to spend on budget funds, which is especially important for the development of united territorial communities. Thus, the reform of intergovernmental fiscal relations stimulates territorial communities to fill their estimates more efficiently, go to self-sufficiency and plan their spending in a cost-effective manner.

decentralization, local budget, general fund, revenues, local governments

Одержано (Received) 14.11.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 8.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 339.54 **JEL Classification: H21, K34**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).40-48

В.А. Туржанський, доц., канд. екон. наук
Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна
І. В. Несторишен, доц., канд. екон. наук
Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна

Світовий досвід функціонування таргетинг-центрів в контексті забезпечення митної безпеки

У статті досліджено зарубіжний досвід функціонування центрів таргетингу при здійсненні митного контролю з метою забезпечення митної безпеки. Визначено сутність таргетингу, основні типи завдань таргетинг-центрів та можливість їх впровадження в діяльність ДФС України. Встановлено, що таргетинг є сучасним інструментом митного контролю, який створює передумови для оперативного опрацювання великих об'ємів інформації щодо вантажів, пасажирів та транспортних засобів, які переміщуються через митні кордони країн, а також дозволяє відійти від практики інтуїтивного вибіркового обрання об'єкта поглибленого огляду.
таргетинг, митна безпека, система аналізу та управління митними ризиками

В. А. Туржанский, доц., канд. экон. наук
Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина
И.В. Несторишен, доц., канд. экон. наук
Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина

Мировой опыт функционирования центров таргетинга в контексте обеспечения таможенной безопасности

В статье исследован зарубежный опыт функционирования центров таргетинга при осуществлении таможенного контроля с целью обеспечения таможенной безопасности. Определена сущность таргетинга, основные типы задач таргетинг-центров и возможность их внедрения в деятельность ДФС Украины. Установлено, что таргетинг является современным инструментом таможенного контроля, создает предпосылки для оперативной обработки больших объемов информации по грузам, пассажиров и транспортных средств, перемещаемых через таможенные границы стран, а также позволяет отойти от практики интуитивного выборочного избрания объекта углубленного осмотра.
таргетинг, таможенная безопасность, система анализа и управления таможенными рисками

Постановка проблеми. В умовах формування інтегрованої системи здійснення державної митної справи, особливої актуальності набуває питання забезпечення безпеки здійснення міжнародної торгівлі, що є одним із ключових завдань системи управління ризиками. Реалізація цього завдання можлива лише за умови застосування сучасних інструментів митного контролю та формування адекватного митного інформаційного середовища за допомогою використання попереднього інформування. При цьому, все більш популярним є застосування таргетингу (targeting) (від англ. target – ціль), що ґрунтується на використанні профілів ризику та іншої інформації й заходів щодо забезпечення дотримання законодавства, для відбору пасажирів, транспортних засобів та товарів, що потребують додаткової перевірки.

Таргетинг є сучасним інструментом митного контролю, який створює передумови для оперативного опрацювання великих об'ємів інформації щодо вантажів, пасажирів та транспортних засобів, які переміщуються через митні кордони країн, а також дозволяє відійти від практики інтуїтивного вибіркового обрання об'єкта поглибленого огляду.

Популяризацію таргетингу здійснює ВМО шляхом тестового впровадження окремих модулів даної системи, здебільшого, в країнах, що розвиваються в рамках забезпечення безпеки митних кордонів. На сьогодні найактивніше відбувається впровадження WCO CTS (Cargo Targeting System), що є розробленим ВМО програмно-інформаційним комплексом,

© В. А. Туржанський, И. В. Несторишен, 2018

який застосовується митними органами для отримання попередньої інформації від морських ліній та її подальше використання для аналізу ризиків. Однією із обов'язкових вимог впровадження даної системи є наявність попередньої інформації, що повинна подаватись морським агентом, а також попередньої митної декларації з усіма необхідними додатками та супровідними документами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання застосування системи аналізу митних ризиків як головного інструмента забезпечення митної безпеки країни досліджувала низка зарубіжних та вітчизняних науковців, а також фахівців митної справи Л. Геллерт (L. Gellert) [1], Брендак А.І. [7], Булана В.В. [7], Бережнюк І.Г. [2], Демченко С.С. [7], Пашко П.В. [4], Руда Т.В., Попель С.А. [6] та інші. В той же час, малодослідженим залишається питання функціонування таргетингу як інструменту, що дозволяє поглибити аналіз митного ризику й скоротити витрати часу на здійснення митних процедур.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей функціонування таргетинг-центрів різних країн в контексті забезпечення митної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Підвищення ефективності та результативності протидії суспільно небезпечній контрабанді, а саме наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів, зброї та боєприпасів, отруйних, сильнодіючих та вибухових речовин; організація та координація заходів по запобіганню та виявленню митних правопорушень та шахрайства; налагодження дієвої взаємодії з цих питань з міжнародними організаціями та митними органами іноземних держав є досить важливою функцією митної адміністрації будь-якої держави. Для досягнення цього, митні органи все частіше використовують нові підходи, засновані на принципах управління ризиками. Інтелектуальна оцінка ризиків, селективність і орієнтування дозволяє митниці визначити рівень ризику і оптимізувати використання ресурсів. Залежно від організаційних структур і механізмів митні адміністрації по-різному можуть організовувати процес управління ризиками (комітет з управління ризиками, центральний блок управління ризиками, та/або оцінки ризику/центр таргетингу). Центральний блок керування ризиками та/або оцінка ризику/центр таргетингу часто є відповідальним за інформаційне сортування та аналіз, а також слугує для оцінки вихідної інформації. У результаті оцінки в оперативному контексті забезпечуються показники ризиків і профілі для товарів, людей, транспортних засобів та економічних операторів.

Центри таргетингу забезпечують кращу здатність оцінки ризику у всьому діапазоні прикордонних та митних функцій, управління та інтеграцію інформаційних баз даних, координацію розвідувальної та оперативної діяльності та сприяє в цілому ефективній реалізації концепції інтегрованого управління кордоном. Причини їх створення у кожній країні різні, вони не мають чітко незмінного набору функцій. Центри таргетингу дозволили удосконалити: управління та синтез даних; застосування підходу до оцінки і визначення об'єктів для перевірки, який координується на національному рівні; координацію діяльності по збору оперативних даних і оперативної діяльності; а також можливість цілісного управління прикордонними ризиками в рамках всього прикордонного сектора.

Можливість митних служб отримувати попередню електронну інформацію раніше в ланцюжку постачань, необхідність управляти цією інформацією, розвиток ІТ-можливостей і необхідність зменшення прикордонних ризиків з точки зору всіх урядових структур – ось деякі фактори, які, найімовірніше, приведуть до того, що все більша кількість членів ВМО створять ці центри в майбутньому. Тим не менше, кожна країна має своє унікальне операційне середовище та умови, тому необхідність створення центру повинна бути ретельно вивчена в кожному конкретному випадку.

Можна виокремити п`ять основних типів завдань, які виконують більшість таких центрів. До них відносять:

– управління критеріями відбору та визначення об'єктів для перевірки;

– управління аналізом ризиків, пов'язаних з ІТ-системами;

– надання оперативної підтримки за допомогою тактичного аналізу і координації в режимі 24x7x365;

– координація обміну інформації по ризиках;

– надання платформи для співпраці зацікавлених осіб і підвищення рівня інтегрованого управління кордонами.

Ідея полягає в тому, щоб прийняти ідентичний підхід, який використовується в багатьох галузях (банківській, страховій, ядерній галузі) для аналізу ризиків, заснованих на використанні наукових методів і їх адаптації до митної справи. Цей підхід, зокрема, що практикується приватними компаніями може бути адаптований до митної системи аналізу ризику, заснований на чотирьох різних підходах, а саме:

– контроль всіх невідомих характеристик операцій (у нашому випадку, новий імпортер);

– вивчення імпортних декларацій і статистичне дослідження історії оцінки ризику шахрайства;

– систематичний моніторинг діяльності на основі факторів, пов'язаних з певними функціями;

– чисто випадковий вибір, який дозволяє швидкість регулювання управління.

Другий підхід є «серцем» системи і дає йому характер «раціонального» (чи несуб'єктивного). Зазвичай критерії шахрайства (наприклад, імпортер, країна походження тощо) первісно визначені на основі історичних даних, а потім призначають вагові коефіцієнти, що показують відносну важливість кожного критерію. Відповідні критерії шахрайства та їх зважування визначаються науковим методом, наприклад, за допомогою економетричного аналізу.

Побудова системи управління ризиками в митній справі різниться залежно від функцій та організації діяльності митної адміністрації та може бути однорівневою та багаторівневою. Зокрема, в Україні до 2013 року у складі центрального апарату Державної митної служби України функціонував Департамент митного аудиту, аналізу та управління ризиками. Після створення Міністерства доходів і зборів України у складі Департаменту митної справи функціонувало лише Управління аналізу ризиків та аналітичної роботи. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 21.03.2014 № 160 Міндоходів реорганізовано в Державну фіскальну службу України. При цьому, основним чинником низьких показників правоохоронної діяльності митниць у 2014 році було те, що з жовтня 2013 року по вересень 2014 року функція протидії митним правопорушенням була покладена на підрозділи податкової міліції. Водночас, після створення відповідного профільного Департаменту (Департаменту аналізу ризиків та протидії митним правопорушенням) та повернення митним органам функції протидії митним правопорушенням спостерігалась відповідна позитивна динаміка. Однак, відповідно до наказу ДФС від 23.07.2015 № 535 у організаційній структурі в контексті здійснення інституційної реформи ДФС був лише Департамент протидії митним правопорушенням, а аналіз та управління ризиками не виокремлюються в окрему форму департаменту. Проте, в середині 2017 року створений в ДФС Департамент таргетингу та управління ризиками. Робота даного Департаменту, головним чином, зосереджена на модернізації та розбудові національної системи управління митними ризиками. Застосування цієї системи дозволяє здійснювати вибірковий контроль зовнішньоекономічних операцій, в тому числі шляхом таргетингу (націлювання).

Відповідно до оновленого Порядку із застосування системи управління митними ризикам (далі – Порядок; наказ Мінфіну від 31.07.2015 № 684) [5] вводиться поняття «таргетинг» та «таргетинг-центр»:

– таргетинг – це такий спосіб аналізу та оцінки ризиків, відповідно до якого попередньо проаналізовані, в тому числі із застосуванням АСАУР, зовнішньоекономічні операції підлягають додатковій оцінці на предмет наявності ризиків із використанням доступних органам ДФС (їх структурним підрозділам) джерел інформації;

– таргетинг-центр – уповноважений підрозділ органу ДФС або робоча група, створена на його базі, основним завданням якого є здійснення таргетингу.

У вищезазначеному Порядку визначається можливість створення таргетинг-центрів на центральному (на базі центрального підрозділу з питань координації застосування СУР) та/або регіональному (на базі митниць ДФС) рівнях.

Такі таргетинг-центри успішно функціонують за кордоном:

– Канада – Національний центр оцінки ризиків (The National Risk Assessment Centre) збільшив можливості Канади виявляти і запобігати в'їзду в країну осіб і ввезення товарів, які становлять високий ризик для національної безпеки. Також створено Національний центр з визначення об'єктів для перевірки при повітряних і морських перевезеннях, який розташовується в Оттаві, поряд з чотирма регіональними Центрами сухопутних кордонів з визначення об'єктів для перевірки при автомобільних і залізничних перевезеннях. Ці центри виступають в якості точки інтеграції всіх даних Агентства канадської прикордонної служби з визначення об'єктів для перевірки, тому всі заходи щодо визначення об'єктів для перевірки проводитимуться в місцях їх розташування;

– Фінляндія – Національний центр аналізу ризиків (National Risk Analysis Centre, NRAC) Митної служби Фінляндії – функціонує в Гельсінкі, Турку і Торніо у співпраці з електронними Центрами митного оформлення. Однак аналіз ризику проводиться окремо від контролю вантажів і декларацій, кримінального розслідування та аудиту після митного очищення. Тим не менш, обмін інформацією між різними підрозділами, залученими в процес митного контролю, не викликає ускладнень, є безперервним, ефективним і дієвим;

– Нова Зеландія – Інтегрований центр визначення об'єктів для перевірки і управління (Integrated Targeting Operations Centre, ITOC) – Отримуючи інформацію від служб зі збору оперативної інформації, ITOC надає дані по ризиках прикордонним службам, забезпечує планування і координацію, а виконання процесів оцінки загроз для забезпечення операційної діяльності направлено на ризики та пріоритети. Ключові прикордонні відомства (Митна служба (провідне відомство), Міністерство сільського та лісового господарства, Імміграційна служба, Морська служба) беруть участь у ITOC задля ефективної роботи в міцній співпраці при плануванні та здійсненні операційної діяльності. Виконує 2 функції – визначення об'єктів для перевірки та операційного центра;

– Німеччина – (Центральне бюро аналізу ризиків, Zentralstelle Risikoanalyse Zoll (ZORA)) – мета якого полягає в розробці профілів ризиків для проведення митного контролю. Структура СУР має трирівневу систему - центральний, регіональний та місцевий рівні. Стратегії управління ризиком приймаються на першому рівні і пов'язані з податковими операціями. На регіональному рівні здійснюється безпосередньо оцінка схеми СУР, її доробка і, якщо потрібно, перегляд на федеральному рівні. На місцевому рівні управління ризиками застосовується податковими органами, які можуть перевірити справи, обрані для зовнішнього податкового аудиту.

Крім централізованого аналізу ризиків, існує децентралізована оцінка учасника ЗЕД (Dezentrale Beteligtenbewertung – DEBBI), яка допомогає вивчити учасника торгівлі, що щойно з'явився. Дана оцінка істотно впливає на обробку інформації про нього і може бути переглянута в кращу або в гіршу сторону. Разом з тим, така робота може додатково сформувати вказівки для профілю ризику;

– США – Національний центр орієнтування/таргетингу (National Targeting Centers – NTC) при Бюро США з митних питань та охорони кордонів (CBP) був створений в жовтні 2001 року у відповідь на теракти 9/11. Центр став добре відомим антитерористичним об'єктом в Департаменті національної безпеки (DHS). Будучи створеним для роботи в режимі 24x7 з централізованою місією з координації визначення об'єктів для перевірки, пов'язаної з антитерористичною діяльністю і підтримки всієї антитерористичної діяльності CBP, він еволюціонував у дві гілки, одна з яких орієнтована на вантаж (NTC-C), інша – на пасажирів (NTC-P). Високотехнологічним інструментом, який NTC використовує для відсіювання інформації, є Автоматизована система визначення об'єктів для перевірки (ATS), з 2010 року функціонує Commercial Targeting and Analysis Center (CTAC), завдяки якому вилучено більш 6000000 небезпечних продуктів. Вузли зв'язку, що працюють з

пасажирським компонентом NTC, включають, наприклад, імміграційну і митну поліцію США (ICE), Державний департамент США (DOS), Берегову охорону США (ICC), Управління транспортної безпеки США (TSA) і Федеральне бюро розслідувань (ФБР).

Національний центр таргетингу (НЦТ) підпорядкований Підрозділу польових операцій, до його функції входить:

– аналіз і оперативний контроль за фізичними особами та зовнішньоекономічними операціями в частині забезпечення національної безпеки (контроль за ввезенням товарів подвійного призначення, зброї масового ураження, в'їзду на територію США причетних до тероризму осіб тощо);

– здійснення оперативної взаємодії з федеральними (правоохоронними) органами та іншими підрозділами Міністерства національної безпеки і Митно-прикордонної служби (МПС));

– тактична робота з виявлення ризиків національній безпеці, тероризму;

– формування вказівок і рекомендацій співробітникам територіальних митних органів.

Робота НЦТ здійснюється в цілодобовому режимі за двома виділеними напрямами: вантажі та фізичні особи. У НЦТ присутні представники з федеральних органів (ФБР, «Федеральні авіаційні маршали», Міністерство енергетики США, Служба транспортної безпеки тощо), а також представники з інших підрозділів МПС (Митної лабораторії, підрозділи розвідки тощо). Весь процес митного оформлення і митного контролю побудований на застосуванні системи управління ризиками. На центральному рівні здійснюється розробка і контроль за застосуванням моделей ризиків за різними напрямками діяльності (стратегічна робота). Для кожної поставки в автоматичному режимі на основі моделей ризиків розраховуються бали, що мають кілька рівнів: мінімальний, можливий і максимальний ризик. Фахівці в НЦТ здійснюють також додатковий оперативний експертний контроль над поставками, яким відповідає, можливо, максимальний ризик (тактична робота). Їх рішення обов'язкові для співробітників митних органів. На рівні митних органів уповноважені особи або спеціальні групи націлювання, кураторів НЦТ, паралельно здійснюють оперативну експертну оцінку (тактичну роботу) поставок товарів, які будуть оформлятися в даному митному органі. Митний огляд здійснюється в обсязі 1-5% партій товарів, що переміщуються, залежно від митного органу. Ефективність огляду становить близько 10%. МПС розроблені й успішно впроваджені різні програми, спрямовані на реалізацію управління ризиками:

– Програма співробітництва з торговим спільнотою по боротьбі з тероризмом (C-TPAT);

– Програма безпеки контейнерного транспортування;

– Правило 24 годин;

– Програма SENTRI (the Secure Electronic Network for Travelers Rapid Inspection).

Програма C-TPAT спрямована на добровільну ініціативу всіх учасників перевезення товарів сприяти організації безпеки поставки товарів при їх ввезенні на територію США. C-TPAT передбачає поєднання всіх чотирьох елементів, що беруть участь у переміщенні товарів: виробник, перевізник (експедитор), імпортер і продавець товару на території США. Для учасників програми C-TPAT встановлюються 3 рівня безпеки, які вони повинні дотримуватися і які контролюються спеціальними співробітниками МПС – фахівцями з безпеки ланцюжків постачань. C-TPAT має підпрограми, наприклад Free and Secure Trade Initiative (FAST) – при ввезенні товарів з Канади та Мексики автомобільним транспортом. У даній підпрограмі беруть участь 2300 компаній, 100 тис. вантажівок, близько 10 % вантажів переміщуються в рамках FAST.

Відповідно до Програми безпеки контейнерної транспортування контейнери, призначені для відправки в США, попередньо відбираються співробітниками ТПС в порту відправлення на основі критеріїв оцінки ризику. У цій програмі беруть участь великі міжнародні порти, в тому числі Антверпен і Зєєбрюгге (Бельгія), Гавр (Франція), Бремерхавен і Гамбург (Німеччина), Пірей (Греція), Спеція, Генуя, Неаполь, Gioia Tauro і

Ліворно (Італія), Роттердам (Нідерланди), Альхесірас (Іспанія), Гетеборг (Швеція), Фелікстоу, Тілбері і Саутгемптон (Великобританія). У даних портах присутні співробітники МПС, які забезпечують додатковий контроль вантажів, які містяться в контейнерах.

Правило 24 годин є законодавчо регламентованим обов'язком особи, що займається перевезенням вантажів, подати інформацію в електронному вигляді щодо транспортних і супровідних документів в МПС за 24 години до завантаження контейнера на борт морського судна. Аналогічні правила діють при переміщенні товарів іншими видами транспортних засобів: для автомобілів за 1–2 години до перетину кордону, для авіа – за 1:00.

Програма SENTRI передбачає попереднє подання відомостей про фізичну особу та перевірку цих відомостей МПС. Надалі реєстраційна картка використовується для прискореної ідентифікації особи. Поряд з цим на лобовому склі автомобіля встановлюється трансмітер для автоматичної реєстрації співробітником митниці транспортного засобу та фізичної особи. Митна служба США в змозі надати повний перелік даних про імпортні товари в режимі реального часу. Комп'ютерна система готова не тільки самостійно приймати рішення, але й аналізувати обстановку, робити прогнози і давати вичерпну інформацію іншим державним органам. В автоматичному режимі оформляється 98% зовнішньоторговельних вантажів. Швидкість прийняття рішення обчислюється секундами. В даний час автоматизована система володіє третьою за величиною в світі базою даних, дозволяє здійснювати митний контроль та оформлення повністю в автоматизованому режимі без участі посадової особи митного органу. Створена унікальна комп'ютерна телекомунікаційна система Automated Commercial System (ACS), яка поєднала понад 2300 суб'єктів зовнішньоторговельної діяльності та структур, що її забезпечують. Використовуються близько 200 різних комп'ютерних підсистем, є 800 баз даних. Зелений коридор по-американськи – це технологічна розробка Border Release Screening and Selectivity (далі – BRASS), що дозволяє проводити митне оформлення та митний контроль імпортної відправки протягом 5–10 секунд. Основними критеріями для використання такої процедури є:

– одержувач готовий до здійснення митного оформлення в пункті пропуску;

– в учасника ЗЕД не менш 50 відправок на рік;

– одержувач не повинен мати проблеми з іншими контролюючими органами і повинен демонструвати надійність при транспортуванні товарів у США;

– повинна бути повторюваність характеристик ввезених товарів (номенклатура, країна походження, митна вартість).

При даній системі застосовується спеціальний штрих код, який містить основні відомості про товари та одержувача товарів. Штрих код формується, як правило, митним брокером і наноситься на інвойс. Штрих-код – це спеціальний закодований знак перевезення, що складається з 14 буквено-цифрових позначень, складається з 4 зашифрованих смислових груп, а саме:

– перша група (4 знаки) – дані про виробника товару;

– друга група (4 знаки) – дані про імпортера (або відповідального за ввезення товару);

– третя група (3 знаки) – код ввізного файлу;

– четверта група (3 знаки) – специфічний код відправки.

Штрих-код формується, як правило, митним представником і повторює основні характеристики товару. Він наноситься на інвойс спеціальним пристроєм кодування в будь-якому зручному для імпорту місці до пред'явлення товару до контролю.

У пункті пропуску перевізник або уповноважена особа імпортера пред'являє інвойс зі штрих кодом, а також інші товаросупровідні документи. Співробітник митного органу сканує штрих код в комп'ютерну систему митної служби США. Комп'ютерна система розшифровує код і здійснює порівняння з даними, попередньо внесеними митним брокером до системи. При цьому також здійснюється перевірка з критеріями (понад сорока критеріїв, за якими товар або імпортер відносяться до груп ризику). Після чого приймається рішення про випуск товарів. Час, необхідний для перевірки, становить 5–10 секунд. На озброєнні

МПС США перебувають різні автоматизовані інформаційні системи, що застосовуються з метою реалізації системи управління ризиками (Automated Commercial System (ACS) – модернізована в Automated Commercial Environment (ACE); Автоматизована система таргетингу – Automated Targeting System (ATS); Автоматизована експортна система – Automated Export System (AES)).

Основним застосовуваним в НЦТ програмним засобом є ATS, яка використовується як єдиний інструмент для виявлення ризиків, пов'язаних з нелегальним переміщенням товарів і технологій, що використовуються при створенні зброї масового ураження і засобів її постачання, наркотиків, тероризмом і економічними злочинами. На базі НЦТ два рази на рік збираються Комітети для розгляду, внесення коригувань в т.зв. «Моделі ризиків» в частині економічних правопорушень. У Комітети входять фахівці з Центрів стратегії торгівлі (Strategic Trade Centers), Підрозділи стратегії торгівлі (Office of Strategic Trade), співробітники з митних органів, фахівці з імпорту. За результатами роботи Комітетів здійснюється коригування або скасування моделей ризиків. Моделі передбачають аналіз всіх елементів ланцюжка поставки: відправник, перевізник, експедитор, одержувач, контрактоотримувач, товар, маршрут тощо. Головна мета – розробка методик обробки інформації з автоматичного виявлення ризиків та їх оцінки (система підсумовування балів). Використовується 3700 правил (індикаторів) виявлення ризиків. Вибір правил, а також присвоювання балів для оцінки ризику здійснюється на основі експертної оцінки. Розроблена або скоригована модель ризику вноситься в ATS для подальшої автоматичної обробки інформації;

– Китай – Національний центр з митного аналізу та моніторингу ризиків (NCRA&M, National Center for Customs Risk Analysis & Monitoring) – складається з 11 функціональних відділів, 42 локальних центрів та входить до складу Національного координаційного офісу з управління митними ризиками, який в свою чергу є складовою Ради національного митного ризик-менеджменту;

– Бразилія – Національний центр з митного ризик-менеджменту (National Centre for Customs Risk Management (CERAD, in Rio de Janeiro)) створений в 2012 році з основною місією координації та напрямків досліджень і розробок, спрямованих на вибір операцій зовнішньої торгівлі і для перевірки та ідентифікації областей ризику до митного контролю;

– Австралія (National Border Targeting Centre (NBTC)) з 2013 року забезпечує основу для Австралійської митної служби, щоб більш плідно співпрацювати з Департаментом у справах імміграції та громадянства та виявляти високий ризик міжнародних пасажирів і вантажів, використовуючи, ризик-орієнтований підхід. NBTC спирається на колективний досвід і можливості дев`ять агентств (Австралійська митна служба, Департамент імміграції та прикордонної охорони, Федеральна поліція Австралії, Австралійська служба безпеки і розвідки, Комісія Австралії із злочинності, Австралійські Звіти угоди і аналітичний центр, Міністерство закордонних справ і торгівлі, Австралійський паспортний Офіс, Департамент сільського господарства та Відділ інфраструктури та регіонального розвитку).

NBTC забезпечує Австралії ефективніше виявляти і готуватися до транснаціональних загроз, що виникають, будучи сенсорною точкою для обміну інформацією в режимі реального часу між 5 країнами: Австралія, Нова Зеландія, Канада, Великобританія та США;

– Російська Федерація (УРтОК, Управління ризиків та оперативного контролю Федеральної митної служби) – створене у 2012 році, має досить різноманітні повноваження, окрім ризик-менеджменту, зокрема: участь Управління у створенні, реорганізації та ліквідації митних органів; встановлення компетенції митних органів із здійснення митних операцій щодо окремих товарів залежно від видів транспорту тощо.

Структура Управління дивує наявністю в ній підрозділів, прямо не пов'язаних з СУР: наприклад, відділу контролю за обігом підакцизних товарів, відділу контролю митної вартості та відділу контролю країни походження товарів та застосування ставок митних зборів. В результаті, внутрішня організація управління вийшла громіздкою, некерованою, і неефективною. Аналіз функціонування показує, що з боку УРіОК не налагоджений дієвий

контроль за діяльністю РТУ, митниць та митних постів по застосуванню СУР, в тому числі за використанням наданих на рівень РТУ і ТНП повноважень з реалізації СУР. Відсутня реально діюча автоматизація застосування СУР при митних процедурах та операціях, відмінних від декларування товарів, немає якісних змін у розвитку програмних засобів. Окрім цього, в зв'язку із формуванням Євразійського економічного союзу так й не було створено єдиних підходів до реалізації системи управління ризиками, зокрема відсутні: єдиний порядок застосування СУР в митних органах ТЗ; єдині уніфіковані заходи контролю (заходи мінімізації ризиків) за узгодженими індикаторам ризиків; уніфікований порядок застосування заходів контролю; реальний інформаційний обмін і взаємний контроль застосування уніфікованих індикаторів ризиків.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В цілому, аналіз функціонування центрів таргетингу дозволило сформувати висновок про те, що вони забезпечують країнам додаткові переваги за рахунок підвищення ефективності управління та синтезу інформації; більш ефективного застосування підходу до оцінки ризиків і визначення об'єктів для перевірки, що координується на національному рівні; розширення зв'язку між діяльністю зі збору оперативних даних та операційної діяльністю; і більше скоординованого підходу до прикордонних ризиків і більш ефективного досягнення загальнодержавних цілей управління кордонами. Отже, функціонування таргетинг-центрів посилює ефект міжвідомчої взаємодії, зокрема при здійсненні державної митної справи та підносить національну безпеку на значно вищий рівень захисту економічних інтересів країни.

Таким чином, впровадження новітніх інформаційних ризикоорієнтованих інструментів враховуючи зарубіжний досвід функціонування таргетинг-центрів дозволяє наблизити Україну до передової практики здійснення митних процедур в контексті їх спрощення та забезпечення митної безпеки. Одним з перспективних шляхів подальших наукових досліджень є розроблення організаційно-розпорядчих аспектів функціонування таргетинг-центрів, а також особливості їх інформаційно-технічного забезпечення.

Список літератури

1. Gellert L. Withdrawal, revocation and suspension of AEO certification [Text] / L. Gellert // World Customs Journal. – 2011. – № 1. – vol. 5. – P. 3–16.
2. Бережнюк І. Г. Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти: монографія [Текст] / І.Г. Бережнюк. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2009. – 543 с.
3. Митний кодекс України : кодекс прийн. Верховною Радою України 13.03.2012 № 4495-VI, редакція від 23.10.2013. [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/paran151#n151 (дата звернення: 01.09.2018)
4. Пашко П.В. Митна безпека (теорія, методологія та практичні рекомендації) : монографія [Текст] / П.В. Пашко – Одеса: АТ «Пласке», 2009. – 628 с.
5. Про затвердження Порядку здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками для визначення форм та обсягів митного контролю : наказ Міністерства фінансів України від 31.07.2015 № 684. [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1021-15 (дата звернення: 01.09.2018)
6. Руда Т.В., Попель С.А. Таргетинг як елемент системи управління ризиками [Текст] / Т.В. Руда, С.А. Попель // Розробка механізму аналізу ризиків в контексті впровадження системи попереднього інформування про переміщення товарів та транспортних засобів через митний кордон: збірник тез II науково-практичної інтернет-конференції (м. Хмельницький, 19 травня 2016 року). Хмельницький, 2016. – С. 19–21
7. Управління ризиками в митній справі: зарубіжний досвід та вітчизняна практика : монографія; за заг. ред. І.Г. Бережнюка. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2014. – 288 с.

References

1. Gellert, L. (2011). Withdrawal, revocation and suspension of AEO certification. *World Customs Journal, Vol.5, 1,* 3-16 [in English].
2. Berezhniuk, I. H. (2009). *Mytne rehuliuvannia Ukrainy: natsional'ni ta mizhnarodni aspekty [Customs regulation of Ukraine: national and international aspects]*. Dnipropetrovs'k: Akademiia mytnoi sluzhby Ukrainy [in Ukrainian].

3. Mytnyj kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine]. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/paran151#n151 [in Ukrainian].
4. Pashko, P.V. (2009). *Mytna bezpeka [Customs safety]*. Odesa: AT «Plaske» [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia Poriadku zdijsnennia analizu ta otsinky ryzykiv, rozroblennia i realizatsii zakhodiv z upravlinnia ryzykamy dlia vyznachennia form ta obsiahiv mytnoho kontroliu [On Approval of the Procedure for the Analysis and Risk Assessment, the Development and Implementation of Risk Management Measures for the Forms Determination and Amounts of Customs Control]. *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1021-15 [in Ukrainian].
6. Ruda, T.V., & Popel', S.A. (2016). Tarhetynh iak element systemy upravlinnia ryzykamy [Targeting as an element of the risk management system]. Development of a mechanism for risk analysis in the context of introducing a system of prior information about the movement of goods and vehicles across the customs border, 2': *Naukovo-praktychna* internet *konferentsiia (*19 travnia 2016 roku*) – Scientific and Practical Internet Conference.* (pp. 19-21). Khmel'nyts'kyj [in Ukrainian].
7. Berezhniuka, I.H. (Eds.). (2014). *Risk management in customs: foreign experience and domestic practice*. Khmel'nyts'kyj: PP Mel'nyk A.A.

Vitalii Turzhanskyi, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Igor Nestoryshen, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Customs Research Center of the Research Institute for State Fiscal Policy of Fiscal Service University of Ukraine, Khmelnytskyi, Ukraine

Worldwide Experience of Targeting Centers in the Context of Customs Security

In the conditions of the formation of an integrated system for the implementation of the state customs business, the issue of securing the implementation of international trade becomes especially urgent. Realization of this task is possible only with the use of modern customs control instruments and the formation of an adequate customs information environment through the use of prior information. At the same time, targeting, based on the use of risk profiles and other information and enforcement measures, for the selection of passengers, vehicles and goods requiring additional inspection, is increasingly popular. The article investigates the foreign experience of the operation of targeting centers in the implementation of customs control in order to ensure customs security. The essence of targeting, main types of tasks of the target-centers and the possibility of their introduction into the activity of the State fiscal service of Ukraine are determined. It has been established that targeting is a modern tool for customs control, which creates the preconditions for the rapid processing of large volumes of information on goods, passengers and vehicles moving through the customs borders of the countries, and also allows to depart from the practice of intuitive selective selection of in-depth inspection object.

Targeting centers provide better risk assessment capabilities across the entire range of border and customs functions, management and integration of information databases, coordination of intelligence and operational activities, and contributes to the overall effective implementation of the concept of integrated border management. The reasons for their creation in each country are different; they do not have a clear set of functions. Targeting Centers have made it possible to improve: management and data synthesis; application of the approach to the assessment and definition of objects for verification, which is coordinated at the national level; coordination of activities for the collection of operational data and operational activities; as well as the possibility of integrated border risk management across the entire border sector. The authors study the peculiarities of the operation of targeting centers in Canada, Finland, New Zealand, Germany, USA, China, Brazil and Australia. Overall, the analysis of the functioning of the targeting centers has led to the conclusion that they provide countries with additional benefits by improving the management and synthesis of information; more effective use of the approach to risk assessment and definition of facilities for national-level coordinated verification; the expansion of the link between activity for the collection of operational data and operational activities; and a more coordinated approach to border risks and more effective achievement of national boundary management objectives. Thus, the functioning of targeting centers intensifies the effect of interagency interaction, in particular, in the implementation of the state customs business and raises national security to a much higher level of protection of the economic interests of the country. It is established that the introduction of the latest information risk-oriented tools taking into account the foreign experience of the operation of the targeting centers can bring Ukraine closer to the best practice in customs procedures in the context of their simplification and customs security.

targeting, customs security, system of analysis and customs risk management

Одержано (Received) 25.09.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 20.10.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 330.341.1 : 334.75 **JEL Classification: M21, O31, O38**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).49-55

О.В. Сторожук, доц., канд. екон. наук
О.В. Заярнюк, доц., канд. екон. наук
Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Перспективи формування інноваційно-інтегрованих структур в економіці регіону

У статті розглянуто та удосконалено теоретичні засади перспективних напрямів формування інноваційно-інтегрованих структур у регіоні шляхом проведення SWOT-аналізу. Здійснено аналіз сильних сторін та загроз формуванню інноваційно-інтегрованих структур в агропромисловому комплексі Кіровоградської області. Отримало подальший розвиток обґрунтування складу учасників інноваційно-інтегрованих структур регіону. Виявлено та досліджено передумови, потрібні для забезпечення стійкого функціонування інноваційно-інтегрованих структур агропромислового комплексу Кіровоградської області
інноваційно-інтегровані структури, АПК, регіон, SWOT-аналіз

О.В. Сторожук, доц., канд. экон. наук
А.В. Заярнюк, доц., канд. экон. наук
Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницький, Украина

Перспективы формирования инновационно-интегрированных структур в экономике региона

В статье рассмотрены и усовершенствованы теоретические основы перспективных направлений формирования инновационно-интегрированных структур в регионе путем проведения SWOT-анализа. Осуществлен анализ сильных сторон и угроз формированию инновационно-интегрированных структур в агропромышленном комплексе Кировоградской области. Получило дальнейшее развитие обоснование состава участников инновационно-интегрированных структур региона. Обнаружены и исследованы предпосылки, необходимые для обеспечения устойчивого функционирования инновационных интегрированных структур агропромышленного комплекса Кировоградской области
инновационно-интегрированные структуры, АПК, регион, SWOT-анализ

Постановка проблеми. Інноваційно-нтегровані структури в країнах Європи набули поширення в якості інструмента формування конкурентних переваг за рахунок зниження витрат виробництва товарів і послуг. Відповідно до теорії М. Портера, жодна країна в світі не здатна бути конкурентоспроможною в усіх або навіть більшості галузей [13]. Формування переваг базується на створенні нових технологій, нових товарів і актуальної системи організації взаємодії учасників інноваційно-інтегрованих структур.

Піднесення інтересу до створення інноваційно-інтегрованих структур в Україні пов’язане із певними особливостями їх функціонування, а саме: можливістю мобілізації наявних ресурсів виробничо-технологічної, наукової та освітньої інфраструктури для успішної реалізації учасниками спільних проектів, що стимулюють територіальний соціально-економічний розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток теорії формування інтегрованих структур у формі кластерів здійснили такі зарубіжні вчені, як М. Енрайт [19], М. Портер [13] та ін. Особливості та проблеми створення інтегрованих структур розглядають у своїх працях такі вітчизняні науковці, як М. Войнаренко [1], В. Геєць [2], Р. Глушаниця [3], С. Соколенко [15], О. Левченко [8; 20], О. Ткачук [8], І. Царенко [20] та ін. Однак попри наявність значної кількості досліджень учених, присвячених проблемам розвитку інтегрованих утворень, питання дослідження перспектив формування інтегрованих структур в економіці та забезпеченні економічного розвитку регіонів України залишаються актуальними. Незважаючи на велику увагу, яку приділяють українські вчені теорії кластерного розвитку, багато питань потребують уточнення та опрацювання для практичного застосування в українській економіці.

© О.В. Сторожук, О.В. Заярнюк, 2018

В попередніх дослідженнях авторами були визначені передумови формування інноваційного кластера в регіоні, в тому числі з огляду на важливість кадрового забезпечення [16; 19]. Разом з тим, формування інноваційно-інтегрованих структур, як визнаний фактор активізації інноваційного розвитку регіонів, вимагає докладного дослідження з метою розробки практичних механізмів реалізації, що підтверджує актуальність даного дослідження і визначає його мету.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження перспектив формування інноваційно-інтегрованих структур в економіці регіону в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Аналіз джерел економічної літератури засвідчив, що сучасна господарська практика виробила два типи регіональної політики створення інноваційно-інтегрованих структур за способом ініціювання та організації: «зверху донизу» і «знизу вгору» [14]. Перший підхід є більш поширеним. Він порівняно легкий і передбачає максимальну віддачу від витрачених ресурсів. Однак він більше забезпечує формалізацію ніж якісне наповнення ініціатив щодо створення інноваційно-інтегрованих структур.

Підхід «зверху донизу» (*Top-Down*) передбачає розробку загальної стратегії стосовно забезпечення функціонування бізнесу та приватного підприємництва, розвитку інноваційних альянсів з університетами; залучення талантів, розвиток експорту та міжнародних зв'язків, регіональний брендинг.

На відміну від попереднього, підхід «знизу вгору» (*Bottom-Up*) є більш цілеспрямованим. Він ґрунтується на використанні конкурентних переваг регіону і при вдалій реалізації забезпечує основу для динамічного розвитку регіональної економіки. Роль держави, при цьому, полягає у забезпеченні співфінансування проектів, які реалізуються в межах інноваційно-інтегрованих структур.

Стосовно нашої країни потрібно зауважити, що на сьогоднішній день держава фактично відділена від процесу формування інноваційно-інтегрованих структур в економіці. Відповідне законодавство в Україні та дотації з держбюджету відсутні, тому вітчизняні інноваційно-інтегровані структури можуть розраховувати лише на фінансування з власних джерел або на кошти донорських організацій.

За даними Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, на сьогоднішній день в Україні функціонують лише 10-12 інтегрованих структур у вигляді кластерних об'єднань. Проте за іншими даними, загалом в Україні налічується 70-100 інноваційно-інтегрованих структур, які існують у формі, так званих, неформальних кластерів [7]. Крім того, кластер може бути зареєстрований, але фактично не проводити свою діяльність.

Прикладами найуспішніших інноваційно-інтегрованих структур в Україні є: Львівський ІТ Кластер (м. Львів) [18]; Харківський енергетичний кластер [5]; швейний, туристичний, будівельний та харчовий кластери Хмельницької області, харчовий (вирощування пекінської капусти) та швейний (пошиття весільних суконь) – Чернівецької області [18]; туризму та декоративного стилю – Івано-Франківської області; винний кластер Одеської області [14].

На жаль, Кіровоградська область не належить до числа регіонів, що досягли успіху у реалізації ініціатив по створенню інноваційно-інтегрованих структур. За розвитком науково-інноваційної інфраструктури Кіровоградська область також перебуває серед регіонів-аутсайдерів.

Одним із здобутків області є процес формування інноваційного кластера «ІТ-Альянс 4.0», який створено влітку 2016 року для консолідації інтелектуального потенціалу регіону в світлі четвертої промислової революції. Учасниками ІТ-Альянсу 4.0 є: Льотна академія НАУ, Центральноукраїнський національний технічний університет, Центральноукраїнський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка, ПАТ «Науково-виробниче підприємство «Радій», ЗАТ «Гідросила-ГРУП», Onix Systems, Студія 200×300, Департамент освіти і науки Кіровоградської ОДА, Гімназія нових технологій навчання, Кіровоградська станція юних техніків, Вище професійне училище № 9, Загальноосвітня школа № 3 [6].

Переважна більшість науково-дослідних та інноваційних робіт виконуються науковцями закладів вищої освіти – Центральноукраїнського національного технічного університету та Центральноукраїнського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка. Серед провідних інноваційно-активних підприємств – ПАТ «Науково-виробниче підприємство «Радій» та Кіровоградська державна сільськогосподарська дослідна станція Національної академії аграрних наук України.

Тим часом, на наш погляд, в області існують передумови для створення і розвитку інноваційно-інтегрованих структур, зокрема інноваційного агропромислового кластера (з урахуванням його важливої ролі в економіці Кіровоградської області). Результати проведеного нами SWOT-аналізу з метою оцінки передумов формування інноваційно-інтегрованих структур в агропромисловому комплексі Кіровоградської області наведено в табл. 1.

При цьому під регіональними інноваційно-інтегрованими структурами агропромислового комплексу будемо розуміти територіальне об'єднання підприємств агропромислового сектора регіону, фінансових організацій (комерційних банків, кредитних спілок, страхових компаній), місцевих органів влади, освітніх та наукових установ, інтеграція яких дозволяє оптимально використовувати економічні, фінансові, кадрові, інтелектуальні ресурси та посилити конкурентоспроможність агропромислового комплексу та економіки регіону загалом.

Як показує вітчизняна практика, першим і найважливішим чинником початку процесів створення інноваційно-інтегрованих структур є наявність у регіоні щонайменше одного ініціативного лідера, який може спонукати інших до співробітництва між наявними на цій території конкурентами, і, що дуже важливо, співпраці між бізнесом, наукою, освітою та владою – тобто стати координатором діяльності з перетворення інтеграційних ініціатив на діючі інноваційно-інтегровані структури. Таким лідером може бути фізична або юридична особа – бізнес-структура, місцеві органи влади або бюджетні установи, заклади вищої освіти (ЗВО), наукова установа, громадські об'єднання.

Утворення інноваційно-інтегрованих структур кардинально змінює фінансові та виробничо-технологічні відносини всіх учасників таких об'єднань. Однією з головних причин входження підприємств до інтегрованих агропромислових формувань є їх фінансово нестійке становище. Крім того, у більшості таких підприємств відсутня можливість фінансування з місцевих регіональних бюджетів, отримання кредиту. Також є труднощі з реалізацією продукції і придбанням матеріально-технічних засобів. У процесі об'єднання частину цих зобов'язань бере на себе підприємство-інтегратор.

Значна частина експортованої продукції переробляється за кордоном і повертається українському споживачу у вигляді тих чи інших кінцевих продуктів, але вже за значно вищими цінами. Такий обіг продукції призвів до марних витрат споживачами власних коштів, на чому втрачає економіка України в цілому.

Тому є необхідною інтеграція між сільським господарством, виробничо-збутовим та пакувальним виробництвом, складськими організаціями та установами, що займаються обробкою продукції. Декілька підприємств області мають достатньо високий потенціал для збільшення обсягів виробництва в кілька разів.

Однак, виготовити продукцію недостатньо. Її потрібно також і реалізувати. Тому кінцевим завданням є питання маркетингової діяльності, ціноутворення, просування та розподілу продукції місцевого виробництва на внутрішньому ринку без перешкод. Це завдання центральних органів влади та органів місцевого самоврядування.

Загалом для генерування і реалізації ініціатив щодо створення інноваційно-інтегрованих структур у регіоні слід подолати існуючі перешкоди: відсутність механізмів методичної, інформаційно-консультаційної та навчальної підтримки розвитку кластерів; відсутність необхідної координації діяльності місцевих органів державної влади і місцевого самоврядування, об'єднань зусиль підприємців щодо реалізації таких ініціатив; обмеженість

інструментів фінансової підтримки проектів у межах інноваційно-інтегрованих структур з бюджетних джерел.

Таблиця 1 - SWOT-аналіз створення інноваційно-інтегрованих структур в агропромисловому комплексі Кіровоградської області

Сильні сторони	Слабкі сторони
- сприятливі природно-кліматичні умови (висока родючість ґрунтів та помірно-континентальний клімат); - розвиненість транспортної інфраструктури регіону (географічно місто Кропивницький розташоване на оптимальній відстані до обласних центрів: Черкас, Вінниці, Полтави, Дніпра, Миколаєва, Одеси); - високорозвинене сільськогосподарське виробництво; - велика кількість локалізованих у регіоні сільськогосподарських та переробних підприємств, пов'язаних однорідністю продукції і господарськими зв'язками; - забезпеченість кваліфікованими кадрами.	- фінансові обмеження та висока вартість кредитних ресурсів; - обмеженість інформації про ринки збуту і нормативно-правові документи про нові технології; - нерозвиненість кооперaційних зв'язків та інформаційно-маркетингових комунікацій між підприємствами, закладами вищої освіти, індивідуальними підприємцями, органами державного управління, громадськими формуваннями; - високий рівень зносу основних засобів підприємств; - слабка комунікативна активність сільськогосподарських підприємств; - відсутність інфраструктурних об'єктів (технополісів, технопарків, інноваційних центрів, інкубаторів бізнесу, центрів колективного користування тощо) для інноваційних малих підприємств, здатних підвищити ефективність функціонування інноваційно-інтегрованих структур за рахунок об'єднання ресурсів і скорочення витрат.
Можливості	Загрози
- впровадження на підприємствах АПК інноваційних технологій з переробки сільськогосподарської продукції; - створення кооперaційних зв'язків та інформаційно-маркетингових комунікацій між підприємствами, ЗВО, індивідуальними підприємцями, органами державного управління, громадськими формуваннями; - розширення інтелектуальних і фінансових можливостей; - ефективне використання, збереження і розвиток кадрового потенціалу аграрної науки; - проведення наукового обґрунтування технологій ведення ресурсозберігаючого рослинництва і тваринництва, відповідної системи машин; - зведення до мінімуму трансакційних витрат за рахунок виключення посередників з логістичного ланцюга в процесі просування продукції до споживача.	- підвищення специфічних ризиків аграрної сфери (вплив несприятливих погодних умов, перевиробництво окремих видів продукції і пов'язане з ним зниження цін тощо), скорочення робочих місць у разі поглиблення спеціалізації на виробництві зернових і технічних культур; - поява нових конкурентів (у тому числі іноземних) і втрата ринкових позицій; - зростання енерговитратності виробництва в умовах збереження високих цін на енергоносії; - деструктивні демографічні процеси, особливо в сільській місцевості, і пов'язаний з ними ризик відтоку робочої сили, особливо молодих фахівців, які закінчили заклади вищої освіти; - відтік висококваліфікованих працівників та науковців в інші регіони України та до зарубіжних країн; - відсутність практичного досвіду створення інноваційно-інтегрованих структур; - згортання дослідницьких проектів, що мають значення для інноваційного розвитку сфери АПК.

Джерело: складено авторами

За умов подолання зазначених перешкод формування і реалізація ініціатив щодо створення інноваційно-інтегрованих структур сприятиме прискоренню в регіоні економічних процесів, заснованих на інноваціях; підтримці розвитку пріоритетних галузей економіки; збільшенню обсягу іноземних інвестицій і технологічного трансферу; покращенню вільного обміну інформацією та знаннями, а також зміцненню кадрового потенціалу; появі нових видів діяльності та доступу на нові ринки збуту; підвищенню конкурентоспроможності не лише учасників інноваційно-інтегрованих структур, але й конкурентоспроможності регіону загалом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Формування інноваційно-інтегрованих структур в регіоні дозволить створити умови для ефективного інноваційного розвитку. Учасники таких об'єднань зможуть підвищити свою ефективність і знизити витрати в поточній діяльності і освоєнні ринків, підвищити гнучкість та інноваційний потенціал при створенні нових продуктів, технологій.

Інноваційно-інтегровані структури зможуть забезпечити стійкість і надійність функціонування соціально-економічної системи регіону, сприятимуть підвищенню його конкурентоспроможності в умовах зміни внутрішнього і зовнішнього середовища. Саме інноваційно-інтегровані структури здатні не тільки забезпечити розширене відтворення і наповнити внутрішній ринок якісною продукцією, але і підвищити її конкурентоспроможність, яка відповідатиме рівню вимог світового ринку.

Таким чином, економічний розвиток регіону залежить від співпраці інноваційно-інтегрованих структур на території області. Проте, створення інноваційно-інтегрованих структур у регіональній економіці неможливе за відсутності безперервного впровадження первинних інновацій в промисловості та вторинних організаційних – у сільському господарстві. З огляду на тенденції розвитку областей України, можна відмітити, що усе більше значення отримують й інші вторинні інновації (економічні, юридичні, соціальні) як для промисловості, так і для сільського господарства. Вирішальну роль у процесі створення і розвитку інноваційно-інтегрованих структур буде відігравати інноваційна політика регіону. Перспективами подальших досліджень є вивчення успішного зарубіжного досвіду формування регіональної інноваційної політики щодо створення і розвитку інноваційно-інтегрованих структур.

Список літератури

1. Войнаренко М.П. Кластерні моделі об'єднання підприємницьких структур у туристичній галузі та сфері розваг [Текст] / М.П. Войнаренко // Вісник ДІТБ. – 2007. – №11. – С. 13-19.
2. Геєць В.М. Інноваційні перспективи України [Текст] / В.М. Геєць, В.П. Семиноженко. – Харків : Константа, 2006. – 272 с.
3. Глушаниця Р.В. Кластерний принцип формування міжнародних стратегічних альянсів [Текст] / Р.В. Глушаниця // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 3. – С. 38-43.
4. Жаліло Я.А. Проблеми та пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України [Текст] / Я.А. Жаліло, С.І. Архієреєв, Я.Б. Базилюк, Я.В. Белінська, З.С. Варналій – К. : Національний ін-т стратегічних досліджень; Державне агентство України з інвестицій та інновацій, 2006. – 119 с.
5. Игнатьев С. Кому нужны кластеры в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://biz.nv.ua/experts/ignatyev_s/komu-nuzhny-klastery-v-ukraine-1275343.html
6. Кафедра кібербезпеки та програмного забезпечення ЦНТУ приєдналася до Кластеру "IT-Альянс 4.0". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://it-kntu.kr.ua/2017/05/04/memorandum-z-it-alyans-4-0
7. Кластерізація: як виробники об'єднуються заради доданої вартості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://agro-online.com.ua/ru/public/blog/30746/details/
8. Левченко О.М. Методичні підходи до оцінювання інноваційного потенціалу регіонів в контексті формування інноваційно-інтегрованих структур [Текст] / О.М. Левченко, О.В. Ткачук. – Наукові праці Центральноукраїнського національного технічного університету: Економічні науки. – Кропивницький: ЦНТУ, 2017. – Вип. 31. – С. 28–38.
9. Мазур О.А. Технологічні парки. Світовий та український досвід [Текст] / О.А. Мазур, В.С. Шовкалюк. – К. : Прок-бизнес, 2009. – 70 с.
10. Мельничук В. Кластери в економіці України [Електронний ресурс] / В. Мельничук – Режим доступу : http://www.geograf.com.ua/blogs/entry/klasteri-v-ekonomitsi-ukrajini
11. Обсерваторія кластеру: інформаційний ресурс з аналізу кластерів та кластерної політики країн Європи

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.clusterobservatory.eu
12. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat/gov.ua.
13. Портер М. Конкуренция [Текст] / М. Портер; [Пер. с англ.]. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2005. – 608 с.
14. Посібник з кластерного розвитку: Послуги з підтримки МСП в пріоритетних регіонах. EuropeAid/121495/C/SV/UA. [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://economy-mk.gov.ua/download/books/ClusterHandbookUkr.pdf
15. Соколенко С.І. Проблеми і перспективи посилення конкурентоздатності економіки України на основі кластерів [Текст] / С.І. Соколенко // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів : зб. наук. праць / НАН України /відп. ред. Є.І. Бойко. – Львів: Вид-во ІРД. – 2008. – Вип. 3 (71). – С. 18–30.
16. Сторожук О.В. Передумови формування інноваційного кластера в регіоні [Текст] / О.В. Сторожук, О.В. Заярнюк // Наукові праці Центральноукраїнського національного технічного університету: Економічні науки. – Кропивницький: ЦНТУ, 2017. – Вип. 32. – С. 69-78.
17. Українські кластери // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ucluster.org/
18. Хім'як О. Українську економіку врятують кластери [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/ukrayinsku_ekonomiku_vryatuyut_klasteri_n1419309
19. Enright M. J. Survey on the Characterization of Regional Clusters: Initial Results. Working Paper // Institute of Economic Policy and Business Strategy: Competitiveness Program University of Hong Kong. 2000. 21 p.
20. Levchenko O. The Impact of Cluster Development on the Countries' National Competitiveness [Text] / O. Levchenko, O. Tkachuk, I. Tsarenko // Science and Education a New Dimension (Index Copernicus).pp. 90-93
21. Storozhuk O.V. Staffing for the Innovative-Integrated Structures [Text] / O.V. Storozhuk, O.V. Zaiarniuk // Business Inform. – 2017. – №9. – P. 80-86.

References

1. Voinarenko, M. P. (2007). Klasterni modeli obiednannia pidpryiemnytskykh struktur u turystychnii haluzi ta sferi rozvah [Cluster models for combining entrepreneurial structures in the tourism industry and entertainment]. *Visnyk DITB – Bulletin of DITB, 11,* 13-19 [in Ukrainian].
2. Heiets, V.M., & Semynozhenko, V.P. (2006). *Innovatsiini perspektyvy Ukrainy [Innovative prospects of Ukraine]. Kharkiv: Konstanta* [in Ukrainian].
3. Hlushanytsia, R.V. (2010). Klasternyi pryntsyp formuvannia mizhnarodnykh stratehichnykh aliansiv [Cluster principle of formation of international strategic alliances]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of market relations in Ukraine*, *3*, 38-43 [in Ukrainian].
4. Ignatev, S. Komu nuzhny klastery v Ukraine [Who needs clusters in Ukraine]. (n.d.). *biz.nv.ua*. Retrieved from https://biz.nv.ua/experts/ignatyev_s/komu-nuzhny-klastery-v-ukraine-1275343.html.
5. Klasterizatsiia: yak vyrobnyky obiednuiutsia zarady dodanoi vartosti [Clustering: how manufacturers are united for value added]. (n.d.). *agro-online.com.ua.* Retrieved from https://agro-online.com.ua/ru/public/blog/30746/details/ [in Ukrainian].
6. Levchenko, O.M., & Tkachuk, O.V. (2017). Metodychni pidkhody do otsiniuvannia innovatsiinoho potentsialu rehioniv v konteksti formuvannia innovatsiino-intehrovanykh struktur [Methodical approaches to the assessment of innovation potential of regions in the context of the formation of innovation-integrated structures]. *Naukovi pratsi Tsentralnoukrainskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu: Ekonomichni nauky – Scientific papers of the Central Ukrainian National Technical University: Economic Sciences*, *31*, 28-38 [in Ukrainian].
7. Mazur, O.A., & Shovkaliuk, V.S. (2009). *Tekhnolohichni parky. Svitovyi ta ukrainskyi dosvid [Technological parks. World and Ukrainian experience]*. Kyiv: Prok-byznes [in Ukrainian].
8. Melnychuk, V. Klastery v ekonomitsi Ukrainy [Clusters in the economy of Ukraine]. (n.d.). *www.geograf.com.ua*. Retrieved from http://www.geograf.com.ua/blogs/entry/klasteri-v-ekonomitsi-ukrajini [in Ukrainian].
9. Observatoriia klasteru: informatsiinyi resurs z analizu klasteriv ta klasternoi polityky krain Yevropy [Observatory of the cluster: an information resource on cluster analysis and cluster policy of European countries]. *clusterobservatory.eu.* Retrieved from http://www.clusterobservatory.eu [in Ukrainian].
10. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. *www.ukrstat.* Retrieved from http://www.ukrstat/gov.ua [in Ukrainian].
11. Porter, M. (2005). *Konkurentsyia [Competition]*. Moskva: Yzdatelskyi dom «Vyliams» [in Russian].
12. Posibnyk z klasternoho rozvytku: Posluhy z pidtrymky MSP v priorytetnykh rehionakh [Cluster Development Guide: SME Support Services in Priority Regions]. (n.d.). *economy-mk.gov.ua.* Retrieved from http://economy-mk.gov.ua/download/books/ClusterHandbookUkr.pdf
13. Zhalilo, Ya.A., Arkhiiereiev, S.I., Bazyliuk, Ya.B., Belinska, Ya.V., & Varnalii, Z.S. (2006). *Problemy ta priorytety formuvannia innovatsiinoi modeli rozvytku ekonomiky Ukrainy [Problems and priorities of formation of innovative model of economic development of Ukraine]*. Kyiv: Natsionalnyi in-t stratehichnykh doslidzhen; Derzhavne ahentstvo Ukrainy z investytsii ta innovatsii [in Ukrainian].

14. Sokolenko, S.I. (2008). Problemy i perspektyvy posylennia konkurentozdatnosti ekonomiky Ukrainy na osnovi klasteriv [Problems and prospects of strengthening the competitiveness of the Ukrainian economy on the basis of clusters]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. Klastery ta konkurentospromozhnist prykordonnykh rehioniv – Socio-economic problems of the modern period of Ukraine. Clusters and Competitiveness of the Border Regions*, *3*, 18–30 [in Ukrainian].
15. Storozhuk, O.V., & Zaiarniuk, O.V. (2017). Peredumovy formuvannia innovatsiinoho klastera v rehioni [Prerequisites for the formation of an innovation cluster in the region]. *Naukovi pratsi Tsentralnoukrainskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu: Ekonomichni nauky – Scientific works of the Central Ukrainian National Technical University: Economic Sciences*, *32*, 69-78 [in Ukrainian].
16. Ukrainski klastery [Ukrainian clusters]. *ucluster.org.* Retrieved from http://ucluster.org/ [in Ukrainian].
17. Khimiak, O. Ukrainsku ekonomiku vriatuiut klastery [Ukrainian economy will save clusters]. (n.d.). *zaxid.net*. Retrieved from https://zaxid.net/ukrayinsku_ekonomiku_vryatuyut_klasteri_n1419309 [in Ukrainian].
18. Enright, M. J. (2000). *Survey on the Characterization of Regional Clusters: Initial Results. Working Paper*. Institute of Economic Policy and Business Strategy: Competitiveness Program University of Hong Kong [in English].
19. Levchenko, O., Tkachuk, O., & Tsarenko, I. (2017) The Impact of Cluster Development on the Countries' National Competitiveness. *Science and Education a New Dimension* (Index Copernicus) [in English].
20. Storozhuk, O.V., & Zaiarniuk, O.V. (2017). Staffing for the Innovative-Integrated Structures. *Business Inform, 9*, 80-86 [in English].
21. Kafedra kiberbezpeky ta prohramnoho zabezpechennia TsNTU pryiednalasia do Klasteru "IT-Al'ians 4.0" [Department of Cybersecurity and Software TsNTU joined the IT-Alliance 4.0 cluster]. *it-kntu.kr.ua.* Retrieved from http://it-kntu.kr.ua/2017/05/04/memorandum-z-it-alyans-4-0 [in Ukrainian].

Oksana Storozhuk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Oleksii Zaiarniuk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

The Prospects of Formation of Innovation Clusters in the Region

The paper presents the results of research of regions companies' integration preconditions in the regional agro-industrial cluster. It is shown that regional cluster act as a key tool for the development of regional economies. SWOT-analysis was carried out and revealed the strengths, weaknesses, opportunities and threats to create regional agro-industrial cluster. Results of the SWOT-analysis have allowed defining strategic directions of clusterization of the rural area providing progress of territory through cooperation, integration on the basis of the scientifically-methodical approach. There are some weaknesses of creation of innovation-integrated structures. First of all are deficit of financial resources and high cost of credits. Other weakness is lack of cooperative ties between enterprises, higher education, public organizations. Participants of a regional agro-industrial cluster are justified.

Prerequisites necessary to ensure the sustainable functioning of innovative integrated structures of the agro-industrial complex of Kirovograd region were discovered and investigated: innovative development of the agro-industrial sector, modernization of fixed capital, introduction of energy-saving equipment and technology, activation of intellectual resources, optimal combinations of market mechanisms and state regulation of the economy.

The proposed method involves the use of available data for analysis, and takes into account the most important factors of the preconditions of clusterization. Therefore, it is universal for using. The practical application of this technique will allow a reasonable preliminary selection of regions in which the most favorable prerequisites for the formation of clusters are available.

The regional innovation policy will play a main role in the process of creation and development of cluster. Prospects for further research will consist in the study of successful foreign experience in the formation of regional innovation policy for the creation and development of cluster.

agro-industrial cluster, region, SWOT-analysis

Одержано (Received) 25.09.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 20.10.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 339.543:656.13 **JEL Classification: H21, K34**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).56-63

Ю.О. Коновалов, наук. співроб.
Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна

Проблемні питання визначення митної вартості транспортних засобів

У статті висвітлені проблемні питання визначення митної вартості транспортних засобів та надані рекомендації щодо їх вирішення. Зокрема, виокремлено проблеми правового характеру (застаріла нормативна база, відсутність загальної методики визначення митної вартості транспортних засобів, тощо) та організаційного характеру (незабезпечення фахівців органів доходів і зборів актуальною ціновою інформацією, відсутність офіційного роз'яснення щодо значення та заповнення граф технічних паспортів транспортних засобів, виданих різними іноземними державами). Крім того схематично зображено на яких етапах визначення митної вартості транспортних засобів виникають проблемні питання.
митна вартість, транспортні засоби, проблемні питання, ціна, митні платежі

Ю.О. Коновалов, научн. сотр.
Научно-исследовательский центр таможенного дела научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина

Проблемные вопросы определения таможенной стоимости транспортных средств

В статье освещены проблемные вопросы определения таможенной стоимости транспортных средств и даны рекомендации по их решению. В частности, выделены проблемы правового характера (устарелая нормативная база, отсутствие общей методики определения таможенной стоимости транспортных средств и т.д.) и организационного характера (необеспечение специалистов органов доходов и сборов актуальной ценовой информацией, отсутствие официального разъяснения относительно значения и заполнения граф технических паспортов транспортных средств, выданных различными государствами). Кроме того схематично изображено на каких этапах определения таможенной стоимости транспортных средств возникают проблемные вопросы.
таможенная стоимость, транспортные средства, проблемные вопросы, цена, таможенные платежи

Постановка проблеми. Однією з найважливіших категорій не тільки в системі тарифного регулювання, але й у системі митного контролю та митного оформлення є поняття митної вартості [5, с. 270]. Оскільки ця величина є основою для нарахування митних платежів, то її розмір значно впливає на суму надходжень до державного бюджету. Вважається, що визначення митної вартості товарів є однією з найбільш складних, відповідальних та суперечливих процедур у митній справі. Особливої актуальності це питання набуло з 1 січня 2016 року, коли вступила в силу угода про поглиблену і всеохоплюючу зону вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом. Цей документ передбачає поступове зниження тарифних ставок на товари ввезені з країн Європейського Союзу, що призведе до зменшення дохідної частини бюджету. В такий ситуації існує загроза штучного завищення з метою поповнення бюджетної нестачі митними органами розміру митної вартості товарів ввезених з інших країн [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення митної вартості досліджували такі вчені й практики, як О.Гребельник [5], який вивчав митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності, В.Голомб досліджував економічні та правові аспекти визначення митної вартості імпорту [4], С. Войтов присвятив свою публікацію актуальним питанням визначення та контролю митної вартості товарів[2], О. Борисенко [1], що вивчала митну вартість як об'єкт і інструмент державного регулювання та контролю та інші. Проте, відсутність узагальнення проблемних питань визначення митної вартості транспортних засобів унеможливлюють комплексне вирішення даного питання та створює спірні питання під час роботи фахівців органів доходів і зборів, що зумовлює скарги декларантів та судові оскарження.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є виокремлення проблемних питань визначення митної вартості транспортних засобів та шляхів їх вирішення.

© Ю.О. Коновалов, 2018

Виклад основного матеріалу дослідження. Зважаючи на те, що інтеграція України до світової спільноти вимагає пошуку нових механізмів регулювання у сфері зовнішньоекономічних відносин. Митна вартість у цьому займає важливе місце, оскільки: по-перше, вона є вихідною розрахунковою базою для обчислення митних платежів; по-друге, на основі аналізу митної вартості проводиться аналіз якісних характеристик товарів і обґрунтовується застосування нетарифних заходів регулювання, що базуються на вартісних обмеженнях імпортованих товарів, ведення митної статистики; по-третє, митна вартість створює економічний порядок для формування рівних конкурентних умов суб'єктів господарювання на території України [1], а отже пошук та вирішення проблемних питань, що виникають при визначенні митної вартості транспортних засобів є невідкладним питанням.

Статтею першою Митного кодексу України від 13.03.2012 №4495-VI (далі - МК України) визначено, що законодавство України з питань державної митної справи складається з Конституції України, МК України, інших законів України, що регулюють питання, зазначені у статті 7 МК України, з міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також з нормативно-правових актів, виданих на основі та на виконання цього Кодексу та інших законодавчих актів. Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені цим Кодексом та іншими законами України, застосовуються правила України [6].

Правове регулювання порядку та методів визначення митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України, здійснюється розділом III Митного кодексу України і базується на положеннях статті VII Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (далі - ГАТТ) та Угоди про застосування статті VII Генеральної угоди з тарифів і торгівлі, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [3].

Відповідно до статті 49 МКУ, митною вартістю товарів, які переміщуються через митний кордон України, є вартість товарів, що використовується для митних цілей, яка базується на ціні, що фактично сплачена або підлягає сплаті за ці товари.

Згідно статті 51 МК України, митна вартість товарів, що переміщуються через митний кордон України, визначається декларантом відповідно до норм цього Кодексу.

Контроль правильності визначення декларантом митної вартості транспортних засобів (нових та таких, що були у користуванні) посадовими особами митниці проводиться шляхом вчинення дій у відповідності до норм статей 54,55МК України з перевірки заявленого до оформлення її числового значення та за основним методом – ціною договору, – шляхом перевірки розрахунку, здійсненого декларантом, за відсутності застережень щодо його застосування відповідно до частини першої статті 58 МК України, що ґрунтується на відомостях, наявних у поданих зазначеними особами документах та вимог наказу ДМСУ від 13.10.2006 року №885 «Про забезпечення контролю за правильністю визначення митної вартості транспортних засобів, вузлів та агрегатів» щодо урахування принципів Методики товарознавчої експертизи та оцінки дорожніх транспортних засобів (далі – Методика), затвердженої наказом Міністерства юстиції України та Фонду державного майна України від 24.11.03 року №142/5/2092 (із змінами та доповненнями), зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 24.11.03 року за №1074/8395 та використанням обґрунтованих засобів у способи, які не суперечать законам України і є сумісними з відповідними принципами і положеннями Генеральної угоди з Тарифів і торгівлі (ГАТТ).

Згідно Статті VII ГАТТ оцінка товару для митних цілей має бути заснована на «дійсній вартості», під якою розуміють ціну, за якою в місці і в час, визначені законодавством країни імпортера, такий або аналогічний товар продається або пропонується до продажу при нормальному ході торгівлі в умовах вільної конкуренції, а якщо дійсна вартість товару не може бути визначена за наведеним вище правилом, оцінка для митних цілей має бути заснована на найближчому еквіваленті вартості, який можна буде встановити.

Згідно частини 3 статті VII ГАТТ, оцінка будь-якого імпортованого товару для митних цілей не повинна включати суми будь-якого внутрішнього податку, застосованого в країні походження чи експорту, від сплати якого імпортований товар був звільнений або який був чи буде знятий шляхом повернення сплаченої суми.

Практика визначення митної вартості транспортних засобів в Україні вказує на наявність певних проблемних питань, що зумовлює скарги декларантів та судові оскарження [2].

В процесі дослідження проблемних питань визначення митної вартості буловиокремити наступні групи проблем, що найчастіше постають як перед декларантами, так і перед фахівцями органів доходів і зборів:

1. Проблеми правового характеру.

Митний контроль, будучи головним інструментом дотримання норм чинного законодавства з питань митної справи, є важливим елементом забезпечення національної безпеки України. Проте Державна фіскальна служба України й досі використовує застарілу нормативну базу щодо митного контролю та митного оформлення транспортних засобів та контролю за правильністю визначення митної вартості транспортних засобів, а саме:

– Наказ Держмитслужби України від 13.10.2006 № 885 «Про забезпечення контролю за правильністю визначення митної вартості транспортних засобів, вузлів та агрегатів» [7].

– Наказ Держмитслужби України від 17.11.2005 № 1118 «Про затвердження Правил митного контролю та митного оформлення транспортних засобів, що переміщуються громадянами через митний кордон України» [8].

Враховуючи викладене необхідно відмітити, що діючим на сьогодні наказом Державної митної служби України від 13.10.2006 року № 885, зокрема встановлено необхідність розроблення та затвердження з метою доведення до митниць Методичних рекомендацій та забезпечення підрозділів джерелами цінової інформації - довідниками. Разом з тим, нормативного документу з методичними рекомендаціями щодо єдиного порядку дій посадових осіб митниці з використання принципів Методики, одночасно узгоджених з положеннями МК України та міжнародних актів з питань визначення митної вартості та послідовності застосування методів її визначення при прийнятті рішень про її коригування, до митниць не доведено, що, нажаль, дозволяє посадовій особі самостійно, на свій розсуд, повністю або частково вибирати форму реалізації повноважень з контролю бази оподаткування транспортних засобів, тому, з метою зменшення ризику помилкового розрахунку бази оподаткування, нагальною залишається необхідність розроблення Методичних рекомендацій з контролю правильності визначення декларантом митної вартості транспортних засобів, вузлів та агрегатів, які зменшать вплив суб'єктивного людського фактору та забезпечать рівні можливості для потенційних імпортерів - платників податків через встановлення єдиного алгоритму дій посадових осіб ДФС та програмного забезпечення автоматичного розрахунку бази оподаткування об'єкта оцінки шляхом введення кількох документально підтверджених відправних характеристик.

При цьому, Методичні рекомендації повинні враховувати:

- положення статті 54 МК України;
- принципи Методики товарознавчої експертизи та оцінки дорожніх транспортних засобів, затвердженої наказом Міністерства юстиції України та Фонду державного майна України від 24.11.2003 №142/5/2092, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 24.11.2003 за №1074/8395;
- порядки використання довідково-інформаційної продукції, наведені у спеціалізованих офіційних виданнях, які містять інформацію про ціни на транспортні засоби, сформовані на світовому ринку (видавництва «Kelley Blue Book», «Eurotax», «Nada» тощо, які рекомендовано додатком 8 до Методики), які мають відмінності у послідовностях дій з

розрахунку вартісного рівня транспортних засобів, що може в окремих випадках суттєво вплинути на рівень бази їх оподаткування, та, як наслідок, на суму обов'язкових платежів, що сплачуються до бюджету. Видавництва гарантують правильність результатів оцінки тільки за умови чіткого дотримання вказаного у довіднику Порядку.

Окремої уваги потребує поняття «строк експлуатації», значення якого відповідно до розділу I «Загальні положення» Методики не кореспондується з поняттям «використання» згідно з УКТЗЕД.

В зв’язку із відсутністю встановленого законодавством або іншим нормативно-правовим актом єдиного Порядку дій посадових осіб митниці з питань практичного застосування норми частини другої статті 21 МК України, вирішення проблемних питань, оцінюючи наслідки неправомірних відмов у наданні інформації, відповідальність за які передбачена статтею 22 МК України, та з метою прискорення здійснення митних формальностей при проведенні митного оформлення товарів, що переміщуються через митний кордон України, враховуючи положення частини другої статті 19 Конституції України та, відповідно до положень статей 21, 23, 57 Митного кодексу України, для забезпечення дієвого контролю з питань митної вартості товарів, їх класифікації, при одночасному декларуванні відкритості та неупередженості дій та рівності у правах всіх без виключення суб’єктів господарювання та справедливості у прийнятті рішень, з огляду на обмеження в частині підстав, повноважень та способів надання консультацій митними органами, встановлених діючим законодавством з однієї сторони, але, з другої, - скорочення у перспективі часу митного оформлення, попередження випадків оскарження у судах рішень митних органів щодо коригуванні митної вартості товарів та повернення за рішеннями судів «зайво сплачених митних платежів» та з метою практичної реалізації положень частини 4 статті 57 МК України, існує нагальна потреба у розробленні єдиного Порядку проведення консультацій декларанта або уповноваженої ним особи з митним органом, яким серед іншого, може бути передбачено наступне:

– визначення достатнього переліку необхідних документів, на підставі яких митниця матиме можливість об’єктивно оцінити характер товару, його якісні характеристики, які мають вплив на рівень вартості товару та його класифікацію за УКТЗЕД;

– можливість надання декларантом митниці інформації щодо визначальних якісних та вартісних характеристик товару (фізичних, хімічних, технічних) з альтернативних джерел, механізм визначення ступеню достовірності такої інформації;

– можливість відкликання або скасування результатів наданих митницею консультацій у разі виявлення при митному оформленні товарів обставин та відомостей, що суттєво відрізняються від інформації, наданої декларантом під час консультації;

– форму звернення декларанта у підрозділ митниці з метою отримання консультації, можливість ведення обліку таких консультацій у електронному вигляді з використанням АСМО «Інспектор»;

– форму надання результату консультації з правом митниці на його перегляд у випадку виявлення при митному оформленні обставин, які можуть його змінити (надання декларантом під час консультації недостовірної або неповної інформації про товар, його якісні характеристики, характер та особливості зовнішньоекономічної операції тощо);

– механізм ведення статистичної інформації, можливість фіксування економічного ефекту наданих консультацій.

2. Організаційного характеру.

З метою дотримання вимог наказу ДМСУ від 13.10.2006 №885 «Про забезпечення контролю за правильністю визначення митної вартості транспортних засобів, вузлів та агрегатів» (зі змінами) посадовими особами митниці здійснюється співставлення заявленого декларантом рівня митної вартості транспортного засобу (за ціною договору або коригованого самостійно) з рівнем вартості, розрахованим відповідно до принципів

Методики (у тому числі за висновками про якісні та вартісні характеристики транспортних експертних організацій, наданих у підтвердження заявленої митної вартості згідно частини 3 статті 53 МК України). Відправною вартістю для розрахунку бази оподаткування транспортних засобів (вантажні, пасажирські та вантажопасажирські) є наведена у спеціалізованих офіційних виданнях (або їх електронних версіях) інформація про ціни на транспортні засоби, сформовані на світовому ринку (видавництва «KelleyBlueBook», «Eurotax», «Nada», «Schwacke», «SuperSchwacke», «Schwackeliste» та «TrailerTax» тощо). За відсутності довідників, – використовується база митних оформлень ДФС. Про те необхідно зауважити відсутність забезпечення посадових осіб спеціалізованого підрозділу митниці (відділу контролю митної вартості) переліченими вище джерелами цінової інформації, а онлайн версії цих джерел доступні тільки по попередній оплаті на офіційних сайтах).

Якщо встановлено, що документи, які підтверджують митну вартість, містять розбіжності, наявні ознаки підробки або не містять всіх відомостей, що підтверджують числові значення складової митної вартості товарів, чи відомостей щодо ціни, що була фактично сплачена або підлягає сплаті за ці товари, в обов'язковому порядку здійснюється запити додаткових документів, передбачених частиною третьою статті 53 Митного кодексу України [6]. У разі ненадання або відмови від надання запитуваних додаткових документів, у відповідності до частини другої статті 58, частини шостої статті 54 та частини першої статті 55 Митного кодексу України, посадові особи мають підстави для прийняття рішення про коригування митної вартості товарів [6]. Крім того актуальним питанням є ціна пошкодженого транспортного засобу, яка має важливе значення при оформленні. Митниці ДФС не є експертами з ціни запчастин, що підлягають заміні в пошкодженому автомобілі. Тобто, митниці ДФС за основу приймають висновок експерта, який в деяких випадках не є коректним.

У разі невідповідності вимогам положень Методики, на підставі Пункту 2 рішення Протоколу № 1/2 засідання робочої групи представників центрального апарату та митниць ДФС, враховуючи те, що до повноважень посадових осіб митниці не належить право здійснення рецензування звітів експертів, копії їх висновків скеровуються до Департаменту адміністрування митних платежів ДФС з ініціюванням подальшого їх направлення до Міністерства юстиції України для проведення процедури рецензування та вжиття відповідних заходів.

З огляду на достатню гласність та доступність змісту Методики з оцінки КТЗ, використовуючи положення МК України, декларанти також не позбавлені права використовувати при визначенні митної вартості ТЗ окреслені Методикою принципи товарознавчої оцінки КТЗ. Разом з тим, у відповідності до норм наказу Міністерства фінансів України від 24.05.2012 №599 «Про затвердження Форми декларації митної та правил її заповнення» при декларуванні митної вартості товарів за резервним (6) методом, не передбачено необхідних граф для внесення інформації щодо числових значень складових митної вартості (розрахунку), які визначаються згідно положень Методики.

До складних питань контролю правильності визначення митної вартості вживаних транспортних засобів також можна віднести відсутність офіційного роз’яснення щодо значення та заповнення граф технічних паспортів транспортних засобів, виданих різними іноземними державами (як основних, так і транзитних техпаспортів).

Отже, зважаючи на вище викладене можна виокремити деякі проблемні питання, що виникають при визначенні митної вартості та контролю правильності визначення митної вартості транспортних засобів (рис. 1) та потребують вирішення.

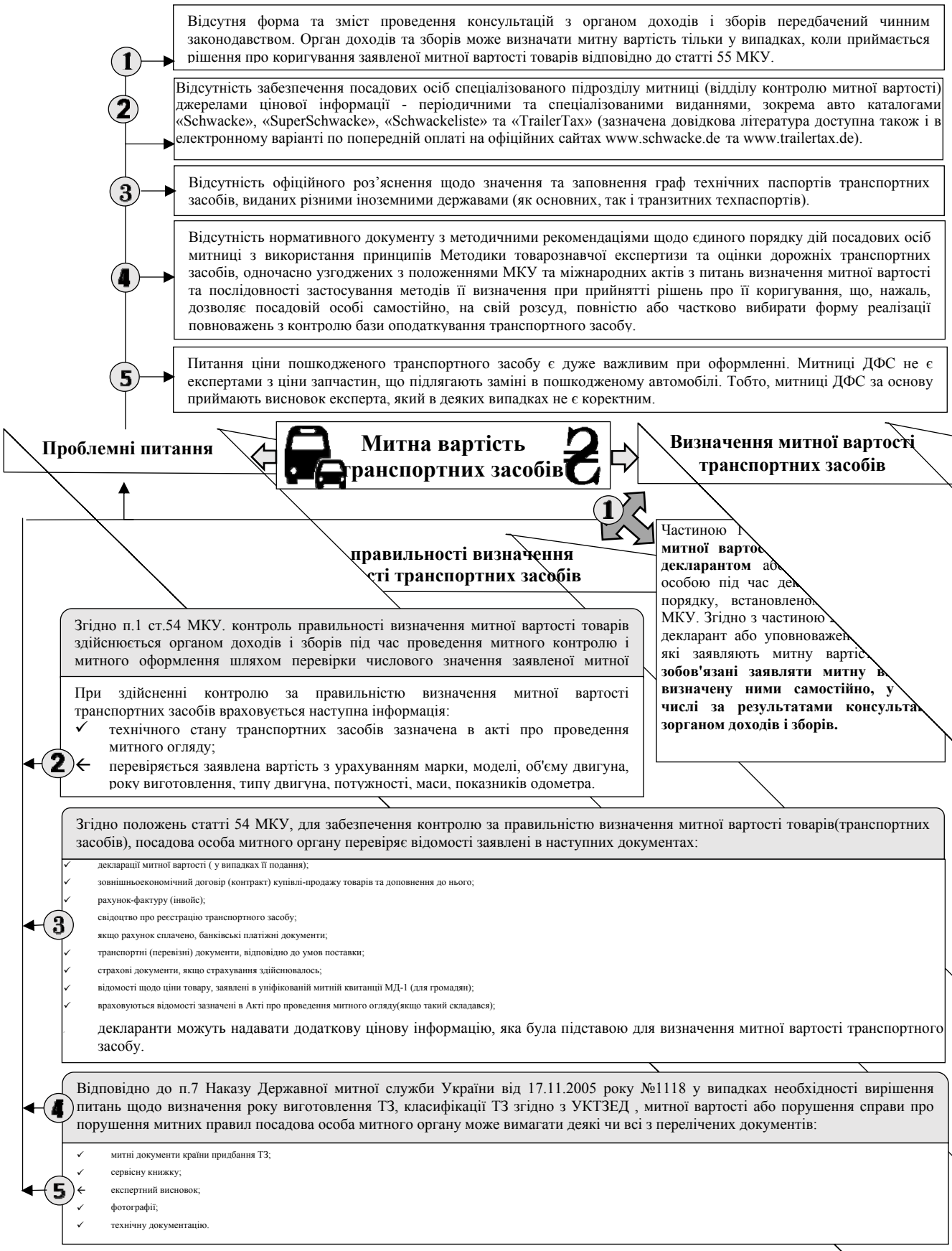

Рисунок 1 - Проблемні питання визначення митної вартості транспортних засобів

Джерело: розроблено автором

Висновки та перспективи подальших досліджень. Слід відзначити, що митна вартість товарів є однією з найбільш важливих категорій не тільки в системі митного оподаткування, але й у системі митного контролю та митного оформлення та відіграє ключову роль у системі митно-тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Представлене дослідження є аналізом сучасного стану проблемних питань визначення митної вартості транспортних засобів, що виявило певні прогалини як в законодавчому, а саме: використання застарілої нормативної бази щодо митного контролю та митного оформлення транспортних засобів та контролю за правильністю визначення митної вартості транспортних засобів, розбіжності термінології у нормативно-правових актах. Це спричиняє плутанину при прийнятті рішень посадовими особами так і в організаційному аспектах визначення митної вартості транспортних засобів, а саме: відсутність спеціалізованих довідників, відсутність офіційного роз'яснення щодо значення та заповнення граф технічних паспортів транспортних засобів, виданих різними іноземними державами, тощо. Отже виявлені в процесі аналізу проблемні питання мають як наукову цінність так і практичну.

В умовах сьогодення дані питання залишаються актуальними та потребують подальшого дослідження і вдосконалення шляхом усунення прогалин в законодавстві щодо виявлених проблемних питань, розроблення єдиного порядку дій посадових осіб митниці з використання принципів Методики товарознавчої експертизи та оцінки дорожніх транспортних засобів, одночасно узгоджених з положеннями Митного кодексу України та міжнародних актів з питань визначення митної вартості та послідовності застосування методів її визначення при прийнятті рішень про її коригування, що, унеможливить посадовій особі самостійно, вибирати форму реалізації повноважень з контролю бази оподаткування транспортного засобу. Вирішення зазначених проблем значно спростить роботу фахівців органів доходів і зборів та полегшить визначення митної вартості декларантами.

Список літератури

1. Борисенко О. Митна вартість як об'єкт і інструмент державного регулювання та контролю [Електронний ресурс] / О. Борисенко // Вісник Національної академії державного управління. – 2009. – Режим доступу: http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2009-3-10.pdf.
2. Войтов С. Г. Митна вартість товарів: актуальні питання визначення та контролю. [Електронний ресурс] / С. Г. Войтов // Стратегія розвитку України. Економіка, соціологія, право. – 2013. – Режим доступу: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:q5V8ynq83ZQJ:jrnl.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/6710+&cd=9&hl=ru&ct=clnk&gl=ua.
3. Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_264.
4. Голомб В. Економічні та правові аспекти визначення митної вартості імпорту [Електронний ресурс] / В.Голомб// Управління експертиз Запорізької ТПП. – 2016. – Режим доступу: https://e-tpp.org/2016/07/26/ekonomichni-ta-pravovi-aspekty-vyznachennya-mytnoyi-vartosti-importu/.
5. Гребельник О. П. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності [Текст] / О. П. Гребельник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 696 с.
6. Митний кодекс України [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17.
7. Про забезпечення контролю за правильністю визначення митної вартості транспортних засобів, вузлів та агрегатів. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MK061312.html.
8. Про затвердження Правил митного контролю та митного оформлення транспортних засобів, що переміщуються громадянами через митний кордон України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1428-05.

References

1. Borysenko, O. (2009). Mytna vartist yak obiekt i instrument derzhavnoho rehuliuvannia ta kontroliu [Customs value as an object and instrument of state regulation and control]. *Bulletin of the National Academy of Public Administration - Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia.* Retrieved from http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2009-3-10.pdf [in Ukrainian].
2. Voitov, S. H. (2013). Mytna vartist tovariv: aktualni pytannia vyznachennia ta kontroliu [Customs value of goods: topical issues of definition and control]. *Strategy of development of Ukraine. Economics, sociology, law - Stratehiia rozvytku Ukrainy. Ekonomika, sotsiolohiia, pravo.* Retrieved from http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:q5V8ynq83ZQJ:jrnl.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/6710+&cd=9&hl=ru&ct=clnk&gl=ua [in Ukrainian].
3. Heneralna uhoda z taryfiv i torhivli (HATT 1947). [General Agreementon Tariffs and Trade (GATT 1947)] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_264 [in Ukrainian].
4. Holomb, V. (2016). Ekonomichni ta pravovi aspekty vyznachennia mytnoi vartosti importu Economic and legal aspects of determining the customs value of imports]. *Department of Expertise of Zaporozhye CCI - Upravlinnia ekspertyz Zaporizkoi TPP*. Retrieved from https://e-tpp.org/2016/07/26/ekonomichni-ta-pravovi-aspekty-vyznachennya-mytnoyi-vartosti-importu/ [in Ukrainian].
5. Hrebelnyk, O. P. (2005). *Mytne rehuliuvannia zovnishnoekonomichnoi diialnosti [Customs regulation of foreign economic activity]*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
6. Mytnyi kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17 [in Ukrainian].
7. Pro zabezpechennia kontroliu za pravylnistiu vyznachennia mytnoi vartosti transportnykh zasobiv, vuzliv ta ahrehativ [On ensuring control over the correctness of the determination of the customs value of vehicles, units and aggregates]. (n.d.). *search.ligazakon.ua.* Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MK061312.html [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Pravyl mytnoho kontroliu ta mytnoho oformlennia transportnykh zasobiv, shcho peremishchuiutsia hromadianamy cherez mytnyi kordon Ukrainy [On Approval of the Rules of Customs Control and Customs Clearance of Vehicles Moved by Citizens through the Customs Border of Ukraine. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1428-05 [in Ukrainian].

Yury Konovalov, Research Associate
Research center of customs affairsResearch institute of fiscal policyUniversity of the public fiscal service of Ukraine, Khmelnytskyi, Ukraine

Problematic Issues of Determining the Customs Value of Vehicles

The purpose of this research is the study and analysis of issues of customs valuation vehicles. The practice of determining the customs value of vehicles in Ukraine indicates the presence of certain issues, which leads to complaints and court declarants appeal.

The article highlights the issues of the customs value of the vehicle and provides recommendations to address them. In particular, singled out legal issue (outdated regulatory framework, lack of general methods for determining the customs value of vehicles, etc.) and organizational (not software experts of income and fees relevant price information, no official explanation as to the meaning and filling Count technical passports transport assets issued by various foreign countries). Also schematically shown in the stages of determining the customs value of vehicles having problems.

The presented research is an analysis of the current state of problematic issues in determining the customs value of vehicles, which revealed certain gaps in the legislative framework, namely: the use of an outdated regulatory framework for customs control and customs clearance of vehicles and control over the correctness of determining the customs value of vehicles, differences in terminology in legal acts. This causes confusion in decision-making by officials and organizational aspects of determining the customs value of vehicles, namely: the absence of specialized directories, the lack of an official clarification on the meaning and filling of the graph of technical passports of vehicles issued by various foreign states, etc. Consequently, in the process of analysis, problematic issues have both a scientific value and a practical one.

In the current situation, these issues remain relevant and require further research and improvement by eliminating gaps in the legislation on identified issues, developing a common procedure for customs officials to use the principles of the methodology of commodity expertise and assessment of road vehicles, which are simultaneously coordinated with the provisions of the Customs Code of Ukraine and international acts on the determination of customs value and the sequence of application of methods of its determination when making decisions about its adjustment, which will make it impossible for an official to independently choose the form of realization of the powers to control the tax base of the vehicle. Solving these problems significantly simplifies the work of the specialists of the revenue and fee bodies and will facilitate the determination of the customs value by the declarants.

customs value, vehicles, problems, cost, customs duties

Одержано (Received) 14.11.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 17.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

UDC 378.1(330.3) **JEL Classification: I23, M21, O31, O38**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).64-74

Ilona Tsarenko, Postgraduate
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Educational Component of the Forming of Innovative-Integrated Structures in Ukraine

The role of the educational component in the forming of innovative-integrated structures in Ukraine is researched in the article. It is established that there is a strong relationship between the level of development of higher education institutions and the level of clustering of a certain territory. Some indicators of activity of higher educational institutions of Ukraine are considered. It was emphasized that in Ukraine there is a process of optimizing the network of universities, academies and institutes. A comparative description of the expenditures on the sphere of higher education, the position of the Global Innovation Index and the level of clusterization in the context of the countries of the world and Ukraine is given. The attention is focused on the fact that the level of development of the network of higher education institutions in the regions of Ukraine is related to the level of their innovation activity. The key peculiarities of the transformation of approaches to the educational component in terms of its importance in the forming of innovative-integrated structures are substantiated.
educational component, innovative-integrated structure, higher education, higher educational institutions, HEIs, innovations

И.А. Царенко, асп.
Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Образовательная компонента формирования инновационно-интегрированных структур в Украине

В статье исследована роль образовательной компоненты в формировании инновационно-интегрированных структур в Украине. Установлено наличие четкой взаимосвязи между уровнем развития учреждений высшего образования и уровнем кластеризации определенной территории. Рассмотрены некоторые показатели деятельности высших учебных заведений Украины. Подчеркнуто, что в Украине происходит процесс оптимизации сети университетов, академий и институтов. Приведена сравнительная характеристика расходов на высшее образование, позиций Глобального индекса инноваций и уровня кластеризации в разрезе стран мира и Украины. Акцентировано внимание на том, что уровень развития сети образовательных учреждений регионов Украины имеют связь с уровнем их инновационной активности. Обоснованно ключевые особенности трансформации подходов к образовательной составляющей с точки зрения ее значимости в формировании инновационно-интегрированных структур.
образовательная компонента, инновационно-интегрированная структура, высшее образование, учреждение высшего образования, УВО, инновации

Statement of the problem. The forming of innovative-integrated structures at the present stage is an effective instrument for enhancing the competitiveness of the regions and the national economy in general. After all, it serves as a mechanism for optimizing the relationship between government, business and educational institutions. As the foreign experience shows, the introduction of such progressive forms of cooperation as innovative-integrated structures is becoming prevalent in the world, as it enables to develop exports, attract investments, generate research, technology transfer, develop small and medium-sized businesses, start-ups, technology parks, educational institutions and labor force [6]. It is the strategy of the forming of innovative-integrated structures, which allows all participants (business, state, educational institutions) gain the additional competitive advantages under the influence of the aggregate synergistic effect.

Analysis of recent researches and publications. The various aspects of the forming of innovative-integrated structures are the subject of scientific research of many domestic scientists. For example, Boyko L. and Kudrya S. study the clusters as a grouping of the interconnected companies and institutions that compete and cooperate with each other, and which are linked by a system of market and other connections, which, in turn, constitute one of the most effective forms of cooperation [1].

© Ilona Tsarenko, 2018

Vyshnyakova I. characterizes the aspect of the forming of innovative-integrated structures, including the positive experience of the forming and development of clusters in certain countries of northern, eastern and central Europe [2].The research of Yermakova O. about the using of the cluster model in the increasing of the competitiveness of Ukrainian regions is argumentable [4].

The role of clusters in ensuring the sustainable development of the territory and reveals the forming of the territorial clusters as an instrument of regional development by Mamonova V., Kuts Yu. and Makarenko O. [10].

Sokolenko S. in her research points to the existing problems and perspectives of the strengthening of the competitiveness of the Ukrainian economy on the basis of a cluster approach [13].

However, in spite of the exclusive attention of the scientists to the research of the positive effect of the forming of innovative-integrated structures on the level of competitiveness of the regions or the country as a whole, the recent importance of the educational component of the forming of innovative-integrated structures in Ukraine and within individual regions has become a relevant aspect, which enables the full potential of the territories to be discovered.

Statement of the objective. The purpose of this research is to study the educational component of the forming of innovative-integrated structures at the present stage and the positive effect of its development in Ukraine.

The main material. In general, the innovative-integrated structure is a set of business entities, which are connected with each other by the network system of the financial and economic relations, which are aimed to the increasing the efficiency of innovation activities of participants through the optimization of resource provision. Such structures should include the scientific and technical alliances, technopolises, technology parks, clusters and others [8].

However, despite on a fairly wide range of the existing types of innovative-integrated structures, the formative components are common, in particular: the basic production; suppliers of special equipment, raw materials, services, technologies; universities, standardization centers, trade associations which are providing the specialized training, research, technical support; local authorities and representatives of the state authorities in the region.

One of the components is the educational component. In order to establish the degree of significance of education in the forming of innovative-integrated structures, we carried out a correlation-regression analysis [18].

As a result, an existing interdependence between the development of education and the level of clusterization of a certain territory was established. In particular, the relationship between cluster development and university ranking depicted in Figure 1 has a notable correlation of 0.68. Besides, we can see, that mean value of cluster development is 51.63.

The lowest value of cluster development among the countries is 22.13 score (minimum), the highest is 78.78 score (maximum). The highest value is on 56.65 score higher than the lowest value (dimension). The standard deviation is 12.58. Consequently, the variance, the square of the standard deviation, is (12.58) * 2 = 25.16.

The asymmetry and the coefficient of variation are given with the corresponding standard errors. The mean value of university ranking is 42.77. The lowest value of university ranking among the countries is 7.06 score (minimum), the highest is 100.00 score (maximum). The highest value is on 92.94 score higher than the lowest value (dimension). The standard deviation is 24.75 [18].

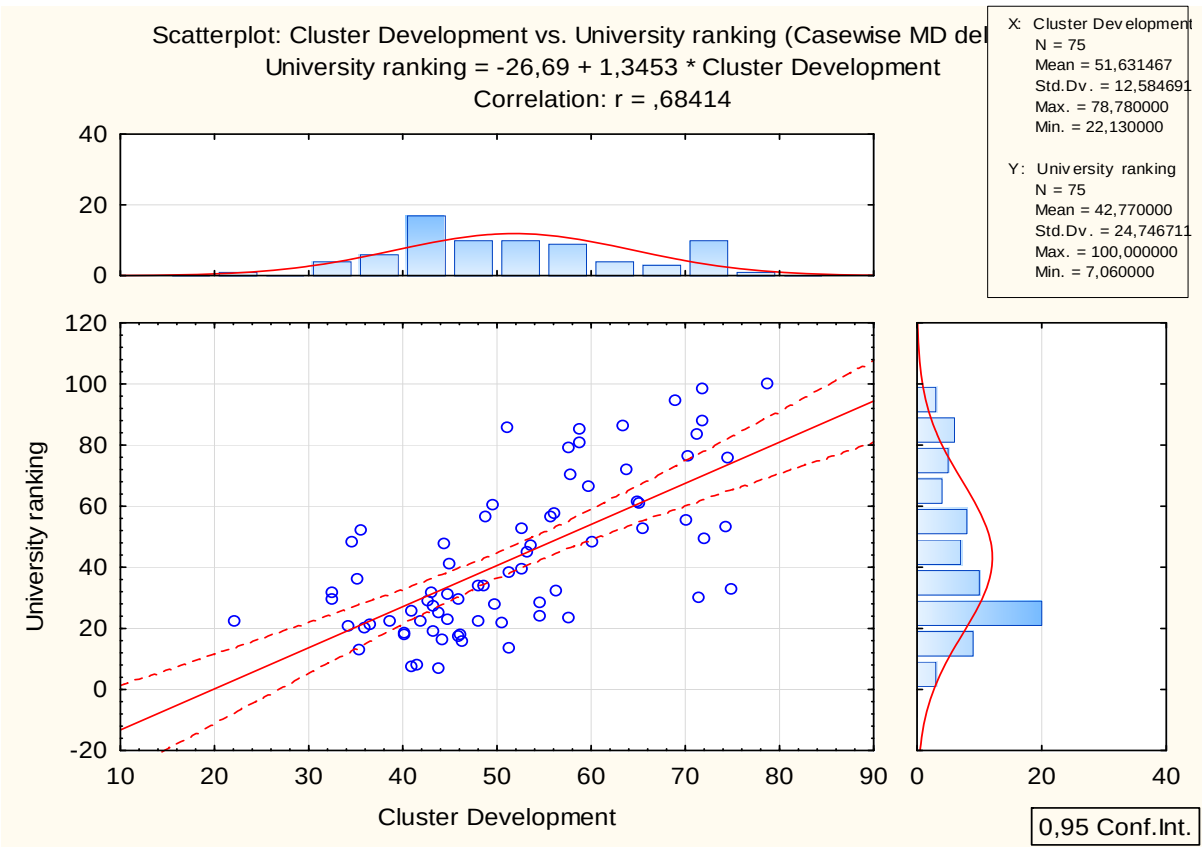

Figure 1 – The ratio of correlation between Cluster Development and University Ranking
Source: developed by the author using data from [18]

Thus, the obtained calculated results of our research indicate about influence the educational component on the state of innovative-integrated structures and could be used by stakeholders as an instrument for developing the innovative-integrated structures.

Taking into account the results of the correlation analysis, there is no doubt that the successful formation of any form of innovative integrated structures requires the qualified specialists, that is, the conditions must be created in the region/country for the training of the specialized labor force through an education system, which is oriented to the relevant labor market. Therefore, we consider it necessary to consider the main indicators of the activities of higher educational institutions of Ukraine.

First of all, it is worth exploring in detail the dynamics of the number of higher educational institutions in the period 1990-2017 (Table 1). As can be seen from the table 1, the number of higher educational institutions of III-IV accreditation levels grew until 2008, a gradual reduction in their number has been observed since 2009, given the policy of optimizing the network of universities, academies and institutes, in particular: the change in the number of higher educational institutions of III-IV accreditation levels in 2017 relative to 2010 - 64 units, 2000 - 30 units, and a positive increase of 140 units relative to 1990. The opposite tendency is characteristic for the higher educational institutions of I-II accreditation levels - a gradual reduction in the number, including: by 137 units in 2017 in comparison with 2010, by 296 units n comparison with 2000, and by 374 units in comparison with 1990. A positive tendency during the period under review was observed from 1999 to 2003 years.

In general, we see that the largest proportion of colleges, technical schools, colleges have such regions as: Vinnytsa (4.6%), Dnipropetrovsk (7.8%), Lviv (5.7%), Odesa (5.1%), Kharkiv (8.4%) and city of Kyiv with 8.1% share in 2017 (7%), while the proportion in 2010 was as follows: the Autonomous Republic of Crimea (3.4%), Dnipropetrovsk (6.1%), Donetsk (10.9%), Luhansk (5.5%), Lviv (4.6%), Odesa (4.0%), Kharkiv (6.5%) and city of Kyiv (9.3%).

Table 1 – The dynamics of the number of higher educational institutions in the period 1990-2017, units

Academic year	Number of higher educational institutions, units	
	I-II accreditation levels	III-IV accreditation levels
1990/91	742	149
1991/92	754	156
1992/93	753	158
1993/94	754	159
1994/95	778	232
1995/96	782	255
1996/97	790	274
1997/98	660	280
1998/99	653	298
1999/00	658	313
2000/01	664	315
2001/02	665	318
2002/03	667	330
2003/04	670	339
2004/05	619	347
2005/06	606	345
2006/07	570	350
2007/08	553	351
2008/09	528	353
2009/10	511	350
2010/11	505	349
2011/12	501	345
2012/13	489	334
2013/14	478	325
2014/15	387	277
2015/16	371	288
2016/17	370	287
2017/18	372	289

Source: developed by the author using data from [11]

The largest share of universities, academies, institutes in 2017 have such regions as: Vinnytsa (2.1%), Dnipropetrovsk (8.4%), Lviv (7.3%), Odesa (7.3%), Kharkiv (13.2%) and city of Kyiv (23.3%), while the largest weight in 2010 was given to the following: the Autonomous Republic of Crimea (4.3%), Dnipropetrovsk (7.2%), Donetsk (7 , 7%), Luhansk (2.9%), Lviv (6.6%), Odesa (6.3%), Kharkiv (10.6%) and city of Kyiv (19.8%).

Comparing the specific weight in 2010 and 2017 years, we consider it appropriate to analyze the change of the specific weight: in particular, the positive dynamics are typical for colleges, technical schools of Vinnytsya (1.2%), Dnipropetrovsk (1.7%), Lviv (1.1%), Odesa (1.2%) and Kharkiv (1.8%) regions and for universities, academies, institutes of Vinnytsa (0.7%), Dnipropetrovsk (1.2%), Lviv (0.7%), Odesa (1.0%), Kharkiv (2.6%) regions and city of Kyiv (3.6%).

In return the negative dynamics are inherent to the Autonomous Republic of Crimea (-3.4%), Donetsk (-6.6%), Ivano-Frankivsk (-0.8%), Luhansk (-3.4%), Chernihiv (-0.1%) regions, city of Kyiv (-1.2%) and Sevastopol (-1.0%) for colleges, technical schools and for universities, academies, institutes of the Autonomous Republic of Crimea (-4.3%), Donetsk (-4.6 %), Ivano-Frankivsk (-0.8%), Kirovohrad (-1.0%), Luhansk (-1.5%), Chernivtsi (-0.1%) regions and Sevastopol (-1.1 %).

Thus, in view of the analysis of the above-mentioned tendencies, it should be noted that Ukraine has a policy of optimizing the network of higher educational institutions.

From here, we consider it necessary to compare the number of population per 1 higher educational institution in Europe, the CIS and Ukraine, in particular by comparing the number of

higher educational institutions of university level in one of the European countries or the CIS countries with higher educational institutions of all levels of accreditation in Ukraine (Table 2), due to the inequivalence of interpretations of the higher educational institutions in national educational standards.

Table 2 – The comparison of the countries of Europe and the CIS in terms of the number of population per 1 HEI

Country	the number of HEI (Webometrics)	Population, thousand persons	the number of population per 1 HEI
Liechtenstein	3	37 007	12 336
Greenland	2	57 714	28 857
Monaco	1	30 500	30 500
San Marino	1	32 448	32 448
Estonia	34	1 266 375	37 246
Latvia	56	2 178 443	38 901
Iceland	8	315 281	39 410
Bosnia and Herzegovina	76	3 875 723	50 996
Slovenia	39	1 992 690	51 095
Denmark	84	5 556 452	66 148
Cyprus	17	1 155 403	67 965
Georgia	66	4 555 911	69 029
Norway	63	4 722 701	74 964
Croatia	59	4 475 611	75 858
Switzerland	104	7 996 026	76 885
Poland	440	38 383 809	87 236
Finland	48	5 266 114	109 711
France	597	65 951 611	110 472
Belgium	89	10 444 268	117 351
Czech Republic	82	10 162 921	123 938
Ukraine	306	44 573 205	145 664
Slovakia	33	5 488 339	166 313
Sweden	49	9 119 423	186 111
Germany	406	81 147 265	199 870
the UK	308	63 395 574	205 830
Turkey	164	80 694 485	492 040
Europe and the CIS	6041	905 260 983	149 853
CIS	1857	272 740 459	146 872
EU-28	3555	509 365 627	143 281

Source: developed by the author using data from [11]

Analyzing table 2, we do not observe a strong dependence. Moreover, in order to the evaluation the correlation between the number of higher educational institutions and the number of population per 1 HEI, the correlation coefficient was calculated, which is 0.17, and indicates a weak direct dependence.

Further, we consider it necessary to analyze the number of higher educational institutions in the regions of Ukraine and the number of persons in HEIs, including the graduated in the 2017/2018 academic year (table 3).

Table 3 – The number of higher educational institutions and the persons in HEIs by regions of Ukraine in the 2017/2018 academic year

Region	Number of HEIs, units	Number of persons in HEIs		
		accepted	students	graduated
Ukraine	661	323577	1538565	421131
Vinnytsya rigeon	23	9366	44955	9495
Volyn rigeon	14	6018	25288	7480
Dnipropetrovsk rigeon	55	25061	113079	31208
Donetsk rigeon	29	7513	32186	8747
Zhytomyr rigeon	20	6911	29942	8097
Transcarpathian rigeon	14	5163	23695	5480
Zaporozhzhya rigeon	24	13191	67444	19548
Ivano-Frankivsk rigeon	16	8446	37088	10960
Kyiv rigeon	21	5708	27545	8404
Kirovohrad rigeon	16	3353	14433	4442
Luhansk rigeon	13	4738	19120	5333
Lviv rigeon	43	26687	123148	32222
Mykolaiv rigeon	17	6806	31640	8484
Odesa rigeon	40	21408	107517	31914
Poltava rigeon	18	9875	46224	12383
Rivne rigeon	14	7198	32473	10782
Sumy rigeon	14	7110	34604	9582
Ternopil rigeon	18	9701	40992	10792
Kharkiv rigeon	65	33294	171298	42672
Kherson rigeon	21	6027	26635	7735
Khmelnytskyi rigeon	18	6687	30983	8289
Cherkassy rigeon	16	6995	37035	12537
Chernivtsi rigeon	16	6835	29873	8178
Chernihiv rigeon	16	4281	20113	6137
Kyiv	100	75205	371255	100230

Source: developed by the author using data from [11]

Analyzing Table 3, we observe that during the analyzed period the highest number of HEIs is characteristic for Kyiv and such regions as Kharkiv, Dnipropetrovsk, Lviv and Odesa. According to Figure 2, the ratio of the number of graduates per 1 HEI in these regions is the highest. That is, despite on the extensive network of HEIs in these regions and the capital, the contingent of students and the number of graduates is quite high, which indicates the high level of labor potential of these regions. Moreover, according to the preliminary studies (CEFE 2018), the availability of such network of HEIs forms a significant potential in the direction of innovation activity, including forming innovative-integrated structures.

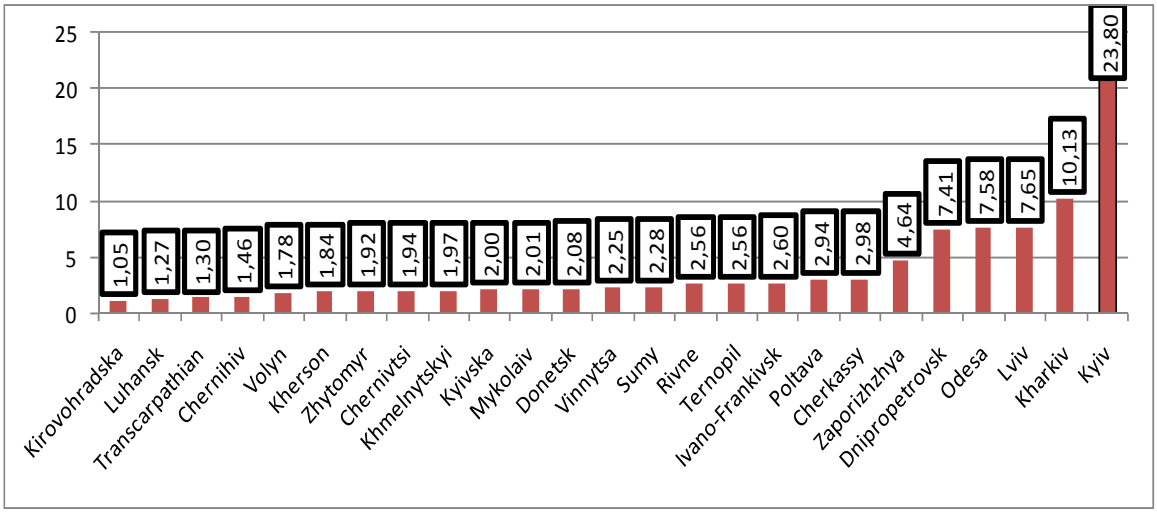

Figure 2 – The ratio of the number of graduates per 1 HEI

Source: developed by the author using data from [10]

Instead, the catastrophic situation is typical of such regions as Kirovohrad, Luhansk and Transcarpathian, for which the ratio of the number of graduates per 1 HEI is 1.05, 1.27 and 1.30 respectively, which is 20 times lower than the value for Kyiv and 7 times for Dnipropetrovsk, Odesa and Lviv regions. It should be noted that if in Luhansk and Transcarpathian the number of HEIs in Ukraine is one of the lowest - 13 and 14 units respectively, then in the Kirovohrad region there are 16 HEIs, that, for example, are 2 units more than in the Sumy region (where the ratio of the number of graduates per 1 HEI is 2.28).

Given the significant role of the educational component in the forming of innovative-integrated structures, we consider it appropriate to characterize in more detail the state of innovation transformations in the field of higher education, which can only be realized through financing.

Taking into account the table 4, we observe that the expenditure on the sphere of higher education in absolute terms shows the significant disparities in the countries from 340 dollars US per 10,0 thousands population to 15,139 dollars per 10,0 thousands population.

Table 4 – The comparative description of the expenditures on the sphere of higher education, the position of the Global Index of Innovation and the level of clusterization by the countries of the world and Ukraine in 2016

Country	the expenditures on the sphere of higher education as a percentage of GDP, (%)	the expenditures on the sphere of higher education in absolute terms, mln. dollars USA	the expenditures on the sphere of higher education, for 10 thousand person of the population (thousands dollars USA)	the position of the Global Index of Innovation	the level of clusterization
the USA	2,6	482,8	15 139	61,40 (4)	5,6 (1)
Switzerland	1,2	6,4	7 712	66,28 (1)	5,1 (14)
Denmark	1,7	4,9	8 575	58,45 (8)	4,6 (22)
the UK	1,8	50,6	7 949	61,93 (3)	5,3 (6)
Sweden	1,7	8,3	8 520	63,57 (2)	5,0 (16)
Finland	1,8	4,3	7 751	59,90 (5)	4,9 (18)
Netherlands	1,7	14,8	8 739	58,29 (9)	5,3 (7)
Singapore	1.1	3,0	5 557	59,16 (6)	5,2 (12)
Canada	2,5	40,8	11 481	54,71 (15)	4,7 (20)
Australia	1,7	20,1	8 569	53,07 (19)	4,0 (43)
Czech Republic	1,3	4,8	4 579	49,40 (27)	3,8 (59)
Slovenia	1,2	0,8	3 906	45,97 (32)	3,5 (87)
Hungary	1,3	3,5	3 557	44,71 (33)	3,4 (96)
Poland	1,4	14,8	3 852	40,22 (39)	3,7 (71)
Slovakia	1,1	1,9	3 436	41,70 (37)	3,9 (51)
Ukraine	**1,6**	**1,4**	**340**	35,72 (56)	**3,0 (125)**

Source: compiled by the author using data from [7]

Thus, the support and development of the tertiary sector create the conditions for the forming of modern innovative-integrated structures, which are extremely important for the development of regions, as evidenced by the positive experience of foreign countries, which are assimilated on the principles of the triple spiral model.

So, taking into account the intensification of the innovation development of the countries of the world and the moderately slow pace of such processes in Ukraine, as evidenced by the structure of the economy and a small number of innovative-oriented enterprises, as well as the lack of widespread innovative-integrated structures, in particular the involvement of higher education institutions in their creation cells of innovation, changing the requirements for the national system of higher education, that is the educational component of their forming, is relevant in the context of

the emergence of innovative-oriented structures, in particular:

– the changes in requirements for graduates: it is not just persons who have received a certain list of knowledge within the course, but also those who have skills and ability to continue their lifelong learning (learning to learn), the ability to independently search for the necessary information from a large array and its direct analysis/syntes;

– the change of the philosophy of the education itself: the dissemination of the interactive model of the partner relationships between professors and students as a subject with the subject, in contrast to the existing "model of subject-object";

– the educational environment that provides the possibility of proffesors to play the role of a guide on the way of "gaining knowledge" at such universities;

– the services of higher education are gradually increasing as a result of the intensification of the internationalization of services with the growth of the number of foreign students abroad;

– the universities are becoming more global, which are requiring the application of the new criteria for the evaluation of quality in a global dimension;

– the system of the higher education system is becoming not only the producer of the educational services and a new knowledge for their stakeholders (with their own centers, powerful research centers and laboratories that can be used by students of such universities), as well as their consumer by creating the powerful research centers at such universities, which would be actively involved in the introduction of innovations in the various spheres of economy and innovation activities;

– the attractiveness of educational hubs is expanding;

– the technologies are becoming increasingly important for education all over the world;

– cooperation in the educational environment by the creation of consortia is becoming more widespread;

– the change of the principle of regulation of the sphere of higher education by the state, since competition between the HEIs is growing due to the lack of borders in the educational environment;

– the necessity of involving the HEIs in project activities, which are aimed at solving both the national and global problems of the countries of the world [3].

So, the adaptation of progressive practices of the developed countries of the world will enhance the innovation processes both in sphere of higher education and in the national economy as a whole, as a result, will create the prerequisites for the enhancing of its competitive position in the international dimension, because the cluster-building tools are an effective means of ensuring the sustainable development of territories, the more rational using of existing resources, creating a favorable business environment, improving the level and quality of population's life in whole.

Conclusions and prospects for further researchers. The conducted research allowed to state that in modern conditions the role of the educational component in ensuring the sustainable development of innovative-integrated structures is significantly increasing. The strengthening of the innovativeness of higher education institutions is an integral part of their future participation in such structures. Because, as stated by the research, the educational component is not only one of the components of the forming, but has the prevailing importance in terms of labor potential. The research was established that there are disproportions in the development of higher educational institutions of Ukraine by the regions and their contingent, that destabilizes the sustainable development of the economy as a whole, because the basis for the development of foci of innovation is radically different, as are the possibilities of the regions. In particular, the city of Kyiv is the leader among the number of graduates of the HEIs) and Kirovohrad region, on the contrary, is an outsider among all regions of Ukraine. If we analyze the level of innovative development of the regions to the current state of development of higher education, we can observe a clear correlation of indicators. This situation, on the one hand, characterizes exclusively the state of development and the effectiveness of higher education in terms of territorial aspect, but this view, we consider, is one-sided, because the situation is as an indicator of the potential of the regions in the future, in particular the innovative activity of enterprises and the possibilities of forming the innovative-

integrated structures on their terrotories. Because, classically, the latter are formed with the participation of HEIs, and in some forms on the basis of HEIs, hence the power of development of the educational network of the region is a key to the forming in the current or subsequent periods an innovative-integrated structures.

The prospects for further scientific research in this direction are to find the ways to the further enhance cooperation of higher education institutions with all subjects of innovation and investment activities in the process of ensuring the sustainable socio-economic development of territories and the creating conditions for the high-tech production and providing highly intelligent types of services in the modern economic development countries of the world, which are require the direct participation of scientists in these processes and commercialization of their scientific ideas.

Список літератури

1. Бойко Л. І. Кластери як одна із ефективних форм співробітництва [Текст] / Л. І. Бойко, С. В. Кудря // Економічний простір. – 2009. – № 1. – С. 327–331
2. Вишнякова І. В. Досвід становлення та розвитку кластерів в окремих країнах північної, східної і центральної Європи виробництва [Електронний ресурс] / І. В. Вишнякова// Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 1(9). – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vznu/eco/2011_1/184- 193.pdf
3. Горпинченко, О. В. Компаративний аналіз тенденцій вищої освіти в контексті виникнення інноваційно-інтегрованих структур [Текст] / О. В. Горпинченко, І. О. Царенко // Соціально-економічні аспекти інноваційного розвитку людських ресурсів : кол. моногр. / за заг. ред. М. В. Ґудзь, А. В. Карпенка. – Запоріжжя, 2017. – С. 174-185. – Режим доступу : http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/7407
4. Єрмакова О. А. Підвищення конкурентоспроможності приморських регіонів України на основі кластерної моделі : монографія [Текст] / О. А. Єрмакова. – Одеса : Інститут проблем ринку та економікоекологічних досліджень НАН України, 2011. – 221 с.
5. Звіт про діяльність Секції розвитку конкурентоспроможності економіки на основі кластерної моделі Спілки Економістів України, науковий керівник – Член Правління СЕУ, академік УАН, к.е.н., СоколенкоС.І., 2012 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://ucluster.org/blog/2012/06/struktura-klasternikh-sistem-po-regionakh-ukraini/
6. Левченко А.О. Зарубіжний досвід функціонування кластерних утворень та шляхи його використання в Україні [Електронний ресурс] / А.О. Левченко, І.О. Царенко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип. 31. – Кропивницький: ЦНТУ, 2017. – С. 71–79. – Режим доступу: http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/6885
7. Левченко О. М. Інноваційні трансформації вищої освіти в контексті формування сучасних територіальних екосистем [Текст] / О. М. Левченко, І. О. Царенко // Сучасні проблеми економіки : матеріали VIII Міжнар. наук-практ. конф., 16 жовт. 2018 р. – К., 2018. – С. 86–89.
8. Левченко, О. М. Інноваційно-інтегровані структури в сучасній економіці: їх класифікація [Електронний ресурс] / О. М. Левченко, О. В. Ткачук, І. О. Царенко // Ефективна економіка. – К., 2017. – № 10. – Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5791.
9. Мамонова В. В. Роль кластерів у забезпеченні сталого розвитку території [Текст] / В. В. Мамонова // Державне управління та місцеве самоврядування : тези X Міжнар. наук. конгресу, 29 берез. 2012 р. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2012. – С. 59–60.
10. Мамонова В. В. Формування територіальних кластерів як інструменту регіонального розвитку : наук. розробка [Текст] / В. В. Мамонова, Ю. О. Куц, О. М. Макаренко та ін. – К. : НАДУ, 2013. – 36 с
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
12. Пилипенко И.В. Конкурентоспособность регионов и кластерная политика И.В. Пилипенко // Пространственная организация хозяйства: ТПК или кластеры: сборник материалов XXIII ежегодной сессии экономико-географической секции МАРС, Липецк, 2-5 июня 2006 г. / Под ред. Ю.Г. Липеца. – М. : ИГРАН, 2006. – С. 26-36.
13. Соколенко С.І. Проблеми і перспективи посилення конкурентоздатності економіки України на основі кластерів [Текст] / С.І. Соколенко // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів : зб. наук. праць / НАН України /відп. ред. Є.І. Бойко. – Львів: Вид-во ІРД. – 2008. – Вип. 3 (71). – С. 18–30.
14. Толкованов В.В. Кластери як інноваційний інструмент сталого місцевого і регіонального розвитку: українська практика та досвід зарубіжних країн [Електронний ресурс] / В.В.Толкованов // Науковий вісник Академії муніципального управління : Збірник наукових праць. – Серія «Управління». – 2013. – Випуск 2. – С. 16-27. – Режим доступу: http://amu.edu.ua/images/stories/Upr_2_2013.pdf.

15. Цихан Т. В. Кластерная теория экономического развития [Текст] / Т.В. Цихан // Теория и практика управления. – 2003. – № 5. – С. 43–51.
16. Ярощук М. Кластерна модель як ефективний інструмент розвитку приватного підприємництва. Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм собственности / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2004. – С. 70–77.
17. Levchenko O. The Role of Universities and their Research Work in the Generation of Innovation. Central European Conference in Finance and Economics [Електронний ресурс] / O. Levchenko, O. Tkachuk, I. Tsarenko // Central European Conference in Finance and Economics (CEFE 2018). – Technical University of Košice, 2018. – P. 606–614. – Режим доступу : http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/8541
18. Levchenko O. The Role of Universities in Cluster development of Countries' Economy [Електронний ресурс] / O. Levchenko, I. Tsarenko // Central European Conference in Finance and Economics (CEFE 2017). – Technical University of Košice, 2017. – P. 470–478. – Режим доступу : http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/7169

References

1. Boiko, L.I., & Kudria, S.V. (2009). Klastery yak odna iz efektyvnykh form spivrobitnytstva [Clusters as one of the most effective forms of cooperation]. *Ekonomichnyi prostir – Economic space, 1,* 327-331 [in Ukrainian].
2. Vishnyakova, I.V. (2011). Dosvid stanovlennia ta rozvytku klasteriv v okremykh krainakh pivnichnoi, skhidnoi i tsentralnoi Yevropy vyrobnytstva [Experience of formation and development of clusters in certain countries of northern, eastern and central Europe of production]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of the Zaporizhzhya National University, 1(9),* 184-193 [in Ukrainian].
3. Horpynchenko, O.V., & Tsarenko, I.O. (2017). *The comparative analysis of tendencies of higher education in the context of the emergence of innovation-integrated structures. Social-economic aspects of innovative development of human resources: collective monograph.* Gudz, M.V., & Karpenko, A.V. (Ed.). *dspace.kntu.kr.ua*. Retrieved from http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/7407.
4. Yermakova, O.A. (2011). *Increasing the competitiveness of the coastal regions of Ukraine on the basis of the cluster model [Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti prymorskykh rehioniv Ukrainy na osnovi klasternoi modeli]*. Odesa: Instytut problem rynku ta ekonomikoekolohichnykh doslidzhen NAN Ukrainy [in Ukrainian].
5. Zvit pro diialnist Sektsii rozvytku konkurentospromozhnosti ekonomiky na osnovi klasternoi modeli Spilky Ekonomistiv Ukrainy [Report on the activity of the Section for the development of the competitiveness of the economy based on the cluster model of the Union of Economists of Ukraine.]. *ucluster.org.* (n.d.). Retrieved from http://ucluster.org/blog/2012/06/struktura-klasternikh-sistem-po-regionakh-ukraini [in Ukrainian].
6. Levchenko, A.O., & Tsarenko, I.O. (2017). Zarubizhnyi dosvid funktsionuvannia klasternykh utvoren ta shliakhy yoho vykorystannia v Ukraini [Foreign experience of clusters' functioning and ways of its using in Ukraine]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Collection of Scientific Works of Kirovohrad National Technical University. Economic Sciences, Vol. 31,* 71-79 [in Ukrainian].
7. Levchenko, O.M., & Tsarenko, I.O. (2018). Innovatsiini transformatsii vyshchoi osvity v konteksti formuvannia suchasnykh terytorialnykh ekosystem [Innovative transformations of higher education in the context of the formation of modern territorial ecosystems]. Modern problems of economics: *Mizhnarodnaya naukovo-praktychna konferentsiya (16 zhovtnia 2018 roku) – International Scientific and Practical Conference* (pp. 86–89). Kyiv [in Ukrainian].
8. Levchenko, O.M., Tkachuk, O.V., & Tsarenko, I.O. (2017). Innovatsiino-intehrovani struktury v suchasnii ekonomitsi: yikh klasyfikatsiia [Innovative-integrated structures in the modern economy: their classification]. *Efektyvna ekonomika – Effective economy, 10.* Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5791 [in Ukrainian]
9. Mamonova, V.V. (2012). The role of clusters in ensuring sustainable development of the territory [Rol klasteriv u zabezpechenni staloho rozvytku terytorii]. Modern problems of economics: *X Mizhnarodnaya naukovyi konhres (29 bereznia 2012 roku) – X International Scientific Congress* (pp. 59–60). Kharkiv: Vyd-vo KharRI NADU "Mahistr" [in Ukrainian].
10. Mamonova, V.V., Kuts, Yu.O., Makarenko, O.M., & et al. (2013). *Formuvannia terytorialnykh klasteriv yak instrumentu rehionalnoho rozvytku : nauk. rozrobka [Formation of territorial clusters as an instrument of regional development: sciences. development]*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
11. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua.* Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].
12. Pilipenko, I.V. (2006). Konkurentosposobnost regionov i klasternaya politika [Competitiveness of regions and cluster politics]. Spatial organization of economy: TPK or clusters: *XXIII Ezhegodnaya sessiya ekonomiko-geograficheskoy sektsii MARS (2-5 iyunya 2006 roku) – XXIII Annual session of the economic and geographical section* (pp. 26–36). Moskva: IGRAN [in Russian].
13. Sokolenko, S.I. (2008). Problemy i perspektyvy posylennia konkurentozdatnosti ekonomiky Ukrainy na osnovi klasteriv [Problems and prospects of strengthening the competitiveness of the Ukrainian economy on the basis of clusters]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. Klastery ta konkurentospromozhnist*

prykordonnykh rehioniv – Socio-economic problems of the modern period of Ukraine. Clusters and Competitiveness of the Border Regions, 3 (71), 18-30 [in Ukrainian].

14. Tolkovanov, V.V. (2013). Klastery yak innovatsiinyi instrument staloho mistsevoho i rehionalnoho rozvytku: ukrainska praktyka ta dosvid zarubizhnykh krain [Clusters as an Innovative Tool for Sustainable Local and Regional Development: Ukrainian Practice and Experience in Foreign Countries]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia: Zbirnyk naukovykh prats. Seriia «Upravlinnia». – Scientific Herald of the Academy of Municipal Management: Collection of scientific works. The "Management" series, 2,* 16-27. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=722 [in Ukrainian].
15. Tsikhan, T. V. (2003). Klasternaya teoriya ekonomicheskogo razvitiya [Cluster theory of economic development]. *Teoriya i praktika upravleniya - Theory and practice of management, 5,* 43-51 [in Ukrainian].
16. Yaroshchuk, M. (2004). Klasterna model yak efektyvnyi instrument rozvytku pryvatnoho pidpryiemnytstva [Cluster model as an effective tool for private enterprise development]. *Problemy povysheniya ehffektivnosti funkcionirovaniya predpriyatij razlichnyh form sobstvennosti – Problems of increasing the efficiency of the operation of enterprises of various forms of ownership,* 70–77. Doneck: National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of Industrial Economics [in Ukrainian].
17. Levchenko, O., Tkachuk, O. & Tsarenko, I. (2018). The Role of Universities and their Research Work in the Generation of Innovation. Central European Conference in Finance and Economics. *dspace.kntu.kr.ua.* Retrieved from http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/8541 [in English].
18. Levchenko, O., & Tsarenko, I. (2017). The Role of Universities in Cluster development of Countries' Economy. Central European Conference in Finance and Economics. *dspace.kntu.kr.ua.* Retrieved from http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/7169 [in English].

І.О. Царенко, асп.
Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Освітня компонента формування інноваційно-інтегрованих структур в Україні

У статті досліджено роль освітньої компоненти у формуванні інноваційно-інтегрованих структур в Україні. На підставі результатів кореляційно-регресійного аналізу встановлено наявність чіткої взаємозалежності між рівнем розвитку закладів вищої освіти та рівнем кластеризації певної території. Розглянуто деякі показники діяльності закладів вищої освіти України, зокрема: динаміку кількості закладів вищої освіти у 1990-2017 роках, кількість закладів вищої освіти та осіб у них за регіонами України у 2017/2018 навчальному році, в тому числі, прийнятих, студентів та випущених, витрати на вищу освіту в абсолютному виразі та інші.

Підкреслено, що в Україні відбувається процес оптимізації мережі університетів, академій та інститутів. Динаміка контингенту в абсолютному виразі віддзеркалює демографічну тенденцію в країні та демонструє наявну територіальну диспропорцію, яка відображена не лише у чисельності студентів, а у кількості випущених по відношенню до одного закладу вищої освіти. Наведено порівняльну характеристику витрат на вищу освіту, позицій Глобального індексу інновацій та рівня кластеризації в розрізі країн світу та України. Крім того, проаналізовано чисельність населення, яке припадає на один заклад вищої освіти в деяких країнах Європи, СНД та в Україні.

Обґрунтовано ключові особливості трансформації підходів до освітньої складової з точки зору її значимості у формуванні інноваційно-інтегрованих структур, зокрема: зміни в вимогах до випускників, філософії самої освіти, розширюється привабливість освітніх хабів, технології стають дедалі важливішими для освіти, поглиблюється кооперація в освітньому середовищі, зміна принципу регулювання сфери вищої освіти державою, необхідність залучення університетів до проектної діяльності, система вищої освіти стає не тільки виробником освітніх послуг та нових знань для їх стейкхолдерів, університети стають все більш глобальними, професорсько-викладацький склад відіграє роль гіда на шляху «добування знань» тощо.

освітня компонента, інноваційно-інтегрована структура, вища освіта, заклад вищої освіти, ЗВО, інновації

Одержано (Received) 02.11.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 20.11.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 336.77.01 **JEL Classification: N20, N23**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).75-82

М.В. Орлик, асп.
Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Зародження банківської кредитної системи в Російській імперії та Наддніпрянській Україні у другій половині XVIII – на початку XIX ст.

У статті досліджено та проаналізовано погляди економістів XVIII ст. на проблему кредитування, акцентовано увагу на їх рекомендаціях щодо поліпшення кредитної системи. Досліджено основні економічні та історичні аспекти формування банківської системи в Російській імперії у практичній площині. Визначено й проаналізовано основні проблемні аспекти банківського кредитування. Обґрунтовано, що перспективи подальшої розробки теми еволюції кредитування полягають в аналізі взаємодій різних кредитних установ, вивченні досвіду органів влади у боротьбі із зловживаннями та незаконною діяльність лихварів.
асигнація, гроші, кредитна система, кредит, кредитний білет, позика

М.В. Орлик, асп.
Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Зарождение банковской кредитной системы в Российской империи и Приднепровской Украине во второй половине XVIII – в начале XIX в.

В статье исследованы и проанализированы взгляды экономистов XVIII в. на проблему кредитования, акцентировано внимание на их рекомендациях по улучшению кредитной системы. Исследованы основные экономические и исторические аспекты формирования банковской системы Российской империи в практической плоскости. Определены и проанализированы основные проблемные аспекты банковского кредитования. Обосновано, что перспективы дальнейшей разработки темы эволюции кредитования заключаются в анализе взаимодействий различных кредитных учреждений, изучении опыта органов власти в борьбе с злоупотреблениями и незаконной деятельность ростовщиков.
ассигнация, деньги, кредитная система, кредит, кредитный билет, заём

Постановка проблеми. Кредитування займає важливе місце в соціально-економічному розвитку більшості країн. Актуальність питань кредитування зростає з кожним роком, що пояснюється прагненням бізнесу до залучення додаткових фінансових ресурсів, а фізичних осіб – до зростання рівня життя. Водночас активізація кредитування є економічно важливою і вигідною не лише для позичальників, а й для банківських установ та для стабілізації й розвитку економіки держави загалом. Його роль сьогодні значно зростає і в Україні, незважаючи на фінансово-економічну нестабільність та погіршення макроекономічних показників.

Разом з тим, кожному історичному етапу становлення незалежної України відповідають певні особливості розвитку банківської системи в цілому та банківського кредитування, зокрема, дослідження яких дозволяє виявити фактори, які визначали організацію та умови надання банківських послуг. Отже, дослідження історичних аспектів і специфіки зародження та розвитку банківського кредитування в різних регіонах України є важливим при розробки концепції подальшого розвитку банківської системи України.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Важливі аспекти питання теорії кредитування XVIII та XIX ст. представлені в наукових працях таких відомих дослідників фінансів та кредиту: М. Бунге «Основания политической экономии» [2], «Теория кредита» [3], А. Смит «Добробут націй. Дослідження про природу добробуту націй» [17].

Питання формування та еволюції кредитування в російській імперії досліджували П. Мігулін «Наша банковая политика (1728 – 1903)» [9], О. Гур'єв «Очерки развития кредитных учреждений в России» [5], І. Гиндин «Русские коммерческие банки: из истории финансового капитала в России» [7], «Банки и промышленность в России» [6], «Государственный банк и экономическая политика царского правительства» [8], М. Чулков «Историческое описание российской коммерции» [19].

© М. В. Орлик, 2018

Однак, питання еволюції кредитування в Наддніпрянській Україні, яка в досліджуваний період входила до складу Російської імперії, висвітлені недостатньо. Проблематика теорії як державного, так і комерційного кредиту не втратила практичного застосування і в сучасних умовах. Більше того, широкий період дослідження проблеми дозволяє на основі історичного досвіду прогнозувати та моделювати майбутній розвиток сучасної кредитної системи України.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження банківської кредитної системи в Наддніпрянській Україні на етапі зародження банківської системи в Російській імперії в другій половині XVIII ст. та аналіз наукової думки сучасників досліджуваної епохи.

Виклад основного матеріалу. Один із фундаторів економічної теорії А. Сміт у своїй праці «Добробут націй. Дослідження про природу добробуту націй» розглядає гроші, надані в ренту як особливий капітал, котрий з одного боку дає прибуток кредитору, а з іншого – дає необхідні фінансові ресурси позичальнику для розвитку або стабілізації роботи його підприємства. Автор виділяє в окрему групу споживчі кредити та визначає їх як прояв марнотратства. Цю позицію відомий економіст обґрунтовує тим, що гроші, витрачені на задоволення споживчих потреб, не принесуть дивідендів, тому дані зобов'язання або зменшуватимуть доходи в майбутньому, або спонукатимуть до зменшення кількості нерухомого майна у позичальника. Також в окрему категорію А. Сміт відносить землевласників та зазначає: «Єдина категорія людей, котрим зазвичай позичають гроші, не очікуючи, що вони дадуть їм якесь прибуткове використання, – це землевласники, що позичають під заставу своїх маєтків» [17, с. 215]. Основною причиною такого явища було те, що землевласники зазвичай робили позики для сплати зобов'язань за попередніми боргами перед лихварями.

Важливий доробок в аспекті розуміння економічної думки XVIII ст. щодо тогочасних кредитних і комерційних відносин зробив М. Д. Чежов. Дослідник у працях, присвячених історії комерції в Російській імперії, описав економічне середовище та фінансову систему Російської імперії за період від Петра I до Катерини II та визначив, що кредитування в Російській імперії в період до створення перших банків здійснювалося через «Комерц-колегії», а під терміном «кредити» розумілися позики, спрямовані на стимулювання торгівлі з іноземними контрагентами та іншої комерційної діяльності шляхом надання фінансової допомоги у проведенні ярмарок. Акцентовано, що кредити видавалися на сплату укладених догорів на підставі торговельних записок [20, с. 130]. Водночас унаслідок відсутньої банківської системи була ускладнена система повернення кредитів, оскільки, взявши позику в одній колегії, позичальник не міг повернути борг до іншої колегії. Проте автор зауважував, що кредитування часто здійснювалося на основі самокредитування – це коли крупні ремісники і купці надавали товар під реалізацію з розстрочкою оплати більш дрібним торгівцям [19, с. 226]. Таким чином, в ті часи в Російській імперії не приділялася увага питанням кредитування – проблеми пошуку фінансових ресурсів мали вирішуватися купцями і промисловцями самостійно, що спонукало їх до створення певного роду кредитних відносин, які б могли стимулювати попит на їх товари.

Для економіки Російської імперії друга половина XVIII ст. стала відправною точкою у розвитку не лише банківництва, а й зародження кредитної системи. Звісно, не можна стверджувати, що кредитування до виникнення перших російських банків в імперії не було. Але для уряду тогочасної Російської імперії це була справжня інновація, яка хоч із запізненням майже в 5 століть, але все ж дісталась імперії.

Досить цікавим є те, що процес зародження банківської кредитної системи в Російській імперії відрізнявся від західноєвропейського. Якщо в останніх перші банки створювалися на основі приватного капіталу, то російські банки від початку були державними, а відтак і максимально негнучкими.

Першим банком, який відповідно до імперського законодавства міг здійснювати кредитну діяльність, став у травні 1754 р. Державний Позиковий банк [10, с. 87], котрий через специфіку своєї роботи також мав назву Дворянський банк. У цей період єдиною

альтернативою для отримання кредитних коштів були лихварі, котрі надавали позики під високі відсотки 12 – 20% [10, с. 87]. Зазначений банк надавав короткострокові кредити на суми від 500 до 10000 руб. строком до одного року під 6% річних під заставу маєтності, золота, срібла, діамантів та перлів [10, с. 87]. Цим же указом було засновано відділення цього банку в Санкт-Петербурзі та Москві. При цьому, якщо позичальник займав кошти у відділенні банку Санкт-Петербургу, то повертати борг мав виключно у відділення за місцем отримання позики. Слід відзначити, що під заставу приймались маєтки, землі та села виключно із селянами та дворовими людьми у співвідношенні 500 руб. за кожні 50 осіб чоловічої статі. Проте в перших редакціях указу містились дуже лояльні статті відносно позичальників, а саме: «а станет просить на такое ж время, как в первом обязательстве написано, а не болем году, тога взять с него со всей же займаной суммы считая на год наперед под те же проценты с рубля» [10, с. 89]. При цьому перекредитування відбувалося під теж саме майно. На практиці ж позичальник, сплативши в кінці року 6% за перший рік користування кредитом та сплативши відразу 6% за наступний рік, міг відтермінувати час погашення ще на рік. Такою послугою без штрафних санкцій та без відчуження майна позичальник міг скористатися двічі за одним договором, а це означало, що фактично короткостроковий річний кредит перетворювався на довгостроковий: «а более трех лет уже конечно не выдавать» [10, с. 90]. У разі, якщо по закінченню третього терміну позичальник не повертав кошти, то закладене майно продавалося через аукціон. У випадку, якщо продаж майна через аукціон приніс більше коштів ніж позичальник винен, то надлишок повертався останньому [10, с. 90]. Якщо в результаті аукціону коштів було недостатньо для погашення боргу, то продавалося й інше майно позичальника, яке знаходилося в його власності.

У 1754 р. було створено Комерційний банк [21, с. 270] із капіталом в 500.000 руб. Основними клієнтами цього банку було купецтво. Кредити надавалися на 1 рік за кредитною ставкою 6 % річних, під заставу товарів, золота, срібла, а також на підставі свідоцтв та атестатів магістратів, котрі були своєрідними поручительствами. При цьому, умови надання кредитів (позик), у Комерційному банку були запозичені у Дворянського банку. Основною проблемою банку був фатальний прорахунок, закладений в самому законодавстві, котрий давав право позичальникові без ніяких санкцій відстрочувати повернення вкладів і цим самим переводити їх із рангу короткострокових у довгострокові, що в подальшому призвело до знекровлювання банку та його ліквідації у 1762 р. [21, с. 270].

Зазначені банки хоч і започаткували практику банківського кредитування, але все ж залишались певні недоліки. По-перше, кредит не був доступний для всіх заможних верств населення, котрі його потребували. По-друге, поширювалися зловживання з отриманням кредитів дворянами, які передавали зазначені кошти лихварям для подальшого надання цих грошей у борг під значно вищі відсотки. Ситуацію намагався виправити генерал П. І. Шувалов, котрий запропонував створити Мідний банк, фінансовим капіталом якого мали стати карбовані монети із застарілих або трофейних гармат [22, с. 162].

У липні 1758 р. такий банк був заснований. Цей банк також мав відсоткову ставку за кредитами 6% річних. Термін кредитування становив 1 рік із можливістю продовження його додатково до 3-х років. Загалом, було створено два відділення цього банку в Москві та Санкт-Петербурзі. Одним із завдань Мідного банку було не лише залучення нових позичальників та вкладників, а й більш ширше залучення в грошовий обіг мідних монет [9, с. 2]. Початковий ресурс для кредитної діяльності цього банку складав 2 млн. руб. в мідній монеті. Мідний банк мав право кредитувати як дворян, так і купецтво на тих самих умовах, що й у Дворянському банку. А вклади приймалися на рівних правах для обох зазначених категорій населення [11, с. 245]. У разі, якщо позичальник не бажав отримувати кредитні кошти у мідній монеті, то йому надавався «походной и росходный лист», який передавався у Головний банк, де він міг отримати кошти в потрібному номіналі. Проте Мідний банк продовжував здійснювати кредитування переважно в мідній монеті, а позичальник був зобов’язаний повернути борг у пропорції не менше 75% срібною монетою [18, с. 87].

Паралельно в березні 1760 р. за ініціативою П. І. Шувалова було створено Артилерійський банк, котрий також здійснював операції з мідними монетами. Цьому банку також було надано права карбування коштів із застарілих гармат, які в подальшому спрямовувалися на кредитування промисловців та дворян [14, с. 437]. Оскільки емісія мідних грошей не регулювалася і не контролювалася законодавчо, то за період діяльності цих банків було викарбовано приблизно 8,5 млн. рублів, що ледь не призвело до чергової фінансової кризи в імперії. У результаті чого, відповідно до Указу Петра III, Артилерійський банк в 1762 р. припинив емісію нових грошей, а в 1763 р. був ліквідований разом із Мідним банком [18, с. 88].

У 1768 р. було створено Асигнаційний банк у Москві та Санкт-Петербурзі, котрим було надано виключне право на емісію асигнацій в обмеженій кількості – до 5 млн. руб. У кожному з відділень цього банку було сформовано розмінні фонди у розмірах по 0,5 млн. руб. мідними монетами та 1 млн. асигнаціями. Для підвищення довіри до нових асигнацій у державну казну приймалися податки саме асигнаціями, котрих мало бути не менше 5% від загальної суми сплачених податей [9, с. 2]. На початку свого існування цей банк приносив значні прибутки: в 1771 р. прибуток від баку склав 10,7 млн. руб., що становило майже 11% від загального доходу держави [1, с. 92–98]. У 1774 р. через Асигнаційний банк було випущено в обіг 20 млн. руб. асигнаціями. Згодом у 1781 р. були відкриті відділення цього банку і на території сучасної України [12, с. 302], а саме в м. Києві, Ніжині та Харкові. За 1781-1786 рр. загальна сума випущених асигнацій склала 46 219 250 руб.

Проте, як зазначав відомий економіст П. Мігулін, ситуація із курсом ще залишалася стабільною, незважаючи на стрімку емісію [9, с. 5]. Фактично, цей банк держава використовувала для латання бюджетних «дірок» і поступово нарощувала емісію. Вже в 1787 р. було випущено асигнацій на суму 50 млн. руб. із подальшим зростанням асигнаційної маси до 100 млн. руб. (рис.1).

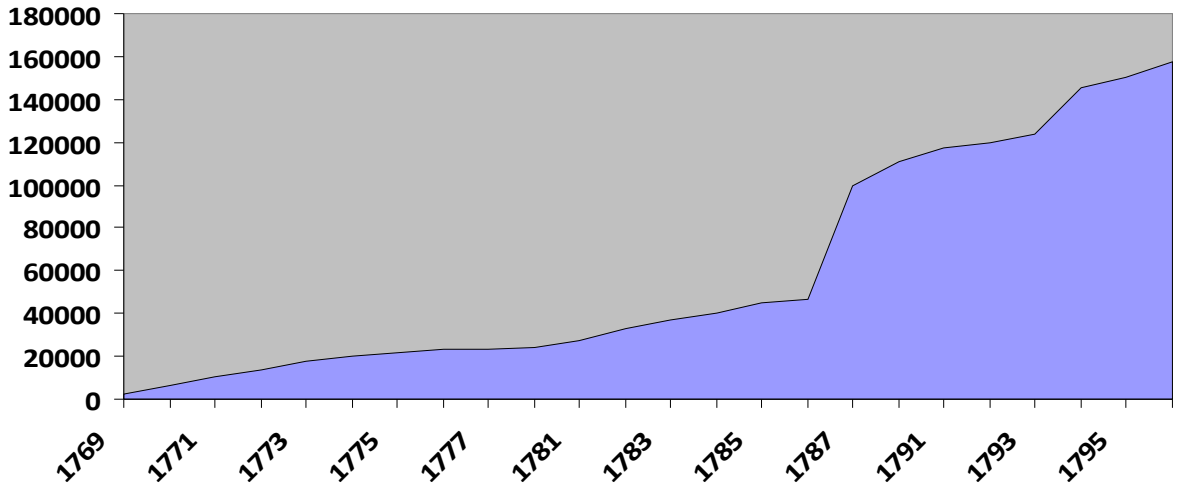

Рисунок 1 - Динаміка емісії асигнацій (1769-1796 рр.), тис. руб.
Джерело: побудовано автором з використанням [4, с. 49]

Саме питання випуску в обіг асигнацій сприяло створенню в 1786 р Державного Позикового банку, котрий мав тісну співпрацю з Асигнаційним банком. Для кредитування дворянства Позиковому банку було надано 22 млн. руб. та 11 млн. руб. для кредитування міст. Основними умовами кредитування були такі: для дворянства комісія складала 5%

річних та 3% в погашення тіла кредиту строком до 20 років, а для міст 4% і ті ж 3% на погашення тіла кредиту строком до 22 років [13, с. 616]. Незважаючи на стрімку інфляцію, викликану постійними війнами та намаганням Російської імперії вирішити свої економічні проблеми емісією все нових асигнацій, банк продовжував своє існування аж до реформи Олександра II.

Наприкінці правління Катерини II у 1788 р. у Воронежі був створений перший в Російській імперії Воронезький банк, котрий практикував надання позик, користуючись кредитними білетами. Згодом, вже за правління Павла I, в Російській імперії був створений Допоміжний банк для дворян (1798 р.), в якому продовжили практику кредитування спеціальними кредитними білетами, що мали назву «Особые билеты» номіналом в 500 руб. Кредити цим банком надавалися терміном на 25 років. Як зазначив П. Мігулин, основною ціллю новоствореного банку була допомога дворянству позбутися боргів перед лихварями, котрі на кабальних умовах надавали їм позики [9, с. 12]. Проте банк проіснував менш ніж півтора руку і був ліквідований у травні 1799 р. За такий короткий час банком було видано довгострокових позик на загальну суму 60 млн. руб., які на час припинення діяльності банку не були погашені. Для погашення зобов'язань за цими кредитами в 1802 р. була сформована особлива двадцятирічна комісія.

Необхідно відмітити, що на етапі зародження банківську систему переслідували невдачі. Причини були різні:

– постійні відстрочки для позичальників, що призводило до дефіциту оборотного капіталу в банках;
– надлишковий випуск монет та асигнацій, наслідком чого стала стрімка інфляція.

З метою поліпшення ситуації урядом Катерини II вживалося ряд заходів. Так, було прийнято зміни, що ускладнювали певні зловживання, зокрема: заборонили надавати відстрочки по кредитах та надавати кредити під поручительські грамоти магістратів відповідно до яких у разі несплати по кредиту борг стягувався не з позичальника, а з власності міста [15, с. 163]. Також не припинялася дискусія в наукових колах стосовно стримування росу інфляції. Так, український учений, засновник Харківського університету В. Каразін запропонував зняти мораторій на продаж землі, що, на його думку, могло б вирішити проблеми інфляції асигнацій. За його словами, це дозволило б царату розрахуватися із зовнішніми кредиторами та забезпечити асигнації валютними резервами [16, с. 19].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що перші спроби урядів Російської імперії у сфері банківського кредитування мали певні труднощі, котрі негативно позначалися на економіці держави. Основні проблеми, які з'явилися у банківському секторі економіки, були нерідко пов'язані із жорстким державним регулюванням, вузькими рамками для саморегуляції та непродуманістю впроваджених реформ. Банки, як один із основних елементів економіки, мають швидко реагувати на економічні та політичні тренди, а надмірний тиск з боку держави призводив до банкрутства перелічених вище банків. Суттєвою проблемою також стала відсутність зацікавленості керівників банків у розвитку та просуванні своїх установ, що в подальшому спонукало останніх до корупційних зловживань. Не менш важливою проблемою для розвитку банківського кредитування в Російській імперії XVIII ст. була слабка власна економічна школа та ігнорування світової практики з проблем кредитування.

Перспективи подальшої розробки теми еволюції кредитування мають місце в контексті аналізу взаємодій різних кредитних установ. Також потребує особливої уваги вивчення досвіду органів влади у боротьбі із зловживаннями та незаконною діяльність лихварів.

Список літератури

1. Бугров А. В. Ассигнационный банк в 1786 - 1818 годах [Текст] / Александр Владимирович Бугров // Банковский вестник. – 2008. – №7. – С. 92–98.

2. Бунге, Н.Х. Основания политической экономии [Текст] / Николай Христофорович Бунге. – Киев : Унив. тип., 1870. –136 с.
3. Бунге Н.Х. Теория кредита [Текст] / Николай Христофорович Бунге. – Киев : Унив. тип., 1852. –312 с.
4. Блиох И. С. Финансы России XIX века [Текст] / Иван Станиславович Блиох. – С.-Пб: Общественная польза, 1882. – 295 с.
5. Гурьев А. Н. Очерк развития кредитных учреждений в России [Текст] / Гурьев, Александр Николаевич – М.: Книга по Требованию, 2012. – 258 с.
6. Гиндин И. Ф. Банки и промышленность в России : к вопросу о финансовом капитале в России [Текст] / Иосиф Фролович Гиндин. – Москва; Ленинград: АО "ПРОМИЗДАТ", 1927. – 207 с.
7. Гиндин И. Ф. Русские коммерческие банки: из истории финансового капитала в России [Текст] / Иосиф Фролович Гиндин. – М: Госфиниздать, 1948 – 453 с.
8. Гиндин И. Ф. Государственный банк и экономическая политика царского правительства (1861-1892 гг). [Текст] / Иосиф Фролович Гиндин. – М.: Госфиниздат, 1960. – 415 с.
9. Мигулин П. П. Наша банковская политика 1729-1903 [Текст] / Петр Петрович Мигулин. – Харьков: Печатное дело, 1904. - 439 с.
10. Об учреждении Государственного заемном Банка; о порядке выдачи из онаго денегъ: Закон РИ от 13 мая 1754 г. № 10235 // Полное собрание законов Российской Империи (далее ПСЗ РИ). – С.-Пб.: Гос. тип., 1830. – Т. 14. – Собр. I. – С.87–104.
11. Об учреждении в Санкт-Петербурге и Москве банковых Контор для обращения внутри России медных денег; о дозволении Капиталистам во всех банках отдавать деньги для приращевания процентами, и о правилах раздачи оных на векселя и приема в банк: Закон РИ от 21 июля 1758г. № 10863 // ПСЗ РИ. – С.-Пб: Гос. тип., 1830. – Т. 15. – Собр.1. – С. 244–246.
12. Об учреждении Банковых Контор в Новгороде, Пскове, Твери, Нежине, Киеве, Курске, Харькове, Тамбове, Орле и Туле: Закон РИ от 9 ноября 1781г. № 15275 // ПСЗ РИ. – С.-Пб: Гос. тип., 1830. – Т. 21. – Собр.1. – С. 302–303.
13. Об учреждении Государственного Заемного Банка: Закон РИ от 28 июля 1786г. № 16407 // ПСЗ РИ. – С.-Пб: Гос. тип., 1830. – Т. 22. – Собр.1. – С. 614–628.
14. Об учреждении при Артиллерийском и Инженерном корпусах банка на счет сумм накопляющихся от передала медных пушек в деньги и из прочих по сим ведомостям доходов: Закон РИ от 10 марта 1760 г. № 11037 // ПСЗ РИ. – С.-Пб.: Гос. тип., 1830. – Т. 15. – От.1. – С.437.
15. Об наложении запрещения на имения, по требованию Банковых Контор, на то только число душ, которое отдано в залог: Закон РИ от 17 февраля 1763г. № 11760 // ПСЗ РИ. – С.-Пб: Гос. тип., 1830. – Т. 16. – Собр. 1. – С.163.
16. Скоморович І. Г. Погляди українських вчених на проблеми функціонування грошової системи зі стародавніх часів до середини XIX століття [Текст] / Ірина Георгіївна Скоморович // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 1. – С .16–23.
17. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу добробуту націй [Текст] / Адам Сміт. – Київ: Port-Royl, 2001. – 596 с.
18. Тульев В. И. История денег России с X века до наших дней [Текст] / Володимеру Иванович Тульев. – Москва: Эскимо, 2014. – 208 с.
19. Чулков М. Д. Историческое описание Российской коммерции при всех портах и границах [Текст] / Михаил Дмитриевич Чулков. – Москва: Универ. тип., 1785. – Т. III. – Книга I. – 632 с.
20. Чулков М. Д. Историческое описание Российской коммерции при всех портах и границах [Текст] / Михаил Дмитриевич Чулков. – Москва: Универ. тип., 1785. – Т. IV. – Книга III. – 549 с.
21. Яснопольский Л. Н. Зачатки коммерческого банковского кредита в России [Текст] / Леонид Николаевич Яснопольский // Банковая энциклопедия: в 2 т. / под ред. проф. Л. Н. Яснопольского. – К.: Тип. Киевской 2-й артели, 1914–1916. – Т. 1. (Коммерческие банки). – С. 269–336.
22. Orlyk M. The Copper Bank in the Banking and Credit System of the Russian Empire in the Second Half of the XVIII Century. [Text] / Mikhailo Orlyk. // The Fourth International Congress of Numismatics After Second Word War “100 Years Since Great Unification of Alba Iulia in 1 December 1918”. Abstracts of the Papers. (Brasov 10-15 octombrie 2018). – P.162.

References

1. Bugrov, A.V. (2008). Assignacionnyj bank v 1786 - 1818 godah [Assignment Bank in the years 1786 - 1818]. *Bankovskij vestnik - Bank messenger, 7,* 92–98 [in Russian].
2. Bunge, N.H. (1870). *Osnovanija politicheskoj jekonomii [The foundations of political economy]*.Kiev: Univ. tip. [in Russian].
3. Bunge, N.H. (1852). *Teorija kredita* [*Credit theory*]. Kiev: Univ. tip. [in Russian].
4. Blioh, I.S. (1882). *Finansy Rossii XIX veka [Finance of the XIX century Russia]*. S.-Pb: Obshhestvennaja pol'za [in Russian].
5. Gur'ev, A.N. (2012). *Ocherk razvitija kreditnyh uchrezhdenij v Rossii [Essay on the development of credit institutions in Russia]*. M.: Kniga po Trebovaniju [in Russian].

6. Gindin, I.F. (1927). *Banki i promyshlennost' v Rossii : k voprosu o finansovom kapitale v* Rossii *[Banks and industry in Russia: on the issue of financial capital in Russia]*. Moskva; Leningrad: AO "PROMIZDAT" [in Russian].
7. Gindin, I.F. (1948). *Russkie kommercheskie banki: iz istorii finansovogo kapitala v Rossii [Russian commercial banks: from the history of financial capital in Russia]*.M: Gosfinizdat' [in Russian].
8. Gindin, I.F. (1960). *Gosudarstvennyj bank i jekonomicheskaja politika carskogo pravitel'stva (1861-1892 gg). [The State Bank and the economic policy of the tsarist government (1861-1892)]*.M.: Gosfinizdat [in Russian].
9. Migulin, P.P. (1904). *Nasha bankovskaja politika 1729-1903 [Our banking policy is 1729-1903]*. Har'kov: Pechatnoe delo [in Russian].
10. Ob uchrezhdenii Gosudarstvennogo zaemnom Banka; o porjadke vydachi iz onago deneg#: Zakon RI ot 13 maja 1754 g. № 10235 [On the establishment of the State Loan Bank; on the procedure for issuing money from Onago: RI Law of May 13, 1754 No. 10235]. *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii - Full Collection of the Laws of the Russian Empire, Vol. 14, I,* 87–104. S.-Pb.: Gos. tip. [in Russian].
11. Ob uchrezhdenii v Sankt-Peterburge i Moskve bankovyh Kontor dlja obrashhenija vnutri Rossii mednyh deneg; o dozvolenii Kapitalistam vo vseh bankah otdavat' den'gi dlja prirashhevanija procentami, i o pravilah razdachi onyh na vekselja i priema v bank: Zakon RI ot 21 ijulja 1758g. № 10863 [On the establishment in St. Petersburg and Moscow of bank offices for circulation of copper money within Russia; on the permission of the Capitalists in all banks to give money for the increment of interest, and on the rules of the distribution of these on promissory notes and admission to the bank: RI Law of July 21, 1758. No. 10863]. *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii - Full Collection of the Laws of the Russian Empire, Vol. 15, I,* 244–246. S.-Pb.: Gos. tip. [in Russian].
12. Ob uchrezhdenii Bankovykh Kontor v Novgorode, Pskove, Tveri, Nezhine, Kieve, Kurske, Kharkove, Tambove, Orle i Tule: Zakon RI ot 9 noiabria 1781g. № 15275 [On the establishment of Bank Offices in Novgorod, Pskov, Tver, Nejin, Kiev, Kursek, Kharkiv, Tambov, Orel and Tula: RI Law of November 9, 1781. No. 15275]. *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii - Full Collection of the Laws of the Russian Empire, Vol. 21, I,* 302–303. S.-Pb.: Gos. tip. [in Russian].
13. Ob uchrezhdenii Gosudarstvennogo Zaemnogo Banka: Zakon RI ot 28 ijulja 1786g. № 16407 [On the establishment of the State Loan Bank: Law of the Republic of Ingushetia of July 28, 1786. № 16407]. *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii - Full Collection of the Laws of the Russian Empire, Vol. 22, I,* 614–628. S.-Pb.: Gos. tip. [in Russian].
14. Ob uchrezhdenii pri Artillerijskom i Inzhenernom korpusah banka na schet summ nakopljajushhihsja ot peredala mednyh pushek v den'gi i iz prochih po sim vedomostjam dohodov: Zakon RI ot 10 marta 1760 g. № 11037 [On the establishment of the Bank's Artillery and Engineering Corps to the account of the amounts accumulated from handed over copper cannons to money and from other income statements: RI Act of March 10, 1760 No. 11037]. *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii - Full Collection of the Laws of the Russian Empire, Vol. 15, I,* 437. *S*.-Pb.: Gos. tip. [in Russian].
15. Ob nalozhenii zapreshhenija na imenija, po trebovaniju Bankovyh Kontor, na to tol'ko chislo dush, kotoroe otdano v zalog: Zakon RI ot 17 fevralja 1763g. № 11760 [On the imposition of a ban on estates, at the request of the Bank Corporations, only on the number of souls pledged: RI Act of February 17, 1763. № 11760]. *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii - Full Collection of the Laws of the Russian Empire, Vol. 16, I,* 163. S.-Pb.: Gos. tip. [in Russian].
16. Skomorovych, I.H. (2014). Pohlyady ukrayinskykh vchenykh na problemy funktsionuvannya hroshovoyi systemy zi starodavnikh chasiv do seredyny XIX stolittya [The views of Ukrainian scientists on the problems of functioning of the monetary system from the ancient times to the middle of the XIX century]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy, 1,* 16 –23 [in Ukrainian].
17. Smit, A. (2001.) *Dobrobut natsiy. Doslidzhennya pro pryrodu dobrobutu natsiy [Welfare of nations. Research on the nature of the welfare of nations]*. Kyyiv: Port-Royl. [in Ukrainian].
18. Tul'ev, V.I. (2014). *Istorija deneg Rossii s X veka do nashih dnej [The history of Russian money from the X century to the present day]*. Moskva: Jeskimo [in Russian].
19. Chulkov, M.D. (1785). *Istoricheskoe opisanie Rossijskoj kommercii pri vseh portah i granicah [Historical description of Russian commerce with all ports and borders]*. (Vol. III, B. I.). Moskva: Univer. tip. [in Russian].
20. Chulkov, M.D. (1785). *Istoricheskoe opisanie Rossijskoj kommercii pri vseh portah i granicah [Historical description of Russian commerce with all ports and borders]*. (Vol. IV, B. III.). Moskva: Univer. tip. [in Russian].
21. Jasnopol'skij, L.N. (Eds.). (1914–1916.). *The beginnings of a commercial bank loan in Russia Bank Encyclopedia: 2 tons*. (Vol. 1). K.: Tip. Kievskoj 2-j arteli.
22. Orlyk, M. (2018). The Copper Bank in the Banking and Credit System of the Russian Empire in the Second Half of the XVIII Century. The Fourth International Congress of Numismatics After Second Word War: *100 Years Since Great Unification of Alba Iulia in 1 December 1918 (October 10-15 2018).* (P. 162.) Brasov [in English].

Mikhailo Orlyk, Postgraduate
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

The Genesis of Banking Credit System of Russian Empire and Pridneprovskyi Ukraine in the Second Half of XVIII - the Beginning of the XIX

Lending plays an important role in the socio-economic development of the most countries. The urgency of lending issues is increasing every year, owing to the desire of the business to attract additional financial resources, and individuals to increase living standards. At the same time, activation of lending is economically important and beneficial not only for borrowers, but also for banking institutions and for stabilizing and developing the country's economy as a whole. His role today is growing significantly in Ukraine, despite the financial and economic instability and the deterioration of macroeconomic indicators.

The purpose of the research is to study banking and credit system in the Dnieper Ukraine at the initial stages of the banking system in the Russian Empire in the second half of the XVIII century and an analysis of the scientific thought contemporaries of the studied era.

It was found, that the first attempts by the governments of the Russian Empire in the area of bank lending had certain difficulties that negatively affected the state's economy. The main problems that have emerged in the banking sector of the economy were often related to rigid State regulation, narrow confines of self-regulation and poorly conceived reforms that were carried out. Banks as one of the key elements of the economy should react quickly to economic and political trends, and undue state pressure has led to the bankruptcy of the above banks. A significant problem was the lack of interest of the bank's managers in developing and promoting their institutions, which in the future prompted them to abuse of corruption. No less important problems for the development of bank lending in the Russian Empire of the XVIII century were its weak economic school and ignoring global practice in lending.

appropriation, money, credit system, credit, credit card, loan

Одержано (Received) 11.12.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 18.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 331(075.8) **JEL Classification: J81, M54**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).83-97

О.М. Коваленко, доц., докт. екон. наук
О.В. Станіславик, доц., канд. екон. наук
К.О. Танащук, доц., канд. екон. наук
Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса, Україна

Сучасні аспекти нормування праці управлінського персоналу на промислових підприємствах та в наукових організаціях

В статті розглянуто сучасні аспекти нормування праці управлінського персоналу на промислових підприємствах та в наукових організаціях. Визначено категорії управлінського персоналу, які виділяються різними дослідниками. Висвітлено характер праці управлінського персоналу та роль нормування праці в економічній діяльності підприємства. Систематизовано основні проблеми в галузі нормування праці управлінського персоналу на промислових підприємствах та причини, що їх обумовлюють. Досліджено фактори та ступень впливу на нормування праці управлінського персоналу промислових підприємств Південного регіону. Сформульовано вимоги стосовно удосконалення системи нормування праці управлінського персоналу на промислових підприємствах.
управлінський персонал, нормування праці, промислове підприємство, фактори нормування праці, проблеми нормування праці, система управління нормуванням праці, інформаційно-комунікаційна підсистема, науково-дослідницька праця, науково-дослідна робота

А.М. Коваленко, доц., докт. экон. наук
Е.В. Станиславик, доц., канд. экон. наук
Е.А. Танащук, доц., канд. экон. наук
Одесский национальный политехнический университет, г. Одесса, Украина

Современные аспекты нормирования труда управленческого персонала на промышленных предприятиях и в научных организациях

В статье рассмотрены современные аспекты нормирования труда управленческого персонала на промышленных предприятиях и в научных организациях. Установлены категории управленческого персонала, выделяемые различными исследователями. Освещен характер труда управленческого персонала и роль нормирования труда в экономической деятельности предприятия. Обозначены основные проблемы в области нормирования труда управленческого персонала на промышленных предприятиях и причины, которые их обуславливают. Исследованы факторы и степень влияния на нормирование труда управленческого персонала промышленных предприятий Южного региона. Сформулированы требования по усовершенствованию системы нормирования труда управленческого персонала на промышленных предприятиях.
управленческий персонал, нормирование труда, промышленное предприятие, факторы нормирования труда, проблемы нормирования труда, система управления нормированием труда, информационно-коммуникационная подсистема, научно-исследовательский труд, научно-исследовательская работа

Постановка проблеми та її актуальність. В останні десятиліття діяльність у сфері нормування праці на промислових підприємствах здійснюється несистематично, в основному активізуючись в період впровадження нової техніки і застосування нових технологій. Внаслідок цього знизилася питома вага працівників, які займаються нормуванням праці [1]. Перехід до нових умов господарювання призвів до відмови держави від прямого втручання в управління багатьма процесами у сфері праці, до скорочення обсягу робіт, а в деяких галузях і до припинення діяльності в області розробки і впровадження прогресивних норм і нормативів. Створена за планово-централізованої економіки нормативно-методична база застаріла і не може повною мірою застосовуватися для сучасного виробництва. Порушені тісні взаємозв'язки та взаємодія підприємств і організацій, що займаються прикладними дослідженнями у сфері нормування праці. Практично відсутній моніторинг стану нормування праці по окремих галузях економіки, не ведеться розробка типових норм і нормативів з праці, не здійснюються фундаментальні дослідження в даній області.

© О.М. Коваленко, О.В. Станіславик, К.О. Танащук, 2018

Успішне функціонування підприємств багато в чому обумовлене станом нормування праці управлінського персоналу, яке в сучасних умовах ринкової економіки є засобом підвищення ефективності праці не тільки працівників, зайнятих у сфері управління, але і працівників підприємства в цілому.

В результаті суттєвих економічних змін, зростання обсягів промислового виробництва в оборонній промисловості, зростає потреба не тільки у кваліфікованих робітниках, а й у фахівцях з управління виробничою діяльністю.

Важливу роль для забезпечення успішного функціонування промислових підприємств відіграють наукові організації.

У сучасній ситуації норми праці необхідні для більш ефективного управління науковою організацією з багатьох причин. По-перше, вони є інструментом планування науково-дослідних робіт і витрат на їх виконання. По-друге, норми праці є інструментом управлінського обліку і аналізу витрат праці. По-третє, норми праці служать необхідною передумовою для визначення результативності праці науковця і «ув'язування» оплати його праці з досягнутими результатами. По-четверте, встановлені норми праці виступають одним з найважливіших стимулів і повинні слугувати основою системи стимулювання результативної праці науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У практиці вітчизняних підприємств нормування традиційно розглядається як одна зі складових оплати праці, оскільки дає змогу встановлювати обґрунтовані норми її витрат, сприяє виявленню і використанню резервів зростання продуктивності праці, зниженню собівартості й трудомісткості виготовлення продукції, стимулює підвищення кваліфікації працівників [2].

Проблемам нормування праці приділяється значна увага з боку багатьох спеціалістів у цій сфері. Так, провідними роботами з нормування праці є роботи таких авторів: А. Колота [3], М. Тарана [4], М. Софинського [5], А. Зубкової, Л. Суєтиної, В. Брильова [6], В Потуданської [7], М. Бухалкова [8]. У якості першочергових заходів поліпшення нормування праці розглядається вдосконалення правового, науково-методичного, нормативного, кадрового та інформаційного забезпечення.

Теоретичним підґрунтям даної роботи стали наукові праці А. Гастєва [9], Б. Генкіна [10, 11], П. Керженцева [12], А. Кібанова [13], А. Колота [14], С. Савкова [15], Л. Синяєва [16], Ф. Тейлора [17], Т. Шульгіної [18], де велика увага приділялась сутності, призначенню та специфіці управлінської праці, проблемним питанням планування чисельності персоналу, нормування праці в цілому й управлінської праці зокрема.

Разом з тим залишається не висвітленою сучасна роль нормування праці в економічній діяльності підприємства, чітко не визначено проблеми в галузі нормування праці управлінського персоналу на промислових підприємствах, їх причини, фактори, що впливають на цей процес та всі аспекти, що зумовлюють його ефективність та підвищення продуктивності праці промислово-виробничого персоналу підприємства.

Наукова і науково-технічна діяльність в Україні здійснюється переважно в державних організаціях, чисельність яких складає левову частку від загального числа організацій, що виконували наукові дослідження і розробки та відносяться до всіх форм власності. Дані наукові організації функціонують переважно у формі державних бюджетних установ, які освоюють дуже суттєвий відсоток державних коштів на дослідження і розробки.

Таким чином, перед науковими організаціями постає завдання розробки систем нормування праці.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасних аспектів нормування праці управлінського персоналу на промислових підприємствах та в наукових організаціях та обґрунтування напрямів її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Праця управлінського персоналу є більш широким поняттям, ніж управлінська праця, оскільки управлінський персонал, окрім власне управлінської праці, здійснює й інші види розумової праці. Існують різні підходи до виділення категорій управлінського персоналу (табл. 1).

Таблиця 1 – Категорії управлінського персоналу, які виділяються різними дослідниками

№	Область діяльності	Категорії управлінського персоналу	Дослідники
1	Менеджмент	Керівники (менеджери)	М. Альберт, Дж. Вудворд, Л. Гьюлік, В. Грейкюнас, Дж.К. Лафта, Х. Мінцберг, Д. Макгрегор, Т. Махоні, М.Х Мескон, Дж. Одіорне, Ф.У. Тейлор, П. Фрост, Ф. Хедоурі
		Керівники (менеджери)	А.В. Бєляев, Ю.В. Васильєв, А.Л. Гапоненко, А.П. Панкрухін, В.І. Парахіна, Л.І. Ушвицкий
2	Кадровий менеджмент, управління персоналом	Керівники (менеджери)	Б.И. Беккер, Г. Десслер, Ю. Пасс, Л. Стаут, Д. Ульріх, М.А. Хьюзлід, М. Хільб
		Керівники (менеджери)	М.А. Винокуров, В.В. Гончаров, Н.А. Горєлов, В.М. Цвєтаєв, В.І. Шкатулла
		Керівники та спеціалісти	А.П. Єгоршин, В.П. Пугачьов
		Керівники, фахівці, інші службовці (технічні виконавці)	В.Р. Веснін, В.А. Дятлов, А.Я. Кібанов, В.В. Травін
3	Економіка праці	Керівники, фахівці, інші службовці (технічні виконавці).	И.М. Алієв, Л.П. Владімірова, Н.А. Горєлов, Ю.П. Кокін, Ю.М. Остапенко, А.И. Рофе
4	Організація, нормування і оплата праці	Керівники, фахівці, інші службовці (технічні виконавці)	Б.В. Бичін, С.В. Малінін, Ю.В. Одєгов І.Б. Омельченко, Е.В. Шубенкова
		Керівники, фахівці, техн. виконавці	Б.М. Генкін, А.С. Головачов

Джерело: узагальнено та систематизовано авторами

Саме у керівників висока частка розумової праці, і їх діяльність спрямована на прийняття управлінських рішень, тому дану категорію необхідно розглядати в якості управлінського персоналу.

На нашу думку, варто погодитися з дослідниками, які характеризують працю управлінського персоналу як розумовий, творчий, різноманітний і нестабільний труд.

На основі огляду підходів різних авторів до визначення сутності поняття «праця управлінського персоналу» можна зробити висновок, що управлінський персонал здійснює оперативний і стратегічний вплив працівників управління на діяльність підприємства з використанням інформаційних і комунікаційних систем, спрямований на раціональне використання ресурсів підприємства, і маючий творчий, різноманітний і нестабільний характер.

Ми вважаємо, що праця управлінського персоналу в сучасних умовах носить, крім того, підприємницький, інноваційний та інформаційно-комунікаційний характер (рис. 1).

Праця управлінського персоналу як економічна категорія в ринковій економіці носить підприємницький характер і відображає інтереси підприємця. Саме такий тип виробничих відносин визначає мету, характер і роль управління і, отже, працю управлінського персоналу. Таким чином, характер праці управлінського персоналу обумовлюється власністю на засоби виробництва, економічними і правовими законами, що діють у суспільстві. Якщо працівник сфери управління не є власником, то він повинен володіти підприємницькими якостями, щоб його праця була ефективною [19].

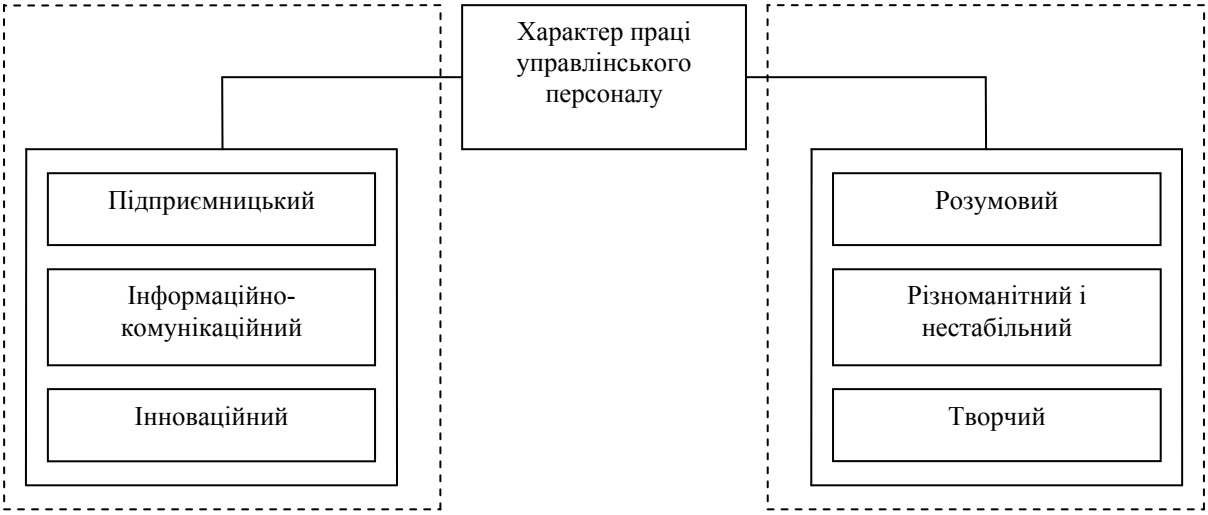

Рисунок 1 – Характер праці управлінського персоналу
Джерело: розроблено авторами

Інноваційний характер праці в умовах сучасної інноваційної економіки, в якій основу виробництва конкурентоспроможної продукції складають знання та інформація, сформувався на базі різкого підвищення складності праці, що вимагає високої кваліфікації управлінського персоналу. Специфіка інноваційних процесів зумовлює особливий характер праці управлінського персоналу в цій сфері, а також своєрідності вимог, що пред'являються до нього.

Праця працівника носить творчий характер, припускає наявність різнобічних знань, схильність особистості до аналітичної діяльності та вміння концентруватися в певні етапи на конкретних проблемах. Зазначені обставини висувають високі вимоги до кваліфікації сучасних управлінців: вони повинні володіти науково-технічним та економіко-психологічним потенціалом, якостями вченого-дослідника, умінням створювати творчі колективи, займатися пошуком і поширенням інновацій, бути кваліфікованими менеджерами, здатними оцінити ефективність нововведень і управління інноваціями.

Крім того, праця керівника в даний час є інформаційно-комунікаційною. Нові технології комунікацій вдосконалюють якість пошуку, розподілу, поширення, передачі, обміну та використання інформації, впливають на створення нових знань, на компетентність (а отже, на вміння, навички і досвід) управлінського персоналу, на генерацію їм нових ідей, на вміння використовувати інтелектуальний капітал та інші складові інформаційно-комунікаційного ресурсу управлінського персоналу. Завдяки підвищенню ролі інформаційно-комунікаційної діяльності створюються нові можливості об'єднання зусиль для ефективної взаємодії. Управлінський персонал об'єднується в різноманітні інформаційно-комунікаційні мережі на основі партнерства, співпраці, колегіальності, взаємодопомоги і взаємоконсалтінгу [20].

Завдяки застосуванню і розвитку інформаційно-комунікаційних технологій у трудовій діяльності керівників з'являється ряд можливостей, таких, як підвищення ефективності технологій ділових процесів, дистанційне виконання певної частини роботи, паралельне виконання багатьох процесів і скорочення їх тривалості. Таким чином, організації, де більшою мірою використовуються інформаційні технології та телекомунікаційні системи, отримують можливість прийняття більш якісних рішень і володіють конкурентною перевагою.

Нормування сприяє підвищенню ефективності праці, впровадженню інновацій і виступає як засіб науково-технічного прогресу. Роль нормування праці в сучасних умовах відображена на рис. 2.

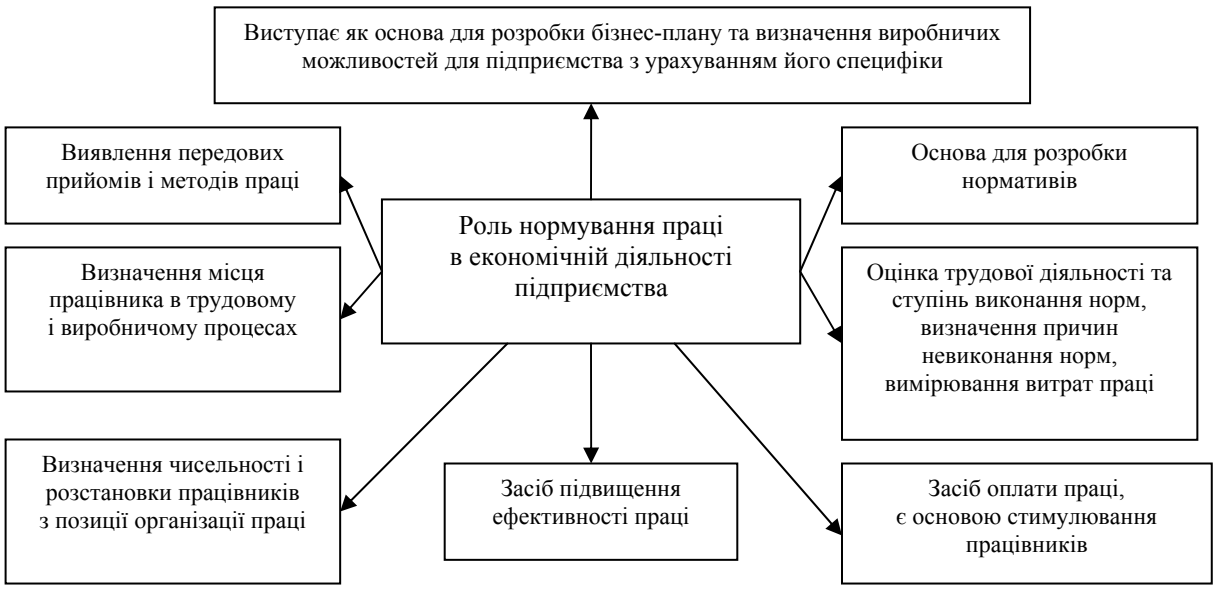

Рисунок 2 – Роль нормування праці в економічній діяльності підприємства
Джерело: розроблено авторами

Нормування праці є не тільки вимірювальним інструментом, на основі якого можна визначити чисельність працівників, а й засобом оцінки результатів трудової діяльності, основою стимулювання праці.

Розширення сфери нормування праці, що забезпечує вимір і оцінку трудового внеску кожного працівника управління, дозволить визначати трудомісткість робіт і завдань, встановлювати оптимальне навантаження працівників, підвищувати ефективність їх праці і пов'язати його оплату з кінцевими результатами роботи. Встановлення раціональних норм і прийняття більш якісних управлінських рішень, в першу чергу, пов'язане з розширенням можливості використання інформаційних технологій та впровадженням партисипативного управління в діяльність організації, що дозволить ефективніше використовувати управлінський персонал.

При нормуванні праці управлінського персоналу виникають певні труднощі, пов'язані зі специфікою змісту і характеру праці управлінського персоналу. Зміст праці управлінського персоналу визначається сутністю відокремлених функцій щодо координації, планування, контролю, підготовки, організації та управління виробництвом, тому основним об'єктом нормування є функції управління, кожна з яких характеризується певним складом робіт, об'єднаних спільністю чинників цільового спрямування в системі управління і трудомісткістю їх виконання [21].

Для даної категорії працівників характерні специфічні підходи до нормування праці внаслідок нестабільного характеру праці управлінського персоналу, що пов'язане з різноманітністю робіт, відсутністю єдиних алгоритмів їх виконання, різним рівнем складності виконуваних функцій, суб'єктивними особливостями процесів мислення при переробці необхідної інформації та прийнятті рішень. Нормувальник повинен володіти певним професійно-кваліфікаційним рівнем, що дозволяє здійснювати роботи з нормування праці всіх категорій працівників, у тому числі здатним нормувати роботи, що відрізняються нестабільним характером, напруженою розумовою діяльністю і наявністю творчої складової.

Праця керівника має істотну частку творчих елементів, вона пов'язана з прийняттям управлінських рішень, розробкою та реалізацією інженерно-технічних, планово-економічних та інших завдань, створенням ефективних напрямків їх здійснення.

Спостерігається зростання частки полівалентної (багатопрофільної) праці в діяльності управлінського персоналу, що сприяє розширенню трудових функцій, збагаченню праці, зміні структури і чисельності управлінського персоналу. Існує складність вимірювання результатів праці управлінських працівників, ускладнююча нормування. Для підвищення

швидкості накопичення, обробки інформації та прийняття управлінських рішень виникає потреба в доцільному застосуванні сучасних технологій управління на основі інформаційно-комунікаційних систем.

Можна виділити ряд проблем в галузі нормування праці управлінського персоналу та їх причини прямо чи опосередковано з ними пов’язаними (табл. 2).

Таблиця 2 – Основні проблеми в галузі нормування праці управлінського персоналу на промислових підприємствах

Проблеми	Причини
Застарілість нормативної та науково-методичної бази Відмова від систематичного нормування на більшості промислових підприємств Відсутність комплексної системи методів і показників нормування управлінських робіт Суб'єктивність у встановленні окремих видів норм Виконання окремими категоріями управлінського персоналу невластивих їм функцій Висока напруженість роботи управлінського персоналу Нераціональне використання робочого часу управлінського персоналу Недосконалість структури управління, в тому числі органів, що займаються нормуванням праці Відсутність прогресивної системи нормування Недостатній кваліфікаційний рівень працівників, зайнятих нормуванням праці	Складність і різнобічність управлінської праці Неможливість точно виміряти витрати праці в частині, пов'язаній з виробленням суджень, аналізом і прийняттям управлінських рішень Збільшення обсягу прийнятих управлінських рішень Висока динамічність зовнішнього середовища, що вимагає постійних змін у структурі управління, а отже, і в структурі функцій з управління Швидкий розвиток засобів автоматизації, що змінюють трудомісткість виконуваних операцій, робіт і функцій Слабке використання передового досвіду зарубіжних країн у питаннях нормування управлінської праці Збільшення обсягів інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень Недостатнє оснащення робочих місць управлінського персоналу необхідною оргтехнікою Відсутність сучасних спеціалізованих комп'ютерних програм у сфері управління Нераціональний розподіл обсягу отриманої і переданої інформації Слабка адаптивність інформаційних технологій, що забезпечують відповідність процесів управління постійно мінливих зовнішніх і внутрішніх умов Розширення творчих можливостей керівників Неорганізованість праці управлінського персоналу Недостатній досвід і кваліфікація керівників Недостатня чіткість розподілу функцій в апараті управління Висока інтенсивність праці та виконання управлінських функцій поза робочим часом

Джерело: розроблено авторами

В даний час відзначається невідповідність застарілої нормативної та науково-методичної бази, використовуваної для розрахунку норм до умов сучасного виробництва. В останні двадцять років спостерігається негативна тенденція зміни кадрової структури, характерна для багатьох підприємств України. На тлі падіння обсягу виготовленої продукції, скорочення загальної чисельності персоналу на промислових підприємствах змінюються норми керованості і співвідношень у бік зменшення числа фахівців, технічних виконавців і робітників, що припадають на одного керівника.

Перехід до ринкової економіки супроводжувався відмовою від директивного методу управління нормуванням праці. Робота в даній області стала прерогативою підприємств. До теперішнього часу тільки в деяких галузях економіки приділяється увага питанням нормування праці (кольорова і чорна металургія, нафтогазова і вуглевидобувна галузь, залізниці).

Більшість промислових підприємств, що є самостійними суб'єктами господарювання, відмовляються від систематичного нормування. Скорочується приплив молодих кадрів, а працівники, що залишилися, не можуть забезпечити вирішення завдань з організації та нормування праці відповідно до сучасних вимог економіки. При цьому професійно-кваліфікаційний рівень таких фахівців значно знизився. Все це стало причиною наміченого

значного скорочення служб з праці на підприємствах і чисельності зайнятих в них працівників, а також згортання підготовки фахівців з організації та нормування праці. Практично припинено роботу з підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, що займаються питаннями нормування праці. Можливості нормування праці управлінського персоналу з метою підвищення конкурентоспроможності та розвитку підприємств в даний час використовуються вкрай слабо. Нераціонально витрачається робочий час керівників: основну його частину вони віддають поточним справам і проблемам, актуальність яких зберігається менше року. У результаті цього для вирішення принципових і перспективних питань часу не вистачає. Достатньо сказати, що 40-60% робочого часу керівників та спеціалістів затрачається на виконання таких функцій, які могли б виконуватися фахівцями більш низької кваліфікації [22].

Значні втрати робочого часу виникають через малий досвід і низьку кваліфікацію керівників, порушення трудової дисципліни в апараті управління, неефективну організаторську роботу, використання сучасних технологій в неповній мірі, недостатню кількість засобів оргтехніки, зайву складність в оформленні документації, брак часу на ретельну підготовку прийнятих рішень.

Крім того, є певні недоліки в організації структури управління. Нераціонально розподілені функції в апараті управління. Недостатньо чітко визначено право прийняття рішень між окремими працівниками управління. Спостерігається відсутність прогресивної системи нормування. На ряді підприємств утруднене впровадження та використання сучасних комп'ютерних технологій, що дозволяють не тільки скоротити норми часу на виконувані роботи, але і найбільш повно використовувати творчий потенціал працівників.

Дослідники по-різному визначали фактори, що впливають на нормування праці управлінського персоналу. Так, деякі виділяють наступні групи факторів, що впливають на нормування праці управлінського персоналу: масштаб виробництва, обсяг зовнішніх зв'язків, виробничо-технічні і господарські особливості кожного підприємства, організаційно-технічні умови. А.В Денейка відзначає організаційні, економічні, правові, соціальні, психологічні, фізіологічні, технічні фактори [23]. З нашої точки зору, на нормування праці управлінського персоналу впливають рівень організації та механізації управлінської праці, психофізіологічні та санітарно-гігієнічні умови праці [22].

В умовах сучасного інформаційного суспільства та стану економіки виникає необхідність доповнення існуючих класифікацій з позиції розвитку інноваційних процесів і появи нових технологій. Діяльність управлінського персоналу змушує акцентувати увагу на факторах, що впливають на нормування його праці з різних позицій. В результаті опитування керівників ряду промислових підприємств Південного регіону нами виділено фактори, що впливають на об'єкт нормування праці: внутрішні – організаційні, інноваційні, інформаційно-комунікаційні, структурно-галузеві, техніко-технологічні, стан нормативної бази; зовнішні – правові та інституційні; визначено фактори, що впливають на результати праці управлінського персоналу: виконувані управлінські функції, навантаження управлінського персоналу, рівень управління, професійно-кваліфікаційний рівень управлінського персоналу; позначено фактори, що впливають на працівників, що здійснюють нормування праці: особистісні, організаційно-технічні, професійно-кваліфікаційні.

В якості прикладу наведемо оцінку ступеня впливу окремих факторів на нормування праці управлінського персоналу 3-х промислових підприємств Херсонської області (табл. 3).

Таблиця 3 – Фактори та ступень впливу на нормування праці управлінського персоналу (на прикладі 3-х промислових підприємств Херсонської області)

Фактори		ПАТ «Таврія»			ПАТ «Чорнобаєвський»			ПАТ «Сигма»		
		Ступінь впливу								
		Сильний	Середній	Слабкий	Сильний	Середні	Слабкий	Сильний	Середні	Слабкий
Впливають на об'єкт нормування праці	Структурно-галузеві	+			+				+	
	Соціально-економічні		+			+			+	
	Інституціональні			+			+			+
	Організаційні	+				+		+		
	Інформаційно-комунікаційні	+			+			+		
	Техніко-технологічні	+			+			+		
	Правові	+			+			+		
	Інноваційні	+			+				+	
Впливають на працівників, які здійснюють нормування праці	Особистісні (психофізіологічні)		+			+				+
	Професійно-кваліфікаційні	+			+			+		
	Організаційно-технічні умови виконання робіт		+			+			+	

Джерело: розроблено авторами

Найбільш сильний вплив на нормування праці управлінського персоналу здійснюють структурно-галузеві, організаційні, інформаційно-комунікаційні, техніко-технологічні, правові, інноваційні, професійно-кваліфікаційні фактори, і саме їх в першу чергу необхідно брати до уваги при нормуванні праці управлінського персоналу.

Використання централізованої системи управління нормуванням праці на промислових підприємствах, функціонування якої призведе до підвищення питомої ваги науково обґрунтованих норм і об'єктивності оцінки виконуваних завдань, забезпечить якісну регламентацію праці персоналу.

Система управління нормуванням праці на промислових підприємствах складається з організаційної, економічної та інформаційно-комунікаційної підсистем. Економічна підсистема нормування праці включає в себе фінансування робіт з нормування праці на основі напрямку і використання коштів на дослідження, перегляд, розробку та впровадження прогресивних норм і нормативів, освоєння нової техніки і технологій, нововведень у галузі нормування праці.

Ця підсистема також враховує кошти, що направляються на матеріальне стимулювання персоналу, зайнятого нормуванням праці, і персоналу, що виконує певні управлінські функції.

В організаційній підсистемі нормування праці виділяються децентралізована і централізована системи управління нормуванням праці на промислових підприємствах. Переважно слід використовувати централізовану систему, що дозволяє досягти рівнонапруженості норм на роботи, що виконуються в аналогічних організаційно-технічних умовах; усунути суб'єктивний підхід при вирішенні завдань нормування та оплати праці; створити передумови для застосування сучасної комп'ютерної техніки та спеціалізованих програм [24].

Інформаційно-комунікаційна підсистема набуває все більшого значення в сучасному процесі перспективного розвитку економіки. З плином часу і ускладненням середовища функціонування підприємства підвищується роль інформаційно-комунікаційної підсистеми в загальній системі нормування праці на підприємстві внаслідок зростання частки інформації і знань інноваційного характеру в системі управління організацією.

При єдності думок з питання унікальності й специфічності науково-дослідницької праці в питаннях методів і способів установлення норм праці в науковому співтоваристві існують різні точки зору й підходи, особливо в частині встановлення норм науково-дослідницької праці.

Загальновизнаним є той факт, що в сфері інтелектуальної праці складно визначати норми праці «традиційними засобами економіки, ергономіки й психофізіології». Однак це не говорить про те, що не потрібно шукати науково-обґрунтовані закономірності науково-дослідницької праці та її нормування, у тому числі, із застосуванням сучасних інформаційних технологій і останніх досягнень статистики, теорії вимірів, інформатики й теорії управління.

У зв'язку з цим, науковим співтовариством пропонуються різні підходи до даного процесу. Кожний, хто працює над цією проблемою, намагається знайти універсальний спосіб її розв'язку, підходячи з точок зору різних наук і міжгалузевих принципів.

Звертаючись до ретроспективи, не можна не відзначити, що основи сучасних методів нормування праці закладалися ще на початку XX століття провідними закордонними й вітчизняними вченими. Однак їх роботи й дослідження були присвячені виробничій праці, як важливому факторові індустріалізації суспільства.

Наукові дослідження питань нормування саме науково-дослідницької праці стали з'являтися приблизно в 70-80 роки минулого сторіччя й були представлені теоретичними й практичними розробками таких учених, як В. Білоцерківський, В. Беклешов, А. Звягин, П. Завлин, К. Пузиня, В. Чернявський, В. Мосин, А.П. Павленко, Г. Слезингер. Їхні роботи внесли значний науковий і практичний внесок у розвиток методів виміру трудомісткості прикладних науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. Ученими був запропонований ряд оригінальних рішень і методів (більш 40 методів) вивчення трудомісткості наукової праці, багато з яких використовуються й у цей час. Однак представлені ними підходи й методи розроблені для нормування трудомісткості дослідно-конструкторських робіт, виконуваних у НДІ й КБ – тобто тих робіт, які пов'язані з технічними, інженерними й лабораторними розробками, створенням дослідного зразка виробу й робочої документації, необхідної для виробництва створених виробів, нормативи яких близькі до виробничих нормативів.

У сфері інтересів даної статті фігурує нормування праці при виконанні науково-дослідних робіт. Ми вважаємо, що підходи до нормування науково-дослідницької праці для фундаментальних, прикладних наукових досліджень і дослідно-конструкторських розробок, у силу їх значної специфіки, повинні бути різні.

Для нормування праці на сьогоднішній день використовують аналітичні, дослідно-статистичні (сумарні) і експертні методи.

Аналітичні методи призначені для нормування праці на виробництві або в сфері обслуговування, там, де об'єктом аналізу й нормування є часто повторюваний трудовий рух, дія. Представляється, що ці методи по своїй сутності не можуть (або можуть, але дуже обмежено) застосовуватися при оцінці робіт, що мають високий зміст творчості, оскільки творчу праця визначає новизна роботи, а не її повторюваність.

Однак тут варто відзначити, що деяка «повторюваність» у науково-дослідницькій праці також присутня і проявляється вона у видах виконуваної роботи з підготовки матеріальних результатів праці дослідника. Пояснимо. Будь-яка науково-дослідна робота вимагає оформлення своїх результатів у конкретні матеріальні наукові продукти – написання й опублікування статей, монографій, звітів про НДР, виступ на публічних заходах з результатами та ін. Дана «повторюваність» відноситься до повторюваності видів робіт у різних науково-дослідних проектах і відбиває життєвий цикл науково-дослідного проекту. Більшою мірою, звичайно, дана повторюваність по підготовці конкретних наукових результатів і продуктів присутня скоріше вже на етапі завершення проекту науково-дослідної роботи й залежить від тих цілей і завдань, які встановлені в проекті, а також тих актуальних умов, у яких протікає життєвий цикл проекту дослідження. У зв'язку із цим, про

якусь «повторюваність» видів праці можна говорити усередині проекту наукового дослідження. Практично в будь-якому технічному завданні або програмі по виконанню науково-дослідних робіт присутні етапи виконання робіт зі строго певними закономірними видами робіт на кожному етапі (наприклад, збір і систематизація інформації, аналіз інформації, розробка науково-обґрунтованих пропозицій, практична апробація пропозицій та ін.). Проте, дану «повторюваність» не можна порівнювати із щоденною рутинною повторюваністю виробничих рухів.

Усе вище сказане приводить нас до думки про те, що нормування праці науковця має носити індивідуальний характер і здійснюватися в рамках кожного конкретного проекту наукового дослідження, тобто з використанням проектного підходу до планування й управління науковими дослідженнями.

У рамках проекту наукове дослідження планується й ув’язується за цілями, завданнями, видами робіт, планованими результатами і строками. У результаті проектного планування створюється не просто традиційна програма дослідження з великим описом наявних у цій області досліджень, а якась «матриця» виконання дослідження з логічно вибудуваною структурою й планом, включаючи календарний план із чітко встановленими строками виконання як проекту в цілому, так і окремих видів робіт. Замість інтуїтивного, несистематизованого пошуку розв'язання поставленого завдання вибудовується логічна впорядкована сукупність цілей, завдань, ідей, вистав, характеристик, параметрів, укладених у конкретні заходи й плановані безпосередні й кінцеві результати.

Такий підхід дозволяє реально оцінити потребу в необхідних фахівцях і інших ресурсах для виконання наукового дослідження, спланувати й розподілити наявні ресурси по видах робіт, визначити центри відповідальності за проект у цілому й конкретні види робіт, забезпечити комунікацію й координацію між учасниками дослідження й зовнішніми зацікавленими сторонами, передбачити можливі ризики проведення видів робіт. Тим самим на наш погляд, нормування праці в рамках науково-дослідного проекту по видах робіт і видах результатів робіт також буде більш ефективним, а встановлювані норми більш точними й об'єктивними.

Що стосується дослідно-статистичних (сумарних) методів установлення норм праці, то вони встановлюють норми без аналізу конкретного трудового процесу й планування раціональної організації праці. Норма часу встановлюється в цілому на всю нормовану роботу без розчленовування її на окремі складові частини, без детального вивчення, аналізу й розрахунків тривалості окремих елементів операції, а також факторів, що впливають на тривалість її виконання.

При використанні статистичних методів, можна, наприклад, установити усереднені нормативи трудомісткості по групі однотипних (схожих по видах робіт і видах результатів робіт) НДР. Цей метод досить простий і при наявності в науково-дослідній установі звітності за досить тривалий період часу з певною часткою успіху може застосовуватися.

Сучасні вчені для нормування інтелектуальної праці пропонують різні методи, що найчастіше є похідними від дослідно-статистичних методів.

Так, наприклад, Г.П. Шабанова пропонує використовувати для нормування праці інженерно-технічного й управлінського персоналу [25]:

1. Метод нормування за аналогією – нормування на основі обліку аналогічного досвіду роботи інших ефективно діючих підприємств.
2. Метод укрупнених нормативів чисельності – непрямий вимір трудомісткості робіт і розрахунки чисельності задіяного персоналу інженерно-технічних і управлінських працівників, як для всього виробництва, так і для окремих структурних одиниць.
3. Метод прямого нормування – поділ праці на окремі операції й аналіз витраченого часу на їх виконання (для постійно повторюваних робіт або робіт, які можуть бути розділені на повторювані операції).

Другий і третій, із запропонованих автором, методів, з тою або іншою ефективністю, застосовуються державними органами влади у своїх методиках розрахунків витрат на

НДДКР при визначенні початкової (максимальної) ціни державного контракту. Що ж стосується першого – методу нормування за аналогією з іншим підприємством, то його застосування для державних науково-дослідних установ має здійснюватися з великим ступенем обережності, оскільки різниця в організації й плануванні праці, у тематиці досліджень і їх цілях, завданнях, у науковому заділі, кваліфікації науковців може бути істотною між ними.

На нашу думку, в науково-дослідних установах доцільно використовувати модифікацію даного методу нормування за аналогією – нормування на основі обліку аналогічного досвіду проведення видів робіт у попередніх науково-дослідних проектах установи.

Що стосується методу укрупнених нормативів, то представляється, що в рамках науково-дослідної установи, що використовує проектний підхід до планування й виконання науково-дослідних робіт, доцільно виділяти три рівня укрупнення:

– 1 рівень – визначення норм праці по науково-дослідному проекту в цілому;
– 2 рівень – визначення норм праці по етапах науково-дослідного проекту;
– 3 рівень – визначення норм праці по видах робіт і видах результатів робіт науково-дослідного проекту.

При цьому, більш точними будуть норми праці, встановлені на третьому рівні – по видах робіт і видах результатів робіт.

Крім того, встановлення норм доцільно проводити не по структурних одиницях установи, а в цілому по установі й по конкретному науково-дослідному проекту, оскільки проектний підхід має на увазі, залежно від цілей, завдань і видів робіт науково-дослідного проекту, залучення науковців не тільки з різних структурних одиниць (центрів, відділів) установи, але й за його межами.

М.Р. Зайнуллина, Л.Г. Набиева, Т.Ф. Палей, розглядаючи особливості нормування управлінської й педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі, у тому числі діяльності в сфері наукових досліджень і розробок, пропонують в умовах університету використовувати дослідно-статистичний метод визначення трудомісткості робіт і зокрема наступні його різновиди [26]:

– метод структурної аналогії, при якому формується структурна схема роботи й визначається перелік дій, що входять у комплекс робіт, після чого нові дії рівняються по трудомісткості з аналогічними, і визначається їхня очікувана трудомісткість;
– метод перекладних коефіцієнтів, при якому трудомісткість нової роботи визначається за допомогою експертно-встановленого коефіцієнта враховуючого ступінь новизни й зміни організаційно-технічних умов роботи;
– метод типових етапів і видів робіт, при якому визначення трудомісткості здійснюється на основі порівняння з типовим бізнес-процесом, який складається з певного переліку видів робіт.

Ми погодимось з авторами, що будь-який процес складається як з типових видів робіт, так і з індивідуальних, відповідно при визначенні сумарної трудомісткості необхідно враховувати всі види робіт. При цьому, як ми говорили вище, вважаємо, що саме проектний підхід до планування й фінансування науково-дослідних робіт дозволить більш точно виділити й сформувати перелік видів робіт і результатів робіт і визначити їхню трудомісткість.

Слід зазначити, що вчені у своїх роботах переважно досліджують питання нормування трудомісткості інтелектуальної й, у тому числі, науково-дослідницької праці. Це зрозуміло, оскільки в основі будь-якого методу нормування лежить регламентація робочого часу, та, як ми говорили вище, особливістю науково-дослідницької праці є її «нескінченна» тривалість у часі, яка не обмежується встановленим восьмигодинним робочим днем. Учений думає над розв’язанням завдання завжди й скрізь. Тому норми часу й трудомісткості є, мабуть, самими складними для об'єктивного розрахунку і самими спірними в науковому співтоваристві.

Однак, на наше переконання, нормування науково-дослідницької праці не повинне обмежуватись тільки нормами трудомісткості, тим більше при нормуванні прикладних науково-дослідних робіт теоретичного характеру, де оцінити трудомісткість об'єктивно може бути досить складно. Виходячи з нашої позиції, що науково-дослідницька праця має оцінюватись по її результатах, ми вважаємо, що в структурі норм повинні бути присутніми і норми кількості результатів праці й норми якості результатів праці.

Що ж стосується методів установлення норм праці в рамках прикладних науково-дослідних робіт теоретичного характеру, то ми вважаємо за доцільне використовувати симбіоз двох методів. Експертний метод, який довів свою заможність при аналізі складних неформалізованих проблем, і статистичний метод «нормування за аналогією» по видах робіт і видах результатів робіт, тобто нормування на основі обліку аналогічного досвіду проведення видів робіт/одержання результатів робіт у попередніх науково-дослідних проектах наукової організації.

Представляється, що експерти на основі наявних знань і досвіду виконання аналогічних видів робіт/результатів робіт у науково-дослідних проектах зможуть досить точно оцінити обсяг роботи, її складність, необхідний час для проведення робіт, можливі витрати праці на виконання конкретних видів робіт, об'єктивні й суб'єктивні психофізіологічні фактори, що виявляють вплив на її виконання й в остаточному підсумку на одержання певного кількісного рівня результатів праці і якісного рівня результатів. При цьому, варто пам'ятати про витрати на застосування того або іншого методу нормування. На наш погляд, витрати на проведення нормування повинні бути порівнянними з результатами нормування. Точність розроблювальних і встановлюваних норм праці повинна забезпечуватися з мінімально можливими витратами на цей процес. Саме тому, експертний метод і метод «нормування за аналогією» по видах робіт і видах результатів робіт нам представляються найбільш оптимальними для прикладних науково-дослідних робіт теоретичного характеру.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Удосконалення системи нормування праці управлінського персоналу на промислових підприємствах доцільно здійснювати з урахуванням реалізації наступних вимог: надання існуючій системі управління нормуванням праці прогресивного та інноваційного характеру; узгодження складових підсистем у системі управління нормуванням праці і включення її в загальну структуру управління; застосування більш досконалих методів та інструментів нормування, адекватних сформованим організаційно-технічним умовам і впливу зовнішнього середовища з урахуванням специфічних особливостей нормування праці управлінського персоналу та тенденцій зростання багатопрофільності праці; розвиток партисипативного управління, що дозволяє кожному працівнику брати участь у процесі організації та нормуванні праці, більш повно проявляти свій трудовий і творчий потенціал, мотивуючого працівника до удосконалення професійних якостей і навичок, зняття бар'єрів у комунікації та обміну інформацією між професійними групами та окремими працівниками; проведення регламентації праці управлінського персоналу для аналізу і коректування трудових функцій в певних організаційно-технічних умовах з використанням функціонально-трудового аналізу.

Нормування науково-дослідної праці не повинне обмежуватися тільки нормами трудомісткості, тим більше при нормуванні прикладних науково-дослідних робіт теоретичного характеру, де оцінити трудомісткість об'єктивно може бути досить складно. Науково-дослідницька праця має оцінюватись по її результатах, у структурі норм повинні бути присутніми і норми кількості результатів праці й норми якості результатів праці. У рамках прикладних науково-дослідних робіт теоретичного характеру доцільно використовувати симбіоз експертного методу, який довів свою заможність при аналізі складних неформалізованих проблем і статистичного методу, тобто на основі обліку аналогічного досвіду проведення видів робіт/одержання результатів робіт у попередніх науково-дослідних проектах наукової організації. Витрати на проведення нормування мають бути порівнянними з результатами нормування, а точність розроблювальних і

встановлюваних норм праці має забезпечуватися з мінімально можливими витратами на цей процес.

Для правильного визначення видів і результатів робіт для встановлення норм науково-дослідницької праці необхідно чітко розуміти її структуру. Тому подальша робота передбачає дослідження структури науково-дослідницької праці та формування класифікації норм праці, яка дозволить в максимальному ступені врахувати специфіку та структуру науково-дослідницької праці і забезпечити підвищення якості праці через нормування його кількісних результатів і якості результатів.

Список літератури

1. Карась П.М. Проблеми та перспективи нормування праці спеціалістів фінансово-кредитних установ [Текст] / П.М. Карась // Бізнес-навігатор. – № 3(32). – Херсон: МУБІП, 2013. – С. 120-125.
2. Кандиба К.О. Організація нормування праці та шляхи його вдосконалення в Україні [Текст] / К.О. Кандиба // Управління розвитком. – № 18(158). – Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2013. – 29-31.
3. Колот А. Дослідження проблем оплати праці: порівняльний аналіз (Україна та країни ЄС): монографія [Текст] / А. М. Колот, Г. Т. Куліков, О. М. Поплавська та ін.; за заг. ред. А. М. Колота, Г. Т. Кулікова. – К.: КНЕУ, 2008. – 274 с.
4. Таран Н. Нормирование труда в новых условиях [Текст] / Н. Таран // Бизнес Информ. – 1997. – № 10. – С. 45-46.
5. Софинский Н.А. Повышение роли нормирования труда в условиях рыночной экономики [Текст] / Н.А. Софинский // Нормирование и оплата труда в промышленности. – 2008. – № 6. – С. 8−12.
6. Зубкова А. Нормирование труда в условиях становления рыночных отношений [Текст] / А. Зубкова, Л. Суетина, В. Брылев // Российский экономический журнал. – 2000. – № 2. – С. 87–95.
7. Потуданская В.Ф. Еще раз о принципах нормирования труда [Текст] / В.Ф. Потуданская, Л.С. Горскина // Экономика труда. – 2017. – Том 4. – № 3. – С. 197-208.
8. Бухалков М.И. О принципах научного нормирования труда [Текст] / М.И. Бухалков // Нормирование и оплата труда в промышленности. – 2011. – № 1. – С. 8-15.
9. Гастев А.К. Как надо работать [Текст] / А.К. Гастев . – М.: Экономика, 1972. – 472 с.
10. Генкин Б.М. Методы повышения производительности и оплаты труда : монография [Текст] / Б.М. Генкин. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2018. – 160 с.
11. Генкин Б.М. Организация, нормирование и оплата труда на промышленных предприятиях: учебник для вузов [Текст] / Б.М. Генкин. – М. : Изд. "НОРМА",2003. – 400 с.
12. Керженцев П.М. Принципы организации [Текст] / П.М. Керженцев // Избранные произведения. – М.: Экономика, 1968. – 464 с.
13. Кибанов А.Я. Управление персоналом в России: история и современность : монография [Текст] / под ред. А.Я. Кибанова – Москва : ИНФРА-М, 2015. – 240 с
14. Колот А. Нормування праці і його роль у функціонуванні економіки ринкового типу [Текст] / А. Колот // Україна: аспекти праці. – 1998. – № 3. – С. 46–50.
15. Савкова С. Шляхи вдосконалення нормування праці [Текст] / С. Савкова, О. Терещенко // Україна: аспекти праці. – 2002. – №2. – С. 41-45.
16. Синяєва Л.В. Проблеми договірного регулювання нормування праці в Україні [Текст] / Л. В. Синяєва // Вісник Донецького національного університету. Економіка і право. Вип. 2. – 2008. – С. 281-287.
17. Тейлор Ф. Принципы научного менеджмента [Текст] / Ф. Тейлор; Пер. с англ. А.И. Зак. – М.: Контроллинг, 1991. – 104 с.
18. Шульгіна Т.С. Особливості нормування управлінської праці [Текст] / Т.С. Шульгіна, О.В.Чумаченко // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 1 (23). – С.186-190.
19. Грецька Г. А. Відтворення людського фактора в аграрному секторі України [Текст] / Г.А. Грецька //АгроСвіт. – № 13/14. – Дніпропетровськ: ДДАЕУ, 2011. – С 16-22.
20. Гривківська О.В. Проблеми мотивації праці управлінського персоналу [Текст] / О. В. Гривківська, Ж. В. Соловйова // Актуальні проблеми економіки. – № 9. – Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2008. – С. 86-91. – 2008.
21. Балабанова Л. Управління персоналом: навчальний посібник [Текст] / Людмила Балабанова, Олена Сардак; Мін-во освіти і науки України; ДонДУЕТ ім. М. Туган-Барановського. – К.: Професіонал, 2006. – 511 с.
22. Коваленко О.М. Актуальні шляхи та фактори підвищення конкурентоспроможності вітчизняного підприємства [Текст] / О.В. Станіславик, О.М. Коваленко // Економічний форум. Науковий журнал. – № 2. – Луцьк: Луцький національний технічний університет, 2017. – С. 223-231.
23. Дейнека А.В. Управление персоналом; учебник [Текст] / А.В. Дейнека. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2013. – 292 с.

24. Волков Д.В. Оцінка функціонування систем управління персоналом харчових підприємств [Текст] / Д.В. Волков // Культура народов Причерноморья. – 2014. – № 273. – С. 215-218.
25. Шабанова Г.П. Підвищення продуктивності й нормування праці / Г.П. Шабанова // Інститут проблем підприємництва / Статті [Електронний ресурс]. – 2010. – Режим доступу: https://www.ippnou.ru/article.php?idarticle=002953.
26. Зайнулина М.Р. Організація й нормування праці в галузях невиробничої сфери: навчальний посібник [Текст] / Зайнуллина М.Р., Набиева Л.Г., Палей Т.Ф.; Під ред. Палей Т.Ф. – Казань: 2013. – 120с.

References

1. Karas', P.M. (2013). Problemy ta perspektyvy normuvannya pratsi spetsialistiv finansovo-kredytnyh ustanov [Problems and prospects of work rationing of financial and credit institutions' specialists]. *Biznes-navigator – Business Navigator*, *3 (32)*, 120-125 [in Ukrainian].
2. Kandyba, K.O. (2013). Organizatsiya normuvannya pratsi ta shlyahy yogo vdoskonalennya v Ukrayini [Organization of work rationing and ways of its improvement in Ukraine]. *Upravlinnya rozvytkom –Development management*, *18 (158)*, 29-31 [in Ukrainian].
3. Kolot, A.M., Kulikov, H.T., Poplavs'ka, O.M., & et al. (2008). *Doslidzhennia problem oplaty pratsi: porivnial'nyj analiz (Ukraina ta krainy YeS) [Research of problems of compensation: comparative analysis (Ukraine and EU countries)]*. Kyiv: KNEU [in Russian].
4. Taran, N. (1997). Normirovanie truda v novyh usloviyah [Rationing of work under new conditions]. *Biznes-Inform – Business Inform*, *10*, 45-46 [in Russian].
5. Sofinskiy, N.A. (2008). Povyshenie roli normirovaniya truda v usloviyah rynochnoy ekonomiki [Increasing the role of work rationing under conditions of market economy]. *Normirovanie i oplata truda v promyshlennosti – Rationing and wages in industry*, *6*, 8-12 [in Russian].
6. Zubkova, A., Suetina, L., & Brylyov, V. (2000). Normirovanie truda v usloviyah stanovleniya rynochnykh otnosheniy [Rationing of work under conditions of forming the market relations]. *Rossiyskiy ekonomicheskiy zhurnal – Russian Economic Journal*, *2*, 87-95 [in Russian].
7. Potudanskaya, V.F., Gorskina, L.S. (2017). Eshe raz o printsipakh normirovaniya truda [Once again about the principles of work rationing]. *Ekonomika truda – Labor Economics*, *Vol.4*, *3*, 197-208 [in Russian].
8. Buhalkov, M.I. (2011). O printsipakh nauchnogo normirovaniya truda [About the principles of scientific rationing of work]. *Normirovanie i oplata truda v promyshlennosti – Rationing and wages in industry, 1*, 8-15 [in Russian].
9. Gastev, A.K. (1972). *Kak nado rabotat' [How need to work]*. Moscow: Ekonomika [in Russian].
10. Genkin, B.M. (2018). *Metody povysheniya proizvoditel'nosti i oplaty truda [Methods of increasing the productivity and compensation]*. Moscow: Norma: Infra-M [in Russian].
11. Genkin, B.M. (2003). *Organizatsiya, normirovanie i oplata truda na promyshlennykh predpriyatiyakh [The organization, rationing and compensation at the industrial enterprises]*. Moscow: Izd. «Norma» [in Russian].
12. Kerzhentsev, P.M. (1968). *Printsypy organizatsiyi [Principles of the organization]*. Moscow: Ekonomika [in Russian].
13. Kibanov, A.Ya. (Eds.). (2015). *Human resource management in Russia: history and present.* Moscow: Infra-M.
14. Kolot, A. (1998). Normuvannya pratsi i yogo rol' u phunktsionuvanni ekonomiky rynkovogo typu [Rationing of work and its role in functioning of economy of market type]. *Ukrayina: aspekty pratsi –Ukraine: aspects of labor*, *3*, 46-50 [in Ukrainian].
15. Savkova, S., & Tereschenko, O. (2002). Shlyakhy vdoskonalennya normuvannya pratsi [Ways of improvement of rationing the work]. *Ukrayina: aspekty pratsi –Ukraine: aspects of labor*, *2*, 41-45 [in Ukrainian].
16. Sinyaeva, L.V. (2008). Problemy dohovirnoho rehuliuvannia normuvannia pratsi v Ukraini [Problems of contractual regulation of rationing of work in Ukraine]. *Visnyk Donets'kogo natsional'nogo universytetu. Seriia: Ekonomika i pravo – Bulletin of Donetsk National University. Series C. Economics and Law*, *2*, 281-287 [in Ukrainian].
17. Tejlor, F. (1991). *Principles of scientific management.* (A.I. Zak, Trans). Moscow: Kontrolling.
18. Shul'hina, T.S., & Chumachenko, O.V. (2011). Osoblyvosti normuvannia upravlins'koi pratsi [Features of rationing the administrative work]. *Ekonomichnyj visnyk Donbasu – Economic herald of the Donbass, 1 (23)*, 186-190 [in Ukrainian].
19. Hrets'ka, H.A. (2011). Vidtvorennia liuds'koho faktora v ahrarnomu sektori Ukrainy [Reproduction of the human factor in agricultural sector of Ukraine]. *AhroSvit – Agrosvit*, *13/14,* 16-22 [in Ukrainian].
20. Hryvkivs'ka, O.V., & Solovjova, Zh.V. (2008). Problemy motyvatsii pratsi upravlins'koho personalu [Problems of work motivation of managerial personnel]. *Aktual'ni problemy ekonomiky – Actual problems of economics, 9,* 86-91 [in Ukrainian].
21. Balabanova, L., & Sardak, O. (2006). *Upravlinnia personalom [Management of personnel]*. Kyiv: Profesional [in Ukrainian].
22. Kovalenko, O.M., & Stanislavyk, O.V. (2017). Aktual'ni shliakhy ta faktory pidvyschennia konkurentospromozhnosti vitchyznianoho pidpryiemstva [Actual ways and factors of increasing the competitiveness domestic enterprise]. *Ekonomichnyj forum – Economic forum, 2*, 223-231 [in Ukrainian].

23. Dejneka, A.V. (2013). *Upravlenie personalom; uchebnik [Management of personnel]*. Moscow: Izdatel'sko-torgovaja korporacija «Dashkov i K» [in Russian].
24. Volkov, D.V. (2104). Otsinka funktsionuvannia system upravlinnia personalom kharchovykh pidpryiemstv [Estimation of functioning the personnel management system of the food enterprises]. *Kul'tura narodov Prychernomor'ia – Culture of the peoples Greater Black Sea*, *273*, 215-218 [in Ukrainian].
25. Shabanova, H.P. (2010). *Pidvyschennia produktyvnosti j normuvannia pratsi [Increase in productivity and rationing of work]*. Instytut problem pidpryiemnytstva Shabanova. Retrieved from https://www.ippnou.ru/article.php?idarticle=002953 [in Russian].
26. Zajnulyna, M.R., Nabyeva, L.H., & Palej, T.F. (2013). *The organization and rationing of work in the industries of the non-productive sphere.* Palej T.F. (Ed.). Kazan': K(P)FU.

Oleksandr Kovalenko, Associate Professor, Doctor of Economics
Olena Stanislavyk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Kateryna Tanashuk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Odessa National Polytechnic University, Odessa, Ukraine

Modern Aspects of Work Rationing of Administrative Personnel at the Industrial Enterprises and in the Scientific Organizations

In the article modern aspects of work rationing of administrative personnel at the industrial enterprises and in the scientific organizations are considered. It is established the categories of administrative personnel, which are marked out by various researchers. The nature of administrative personnel's work and a role of work rationing in economic activity of the enterprise are covered. The main problems in the field of work rationing of administrative personnel at the industrial enterprises and the reasons, which cause them are designated. Factors and extent of influence on work rationing of administrative personnel of the industrial enterprises of the Southern region are investigated. Elements of control system of work rationing at the industrial enterprises are considered. Requirements for improvement of work rationing system of administrative personnel at the industrial enterprises are formulated. Methods and ways of setting standards of work in the sphere of research and development of the scientific organizations are investigated.

It is established that the standardization of research work should not be limited only to the norms of labor input, especially in the normalization of applied research work of theoretical nature, where evaluating the labor input objectively can be quite difficult. Research work should be evaluated according to its results, norms of the number of results of labor and norms of quality of results of labor should be present in the structure of norms. It is proposed that within the framework of the applied research work of theoretical nature, the symbiosis of the expert method, which proved its potency in the analysis of complex non-formalized problems and the statistical method, that is, on the basis of the accounting of similar experience in conducting kinds of works / obtaining the results of work in previous scientific research projects of scientific organization has been used. The conclusion is drawn that the costs of rationing should be comparable to the results of normalization, and the accuracy of the development and set standards of work should be ensured with the minimum possible costs for this process.

administrative personnel, work rationing, industrial enterprise, factors of rationing of work, work rationing problem, control system of work rationing, information and communication subsystem, research work

Одержано (Received) 12.12.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 17.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 331.556:005.13](477) **JEL Classification: F22, J61, O15**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).97-106

В.О. Кабай, здобувач
Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Аналіз тенденцій міграційного руху в Україні, оцінка його наслідків та загроз

Стаття присвячена аналізу тенденцій міграційного руху в Україні та оцінці його ризиків і загроз. Визначено місце України серед найбільших донорів міжнародних мігрантів у світі. Обґрунтовано наслідки міграційних ризиків та небезпеку міграційного донорства України. Здійснено порівняльну оцінку масштабів та особливостей зовнішньої трудової міграції населення регіонів України. Здійснено SWOT-аналіз особливостей трудової міграції населення в контексті пріоритетів мотиваційного механізму її регулювання в Україні

міграція, міграційний рух, зовнішня трудова міграція, мобільність, міграційний капітал, циркулююча трудова міграція

© В.О. Кабай, 2018

В. О. Кабай, соискатель
Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Анализ тенденций миграционного движения в Украине, оценка его последствий и угроз

Статья посвящена анализу тенденций миграционного движения в Украине и оценке его рисков и угроз. Определено место Украины среди крупнейших доноров международных мигрантов в мире. Обоснованны последствия миграционных рисков и опасности миграционного донорства Украины. Осуществлена сравнительная оценка масштабов и особенностей внешней трудовой миграции населения регионов Украины. Осуществлен SWOT-анализ особенностей трудовой миграции населения в контексте приоритетов мотивационного механизма ее регулирования в Украине

миграция, миграционное движение, внешняя трудовая миграция, мобильность, миграционный капитал, циркулирующая трудовая миграция

Постановка проблеми. Міграційні процеси в Україні мають багатофакторний характер та неоднозначний вплив на економіку, що потребує окремих досліджень. Міграційний рух населення значною мірою зумовлений геополітичними та соціально-економічними чинниками. Запровадження безвізового режиму між Україною та ЄС суттєво вплинуло на інтенсивність, характер та спрямованість трудової міграції. На фоні різкого падіння рівня життя, зростання безробіття та глибокої економічної кризи в Україні працевлаштування за кордоном виявилося дієвим способом розв'язання матеріальних проблем для багатьох українців. Масштабні вимушені переміщення населення до інших регіонів в середині держави викликали анексія Криму та озброєний конфлікт на Сході країни. Не маючи можливості працевлаштуватися на батьківщині чимало переміщених осіб були вимушені мігрувати далі за кордон. Посилення асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів за таких умов є наріжною проблемою, а міграційні процеси здатні сприяти або її вирішенню, або загостренню. За таких умов важливого значення набуває аналіз тенденцій міграційного руху в Україні, своєчасна оцінка його наслідків та загроз для економіки та суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що в Україні питання трудової міграції та її мотиваційні передумови вивчає багато науковців. Так, О. Малиновською [9] досліджено зміни міграційної поведінки українців під впливом скасування візового режиму поїздок до Європейського союзу. О. Позняком [14] здійснено оцінку сучасних тенденцій зовнішніх трудових міграцій населення України. А. Гайдуцьким [2] виділено характерні риси зовнішньої української трудової міграції. М. Семикіною [16] визначено пріоритетні мотиваційні чинники у формуванні міграційних настроїв вітчизняних працівників. Наслідкам та можливостям стабілізації зовнішніх трудових міграцій населення України присвячено роботи Е. Лібанової [7]. Міждержавну міграцію як чинник глобального перерозподілу людського капіталу розглядає О. Грішнова [3]. І. Прибитковою [15] проаналізовано сучасні міграційні тенденції в Україні. Водночас, сучасні міграційні процеси потребують подальшого поглибленого вивчення. До невирішених частин окресленої проблематики відноситься багатофакторний аналіз тенденцій міграції, визначення соціально-економічних наслідків і загроз від зовнішньої трудової міграції та використання імовірних переваг від цього процесу для стабілізації ринку праці, соціально-економічної ситуації в країні загалом.

Постановка завдання. Метою статті є поглиблений аналіз тенденцій міграційного руху в Україні, оцінка цих процесів, їх наслідків та загроз у контексті розробки мотиваційного механізму їх регулювання та визначення імовірних можливостей та загроз, які несе наявна динаміка.

Виклад основного матеріалу. Масштабність та інтенсивність зовнішніх міграційних процесів в Україні у XXI столітті значно посилили вплив трудової міграції на соціально-економічну та демографічну сферу нашої держави. З одного боку, за допомогою зовнішньої міграції скорочується рівень безробіття в країні, знижується соціальна напруга через відсутність можливості працевлаштування та отримання гідної оплати праці, вливаються додаткові фінансові інвестиції в економіку за допомогою грошових переказів трудових мігрантів, а з іншого боку, небезпеки, які несе цей процес зростають: зменшується кількість

економічно активного населення, здатного рухати економіку, втрачаються високоосвічені робітники через «відтік мізків», зростає ризик втрати назавжди постійних мігрантів, формується можливість для заміщення вакансій іммігрантами з менш розвинених країн, які можуть мати іншу ментальність, що може призвести до втрати національної ідентичності, поява явища «соціального сирітства». Отже, потребує вирішення низка питань, розв'язання яких неможливо без аналізу ключових тенденцій міграційного руху в Україні.

Україна входить до числа найбільших донорів людських ресурсів у світі. Згідно даних ООН, у 2017 році вона обіймала 8 позицію (табл. 1).

Таблиця 1 - Місце України серед найбільших донорів міжнародних мігрантів у світі

№	1990 рік	№	2000 рік	№	2017 рік
1	Росія (12,7 млн ос.)	1	Росія (10,7 млн ос.)	1	Індія (16,6 млн ос.)
2	Афганістан (7,3 млн ос.)	2	Мексика (9,6 млн ос.)	2	Мексика (13,0 млн ос.)
3	Індія (6,8 млн ос.)	3	Індія (8,0 млн ос.)	3	Росія (10,6 млн ос.)
4	Бангладеш (5,6 млн ос.)	4	Китай (5,8 млн ос.)	4	Китай (10,0 млн ос.)
5	Україна (5,6 млн ос.)	5	Україна (5,6 млн ос.)	5	Бангладеш (7,5 млн ос.)
6	Мексика (5,0 млн ос.)	6	Бангладеш (5,4 млн ос.)	6	Сирія (6,9 млн ос.)
7	Китай (4,1 млн ос.)	7	Афганістан (4,5 млн ос.)	7	Пакистан (6,0 млн ос.)
8	Великобританія (4,1 млн ос.)	8	Великобританія (3,9 млн ос.)	8	Україна (5,9 млн ос.)
9	Пакистан (3,6 млн ос.)	9	Казахстан (3,6 млн ос.)	9	Філіппіни (5,7 млн ос.)
10	Італія (3,5 млн ос.)	10	Пакистан (3,4 млн ос.)	10	Великобританія (4,9 млн ос.)
11	Німеччина (3,3 млн ос.)	11	Німеччина (3,4 млн ос.)	11	Афганістан (4,8 млн ос.)
12	Казахстан (3,0 млн ос.)	12	Італія (3,1 млн ос.)	12	Польща (4,7 млн ос.)
13	Туреччина (2,5 млн ос.)	13	Філіппіни (3,1 млн ос.)	13	Індонезія (4,2 млн ос.)
14	Мозамбік (2,2 млн ос.)	14	Туреччина (2,8 млн ос.)	14	Німеччина (4,2 млн ос.)
15	Філіппіни (2,0 млн ос.)	15	Палестина (2,8 млн ос.)	15	Казахстан (4,1 млн ос.)
16	Португалія (1,9 млн ос.)	16	Індонезія (2,3 млн ос.)	16	Палестина (3,8 млн ос.)
17	Білорусь (1,8 млн ос.)	17	Польща (2,1 млн ос.)	17	Румунія (3,6 млн ос.)
18	Ефіопія (1,7 млн ос.)	18	Португалія (2,0 млн ос.)	18	Туреччина (3,4 млн ос.)
19	Індонезія (1,6 млн ос.)	19	США (2,0 млн ос.)	19	Єгипет (3,4 млн ос.)
20	Азербайджан (1,6 млн ос.)	20	Південна Корея (2,0 млн ос.)	20	Італія (3,0 млн ос.)

Джерело: укладено автором на основі даних [18; 17; 19]

Міграційна мапа світу постійно змінюється: на етапі формування індустріального суспільства причиною міграцій було освоєння колонізованих територій (Велика Британія – США, Португалія – Латинська Америка і т. д.); з початку XX ст. міграція почала набувати політичних ознак; для нинішнього етапу домінує економічна міграція, яка в умовах загальносуспільних прогресивних змін набуває все більше інтелектуальних ознак [1, с. 71].

Для України міграційне донорство залишається загрозою:

- націобезпекового характеру – послаблення соціальних зв'язків в умовах геополітичного протистояння, що посилює суб'єктивні впливи інших держав на національну свідомість і територіальну цілісність;
- демовідтворювального характеру – суттєве зниження чисельності населення в умовах демографічної кризи за рахунок додаткових міграційних витрат, еміграції сімей та жінок дітородного віку;
- інтелектуально-трудового характеру – втрата інтелектуального й трудового потенціалу осіб, які виїжджають і не повертаються або працюють за кордоном в умовах, що не відповідають їх освітній кваліфікації, професії, досвіду;
- економічного характеру – втрата людського потенціалу як основи економічного розвитку.

Одним з основних міграційних ризиків для України є втрати інтелектуального й трудового потенціалу населення. Вони відбуваються в умовах:

- неефективної міграційної політики, фактичного ігнорування проблем трудової міграції в умовах слабкої людиноорієнтованої державно-управлінської парадигми;
- неефективної політики зайнятості і соціального захисту населення в Україні;
- неефективної системи обліку міграційних процесів, у тому числі з метою працевлаштування, що унеможливлює якісні наукові дослідження з даних питань;
- відсутності системного моніторингу мотивів трудової міграції на рівні Державної служби статистики України та існування натомість різних авторських досліджень, які можуть політично спекулюватись у суб'єктивних цілях.

Основним показником щодо міграції, який подає Державна служба статистики України, є кількість прибулих і вибулих осіб, а також міграційне сальдо. Це індикатори довготермінової міграції, що відображають зміну місця реєстрації населення. Відтворено динаміку відношення кількості вибулих осіб (за зовнішнім і внутрішнім напрямами) до кількості економічно активного, зайнятого і безробітного населення (рис. 1).

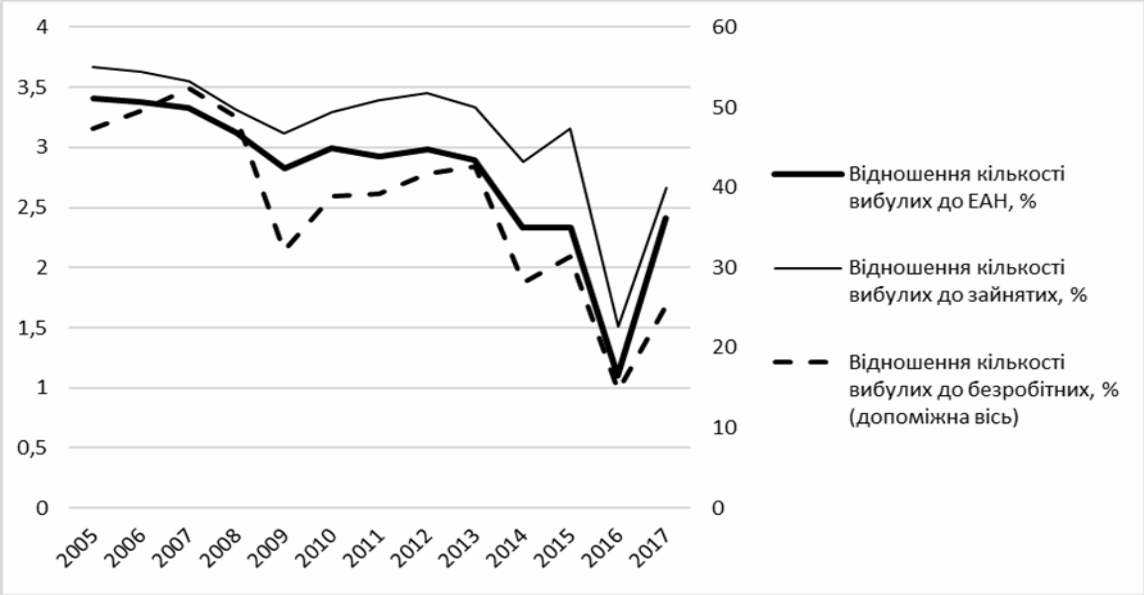

Рисунок 1 – Динаміка кількості вибулих осіб (довгострокових мігрантів) у відношенні до основних показників ринку праці України, 2005-2017 роки, %

Джерело: побудовано автором на основі даних [10; 4]

Примітка : ЕАН – економічно активне населення

Динаміка кількості вибулих осіб у відношенні до основних показників розвитку ринку праці України показує, що в періоди 2007-2009 і 2013-2016 років відбувалось помітне падіння відносних значень. З цього можна сформувати гіпотезу щодо специфічного впливу кризових періодів на довгострокову міграцію населення України: світова фінансова криза 2008 року дестимулювала міграцію в умовах спаду економіки більшості держав та змушувала до реміграції на батьківщину; криза України з 2013 року, пов'язана з військовими діями, знизила міграційні настрої частини населення в умовах посилення патріотизму, а іншу частину переорієнтувала на коротко- і середньострокову міграцію.

Незважаючи на специфічність показників кількості прибулих і вибулих осіб, їх аналіз дозволяє сформувати загальне бачення регіональної специфіки міграційних процесів в Україні, в тому числі виникнення регіональних міграційних асиметрій [8]. Результати такого аналізу є необхідними для обґрунтування пріоритетів регулювання міграції на регіональному рівні та здійснення регіонального міграційного менеджменту [13, с. 88].

Розрахунок відношення кількості вибулих і прибулих по регіонах вказує на ті області, які є найбільш мобільними і формуються як донори, реципієнти або ж території «транзиту». Це відображає рейтинг регіонів за проведеними розрахунками, який вказує на зростання

відриву м. Києва і Київської області з погляду концентрації економічно активного населення (рис. 2).

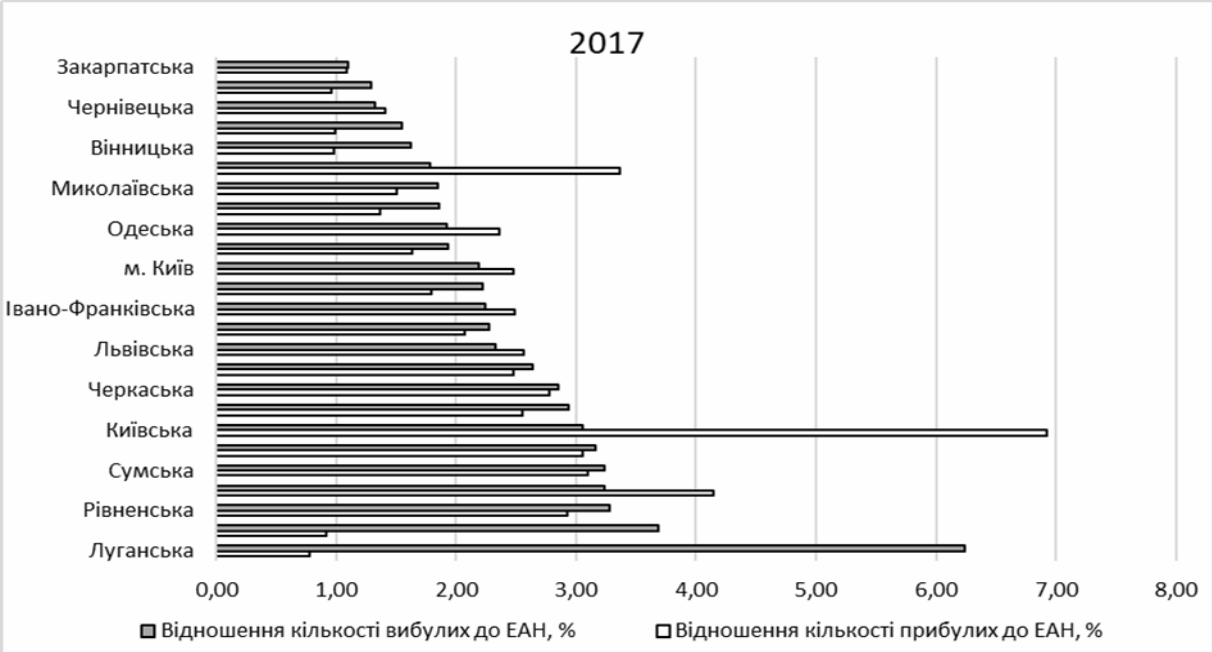

Рисунок 2 – Кількість вибулих і прибулих осіб (довгострокових мігрантів) у відношенні до економічно активного населення у регіонах України, 2017 рік, %

Джерело: побудовано автором на основі даних [11; 6]

Примітка : ЕАН – економічно активне населення

Переважання показника по прибуттю над вибуттям підтверджує, що даний регіон, швидше за все, є привабливим для трудової міграції. Відтак у ньому кращі умови зайнятості. Концентрація економічно активного населення дозволяє таким областям й надалі забезпечувати розвиток регіонального ринку праці. Чим більша різниця відношення кількості прибулих і кількості вибулих до економічно активного населення, тим вищою є міграційна привабливість регіону і навпаки. Ключовими регіональними ринками праці-осередками концентрації економічно активних осіб в Україні були м. Київ, Харківська, Одеська, Дніпропетровська, Київська, Івано-Франківська і Львівська області, які нині динамічно розвиваються. Донорами людських ресурсів були зі зрозумілих причин Луганська і Донецька, а також Вінницька, Херсонська, Хмельницька, Чернігівська, Кіровоградська і Рівненська області.

Показник вибуття не відображає у повній мірі масштаби трудової міграції, проте дозволяє сформувати міграційний профіль регіону/країни через призму довгострокової міграції. Трудова міграція населення України має превалюючи короткостроковий і маятниковий характер. Щоб це підтвердити, необхідно проаналізувати інші доступні статистичні дані. Найбільш розгорнутий перелік показників щодо особливостей трудової міграції подано в обстеженні Міжнародної організації з міграції в Україні «Міграція в Україні: факти і цифри» [12]. У 2017 році опубліковано результати дослідження з питань міграції і торгівлі людьми в Україні, проведене на замовлення Міжнародної організації з міграції, яке містить основні показники щодо трудової міграції і торгівлі людьми. Зокрема, наведено приблизні оцінки регіонального зрізу масштабів трудової міграції та оцінено рівень потенційної трудової міграції за зовнішнім вектором (рис. 3).

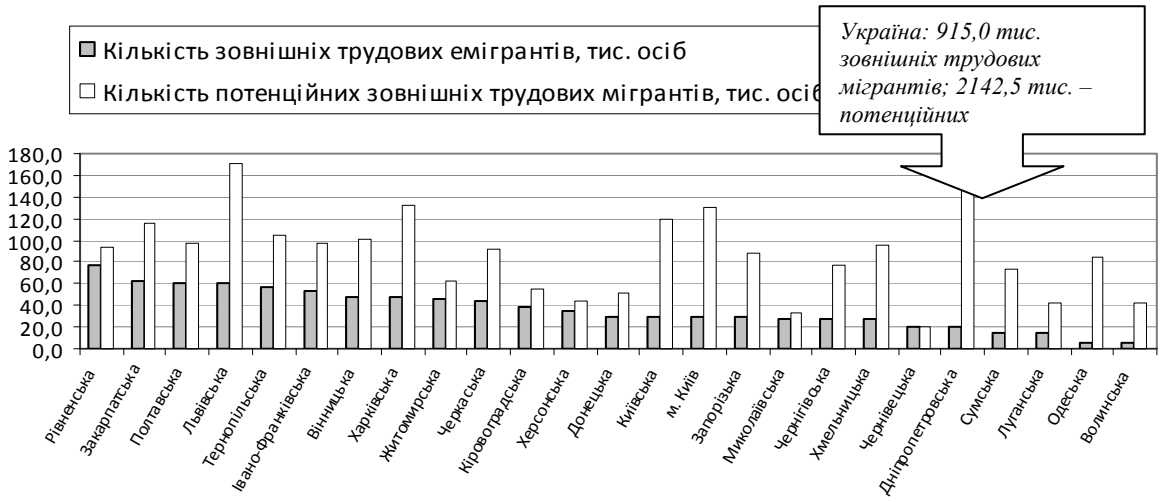

а) кількісний вимір масштабів зовнішньої трудової міграції, тис. осіб

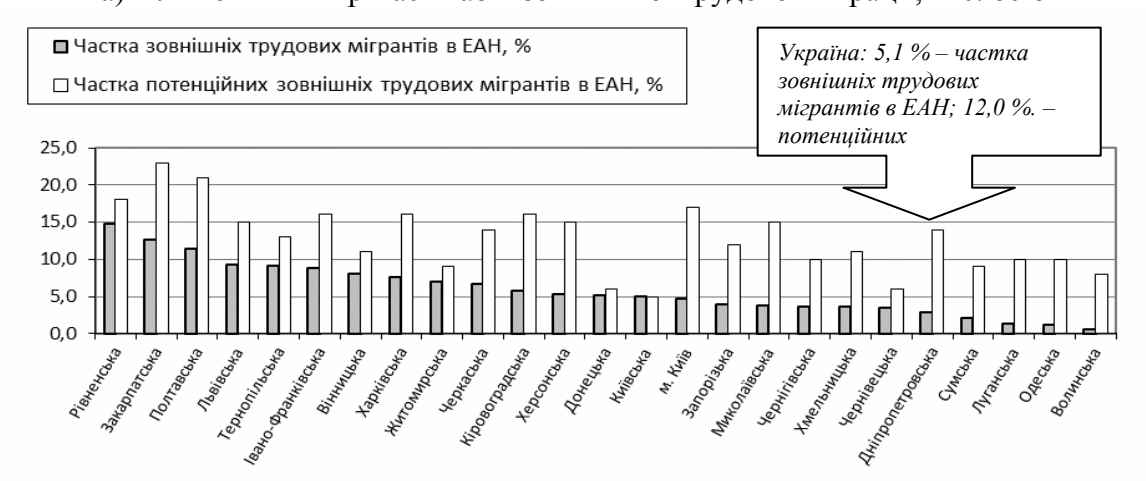

б) відносний вимір масштабів зовнішньої трудової міграції, %

Рисунок 3 – Зовнішня трудова міграція населення регіонів України в абсолютних і відносних оцінках, 2017 рік

Джерело: побудовано автором на основі даних [5]

Примітка : ЕАН – економічно активне населення

Врахування кількісних та відносних показників дозволяє згрупувати регіони залежно від рівня і потенціалу трудової міграції (табл. 2).

Таблиця 2 – Регіони України з погляду специфіки зовнішньої трудової міграції населення, 2017 рік

№ з/п	Показник	Області з найвищим значенням	Області з найнижчим значенням
1	Кількість зовнішніх трудових емігрантів, тис. осіб	Рівненська, Закарпатська Полтавська, Львівська Тернопільська	Дніпропетровська, Сумська Луганська, Одеська Волинська
2	Частка зовнішніх трудових мігрантів в чисельності економічно активного населення, %	Рівненська, Полтавська Тернопільська, Закарпатська Кіровоградська	Сумська, Волинська м. Київ, Дніпропетровська Одеська
3	Кількість потенційних зовнішніх трудових мігрантів, тис. осіб	Львівська, Київська Дніпропетровська, м. Київ Харківська	Херсонська, Луганська Волинська, Миколаївська Чернівецька
4	Частка потенційних зовнішніх трудових мігрантів в чисельності економічно активного населення, %	Тернопільська, Закарпатська Рівненська, Хмельницька Івано-Франківська	м. Київ, Одеська Миколаївська, Донецька Чернівецька

Джерело: укладено автором на основі даних [5]

Комплексний аналіз міграційного руху населення на глобальному, національному і регіональному рівнях дав змогу сформувати загальне бачення середовища мотивації трудової міграції. Не можна відкидати значимість впливу глобальних чинників міграції, адже людство розвивається за вектором високої мобільності, яка стає умовою прогресивних змін.

Застосування методу SWOT-аналізу дозволяє визначити позитивні та негативні аспекти трудової міграції (табл. 3).

Таблиця 3 – SWOT-аналіз особливостей трудової міграції населення України в контексті пріоритетів мотиваційного механізму її регулювання

СИЛЬНІ СТОРОНИ	*СЛАБКІ СТОРОНИ*
▫ Висока мобільність українського суспільства з здатністю швидко реагувати на умови середовища ▫ Циркулююча трудова міграція з первинною орієнтацією населення на короткострокові (сезонні) переміщення ▫ Розширення ціннісно-світоглядних орієнтирів осіб, котрі мали досвід трудової міграції (розуміння умов праці і проживання в інших суспільствах) ▫ Готовність якісно працювати за умов належної оплати праці (низький поріг вимог до умов праці)	▫ Конкурентні програшні позиції України за умовами праці у порівнянні з сусідніми європейськими державами (особливо щодо оплати праці) ▫ Практична відсутність державної політики щодо регулювання трудової міграції, орієнтованої на чинники її мотивації та наслідки впливу на національний ринок праці ▫ Працевлаштування мігрантів з України за кордоном на посадах, що не відповідають їх освітньо-кваліфікаційному рівню та досвіду (наслідок – втрата інтелектуального потенціалу)
МОЖЛИВОСТІ	*ЗАГРОЗИ*
▫ Ефективне використання міграційного капіталу (набутих знань, досвіду і фінансових ресурсів) для розвитку бізнесу, самозайнятості, подальшого працевлаштування після повернення ▫ Розвиток конкурентоспроможного національного (регіонального) ринку праці в умовах протидії втратам трудового потенціалу ▫ Розвиток споживчого ринку, ринку послуг в умовах зростання добробуту населення за рахунок міграційних доходів	▫ Дефіцит кваліфікованих фахівців і робітників окремих професійних груп на національному ринку праці окремих в умовах їх активної трудової міграції ▫ Втрати інтелектуального потенціалу молоді в умовах зростаючої освітньої міграції та їх подальшого працевлаштування за кордоном ▫ Втрати демографічного потенціалу в умовах возз'єднання дистантних сімей трудових мігрантів за кордоном (особливо в Польщі), народження і реєстрація там дітей

Джерело: авторська розробка за результатами виконаного аналізу

Результати проведеного аналізу дозволяють оцінити реальний стан міграційного руху в Україні, адже врахування можливостей та загроз, які несе у собі явище міграції, дозволяє використати сильні сторони цього процесу та компенсувати слабкі під час розробки механізму його регулювання. При цьому важливо враховувати специфіку окремих регіонів та областей, вдосконалювати міграційну політику і спрямовувати її в першу чергу на людину, як головного ресурсу розвитку суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Поглиблення теоретичних знань щодо ключових тенденцій зовнішніх міграційних рухів в Україні вкрай важливе для розробки ефективної міграційної політики, яка враховувала б національні інтереси та зміцнювала внутрішній ринок праці. Аналіз тенденцій міграційного руху в Україні свідчить про те, що починаючи з 2013 року у зв'язку з посиленням патріотизму через проведення військових дій на сході в країні відбулося скорочення обсягів вибуття економічно активного населення та зросла кількість випадків реемміграції. Однак, вже з 2016 року, безвізовий режим значно збільшив коротко- та середньострокову міграцію. Такі тенденції є негативними для соціально-економічного розвитку країни та несуть загрози зниження та втрати трудового потенціалу держави. Оцінка трудової міграції у розрізі областей дозволяє сформувати загальне бачення середовища мотивації трудової міграції. Існуюча ситуація вимагає розробки і дії ефективного механізму регулювання трудовою міграцією населення України, в тому числі з фокусом на чинники її мотивації. В основі обґрунтування пріоритетів такого механізму має бути цілісне розуміння причин, стану і наслідків трудової міграції в розподілі

позитивного і негативного характеру – позитивного для розуміння які явища і процеси слід стимулювати та негативного для розуміння які явища і процеси слід послаблювати, нівелювати чи адаптуватись до них (якщо перші два кроки неможливі). Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з розробкою дієвих механізмів регулювання мотивації трудової міграції в національних інтересах, з урахуванням регіональних тенденцій в Україні та світовим досвідом зарубіжних країн.

Список літератури

1. Біль М. М. Ретроспективний огляд просторової мобільності населення [Текст] / М. М. Біль // Демографія та соціальна економіка. – 2017. – № 1. – С. 66–78.
2. Гайдуцький А.П. Характерні риси української трудової міграції за кордон [Текст] / А.П. Гайдуцький // Економіка та держава. – 2010. – №9. – С.88-92.
3. Грішнова О.А. Вплив міграції на глобальний перерозподіл людського капіталу [Текст] / О.А. Грішнова // Міжнародна міграція та розвиток України в контексті європейської інтеграції : Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції, м. Київ, 16 жовтня 2007 р. / За заг. ред. О. С. Власюка. – К.: ПЦ "Фоліант", 2008. – С. 22– 30.
4. Демографічна та соціальна статистика : Ринок праці : Зайнятість та безробіття : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_b_07u.htm
5. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми в Україні, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iom.org.ua/sites/default/files/migration_and_human_trafficking_in_ukraine_2017_ukr.pdf
6. Економічна активність населення за регіонами : Регіональна статистика : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/rp_reg/reg_u/ean_2017u.htm
7. Зовнішні трудові міграції населення України / За ред. Е.М. Лібанової, О.В. Позняка. – К.: РВПС України НАН України, 2002. – 206 с.
8. Корнієнко О. О. Соціально-економічний аспект регіональної асиметрії міграційних процесів : Дис. на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук : Спец. 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика [Текст] / О. О. Корнієнко. – Київ, 2018. – 221 с.
9. Малиновська О. А. Зовнішня міграція громадян України в контексті скасування візового режиму поїздок до ЄС [Текст] / О. А. Малиновська // Демографія та соціальна економіка. - 2016. - № 3. - С. 58-69. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2016_3_7.
10. Міграційний рух населення України : Населення та міграція : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/ds/mr/mr_u/arh_mr2017_u.html
11. Міграційний рух населення України : Регіональна статистика : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/ds/mr/mr_u/mr1217_u.html
12. Міграція в Україні: факти і цифри / Упорядник Олена Малиновська ; Представництво МОМ в Україні. – Київ, 2016. – 32 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf
13. Наслідки міграційних процесів: нові виклики та можливості для регіонів [Текст] / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього»; наук. ред. У.Я. Садова. – Львів, 2015. – 252 с.
14. Позняк О. В. Оцінювання наслідків зовнішньої трудової міграції в Україні / О. В. Позняк // Демографія та соціальна економіка. - 2016. - № 2. - С. 169-182. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2016_2_15.
15. Прибиткова І.М. Сучасні міграційні процеси в Україні [Текст] / І.М. Прибиткова // Безпека документів та міграційна політика: висновки та рекомендації міжнародних робочих груп для України. – К. : Європа без бар'єрів, 2011. – С. 9–30.
16. Семикіна М. В. Деформація мотиваційних чинників у сфері праці як передумова формування міграційних настроїв вітчизняних працівників / М. В. Семикіна, А. В. Мельнік, В. О. Кабай // Вісник Черкаського університету. Серія : Економічні науки. - 2017. - № 4(1). - С. 95-106. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuE_2017_4(1)__14.
17. International migrants by country : Pew Research Centre. URL: http://www.pewglobal.org/interactives/international-migrants-by-country/
18. International Migration Report 2017: Highlights. URL: http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017_Highlights.pdf
19. Top-10 Origin Countries of International Migrants, 1990 and 2013 : Pew Research Centre. URL: http://www.pewsocialtrends.org/2013/12/17/changing-patterns-of-global-migration-and-remittances/sdt-2013-12-17-global-migration-03-02/

References

1. Bil', M. M. (2017). Retrospektyvnyj ohliad prostorovoi mobil'nosti naselennia [Retrospective Review of Spatial Mobility of Population]. *Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika – Demography and social economy, 1,* 66–78 [in Ukrainian].
2. Hajduts'kyj, A.P. (2010). Kharakterni rysy ukrains'koi trudovoi mihratsii za kordon [Characteristics of Ukrainian labor migration abroad]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, *9*, 88-92 [in Ukrainian].
3. Hrishnova, O.A. (2008). Vplyv mihratsii na hlobal'nyj pererozpodil liuds'koho kapitalu [The impact of migration on the global redistribution of human capital]. *International migration and development in the context of Ukraine's European integration : Mizhnarodna naukova konferentsia (16 zhovtnia 2007 r.) – International Scientific Conference*. (pp. 22-30). Kyiv: PTs "Foliant" [in Ukrainian].
4. Demohrafichna ta sotsial'na statystyka : Rynok pratsi : Zajniatist' ta bezrobittia : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Demographic and Social Statistics : Labor Market : Employment and Unemployment: The State Statistics Service of Ukraine]. *www.ukrstat.gov.ua.* Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_b_07u.htm [in Ukrainian].
5. Doslidzhennia z pytan' mihratsii ta torhivli liud'my v Ukraini [Studies on migration and trafficking in human beings in Ukraine]. (2017). *iom.org.ua,* Retrieved from http://iom.org.ua/sites/default/files/migration_and_human_trafficking_in_ukraine_2017_ukr.pdf [in Ukrainian].
6. Ekonomichna aktyvnist' naselennia za rehionamy. Rehional'na statystyka. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Economic activity of the population by region. Regional statistics. State Statistics Service of Ukraine]. *www.ukrstat.gov.ua.* Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/rp_reg/reg_u/ean_2017u.htm [in Ukrainian].
7. Libanovoi, E.M., & Pozniaka, O.V. (Eds.). (2002). *External labor migration of the Ukraine population.* Kyiv: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy.
8. Korniienko, O.O. (2018). Sotsial'no-ekonomichnyj aspekt rehional'noi asymetrii mihratsijnykh protsesiv [Socio-economic aspect of regional migration processes asymmetry]. *Candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].
9. Malynovs'ka, O. A. (2016). Zovnishnia mihratsiia hromadian Ukrainy v konteksti skasuvannia vizovoho rezhymu poizdok do YeS [External migration of citizens of Ukraine in the context of abolition of the visa regime between Ukraine and EU]. *Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika – Demography and social economy*. *3*, 58-69. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2016_3_7. [in Ukrainian].
10. Mihratsijnyj rukh naselennia Ukrainy. Naselennia ta mihratsiia. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Migration movement of Ukraine's population. Population and migration. State Statistics Service of Ukraine]. *www.ukrstat.gov.ua.* Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/ds/mr/mr_u/arh_mr2017_u.html [in Ukrainian].
11. Mihratsijnyj rukh naselennia Ukrainy. Rehional'na statystyka. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Migration movement of Ukrainian population. Regional statistics. State Statistics Service of Ukraine]. *www.ukrstat.gov.ua.* Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/ds/mr/mr_u/mr1217_u.html [in Ukrainian].
12. Malynovs'ka, O. (Eds.). (2016). *Migration in Ukraine: Facts and Figures*. Kyiv. *iom.org.ua*. Retrieved from http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf.
13. Sadova, U.Ya. (Eds.). (2015). *Implications of migration processes: new challenges and opportunities for the regions.* L'viv.
14. Pozniak, O.V. (2016). Otsiniuvannia naslidkiv zovnishn'oi trudovoi mihratsii v Ukraini [Evaluation of Consequences of External Labour Migration in Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsial'na ekonomik – Demography and social economy*, *2*, 169-182. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2016_2_15. [in Ukrainian].
15. Prybytkova, I.M. (2011). Suchasni mihratsijni protsesy v Ukraini [Modern migration processes in Ukraine]. *Bezpeka dokumentiv ta mihratsijna polityka: vysnovky ta rekomendatsii mizhnarodnykh robochykh hrup dlia Ukrainy – Document Security and Migration Policy: Conclusions and Recommendations of the International Working Groups for Ukraine.* Kyiv: Yevropa bez bar'ieriv [in Ukrainian].
16. Semykina, M.V., Mel'nik, A.V., & Kabaj, V.O. (2017). Deformatsiia motyvatsijnykh chynnykiv u sferi pratsi iak peredumova formuvannia mihratsijnykh nastroiv vitchyznianykh pratsivnykiv [Deformation of motivation factors in the labor sphere as a preliminary formation of migration settles of domestic employees]. Visnyk Cherkas'koho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky – Cherkasy university bulletin: Economics sciences, *4(1),* 95-106. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuE_2017_4(1)__14. [in Ukrainian].
17. International migrants by country. Pew Research Centre. *www.pewglobal.org.* Retrieved from http://www.pewglobal.org/interactives/international-migrants-by-country/ [in English].
18. International Migration Report 2017. *www.un.org.* Retrieved from http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017_Highlights.pdf [in English].
19. Top-10 Origin Countries of International Migrants, 1990 and 2013. Pew Research Centre. *www.un.org.* Retrieved from. http://www.pewsocialtrends.org/2013/12/17/changing-patterns-of-global-migration-and-remittances/sdt-2013-12-17-global-migration-03-02/ [in English].

Viktoria Kabai, Postgraduate
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Analysis of Trends in the Migration Movement in Ukraine and Assessment of Its Consequences and Threats

The geopolitical transformations that take place today in Ukraine influence the migration movement of the population. The visa-free regime between Ukraine and the EU significantly changed the intensity, nature and direction of labor migration. Against the backdrop of a sharp fall in living standards, rising unemployment and deep economic crisis in the middle of the country, employment abroad proved to be an effective way to solve life problems. The acquired experience of working outside of the homeland and the emerging migration networks also strengthen the migration sentiment. At the same time, the annexation of the Crimea and military actions in the East of the country caused large-scale forced displacement of the population to other regions in the middle of the state. Without being able to find a job at home, people were forced to migrate further abroad. Strengthening the asymmetry of the socio-economic development of regions under such conditions is a cornerstone, and migration processes can both solve and intensify it. Therefore, the assessment and analysis of the main trends of the external migration movement in Ukraine is of great importance.

The purpose of the article is to deepen theoretical knowledge about the key trends of external migration movements in Ukraine, to evaluate these processes in the context of developing a motivational mechanism for their regulation and to determine the probable opportunities and threats that the existing dynamics have.

The statement in the article suggests that the deepening of theoretical knowledge on the key trends of external migration movements in Ukraine is extremely important for developing an effective migration policy that takes into account national interests and strengthens the domestic labor market. Assessment of labor migration in terms of areas allows us to form a general vision of the environment for the motivation of labor migration. The current situation requires the development and operation of an effective mechanism for regulating the labor migration of the population of Ukraine, including the focus on the factors of its motivation.

The prospects of further research are associated with the development of effective mechanisms for regulating the motivation of labor migration in the national interest, taking into account the regional tendencies in Ukraine and the world experience of foreign countries.

migration, migration movement, external labor migration, mobility, migration capital, circulation labor migration

Одержано (Received) 10.12.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 18.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 331.5(477) **JEL Classification: F22, J61, O15**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).106-114

А.В. Карпенко, доц.., канд. екон. наук
Г.В. Засоріна
Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна

Сучасні реалії трудової міграції українців до Польщі

В статті розглянуто суть та динаміку трудової міграції українців до Польщі. Визначено структуру мігрантів за сферою діяльності та часові межі перебування мігрантів в Польщі. Виконане оцінювання впливу сучасних тенденцій міграційних процесів на ринок праці не тільки в Україні, але і в Польщі. Досліджено чинники та негативні наслідки зовнішньої трудової міграції. На основі статистичної інформації розроблені заходи щодо зменшення міграційних потоків та покращення міграційної політики в сучасних умовах.

міграція, трудова міграція, зовнішня трудова міграція, нелегальна міграція, міграційна політика

А.В. Карпенко, доц., канд. экон. наук
А.В. Засорина
Запорожский национальный технический университет, г. Запорожье, Украина

Современные реалии трудовой миграции украинцев в Польшу

В статье рассмотренасуть и динамика трудовой миграции украинцев в Польшу. Определена структура мигрантов по сфере деятельности и временные рамки пребывания мигрантовв Польше.Выполнена оценка влияния современных тенденций миграционных процессов на рынок труда не только в Украине, но и в Польше.

© А.В. Карпенко, Г.В. Засоріна, 2018

Исследованы причины и негативные последствия внешней трудовой миграции. На основе статистической информации разработаны мероприятия по уменьшению миграционных потоков и улучшению миграционной политики в современных условиях.
миграция, трудовая миграция, внешняя трудовая миграция, нелегальная миграция, миграционная политика

Постановка проблеми. Сьогодні Україна й досі залишається однією із країн, яка є найбільшим постачальником робочої сили на зарубіжні ринки праці. Наразі міграційні процеси досягли небачених масштабів і вимагають негайного втручання з боку держави. Сповільнення міграційних потоків можливо при використанні адміністративно-контрольних інструментів та соціально-економічних механізмів. Але, нажаль, сучасна державна міграційна політика України не відповідає поточним реаліям у країні. У таких умовах необхідно звернути особливу увагу на вдосконалення чинного законодавства, впровадження ефективної системи моніторингу мігрантів, усунення та запобігання наявних причин і наслідків трудової міграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи із набуття Україною незалежності питання зовнішньої трудової міграції постає дуже гостро, особливо у останні 5 років. Наразі дослідженням цієї проблеми займаються не тільки окремі вітчизняні та зарубіжні вчені, а й наукові інститути та міжнародні організації. Зокрема, О.А. Малиновська [12] за допомогою соціологічної та статистичної інформації розглядала структуру мігрантів, досліджувала розміри фінансових переказів від мігрантів до України [6], причини та обсяги міграційних процесів, робила прогнози та розробляла для кожного міністерства завдання для зменшення міграції. Експертиз Центру Східних досліджень ім. Марка Карпія на чолі з М. Ярошевич детально дослідили типи, структуру, позитивні та негативні реалії міграції та акцентували свою увагу на нелегальній міграції [7]. Інститут громадської думки в Польщі CBOS [3] проводив соціологічне опитування та з'ясовував рівень ворожості поляків до українських мігрантів. Український аналітичний центр CEDOS [14] виконав дослідження студентської міграції та політики інтеграції біженців і осіб, які потребують додаткового захисту. За підтримкою канадського уряду МОМ в Україні проводило глибоке дослідження як трудової, так і освітньої міграції [5]. Крім того, проблему міграції досліджували економісти, соціологи та географи: Л. Весельська [1], В. Джаман [2], О. Ніколаєць [9], Х. Фогел [15] та інші.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні сучасних тенденцій міграційних потоків українців до Польщі та обґрунтуванні заходів щодо їх сповільнення та зменшення масового від'їзду населення з України.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку України, міграція посіла місце однієї із найважливіших проблем в країні. Сучасні потоки українських трудових мігрантів набули небачених розмірів і цей процес продовжує набувати ще більших оборотів. Кожного року близько мільйона кваліфікованих та висококваліфікованих працівників покидають Україну заради пошуку нової роботи. Зараз українські працівники цінуються у всьому світі, за працьовитість, сумлінність, освіченість та не надто високі вимоги. І саме ці якості українських працівників є бажаними для польських роботодавців.

До 2013 року зовнішня трудова міграція до Польщі була незначною, але постійною, періодично мала тенденцію до зниження. Починаючи з 2013 року ситуація різко змінюється: відбувається різке збільшення мігрантів (рис. 1), яке пов'язане з загостренням економічної та політичної кризи, початком воєнного конфлікту на сході країни.

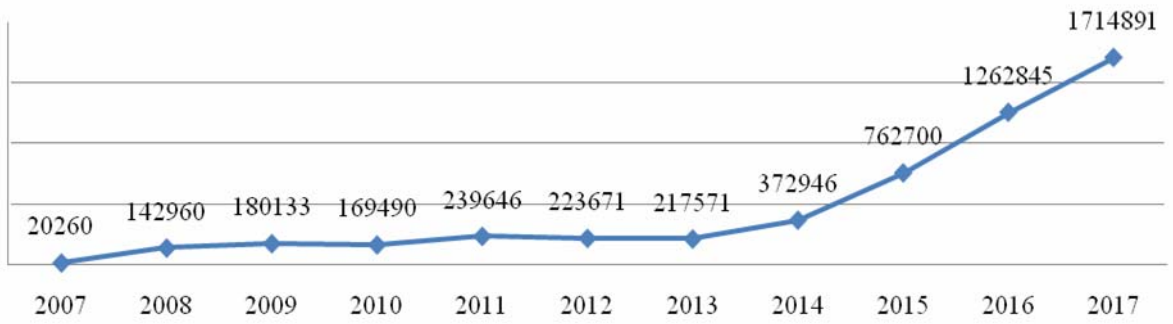

Рисунок 1 – Динаміка кількості заяв роботодавців про намір доручити роботу українцям
Джерело: складено авторами на основі джерела [11]

Найбільшу кількість працівників на польському ринку праці у відсотковому співвідношенні (51-60%) складають українці (рис. 2), коли з інших країн цей відсоток не перевищує 32%. Наразі, через переповнення українськими працівниками польського ринку праці, перед владою країни постала гостра проблема щодо його врегулювання та забезпечення високих соціальних гарантій для вітчизняного населення. Стала поширеною практика, коли польські роботодавці, віддавали перевагу працевлаштуванню українських мігрантів з причин сприятливого формування співвідношення між якістю виконуваної роботи та розміром заробітної плати. Відповідно це спричинило можливість для роботодавців не підвищувати заробітну плату вітчизняним працівникам і ставало додатковим поштовхом до збільшення міграції польських найманих працівників до Німеччини та Великої Британії. Вивільнені робочі місця з задоволенням заповнювали українські мігранти, особливо у таких секторах економіки, як сфера послуг, промисловість та сільське господарство.

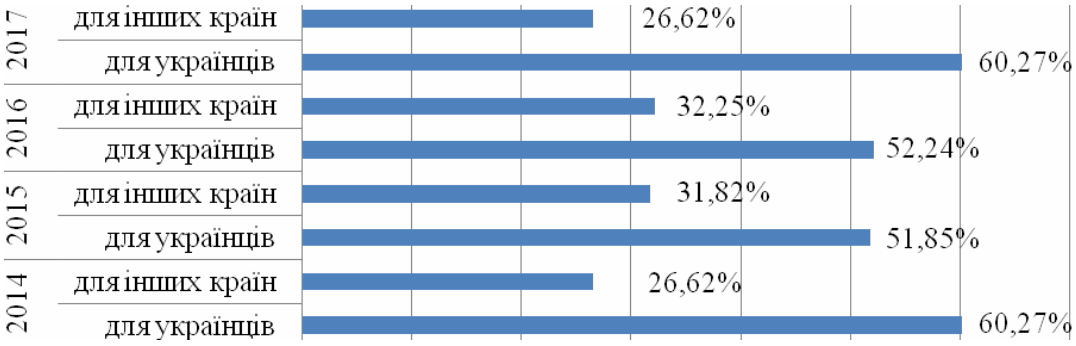

Рисунок 2 – Кількість дозволів на працю в Польщі, %
Джерело: складено авторами на основі джерела [11]

Починаючи з 2014 року на ринку праці Польщі відбувається стрімке зростання необхідності українських працівників у таких видах діяльності як адміністрування та допоміжна діяльність (зростання на 22,6%), проживання та харчування (зростання на 9,7%), охорона здоров'я та соціальна допомога (зростання на 9%), найбільш затребуваними є оператори машин та приладів (зростання на 19%), техніки та персонал середнього рівня(зростання на 14%), службовці офісу (зростання на 13%)[11].

Зараз усі галузі українського ринку праці справляються з такою великою кількістю втраченої робочої сили (нестача стала помітно відчутною у промисловості, сільськогосподарських галузях і сфері послуг), проте можливості ринку зменшуються. Розуміючи це, українська влада з 2017 року намагається виправити брак кваліфікованих працівників: помічник машиніста, токар, фрезерувальник, будівельник, бджоляр та інші, надаючи цим спеціальностям додаткові бюджетні місця в професійно-технічних закладах та підвищуючи на них стипендії. Всього за професіями загальнодержавного значення

розпочали навчання 2,5 тисячі учнів [10]. Однак, зазначені кроки ще не забезпечують необхідних зрушень. Для цього дуже важливо проводити зміни у трьох напрямках:робота з роботодавцями та надання їм всебічної допомоги у поліпшенні умов праці на промислових підприємствах; збільшення рівня заробітної плати,особливо за дефіцитними спеціальностями (професіями); розробити та підтримувати розвиток загальнодержавного інформаційного ресурсу, де постійно будуть відображатися поточні та прогнозні можливості ринку праці, зокрема за зазначеними професіями, реальні можливості та рівень оплати праці.

Українські трудові мігранти згідно термінів перебування за кордоном доцільно поділяти на дві категорії: короткострокових (від 3 місяців до року) та довгострокових (більше 2 років) (рис. 3). До довгострокових трудових мігрантів відносять осіб, які вже не мають наміру повертатися в Україну: особи, які отримали карту поляка та студенти-мігранти, які влаштувалися на роботу. Короткостроковими мігрантами визнаються такі дві категорії: ті, хто їдуть на заробітки, щоб прогодувати власну сім'ю та ті, хто їде заробити гроші для відкриття власного бізнесу, найчастіше закордоном. Саме для зменшення другої категорії (короткострокової міграції) було б доречно: інформувати населення про наявність вільних вакансій; про вільні ніші (сектори) економічної діяльності; стимулювати до відкриття власного бізнесу на батьківщині. Такі заходи позитивно впливатимуть на динаміку розвитку вітчизняної економіки.

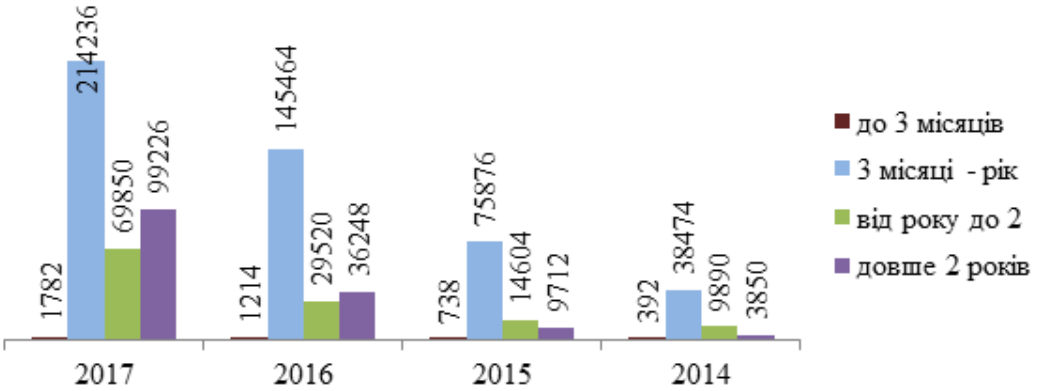

Рисунок 3 – Дозволи на працю в Польщі залежно від тривалості перебування у країні
Джерело: складено авторами на основі джерела [11]

Серед усіх трудових мігрантів найбільше страждають від нелегального працевлаштування саме з короткостроковим перебуванням, оскільки в таких випадках між роботодавцями та працівниками переважно укладається не трудова, а цивільно-правова угода. Найчастіше трудова угода – це домовленість в усній формі між працівником та роботодавцем. При такій угоді до соціальних фондів не сплачуються внески, працівник позбавлений соціального страхування та відсутній контроль за дотриманням трудових прав з боку роботодавця.

Для збільшення офіційного працевлаштування трудових мігрантів з боку польського уряду була запропонована система «освідчень» (заяви роботодавців про намір доручити роботу іноземцю) [8]. Застосування «освідчень» розширює можливості використання більш простої процедури видачі дозволів на роботу та доповнення існуючих рішень. Запровадження цієї системи має ряд позитивних ефектів: для роботодавців – скорочення часу, що необхідний для працевлаштування іноземця у зазначених професіях, на 14 або 21 дні після подання заявки на отримання дозволу на роботу; для іноземців – коротший термін очікування дозволу для початку роботи.

Отже, значна кількість українських трудових мігрантів на противагу створення ВВП у вітчизняній економіці, здійснює значний внесок в формування ВВП Польщі. Подальше збільшення кількості українських мігрантів на польському ринку праці може спричинити його перенасичення. Однак, це не зупинить міграційні потоки до інших розвинутих країн. Тим паче, що незабаром Німеччина має намір спростити процедуру працевлаштування для іноземців. Для України це означає, що загостряться не тільки демографічні та економічні

проблеми, але й поглибиться кадрова криза. Тому, для того щоб зберегти та повернути втрачені людські ресурси, українському уряду необхідно якнайшвидше приймати комплексні рішення щодо усунення причин та наслідків трудової міграції.

В Україні державна міграційна політика повинна бути спрямована на відтворення соціального капіталу, мінімізації негативних і посилення позитивних ефектів міжнародної трудової міграції, проведення виваженої демографічної політики, забезпечення розвитку соціальних інститутів та відповідного зростання соціальних інвестицій, спрямованих на розвиток людини та суспільства, підвищення добробуту суспільства, побудову партнерських відносин у бізнесі, впровадження корпоративної етики [4]. Тобто для подолання визначених проблем та з метою забезпечення позитивних зрушень в регулюванні міграційних процесів необхідно, в першу чергу, повністю реформувати міграційну політику, спираючись на реалії сьогодення, провести ряд реформ в економічній, соціальній, правовій та освітній сферах (табл. 1) та налагодити тісну співпрацю із закордонними міграційними службами для протидії нелегальній міграції.

Таблиця 1 – Причини, негативні наслідки та напрями регулювання трудової міграції в Україні

Причини та негативні наслідки	Шляхи подолання
Економічна та політична нестабільність та криза	– розробити довгострокову економічну стратегію розвитку держави; – своєчасно корегувати поточну економічну політику; – вдосконалювати чинну законодавчу базу та систему державного регулювання; – сприяти демонополізації ринків товарів та послуг і підвищувати привабливість підприємницького середовища для іноземних інвестицій; – збільшувати обсяги державного інвестування в розвиток економічної інфраструктури; – стимулювати перехід до високотехнологічного виробництва
Низька заробітна плата	– підвищувати рівень заробітних плат; – знижувати розміри сплати соціальних внесків роботодавцями
Можливість реалізувати себе у вітчизняній економіці	– створити відповідні умови для спрощення ведення малого та середнього бізнесу; – розробляти програми підтримки та стимулювання бізнесу, які спрямовані на розвиток інноваційності
Низький рівень розвитку системи дотримання соціального захисту	– розробити та реалізовувати санкції за порушення чинного законодавства у частині соціального захисту працівників; – запровадити ряд законів, які сформують механізм виплат пенсійних накопичень для трудових мігрантів
Відтік кваліфікованих кадрів	– встановити принципи та стандарти законодавчого регулювання зовнішньої трудової міграції; – створити сприятливі умови та забезпечити розвиток інноваційної та наукової діяльності в організаціях, установах, підприємствах
Підвищення кількості нелегальних трудових мігрантів	– створити основу більш повної законодавчої регламентації прав трудових мігрантів; – забезпечити виконання Угод з ЄС про статус трудових мігрантів; – формувати повноцінний комплекс кримінально-правових заходів для протидії нелегальній міграції; – застосовувати жорсткі санкції стосовно роботодавців, які наймають на роботу нелегальних працівників і припиняти існування фірм, які сприяють нелегальному працевлаштуванню

Джерело: складено авторами

Таким чином, сьогодні,щоб не відбувалося поглиблення деструктивних процесів в Україні, необхідно в першу чергу:реформувати міграційну політику держави з метою переходу від ситуативного до стратегічного управління, визначити стратегію вдосконалення та подальшого її розвитку; провести реорганізацію державних органів з метою уточнення функцій та задач відомств; провести комплексні заходи на загальнодержавному, регіональному та міжнародному рівнях щодо узгодження діяльності та формування співпраці органів державної влади задіяних у регулювання міграційних процесів. Суттєві ускладнення в міграційній політиці, крім несприятливої економічної та політичної ситуації спричиняються відсутністю узгодженої практики взаємодії значної кількості органів державної влади, які займаються формуванням та реалізацією міграційної політики в Україні: Міністерство внутрішніх справ України, Державна міграційна служба, Державна прикордонна служба, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Міністерство закордонних справ України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство освіти і науки України, Державна служба зайнятості України, Державна інспекція України з питань праці та Служба безпеки України. Не виконують свого цільового призначення щодо покращення стану у міграційній сфері країни (попри наближення українського законодавство до європейського) прийняті найважливіші документи, які регулюють міграційні процеси в Україні – Концепція державної міграційної служби та Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року [8; 13].

Оскільки за останні декілька років найбільша кількість мігрантів припадає на країни-члени ЄС, то вдосконалення чинного законодавства у сфері міграційної політики, насамперед, необхідно реформувати із приведення дійсного законодавства до європейських та міжнародних стандартів захисту прав людини. Для цього необхідно використовувати позитивний досвід європейських країн з урахуванням усіх аспектів політичного, економічного та культурного розвитку України, посилити співпрацю з іншими країнами за допомогою ухвалення угод між країнами-реципієнтами та забезпечити виконання вже існуючих угод таких, як Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р., Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів та документів Міжнародної організації праці. Крім того, позитивну роль відіграє забезпечення підсилення керівної ролі держави та її органів, які управляють міграційними потоками та допомагають із працевлаштуванням не тільки в Україні, а й за кордоном (Державна служба зайнятості та посольства в країна-реципієнтах).

Наразі вагомою проблемою для України залишається нелегальна трудова міграція, яка потребує невідкладних реформувань, зокрема повноцінного комплексу протидії нелегальній міграції, налагодження співпраці українських служб з закордонними з метою встановлення на законодавчому рівні жорстких санкцій щодо роботодавців та посередників, які влаштовують нелегально працівників.

Надалі необхідно стабілізувати економічну, політичну ситуацію в країні та зменшити рівень корумпованості державних органів влади, що призведе до збільшення інвестицій в українські підприємства та організації, появі нових робочих місць, підвищення заробітної плати та інше.

Для належного управління та контролю за міграційними процесами необхідно впровадити ефективну автоматизовану систему постійного моніторингу трудових мігрантів, як легальних, так і нелегальних. Це можуть робити спеціальні органи або спеціальний сектор науки, що забезпечать владу достовірною статистичною інформацією. Дана інформація слугуватиме основою для прогнозування, планування та швидкого виявлення наявних проблем або негативних зрушень, які в свою чергу будуть сприяти швидкому прийняттю рішень щодо їх запобігання та подолання.

Крім того, більшість довгострокових трудових мігрантів зустрічаються із проблемою адаптування в іншій країні. Не дивлячись на те, що польська культура дуже близька до української, мігранти відчувають значну різницю в менталітетах країн та потребують соціальної, культурної та психологічної допомоги. Для допомоги потенційним трудовим

мігрантам доцільно буде запровадити співпрацю між агентствами з пошуку праці за кордоном та державними службами зайнятості. Останні в свою чергу будуть надавати юридичні консультації, надавати інформацію про особливості культури та звичаїв майбутньої країни працевлаштування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сьогодні масштаби зовнішньої трудової міграції набули небачених розмірів, однак, статистична інформація, що подається державними органами, не відображає реальний стан. Щоб зменшити масову міграцію населення необхідно використовувати адміністративні інструменти та сприяти удосконаленню соціально-економічного механізму. Відсутність постійного моніторингу стану трудової міграції українців та відповідно недостатня інформаційна забезпеченість, а також неузгодженість дій уряду загострюють окреслену проблему. Саме удосконалення чинного законодавства, впровадження ефективної системи моніторингу трудової міграції, удосконалення міграційної політики та активні заходи щодо розвитку людського капіталу здатні забезпечити сповільнення темпів масової трудової міграції українців.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку мають бути зосереджені на вивченні нормативно-правової бази та світового досвіду регулювання міграційних процесів і обґрунтуванні можливостей їх використання в Україні.

Список літератури

1. Весельська Л. А. Поняття міграція та міграційний процес у сучасних наукових концепціях [Електронний ресурс] / Л. А. Весельська // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Державне управління. – 2018. – Т. 29(68), № 1. – С. 8-12. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sntvupa_2018_29_1_4
2. Джаман В. О. Псевдотуристичні потоки української еміграції в Італію. Структура та особливості поширення [Електронний ресурс] / В. О. Джаман, К. В. Владійчук// Географія та туризм. – 2012. – Вип. 20. – С. 198-204. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2012_20_30
3. Інститут громадської думки в Польщі CBOS [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://www.cbos.pl/PL/publikacje/diagnozy.php
4. Карпенко А. В. Вплив міжнародної трудової міграції на соціально-економічний стан України [Текст] / А. В. Карпенко, Н. М. Карпенко // Економіка, бізнес-адміністрування, право: Міжнародний науковий журнал Київського університету ринкових відносин. – 2017. – Вип. № 2 (2). – С. 40-53.
5. Малиновська О. А. Міграційна політика в Україні: формування, зміст, відповідність сучасним вимогам [Електронний ресурс].] / О. А. Малиновська – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ier.com.ua/files//publications/Policy_Briefing_Series/PB_01_migration_2013_ukr.pdf.
6. Малиновська О. А. Перекази мігрантів з-за кордону: обсяги, канали, соціально-економічне значення [Електронний ресурс] / О. А. Малиновська // національний інститут стратегічних досліджеь Серія «Економіка». Випуск 18. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Malinovska-2649a.pdf.
7. Малиновська О. Трудова міграція: виклики та наслідки для України та Польщі [Електронний ресурс] / О. Малиновська, М. Ярошевич. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: http://kvpu.org.ua/uk/news/5/2797-trudovamihratsiiavyklykytanaslidkydliaukrainytapolshchi.
8. Міграція як чинник розвитку в Україні [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf.
9. Ніколаєць О. Ю. Вплив зовнішньої трудової міграції на розвиток економіки України [Електронний ресурс] / О. Ю. Ніколаєць // Економіка та держава. – 2018. – № 9. – С. 87-90.
10. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://mon.gov.ua/ua
11. Офіційний сайт Міністерства праці та соціальної політики Республіки Польща [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://www.mpips.gov.pl/
12. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://sp.niss.gov.ua/autors/159/
13. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80
14. Стадний Є. Українські студенти за кордоном: факти та стереотипи [Електронний ресурс] / Є. Стадний. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-za-kordonom-fakty-ta-stereotypy.

15. Фогел Х. Є. Європеїзація міграційної політики Польщі [Електронний ресурс] / Х. Є. Фогел // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Історія. Політологія. – 2017. – Вип. 18. – С. 389-399. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_ip_2017_18_49

References

1. Veselska, L.A. (2018). Poniattia mihratsiia ta mihratsiinyi protses u suchasnykh naukovykh kontseptsiiakh [A concept of migration and migratory process in modern scientific conceptions] *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia : Derzhavne upravlinnia –Scientists message of the V.I. Vernadsky Taurida National University:State administration* 29(68), № 1, 8-12 [in Ukrainian].
2. Dzhaman, V.O. & Vladiichuk, K.V. (2012). Psevdoturystychni potoky ukrainskoi emihratsii v Italiiu. Struktura ta osoblyvosti *poshyrennia [Fake tourist streams of Ukrainian emigration to Italy. Structure and features of distribution] Geography and tourism 20, 198-204* [in Ukrainian].
3. Instytut hromads'koi dumky v Pol'schi SBOS [Centre for Public Opinion Research] (n.d.). *cbos.pl*. Retrieved from https://www.cbos.pl/PL/publikacje/diagnozy.php [in Ukrainian].
4. Karpenko, A.V., & Karpenko, N.M. (2017). Vplyv mizhnarodnoi trudovoi mihratsii na sotsial'no-ekonomichnyj stan Ukrainy [The impact of international labor migration on the socio-economic situation in Ukraine]. *Ekonomika, biznes-administruvannia, pravo: Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal Kyivs'koho universytetu rynkovykh vidnosyn – International science Journal of Kyiv University for Market Relations: Economics. Business Administration. Law, 2 (2)*, 40-53 [in Ukrainian].
5. Malynovs'ka, O.A. (2014). Perekazy mihrantiv z-za kordonu: obsiahy, kanaly, sotsial'no-ekonomichne znachennia [Migrants' transfers from abroad: volumes, channels, socio-economic importance]. *Natsional'nyj instytut stratehichnykh doslidzhe' Seriia «Ekonomika» – National Institute for Strategic Studies Series «Economic», 18*. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Malinovska-2649a.pdf [in Ukrainian].
6. Malynovs'ka, O., & Yaroshevych, M. (2018). Trudova mihratsiia: vyklyky ta naslidky dlia Ukrainy ta Pol'schi [Labor migration: challenges and implications for Ukraine and Poland]. *kvpu.org.ua*. Retrieved from http://kvpu.org.ua/uk/news/5/2797-trudovamihratsiiavyklykytanaslidkydliaukrainytapolshchi [in Ukrainian].
7. Malynovs'ka, O.A. (2014). Mihratsijna polityka v Ukraini: formuvannia, zmist, vidpovidnist' suchasnym vymoham [Migration Policy in Ukraine: formation, content, compliance with modern requirements]. *ier.com.ua*. Retrieved from http://www.ier.com.ua/files//publications/Policy_Briefing_Series/PB_01_migration_2013_ukr.pdf [in Ukrainian].
8. Mihratsiia iak chynnyk rozvytku v Ukraini [Migration as an enabler of development in Ukraine]. *iom.org.ua.* Retrieved from http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf [in Ukrainian].
9. Nikolaiets, O.Yu. (2018) *Vplyv zovnishnoi trudovoi mihratsii na rozvytok ekonomiky Ukrainy [Influence of external labour migration on development of economy of Ukraine] Ekonomika ta derzhava – Economy and government, 9, 87-90* [in Ukrainian].
10. Ofitsijnyj sajt Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [Official site of the Ministry of Education and Science of Ukraine]. *mon.gov.ua*. Retrieved from https://mon.gov.ua/ua [in Ukrainian].
11. Ofitsijnyj sajt Ministerstva pratsi ta sotsial'noi polityky Respubliky Pol'scha [Official site of the Ministry of Family, Labour and Social Policy of the Republic of Poland]. *mpips.gov.pl*. Retrieved from https://www.mpips.gov.pl/ [in Ukrainian].
12. Ofitsijnyj sajt Natsional'noho instytutu stratehichnykh doslidzhen' [Official site of the National Institute for Strategic Studies Series]. *sp.niss.gov.ua.* Retrieved from http://sp.niss.gov.ua/autors/159/ [in Ukrainian].
13. Pro skhvalennia Stratehii derzhavnoi mihratsiinoi polityky Ukrainy na period do 2025 roku [About approved Strategy of the state migration policy of Ukraine for the period up to 2025]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80 [in Ukrainian].
14. Stadnyj, Ye. (2017). Ukrains'ki studenty za kordonom: fakty ta stereotypy [Ukrainian students abroad. Facts and stereotypes]. *cedos.org.ua.* Retrieved from https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-za-kordonom-fakty-ta-stereotypy [in Ukrainian].
15. Fohel, Kh.Ye. (2017). Yevropeizatsiia mihratsiinoi polityky Polshchi [European migration politics of Poland] *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriia : Istoriia. Politolohiia. – Announcer of the Mariupol state university. History.Political science, 18, 389-399* [in Ukrainian].

Andrii Karpenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Hanna Zasorina
Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya, Ukraine

Modern Realities of Ukrainians Labor Migration to Poland

For today in Ukraine is observing the mass movement of population for work to others countries. It is caused by the row of negative internal factors: economic crisis, political instability, low level of life, desire to self-realization and ect. However, statistical information that is given by government organs doesn't represent the real state of situation. Accordingly from the side of government organs of power there isn't the substantial reacting for reduction of negative consequences. For the time being Ukrainian labor migrants are going to work to Germany, Russia, Czech Republic and other countries, but the major migration stream is directed to Poland. Therefore it is very important to investigate the modern tendencies of migratory streams of Ukrainians to Poland and offer measures for to stay and reduction of exodus of population from Ukraine.

In the article are considered dynamics and methods of employment of Ukrainians to Poland. The structure of migrants is certain of sphere of activity and are educed the most needed professions for Ukrainians by the Polish employers. There are certain the temporal borders of staying migrants in Poland and their reasons of departure: short-term migrants (earnings of money are for opening their own business), long-term migrants (desire to remain to live in other country). The evaluation of influence of modern tendencies of migratory processes is executed not only to the home market of labor but also to Poland. There are exposed the basic factors and negative consequences of external labor migration. On the basis of statistical information and available in Ukraine legal base that regulates migration, reasonable measures are worked out in relation to the improvement of home migratory politics in modern crisis position with the aim of reduction of migratory streams.

For reduction of migratory processes it is necessary to use administrative instruments and provide to work socio-economic mechanism. It is necessary to pay attention to removal and prevention of available causes and effects of labor migration through the improvement of current legislation, introduction of the effective system monitoring of migrants.

migration, labor migration, external labor migration, illegal migration, migration policy

Одержано (Received) 09.12.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 18.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 331.5:332.1 **JEL Classification: O15, R11, R23**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).114-123

Н.С. Красножон, канд. екон. наук
Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Аналіз відповідності кадрового забезпечення регіонів потребам інноваційної економіки

У статті проведено аналіз відповідності кадрового забезпечення регіонів потребам інноваційного розвитку економіки України. Запропоновано складові оцінювання у сферах активізації взаємодії влади, освіти, науки, бізнесу, інноваційної зайнятості, підготовки фахівців інноваційного типу, забезпечення результативності інноваційної діяльності. Проведено інтегральну оцінку стану кадрового забезпечення за регіонами України в умовах інноваційних змін. Визначено напрями поліпшення кадрового забезпечення національної економіки відповідно до потреб інноваційного розвитку.

кадрове забезпечення, інноваційний розвиток, регіон, інноваційна зайнятість, підготовка фахівців, результат інноваційної діяльності

Н.С. Красножон, канд. экон. наук
Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Анализ соответствия кадрового обеспечения регионов потребностям инновационной экономики

В статье проведен анализ соответствия кадрового обеспечения регионов потребностям инновационного развития экономики Украины. Предложены составляющие оценки в сферах активизации взаимодействия власти, образования, науки, бизнеса, инновационной занятости, подготовки специалистов инновационного типа, обеспечения результативности инновационной деятельности. Осуществлена интегральная оценка состояния кадрового обеспечения по регионам Украины в условиях инновационных изменений. Определены направления улучшения кадрового обеспечения национальной экономики в соответствии с потребностями инновационного развития.

кадровое обеспечение, инновационное развитие, регион, инновационная занятость, подготовка специалистов, результат инновационной деятельности

© Н.С. Красножон, 2018

Постановка проблеми та її актуальність. Як свідчить світовий досвід, саме активізація використання інновацій регіонами країни дозволяє досягти високої технологічної незалежності компаній, забезпечує зростання їх ефективності і конкурентоспроможності, що сприяє економічному розвитку як на регіональному, так і на національному рівні та дозволяє досягти істотного підвищення доходів і якості життя населення [4]. При цьому спроможність територій забезпечувати високі темпи інноваційного розвитку залежить від наявності кадрів інноваційного типу, які складають ядро кадрового потенціалу інноваційно-орієнтованого підприємства.

Сучасна економіка вимагає не простого збільшення кількості освічених працівників, а фахівців якісно нового типу, не вузьких фахівців, а таких, що володіють фундаментальними знаннями, інноваційним типом мислення, здатні ефективно використовувати нові інформаційні технології, готові до роботи в колективі [10].

Цілком слушним є твердження, що за сучасних умов знання стають вирішальними і перетворюються на джерело багатства, яке можна накопичувати і застосовувати як головний фактор інноваційного розвитку та конкурентоспроможності країни та її регіонів [14].

Таким чином, на перший план виступають проблеми не тільки забезпечення відповідності кількісних кадрових потреб територій у розрізі професій і спеціальностей (хоча в умовах стрімкого погіршення демографічної і міграційної ситуації в державі і їх значущість суттєво зростає), але й принципової зміни підходи до забезпечення якості кадрового потенціалу та його здатності до ефективної праці в умовах інноваційних змін в економіці, технологіях, суспільних процесах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні та практично-прикладні аспекти забезпечення кадрових потреб в умовах інноваційного розвитку національної економіки досліджують такі вітчизняні вчені, як: О.А. Грішнова, Г.Ю. Міщук [1], І.Л. Жук [2], В.С. Загорський [3], Н.С. Куцай [4], А.О. Левченко [5], О.М. Левченко, О.В. Ткачук, І.О. Царенко [6], Н. Рудь [8], М.В. Семикіна [9], Л.В. Синиця, К.М. Буряк [10], О.І. Трохимець [11], Г.О. Холодний [13], О.В. Сторожук, О.В. Заярнюк [14] та ін.

Зокрема, О.А. Грішнова та Г.Ю. Міщук досліджують сутність, види, особливості реалізації соціальних інновацій у трудовій сфері [1]. І.Л. Жук вивчає новітні тенденції розвитку видів та форм інноваційної зайнятості [2]. Предметом досліджень Н.С. Куцай є сучасний стан, проблеми та перспективи кадрового забезпечення інноваційного розвитку регіону [4]. А.О. Левченко визначає стан і тенденції розвитку людських ресурсів в Україні у вимірі міжнародних порівнянь [5]. Автори досліджень [6] та [14] акцентують увагу на питаннях кадрового забезпечення розвитку інноваційно-інтегрованих структур в Україні. Н. Рудь характеризує концептуальні основи кадрового забезпечення інноваційних процесів у регіонах [8]. М.В. Семикіна досліджує соціально-економічні перешкоди на шляху підвищення якості трудоресурсного забезпечення регіону [9]. Л.В. Синиця та К.М. Буряк зосереджують увагу на вивченні передумов моделювання кадрового забезпечення інноваційного розвитку підприємств [10].

Проведений аналіз свідчить, що, незважаючи на значну увагу з боку вітчизняних дослідників до різних аспектів кадрового забезпечення національної економіки, подальших наукових досліджень потребують питання комплексного оцінювання стану кадрового забезпечення у розрізі територій, виявлення регіональних асиметрій та пошуку шляхів їх подолання в умовах інноваційного розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз відповідності кадрового забезпечення регіонів потребам інноваційної економіки та обґрунтування напрямів розвитку кадрового потенціалу для інноваційно-інтегрованих структур.

Виклад основного матеріалу. Основними етапами проведення аналізу є визначення його мети, основних складових та конкретних показників оцінювання, обрання методу оцінки, безпосереднє здійснення оцінювання, формулювання висновків та рекомендацій щодо поліпшення стану досліджуваного явища чи процесу.

За сучасних умов вважаємо за доцільне виокремити чотири основні складові відповідності кадрового забезпечення регіонів потребам інноваційного розвитку економіки (рис. 1). Зважаючи на наявність вітчизняної статистичної бази, безпосередньому кількісному виміру підлягають три з них: сфера підготовки фахівців інноваційного типу, сфера інноваційної зайнятості та сфера забезпечення результативності інноваційної діяльності.

Реалізація науково-освітніх програм підготовки кадрів для науково-інноваційної сфери забезпечить інтеграцію різних ресурсів, залучення представників реального сектора економіки в якості експертів і консультантів у розробку програм та їх реалізацію, що дозволить: сформувати ринок освітніх послуг із підготовки фахівців за пріоритетними напрямами розвитку економіки регіону; вирішити проблеми підготовки та перепідготовки кадрів для підприємств регіону та сусідніх регіонів; створити систему кадрового супроводу розвитку науково-інноваційної сфери регіону [8].

До складових оцінювання рівня компетентностей фахівців інноваційного типу можна віднести: змістовно-професійну компоненту (визначення ступеня володіння навичками щодо оцінювання обсягу опанованих знань, умінь, ступеню успішності використання професійних знань, умінь); мотиваційно-ціннісну компоненту (дослідження сформованості відповідних якостей, таких як фіксація прояву ініціативності, активності, власної думки, залучення додаткової інформації, а також рівня мотивації, дотримання відповідних правил поведінки); рефлексивну компоненту (оцінка особистості та рівня реалізації певної поведінки, виконання дій, спілкування і взаємодії з колегами, керівництвом підприємства) [13].

Рисунок 1 – Складові оцінювання відповідності кадрового забезпечення регіонів потребам інноваційного розвитку економіки в Україні

Джерело: складено автором

Базуючись на міжнародній та вітчизняній методології статистичних досліджень, проведемо аналіз ключових показників кадрового забезпечення регіонів відповідно до потреб інноваційного розвитку економіки України за такими показниками:

$П_1$ – чисельність студентів закладів вищої освіти III-IV рівнів акредитації у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення;

$П_2$ – чисельність аспірантів та докторантів на 100 тис. осіб наявного населення;

$П_3$ – кількість виконавців наукових досліджень і розробок у розрахунку на 1000 осіб зайнятого населення у віці 15-70 років;

$П_4$ – питома вага працюючих на інноваційно активних підприємствах, %;

$П_5$ – рівень інноваційної активності підприємств промисловості, %;

$П_6$ – обсяг реалізованої інноваційної продукції, % до обсягу реалізації;

$П_7$ – сумарний індекс інновацій, %.

За першим з наведених показників регіони України у 2017 році характеризувалися наступним рейтингом (рис. 2).

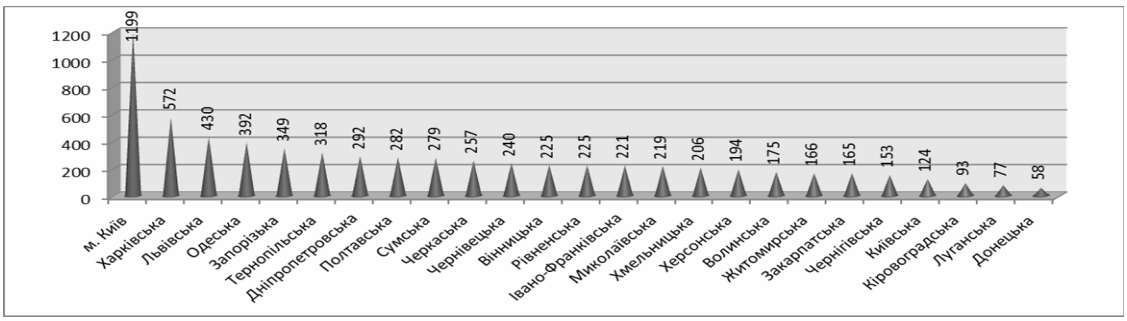

Рисунок 2 – Рейтинг регіонів України за чисельністю студентів закладів вищої освіти III-IV рівнів акредитації у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, 2017 рік

Джерело: побудовано і розраховано автором за даними [11, с. 30, 129]

На першому місці знаходилося м. Київ із чисельністю студентів закладів вищої освіти III-IV рівнів акредитації у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення у кількості 1199 осіб, на останньому – Донецька обл. (58 осіб). Тобто різниця між максимальним і мінімальним значеннями склала понад 20 разів.

Стосовно чисельності аспірантів та докторантів на 100 тис. осіб наявного населення у 2017 році (рис. 3), лідером також є м. Київ (335 осіб), тоді як у 19 регіонах із 25 цей показник не перевищував 50 осіб.

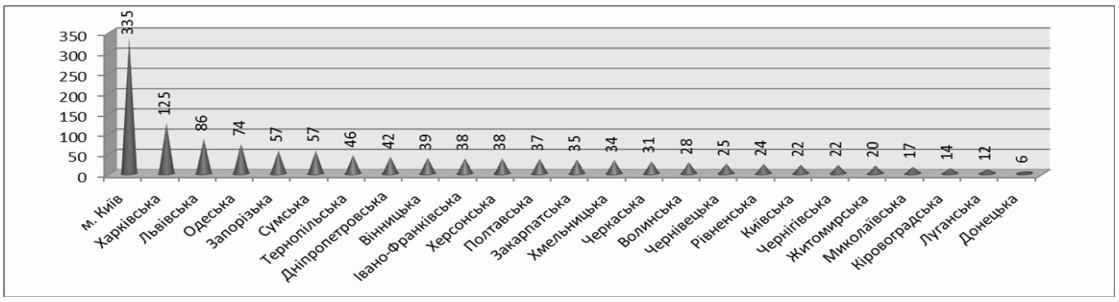

Рисунок 3 – Рейтинг регіонів України за чисельністю аспірантів та докторантів на 100 тис. осіб наявного населення, 2017 рік

Джерело: побудовано і розраховано автором за даними [11, с. 30; 7, с. 19, 25]

Кількість виконавців наукових досліджень і розробок у розрахунку на 1000 осіб зайнятого населення у віці 15-70 років (за даними Євростату у 2015 році) в Україні складала 7,5 осіб, тоді як у Польщі і Болгарії – по 10,0 осіб, у Словаччині – 12,0 осіб, в Естонії – 16,1 осіб, в Литві – 16,7 осіб, в Угорщині – 13,5 осіб, в Іспанії – 19,1 осіб, у Чехії – 20,3 осіб, у Словенії – 22,9 осіб, в Німеччині – 23,4 осіб [11, с. 76].

Розрахований аналогічний показник за регіонами України у 2017 році свідчить, що у 2017 році значення по Україні в цілому знизилося до 6,06 осіб. При цьому спостерігається суттєва диференціація за регіонами – від 32,23 особи у м. Києві до 0,3 особи у Донецькій області. Також, тільки три із наявних 25 регіонів мають значення, більше за середньодержавне (м. Київ, Харківська та Дніпропетровська області), а 14 територій мають значення менше, ніж дві особи виконавців наукових досліджень і розробок у розрахунку на 1000 осіб зайнятого населення (рис. 4).

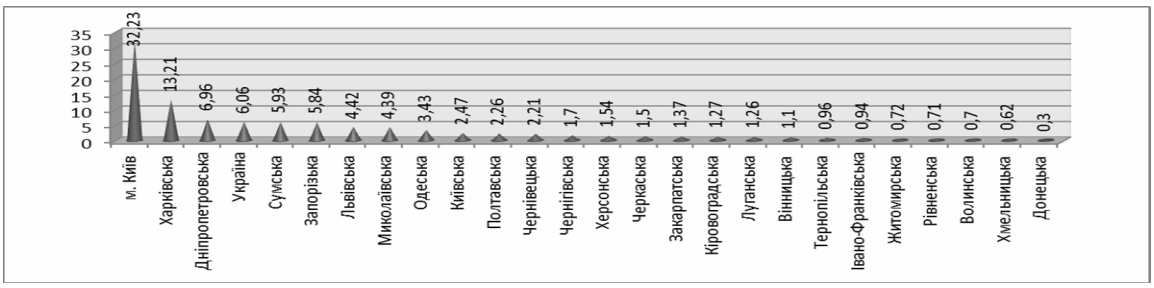

Рисунок 4 – Рейтинг регіонів України за кількістю працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, на 1000 осіб зайнятого населення, 2017 рік

Джерело: побудовано і розраховано автором за даними [11, с. 52; 7, с. 35]

Питома вага працюючих на інноваційно активних підприємствах (рис. 5) коливалася від 58,6% у Запорізькій обл. до 16,9% у Чернівецькій обл.

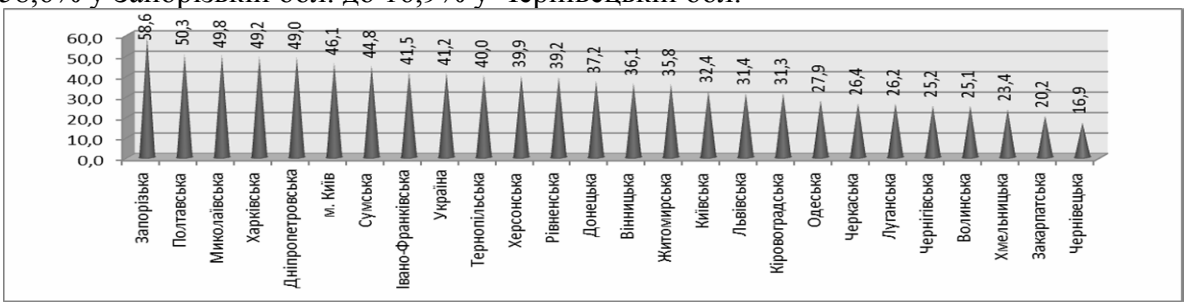

Рисунок 5 – Рейтинг регіонів України за питомою вагою працюючих на інноваційно активних підприємствах у 2014-2016 рр., % до загальної кількості працюючих обстежених підприємств, 2017 рік

Джерело: побудовано автором за даними [7, с. 117]

Найвищий рівень інноваційної активності підприємств промисловості (рис. 6) зафіксовано у Харківській обл. (28,1%), найнижчий – у Хмельницькій обл. (5,7%).

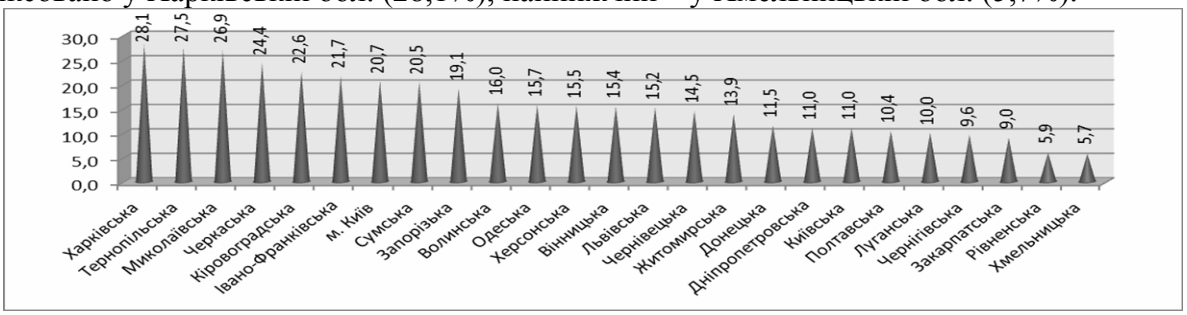

Рисунок 6 – Рейтинг регіонів України за рівнем інноваційної активності підприємств промисловості, %

Джерело: побудовано автором за даними [7, с. 86]

За обсягом реалізованої інноваційної продукції (рис. 7) лідирувала Запорізька обл. (2,4%), натомість у 15 регіонах країни цей показник був менше 1,0%.

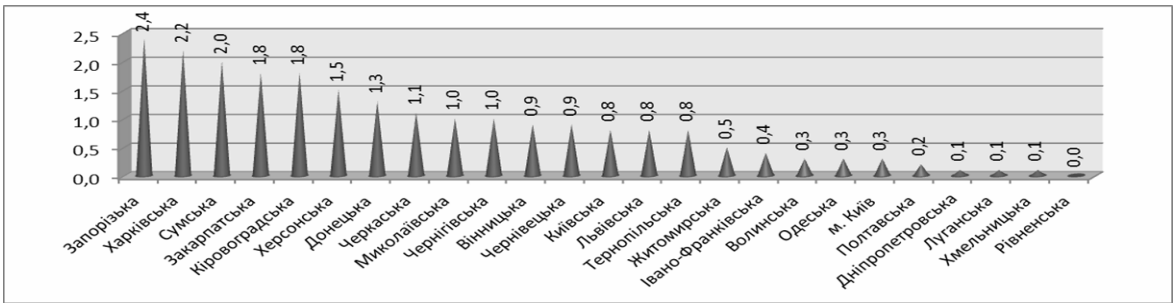

Рисунок 7 – Рейтинг регіонів України за обсягом реалізованої інноваційної продукції, %

Джерело: побудовано автором за даними [7, с. 102]

За сумарним індексом інновацій (рис. 8) перше місце займала Харківська обл. (64,1%), останнє – Чернівецька обл. (10,2%).

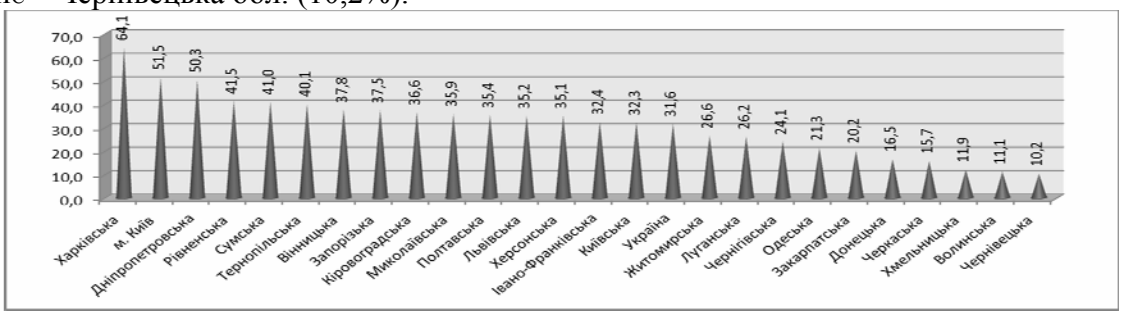

Рисунок 8 – Рейтинг регіонів України за сумарним індексом інновацій (СІІ) у 2014-2016 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними [7, с. 145]

Узагальнення результатів проведеного дослідження проведемо за допомогою методу інтегрального оцінювання, який дозволяє здійснити комплексну оцінку за низкою показників. Слід відзначити, що всі вищенаведені показники можуть бути віднесені до «стимуляторів», однак мають різні одиниці виміру, що зумовлює необхідність їх стандартизації. З цією метою використаємо метод стандартизації ознакових множин на основі відношень (формула 1):

$$z_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_i^{\max}}, \quad (1)$$

де z_{ij} – стандартизоване значення *i-го* показника у *j-го* об'єкта;

x_{ij} – значення *i-го* показника у *j-го* об'єкта;

$x_i^{\max}$ – максимальне значення показника.

Інтегральний показник відповідності кадрового забезпечення потребам інноваційної економіки для кожного з регіонів визначаємо за формулою (2):

$$П_{інт} = (П_1^{ст} + П_2^{ст} + П_3^{ст} + П_4^{ст} + П_5^{ст} + П_6^{ст} + П_7^{ст}) / 7, \quad (1)$$

де $П_{інт}$ – інтегральний індекс для регіону;

$П_1^{ст} \ldots П_7^{ст}$ – стандартизовані значення для регіону за показниками 1 – 7.

Розрахункові значення інтегрального показника відповідності кадрового забезпечення потребам інноваційної економіки за регіонами України у 2017 р. наведено у табл. 1.

Таблиця 1 – Результати розрахунку інтегрального показника відповідності кадрового забезпечення потребам інноваційної економіки за регіонами України у 2017 р.

Регіони	$П_1^{ст}$	$П_2^{ст}$	$П_3^{ст}$	$П_4^{ст}$	$П_5^{ст}$	$П_6^{ст}$	$П_7^{ст}$	$П_{інт}$
Вінницька	0,188	0,116	0,034	0,616	0,548	0,375	0,590	0,352
Волинська	0,146	0,084	0,022	0,428	0,569	0,125	0,173	0,221
Дніпропетровська	0,244	0,125	0,216	0,836	0,391	0,042	0,785	0,377
Донецька	0,048	0,018	0,009	0,635	0,409	0,542	0,257	0,274
Житомирська	0,138	0,060	0,022	0,611	0,495	0,208	0,415	0,278
Закарпатська	0,138	0,104	0,043	0,345	0,320	0,750	0,315	0,288
Запорізька	0,291	0,170	0,181	1,000	0,680	1,000	0,585	0,558
Івано-Франківська	0,184	0,113	0,029	0,708	0,772	0,167	0,505	0,354
Київська	0,103	0,066	0,077	0,553	0,391	0,333	0,504	0,290
Кіровоградська	0,078	0,042	0,039	0,534	0,804	0,750	0,571	0,403
Луганська	0,064	0,036	0,039	0,447	0,356	0,042	0,409	0,199
Львівська	0,359	0,257	0,137	0,536	0,541	0,333	0,549	0,387
Миколаївська	0,183	0,051	0,136	0,850	0,957	0,417	0,560	0,450
Одеська	0,327	0,221	0,106	0,476	0,559	0,125	0,332	0,307
Полтавська	0,235	0,110	0,070	0,858	0,370	0,083	0,552	0,326
Рівненська	0,188	0,072	0,022	0,669	0,210	0,000	0,647	0,258
Сумська	0,233	0,170	0,184	0,765	0,730	0,833	0,640	0,508
Тернопільська	0,265	0,137	0,030	0,683	0,979	0,333	0,626	0,436
Харківська	0,477	0,373	0,410	0,840	1,000	0,917	1,000	0,717
Херсонська	0,162	0,113	0,048	0,681	0,552	0,625	0,548	0,390
Хмельницька	0,172	0,101	0,019	0,399	0,203	0,042	0,186	0,160
Черкаська	0,214	0,093	0,047	0,451	0,868	0,458	0,245	0,339
Чернівецька	0,200	0,075	0,069	0,288	0,516	0,375	0,159	0,240
Чернігівська	0,128	0,066	0,053	0,430	0,342	0,417	0,376	0,259
м. Київ	1,000	1,000	1,000	0,787	0,737	0,125	0,803	0,779

Джерело: розраховано автором

Отже, рейтинг регіонів України за значеннями інтегрального показника відповідності кадрового забезпечення потребам інноваційної економіки має наступний вигляд (рис. 9): лідерами є такі регіони, як м. Київ (0,779), Харківська обл. (0,717), Запорізька обл. (0,558), Сумська обл. (0,508) та Миколаївська обл. (0,450). Водночас, найнижчі значення мали місце у Хмельницькій обл. (0,160), Луганській обл. (0,199), Волинській обл. (0,221).

Отримані значення інтегральних показників за регіонами України можуть слугувати базовою основою під час формування стратегій соціально-економічного розвитку відповідних територій, а також розробки загальнодержавної стратегії розвитку кадрового потенціалу в умовах формування інноваційної моделі економіки.

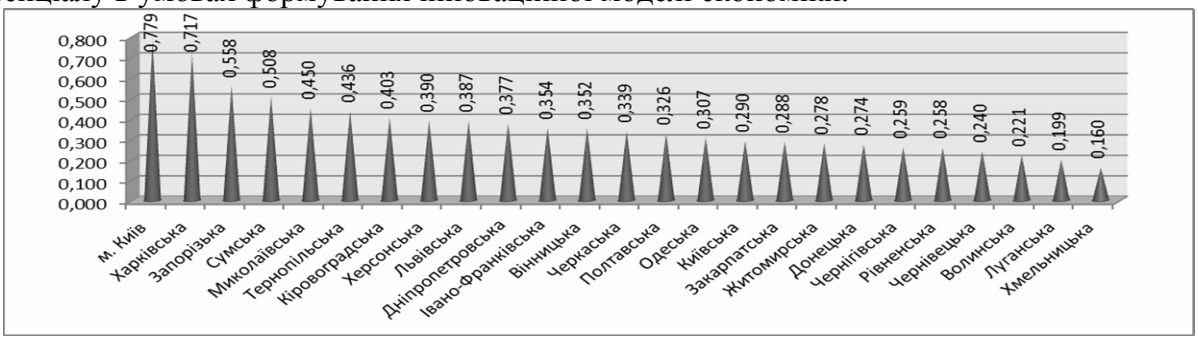

Рисунок 9 – Рейтинг регіонів України за інтегральним показником відповідності кадрового забезпечення потребам інноваційної економіки

Джерело: побудовано автором

В цілому, напрями поліпшення кадрового забезпечення регіонів відповідно до потреб інноваційної економіки можуть бути зведені до наступних (табл. 2):

Таблиця 2 – Напрями поліпшення кадрового забезпечення регіонів відповідно до потреб інноваційної економіки

Сфери застосування	**Напрями поліпшення кадрового забезпечення**
Сфера підготовки фахівців інноваційного типу	Впровадження освітньо-професійних програм підготовки фахівців у сфері інтелектуальної діяльності та управління інноваціями
	Сприяння закордонному стажуванню викладацького складу закладів вищої освіти з подальшим залученням до проведення навчальних занять і наукових заходів
	Розширення технологій дистанційного навчання в системі навчання й підвищення кваліфікації фахівців
	Забезпечення трансферу освітньо-професійних знань у навчальному процесі
	Зростання інноваційної практично-орієнтованої складової у структурі навчальних планів і програм
	Трансформація змісту професійної підготовки в контексті нових вимог до знань, умінь та навичок персоналу, появи нових професій, поширення дистанційних форм зайнятості
	Активізація та поширення створення бізнес-інкубаторів на базі ЗВО за підтримки крупних компаній, створення, середовища co-working, IT-hub та інші форми підлаштування навчання відповідно до вимог сучасного ринку праці
Сфера інноваційної зайнятості	Сприяння підвищенню зацікавленості працівників в сфері інновацій у результатах своєї праці
	Застосування концептуальних положень менеджменту знань (сприяння трансферу професійних знань, реалізація моделі «потрійної петлі» знань, формалізація «неявних» знань)
	Розвиток нових організаційних форм зайнятості та інновацій в її ресурсному забезпеченні
	Використання переваг віртуального середовища дистанційної зайнятості, що передбачає широке застосування інформаційних і комунікаційних технологій, роботу через інформаційні мережі, роботу вдома та у спеціальних центрах, просторово віддалених від основного офісу компаній

Продовження таблиці 2

Сфера активізації взаємодії влади, освіти, науки, бізнесу	Запровадження практики опитування органів влади й місцевого самоврядування, бізнес-структур щодо актуальних питань, яким слід приділити увагу під час навчання й підвищення кваліфікації фахівців
	Формування системи моніторингу попиту і пропозиції трудових ресурсів на регіональному рівні з можливістю оперативного відстеження на рівні галузей і господарських суб'єктів
	Виявлення пріоритетних напрямів підготовки професійних кадрів на основі реальної потреби господарських суб'єктів і перспектив розвитку регіону
	Удосконалення системи безперервної підготовки кадрів із врахуванням необхідності формування в свідомості молодого покоління культури інноваційного мислення
	Сприяння організації спеціальної системи підготовки кадрів на самих інноваційних підприємствах і галузях економіки (корпоративне навчання)
	Сприяння формуванню на базі закладів вищої освіти потужних дослідницьких центрів
	Забезпечення активного соціального діалогу, спільних заходів з боку представників влади, бізнесу та профспілок у регулюванні доходів, зайнятості, забезпеченні реальної соціальної захищеності
Сфера забезпечення результативності інноваційної діяльності	Створення механізмів формування і стимулювання попиту на інновації
	Удосконалення механізму використання інновацій
	Проведення інвентаризації наявних інноваційних проектів і визначення їх черговості фінансування й упровадження залежно від регіональної зацікавленості
	Підтримка на регіональному рівні формування та розвитку малого і середнього підприємництва, зусилля яких направлені на інноваційну діяльність
	Оптимізація фінансування інноваційних проектів за рахунок коштів місцевих бюджетів
	Розвиток регіональної інноваційної інфраструктури
	Сприяння створенню в регіоні інноваційно-інтегрованих структур різних типів
	Інтеграція національної та регіональних інноваційних систем до глобалізованого світового економічного простору

Джерело: систематизовано та доповнено автором на основі [1; 2; 3; 4; 5; 6; 8; 9; 12].

Реалізація зазначених напрямів поліпшення кадрового забезпечення регіонів відповідно до потреб інноваційної економіки дозволить підвищити ефективність функціонування інноваційно-інтегрованих структур, сприятиме сталому соціально-економічному розвитку територій та держави в цілому.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, аналіз відповідності кадрового забезпечення регіонів потребам інноваційної економіки свідчить про значні територіальні асиметрії. Проведена інтегральна оцінка стану кадрового забезпечення за регіонами України в умовах інноваційних змін за показниками чисельності студентів закладів вищої освіти III-IV рівнів акредитації у розрахунку на 10 тисяч осіб наявного населення, чисельності аспірантів та докторантів на 100 тисяч осіб наявного населення, кількості виконавців наукових досліджень і розробок у розрахунку на 1000 осіб зайнятого населення у віці 15-70 років, питомої ваги працюючих на інноваційно активних підприємствах, рівня інноваційної активності підприємств промисловості, обсягу реалізованої інноваційної продукції та сумарного індексу інновацій дозволила визначити регіони з найвищими та найнижчими значеннями. Так, регіонами-лідерами є м. Київ, Харківська обл., Запорізька обл., Сумська обл. та Миколаївська обл., а найнижчі значення мали місце у Хмельницькій обл., Луганській обл., Волинській обл.

До напрямів поліпшення кадрового забезпечення національної економіки відповідно до потреб інноваційного розвитку слід віднести впровадження освітньо-професійних програм підготовки фахівців у сфері інтелектуальної діяльності та управління інноваціями, забезпечення трансферу освітньо-професійних знань під час організації навчального процесу, формування системи моніторингу попиту і пропозиції трудових ресурсів на регіональному рівні з можливістю оперативного відстеження на рівні галузей і господарських суб'єктів, сприяння формуванню на базі закладів вищої освіти потужних дослідницьких центрів, сприяння підвищенню зацікавленості працівників в сфері інновацій у

результатах своєї праці, сприяння створенню в регіоні інноваційно-інтегрованих структур різних типів тощо.

Перспективи подальших наукових пошуків у даному напрямі полягають у доцільності розробки диференційованих заходів щодо поліпшення кадрового забезпечення для різних регіонів держави відповідно до потреб інноваційного розвитку, реалізації комплексної стратегії розвитку кадрового потенціалу країни, запровадження сучасних підходів до організації підготовки фахівців, спроможних до високопродуктивної праці в умовах інноваційних змін.

Список літератури

1. Грішнова О.А. Соціальні інновації у трудовій сфері: сутність, види, особливості реалізації в Україні [Текст] / О.А. Грішнова, Г.Ю. Міщук // Демографія та соціальна економіка. – 2013. – №2. – С. 167-178.
2. Жук І.Л. Новітні тенденції розвитку видів та форм інноваційної зайнятості [Текст] / І.Л. Жук // Причорноморські економічні студії. – 2017. – Вип. 23. – С. 149-154.
3. Загорський В.С. Кадрове забезпечення модернізації в Україні системи місцевого та регіонального врядування на основі адаптації європейських моделей [Електронний ресурс] / В.С. Загорський. // Демократичне врядування. – 2013. – Вип. 12. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2013_12_4.
4. Куцай Н.С. Стан, проблеми та перспективи кадрового забезпечення інноваційного розвитку регіону [Текст] / Н.С. Куцай // Економічний простір. – 2017. – №119. – С. 86-94.
5. Левченко А.О. Стан і тенденції розвитку людських ресурсів в Україні у вимірі міжнародних порівнянь [Текст] / А.О. Левченко // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. – 2018. – Вип. I-II (69-70). – С. 24-30.
6. Левченко О.М. Соціально-економічні передумови забезпечення національної безпеки в умовах глобалізації [Текст] / О.М. Левченко, О.В. Ткачук, І.О. Царенко // Економіка і регіон. Науковий вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка. – Полтава, 2018. – №1(68). – С. 37-46.
7. Наукова та інноваційна діяльність України у 2017 році. Статистичний збірник [Текст] / Державний комітет статистики України. – К., 2018. – 178 с.
8. Рудь Н. Концептуальні основи кадрового забезпечення інноваційних процесів у регіонах [Текст] / Н. Рудь // Україна: аспекти праці. – 2011. – №8. – С. 44-51.
9. Семикіна М.В. Соціально-економічні перешкоди на шляху підвищення якості трудоресурсного забезпечення регіону [Текст] / М.В. Семикіна, М.В. Пустовіт // Бізнес Інформ. – 2012. – №6. – С. 42-47.
10. Синиця Л.В. Передумови моделювання кадрового забезпечення інноваційного розвитку підприємств [Текст] / Л.В. Синиця, К.М. Буряк // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2013. – Вип. 43. – С. 185-188.
11. Статистичний щорічник України за 2017 рік [Текст] / Державний комітет статистики України. – К., 2018. – 572 с.
12. Трохимець О.І. Регулювання конкурентоспроможності вищої освіти України в контексті сучасних тенденцій, зокрема соціального партнерства [Текст] / О.І. Трохимець, О.В. Ткачук // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2018. – № 2. – С. 75-82.
13. Холодний Г.О. Використання компетентнісного підходу в системі кадрового забезпечення товарної інноваційної політики підприємств [Текст] / Г.О. Холодний // Бізнес Інформ. – 2015. – №3. – С. 252-257.
14. Storozhuk, O. Staffing for the Innovative-Integrated Structures [Text] / O. Storozhuk, O. Zaiarniuk // Бізнес Інформ. – 2017. – №9. – С. 80-86.

References

1. Hrishnova, O.A, & Mishchuk, H.Yu. (2013). Sotsialni innovatsii u trudovii sferi: sutnist, vydy, osoblyvosti realizatsii v Ukraini [Social innovations in the labor sphere: essence, types, peculiarities of realization in Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and social economics, 2,* 167-178 [in Ukrainian].
2. Zhuk, I.L. (2017). Novitni tendentsii rozvytku vydiv ta form innovatsiinoi zainiatosti [Recent trends in the development of types and forms of innovative employment]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Prychornomorsk Economic Studies, 23,* 149-154 [in Ukrainian].
3. Zahorskyi, V.S. (2013). Kadrove zabezpechennia modernizatsii v Ukraini systemy mistsevoho ta rehionalnoho vriaduvannia na osnovi adaptatsii yevropeiskykh modelei [Personnel provision of modernization of local and regional government in Ukraine on the basis of adaptation of European models]. *Demokratychne vriaduvannia – Democratic Governance*, 12. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2013_12_4 [in Ukrainian].
4. Kutsai, N.S. (2017). Stan, problemy ta perspektyvy kadrovoho zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku rehionu [Status, problems and perspectives of staffing of innovation development of the region]. *Ekonomichnyi prostir – Economic space, 119,* 86-94 [in Ukrainian].

5. Levchenko, A.O. (2018). Stan i tendentsii rozvytku liudskykh resursiv v Ukraini u vymiri mizhnarodnykh porivnian [Status and trends of human resources development in Ukraine in the dimension of international comparisons]. *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu KNTEU – Bulletin of the Chernivtsi Trade and Economic Institute of KNTEU, I-II (69-70),* 24-30 [in Ukrainian].
6. Levchenko, O.M., Tkachuk, O.V., & Tsarenko, I.O. (2018). Sotsialno-ekonomichni peredumovy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky v umovakh hlobalizatsii [Socio-economic prerequisites for ensuring national security in the conditions of globalization]. *Ekonomika i rehion. Naukovyi visnyk Poltavskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu imeni Yuriia Kondratiuka – Economy and region. Scientific herald of Yuri Kondratyuk Poltava National Technical University, Poltava, 1(68),* 37-46 [in Ukrainian].
7. Naukova ta innovatsiina diialnist Ukrainy. Statystychnyi zbirnyk [Scientific and innovation activity of Ukraine. Statistical Collection]. (2018). *Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy.* Kyiv [in Ukrainian].
8. Rud, N. (2011). Kontseptualni osnovy kadrovoho zabezpechennia innovatsiinykh protsesiv u rehionakh [Conceptual bases of staffing of innovative processes in the regions]. *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of labor, 8,* 44-51 [in Ukrainian].
9. Semykina, M.V., & Pustovit, M.V. (2012). Sotsialno-ekonomichni pereshkody na shliakhu pidvyshchennia yakosti trudoresursnoho zabezpechennia rehionu [Socio-economic obstacles to improving the quality of labor supply of the region]. *Biznes Inform – Business Inform, 6,* 42-47 [in Ukrainian].
10. Synytsia, L.V., & Buriak, K.M. (2013). Peredumovy modeliuvannia kadrovoho zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku pidpryiemstv [Prerequisites for modeling personnel support for innovative enterprise development]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Bulletin of the Economy of Transport and Industry, 43,* 185-188 [in Ukrainian].
11. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy [Statistical Yearbook of Ukraine]. (2018). *Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy – State Statistics Committee of Ukraine.* Kyiv [in Ukrainian].
12. Trokhymets, O.I., & Tkachuk, O.V. (2018). Rehuliuvannia konkurentospromozhnosti vyshchoi osvity Ukrainy v konteksti suchasnykh tendentsii, zokrema sotsialnoho partnerstva [Regulating the competitiveness of higher education in Ukraine in the context of current trends, in particular social partnership]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Ekonomika ta pidpryiemnytstvo – State and Regions. Series: Economics and Business, 2,* 75-82 [in Ukrainian].
13. Kholodnyi, H.O. (2015). Vykorystannia kompetentnisnoho pidkhodu v systemi kadrovoho zabezpechennia tovarnoi innovatsiinoi polityky pidpryiemstv [Use of a competent approach in the personnel supply system of commodity innovation policy of enterprises]. *Biznes Inform – Business Inform, 3,* 252-257 [in Ukrainian].
14. Storozhuk, O., & Zaiarniuk, O. (2017). Staffing for the Innovative-Integrated Structures. *Biznes Inform – Business Inform, 9,* 80-86 [in English].

Nataliia Krasnojon, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Analysis of the Compliance of the Regions' Staffing to the Needs of the Innovative Economy

In the article the analysis of the compliance of the regions' staffing to the needs of the innovative development of the economy in Ukraine is conducted. The components of evaluation in the spheres of activization of the interaction of power, education, science, business, innovative employment, training of the innovative type of specialists, ensuring the effectiveness of innovation activity are offered.

An integral evaluation of the status of the regions' staffing of Ukraine in the conditions of innovative changes was conducted by the indicator of the number of students of the higher education institutions of III-IV accreditation levels, calculated per 10 thousand persons of the existing population, the number of the postgraduate students and doctoral students per 100 thousand persons of the existing population, the number of performers of scientific research and development per 1000 persons of the employed population, aged of 15-70, the share of employees, are employed at the innovative enterprises, the level of innovation activity of the industrial enterprises, the volume of sales of the innovative products and the total innovation index.

The directions of improvement of staffing of the national economy according to the needs of the innovative development are developed. To such directions are assigned the implementation of educational and professional training programs in the field of intellectual activity and innovation management, the provision of transfer of the educational and professional knowledge during the organization of the educational process, the forming of a system for the monitoring of the demand and supply of labor resources at the regional level with the possibility of the operational monitoring at the industry's level and economic entities, identification of the priority directions of training of professional personnel on the basis of the real needs of economic entities and the prospects of the region's development, promotion to the forming of the powerful research centers on the basis of higher education institutions, promotion to the increasing of employees' interest in the field of innovation in the results of their work, promotion to the creation in the region of innovative-integrated structures of different types, etc.

staffing, innovation development, region, innovative employment, training of specialists, result of innovation activity

Одержано (Received) 14.11.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 15.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 331.3(330.3) **JEL Classification: M53, M54, O31, O38**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).124-134

А.О. Левченко, доц., канд. екон. наук
Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Професійний розвиток персоналу в умовах активізації інноваційно-інтеграційних процесів

У статті досліджено роль професійного розвитку персоналу в умовах активізації інноваційно-інтеграційних процесів. Проведено аналіз підходів до визначення сутності професійного розвитку персоналу та інших взаємопов'язаних категорій. Охарактеризовано сучасні відмінності «навчання дорослих» з урахуванням виокремлення у структурі навчального простору фізичної, віртуальної, емоційної, когнітивної та соціальної складових, а також методи професійного навчання й моделі професійного розвитку персоналу в контексті інноваційних змін. Обґрунтовано ключові особливості трансформації підходів до організації професійного розвитку персоналу в умовах активізації інноваційно-інтеграційних процесів.
персонал, професійний розвиток, метод професійного навчання, модель розвитку персоналу, інноваційний розвиток, інноваційно-інтеграційний процес, інноваційно-інтегрована структура

А.А. Левченко, доц., канд. экон. наук
Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Профессиональное развитие персонала в условиях активизации инновационно-интеграционных процессов

В статье исследована роль профессионального развития персонала в условиях активизации инновационно-интеграционных процессов. Проведен анализ подходов к определению сущности профессионального развития персонала и других взаимосвязанных категорий. Охарактеризованы современные отличительные черты «обучения взрослых» с учетом выделения в структуре учебного пространства физической, виртуальной, эмоциональной, когнитивной и социальной составляющих, а также методы профессионального обучения и модели профессионального развития персонала в контексте инновационных изменений. Обоснованы ключевые особенности трансформации подходов к организации профессионального развития персонала в условиях активизации инновационно-интеграционных процессов.
персонал, профессиональное развитие, метод профессионального обучения, модель развития персонала, инновационное развитие, инновационно-интеграционный процесс, инновационно-интегрированная структура

Постановка проблеми. Розвиток інноваційно-інтеграційних процесів у світі в умовах глобалізації зумовлює потребу у перегляді й адаптації усіх соціально-економічних процесів відповідно до потреб сьогодення. Насамперед, це стосується необхідності трансформації підходів до організації професійного розвитку персоналу, оскільки існуюча традиційна система професійного навчання не здатна задовольнити нові вимоги щодо підвищення результативності й ефективності праці персоналу в умовах швидких інноваційних змін в усіх сферах життя суспільства.

У даний час спостерігається низка суперечливих тенденцій. По-перше, частина економічно активного населення залишається безробітною внаслідок відсутності затребуваної на ринку праці професійної кваліфікації, неспроможності адаптуватися до необхідності здійснення професійної діяльності в умовах інноваційних трансформацій. По-друге, значна кількість робочих місць за рівнем оплати й умов праці не відповідають запитам кваліфікованих фахівців, які змушені шукати роботу за межами свого регіону й країни. По-третє, створюється суттєва загроза для забезпечення кадрових потреб вітчизняних суб'єктів господарювання у найближчому майбутньому, оскільки, навіть за умов підвищення розміру пропонованої заробітної плати та надання соціальних гарантій, у результаті негативних демографічних, міграційних, соціальних тенденцій вони не зможуть знайти необхідний персонал на вакантні робочі місця.

Таким чином, у теперішній час в Україні найбільш нагальними є завдання щодо збереження й розвитку наявного кадрового потенціалу, більш раціонального його

© А.О. Левченко, 2018

використання, підвищення продуктивності праці за рахунок використання новітніх технологій. Це, у свою чергу, актуалізує потребу у трансформації підходів до організації професійного розвитку персоналу, навчання його навичкам роботи із застосуванням сучасних прогресивних технологій, розвитку здібностей до створення й використання нових знань в умовах прискорення інноваційних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організація професійного розвитку персоналу є предметом наукових пошуків багатьох вітчизняних і зарубіжних фахівців. При цьому вітчизняні дослідники розглядають професійний розвиток персоналу та розвиток людських ресурсів в цілому як: фактор позитивних зрушень в діяльності підприємств (Л.М. Баценко, Р.В. Галенін [2]); основний чинник підвищення конкурентоспроможності підприємства (Т.В. Бучинська [3]); фактор конкурентоспроможності працівників та організації (І.В. Гаврилюк [4]); умову зростання конкурентоспроможності персоналу (А.Ю. Донцова [7]); передумову підвищення рівня продуктивності праці (А.М. Зленко, Д.А. Мірошніченко [10]); складову мотивації трудової діяльності (Ю.О. Дзекун [6]); чинник розвитку особистості (Н.В. Пазюра [13]).

О. Баніт [1] та М.Е. Морозова [12] досліджують професійний розвиток персоналу в системі неперервної освіти дорослих та навчання впродовж життя.

Питання навчання дорослих та трансформації підходів до організації робочих місць у сучасних умовах привертають значну увагу зарубіжних учених, таких як: Х. Баунд, М. Лім [17], К. Люнардон, П.П. Паскалоні, Ч.К. Пермпунвіват [18], Т. Ван Делін, Д. Юртмаз [19].

Практичний інтерес становлять дослідження Ю.А. Плугіної, присвячені розгляду сутності, підходів та моделей розвитку персоналу підприємств [14], В.В. Ягупова, який вивчає поняття, зміст та особливості професійного розвитку особистості фахівця [16], а також питання організації розвитку персоналу підприємства із застосуванням моделей компетенцій (Є.П. Скляр [15]).

Водночас, питання щодо трансформації підходів до організації професійного розвитку персоналу потребує подальшого глибокого наукового вивчення з урахуванням дії низки демографічних, міграційних, економічних, соціальних, інноваційних, науково-технічних, технологічних та інших чинників.

Раціональний підхід до використання наявного кадрового потенціалу, підготовка фахівців, здатних до інноваційної праці, формування і розвиток інтелектуального капіталу, підвищення рівня мотивації працівників до розвитку і продуктивної праці дозволять забезпечити вихід із кризового становища та сталий соціально-економічний розвиток держави та її територій.

Постановка завдання. Метою статті є визначення ключових особливостей організації професійного розвитку персоналу в умовах активізації інноваційно-інтеграційних процесів у світі та розробка заходів щодо вдосконалення професійного розвитку персоналу в контексті підвищення ефективності функціонування інноваційно-інтегрованих структур.

Виклад основного матеріалу. В умовах активізації інноваційно-інтеграційних процесів у світі змінюються вимоги до організації та ефективності професійного розвитку персоналу. Задля забезпечення високопродуктивної роботи персоналу актуалізується доцільність застосування сучасних форм і методів професійного розвитку, компетентнісного підходу під час організації навчання, розвитку, в першу чергу, навичок і компетенцій, потрібних для ефективної професійної діяльності в умовах економіки нового типу.

Інтегровані структури сприятимуть вирішенню в Україні, в першу чергу, таких завдань, як концентрація інвестиційних ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку економіки, здійсненню структурних змін у промисловості; підвищенню конкурентоздатності продукції вітчизняних підприємств; демонополізації ринків продукції промислового комплексу; формуванню раціональних технологій та коопераційних зв’язків; розвитку конкурентного економічного середовища [5].

Отже, активізація інноваційно-інтеграційних процесів у світі є причиною суттєвої трансформації якісних вимог до фахівців, методів, важелів та підходів до організації професійного розвитку персоналу.

Проаналізувавши підходи до визначення понять «професійний розвиток персоналу», «розвиток персоналу» та інших взаємопов'язаних категорій у наукових публікаціях останніх років (табл. 1), сформулюємо наступні узагальнюючі висновки. По-перше, «професійний розвиток працівників» є найголовнішою складовою «розвитку персоналу» в цілому, однак ці поняття не є тотожними, оскільки останнє з них є набагато більш ємним. По-друге, більшість дослідників розглядають професійний розвиток персоналу як «процес», рідше – як «комплекс заходів», «систему» чи «діяльність». По-третє, акцентується увага на ключових принципах професійного розвитку таких, як безперервність, цілеорієнтованість, адаптованість, синергійність тощо. По-четверте, обов'язковим критерієм успішного професійного розвитку є використання нових знань на практиці та отримання відповідного корисного результату на рівні індивіда, організації, суспільства, тобто його результативність.

Таблиця 1 – Підходи до визначення професійного розвитку персоналу та інших взаємопов'язаних категорій

Автор, рік	Визначення
Л.М. Баценко, Р.В. Галенін (2013 р.)	*Розвиток персоналу* – це система навчання, організаційного розвитку та професійного зростання персоналу, функціонування якої спрямовано на вирішення поточних і стратегічних завдань організації завдяки забезпеченню більшої індивідуальної та організаційної ефективності, з метою збільшення «віддачі» кожного працівника, структурного підрозділу та підприємства в цілому [2].
А.Ю. Донцова (2014 р.)	*Професійний розвиток персоналу* – це сукупність заходів, спрямованих на оновлення професійних знань, навичок, отримання нових знань, розвиток здібностей працівників до навчання та постійного підвищення кваліфікації для якісного виконання більш складних трудових завдань, підвищення ефективності діяльності підприємства, конкурентоспроможності продукції або послуг, що надаються споживачам [7].
А.М. Зленко, Д.А. Мірошніченко (2015 р.)	*Професійний розвиток* – це набуття працівником нових компетенцій, знань, умінь і навиків, які він використовує чи буде використовувати у своїй професійній діяльності. Це процес підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації працівників з метою виконання нових виробничих функцій, завдань і обов'язків нових посад [10].
О. Баніт (2015 р.)	*Професійний розвиток*, складниками якого є: виробнича адаптація, професійне навчання, що охоплює підготовку, перепідготовку й підвищення кваліфікації, оцінювання й атестацію, планування трудової кар'єри, професійно-кваліфікаційне просування, формування резерву керівників і особистісний розвиток, що супроводжує їх, може здійснюватися в певній послідовності, неперервності та взаємодії всіх елементів [1].
В.В. Ягупов (2015 р.)	*Особистісно-професійний розвиток фахівця* являє собою процес розвитку особистості в професійному середовищі, який орієнтований на повну актуалізацію її духовного, когнітивного, професійного та фахового потенціалу як конкретного фахівця в професійній діяльності та на досягнення суттєвих результатів у ній [16].

Продовження таблиці 1

Н. Жиденко (2013 р.)	*Професійний розвиток* – системно-організований процес удосконалення існуючих, або набуття нових компетенцій, що приводять до покращення діяльності персоналу сьогодні або в майбутньому і забезпечують досягнення поставлених організацією цілей [8].
М.Е. Морозова (2010 р.)	*Професійний розвиток* – це безперервний комплексний процес, який включає професійне навчання (формування у працівників специфічних, професійних знань, навиків за допомогою спеціальних методів навчання), розвиток кар'єри та підвищення кваліфікації [12].
Н.В. Пазюра (2013 р.)	*Розвиток людських ресурсів* – це будь-який процес або діяльність, яка має коротко або довгостроковий потенціал розвивати професійні знання дорослої людини, досвід, задоволення як для індивідуальної, так і для групової вигоди, або вигоди організації, громади, нації, людства. Це процес розвитку та вивільнення людських знань завдяки корпоративному розвитку та підготовці персоналу задля покращення діяльності на організаційному, індивідуальному та груповому рівнях. З економічного погляду, розвиток людських ресурсів визначається як процес формування людського капіталу шляхом внутрішньофірмової професійної підготовки та розвитку працівників задля поліпшення діяльності компанії [13].
М.О. Кириченко (2016 р.)	*Професійний розвиток* – цілеспрямований, пролонгований і поетапний процес фахового становлення, саморозвитку компетентного фахівця, професіонала, особистості, яка характеризується неперервністю, системністю, динамізмом, циклічністю і синергізмом та передбачає інноваційний науково-методичний супровід з урахуванням освітніх потреб, мотивації і потреб [11].
Ю.А. Плугіна (2013 р.)	*Розвиток персоналу* є системою взаємопов'язаних дій, елементами якої є розроблення кадрової стратегії, прогнозування та планування потреби в кадрах певної кваліфікації, управління кар'єрою та професійним зростанням, організація процесу адаптації, навчання, тренінгу, формування організаційної культури. Розвиток персоналу підприємства є зміною його якісних характеристик, включаючи професійні, кваліфікаційні, моральні, етичні, духовні, фізіологічні параметри [14].
І.В. Гаврилюк (2009 р.)	*Професійний розвиток особистості* відображає процес підготовки людини до конкретного виду трудової діяльності, охоплює оволодіння особистістю потрібними теоретичними знаннями, уміннями та практичними навичками, соціальними нормами поведінки, системою моральних цінностей і економічних якостей [4].
Ю.О. Дзекун (2010 р.)	*Професійний розвиток персоналу* – комплекс заходів, що включають професійне навчання, перепідготовку та підвищення кваліфікації, а також планування кар'єри персоналу організації. *Систему розвитку персоналу* слід розуміти як цілеспрямований комплекс інформаційних, освітніх, прив'язаних до конкретних робочих місць елементів, які сприяють підвищенню кваліфікації працівників даної організації відповідно до завдань її розвитку, потенціалу і схильностей співробітників [6].

Продовження таблиці 1

Т.В. Бучинська (2014 р.)	*Розвиток персоналу* – це вдосконалення, а також оволодіння якісно новими професійними, діловими навичками та вміннями, професійними та особистісними компетенціями в результаті безперервного навчання та саморозвитку особистості. Розвиток базується на гармонійному поєднанні особистісних, інтелектуальних, моральних, емоційно-вольових, психофізіологічних якостей, успішне комбінування яких забезпечує високу результативність та ефективність і підвищує конкурентоспроможність підприємства [3].
Є.П. Скляр (2015 р.)	*Розвиток персоналу підприємства* – процес здобування, трансформації та контекстуалізованого використання професійних знань, навичок, досвіду та способів їх прояву в професійній діяльності, з метою досягнення як індивідуальних, так і корпоративних цілей. В основі розвитку персоналу як міжнародних, так і внутрішніх компаній лежить професійне знання, а також здатність і спроможність співробітника здобути таке знання, перетворити його в контексті вирішення конкретних організаційних завдань та використати для створення нового продукту, процесу або послуги, нових споживчих переваг [15].
Авторське визначення	*Професійний розвиток персоналу* – процес безперервного оновлення та здобуття нових знань, умінь, навичок, компетенцій, форми, зміст і методи якого визначаються змінами у зовнішньому і внутрішньому середовищі, з подальшим використанням цих знань у професійній діяльності і створенням на їх основі нових знань, отриманням корисного результату на рівні індивіда, організації, суспільства у поточній чи довгостроковій перспективі.

Джерело: узагальнено та доповнено автором

Особлива роль у забезпеченні результативності та продуктивності професійного розвитку персоналу належить застосуванню форм і методів навчання, найбільш адекватних конкретним умовам трудової діяльності. Найбільш поширеною класифікацією є розподіл форм професійного навчання на такі, що відбуваються на робочому місці та поза робочим місцем. Разом з тим, в умовах активізації інноваційно-інтеграційних процесів у світі, стрімкого розвитку інформаційно-комунікативних технологій, зміни підходів до організації зайнятості та поширення її дистанційних форм відбувається трансформація самого поняття робочого місця у якості навчального простору.

Як цілком слушно відзначають зарубіжні фахівці, враховуючи глобальну мобільність, розвиток мережевих структур і зв'язків, безперервне перебування на зв'язку незалежно від фізичного місця перебування, працівники у даний час залежать від більш, ніж одного робочого місця. Саме тому в контексті вивчення особливостей навчання на робочу місці і поняття «навчальний простір» здійснюється перехід від дослідження питання «де» відбувається навчання до «як» воно відбувається. Відповідно, навчальний простір може бути розподілений на фізичний, віртуальний, емоційний, когнітивний та соціальний простори (рис. 1). Залежно від задіяних людей, їх знань, навичок, цінностей та ставлення, характеру їх завдання, інструментів, які вони використовують, і умов роботи, ці особливі аспекти будуть певною мірою накладатися [18, с. 38-39].

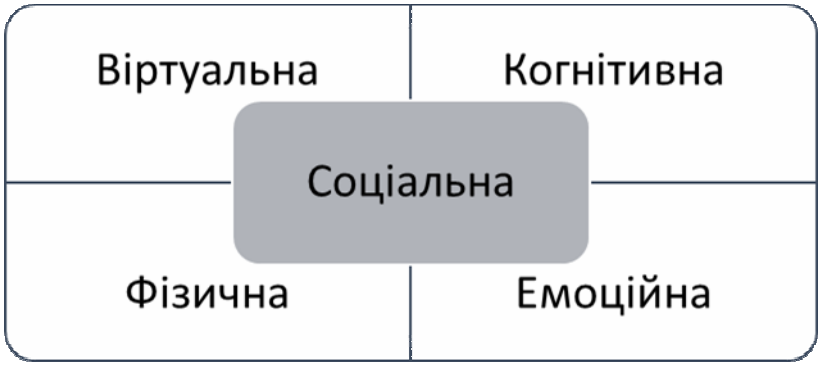

Рисунок 1 – П’ять граней навчального простору
Джерело: побудовано автором на основі [18, с. 39]

Зважаючи на це, послідовно впроваджуються наступні теоретичні аспекти досвіду дорослих фахівців, які навчаються на роботі:

1) досвід навчання дорослих фахівців на роботі та через роботу;
2) робоче місце як навчальний простір;
3) перехід від статичних до динамічних робочих місць;
4) робоче місце та навчальний простір вдома;
5) навчальний простір «на ходу»;
6) навчання в реляційному контексті;
7) суб'єктивність та емоційний, мотиваційний та біографічний характер «робочих місць як навчального простору» [19, с. 56].

Серед методів навчання персоналу розрізняють такі групи: індивідуальні та колективно-групові, активні й пасивні, довгострокові та короткострокові, формальне, неформальне та інформальне тощо.

Законом України «Про вищу освіту» встановлюються такі основні види навчальних занять: лекція; лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття; консультація [9].

На практиці ж сукупність методів професійного навчання є дуже різноманітною, включаючи також стажування, тренінги, екскурсії, конференції, проблемні ситуації, ситуаційні вправи або кейси, навчальні ігри, ділові ігри, метод ускладнених завдань, менторство (наставництво), коучинг, інструктаж, учнівство (копіювання), ротація, моделювання, самоосвіта, проходження ліцензування та сертифікації, опрацювання літературних джерел, відкрите навчання, дистанційне навчання, модульне навчання, мультимедійне навчання, електронне навчання, участь у проектних групах, методи колективної генерації ідей (мозкового штурму), методи експертних оцінок, метод роботи у малих групах, метод «світового кафе», метод подвійної петлі знань, баддинг, стретчинг, баскет-метод тощо.

Зарубіжними вченими пропонується розрізняти п'ять моделей навчання на робочому місці для програм навчання на базі компетентності: модель учнівства, навчальна та виробнича практика, післядипломне навчання, стажування як частина освітньої програми, навчання без відриву від виробництва [17].

Розрізняють чотири основні моделі розвитку персоналу (рис. 2): модель конкурентних переваг (сприяння конкуренції між працівниками з метою використання їх потенціалу для зростання конкурентоспроможності підприємства); модель підтримки працівників (передбачає підвищення якості трудового життя персоналу підприємства); модель підтримки суспільства (становлення соціально відповідального підприємства); модель-концепція людського розвитку (орієнтована на розвиток як різних аспектів потенціалу працівника, так і зростання конкурентоспроможності підприємства за умови формування належного рівня соціальної відповідальності перед суспільством) [14].

Рисунок 2 – Схема взаємоузгодженості моделей розвитку персоналу
Джерело: складено автором на основі [14]

Проведений аналіз процесів трансформації щодо організації професійного розвитку персоналу в умовах активізації інноваційно-інтеграційних процесів дозволив сформулювати ключові відмінності традиційного та сучасного підходів (табл. 2).

Таблиця 2 – Трансформація підходів до організації професійного розвитку персоналу в умовах активізації інноваційно-інтеграційних процесів

	Традиційний підхід	***Сучасний підхід***
Мета	Навчання персоналу новим знанням і навичкам роботи	Навчання персоналу умінню вчитися і генерувати нові знання
Зміст	Спрямованість насамперед на знаннєву компоненту, розвиток здатності застосовувати отримані знання у практичній роботі, чітко виконувати поставлені задачі в умовах чіткої регламентації діяльності	Спрямованість як на знаннєву компоненту, так і на розвиток інтелектуального потенціалу, емоційного інтелекту, формування здатності трансформувати й застосовувати отримані знання в умовах динамічних змін у навколишньому середовищі
Рівні	Особистісний рівень, макрорівень (рівень підприємства, установи, організації), мезо- та макроекономічний рівні	Поляризація професійного розвитку, що передбачає, з одного боку, якомога більш повне врахування потреб конкретної особистості, а з іншого – вихід на міжнародний рівень обміну знаннями в умовах глобалізації
Середовище / місце	Переважають «стаціонарні» форми проведення навчання, тобто особиста присутність осіб, що навчаються, у визначеному місці упродовж регламентованого періоду часу	Окрім «стаціонарних», часто застосовуються дистанційні форми участі, превалює підхід, згідно з яким особа може навчатися, незалежно від місця її фізичного перебування (на робочому місці, вдома, у дорозі тощо), що є цілком можливим завдяки сучасним інформаційно-комунікативним технологіям

Продовження таблиці 2

Методи	Висока частка пасивних методів навчання, за яких викладач (тренер) виступає суб'єктом надання, а учні (слухачі) – об'єктом отримання нових знань	Домінують активні та інтерактивні методи навчання, широке залучення осіб, що навчаються, до групової взаємодії, командної роботи, моделювання конкретних практичних ситуацій, застосування креативного підходу до вирішення завдань
Результати та критерії ефективності	Отримання нових знань, підвищення професійної компетентності, зростання продуктивності праці у поточному періоді, кар'єрне просування, поліпшення показників діяльності підприємства	Створення нових знань, формування ключових ексклюзивних компетентностей і вмінь, формування передумов для зростання продуктивності праці і результатів діяльності суб'єкта господарювання як у поточній, так і в стратегічній перспективах

Джерело: складено автором

Отже, трансформація підходів до організації професійного розвитку персоналу в умовах активізації інноваційно-інтеграційних процесів полягає у необхідності переходу від навчання, орієнтованого на засвоєння знань, до навчання персоналу вмінню вчитися й створювати нові знання, сприяння розвитку інтелектуального потенціалу й емоційного інтелекту, врахування під час навчання індивідуалізованих потреб особистості та тенденцій глобалізації під час розширення обміну знаннями у світовій спільноті, широкого застосування дистанційних форм організації навчання, активних та інтерактивних методів участі у навчальному процесі, приділення значної уваги роботі у команді, практичній орієнтованості навчальних курсів, стратегічному підходу щодо організації професійного розвитку й створення передумов для реалізації результатів навчання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На підставі проведених досліджень можна констатувати, що професійний розвиток персоналу є процесом безперервного оновлення та здобуття нових знань, умінь, навичок, компетенцій, що спрямований як на їх подальше використання у практичній діяльності, так і на активне створення нових знань з урахуванням інноваційних змін в оточуючому середовищі, дозволяючи одержати поточний та стратегічний корисний соціально-економічний ефект.

За сучасних умов навчальний простір може бути розподілений на фізичний, віртуальний, емоційний, когнітивний та соціальний простори. До груп методів навчання належать індивідуальні та колективно-групові, активні й пасивні, довгострокові та короткострокові, методи формального, неформального та інформального навчання. Стосовно моделей розвитку персоналу, можуть бути виокремлені модель конкурентних переваг, модель підтримки працівників, модель підтримки суспільства та модель-концепція людського розвитку.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямі полягають у доцільності класифікації та систематизації існуючих методів професійного розвитку персоналу з точки зору їх ефективності в умовах активізації інноваційно-інтеграційних процесів, вивчення теоретичних і практичних аспектів поняття «емоційний інтелект», розгляду можливостей більш широкого запровадження сучасних інформаційно-комунікативних технологій у навчальному процесі.

Список літератури

1. Баніт О. Професійний розвиток персоналу в системі неперервної освіти дорослих [Текст] / О. Баніт // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Сер: Педагогіка. – 2015. – № 2. – С. 169-176.
2. Баценко Л.М. Професійний розвиток персоналу як фактор позитивних зрушень в діяльності сільськогосподарських підприємств [Текст] / Л.М. Баценко, Р.В. Галенін // Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. – 2013. – № 3. – С. 130-135.
3. Бучинська Т.В. Розвиток персоналу як основний чинник підвищення конкурентоспроможності підприємства [Текст] / Т.В. Бучинська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. – 2014. – Вип. 7(2). – С. 144-146.
4. Гаврилюк І.В. Розвиток персоналу як фактор конкурентоспроможності працівників та організації [Електронний ресурс] / І.В. Гаврилюк // Економіка. Управління. Інновації. – 2009. – №2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2009_2_10.
5. Гаращук О.В. Організаційно-економічне управління людськими ресурсами як важливе забезпечення інноваційного розвитку [Текст] / О.В. Гаращук // Економіка і регіон. – 2011. – №2. – С. 15-18.
6. Дзекун Ю.О. Розвиток персоналу як складова мотивації трудової діяльності [Текст] / Ю.О. Дзекун // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. – 2010. – № 4(3). – С. 183-186.
7. Донцова А.Ю. Професійний розвиток як умова зростання конкурентоспроможності персоналу [Текст] / А.Ю. Донцова // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Сер.: Економічна. – 2014. – № 5. – С. 71-78.
8. Жиденко Н. Професійний розвиток персоналу державної служби: основні складові процесу [Текст] / Н. Жиденко // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. – 2013. – Вип. 1. – С. 50-58.
9. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. №1556-VII, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18
10. Зленко А.М. Професійний розвиток персоналу як передумова підвищення рівня продуктивності праці [Текст] / А.М. Зленко, Д.А. Мірошніченко // Економічний вісник університету. – 2015. – Вип. 24(1). – С. 34-38.
11. Кириченко М.О. Професійний розвиток педагогічних, науково-педагогічних працівників та керівних кадрів освіти у відкритому суспільстві [Електронний ресурс] / М.О. Кириченко // Theory and methods of educational management. – 2016. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ttmuo_2016_2_6.
12. Морозова М.Е. Професійний розвиток – навчання впродовж життя [Текст] / М.Е. Морозова // Вісник післядипломної освіти. – 2010. – Вип. 2. – С. 98-104.
13. Пазюра Н.В. Розвиток людських ресурсів на підприємстві як чинник розвитку особистості [Текст] / Н.В. Пазюра // Педагогіка вищої та середньої школи. – 2013. – Вип. 37. – С. 342-347.
14. Плугіна Ю.А. Розвиток персоналу підприємства: підходи, сутність, моделі [Текст] / Ю.А. Плугіна // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2013. – Вип. 42. – С. 323-327.
15. Скляр Є.П. Розвиток персоналу підприємства із застосуванням моделей компетенцій [Текст] / Є.П. Скляр // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2015. – № 6. – С. 151-154.
16. Ягупов В.В. Професійний розвиток особистості фахівця: поняття, зміст та особливості [Текст] / В.В. Ягупов // Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – 2015. – Т. 175. – С. 22-28.
17. Bound H. Singapore Workforce Skills Qualification (WSQ) – workplace learning and assessment. Stage 2. Research report [Text] / H. Bound, M. Lim // Singapore: Institute for Adult Learning, 2011. – 93 p.
18. Lunardon K. Transnational and transdisciplinary research networks: creating learning spaces by transcending boundaries for collaboration [Text] / K. Lunardon, P.P. Pasqualoni & Ch.K. Permpoonwiwat // Workplaces as Learning Spaces – conceptual and empirical insights / A. Ostendorf, Ch.K. Permpoonwiwat (Eds.). – ASEM Education and Research Hub on Lifelong Learning. – Innsbruck University Press, 2017. – P. 35-53.
19. Van Dellen T. The experience of adult learning professionals with workplaces as learning spaces [Text] / T. van Dellen, D. Yurtmaz // Workplaces as Learning Spaces – conceptual and empirical insights / A. Ostendorf, Ch.K. Permpoonwiwat (Eds.). – ASEM Education and Research Hub on Lifelong Learning. – Innsbruck University Press, 2017. – P. 55-84.

References

1. Banit, O. (2015). Profesiinyi rozvytok personalu v systemi neperervnoi osvity doroslykh [Professional development of personnel in the system of continuous education of adults]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: Pedahohika – Scientific Journal of Melitopol State Pedagogical University. Series: Pedagogy, 2,* 169-176 [in Ukrainian].

2. Batsenko, L.M., & Halenin, R.V. (2013). Profesiinyi rozvytok personalu yak faktor pozytyvnykh zrushen v diialnosti silskohospodarskykh pidpryiemstv [Professional development of personnel as a factor of positive changes in the activity of agricultural enterprises]. *Visnyk KhNAU. Seriia: Ekonomichni nauky – Visnyk KhNAU. Series: Economic Sciences, 3,* 130-135 [in Ukrainian].
3. Buchynska, T.V. (2014). Rozvytok personalu yak osnovnyi chynnyk pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpryiemstva [Staff development as the main factor for increasing the competitiveness of the enterprise]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences*, *7(2),* 144-146 [in Ukrainian].
4. Havryliuk, I.V. (2009). Rozvytok personalu yak faktor konkurentospromozhnosti pratsivnykiv ta orhanizatsii [Staff development as a factor in the competitiveness of employees and organizations]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii – Economy. Management. Innovations*, *2.* Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2009_2_10 [in Ukrainian].
5. Harashchuk, O.V. (2011). Orhanizatsiino-ekonomichne upravlinnia liudskymy resursamy yak vazhlyve zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku [Organizational and Economic Management of Human Resources as an Important Provision of Innovation Development]. *Ekonomika i rehion – Economy and region*, *2,* 15-18 [in Ukrainian].
6. Dzekun, Yu.O. (2010). Rozvytok personalu yak skladova motyvatsii trudovoi diialnosti [Personnel development as a component of the motivation of work]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriia: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of the Poltava University of Economics and Trade. Series: Economic Sciences, 4(3),* 183-186 [in Ukrainian].
7. Dontsova, A.Yu. (2014). Profesiinyi rozvytok yak umova zrostannia konkurentospromozhnosti personalu [Professional development as a condition for increasing the competitiveness of staff]. *Naukovi pratsi Donetskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Seriia: Ekonomichna – Scientific papers of the Donetsk National Technical University. Series: Economical, 5,* 71-78 [in Ukrainian].
8. Zhydenko, N. (2013). Profesiinyi rozvytok personalu derzhavnoi sluzhby: osnovni skladovi protsesu [Professional development of civil service: the main components of the process]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy – Collection of scientific works of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, *1,* 50-58 [in Ukrainian].
9. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r. №1556-VII [On Higher Education: The Law of Ukraine of 01.07.2014 №1556-VII]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy – The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 [in Ukrainian].
10. Zlenko, A.M., & Miroshnichenko, D.A. (2015). Profesiinyi rozvytok personalu yak peredumova pidvyshchennia rivnia produktyvnosti pratsi [Professional development of personnel as a prerequisite for raising the level of productivity]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu – Economic Bulletin of the University*, 24(1), 34-38 [in Ukrainian].
11. Kyrychenko, M.O. (2016). Profesiinyi rozvytok pedahohichnykh, naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv ta kerivnykh kadriv osvity u vidkrytomu suspilstvi [Professional development of pedagogical, scientific and pedagogical workers and educational personnel in an open society]. *Theory and methods of educational management, 2.* Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ttmuo_2016_2_6 [in Ukrainian].
12. Morozova, M.E. (2010). Profesiinyi rozvytok – navchannia vprodovzh zhyttia [Professional development – lifelong learning]. *Visnyk pisliadyplomnoi osvity – Bulletin of postgraduate education, 2,* 98-104 [in Ukrainian].
13. Paziura, N.V. (2013). Rozvytok liudskykh resursiv na pidpryiemstvi yak chynnyk rozvytku osobystosti [Development of Human Resources at the Enterprise as a Personality Development Factor]. *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly – Pedagogy of higher and secondary schools, 37,* 342-347 [in Ukrainian].
14. Pluhina, Yu.A. (2013). Rozvytok personalu pidpryiemstva: pidkhody, sutnist, modeli [Development of enterprise personnel: approaches, essence, models]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Bulletin of the Economy of Transport and Industry, 42,* 323-327 [in Ukrainian].
15. Skliar, Ye.P. (2015). Rozvytok personalu pidpryiemstva iz zastosuvanniam modelei kompetentsii [Development of the personnel of the enterprise using the models of competencies]. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia – Bulletin of the Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University, 6,* 151-154 [in Ukrainian].
16. Yahupov, V.V. (2015). Profesiinyi rozvytok osobystosti fakhivtsia: poniattia, zmist ta osoblyvosti [Professional development of a specialist's personality: concept, meaning and features]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Pedahohichni, psykholohichni nauky ta sotsialna robota – Scientific Notes of NaUKMA. Pedagogical, psychological sciences and social work, 175,* 22-28 [in Ukrainian].
17. Bound, H., & Lim, M. (2011). Singapore Workforce Skills Qualification (WSQ) – workplace learning and assessment. Stage 2. Research report. *Singapore: Institute for Adult Learning*, 93 p. [in English].
18. Lunardon, K., Pasqualoni, P.P., & Permpoonwiwat, Ch.K. (2017). Transnational and transdisciplinary research networks: creating learning spaces by transcending boundaries for collaboration. Workplaces as Learning Spaces – conceptual and empirical insights. Ostendorf, A., & Permpoonwiwat, Ch.K. (Eds.). *ASEM Education and Research Hub on Lifelong Learning. Innsbruck University Press*, 35-53.
19. Van Dellen, T., & Yurtmaz, D. (2017). The experience of adult learning professionals with workplaces as learning spaces. Workplaces as Learning Spaces – conceptual and empirical insights. Ostendorf, A., & Permpoonwiwat, Ch.K. (Eds.). *ASEM Education and Research Hub on Lifelong Learning. Innsbruck University Press*, 55-84.

Anna Levchenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Personnel's Professional Development in Terms of Activization of Innovative-integrated Processes

In the article the role of professional development of personnel in the conditions of activization of innovative-integrated processes is investigated. It was emphasized that at present time, the most urgent tasks are to preserve and develop the existing personnel potential, to rationalize its using, to increase the labor productivity through the using of advanced technologies in Ukraine.

The analysis of approaches to the definition of the essence of personnel's professional development and other interrelated categories is carried out. It has been determined that personnel's professional development is a process of continuous updating and acquisition of new knowledge, skills, competencies, which is aimed at their further using in practice, and the active creation of new knowledge taking into account the innovative changes in the environment, allowing to receive the current and strategic beneficial socio-economic effect. The modern differences of "adult education" are characterized, taking into account the separation of physical, virtual, emotional, cognitive and social components into the educational space structure. The groups of teaching methods include the individual and collective-group, active and passive, long-term and short-term, methods of formal, informal and informal learning. With regard to the staff development models, a model of competitive advantages, a model of employee support, a model of community support and a model-concept of human development can be distinguished.

The key features of the transformation of approaches to the organization of personnel's professional development in the conditions of activization of innovative-integrated processes are substantiated. They are based on the necessity of change from the learning, which are oriented on knowledge-based learning to the learning of staff to learn and create a new knowledge, to promote the development of intellectual potential and emotional intelligence, taking into account during learning the individualized needs of the individual and the tendencies of globalization in expanding the knowledge sharing in the world community, the widespread using of distance learning organization forms, active and interactive methods of participation in the learning process, giving a lot of attention to the teamwork, the practical orientation of training courses, the strategic approach to the organization of professional development and creation of preconditions for the implementation of learning outcomes.

personnel, professional development, method of professional training, model of personnel development, innovation development, innovative-integrated process, innovative-integrated structure

Одержано (Received) 05.12.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 18.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 330.101 **JEL Classification: I23, O15**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).134-141

Д.Д. Плинокос, доц, канд. екон. наук
Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна
А.О. Москаленко
Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна

Розвиток людського потенціалу в університетських бізнес-інкубаторах

В статті досліджується розвиток людського та інтелектуального потенціалу в середовищі бізнес-інкубаторів, які діють на базі вищих навчальних закладів. Розглянуто сутність поняття "бізнес-інкубатор" та його розвиток в системі національної економіки. Розкрито основну модель взаємодії університетів, бізнес-середовищ (інкубаторів) та держави. Проаналізовано основні тенденції зміни кількості студентів закладів вищої освіти та виявлено основні причини даної тенденції. Розглянуто тенденції та процеси розвитку бізнес-інкубаторів в системі закладів вищої освіти.

бізнес-інкубатор, заклади вищої освіти, людський потенціал, інтелектуальний потенціал

Д.Д. Плинокос, доц., кан. экон. наук
Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина
А.А. Москаленко
Запорожский национальный технический университет, г. Запорожье, Украина

Развитие человеческого потенциала в университетских бизнес-инкубаторах

© Д.Д. Плинокос, А.О. Москаленко, 2018

В статье исследуется развитие человеческого и интеллектуального потенциала в среде бизнес-инкубаторов, которые действуют на базе высших учебных заведений. Рассмотрена сущность понятия "бизнес-инкубатор" и его развитие в системе национальной экономики. Раскрыта основная модель взаимодействия университетов, бизнес-среды (инкубаторов) и государства. Проанализированы основные тенденции изменения количества студентов высших учебных заведений и выявлены основные причины данной тенденции. Рассмотрены тенденции и процессы развития бизнес-инкубаторов в системе учреждений высшего образования.
бизнес-инкубатор, высшие учебные заведения, человеческий потенциал, интеллектуальный потенциал

Постановка проблеми. Процеси глобалізації та впровадження новітніх технологій в повсякденне життя кожної людини розвиваються швидкими темпами та потребують найновіших знань та навичок задля найефективнішого їх використання. Проте сучасні технології базуються на вагомому підґрунті спеціалізованих досліджень й тому вони є недостатньо легкими для впровадження та початкового розвитку. Для успішного започаткування та подальшої підтримки, новітні ідеї та технології потребують середовища, де вони будуть проходити всі етапи розвитку та первинного впровадження. Одним з таких середовищ є бізнес-інкубатори, які створюються на базі вищих навчальних закладів. Адже, саме в такому середовищі є не тільки умови для створення, впровадження та подальшої підтримки технологій, але й надається можливість для розвитку інтелектуального людського потенціалу та капіталу. Викладачі та студенти ВНЗ мають змогу не тільки застосовувати свої знання, але й розвивати їх, вивчати нові технології на базі фінансової підтримки та мають можливість працевлаштування в провідних інвесторів бізнес-інкубаторів. Таким чином, держава отримує значний розвиток підприємств, використання ними провідних технологій та відповідність світовим стандартам, та якісний людський потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок в дослідження питань розвитку людського капіталу та людського потенціалу було зроблено такими вченими як: А.О. Грішнова [4], О.В. Стефанишин [11] та ін. Процесам взаємодії саме закладів вищої освіти, університетів та держави присвячені праці таких вчених як Л.Д. Водянка [4], Н.І. Холявко [12; 13], Г. Іцковіц [1], В. Покідіна [9]. Вони обґрунтовано описують взаємозв'язок та функціонування бізнес структур в системі сучасних університетів. Однак, на нашу думку, питання розвитку людського потенціалу в університетських бізнес-інкубаторах, та в університетському середовищі потребує більш детального вивчення та дослідження. Водночас, розвиток людського потенціалу в системі бізнес-інкубаторів є важливим процесом формування людського потенціалу країни взагалі та потребує детального дослідження.

Постановка завдання. Головною метою даної статті є дослідження розвитку людського потенціалу в середовищі бізнес-інкубаторів на базі закладів вищої освіти. Таким чином, основними завданнями, що постають відповідно до поставленої мети є: дослідження поняття "бізнес-інкубатор" в системі національної економіки; аналіз взаємозв'язку тріади "університет – бізнес-інкубатор – держава"; дослідження тенденції кількості студентів закладів вищої освіти, як основи формування людського потенціалу; аналіз розвитку людського потенціалу в системі бізнес-інкубаторів.

Виклад основного матеріалу. Невпинний розвиток глобалізаційних процесів зумовлює населення кожної країни вчасно адаптуватися до нових умов життя та передових технологій, що в свою чергу зумовлює розвиток людського потенціалу, який має змогу більш продуктивно розвиватися в середовищі сучасних бізнес-процесів. В розрізі дослідження розвитку людського потенціалу в бізнес-середовищі, пропонуємо розглянути поняття бізнес-інкубатору відомими вченими та науковцями. Дане поняття має широкий зміст та охоплює майже всі сфери взаємодії науки та бізнесу. За Л.Д. Водянка бізнес-інкубатор – це організаційна структура, яка створена з метою формування сприятливих умов для стартового розвитку малих підприємств через надання їм певного комплексу послуг і ресурсів [4, с.31]. Дані структури направляють свою діяльність на підтримку розвитку підприємства та отримання певного відсотку від діяльності організації за надані послуги.

За А. Б. Немченко бізнес-інкубатор – це один з варіантів, поряд з «науковими центрами» і «бізнес-центрами», тих організаційних форм взаємодії науки і підприємництва, що являє собою складний багатофункціональний комплекс, який забезпечує, поряд з іншим,

сприятливі умови для ефективної діяльності новоутворених малих інноваційних фірм, які реалізують цікаві наукові ідеї [8, с.37].

Холявко Н.І. також стверджує, що інноваційні центри (бізнес-інкубатори, технопарки тощо) відіграють ключову роль в забезпеченні розвитку системи вищої освіти України та національної економіки на інноваційній освіті [12, с.286].

Тобто, можна сказати, що бізнес-інкубатори в системі «вищий навчальний заклад – підприємство» виступають постачальником наукових ідей та якісних людських ресурсів, які мають високий потенціал розвитку. Через надання інформаційних та консультаційних послуг, бізнес-інкубатори формують не тільки розвиток людського потенціалу через залучення викладачів, науковців та студентів, а й підвищують рівень інтелектуального капіталу всіх учасників тріади «вищий навчальний заклад – бізнес-інкубатор – підприємство».

Розвиток інноваційної національної економіки відбувається у тісному взаємозв'язку з розвитком науково-технічної діяльності закладів вищої освіти. В Україні дані взаємовідносини спостерігаються у формі програм стажування студентів на базі підприємств, різноманітні навчальні конкурси, олімпіади, можливості проходження виробничої практики на підприємстві. Проте взаємозв'язок у системі «вищий навчальний заклад – бізнес-інкубатор – підприємство» може відбуватися й на найбільш високому рівні, зокрема за Холявко Н.І. спектр напрямів співпраці може виконуватись через надання можливості підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації провідних спеціалістів у вищих навчальних закладах; впровадження результатів наукових досліджень в основну діяльність підприємств; здійснення експертної діяльності та надання консультаційних послуг кваліфікованими спеціалістами; отримання підприємствами ліцензій на використання патентів вчених університетів; та найголовніше створення на базі навчальних закладів бізнес-інкубаторів, технопарків та кластерів [12, с.34]. В даному випадку задля забезпечення інноваційного розвитку економіки постає питання ефективної співпраці та функціонування тріади «університет – бізнес – держава». Таке співробітництво чітко охарактеризував Г. Іцковіц, професор Стенфордського університету, у своїй концепції «потрійної спіралі» – взаємозв'язку університету, бізнесу та держави та їх функціонування, в якій виділяє її, як цілісну систему наступних складових:

1. університети, підприємства та держава як головні компоненти «потрійної спіралі»;
2. взаємозв'язки між компонентами у вигляді тісної співпраці, спільного лідерства та взаємозаміни;
3. головні функції, які виконуються кожним учасником «потрійної спіралі»: виробництво та продукування знань, інновацій та забезпечення тісної взаємодії.

Головною метою та основою даної моделі є те, що саме університет виступає ядром інноваційної діяльності у сучасному суспільстві, який тісно взаємодіє з підприємництвом (бізнесом), беручи на себе певні обов'язки з досліджень та розвитку й таким чином стає головним центром постачання та реалізації державних інноваційних зусиль. Беручи участь в даній моделі, університет поступово перетворюється на активну бізнес-одиницю, яка має змогу розвивати науково-освітню діяльність та комерціалізувати її результати, при цьому маючи фінансову підтримку не лише від підприємств, але й з боку держави. Держава ж у свою чергу, отримує підвищення рівня інноваційної економіки та має змогу реалізації наукового потенціалу [1].

Партнерство університетів, бізнесу та держави є взаємовигідним для всіх його учасників, адже університет отримує збільшення інвестицій в розвиток науково-дослідної діяльності, тим самим розширюючи можливості у сфері наукових досліджень та найголовніше здатність працевлаштування студентів на провідних підприємствах; бізнес, будучи посередником між університетом та державою, здобуває нові знання, інновації та технології, підвищуючи власну конкурентоспроможність на державному ринку, та отримує лояльність від держави у вигляді певних пільг на діяльність; держава отримує розвиток провідних напрямів наукової діяльності, підвищення конкурентоспроможності країни на

світовому ринку та найголовніше – підвищення та розвиток наукового та інтелектуального потенціалу країни.

Видно, що взаємодія навчальних закладів з державою для підвищення рівня розвитку інтелектуального потенціалу повинна виконуватись за участі бізнесу, як посередника між даними об'єктами у формі бізнес-інкубаторів, які діють саме на базі навчальних закладів.

Вважаємо за доцільним зазначити, що основою кожного бізнес-інкубатору є його якісний інтелектуальний потенціал, який перш за все складається з кількості науковців, які приймають участь в діяльності бізнес-структури, кількості студентів, які вирішили оволодіти додатковими знаннями та розширити межі знань здобуваної професії. Адже, на сучасному етапі розвитку національної економіки постає проблема невідповідності кваліфікації випускників ЗВО, якості їх отриманих знань та навичок вимогам роботодавців. Як зазначає Покідіна В., причиною даного явища є відсутність налагодженої, ефективно працюючої схеми партнерських зв'язків бізнесу та закладів вищої освіти. Майбутні абітурієнти обирають освітні програми навчання не за параметрами відповідності потребам національної економіки, а за престижністю професії, наявності бюджетних місць та рівнем складності знань. Тому, на кінцевому етапі здобування професії ринок праці має дисбаланс між пропозицією та вимогами попиту стосовно професійно-кваліфікаційного складу [9, с.1-2]. Саме задля уникнення та попередження таких ситуацій створюються та діють бізнес-інкубатори на базі навчальних закладів, які надають можливості студентам оволодіти найбільш затребуваними та найсучаснішими професіями, отримати певні знання та навички, які будуть у повному обсязі відповідати вимогам роботодавців. Протягом останніх п'яти років кількість студентів вищих навчальних закладів III - IV рівнів акредитації, які є інтелектуальним потенціалом, як університету, так і країни в цілому, помітно зменшилась на 22,8% (рис. 1) [6]:

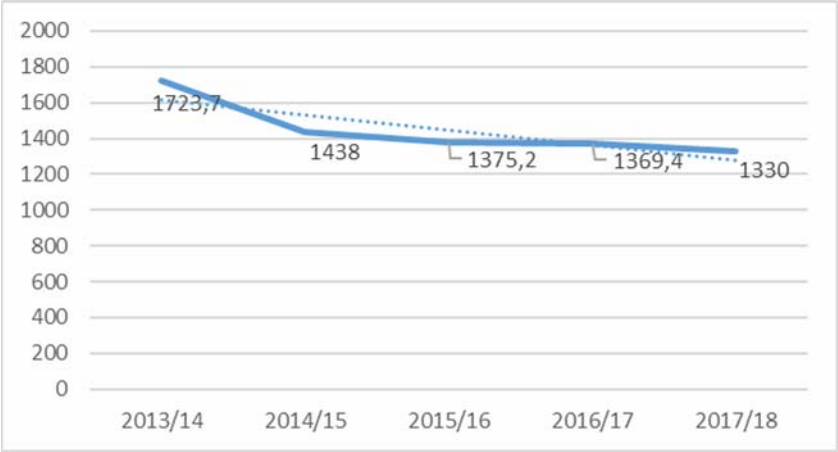

Рисунок 1 – Динаміка кількості студентів ВНЗ III - IV рівнів акредитації, тис. осіб
Джерело: складено авторами на основі джерела [6]

Дана тенденція характеризується, як економічною та політичною кризою, так і невмотивованістю студентів до розвитку їх наукової діяльності внаслідок незначної підтримки процесів співробітництва науки та бізнесу з боку держави. Адже для більшості студентів є пріоритетним пошук роботи, а не розвиток власних наукових знань з наступною можливістю їх комерціалізації. Також значна кількість абітурієнтів обирає навчання у вищих навчальних закладах за кордоном. За даними аналітичного центру Cedos, серед основних причин вибору навчання студентів за кордонам є такі:

– бажання студентів отримати диплом європейського зразку та подальше працевлаштування в країнах ЄС;

– бажання отримати більше знань, завдяки яким студенти отримають можливість працевлаштування в ЄС;

– майже половина опитаних респондентів назвала причину вибору навчання за кордоном в незадоволеності умовами життя в Україні;

– кращий стан матеріально-технічного забезпечення в університетах;

– бажання підвищити рівень іноземної мови та отримати кращі знання для працевлаштування в Україні.

Лише 6% опитуваних респондентів планують повернутися в Україну після навчання та отримання диплому [2]. Задля покращення даного показника та уникнення причин вибору навчання за кордонам держава та університети повинні мотивувати студентів через взаємодію держави з навчальними закладами та представниками бізнесу, яка надасть можливість прогресивного розвитку, як інтелектуального потенціалу учасників з подальшим його використанням, примноженням та отриманням прибутку на локальному рівні, так і збільшення економічних та наукових ресурсів на регіональному та державному рівнях.

Розвиток інтелектуального наукового потенціалу та залучення студентів до наукової діяльності може значно покращитися за рахунок залучення до взаємодії бізнесу та науки через створення та функціонування бізнес-інкубаторів як важливого та невід'ємного об'єкта-постачальника якісного людського потенціалу. Кількість ВНЗ станом на початок 2018 року становила 661 одиниця, а бізнес-інкубаторів, які діють при ВНЗ – лише приблизно 15-20 одиниць [6], й основна їх частка зосереджена в провідних містах країни, таких як Київ, Львів, Одеса, Харків. Дане розташування та кількість бізнес-інкубаторів унеможливлює активну участь в наукових дослідженнях більшості студентів на теперішній час, адже лише незначний відсоток студентів мають змогу розкрити свій потенціал та користуватися ресурсами ВНЗ в системі бізнес-інкубаторів. Проте, варто відзначити, що 12 березня 2018 року було підписано Меморандум про співробітництво та взаємодію між МОН та ГО «Платформа інноваційного партнерства» (YEP), метою якого є розвиток мережі бізнес-інкубаторів в українських ВНЗ, де студентів та науковців навчатимуть, як результати їхніх досліджень втілити в бізнес. Наразі бізнес-інкубатори YEP працюють у 10 вишах в різних регіонах України, серед яких Київський Національний Університет ім. Тараса Шевченка, Донецький національний технічний університет, що знаходиться зараз в м. Покровськ, Національний Авіаційний Університет, Київський Національний Економічний Університет ім. В. Гетьмана [3]. Дані заходи позитивно впливають також на здобуття нових знань студентами, адже беручи участь в діяльності бізнес-інкубаторів можна отримати відповідні вимогам роботодавців знання, які будуть унікальними та специфічними в межах сучасних, нових професій, які на даний момент неможливо освоїти в рамках освітньої програми вищих навчальних закладів.

На нашу думку, даний процес є рушійною та вагомою силою для прискорення розвитку бізнес-середовищ в університетах, що повинно стати результатом збільшення участі студентів в науково-дослідницькій роботі, підвищення та реалізація рівня інтелектуального потенціалу. Адже, кожен студент або викладач зможе у повній мірі реалізувати власні знання та розвиватися в сфері передових технологій саме за допомогою підтримки таких організаційно-інвестиційних структур, як бізнес-інкубатори.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З проведеного аналізу можна зробити висновки, що розвиток бізнес-інкубаторів є невід'ємною і однією з головних складових інноваційного розвитку національної економіки. Держава, будучи учасником взаємовідносин навчальних закладів та бізнесу, отримує не тільки підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств, а й збагачує науковий потенціал країни через залучення наукових робітників та студентів, які оволодівають новими та сучасними знаннями, які відповідають вимогам роботодавців. Бізнес-інкубатори при університетах спроможні якісно покращити рівень інтелектуального потенціалу держави, роблячи її конкурентоспроможною на світовому ринку праці. За О.М. Левченко, саме на етапі реалізації людського потенціалу та капіталу повинні створюватись гідні умови та засади організації взаємодії учасників в процесі співпраці, які будуть спрямовувати їх до застосування сучасних інноваційних підходів в своїй діяльності та ставати ініціаторами розвитку

інноваційних проектів [7, с.7-8]. В свою чергу, бізнес-інкубатор може повністю задовольнити дані умови.

Задля підтримання розвитку бізнес-середовища вважаємо за доцільним створення фондів на державному рівні для підтримки старт-апів та бізнес-інкубаторів. Таким чином, діяльність бізнес-структур буде профінансована з державного бюджету та даний фонд матиме змогу інвестування в проекти, тим самим підтримуючи старт-апи ще й за допомогою надання різносторонніх консультацій. Така взаємодія бізнесу та держави стане значним кроком вперед в розвитку не тільки національної економіки, а й покращення показників людського розвитку.

Для ефективного налагодження співпраці між навчальними закладами, бізнесом (бізнес-інкубаторами) та державою потрібно намагатися дотримуватись певних напрямів діяльності:

1. держава – забезпечення фінансової незалежності університетів; розробка та впровадження нових сучасних науково-освітніх програм, які будуть відповідати вимогам ринку праці; актуалізація матеріально-технічної бази навчальних закладів; створення державного фонду фінансування діяльності бізнес-інкубаторів та старт-ап проектів;
2. бізнес – своєчасне інформування держави про актуальність затребуваних професій та вимог до них; готовність до відкритої співпраці з ЗВО та державою;
3. університет – створення та підтримка діяльності бізнес-інкубаторів, їх своєчасне матеріально-технічне оснащення; створення сприятливих умов для заохочення та залучення студентів до наукової діяльності; активна співпраця з представниками бізнесу та надання консультаційних послуг кваліфікованими працівниками.

Тісна взаємодія трьох наведених вище структур є запорукою стрімкого розвитку людського потенціалу держави. Бізнес-інкубатор, будучи посередником між університетами та державою, є значущою структурною одиницею для розвитку науково-освітніх досліджень, отримання нових знань та досвіду співробітництва з підприємствами. Саме в даному середовищі є всі сприятливі умови для розвитку та вдосконалення власного потенціалу кожного з його учасників, тим самим формуючи загальний показник людського розвитку в країні.

Серед подальших перспектив досліджень необхідно визначити такі напрями, як: комерціалізація результатів діяльності університетських бізнес інкубаторів, ефективні механізми взаємодії бізнесу та університетів, державна підтримка університетського сектору та формування середовища розвитку людського капіталу.

Список літератури

1. Etzkowitz H. Triple Helix Systems: An Analytical Framework for Innovation Policy and Practice in the Knowledge Society [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://triplehelix.stanford.edu/images/Triple_Helix_Systems.pdf.
2. Аналітичний центр Cedos [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-v-polshchi-polityky-zaluchennia-intehratsii-ta-motyvatsiia-i-plany-studentiv#ukr.
3. Від ідеї до бізнесу – МОН та YEP розвиватимуть стартапи та інноваційне підприємництво у вишах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mon.gov.ua/ua/news/vid-ideyi-do-biznesu-mon-ta-yep-rozvivatimut-startapi-ta-innovacijne-pidpriyemnictvo-u-vishah.
4. Водянка Л. Д. Перспективи розвитку бізнес-інкубаторів в Україні [Текст] / Л. Д. Водянка, К.В. Горошовська // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. – 2015. – Вип. 10. – С. 30-35.
5. Грішнова О.А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв’язок, оцінка, напрями розвитку [Текст] / О.А. Грішнова //Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2014. – № 1. – С. 34-40.
6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
7. Левченко О. М. Людський капітал як чинник інноваційного розвитку національної економіки України [Текст] / О. М. Левченко, Д. Д. Плинокос, О. В. Ткачук // Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво. – 2015. – № 5. – С. 3-9.

8. Немченко А. Б. Бізнес-інкубатори в сфері сучасної державної підтримки розвитку регіональної інноваційної інфраструктури [Текст] / А. Б. Немченко, Т. Б. Немченко // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010. – Вип. 17. – С. 36-41.
9. Покідіна В. Університети та бізнес: міжнародний досвід співпраці та перспективи для України [Текст] / В. Покідіна // Проект «Популярна економіка: ціна держави». – 2016. – Вип. 41. – 25с.
10. Семенець Ю. О. Партнерство бізнесу, держави та університетів як стратегічний ресурс інноваційного розвитку України [Текст] / Ю. О. Семенець // Ефективна економіка. – 2016. – № 2.
11. Стефанишин О. В. Людський потенціал і фінансове стимулювання його розвитку в умовах глобалізації [Текст] / О. В. Стефанишин//Наукові записки Української академії друкарства. – 2001. - № 3. –С. 7-11.
12. Холявко Н. І. Вища освіта як визначальний чинник суспільного розвитку [Текст] / Н. І. Холявко // Економічний форум. – 2014. – № 2. – С. 285-290.
13. Холявко Н. І. Сектор вищої освіти в системі інноваційного розвитку національної економіки [Текст] / Н.І. Холявко // Економіка і управління. – 2014. – № 1. – С. 33-37.

References

1. Etzkowitz, N. (n.d.). Triple helix systems: an analytical framework for innovation policy and practice in the knowledge society. *triplehelix.stanford.edu*. Retrieved from https://triplehelix.stanford.edu/images/Triple_Helix_Systems.pdf [in English].
2. Ukrainske studentstvo v Polshchi: polityky zaluchennia, intehratsii ta motyvatsiia i plany studentstva [Ukrainian Students in Poland: Engagement Policy, Integration and Motivation, and Student Plans]. (2018). *cedos.org.ua.* Retrieved from https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-v-polshchi-polityky-zaluchennia-intehratsii-ta-motyvatsiia-i-plany-studentiv#ukr [in Ukrainian].
3. Vid idei do biznesu – MON ta YEP rozvyvatymut startapy ta innovatsiine pidpryiemnytstvo u vyshakh [From idea to business - MOE and YEP to introduce startaps and innovative enterprises at the universities]. (2018). *mon.gov.ua.* Retrieved from https://mon.gov.ua/ua/news/vid-ideyi-do-biznesu-mon-ta-yep-rozvivatimut-startapi-ta-innovacijne-pidpriyemnictvo-u-vishah [in Ukrainian].
4. Vodianka, L.D., & Horoshovska, L.D. (2015). Perspektyvy rozvytku biznes-inkubatoriv v Ukraini [Prospects for the development of business incubators in Ukraine]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiienka. Ekonomichni nauky – Bulletin of Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University. Economic sciences*, *10*, 30-35 [in Ukrainian].
5. Hrishnova, O.A. (2014). Liuds'kyj, intelektual'nyj i sotsial'nyj kapital Ukrainy: sutnist', vzaiemozv'iazok, otsinka, napriamy rozvytku [Human, Intellectual and Social Capital of Ukraine: Essence, Interconnection, Assessment, Directions of Development]. *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka. – Social-Labor Relations: Theory and Practice, 1,* 34-40 [in Ukrainian].
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua.* Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].
7. Levchenko, O.M., Plynokos, D.D., & Tkachuk, O.V. (2015). Liudskyi kapital yak chynnyk innovatsiinoho rozvytku natsionalnoi ekonomiky Ukrainy [Human capital as a factor of innovative development of national economy of Ukraine]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Ekonomika ta pidpryiemnytstvo – State and regions. Economics and Entrepreneurship*, *5*, 3-9 [in Ukrainian].
8. Nemchenko, A.B., & Nemchenko, T.B. (2010). Biznes-inkubatory v sferi suchasnoi derzhavnoi pidtrymky rozvytku rehionalnoi innovatsiinoi infrastruktury [Business-incubators in the sphere of modern government support of regional innovative infrastructure development]. *Naukovi pratsi KNTU. Ekonomichni nauky – Scientific works of KNTU. Economics sciences, 17*, 36-41 [in Ukrainian].
9. Pokidina, V. (2016). Universytety ta biznes: mizhnarodnyi dosvid spivpratsi ta perspektyvy dlia Ukrainy [Universities and Business: International Collaboration Experience and prospects for Ukraine]. *Proekt «Populiarna ekonomika: tsina derzhavy» – Project «Popular Economics: Price of the State», 41,* 1-25 [in Ukrainian].
10. Semenets, Yu.O. (2016). Partnerstvo biznesu, derzhavy ta universytetiv yak stratehichnyi resurs innovatsiinoho rozvytku Ukrainy [The partnership of business, government and universities as a strategic resource of innovative development of ukraine]. *Efektyvna ekonomika – Effective economy*, *2* [in Ukrainian].
11. Stefanyshyn, O.V. (2001). Lyudskyy potentsial i finansove stymulyuvannya yoho rozvytku v umovakh hlobalizatsiyi [Human potential and financial stimulation of its development in the conditions of globalization]. *Naukovi zapysky Ukrayinskoyi akademiyi drukarstva – Scientific notes of the Ukrainian Academy of Printing, 3,* 7-11 [in Ukrainian].
12. Kholiavko, N.I. (2014). Vyshcha osvita yak vyznachalnyi chynnyk suspilnoho rozvytku [Higher education as a determinant of social development]. *Ekonomichnyi forum – Economic forum*, *2*, 285-290 [in Ukrainian].
13. Kholiavko, N.I. (2014). Sektor vyshchoi osvity v systemi innovatsiinoho rozvytku natsionalnoi ekonomiky [Higher education sector in the system of innovation development national economy]. *Ekonomika i upravlinnia – Economocs and management, 1*, 33-37 [in Ukrainian].

Dmytro Plynokos, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskiy, Ukraine
Anna Moskalenko
Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya, Ukraine

The Human Potential Development in the University Business Incubators

The main purpose of this article is to do a research of the development of human potential in a business incubator environment based on the universities. The processes of interaction between universities, business and the state are considered in the article. The tendency of changing the number of students of the universities as the basis for the formation of human potential was investigated.

The development of an innovative national economy takes place in close connection with the development of scientific and technical activities in the universities. These types of cooperation are presented as the forms of internships, training on the enterprise basis in Ukraine. However, this interaction can also be executed at the university-business-state level. The main purpose and the basis of this model is that the university acts as a core of innovation in a modern society, which works closely with business processes. Thus, the state receives a qualitatively formed human potential, which has developed fundamentally within business incubators. However, there is a decrease in the number of students of university around the whole country. The main reasons of this are that most of the future students are going to enter the universities in the EU, and most of them plan to stay there to work. This situation can be greatly improved by involving business representatives in the scientific and educational processes through the creation and operation of business incubators as an important and indispensable provider of quality human potential.

It was found out that the development of business incubators is an integral part and one of the main components of the innovative development of the national economy. The interaction of universities, business and the state is the key to the rapid development of the state's human potential. The business incubator as an intermediary between universities and the state is a significant structural unit for the development of scientific and educational researches, getting new knowledge and experience of cooperation with enterprises. There are all the favorable conditions for the development and improvement of the own potential of each of its participants within this business environment, forming the overall indicator of human development of the state.

business incubator, institutions of higher education, human potential, intellectual potential

Одержано (Received) 19.11.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 09.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 331.526 : 332.122.5 **JEL Classification J21, J43, R11, R23, C43**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).141-149

І.В. Терон, ст. наук. співр., канд. екон. наук
Інститут демографії та соціальних досліджень ім .М. В. Птухи НАН України, м. Київ

Особливості й типодинаміка ринків праці сільських територій

У статті розкрито особливості регіональної динаміки ринку праці сільських територій. Здійснено групування регіонів за показниками економічної активності, зайнятості населення та ефективності сільської економіки. Визначено різноспрямованість векторів розвитку та функціонування ринку праці сільських населених пунктів за період з 2010 по 2017 рік, зумовлених як змінами в моделях і традиціях економічної поведінки робочої сили, так і економічними, інституційними та природоресурсними чинниками регіонального розвитку

динаміка ринку праці, зайнятість, безробіття, сільські території, сільські поселення, кластерний аналіз

И.В. Терон, ст. научн. сотр., канд. экон. наук,
Институт демографии и социальных исследований им. М.В. Птухи НАН Украины, г.Киев

Особенности и типодинамика рынков труда сельских территорий

В статье раскрыты особенности региональной динамики рынка труда сельских территорий. Сгруппированы регионы по показателям экономической активности, занятости населения и эффективности сельской экономики. Определены разнонаправленность векторов развития и функционирования рынка труда сельских населенных пунктов за период с 2010 по 2017 год, обусловленных как изменениями в моделях и традициях экономического поведения рабочей силы, так и экономическими, институциональными и природоресурсными факторами регионального развития.

динамика рынка труда, занятость, безработица, сельские территории, сельские поселения, кластерный анализ.

© І.В.Терон, 2018

Постановка проблеми. Генеральною метою сучасних кардинальних політико-економічних перетворень в Україні є перехід до інклюзивного економічного зростання, досягнення гуманістичної, ціннісної орієнтації економіки та високої якості й спрямованості сталого людського розвитку, забезпечення умов продуктивної зайнятості та гідної праці в усіх регіонах, незалежно від господарської спеціалізації та поточної ефективності економіки.

Відмітимо, що така постановка завдання, при безперечності засадничого реформаційного підґрунтя, не означає застосування уніфікованого інструментарію безвідносно до особливостей соціально-економічного розвитку регіонів. Насамперед це стосується ринку праці, середовища реалізації специфічних моделей і практик трудової активності населення та формування соціального капіталу, який має чіткі регіональні особливості.

Зазначимо, що регіональні диспропорції, диференціація та нестабільність в цілому є сутнісною рисою ринкової системи. Однак неврахування міжрегіональних суспільно-економічних відмінностей, у тому числі у соціально-трудовій сфері, а також їх загострення у період фінансово-економічної кризи 2008-2009 років, руйнівного впливу кризового етапу чергового великого циклу економічної кон‘юнктури, призвело до розвитку регіонального сепаратизму. І сьогодні в Україні чинна система управління, попри реформаційний контекст та актуалізацію ролі громад у регулюванні локального розвитку, не повною мірою враховує потенціал та специфічні соціально-трудові проблеми регіонів, створюючи умови для їх вирішення насамперед шляхом «безвізу» та міжнародних трудових міграцій.

За таких умов зростає потреба у визначенні сучасних особливостей, подоланні значних традиційних і новітніх економічно та соціально недоцільних дисбалансів і різноспрямованості динаміки ринку праці, які у регіонально-поселенському розрізі набули загрозливих значень. Їх усталене відтворення в соціально-трудовій сфері в структурній, просторовій та інших формах, помножене на традиційні проблеми сільського розвитку – монофункціональність економіки та спрощеність структури зайнятості, безробіття, соціально-трудові ексклюзії, формує пастку економічної відсталості (периферійності), згортання сфери прикладання праці, зростання відмінностей у якості життя мешканців сільських поселень, закріплення неефективних моделей трудової поведінки, мутації соціального капіталу у непродуктивні його форми, тощо і в українських умовах загрожує не лише знелюдненням територій, а й руйнуванням державно-регіональної цілісності, й тому вимагає глибокого системного дослідження на методологічному і прикладному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблематики, зазначеної у назві статті, розкриті, зокрема, у працях А. М. Колота, В. М. Данюка, О. О. Герасименко, Ю. М. Маршавіна, І. Л. Петрової [2], М. В. Семикіної [9; 12], які комплексно досліджували проблеми соціально-трудових відносин та умов гідної праці в Україні, І. Ф. Гнибіденка [3] та М. Б. Масхми [6], які аналізували сільський ринок праці. Теоретичні і прикладні питання сільського розвитку та його соціоекономічної орієнтації знайшли досить широке висвітлення у публікаціях В. М. Геєця, О. М. Бородіної, І. В. Прокопи [1]. Попри ґрунтовність наявного наукового доробку, поза колом дослідницьких пошуків залишаються проблеми диференціації, темпоральної та структуральної різноспрямованості у функціонуванні регіональних ринків праці сільських територій.

При цьому кластеризація сільських ринків праці регіонів, як свідчать дослідження [15], сприятиме поглибленню розуміння природи поточної ситуації на локальних ринках праці та урахуванню особливостей регіональних сегментів соціально-трудової сфери при обґрунтуванні програм і стратегій регіонального розвитку, що підвищить рівень ефективності та концентрації обмежених ресурсів на найбільш доцільних та актуальних напрямах їхнього використання.

Постановка завдання. Метою статті є оцінка особливостей, основних типових і специфічних проблем та загроз розвитку ринку праці сільських поселень на основі визначення однорідних груп – кластерів регіонів за станом соціально-трудової сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процедуру визначення основних груп

регіонів за специфікою розвитку сільського ринку праці сільських поселень, виокремлення якісно відмінних типів сільської зайнятості, ідентифікації спільних та специфічних соціально-трудових проблем сільських територій здійснено в програмному пакеті Statistica 6.0 на статистичній базі за 2010 та 2017 роки, що включали показники за такими напрямами:

– реалізація трудоресурсного потенціалу на ринку праці сільських поселень: (1) рівень зайнятості сільського населення, у віці 15-70 років, за методикою МОП, %; (2) рівень безробіття у віці 15-70 років, за методикою МОП, %; (3) середня тривалість пошуку роботи безробітними, міс.; (4) рівень зареєстрованого безробіття, у % до економічно активного населення працездатного віку;

– соціально-економічні результати функціонування ринку праці: (5) обсяг продукції сільського господарства у розрахунку на 1 особу, тис. грн.; (6) частка господарств населення у обсязі сільського господарства продукції, %; (7) середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників підприємств сільського господарства та пов'язаних з ним послуг, тис. грн.; (8) кількість фермерських господарств на 1000 осіб економічно активного населення; (9) кількість господарств на 1000 осіб економічно активного населення (без фермерських господарств);

– демоекономічний розвиток сільської поселенської мережі: (10)кількість сільськогосподарських підприємств (без фермерських господарств) у середньому на 1 сільське поселення, од.; (11) кількість фермерських господарств у середньому на 1 сільське поселення, од.;

– соціально-економічні результати функціонування ринку праці та ефективність сільської економіки: (12) частка домогосподарств, які оцінили якість земельних ділянок як хорошу, %; (13) частка домогосподарств, які обробляють землю і вручну і кіньми, волами і трактором, %; (14) частка домогосподарств, що мають техніку, %; (15)частка земельних часток-паїв та орендованих ділянок у загальній площі землі домогосподарств; (16) частка домогосподарства, що залучають найманих працівників на постійній основі, %.

З урахуванням F-статистики, визначення оптимального числа кластерів, на основі застосування методу k-середніх отримано стійкі кластерні утворення, склад яких наведено на рис. 1 (2017 рік).

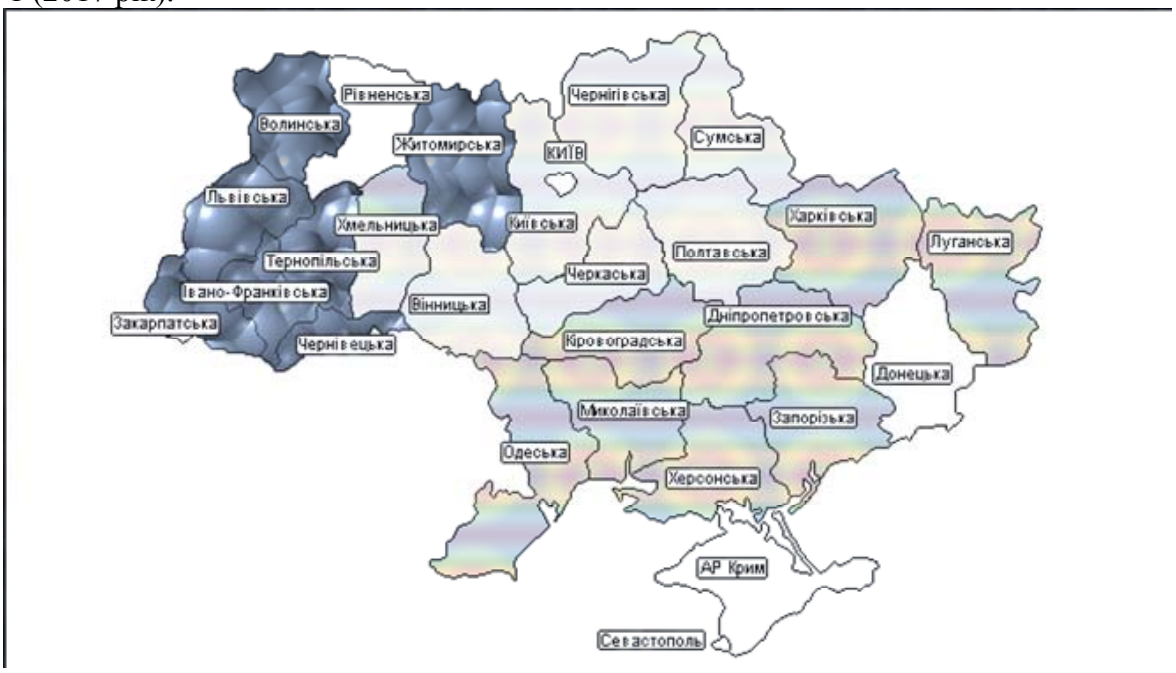

Рисунок 1 - Склад кластерів за показниками ринку праці сільських поселень за 2017р.
Джерело: розраховано та побудовано за [5; 8; 11]

Визначимо основні характеристики отриманих типологічних груп, отримані за результатами кратерного аналізу на основі статистичної бази за 2017 рік.

Кластер № 1 включає Волинську, Житомирську, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську, Чернівецьку області:

– найвища в країні трудонасиченість та гостра проблема недостатньої місткості сфери праці сільського населення, рівень зайнятості якого найнижчий в країні; високий рівень прихованого безробіття, який за експертними оцінками, сягає 30-35 % зайнятого населення та є одним з найвищих по Україні;

– традиційно висока міграційна активність сільського населення на тлі значної інтенсивності переходів між станами пошуку роботи та економічної неактивності, зорієнтованість на самозайнятість та латентну (без реєстрації) зайнятість зумовлюють найнижчі в країні рівні економічної активності та зареєстрованого безробіття, найменшу тривалість пошуку селянами роботи, та загалом порівняно невисокий рівень безробіття, обчисленого за методологією МОП;

– через несприятливість агрокліматичних умов у кластері найменша в країні кількість фермерських та інших господарств аграрної орієнтації у розрахунку на 1000 осіб економічно активного населення, та одна з найнижчих — кількість суб‘єктів господарювання на одне село, тому саме результативність господарств населення визначає результати діяльності сільського господарства регіону;

– відсутність шансів працевлаштуватися офіційно та перенасиченість робочою силою міських ринків праці налаштовують частину сільських мешканців на самозайнятість в особистих селянських господарствах як єдине можливе джерело отримання доходів, і тому – на інтенсивне використання сільгоспугідь та максимальне (найвище в країні) використання усіх можливих засобів та знарядь обробітку землі.

З урахуванням найбільших обсягів міграції, самозайнятості, стану та структури залученості до праці у особистих господарствах, можна підсумувати, що сільське населення даного кластеру практично вичерпало власні можливості щодо працевлаштування. Запобігання зростанню соціальної напруженості та її зменшення в сільській місцевості цих регіонів можливо лише на основі впровадження комплексної програми зайнятості селян, за умови реалізації заходів суттєвої державної підтримки.

Кластер № 2 утворили усього дві області – Донецька та Рівненська, які у 2010 році входили до складу різних кластерів. Економічно та трудоресурсно виокремлені регіони є гранично відмінними, особливо з огляду на військово-політичну ситуацію на значній частині Донецької області. Можна припустити, що підставою для виокремлення цих регіонів у одну групу є різноспрямованість трансформаційних процесів ринку праці сільських поселень Донецької та Рівненської областей та областей попередніх кластерів їх базування (за даними 2010 року), які, в свою чергу, зумовили зміни диспозиції регіонів. Ймовірно, цей кластер є певною мірою перехідним утворенням і за декілька років, залежно від загальноукраїнських тенденцій соціально-економічного розвитку, перестане існувати у нинішньому складі. Саме тому цей кластер не відзначається якимось особливим «портретом» сільського ринку праці та системи розселення. Попри це, спільними рисами ринку праці та сфери зайнятості сільських поселень Донецької та Рівненської областей є наступні:

– найвищий рівень безробіття населення у віці 15-70 років, обчисленого за методологією МОП та найбільша тривалість пошуку роботи свідчить про довготривалість періоду відсутності трудових доходів та маргіналізацію населення;

– найнижча в країні продуктивність сільського господарства та найнижча в країні середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників підприємств сільського господарства та пов‘язаних з ним послуг.

Щодо стану соціального розвитку та його найближчих перспектив сільські поселення саме цього кластеру можна визначити як кризові й найбільш проблемні в Україні, що потребують термінових точкових (цільових) заходів не лише активної, а й пасивної політики зайнятості та підтримки умов життєдіяльності сільського населення на мінімально прийнятному рівні. Разом з тим, як зазначалось попередньо, існує висока ймовірність перехідного характеру цього кластеру, структура якого, залежно від подальших тенденцій

соціально-економічного розвитку країни, швидше за все, зазнає змін.

Кластер № 3 за складом областей (Вінницька, Київська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська) є, порівняно з іншими кластерами, найбільш стійкій і незмінний за складом та характеризується достатньою однорідністю тенденцій ринку праці сільських поселень усіх областей. Більшість кластерних центрів за показниками ринку праці сільських поселень областей цієї групи не вирізняються граничними значеннями і близькі до середньоукраїнських. Специфічними рисами сільських ринків праці цих областей є наступні:

– мережа сільських поселень областей кластеру сформована за дисперсним типом, кількісно є найбільшою в країні та характеризується найбільшою часткою населених пунктів з чисельністю населення менше 49 осіб;

– саме ці області, за винятком Черкаської та Хмельницької, є одними із національних лідерів за обсягами скорочення у 2010-2017 роках кількості сільських поселень, що посилило знелюдненість обласних мереж сільського розселення. Тому, попри депопуляцію сільських територій, зміни у заселеності сільських населених пунктів цього кластеру є не такими негативно вражаючими;

– значні обсяги ліквідації робочих місць у сфері легального працевлаштування зумовили швидке зростання рівня зареєстрованого безробіття населення працездатного віку, яке в кластері є найвищим в країні;

– попри зниження у 2010-2017 рр. економічної активності й рівня зайнятості сільських мешканців та ріст безробіття, реструктуризація сфери зайнятості в регіонах, інтенсифікація міжнародної та міжрегіональної трудової міграції навіть скоротили період пошуку безробітними селянами роботи, зумовили відносну сприятливість співвідношення рівнів економічної активності та зайнятості селян і тому дещо пом‘якшили гостроту соціальної напруженості;

– найвищій в країні продуктивності аграрного сектору областей відповідає найвища в країні заробітна плата штатних працівників сільського господарства та пов‘язаних з ним видів діяльності, що свідчить про порівняну узгодженість економічних та соціальних результатів агропідприємств;

– попри зменшення фінансової спроможності сільських домогосподарств, у 2010-2017 роки сформувалася виразна тенденція заміщення праці власним капіталом, а саме, переходу від епізодичної оренди техніки (тракторів, сівалок тощо) до придбання власних знарядь обробітку землі та оновлення власного технічного «мініпарку» господарства задля ведення агровиробництва на сучасній основі та підвищення його продуктивності. Внаслідок цього, на відміну від сільських поселень областей інших кластерів, у кластері № 3 у 2010-2017 роки подвоїлася частка сільських домогосподарств, що мають техніку, суттєво скоротивши потребу у найманій праці.

Уявляється, що мобільність та адаптованість економічно активного населення сільських поселень цього кластеру до змін у економіці, ефективність аграрного сектору разом із активними процесами створення нових громад закладають на перспективу непогане підґрунтя для розвитку та реструктуризації сфери праці на селі, створення нових робочих місць у обслуговуючих агровиробництво видах діяльності, ринковій та соціальній інфраструктури і отже – створення необхідних умов соціального розвитку.

Кластер № 4 включає південні та центрально-східні регіони: Дніпропетровську, Запорізьку, Кіровоградську, Луганську, Миколаївську, Одеську, Харківську, Херсонську області. Він є найбільшим за територією та чисельністю населення областей та найбільш неоднорідним за специфікою спеціалізації та ефективністю регіональних економік, особливостями сфери зайнятості сільських поселень. Разом з тим, безперечно спільними рисами сільських територій цих областей є:

– відносно невисока трудонасиченість сільських поселень;
– достатньо висока забезпеченість сільських поселень земельними угіддями;
– сприятливість природно-ресурсних умов для сільськогосподарської діяльності;
– найвищий в країні рівень зайнятості та, відповідно, найнижчий рівень безробіття

сільського населення у віці 15-70 років (за методологією МОП), достатньо нетривалий період пошуку роботи та невелике навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду), заявлених в державну службу зайнятості;

– найвища в країні концентрація агрохолдингів та інших агропідприємств на 1000 осіб економічно активного населення та на 1 сільське поселення. Разом з тим, агровиробнича діяльність на територіях сільських поселень має ознаки екстенсивності та низької соціальної орієнтації, не сприяє соціальному розвитку поселень, ефективній стабілізації локальних ринків праці та розширенню їх місткості, оскільки:

– за достатньо високого внеску низки областей кластеру у загальноукраїнські обсяги сільськогосподарської продукції в цілому сільська економіка навіть областей – національних лідерів має відносно невисоку продуктивність у розрахунку на 1 сільського мешканця

– попри найвищі показники залучення техніки до обробітку землі, домогосподарства погано забезпечені власними технічними та іншими засобами обробки землі і упродовж 2010-2017 років частка тих домогосподарств, що мали такі засоби, не збільшувалася;

– зростання у периферійних та віддалених від узбереж сільських поселеннях, розміщених у сухостеповій підзоні у 2010-2017 роках частки дрібних поселень, кількості сіл без суб‘єктів господарювання, їх знелюднення.

Динаміка функціонування сільських поселень цієї групи областей свідчить про поширеність серед сільського населення захисних трудових практик, налаштованих на тактику виживання та інерційно-депресивну економічну активність та певну лаговість у реагуванні ринку праці на сучасні економічні зміни. Уповільнена реакція сільських і, в цілому, регіональних економік цього кластеру на зовнішні впливи, слабка координованість напрямів та інструментів державного регулювання регулюючих впливів, загальний депресивний стан сільських економік сільських територій у найближчі 5-7 років зумовить, при поточному порівняно «безпроблемному» стані зайнятості та ринку праці, нисхідні траєкторії та спрощений і звужений формат соціального розвитку сільських поселень. Тому можна припустити, що для сільських поселень цього кластеру починається гранично гострий період їхнього функціонування, який для більшості областей вже практично доходить кінця [14] і у 2019-2025 роках області саме цього кластеру потребуватимуть пріоритетної уваги та першочергової реалізації програм соціально-економічного розвитку територій, створення пріоритетних інвестиційних зон, сільськогосподарських парків тощо.

Якщо ж в цілому оцінювати динаміку розвитку ринку праці сільських територій за період 2010-2017 років, можна дійти наступних висновків.

1. Зміна політико-економічних векторів та орієнтирів розвитку України, проходження національною економікою нижніх пікових точок падіння за черговим великим циклом економічної кон‘юнктури, адміністративно-територіальна реформа та проведення АТО визначили темпи, вектори, асинхронність, послідовність змін та розподілили сільські ринки праці за певними групами із властивими кожній групі специфічними характеристиками та тенденціями функціонування цих ринків.

2. Спільними тенденціями у розвитку всіх кластерів є згортання сфери зайнятості на повному ринку праці сільських поселень усіх областей, що відбилося на зниженні загальної економічної активності сільського населення, на 5-7 в.п. рівня зайнятості; зростанні рівня безробіття на 2-3 в.п.

3. Сільські ринки праці переважної більшості областей центру, сходу та півдня України не змінили базові риси подібності і відтак – свій розподіл за кластерами.

4. Специфічними різноспрямованими тенденціями відзначаються зміни у функціонуванні ринку праці сільських поселень України, зокрема, за належністю до західної частини країни та центральної, північно-східної та південної, а саме, такі.

У західних областях зменшення традиційно обмежених можливостей працевлаштування у сфері традиційної зайнятості селян, зокрема, у сільськогосподарських підприємствах, зазнало відповідного заміщення через розширення можливостей

працевлаштування через канали безвізових короткострокових поїздок у країни ЄС, інтенсифікацію більш довготривалої зовнішньої трудової міграції, зростання обсягів латентної зайнятості, у т.ч. у власних підсобних сільських господарствах. У підсумку це не лише позначилося кратним зростанням за 2017 рік, проти 2010 року, частки господарств населення у обсязі продукції сільського господарства; неочікуваним стало скорочення тривалості пошуку роботи в західних областях і отже – навантаження на соціальну складову місцевих бюджетів.

На противагу західним областям, у центральних, північно-східних та південних відбулося кількісно більше скорочення рівня зайнятості через тенденції внутрішнього переміщення осіб із зони АТО, більшим було зростання навантаження на міські ринки праці та подовження часу пошуку роботи і відсутності легального заробітку. Зовнішня трудова міграції населення, зорієнтована у попередніх роках насамперед на Росію, не зазнала повноцінної адекватної переорієнтації на країни ЄС, як це сталося у західних областях. Однак якщо у центральних та північно-східних областях економічна активність селян позначилася активізацією діяльності фермерських господарств, зростанням механоозброєності праці і, навіть, позитивної налаштованості селян стосовно якості своїх земельних наділів, то у Кіровоградській, південних і південно-східних областях кластеру № 4 тенденції мали протилежну спрямованість, що свідчить про відсутність зацікавленості населення у господарюванні за місцем проживання у перспективному періоді.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У сукупності наслідки впливу макроекономічних і геополітичних чинників для ринків праці сільських територій в Україні досить різноспрямовані. З одного боку, вони посилюють і започатковують тенденцію переходу від просторової диференціації соціально-економічного розвитку ринків праці сільських територій регіонів до їх певної уніфікації, від відносно гомогенних за рівнем економічної активності на ринках праці сільських територій регіонів до диверсифікованих і асиметричних, а іншого, вони розмежовують регіони за рівнем їх конкурентоспроможності: одні з них здатні мобілізувати власні ресурси економічного зростання і тому розвиваються найбільш динамічно, інші залишаються на периферії, треті мають певну позитивну динаміку розвитку лише в окремих аспектах. Окремо відмітимо посилення виразних центробіжних тенденцій трансформації поселенської мережі та згортання соціального простору сільських територій, які мультиплікативно посилюються деформаціями децентралізації, унаслідок чого становлення і розвиток центрів сільських об‘єднаних громад у процесі відбувається за рахунок ресурсів периферійних відносно цього центру сільських поселень, які, в свою чергу, залишаються практично без найменшої ресурсної підтримки умов життєдіяльності. В цілому можна зазначити, що характеристики й тенденції розвитку ринку праці сільських територій будь-якого регіону у 2010-2017 роках не містять ознак, які б дали змогу ідентифікувати такий розвиток як соціоекономічний, в якому суспільно-політична та соціально-економічна результативність визначається рівнем людського розвитку, а базова соціально-економічна основа механізмів ефективного регулювання якого доповнена гуманітарною (соціогуманітарною) складовою [1; 13]. Відтак уявляється актуальним подальші наукові розвідки сконцентрувати на напрямах обґрунтування граничних значень ключових індикаторів розвитку ринку праці у контексті а також розроблення соціально-економічних механізмів та інструментів забезпечення інклюзивного зростання сільських економік, та реалізації принципів гідної праці на локальних ринках сільських поселень з урахуванням особливостей і динаміки сільського розвитку в Україні.

Список літератури

1. Геєць В. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення) [Текст] / В. Геєць В., В. Юрчишин, О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2011. – № 12. – С. 4–14.
2. Гідна праця: імперативи, українські реалії, механізми забезпечення : монографія [Текст] / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» ; [А. М. Колот, В. М. Данюк, О. О. Герасименко та ін.] ; за наук. ред. А. М. Колота. – Київ : КНЕУ, 2017. – 504 с.
3. Гнибіденко І. Ф. Трансформація ринку праці на селі: перспективи оптимізації неформальної зайнятості

сільського населення [Текст] / І. Ф. Гнибіденко, А. Д. Руснак // Соціально-трудові відносини: теорія та практика : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» ; [редкол.: А. М. Колот (голова) та ін.]. – Київ : КНЕУ, 2014. – № 2. – С. 44-54.
4. Економічна активність населення України, 2010 : стат. зб. / [відп. за вип. І.В. Сеник]. – К. : Державний комітет статистики України, 2011. – 205 с.
5. Економічна активність населення України, 2017 : стат. зб. / [відп. за вип. І.В. Сеник]. – К. : Державний комітет статистики України, 2018. – 205 с.
6. Махсма М. Б. Зайнятість та рівень життя сільського населення України: теорія та практика регулювання : моногр. [Текст] / М. Б. Махсма. – К. : КНЕУ, 2017. – 383 с.
7. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2010 році : статистичний бюлетень. – К. : Державний комітет статистики України, 2011. – 81 с.
8. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2017 році : статистичний бюлетень. – К. : Державний комітет статистики України, 2018. – 81 с.
9. Семикіна М. В. Людський капітал регіону: небезпека кадрових катастроф [Текст] / М. В. Семикіна, А. В. Семикіна, А. В. Мельнік // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2018. –Вип. 33. – С. 87-95.
10. Сільське господарство України 2010 : стат. зб. [за ред. О.О. Кармазіна]. – К. : Державний комітет статистики України, 2011. – 203 с.
11. Сільське господарство України 2017 : стат. зб. [за ред. О.О. Кармазіна]. – К. : Державний комітет статистики України, 2018. – 245 с.
12. Соціально-трудові відносини: проблеми гармонізації: монографія [Текст] / М.В. Семикіна, З.В. Смутчак, С.Р. Пасєка, Ю.Д. Петров /За ред. М.В. Семикіної. – Кіровоград: КНТУ, «КОД», 2012. – 300 с.
13. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір [Текст] / [О. М. Бородіна, І. В. Прокопа, В. В. Юрчишин та ін.] ; за ред. чл.-кор. НАН України О. М. Бородіної ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. — К., 2012. – 320 с.
14. Терон І. В. Модернізація соціально-трудових відносин: сценарії, пріоритети, ефекти [Текст] / І.В.Терон // Економічний часопис-XXI. – 2013. – № 7-8 (1). – С. 97-100.
15. Терон І.В. Методологічні аспекти дослідження динаміки просторового розвитку ринку праці [Текст] / І.В. Терон // Зайнятість та ринок праці: міжвідомчий науковий збірник НАН України і Міністерства праці та соціальної політики України. – К: РВПС України НАН України, 2009. – Вип. 21 – 22. – С.41-51.

References

1. Heiets', V., Yurchyshyn, V., Borodina, O., & Prokopa, I. (2011). Sotsioekonomichna modernizatsiia ahrarnoho sektoru Ukrainy [Socioeconomic modernization of the agrarian sector of Ukraine (conceptual provisions)]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, *12*, 4–14 [in Ukrainian].
2. Kolot, A.M., Daniuk, V.M., Herasymenko, O.O. et. al. (2017). *Decent work: imperatives, Ukrainian realities, mechanisms of provision,* Kolot, A.M. (Ed.) Kyiv: KNEU.
3. Hnybidenko, I.F., Rusnak, A.D. (2014). Transformatsiia rynku pratsi na seli: perspektyvy optymizatsii neformal'noi zajniatosti sil's'koho naselennia [The transformation of the labor market in the countryside: the prospects for optimizing the informal employment of the rural population]. *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka – Social and labour relations: theory and practice*, *2*, 44-54 [in Ukrainian].
4. Senyk, I.V. (Eds.). (2011). *Economic activity of the population of Ukraine, 2010: stat. coll.* Kyiv: Derzhavnyj komitet statystyky Ukrainy.
5. Senyk, I.V. (Eds.). (2018). *Economic activity of the population of Ukraine, 2017: statistical collection.* Kyiv: Derzhavnyj komitet statystyky Ukrainy.
6. Makhsma, M.B. (2017). *Zajniatist' ta riven' zhyttia sil's'koho naselennia Ukrainy: teoriia ta praktyka rehuliuvannia [Employment and living standards of the rural population of Ukraine: the theory and practice of regulation]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
7. *Key agricultural characteristics of rural households in 2010: statistical bulletin.* (2011). Kyiv: Derzhavnyj komitet statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
8. *Key agricultural characteristics of rural households in 2017: statistical bulletin.* (2018). Kyiv: Derzhavnyj komitet statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
9. Semykina, M.V., Semykina, A.V., Mel'nik, A.V. (2018). Liuds'kyj kapital rehionu: nebezpeka kadrovykh katastrof [Human Capital of the Region: the Danger of Personnel Catastrophes]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – The Collection of Scientific Works of Kirovohrad National Technical University. Economic Science, Vol. 33*, 87-95 [in Ukrainian].
10. Karmazina, O.O. (Eds.). (2011). *Agriculture of Ukraine 2010: stat. coll.* Kyiv: Derzhavnyj komitet statystyky Ukrainy.
11. Karmazina, O.O. (Eds.). (2018). *Agriculture of Ukraine 2017: stat. coll.* Kyiv: Derzhavnyj komitet statystyky Ukrainy.
12. Semykina, M.V., Smutchak, Z.V., Pasieka, S.R., & Petrov, Yu.D. (2012). *Social-labor relations: problems of*

harmonization. Semykinoi M.V. (Ed.). Kirovohrad: KNTU, «KOD».
13. Borodina, O.M., Prokopa, I.V., Yurchyshyn, V.V. et al. (2012). *Socioeconomic development of agriculture and rural areas: a modern dimension.* O. M. Borodinoi (Ed.). Kyiv: NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv.
14. Teron, I.V. (2013). Modernizatsiia sotsial'no-trudovykh vidnosyn: stsenarii, priorytety, efekty [Modernization of social-labor relations: scenarios, priorities,and effects]. *Ekonomichnyj chasopys-KhKhI – Economic Annals-XXI, 7-8 (1)*, 97-100 [in Ukrainian].
15. Teron, I.V. (2009). Metodolohichni aspekty doslidzhennia dynamiky prostorovoho rozvytku rynku pratsi [Methodological aspects of the study of the dynamics of spatial development of the labor market]. *Zajniatist' ta rynok pratsi: mizhvidomchyj naukovyj zbirnyk NAN Ukrainy i Ministerstva pratsi ta sotsial'noi polityky Ukrainy - Employment and labor market: interdepartmental scientific collection of the National Academy of Sciences of Ukraine and the Ministry of Labor and Social Policy of Ukraine*, *Vol. 21 – 22*, 41-51 [in Ukrainian].

Iryna Teron, Senior Researcher, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv

Features and Typology Dynamics of Labor Markets in Rural Areas

The purpose of the article is to analyze the peculiarities, the main typical and specific problems of the rural settlements labor market development, and the definition of homogeneous groups - clusters of regions on the state of the social and labor sphere.

The cluster analysis of k-means was used to group regions. The calculations are made in the software package Statistica 6.0. The calculations used the statistical information of the State Statistics Service of Ukraine for 2010 and 2017 years. 4 stable clusters were obtained. Each group is characterized by the features of in the following areas: implementation of labor-resource potential in the labor market of rural settlements; demoeconomic development of rural settlement network; socio-economic results of the functioning of the labor market and the efficiency of the rural economy. Analysis has shown that in the process of its development, rural labor markets show different reactions to the impact of macroeconomic and political factors. The result is an increase in the asymmetry and differentiation of the social development of the regions, and the division in the level of competitiveness.

The following trends of rural labor markets in all regions are identified: distribution of areas by clusters is fairly stable; curtailing the scope of employment in the full labor market of rural settlements in all regions, reducing the ILO employment rate and increasing ILO unemployment; reorientation of rural households to use their own work and limitation of hired labor; an analysis of 2010-2017 showed stability and inertia of the employment structure of the rural economy and trends in economic activity; some regions are able to mobilize their own resources for economic growth and therefore develop most dynamically; some labor markets are increases peripheral features and depression; some regions have some positive dynamics in the development of the rural labor market in only a few aspects; in many regions, centripetal trends in the transformation of the settlement network and the curtailment of the social space of rural areas are intensifying.

The dynamics of the of the regions rural labor markets development does not contain any indicators that would identify the development as socioeconomic, in which the socio-political and socio-economic impact is determined by the level of human development and is estimated by the achieved human development parameters. Beside of them, the basic socio-economic foundation of them effective regulation mechanisms is supplemented by the humanitarian (socio-humanitarian) component.

The following scientific directions are relevant: justification of the of labor market development key indicators limit values; development of socio-economic mechanisms and tools for providing inclusive growth of rural economies, and the implementation of decent work principles in local markets of rural settlements taking into account the peculiarities and dynamics of rural development in Ukraine.

dynamics of the labor market, employment, unemployment, rural areas, rural settlements, cluster analysis

Одержано (Received) 10.12.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 18.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.74:338.2 **JEL Classification: N23, N24, O33**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).150-160

А.В. Базилюк, проф., д-р екон. наук
Національний транспортний університет, м. Київ, Україна

Роль грошово-кредитної політики України у забезпеченні економічного зростання в умовах цифрових трансформацій

В статті обґрунтовується необхідність переосмислення монетарної політики НБУ на основі досягнення цільових орієнтирів прискорення економічного зростання та підвищення продуктивності економіки, всебічного залучення проривних цифрових можливостей. Обґрунтовано, що збереження існуючої консервативної монетарної політики не відповідає потребам прискорення економічного зростання, яке в умовах цифрових трансформацій має відчутні можливості. Доведено, що переосмислення та модернізація монетарної політики НБУ має відбуватись з урахуванням домінуючої немонетарної природи трансформаційних процесів української економіки, що в комплексі з іншими заходами економічної політики забезпечить передумови прискорення економічного зростання.

грошово-кредитна політика, цифрові трансформації, економічне зростання, макроекономічні дисбаланси, інклюзивний розвиток, фінансова інклюзія

А.В. Базилюк, проф., д-р экон. наук
Национальный транспортный университет, г.Киев, Украина

Роль денежно-кредитной политики Украины в обеспечении экономического роста в условиях цифровых трансформаций

В статье обосновывается необходимость переосмысления монетарной политики НБУ на основе достижения целевых ориентиров ускорения экономического роста и повышения производительности экономики, всестороннего привлечения прорывных цифровых возможностей. Обосновано, что сохранение существующей консервативной монетарной политики не отвечает потребностям ускорения экономического роста, который в условиях цифровых трансформаций приобретает ощутимые возможности. Доказано, что переосмысление и модернизация монетарной политики НБУ должны производиться с учетом доминирующей немонетарной природы трансформационных процессов в украинской экономике в комплексе с другими мерами экономической политики, что обеспечит предпосылки ускорения экономического роста.

денежно-кредитная политика, цифровые трансформации, экономический рост, макроэкономические дисбалансы, инклюзивное развитие, финансовая инклюзия

Постановка проблеми. Процеси прискорення упровадження цифрових й технологічних новацій дедалі масштабніше охоплюють всі сфери світового суспільного розвитку. Урядами багатьох країн світу цифрові трансформації визначено невід'ємним стратегічним фактором економічного зростання, його каталізатором та основою, що відображено у середньострокових та довгострокових програмних документах з розвитку. Нова цифрова ера відкриває й нові можливості для фінансового поглиблення, фінансової інклюзії та відчутного розширення нових фінансових джерел стимулювання економічного зростання.

Відповідні процеси не залишили осторонь монетарну політику центробанків, які змушені дедалі ширше враховувати фундаментальні зміни економічного та фінансового середовища, викликаних цифровізацією. При цьому, нагромадження істотних макроекономічних дисбалансів як у провідних країнах світу (на початок 2019 року настання світової рецесії визначається з вірогідністю 40 %), так й в економіках країн, що розвиваються – засвідчують відносну неспроможність монетарної політики принципово попередити настання негативних процесів та покращити параметри економічного зростання.

Частково це обумовлено тим, що природа деструктивних економічних явищ має немонетарну природу виникнення, і відповідно – монетарні заходи мають якщо не шкідливий, то принаймні – нейтральний ефект у процесі їх подолання. У гіршому варіанті – заходи монетарної політики центробанків негативно впливають на економічний розвиток,

© А.В. Базилюк, 2018

обумовлюючи низку загрозливих ефектів: гальмування темпів економічного зростання, збільшення неформального сектору економіки, посилення нерівності, погіршення структурних характеристик реального сектору економіки тощо. Зважаючи на це грошово-кредитні інструменти, як найбільш потужні важелі впливу, потребують переосмислення та узгодження як з цілями економічного розвитку, так й урахуванням сучасних цифрових трендів. Для України, темпи економічного зростання якої характеризується нестійкістю та волатильністю, осучаснення монетарної політики, в т.ч. у зв'язку з прискоренням глобальних цифрових трансформацій, набуває особливої значущості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню впливу цифрових трансформацій на розвиток фінансової системи, і відповідно – фінансової політики держави, присвячено багато уваги зарубіжними та вітчизняними вченими. Серед наукових праць потрібно відзначити наробок таких фахівців, як Д. Коул [11], К.Рогоффа [9], Л. Тайсон, С. Лунд [15], Х. Арбача [14], С. Гупта, М. Кіна, А. Шаха, Ж. Вердієр [12], Б. Данилишина [3] та інші, які досліджують різні аспекти можливостей та впливу монетарної політики на економічне зростання в умовах поглиблення цифрових трансформацій.

Ключова проблема української економіки, яка потребує невідкладного вирішення, полягає в істотному прискоренні економічного зростання. В умовах накопичених значних структурних деформацій розв'язання цієї проблеми шляхом таргетування інфляції, ще більше обмежує можливості економіки, посилює кредитозалежність, зумовлює формування негативних процесів. Не до кінця висвітленою лишається роль немонетарних чинників в регулюванні економічних процесів і адаптації монетарної політики до відповідних умов. В цьому зв'язку виникає потреба переосмислення української монетарної політики для потреб прискорення економічного зростання в умовах цифрових трансформацій, що дозволяють скоротити витратомісткість економіки, посилити прозорість використання грошей, попереджувати зловживання.

Постановка завдання. Ключовою метою статті є визначення пріоритетів грошово-кредитної політики України для прискорення економічного зростання в умовах поглиблення цифрових трансформацій.

Виклад основного матеріалу. Значне відставання України від країн-найближчих сусідів за темпами економічного розвитку та продуктивністю актуалізувало потребу ревізії підходів до стимулювання економічного зростання. Так, за рівнем номінального ВВП на душу населення у 2019 р. за прогнозами МВФ Україна поступатиметься країнам ЄС у 11,9 разів, Польщі – у 4,9 рази, Румунії – у 4 рази, Чехії – у 8 разів, Угорщині – у 5,4 разів, РФ у – 3,7 разів, відстаючи навіть від Білорусі – у 2 рази та Молдови – у 1,1 рази. За рівнем ВВП за паритетом купівельної спроможності на душу населення у 2019 р. Україна за тим самим прогнозом відставатиме від країн ЄС у 4,6 рази, Польщі – у 3,5 рази, Румунії – у 2,9 рази, Чехії – у 4,1 рази, Угорщини – у 3,5 рази, РФ у – 3,1 рази, Білорусі – у 2,2 рази, випереджаючи Молдову (0,8 рази).

Процеси значного просування світової економіки з періоду останньої світової фінансової кризи не надали вітчизняній економіці аналогічних імпульсів прискорення. Так, якщо за прогнозом МВФ у 2019 р. світовий номінальний ВВП (у поточних цінах) підвищиться відносно 2010 р. майже на третину (33,4 %[1]), аналогічний показник українського ВВП буде нижчим на 2,3 %. При цьому основними засадами грошово-кредитної політики на 2019 рік та середньострокову перспективу [8] та Програмою дій 2019 [10] передбачається дотримання консервативної грошово-кредитної політики, що не передбачає істотного її пом'якшення з огляду на потребу стимулювання економічного зростання. Доцільність збереження такого курсу є дещо дискусійною з огляду на нагромадження низки негативних тенденцій, зокрема:

1. Обмеження власних внутрішніх джерел інвестування економіки. Наведені дані обсягів грошової маси, що обслуговує економіку (табл. 1), демонструють постійне зростання

[1] Розраховано за даними МВФ, 2019 р. – взято прогнозні дані. ВВП України у 2019 р. за очікуваннями складе 132,9 млрд. дол. США.

кількості грошей. Але відносно зміни ВВП ступінь забезпеченості економіки грошима зменшувалася. При чому частка грошей, яка обслуговувала економічний оборот, зменшувалася в більшій мірі ніж частка грошей, що призначалася для зберігання. Про це свідчать показники рівня монетизації, розраховані за агрегатами M_2 та M_1. З 2010 р. їх рівні знизилися відповідно на 11 п.п. і 4 п.п. Зважаючи на те, що в агрегат M_2 входять грошові активи, що призначені для зберігання, то майже втричі більше скорочення рівня монетизації за агрегатом M_2, засвідчує наявність значного відкладеного попиту, хоча і деяке відносне його зменшення. Водночас, скорочення рівня монетизації за агрегатом M_1 вказує на те, що і величина повернення грошей в економічний оборот теж зменшувалася. Це засвідчує зменшення власних внутрішніх ресурсів розвитку економіки, посилення дефіциту ліквідності обігових коштів у процесі відтворення товарного виробництва.

Утворенню такого становища сприяло декілька причин. *По-перше*, відносне зменшення реальних доходів, що змусило населення «проїдати» накопичені в минулому збереження, через що зменшення монетизації за агрегатом М2 відбувалося майже втричі інтенсивніше. *По-друге*, наявністю значного розшарування населення, що дозволяє певній частині населення майже половину грошових активів відкладати на зберігання. Звичайно, що відкладені гроші можуть і працюють на економіку через трансмісійні механізми кредитування. Але зважаючи на високий рівень процентних ставок кредитування, використання цих грошей здорожує виробництво товарів і послуг.

Таблиця 1 – Грошові агрегати і рівень монетизації економіки України у 2011-2017 рр., млрд. грн. та %

№ п/п	Показник	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1.	Грошовий агрегат М0	192,7	203,2	237,8	282,9	282,7	314,4	332,5
2.	Грошовий агрегат М1	311,0	323,2	383,8	435,5	472,2	529,9	601,6
3.	Грошовий агрегат М2	681,8	771,1	906,2	955,3	993,8	1 102,4	1 208,5
4.	Грошовий агрегат М3	685,5	773,2	909,0	956,7	994,1	1 102,7	1 208,9
5.	ВВП*	1 300, 0	1 404,7	1 465,2	1 586,9	1 988,5	2 385,4	2 982,9
6.	Рівень монетизації за М1 (М1/ВВП),%	24	23	26	27	24	22	20
7.	Рівень монетизації за М2 (М2/ВВП), %	52	55	62	60	50	46	41

Джерело: розраховано автором з використанням [1-2]

2. Висока залежність економічного розвитку від кредитних ресурсів і неефективна структура їх використання. Ступінь впливу кредиту на економіку демонструють дані про обсяги кредитування суб'єктів економіки (табл. 2). У 2017 р. частка внутрішнього кредиту у ВВП становила 66,0 %. А отже він виступає ключовою складовою фінансування економіки. Між тим в структурі кредитування значно зросла частка кредитів, наданих органам державного управління. Так, впродовж 2011–2017 рр. цей показник зріс майже втричі (з 12,9% у 2011 р. до 37,0 % у 2017 р. в загальному обсязі кредитів). За цей же період частка кредитування нефінансових (тобто виробничих) корпорацій зменшувалася з 68,4 % у 2011 р. до 53,4 % у 2017 р. , домогосподарств – з 18,4 % у 2011 р. до 9,4% у 2017 р.

Збільшення обсягів кредитування уряду об'єктивно пов'язувалось із нарощенням видатків на подолання зовнішньої агресії проти України, що також спричинило майже двократне збільшення частки державного боргу відносно ВВП (у 2013 р. 39,9 % ВВП та 71,8% у 2017 р.). При цьому висока вартість кредитів не сприяла скеровуванню кредитних ресурсів для цілей прискорення зростання ВВП.

Створена на основі кредиту продукція має високу вартість через мультиплікативний вплив кредиту на ціни. Тобто навіть якщо на кінцевій стадії виробництва підприємство не залучає кредити, але в процесі виробництва використовує матеріали та комплектуючі, для виробництва яких залучався кредит, то опосередковано в кінцевій ціні виробленої продукції

Таблиця 2 – Характеристика обсягів кредитування суб'єктів економіки у 2011 – 2017 рр., у млрд. грн. та % до всього

№ п/п		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
		млрд. грн.							*% до всього*						
1.	Внутрішній кредит	1134,6	1234,2	1392,2	1721,2	1694,1	1877,4	1955,8	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2.	Чисті вимоги до центральних органів державного управління	146,8	184,9	244,5	443,0	467,4	660,3	723,4	12,9	15,0	17,6	25,7	27,6	35,2	37,0
3.	Регіональні та місцеві органи державного управління	2,4	6,8	6,8	6,3	3,5	0,5	1,0	0,2	0,5	0,5	0,4	0,2	0,0	0,1
4.	Нефінансові корпорації (*Державні НК + Інші НК*)	776,1	846,8	937,8	1051,7	1040,5	1042,9	1045,9	68,4	68,6	67,4	61,1	61,4	55,6	53,5
5.	Домашні господарства (*Вимоги до інших секторів економіки*)	209,3	195,7	203,0	220,2	182,7	173,6	185,4	18,4	15,9	14,6	12,8	10,8	9,2	9,5

Джерело: розраховано автором з використанням [7]

Таблиця 3 – Динаміка структурних компонентів ВВП у 2010 – 2017 рр., %

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2017
ВВП за доходами, в тому числі:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Оплата праці	48,0	47,0	50,2	49,9	43,3	39,1	39,2
Валовий прибуток, змішаний дохід	40,2	39,1	36,9	37,6	40,8	45,0	45,1
Податки	11,8	13,9	12,9	12,5	12,9	15,9	15,7
ВВП за витратами, в тому числі:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Кінцеві споживчі витрати	83,2	84,2	86,9	90,7	90,1	86,0	87,7
Валове нагромадження основного капіталу	17,0	17,6	19,0	16,9	14,2	13,5	15,8
Зміна запасів	3,8	4,8	2,7	1,6	-0,8	2,4	4,2
Експорт	47,1	49,8	47,7	43,0	48,6	52,6	48,0
Імпорт	51,1	56,4	56,4	52,2	52,1	54,5	55,7
Довідково: Державний борг, % ВВП	*36,4*	*36,7*	*39,9*	*69,4*	*79,1*	*80,9*	*71,8*

Джерело: розраховано автором з використанням [5]

будуть міститись відповідні витрати. Зважаючи на значні обсяги кредитування, кредитна складова в ціні доволі суттєва. Натомість частка оплати праці у ВВП за останні сім років зменшилася з 48,0 % у 2010 р. до 39,2 % у 2017 р. А тому навіть кредити домашнім господарствам, які до речі скоротилися з 18,4% у 2011 р. до 9,4% у 2017 р., не компенсували «просідання» купівельної спроможності населення й консервували низький рівень життя. Україна за рівнем номінального ВВП на душу населення посідає 132 місце серед 191 країн світу.

3. Погіршення структурних компонентів ВВП (табл. 3). Починаючи з 2014 р. в структурі ВВП за доходами частка прибутку та змішаного доходу неухильно зросла, що в принципі позитивно впливає на розширення ресурсної бази виробництва.

Збільшувалася й частка податків, яка збільшувала доходи державних фінансів. Водночас цього виявилося недостатньо для подолання дефіцитності фінансів й створення умов підвищення продуктивності праці. Відповідні зрушення відбувалися головним чином за рахунок підвищення цін, а не якісних перетворень матеріальної бази виробництва. При високому рівні зношеності основних засобів частка нагромадження основного капіталу в структурі ВВП (за витратами) складала у 2017 р. лише 15,8% і впродовж останніх років зберігається на критично низькому рівні. В цих умовах залучені кредитні ресурси підприємств використовувалися переважно для поповнення обігових коштів, яких хронічно не вистачало через низьку купівельну спроможність споживачів.

4. Низька ефективність використання наявних ресурсів. В структурі випуску продукції та послуг по економіці в цілому частка валової доданої вартості була меншою за частку проміжного споживання (табл. 4). Це свідчить про витратний характер виробництва. На кожну гривню вкладених у виробництво коштів створюється лише 67 копійок доданої вартості. Тобто на виробництво товарів і послуг потрібно більше ресурсів, аніж їх продукує економіка.

Рівень фінансового відтворення різних видів діяльності має суттєві розбіжності. Найгірша ситуація склалася в переробній промисловості та будівництві, на долю яких припадає більше третини всього випуску продукції і послуг. Тут окупаються лише 22–25% виробничих витрат. Натомість високорентабельними є переважно сфери послуг: фінансова та страхова діяльність, операції з нерухомим майном, державне управління та інші. Частка рентабельних видів діяльності у випуску складає менше 20% і не може покрити загального падіння ефективності, що свідчить про збереження високого рівня залежності економіки від кредиту і обмеженістю ресурсів для подолання технологічної відсталості та підвищення продуктивності праці.

5. Значні обсяги тіньової економіки. Висока частка надмірних витрат в структурі випуску продукції опосередковано вказує на наявність тіньового виробництва. Витрати на його здійснення перекладаються на легальне виробництво, чим і обумовлюється його висока витратомісткість, а приховані доходи, які повністю звільнені від оподаткування, пояснюють низький обсяг бюджетних надходжень. Подвійний негативний вплив тіньової економіки на економічні процеси покривається за рахунок кредиту.

Підприємства беруть кредити або збільшують обсяги кредиторської заборгованості для покриття надмірних витрат, а уряд здійснює запозичення, в тому числі, для подолання соціальних наслідків від тіньової діяльності.

Існують різні методики оцінювання обсягів тіньової економіки. Наприклад, за часткою готівкового грошового обороту. В Україні він складає 30%. Є також думка, що обсяги тіньової економіки відповідають частці надмірних витрат у ВВП. В Україні це 33%. Наближеність результату за цими методами говорить про те, що обсяги тіньової економіки натепер складають не менше 30%, що теж доволі суттєво позначається на темпах економічного розвитку і обсягах заборгованості, що є джерелом їх покриття.

6. Загальний низький рівень оплати праці і значне розшарування населення. За результатами оприлюдненого дослідження Всесвітнього банку по Україні у 2017 р.

Таблиця 4 – Коефіцієнт співвідношення валової доданої вартості та проміжного споживання товарів і послуг в основних цінах в Україні в 2010–2017 рр.

		Код	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1.	Всього по всіх видах економічної діяльності		0,67	0,64	0,66	0,72	0,70	0,68	0,67	0,67
2.	Сільське , лісове та рибне господарство	A	0,74	0,73	0,72	0,72	0,73	0,75	0,74	0,72
3.	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	B	1,15	1,19	1,17	1,12	1,03	1,04	1,08	1,06
4.	Переробна промисловість	C	0,22	0,19	0,22	0,23	0,25	0,24	0,25	0,25
5.	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	D	0,48	0,48	0,46	0,46	0,43	0,43	0,44	0,43
6.	Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	E	0,47	0,42	0,41	0,45	0,45	0,42	0,38	0,36
7.	Будівництво	F	0,36	0,33	0,28	0,28	0,29	0,26	0,25	0,25
8.	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	G	1,21	1,25	1,11	1,18	1,12	1,00	0,97	0,97
9.	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H	1,05	1,00	0,87	0,91	0,87	0,84	0,85	0,83
10.	Тимчасове розміщування й організація харчування	I	0,81	0,86	0,85	0,86	0,86	0,88	0,91	0,99
11.	Інформація та телекомунікації	J	0,94	0,94	0,96	0,98	1,01	1,04	0,95	0,96
12.	Фінансова та страхова діяльність	K	1,63	1,58	1,65	1,74	1,53	1,68	1,55	2,05
13.	Операції з нерухомим майном	L	1,78	1,73	2,21	2,38	2,44	2,32	2,35	2,58
14.	Професійна, наукова та технічна діяльність	M	1,02	0,98	0,95	1,00	1,05	1,09	1,03	1,02
15.	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	0,94	0,90	0,95	0,98	1,01	0,99	0,99	1,00
16.	Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	O	2,55	3,03	2,60	3,00	2,05	1,81	2,08	2,24
17.	Освіта	P	1,99	2,13	2,39	2,64	2,52	2,23	2,03	2,85
18.	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Q	1,94	1,86	1,98	1,98	1,81	1,39	1,46	1,36
19.	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	1,58	1,38	1,28	1,85	1,82	1,53	1,41	1,60
20.	Надання інших видів послуг	S,T	1,88	1,84	2,17	2,26	2,09	1,77	1,77	1,66

Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та з 2014 року – також без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано автором з використанням [4]

сукупна чиста вартість активів трьох найбагатших фізичних осіб в Україні перевищує 6,0% ВВП України, що майже вдвічі більше ніж в Росії і втричі більше ніж у Польщі [6].

При цьому відношення частки доходу, накопиченої найбагатшими громадянами України, до ВВП залишалось майже незмінним з 2007 року. Це вказує на обмеженість переважної більшості населення збільшення їх частки в сукупних доходах. Вона лишається низькою. В результаті більше половини своїх доходів домогосподарства витрачають на продукти харчування. Половина звернулася за субсидіями.

Сформована натепер система соціального захисту, яка спрямована на підтримку вразливих верств населення (з низькими доходами, що мають вроджені вади, багатодітні сім'ї, учасники бойових дій та ін.), не справляється з постійно зростаючими потребами забезпечення їм мінімальних соціальних стандартів. При низькому рівні мінімальної зарплати працюючому населенню (4173 грн. з 1.01.2019 р.) і відсутності у роботодавців матеріальних стимулів до зниження витрат і підвищення зарплати, виникають два взаємонаправлені процеси. З одного боку, формується потреба в розширенні бюджетного фінансування сфери соціального забезпечення, а з іншого, обмежуються фінансові потоки наповнення бюджету. Поглиблює це протиріччя і діюча нині практика встановлення надвисоких окладів представникам окремих професій, що фінансуються з бюджету, мотивуючи це необхідністю боротьби з хабарництвом. Між тим Україна за індексом сприйняття корупції, розрахованим організацією «Трансперенсі Інтернешнел» посіла 130-те місце серед 180 країн [6].

Суттєві розбіжності в оплаті праці та загальний низький її рівень негативно впливають на інтенсивність економічного розвитку. Низька вартість робочої сили витісняє високопрофесійні робочі кадри, стримує впровадження науково-технічного прогресу, провокуючи міграційні процеси.

Сьогодні вже явно відчувається виток висококваліфікованих працівників причому не тільки інженерних, а й робочих професій за кордон, де за аналогічну роботу платять в рази вище ніж в Україні. Не відмічається й суттєвого створення високотехнологічних робочих місць, що посилює імпортозалежність та відтік фінансових ресурсів за межі України.

В цих умовах *обрана в Україні модель забезпечення цінової стабільності значною мірою гальмує економічний розвиток*. Інфляційний тиск все ще зберігає вагомий негативний потенціал, а застосування монетарних інструментів має обмежений вплив внаслідок відносно невисокої платоспроможності суб'єктів економіки, посилюючи соціальні проблеми. Держава, як гарант соціальної стабільності у намаганні відновити соціальні стандарти, ухвалює рішення щодо підвищення заробітної плати працівників бюджетної сфери без відповідного на те зростання продуктивності у реальному секторі економіки. А це поглиблює структурні дисбаланси, про які йшлося вище.

Обмеженість можливостей монетарної політики в цьому контексті пов'язана з немонетарними чинниками економічного розвитку. Банківська система не може зустріти виникаючі виклики, і демонструє ознаки дефіцитності. Натепер в кредитному портфелі банків майже половина непрацюючих кредитів, а погашення значного нагромадженого державного боргу значною мірою засновується на залученні нових кредитних ресурсів. Частково така ситуація є результатом невивчених уроків ринкового реформування, недооцінювання ролі збалансованості інтересів всіх суб'єктів економічних відносин, нерозуміння значних переваг інклюзії для економічного зростання, а також – неврахування нових цифрових та технологічних трендів, які

створюють основу структури економіки нової цифрової ери. Відповідно, грошово-кредитна політика має враховувати завдання забезпечення:

– *Техніко-технологічного оновлення виробництва і підвищення продуктивності праці*, як основи економічного зростання в новій цифровій епосі *на основі системного підвищення вартості робочої сили.* Дешева робоча сила дестимулює інноваційні впровадження, робить їх економічно недоцільними. Тільки висока вартість праці зможе примусити роботодавців шукати шляхи здешевлення виробництва, в т.ч. за рахунок впровадження нових технологій і зростання продуктивності праці. У класичному визначенні, це природня реакція капіталу на підвищення оплати праці. Економічне зростання у період інтенсифікації цифрових трансформацій вимагає переосмислення системи соціального захисту працюючій людині, що гарантує їй у разі належного виконання обов'язків, гідної оплати у приватному секторі економіки (такої що покриває реальні потреби з урахуванням сімейного навантаження).

– *Демонополізації економічних відносин, яка відкривається цифровими можливостями.* Поглиблення цифрових трансформацій для вирішення різних економічних задач, розвиток наступного покоління цифрового кредитування (розширення технологій та платформ онлайн-іпотеки), розвиток ініціатив з впровадження систем виробництва блокчейну, збільшення операцій відкритого банкінгу, створення існуючими фінансовими структурами власних цифрових банків та інші можливості, що відкриваються цифровізацією відіграють важливу роль в демонополізації та децентралізації економічних відносин.

З розвитком фінансових технологій принципово змінюються бізнес-моделі та стратегії розвитку суб'єктів реального та фінансового секторів економіки, коли цифрові та мобільні атрибути стають обов'язковою складовою діяльності. Поява і широке розповсюдження різноманітних засобів і пристроїв телекомунікаційного зв'язку робить можливим виконання широкого спектру розрахункових операцій без присутності її учасників. Це значно спрощує процедуру отримання фінансових послуг, скорочує час на її проведення, зменшує вартість відповідних послуг, що є особливо привабливим для користувачів.

Впровадження нових технологій зумовило істотну децентралізацію та демократизацію надання фінансових послуг. З одного боку, суб'єкти реального сектору економіки розширюють власну діяльність за рахунок надання фінансових послуг, які до того надавались виключно фінансовими спеціалізованими установами. З іншого, спеціалізовані фінансові посередники розпочали безпрецедентну модернізацію діяльності, опинившись в новій фазі гострої конкурентної боротьби з нетиповими позафінансовими конкурентами. Відповідні процеси створюють новий конкурентний ландшафт для світового фінансово-економічного розвитку, який є відносно малодослідженим та потребує поглибленого вивчення як його прикладних, так і теоретичних аспектів.

Центральні регулятори провідних країн світу дедалі більше уваги приділяють питанням розвитку безготівкового суспільства та поглибленню імплементації цифрових новацій у фінансовій сфері. Динамічний розвиток цифрових інновацій в умовах суттєвого поглиблення цифрової інклюзії, активізували серед наукового та експертного середовища широку дискусію стосовно використання електронних грошей (йдеться про електронні гроші, які зберігаються в електронному вигляді і не прив'язані до банківських рахунків). Невизначеність стосовно емітента таких грошей, номінованих в реальній валюті, нечіткість розподілу доходів від сеньйоражу між центральним банком і/ або приватним сектором та правовий вакуум у сфері врегулювання правовідносин

між агентами нової конфігурації фінансової системи викликають вагомий суспільний резонанс.

Іншим актуальним питанням є можливості використання криптовалют, не номінованих в національній валюті, що розмиває суверенітет центральних регуляторів у провадженні самостійної грошово-кредитної політики, унеможливлює їх роль як кредитора в останній інстанції, а також обумовлює інші ризики для економічних агентів.

Діапазон думок стосовно використання фінансових інновацій центральними регуляторами є надто широким. У США обговорюється можливість запровадження FedCoin, яка може відкрити нову еру монетарної політики, а потенціал FedCoin дозволить утворити фінансовий простір для регулювання інфляції та надасть ФРС ефективні інструменти для проведення грошово-кредитної політики з метою регулювання економічних циклів [13]. Аналогічні думки спостерігаються і в РФ, де можливість запровадження національної електронної валюти – цифрового рубля, розглядається більше спробою пом'якшити жорстку політику центрального регулятора, монетизувати економіку та вивести частину грошового обороту поза банківську систему. В якості пілоту пропонується незначна його емісія, яка пришвидшить зростання економіки, в тому числі і у цифровому її сегменті. Водночас, центральні регулятори поки що не розглядають можливість у найближчій перспективі запровадження відповідного ресурсу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. З поглибленням цифрових трансформацій в Україні відкриваються вагомі перспективи пожвавлення соціально-економічної фінансової та інноваційно-технологічної динаміки розвитку. Монетарна політика НБУ має бути переосмислена та скерована на досягнення цільових орієнтирів з прискорення економічного зростання та підвищення продуктивності економіки, всебічного залучення проривних цифрових можливостей, в тому числі й у фінансовому секторі економіки.

В цьому контексті перспективними напрямами подальших досліджень мають стати розроблення організаційно-економічних заходів щодо:

1) підвищення фінансової інклюзії населення України;

2) розширення бізнес- та фінансової освіти;

3) розширення системи державної підтримки та заохочення фінансових інновацій;

4) розбудови фінансової екосистеми через розвиток ініціатив із створення фінансово-технологічних інкубаторів, акселераторів, а також кластерів.

Список літератури

1. Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах. Економічна статистика / Національні рахунки. Держстат України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/vvp/vvp_kv/vvp_kv_u/vvpf_kv2018u.htm
2. Грошові агрегати та кореспондуючі статті Огляду депозитних корпорацій. Огляди фінансових корпорацій. Грошово-кредитна статистика [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bank.gov.ua/files/3.1-Monetary_Statistics.xls
3. Данилишин Б. Новий бюджет на 2019 рік можна вважати бюджетом розбудови країни [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2541419-novij-budzet-na-2019-rik-mozna-vvazati-budzetom-rozbudovi-kraini.html
4. Держстат України. Валовий внутрішній продукт за категоріями доходу [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/xls/svvpzkd_u.xlsx
5. Держстат України. Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/vtr_u.htm

6. Економічний розвиток України: швидше, стабільніше й інклюзивніше. Світовий банк. Короткий огляд [Текст] – Київ: б.в. – 2019 р. – 28 с.
7. Огляд фінансових корпорацій. Огляди фінансових корпорацій. Грошово-кредитна статистика НБУ [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bank.gov.ua/files/3.1-Monetary_Statistics.xls
8. Основні засади грошово-кредитної політики на 2019 рік та середньострокову перспективу. Рішення Ради НБУ від 11 вересня 2018 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=77912166
9. Рогофф К. Бюджетная скованность центробанков. Jan 4, 2019 [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://www.project-syndicate.org/commentary/countercyclical-fiscal-policy-no-cure-in-next-recession-by-kenneth-rogoff-2019-01/russian
10. Стратегія Національного банку України. Програма дій 2019 [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=86050888
11. Coyle Diane. Digitally disrupted GDP 08 February 2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://voxeu.org/article/digitally-disrupted-gdp
12. Digital Revolutions in Public Finance. Edited by Sanjeev Gupta, Michael Keen, Alpa Shah, and Geneviève Verdier. IMF [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.elibrary.imf.org/abstract/IMF071/24304-9781484315224/24304-9781484315224/binaries/Digital_Revolutions_excerpt.pdf?redirect=true
13. Exploring a Fedcoin and Other State-Backed Cryptocurrencies. Rahul Nambiampurath// BTCManager.com – 15 червня 2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://btcmanager.com/exploring-a-fedcoin-and-other-state-backed-cryptocurrencies/
14. Jorge Arbache. Seizing the benefits of the digital economy for development [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.ictsd.org/opinion/seizing-the-benefits-of-the-digital-economy-for-development
15. Laura Tyson, Susan Lund. The promise of digital finance December 14, 2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.mckinsey.com/mgi/overview/in-the-news/the-promise-of-digital-finance

References

1. Valovyj vnutrishnij produkt u faktychnykh tsinakh. Ekonomichna statystyka. Natsional'ni rakhunky. Derzhstat Ukrainy [Gross domestic product in actual prices. Economic statistics. National accounts. The State Statistics Service]. *www.ukrstat.gov.ua.* Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/vvp/vvp_kv/vvp_kv_u/vvpf_kv2018u.htm [in Ukrainian].
2. Hroshovi ahrehaty ta koresponduiuchi statti Ohliadu depozytnykh korporatsij. Ohliady finansovykh korporatsij. Hroshovo-kredytna statystyka [Monetary aggregates and corresponding articles of the Overview of depositary corporations. Overview of financial corporations. Monetary statistics]. *bank.gov.ua.* Retrieved from https://bank.gov.ua/files/3.1-Monetary_Statistics.xls [in Ukrainian].
3. Danylyshyn, B. (2019). Novyj biudzhet na 2019 rik mozhna vvazhaty biudzhetom rozbudovy krainy [The new budget for 2019 may be considered as a budget for development of the country]. *www.ukrinform.ua* Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2541419-novij-budzet-na-2019-rik-mozna-vvazati-budzetom-rozbudovi-kraini.html [in Ukrainian].
4. Derzhstat Ukrainy. Valovyj vnutrishnij produkt za katehoriiamy dokhodu [The State Statistics Service of Ukraine. Gross domestic product by income categories]. *www.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/xls/svvpzkd_u.xlsx [in Ukrainian].
5. Derzhstat Ukrainy. Valovyj vnutrishnij produkt vyrobnychym metodom ta valova dodana vartist' za vydamy ekonomichnoi diial'nosti [The State Statistics Service of Ukraine. Gross domestic product by production methods and gross value added by types of economic activity]. *www.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/vtr_u.htm [in Ukrainian].
6. *Ekonomichnyj rozvytok Ukrainy: shvydshe, stabil'nishe j inkliuzyvnishe. Svitovyj bank. Korotkyj ohliad [The economic development of Ukraine: faster, more stable and inclusive. The World Bank. Brief overview]*. (2019). Kyiv: b.v.
7. Ohliad finansovykh korporatsij. Ohliady finansovykh korporatsij. Hroshovo-kredytna statystyka NBU [Overview of financial corporations. Overviews of financial corporations. Monetary statistics of the NBU]. *bank.gov.ua.* Retrieved from https://bank.gov.ua/files/3.1-Monetary_Statistics.xls [in Ukrainian].
8. Osnovni zasady hroshovo-kredytnoi polityky na 2019 rik ta seredn'ostrokovu perspektyvu. Rishennia Rady NBU vid 11 veresnia 2018 r. [The main principles of monetary policy for 2019 and the medium-term perspective. The decision of the NBU Council dated September 11, 2018] *bank.gov.ua.* Retrieved from https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=77912166 [in Ukrainian].

9. Rogoff, K. (2019). Central Bankers' Fiscal Constraints. *www.project-syndicate.org.* Retrieved from https://www.project-syndicate.org/commentary/countercyclical-fiscal-policy-no-cure-in-next-recession-by-kenneth-rogoff-2019-01 [in Russian].
10. Stratehiia Natsional'noho banku Ukrainy. Prohrama dij 2019 [Strategy of the National Bank of Ukraine. Programme of action 2019]. (n.d.). *bank.gov.ua.* Retrieved from https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=86050888 [in Ukrainian].
11. Coyle, Diane (2016). Digitally disrupted GDP. *voxeu.org.* Retrieved from https://voxeu.org/article/digitally-disrupted-gdp [in English].
12. Sanjeev, Gupta, Michael, Keen, Alpa, Shah, & Geneviève, Verdier. (2017). *Digital Revolutions in Public Finance*. *www.elibrary.imf.org*. Retrieved from https://www.elibrary.imf.org/abstract/IMF071/24304-9781484315224/24304-9781484315224/binaries/Digital_Revolutions_excerpt.pdf?redirect=true [in English].
13. Nambiampurath, Rahul (2018). Exploring a Fedcoin and Other State-Backed Cryptocurrencies. *btcmanager.com*. Retrieved from https://btcmanager.com/exploring-a-fedcoin-and-other-state-backed-cryptocurrencies/ [in English].
14. Jorge, Arbache (2019). Seizing the benefits of the digital economy for development. *www.ictsd.org.* Retrieved from https://www.ictsd.org/opinion/seizing-the-benefits-of-the-digital-economy-for-development [in English].
15. Laura, Tyson, & Susan, Lund (2016). The promise of digital finance. *www.mckinsey.com*. Retrieved from https://www.mckinsey.com/mgi/overview/in-the-news/the-promise-of-digital-finance [in English].

Antonina Bazyliuk, Professor, Doctorin Economics (Doctor of Economics Sciences)
National Transport University, Kyiv, Ukraine

The Role of Monetary Policy of Ukraine in Economic Growth in Digital Transformations

It is substantiated the need to rethinking of the monetary policy of the NBU on the basis of achieving the targets of accelerating economic growth and increasing the productivity of the economy, comprehensively attracting breakthrough digital opportunities, including in the financial sector of the economy.

It has been proven that Ukraine has a range of negative trends hampering economic development, which causes the spread of such negative phenomena as: debt growth, blocking domestic investment, increasing dependence on credit resources and increasing of its price, increasing of import dependence, spreading of the social inequality and labor migration. It has been substantiated that the preservation of the existing conservative monetary policy does not meet the needs of accelerating economic growth, which in the conditions of digital transformation acquires tangible opportunities.

In the process of research, the main tasks of technical and technological renewal of production and increasing in labor productivity were identified, the achievement of which should be promoted by the monetary policy of the NBU. It is revealed that for the Ukrainian central regulator there is a growing need to solve the problem of developing a cashless society and determine its own position regarding to the possibilities of using crypto currencies not nominated in national currency, which can erode the sovereignty of the NBU.

The article proves that the rethinking and modernization of the NBU monetary policy should be carried out taking into account the dominant non-monetary nature of the transformation processes in the Ukrainian economy in conjunction with other economic policy measures, which will provide the prerequisites for accelerating economic growth.

monetary policy, digital transformation, economic growth, macroeconomic disbalances, inclusive development, financial inclusion

Одержано (Received) 05.12.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 18.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 336.221:4 **JEL Classification: H20, O31, O38**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).161-172

Н. С. Шалімова, проф., доктор екон. наук
О. А. Магопець, доц., канд. екон. наук
Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Державна фінансова підтримка розвитку інноваційної діяльності в Україні

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану державної фінансової підтримки розвитку інноваційної діяльності в Україні. Визначено особливості здійснення державної підтримки розвитку інноваційної діяльності з використанням інструментів прямої та непрямої фінансової підтримки. Проведено моніторинг ефективності використання інструментарію прямої та непрямої державної підтримки розвитку інноваційної діяльності в Україні, зокрема на основі співставлення оціночних показників національної економіки з показниками провідних економічно розвинених країн світу. Узагальнено світову практику стимулювання інноваційної діяльності за допомогою податкових пільг. Окреслено пріоритетні напрями реформування податкового законодавства в Україні, спрямовані на забезпечення розвитку та активізацію інноваційної діяльності

державна фінансова підтримка, інноваційна діяльність, інновації, суб'єкти інноваційної діяльності, інструменти прямої фінансової підтримки, інструменти непрямої фінансової підтримки, джерела фінансування, податкові пільги

Н. С. Шалимова, проф., д-р экон. наук
Е. А. Магопец, доц., канд. экон. наук
Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Государственная финансовая поддержка развития инновационной деятельности в Украине

Статья посвящена исследованию современного состояния государственной финансовой поддержки развития инновационной деятельности в Украине. Определены особенности осуществления государственной поддержки развития инновационной деятельности с использованием инструментов прямой и косвенной финансовой поддержки. Проведен мониторинг эффективности использования инструментария прямой и косвенной государственной поддержки развития инновационной деятельности в Украине, в частности на основе сопоставления оценочных показателей национальной экономики с показателями ведущих экономически развитых стран мира. Обобщена мировая практика стимулирования инновационной деятельности посредством налоговых льгот. Определены приоритетные направления реформирования налогового законодательства в Украине, направленные на обеспечение развития и активизации инновационной деятельности

государственная финансовая поддержка, инновационная деятельность, инновации, субъекты инновационной деятельности, инструменты прямой финансовой поддержки, инструменты косвенной финансовой поддержки, источники финансирования, налоговые льготы

Постановка проблеми. Досвід провідних економічно розвинених країн світу переконливо свідчить, що ключовим фактором їх соціально-економічного розвитку є інновації, за рахунок яких забезпечується суттєвий приріст ВВП та нарощування конкурентоспроможності національної економіки. Інноваційна діяльність в Україні вже котрий рік поспіль перебуває на початковому етапі становлення, демонструючи суттєве відставання від передових держав світу, незважаючи на те, що обраний країною шлях до євроінтеграції вимагає запровадження моделі інноваційного розвитку, оскільки саме така модель розвитку в країнах ЄС прийнята за базову.

Розвиток інноваційної діяльності в Україні гальмується через її неналежне державне стимулювання та відсутність дієвих правових, інституційних, технологічних та фінансових механізмів її активізації. Навіть ті заходи державного регулювання інноваційної діяльності, які визначені чинними нормативно-правовими актами й спрямовані на її розвиток, нині носять здебільшого декларативний характер, що

© Н.С. Шалімова, О.А. Магопець, 2018

звичайно унеможливлює належний розвиток України на інноваційних засадах. Це стосується, зокрема, і Закону України «Про інноваційну діяльність» № 40-IV від 04.07.2002 р., зі змінами і доповненнями [6], який визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом й визначає, зокрема, такі напрями державного регулювання як: захист прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності; фінансову підтримку виконання інноваційних проектів; встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності.

Така ситуація складається, насамперед, через нестабільність економічного розвитку країни внаслідок невідповідності поточної економічної політики визначеним стратегічним пріоритетам та недосконалість, недостатню розробленість й неналежне використання державою фінансових інструментів активізації інноваційної діяльності, що нівелює можливості створення відповідних передумов для розвитку й нарощування обсягів інноваційної діяльності. Залишаються відкритими і дискусійними питання щодо доцільності розширення обсягів, переліку та напрямів використання механізмів як прямої, так і непрямої державної фінансової підтримки розвитку інноваційної діяльності, що зумовлює необхідність дослідження й оцінки сучасного стану державної фінансової підтримки розвитку інноваційної діяльності в Україні й, на цій основі, перегляду та оновлення фінансових інструментів активізації інноваційної діяльності відповідно до викликів сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням інноваційного розвитку національної економіки, в тому числі її державного регулювання з використанням фінансових інструментів, присвячено праці Амоші О. І. [1], Богер О. В. [2], Варналія З. С. [3], Возняк Г. В. [4], Геєця В. М. [5], Зянько В. В. [7], Колодізєва О. М. [8], Комеліної О. В. [9], Крупки М. І. [10], Осьмірко І. В. [12], Сизоненко В. О. [15], Точиліної І. В. [18], Тулуша Л. Д. [19] та інших. Віддаючи належне науковим здобуткам вітчизняних вчених, слід вказати на те, що сучасні динамічні зміни економічного та інституційного середовища потребують постійного перегляду й корегування державної регулятивної політики, спрямованої на стимулювання інноваційної діяльності, в тому числі й шляхом вдосконалення та впровадження прогресивних фінансових механізмів та інструментів прямої та непрямої дії, адекватних економічній ситуації в країні, фінансовим можливостям та цільовим орієнтирам державної політики.

Постановка завдання. Завданням даної статті є дослідження сучасного стану державної фінансової підтримки розвитку інноваційної діяльності в Україні та визначення на цій основі пріоритетних напрямів трансформації фінансових інструментів, спрямованих на її активізацію.

Виклад основного матеріалу. Необхідність державного втручання та підтримки розвитку інноваційної діяльності в Україні зумовлена наявністю цілого ряду факторів, що уповільнюють та перешкоджають її розвитку, а виключно ринковий механізм неспроможний їх усунути чи нівелювати. До числа найбільш вагомих з них відносяться: недостатність власних фінансових ресурсів у суб’єктів інноваційної діяльності для її провадження на належному рівні; тривалий термін окупності результатів інноваційної діяльності; висока науко- та капіталомісткість; високий рівень економічного ризику тощо. Державна фінансова підтримка інноваційної діяльності здійснюється шляхом застосування певних фінансових інструментів, спрямованих на підвищення економічної зацікавленості суб’єктів господарювання у впровадженні інноваційних процесів на основі розробки, виробництва й реалізації інноваційних продуктів (продукції) чи послуг. За механізмом надання фінансові інструменти державної підтримки інноваційної діяльності поділяються на інструменти прямої та

непрямої фінансової підтримки. До перших відноситься: бюджетне фінансування, фінансування державних наукових установ, фінансування державних інноваційних фінансово-кредитних установ, гранти, державні замовлення, державні гарантії, пільгові кредити. Другі включають податкові пільги, митні пільги, створення бізнес-інкубаторів, наукових парків, забезпечення захисту інтелектуальної власності та авторських прав, розвиток інноваційної інфраструктури. Джерелами прямої державної фінансової підтримки інноваційної діяльності є: кошти Державного бюджету України; кошти місцевих бюджетів і кошти бюджету Автономної Республіки Крим; власні кошти спеціалізованих державних і комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ (до речі, останні, в переважній більшості, теж формуються за рахунок коштів Державного і місцевих бюджетів, залучених вітчизняних та іноземних інвестицій юридичних та фізичних осіб, добровільних внесків юридичних та фізичних осіб, власної чи спільної фінансово-господарської діяльності).

Аналіз обсягів внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і розробок в Україні впродовж останніх років засвідчує їх поступове зростання в абсолютному значенні та суттєве зниження відносно показника ВВП (рис. 1). Так, у 2017 р. порівняно з 2010 р. обсяги внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і розробок зросли на 5272,2 млн. грн. або на 65,03%, проте питома вага витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП знизилась майже вдвічі – з 0,76% у 2010 р. до 0,45% у 2017 р., у тому числі за рахунок коштів державного бюджету – з 0,34% у 2010 р. до 0,16% у 2017 р., що не може свідчити про належну фінансову підтримку розвитку інноваційної діяльності в державі, оскільки саме питома вага витрат на виконання наукових досліджень і розробок є загальноприйнятим оціночним критерієм значущості цієї діяльності для держави.

Рисунок 1 – Динаміка обсягів внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і розробок в Україні за 2010-2017 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі [17]

Слід зазначити, що у розвинених європейських країнах частка обсягу витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП відповідних країн поступово

щорічно зростає. За даними Євростату у 2017 р. частка обсягу витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП країн ЄС-28 у середньому становила 2,06%. Більшою за середню частка витрат на дослідження та розробки була у Швеції – 3,4%, Австрії – 3,16%, Німеччині – 3,02%, Данії – 3,05%, Фінляндії – 2,76%, Бельгії – 2,58%, Франції – 2,25%; меншою – у Македонії, Румунії, Латвії, Мальті та Кіпрі (від 0,36% до 0,56%). Досить високі показники витрат на виконання досліджень і розробок мають Сполучені Штати Америки – 2,79%, Японія – 3,2% та Південна Корея – 4,55% у ВВП відповідних країн [22].

Динаміка джерел фінансування інноваційної діяльності в Україні свідчить про незначний обсяг фінансування інноваційної діяльності за рахунок бюджетних коштів. Так, впродовж останніх років обсяг фінансування інноваційної діяльності за рахунок коштів Державного бюджету не перевищував 4,5%, а за рахунок коштів місцевих бюджетів – 1,6% загального обсягу фінансування (табл. 1). Фінансування інноваційної діяльності за рахунок банківських кредитів теж не має суттєвого впливу на активізацію її розвитку (в структурі загального обсягу фінансування інноваційної діяльності в 2017 р. кредити складали 6,5%), оскільки банківські установи здебільшого не налаштовані вкладати кошти у високо ризикові проекти. Спостерігається зниження інвестиційної привабливості сфери інноваційної діяльності для вітчизняних та іноземних інвесторів, оскільки питома вага коштів отриманих за рахунок даного джерела фінансування у 2017 р. складала всього 4,2% від сукупних джерел фінансування проти 30,4% у 2010 р., тобто фактичне зниження становить 26,2%. Основним джерелом фінансування інноваційної діяльності є власні кошти підприємств, які мають тенденцію до щорічного нарощування та у 2017 р., порівняно з 2010 р. зросли на 25,3% й становили 84,5% загального обсягу фінансування.

Таблиця 1 – Структура загального обсягу фінансування інноваційної діяльності у 2010-2017 рр. (%)

Джерела фінансування	**2010 р.**	**2011 р.**	**2012 р.**	**2013 р.**	**2014 р.**	**2015 р.**	**2016 р.**	**2017 р.**
Усього	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
Кошти Державного бюджету	1,1	1,0	2,0	0,3	4,5	0,4	0,8	2,5
Кошти місцевих бюджетів	-	-	0,2	1,6	0,1	0,3	0,4	1,0
Власні кошти	59,3	52,9	63,8	72,9	85,0	97,2	94,9	84,5
Кредити	7,8	38,3	21,0	6,6	7,3	0,8	2,7	6,5
Кошти вітчизняних та іноземних інвесторів	30,4	0,7	10,0	14,4	1,9	1,0	0,7	4,2
Кошти інших джерел	1,4	7,1	3,0	4,2	1,2	0,3	0,5	1,3

Джерело: складено авторами на основі [16]

Отже, можемо констатувати, що участь держави у фінансуванні інноваційної діяльності є пасивною, мало орієнтованою на її розвиток, що змушує суб'єктів господарювання, які зацікавлені в інноваційному розвитку, розраховувати лише на власні кошти. Проте, слід зважати й на факт обмеженості власних коштів суб'єктів господарювання, що є значною перешкодою в їх намаганні розширити обсяг інвестицій в інноваційну діяльність, а орієнтація держави на використання в якості основного джерела фінансування інноваційної діяльності власних коштів суб'єктів господарювання – в цілому гальмує розвиток інноваційної діяльності в країні. Зрозуміло, що така ситуація є наслідком обмежених фінансових можливостей держави через хронічний бюджетний дефіцит, що й стоїть на заваді ефективному використанню інструментів прямої державної фінансової підтримки розвитку інноваційної діяльності в Україні.

З огляду на це, вбачається можливим впровадження механізмів та інструментарію непрямої державної фінансової підтримки інноваційної діяльності, спрямованих на стимулювання залучення приватних інвестицій у розвиток інноваційної діяльності, насамперед через систему податкових пільг.

У світовій практиці податкові пільги є найбільш розповсюдженими інструментами непрямої державної фінансової підтримки та стимулювання інноваційної діяльності.

Як свідчать дані Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), податкові пільги для заохочення бізнес-витрат на інновації є основним інструментом розвитку інноваційної діяльності в країнах ОЕСР та країнах-партнерах. У 2017 році 30 країн ОЕСР надавали пільгове оподаткування бізнесу в сфері інноваційної діяльності у порівнянні з 16 країнами ОЕСР у 2000 році. У 2006-2015 рр. загальна державна підтримка бізнесу в сфері інноваційної діяльності у відсотках від ВВП зросла у 25% з 37 країн, дані яких були доступні для проведення аналізу [20]. Серед країн, які віддають перевагу непрямій державній підтримці інноваційної діяльності, слід відзначити Ірландію, Бельгію, Францію, Австрію, Словенію, Канаду, Японію. Натомість пряма державна підтримка є домінуючою у таких країнах, як: Сполучені Штати Америки, Китай, Бразилія, Росія, Нова Зеландія, Туреччина (рис. 2).

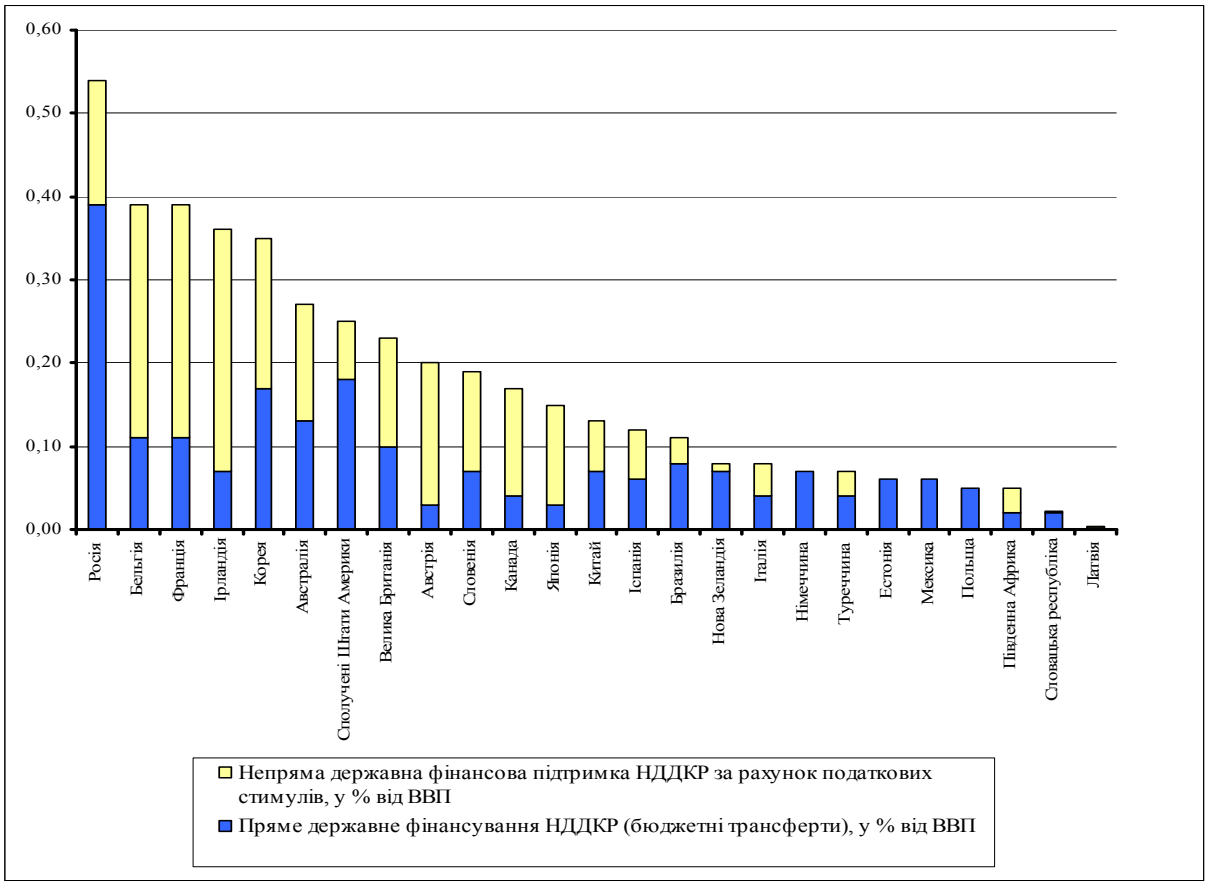

Рисунок 2 – Пряма та непряма державна фінансова підтримка інноваційної діяльності у розрізі країн світу у 2017 р, у % від ВВП

Джерело: побудовано авторами на основі [20]

Слід зазначити, що є країни, які допоки віддають перевагу виключно прямому державному фінансуванню інноваційної діяльності. До них відносяться Німеччина, Естонія, Мексика, Польща, хоча окремі країни з перелічених, постійно обговорюють доцільність використання та введення інструментарію непрямої державної фінансової підтримки та податкового стимулювання інноваційної діяльності.

Отже, співвідношення використання інструментів прямої та непрямої державної підтримки розвитку інноваційної діяльності є виключно індивідуальним для кожної країни й залежить, в першу чергу, від особливостей їх історичного та економічного розвитку.

Надання податкових пільг повинно сприяти реалізації пріоритетних напрямів розвитку економіки країни, а оскільки розвиток економіки нашої країни на інноваційних засадах є її виключним пріоритетом, податкові пільги мають бути спрямовані на: розширення та (або) розвиток інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, проведення науково-дослідних та науково-технічних робіт, використання і комерціалізацію їх результатів; впровадження інновацій; модернізацію виробництва; заохочення довгострокового вкладення капіталу в інноваційні проекти, програми, технології як вітчизняних, так і зарубіжних інвесторів, в тому числі й установ банківського сектора через надання пільгових кредитів суб'єктам інноваційної діяльності.

Використання податків, як інструменту впливу держави на економіку, ґрунтується на реалізації регулюючої функції податків, яка проявляється у нерівномірному оподаткуванні різних об'єктів та категорій платників, за рахунок чого й здійснюється регулюючий вплив: знижується податковий тиск на певні види, сфери, напрями економічної діяльності, в першу чергу тих, у яких зацікавлена сама держава, за рахунок зміни окремих елементів оподаткування. Таким чином держава створює більш сприятливі умови для розвитку відповідних видів, сфер та напрямів економічної діяльності.

Стимулюючий вплив податків, як інструментів непрямої державної підтримки розвитку відповідних видів, сфер та напрямів економічної діяльності, здійснюється шляхом використання системи пільг, які спрямовані на компенсацію фінансових втрат платників податків, пов'язаних із провадженням відповідної діяльності. Як свідчить досвід економічно розвинених країни світу, ефективними формами надання податкових пільг, здатних стимулювати розвиток інноваційної діяльності, є: податкові знижки; списання поточних витрат, пов'язаних з науково-дослідними та науково-технічними роботами; зменшення податкових зобов'язань; встановлення знижених (диференційованих) ставок податку, звільнення від сплати податку, надання дослідницького та/або інвестиційного податкового кредиту, податкові канікули тощо (табл. 2).

Нині в Україні, нажаль, доводиться констатувати факт відсутності економічно обґрунтованої системи податкових пільг, здатних забезпечити стимулювання та підтримку розвитку інноваційної діяльності. Дослідження еволюції та тенденцій надання податкових пільг в контексті їх використання як фінансових інструментів непрямої державної підтримки розвитку та активізації інноваційної діяльності в Україні на основі опрацювання положень законодавчих та нормативних документів [6; 13-14], свідчать про наступне: спостерігаються постійні зміни в нормативному регламентуванні порядку, переліку та формах надання податкових пільг, безсистемне їх введення та відміна, не тривалий термін дії; найбільша частка пільг припадає на пільги з податку на додану вартість та пільги з податку на прибуток підприємств; значна кількість пільг спрямовується на підтримку галузей та видів діяльності, які не є інноваційними, а відтак й нездатними забезпечити модернізацію економіки на інноваційних засадах; діюча система пільг не орієнтована на стимулювання, активізацію та розвиток інноваційної діяльності.

Наразі чинні норми Податкового кодексу України, що спрямовані на підтримку розвитку інноваційної діяльності, зводяться до можливості використання обмеженого переліку пільг щодо податку на прибуток підприємств, податку на додану вартість та плати за землю. Норми Податкового кодексу України не передбачають застосування у

Таблиця 2 – Податкові пільги в системі непрямої державної фінансової підтримки розвитку інноваційної діяльності

Форми надання податкових пільг	Особливості застосування пільги	Результати застосування пільги	Країни, у яких застосовуються пільги
Оподаткування капіталу			
Списання поточних витрат на НДДКР	Передбачає списання витрат у тому звітному році, у якому вони фактично здійснювались. У випадку виникнення збитків, останні можуть бути віднесені на майбутні або ж минулі звітні періоди	Для компаній, які використовують нові технології й для інноваційних проектів підвищеного ризику передбачено можливість компенсації збитків за рахунок минулих або майбутніх прибутків	Німеччина, Іспанія, Нідерланди, Бельгія
Податкова знижка	Передбачає зменшення бази оподаткування податку на прибуток на певний відсоток вартості НДДКР	Сприяє зниженню бази оподаткування в більшому розмірі ніж витрати на НДДКР	Великобританія, Бельгія, Данія, Австралія, Австрія, Угорщина
Податковий кредит на НДДКР	Передбачає зменшення суми нарахованого податку на прибуток на певну величину витрат пов'язаних з НДДКР	Величина податку зменшується на частку загальної фактичної суми витрат на НДДКР у звітному періоді або ж величина податку зменшується на певну частину перевищення витрат на НДДКР у звітному періоді порівняно з попереднім періодом (залежно від методу надання податкового кредиту)	США, Канада, Японія, Франція, Іспанія, Португалія, Норвегія, Італія, Великобританія, Австрія, Чехія
Спеціальні режими амортизації основних засобів	Використовується так звана «вільна» амортизація (відсутній встановлений метод списання, передбачає можливість одномоментного повного списання всіх інноваційних капітальних витрат в перший рік експлуатації) і прискорена амортизація (дозволяє списувати більші суми в перші роки експлуатації, ніж у наступні, протягом періоду корисного використання, або ж скорочує строки списання порівняно із строком фактичного використання)	Спрямовані на стимулювання придбання капітальних активів, необхідних для провадження НДДКР	Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Данія, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Великобританія, США
Податкові канікули	Звільнення від оподаткування прибутку отриманого від реалізації інноваційних проектів на певний період або ж звільнення від оподаткування на певний період прибутку, отриманого суб'єктом інноваційної діяльності	Дозволяє збільшити чистий дохід суб'єкта господарювання, одержаний протягом терміну дії податкових канікул, що стимулює інвестиції в інноваційну діяльність	Франція, Угорщина, Норвегія, Португалія, Македонія
Зниження ставок податку на прибуток	Передбачає зменшення ставок оподаткування для суб'єктів інноваційної діяльності або ж зменшення ставок податку з прибутку, отриманого від реалізації інноваційного проекту (продукції)	Сприяє зниженню податкового навантаження та стимулює інвестування коштів в інноваційну діяльність	Франція, Греція, Туреччина, Ірландія, Канада, Бельгія
Оподаткування праці			
Податковий кредит з виплат по заробітній платі	Зниження податків із заробітної плати персоналу, що задіяний під час провадження НДДКР. Зменшення (обмеження) фонду заробітної плати.	Зменшення величини податків на заробітну плату наукового персоналу і внесків (податків), які сплачуються із фонду заробітної плати такого персоналу стимулює суб'єктів підприємницької діяльності до збільшення інвестицій на НДДКР, оскільки знижуються їх витрати на оплату праці з однієї сторони, а з іншої – сприяє притоку наукових кадрів, оскільки зростає їх чиста заробітна плата у цій сфері	Бельгія, Угорщина, Іспанія, Нідерланди
Оподаткування споживання			
Знижені (диференційовані) ставки ПДВ	На товари інноваційного призначення застосовуються знижені ставки ПДВ, або ж передбачено звільнення від оподаткування операцій з такими товарами	Впливає на формування ціни нового товару, підвищує його конкурентоспроможність, сприяє зростанню попиту на такий товар, стимулює його виробництво	Великобританія, Швеція, Німеччина, Італія

Джерело: складено авторами на основі [11; 21; 23]

вітчизняній практиці низки популярних у розвинених країнах світу форм надання податкових пільг, які спрямовані на активізацію інноваційної діяльності (табл. 2), що засвідчує факт неналежного використання державою наявних можливостей розвитку інноваційної діяльності за рахунок інструментів непрямої фінансової підтримки.

Враховуючи сучасний стан, тенденції та закономірності розвитку державної фінансової підтримки інноваційної діяльності в Україні, не варто в найближчому майбутньому сподіватися на суттєве підвищення ефективності використання інструментів прямої фінансової підтримки, враховуючи поточну нестабільну економічну і політичну ситуацію в країні та недостатність бюджетних коштів. З огляду на це, мають бути переглянуті підходи щодо оптимального співвідношення та поєднання інструментів прямої та непрямої фінансової підтримки. Враховуючи доведену ефективність використання податкових пільг, як основного інструменту непрямої державної підтримки розвитку інноваційної діяльності в зарубіжних країнах, доцільно на даному етапі розширити можливості їх застосування в Україні. Задля цього, насамперед, необхідно переглянути ряд положень Податкового кодексу України, починаючи від доповнення й уточнення термінологічного апарату статті 14 «Визначення понять» розділу І «Загальні положення» термінами «інновації», «інноваційна діяльність», «інноваційне підприємство», «інноваційний продукт», «інноваційна продукція», «суб'єкт інноваційної діяльності» тощо й закінчуючи переглядом загальних підходів щодо надання податкових пільг та основних елементів податків, які мають потенціал стимулюючого впливу на активізацію інноваційної діяльності, встановлення права на отримання та способів нарахування пільг. Передусім, слід враховувати той факт, що ефект від впровадження й використання податкових пільг інноваційного спрямування не є одномоментним, оскільки період окупності витрат, пов'язаних з інноваційною діяльністю, є досить тривалим, тому й ефект від використання податкових пільг буде проявлятися лише у довгостроковому періоді, а відтак, політика надання податкових пільг повинна носити стабільний і довготривалий характер.

Пріоритетними напрямами реформування податкового законодавства в Україні, спрямованими на забезпечення розвитку й активізацію інноваційної діяльності, на наш погляд, можуть бути: використання механізму податкового кредиту на проведення наукових досліджень і розробок, який дозволяє зменшити суму нарахованого податку на прибуток в обсязі, що дорівнює встановленому відсотку від обсягу витрат, пов'язаних з виконанням наукових та науково-технічних робіт в поточному році, й не перевищує встановленого відсотка річного оподатковуваного прибутку; запровадження спеціальних режимів амортизації основних засобів («вільної» амортизації, яка передбачає можливість одномоментного повного списання всіх інноваційних капітальних витрат в перший рік експлуатації та прискореної амортизації); надання податкових канікул строком від 1 до 3-х років (звільнення від оподаткування прибутку, отриманого суб'єктом інноваційної діяльності); встановлення податкових знижок для: стимулювання найбільш пріоритетних для держави напрямів технологічного розвитку; стимулювання співпраці промислових підприємств з університетами, державними науковими центрами і неприбутковими науковими організаціями; стимулювання довгострокового вкладення приватного капіталу в інноваційні проекти, програми, технології; стимулювання установ банківського сектору, які долучаються до надання пільгових кредитів суб'єктам інноваційної діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Становлення інноваційно-орієнтованої економіки в Україні відбувається дуже повільними темпами, а її розвиток гальмується через неналежне державне стимулювання інноваційної діяльності, яке насамперед, має здійснюватись через систему державної фінансової підтримки. Дослідження сучасного стану державної фінансової підтримки розвитку інноваційної

діяльності в Україні свідчить про пасивну участь держави у фінансуванні інноваційної діяльності та малоорієнтованість на її розвиток. Хронічний бюджетний дефіцит зумовлює низьку ефективність інструментарію прямої фінансової підтримки розвитку інноваційної діяльності, що мало би активізувати та розширити можливості використання інструментів непрямої державної фінансової підтримки, що також сьогодні не прослідковується.

Формування ефективної системи державної фінансової підтримки розвитку інноваційної діяльності в Україні має ґрунтуватися на оптимальному співвідношенні інструментів прямої та непрямої підтримки. Враховуючи наявну обмеженість бюджетних ресурсів на даному етапі розвитку національної економіки, акцент має бути зроблений на впровадження прогресивних інструментів непрямої державної фінансової підтримки, які довели свою ефективність в провідних економічно розвинених країнах світу, – надання податкових пільг. Задля забезпечення розвитку та активізації інноваційної діяльності в Україні вважаємо за доцільне впровадити податкові пільги у формі: податкового кредиту на проведення наукових досліджень і розробок; запровадження спеціальних режимів амортизації основних засобів; надання податкових канікул; встановлення системи податкових знижок.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на визначення інструментарію податкового стимулювання інноваційної діяльності (за формами надання податкових пільг) у розрізі відповідних етапів інноваційного процесу (виконання пошукових науково-дослідних робіт, виконання прикладних науково-дослідних робіт, виконання дослідних і проектно-конструкторських робіт, освоєння виробництва інноваційної продукції та комерціалізація інновацій) та конкретних податків і зборів, які на кожному з етапів інноваційного процесу мають максимальний стимулюючий ефект.

Список літератури

1. Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення : монографія [Текст] / О. І. Амоша, В. П. Антонюк, А. І. Землякін та ін.; НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк : Ін-т економіки пром-сті, 2007. – 328 с.
2. Богер О. В. Модель податкового стимулювання становлення інноваційної економіки України [Електронний ресурс] / О.В. Богер // Ефективна економіка. – 2015. – № 10. – Режим доступу: http://www.economy. nayka.com.ua/?op=1&z=4475.
3. Варналій З. С. Конкурентоспроможність національної економіки: проблеми та пріоритети інноваційного забезпечення : монографія [Текст] / З. С. Варналій, О. П Гармашова. – К. : Знання України, 2013. – 387 с.
4. Возняк Г. В. Інноваційна діяльність промислових підприємств та способи її фінансування в Україні: монографія [Текст] / Г. В. Возняк, А. Я. Кузнєцова. – К. : УБС НБУ, 2007. – 183 с.
5. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України: монографія [Текст] / В.М. Геєць, В.П. Семиноженко. – Харків: Константа, 2006. – 272 с.
6. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15.
7. Зянько В. В. Інноваційна діяльність підприємств та її фінансове забезпечення в умовах трансформаційних змін економіки України : монографія [Текст] / В. В. Зянько, І. Ю. Єпіфанова, В. В. Зянько. – Вінниця : ВНТУ, 2015. – 172 с.
8. Колодізєв О. М. Методологічні засади фінансового забезпечення управління інноваційним розвитком економіки: монографія [Текст] / О. М. Колодізєв. – Х. : ВД ІНЖЕК, 2009. – 278 с.
9. Комеліна О. В. Науково-методологічні основи формування інноваційно-інвестиційного механізму соціально-економічного розвитку регіонів України : автореф. дис. д-ра екон. наук 08.00.05 [Текст] / О. В. Комеліна; Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка Міністерства освіти і науки України. – Полтава. – 2010. – 43 с.
10. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України : автореф. дис. д-ра екон. наук 08.04.01 [Текст] / М. І. Крупка; Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ. – 2002. – 26 с.
11. Налоговое стимулирование инновационных процессов : монографія [Текст] / под ред. Н. И. Ивановой. – М.: ИМЭМО РАН, 2009. – 160 с.

12. Осьмірко І.В. Система фінансового забезпечення інноваційного розвитку : поняття, структура та принципи функціонування [Електронний ресурс] / І.В. Осьмірко // Бізнес Інформ. – 2012. – № 7. Режим доступу http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2012-7_0-pages-47_49.pdf.
13. Податковий Кодекс України від 02.12.2010, № 2755-VI (зі змінами і доповненнями) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.
14. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України» від 13.07.1999 р. № 916-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// zakon.rada.gov.ua/laws/card/916-14.
15. Сизоненко В. О. Фінансування інноваційно орієнтованої економіки в умовах інституціональної невизначеності [Текст] / В. О. Сизоненко // Фінанси України. − 2013. − № 5. − С. 80−89.
16. Стан інноваційної діяльності та діяльності у сфері трансферу технологій в Україні у 2017 році: аналітична довідка [Текст] / Т.В. Писаренко, Т.К. Кваша та ін. – К.: УкрІНТЕІ, 2018. – 98 с.
17. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» (2010-2017) [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
18. Точиліна І.В. Податкові пільги як інструмент державного регулювання інноваційного розвитку : автореф. дис. канд. екон. наук 08.00.03 [Текст] / І.В. Точиліна; Державна навчально-наукова установа «Академія фінансового управління». – Київ. – 2016. – 20 с.
19. Тулуш Л.Д. Податкові важелі та механізми стимулювання інновацій [Текст] / Л.Д. Тулуш // Фінанси України. – 2006. – №4. – С. 62-70.
20. Research and development expenditure, by sectors of performance, % of GDP / Eurostat. – Code: tsc00001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/eurostat/data/database http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tsc00001&plugin=1
21. OECD Science. *Technology and Industry Scoreboard 2017* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.oecd.org/sti/scoreboard- 2017.pdf
22. *Palazzi P.* Taxationand Innovation / P. Palazzi // OECD Taxation Working Papers. – 2011. – № 9. – OECD Publishing [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dx.doi.org/10.1787/5 kg3h0sf1336-en
23. *The International* Experiencewith R&D Tax Incentives : Analytical Report / United States Senate Committeeon Finance, Organization for Economic Cooperationand Development, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.finance.senate.gov/imo/media/doc/OECD%20SFC%20Hearing%20testimony%209 %2020 %2011.pdf

References

1. Amosha, O. I., Antoniuk, V. P., & Zemliakin, A. I. et al. (2007). *Aktyvizatsii innovatsijnoi diial'nosti : orhanizatsijno-pravove ta sotsial'no-ekonomichne zabezpechennia [Activation of innovation activity: organizational and legal and socio-economic support]*. Donetsk: Institute of Industrial Economics [in Ukrainian].
2. Boher, O. V. (2015). Model' podatkovoho stymuliuvannia stanovlennia innovatsijnoi ekonomiky Ukrainy [Model Tax Incentives for the Formation of the Innovative Economy of Ukraine]. *Efektyvna ekonomika – Effective economy*, *10*. Retrieved from: http://www.economy. nayka.com.ua/?op=1&z=4475 [in Ukrainian].
3. Varnalij, Z. C., & Harmashova, O. P. (2013). *Konkurentospromozhnist' natsional'noi ekonomiky: problemy ta priorytety innovatsijnoho zabezpechennia [Competitiveness of the national economy: problems and priorities of innovation support]*. Kyiv : Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
4. Vozniak, H. V., & Kuznietsova, A. Ya. (2007). *Innovatsijna diial'nist' promyslovykh pidpryiemstv ta sposoby ii finansuvannia v Ukraini [Innovative activity of industrial enterprises and ways of its financing in Ukraine]*. Kyiv : UBS NBU [in Ukrainian].
5. Heiets', V.M., & Semynozhenko, V.P. (2006). *Innovatsijni perspektyvy Ukrainy [Innovative prospects of Ukraine]*. Kharkiv: Konstanta [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy «Pro innovatsijnu diial'nist'» [The Law of Ukraine «On Innovation Activity»] 04.07.2002, № 40-IV (with amendments and additions). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: http:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15 [in Ukrainian].
7. Zian'ko, V. V., Yepifanova, I. Yu., & Zian'ko V. V. (2015). *Innovatsijna diial'nist' pidpryiemstv ta ii finansove zabezpechennia v umovakh transformatsijnykh zmin ekonomiky Ukrainy [Innovative activity of enterprises and its financial support in the conditions of the transformational changes of the Ukrainian economy]*. Vinnytsia : VNTU [in Ukrainian].
8. Kolodiziev, O. M. (2009). *Metodolohichni zasady finansovoho zabezpechennia upravlinnia innovatsijnym rozvytkom ekonomiky [Methodological principles of financial support for management of innovative development of the economy]*. Kharkiv : VD INZhEK [in Ukrainian].

9. Komelina, O. V. (2010). Naukovo-metodolohichni osnovy formuvannia innovatsijno-investytsijnoho mekhanizmu sotsial'noekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy [Scientific and methodological bases of formation of innovation-investment mechanism of social and economic development of regions of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Poltava [in Ukrainian].
10. Krupka, M. I. (2002). Finansovo-kredytnyj mekhanizm innovatsijnoho rozvytku ekonomiky Ukrainy [Financial-credit mechanism of innovative development of Ukrainian economy]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].
11. Yvanova, N.Y. (Eds.). (2009). *Tax stimulation of innovative processes*. Moskva : YMEMO RAN [in Russian].
12. Os'mirko, I.V. (2012). Systema finansovoho zabezpechennia innovatsijnoho rozvytku : poniattia, struktura ta pryntsypy funktsionuvannia [System of financial support of innovative development: concept, structure and principles of functioning]. *Biznes Inform – Business Inform, 7.* Retrieved from: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2012-7_0-pages-47_49.pdf. [in Ukrainian].
13. Podatkovyj Kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine] 02.12.2010, № 2755-VI (with amendments and additions). *zakon1.rada.gov.ua.* Retrieved from: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page35 [in Ukrainian].
14. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro Kontseptsiiu naukovo-tekhnolohichnoho ta innovatsijnoho rozvytku Ukrainy» [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Concept of Scientific, Technological and Innovative Development of Ukraine»] 13.07.1999 r. № 916-XIV. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/916-14 [in Ukrainian].
15. Syzonenko, V.O. (2013). Finansuvannia innovatsijno oriientovanoi ekonomiky v umovakh instytutsional'noi nevyznachenosti [Financing innovation-oriented economy in conditions of institutional uncertainty]. *Finansy Ukrainy − Finance of Ukraine*, 5, 80−89 [in Ukrainian].
16. Pysarenko, T.V. &. Kvasha, T.K. (2018). *Stan innovatsijnoi diial'nosti ta diial'nosti u sferi transferu tekhnolohij v Ukraini u 2017 rotsi: analitychna dovidka [Status of innovation activities and activities in the field of technology transfer in Ukraine in 2017: analytical reference]*. Kyiv : UkrINTEI [in Ukrainian].
17. Statystychnyj zbirnyk «Naukova ta innovatsijna diial'nist' v Ukraini» [Statistical collection «Scientific and innovative activity in Ukraine»] (2010-2017). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. *ukrstat.gov.ua.* Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].
18. Tochylina, I.V. (2016). Podatkovi pil'hy iak instrument derzhavnoho rehuliuvannia innovatsijnoho rozvytku [Tax privileges as an instrument of state regulation of innovation development]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
19. Tulush, L.D. (2006). Podatkovi vazheli ta mekhanizmy stymuliuvannia innovatsij [Tax levers and mechanisms for stimulating innovation]. *Finansy Ukrainy − Finance of Ukraine*, 4, 62-70 [in Ukrainian].
20. OECD Science. Technology and Industry Scoreboard (2017). *oecd.org/sti/scoreboard.* Retrieved from: http://www.oecd.org/sti/scoreboard-2017.pdf [in English].
21. Palazzi, P. (2011). Taxationand Innovation. OECD Taxation Working Papers, 9. *dx.doi.org.* Retrieved from: http://dx.doi.org/10.1787/5 kg3h0sf1336-en [in English].
22. Research and development expenditure, by sectors of performance, % of GDP / Eurostat. *ec.europa.eu.* Retrieved from: http://ec.europa.eu/eurostat/data/database http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tsc00001&plugin=1 [in English].
23. The International Experiencewith R&D Tax Incentives : Analytical Report / United States Senate Committeeon Finance, Organization for Economic Cooperationand Development. (2011). *finance.senate.gov.* Retrieved from: http://www.finance.senate.gov/imo/media/doc/OECD%20SFC%20Hearing%20testimony%209%2020%2011.pdf [in English].

Nataliia Shalimova, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)
Olena Magopets, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

State Financial Support for the Development of Innovation Activities in Ukraine

The purpose of this study is to assess the state of the state financial support for the development of innovation activities in Ukraine and to identify, on this basis, the priority directions of transformation of financial instruments aimed at activating innovation activity.

It is determined that the state financial support for the development of innovation activities is carried out through the use of direct financial support instruments and indirect financial support instruments. Direct financial support instruments are: budget financing, financing of state-owned scientific institutions, financing of state-owned innovative financial and credit institutions, grants, government contracts, state guarantees,

preferential loans. Indirect financial support tools include: tax breaks, customs incentives, business incubators, science parks, intellectual property and copyright protection, and the development of innovative infrastructure.

The study of the current state of state financial support for the development of innovation activity in Ukraine suggests the passive participation of the state in the financing of innovation activities. As sources of direct state financial support for innovation activity are the funds of state and local budgets, their deficit results in low efficiency of using direct financial support instruments. Given the limited budgetary resources available, the government's focus should be on the implementation of progressive instruments of indirect state financial support that have proven effective in leading economically developed countries. It is established that tax incentives are the most widespread instruments of indirect state financial support and stimulation of innovation activity in world practice.

Granting of tax privileges should be aimed at: expansion and (or) development of innovation activity of business entities, carrying out of scientific research and scientific and technical works, use and commercialization of their results; introduction of innovations; modernization of production; encouragement of long-term capital investment in innovative projects, programs, technologies, both domestic and foreign investors, including institutions of the banking sector through the provision of preferential loans to actors of innovation. The priority directions of reforming tax legislation in Ukraine, aimed at ensuring the development and activation of innovation activities, can be: providing a tax credit for research and development; introduction of special depreciation regimes; tax holidays; establishment of a system of tax rebates.

state financial support, innovation activity, innovation, innovation actors, direct financial support instruments, indirect financial support instruments, funding sources, tax incentives

Одержано (Received) 15.10.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 14.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 336.717 **JEL Classification: G21, H26, K42**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).172-180

О.Ю. Коцюрба, канд. екон. наук
Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Банківський сектор як елемент системи протидії легалізації та відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом

У статті розглянуто роль та місце банківського сектору в системі протидії легалізації та відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом. Проведено аналіз механізмів залучення банківських установ до відмивання злочинних доходів в залежності від їх форми. За результатами аналізу визначено шляхи мінімізації ризиків залучення банків до процесу відмивання «брудних коштів» та подальшого розвитку системи протидії легалізації та відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом

система протидії та легалізації злочинних доходів, банк, доходи, отримані злочинним шляхом відмивання, модель, кошти

О.Ю. Коцюрба, канд. экон. наук
Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Банковский сектор как элемент системы противодействия легализации и отмывания доходов, полученных преступным путем

В статье рассмотрена роль и место банковского сектора в системе противодействия легализации и отмывания доходов, полученных преступным путем. Проведен анализ механизмов привлечения банковских учреждений к отмыванию преступных доходов в зависимости от их формы. На основании результатов анализа определены пути минимизации рисков привлечения банков к процессу отмывания «грязных денег» и дальнейшего развития системы противодействия легализации и отмывания доходов, полученных преступным путем.

система противодействия и легализации преступных доходов, банк, доходы, полученные преступным путем, отмывание, модель, средства

Постановка проблеми. В сучасних реаліях недосконалості українського законодавства, фінансово-економічної нестабільності, стрімкого розвитку

© О.Ю. Коцюрба, 2018

інформаційних технологій, появи нових видів фінансових інструментів широкого розповсюдження набувають процеси відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом, що найгіршим чином впливає на економічний розвиток країни та формує негативний імідж України у міжнародному просторі.

Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» визначена спрямованість на захист прав та законних інтересів громадян, суспільства і держави, гарантування національної безпеки шляхом визначення правового механізму запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, а також формування бази даних для надання уповноваженим органам державної влади та компетентним органам іноземних держав можливості виявляти та розслідувати злочини, пов'язані з відмиванням грошей та іншими незаконними фінансовими операціями [5].

В Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року в якості головної мети визначено законодавче, організаційне та інституційне удосконалення та забезпечення стабільного функціонування національної системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [13].

А за даними міжнародних та вітчизняних фінансових аналітиків саме через банківський сектор сумнівні та злочинні доходи проникають в економіку, до того ж комерційні банки виступають найбільшими за кількістю надавачами інформації щодо сумнівних фінансових операцій Державній службі фінансового моніторингу України. Все це в своїй сукупності накладає на банківський сектор значну відповідальність щодо ефективного функціонування національної системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та актуалізує питання підвищення ефективності роботи банківського сектору як елемента даної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з розвитком та удосконаленням фінансового моніторингу на національному рівні знайшли своє відображення у працях О. Акімової [1], Ж. Андрійченко [2], С. Гасанова [12], Т. Єфіменко [12], О. Користіна [12], К. Левківської [9], О. Петрук [9] та ін. О. Акімова [1] досліджувала окремі інструменти внутрішнього фінансового моніторингу і визначення типологій, які повинні використовуватися в фінансових установах згідно з рекомендаціями міжнародних організацій. Ж. Андрійченко [2] визначено місце фінансового моніторингу в системі управління ризиками ринків фінансових послуг та застосовано системний підхід до управління ними. Робота К. Левківської та О. Петрук [9] присвячена аналізу функціонування та пошук напрямків удосконалення системи фінансового моніторингу на основі дослідження особливостей її розвитку. У монографії Т. Єфименко, С.. Гасанова, О. Користіна [12] висвітлено загальні засади функціонування інституту фінансового моніторингу в Україні, узагальнено міжнародний та вітчизняний досвід формування і розвитку систем запобігання та протидії відмиванню нелегальних доходів.

Разом з тим, проблемам визначення місця та ролі банківського сектору в системі запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, визначення з урахуванням цього проблем його функціонування на сучасному етапі присвячено незначну кількість напрацювань, що обґрунтовує актуальність та обумовлює мету дослідження.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження сучасної національної

системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, визначення ролі та значення банківського сектору для її удосконалення та ефективного функціонування.

Виклад основного матеріалу. В українському законодавстві відсутнє офіційне тлумачення системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і тому, виходячи з цілей нашого дослідження, буде застосовано інституційний підхід до визначення цього поняття. З інституційної точки зору система запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, являє собою сукупність органів виконавчої влади, державних колегіальних органів та організацій, що здійснюють протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та повноважень, якими вони наділені згідно чинного законодавства для реалізації покладених на них функцій щодо протидії відмиванню грошей та інших незаконних фінансових операцій. В основу системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, покладено забезпечення захисту прав та законних інтересів громадян, суспільства і держави, гарантування національної безпеки [5].

Виходячи з особливостей правового регулювання, спектру функцій та завдань, інституційно система запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, включає дві підсистеми: правоохоронну та фінансового моніторингу. Щодо правоохоронної підсистеми, то вона складається із сукупності державних органів, на які відповідно до чинного законодавства покладено функції та надано повноваження щодо розслідування злочинів, пов'язаних з відмиванням незаконних доходів та фінансуванням тероризму в рамках кримінального та кримінально-процесуального законодавства.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» підсистема фінансового моніторингу складається з первинного та державного рівнів. Суб'єктами державного рівня є державні органи, які здійснюють нагляд за виконанням вимог законодавства, що регулює відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Основними суб'єктами первинного фінансового моніторингу виступають банки, що підтверджується статистичними даними Державної служби фінансового моніторингу України (ДСФМ) [6]. Так, у 2017 році з 8,04 млн. повідомлень до служби про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, 7,94 млн. було здійснено банківськими установами (рис. 1).

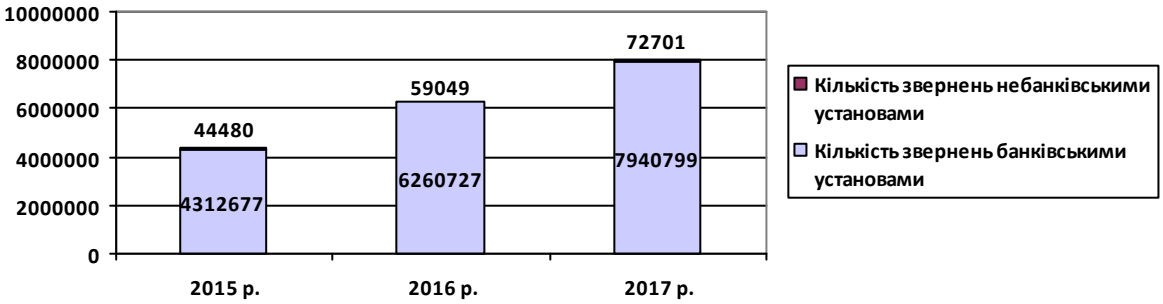

Рисунок 1 – Кількість повідомлень до Державної служби фінансового моніторингу України за період 2015-2017 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [6]

Однією з причин таких диспропорцій в структурі звернень являється більша розвиненість банківського сектору, ширше розмаїття операцій, за допомогою яких є

можливим відмивання коштів, аніж інших секторів економіки, операції в яких підлягають моніторингу. Це визначає особливу роль банківських установ у системі запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Унікальність банківського сектору як елементу системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, полягає як в універсальності його обов'язків, так і комплексності виконуваних функцій. З одного боку, в правовому аспекті легалізація (відмиванню) доходів є злочином та підлягає розслідуванню правоохоронними органами, а з іншого – банківський сектор відповідно до своїх функцій має забезпечити їх комплексне попередження, що можливо шляхом надання повідомлень до ДСФМ про фінансові операції, що підлягають обов'язковому/внутрішньому фінансовому моніторингу, або є підозри щодо законності діяльності осіб, що здійснюють фінансові операції.

З метою запобігання використанню банківської системи для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму постановою Правління Національного банку України від 26.06.2015 р. № 417, затверджене Положення про здійснення банками фінансового моніторингу [10], яке регламентує діяльність внутрішньобанківських моніторингових служб.

Однак лише додержання банками законодавства недостатньо для боротьби з відмиванням коштів, банки самі мають бути зацікавлені в недопущенні використання їх рахунків для відмивання коштів та зменшенні ризиків з метою уникнення штрафних санкцій з боку контролюючих органів. З огляду на це відмінність моделей відмивання коштів має для банків виключне значення, оскільки саме від цього буде залежати вибір банком тієї чи іншої стратегії протидії та спектру методів управління ризиками.

Легалізація злочинних коштів являє собою досить складний та трудомісткий процес. Оскільки ця діяльність розвивалась і вдосконалювалась протягом багатьох століть, то наразі існує численна кількість різноманітних форм та методів відмивання коштів [3], однак всі вони ґрунтуються на розподілі незаконних доходів на готівкові та безготівкові, що власне і визначає сукупність способів надання їм законного вигляду. Розглянемо моделі відмивання доходів у готівковій та безготівковій формі.

Незважаючи на зменшення обсягів грошового обігу в Україні за останні роки, його розмір і надалі залишається достатньо високим порівняно з зарубіжними країнами [14], що визначається попитом на фінансові операції із відмивання готівкових коштів (рис. 2), джерела походження яких неможливо пояснити чи вони є незаконними [6].

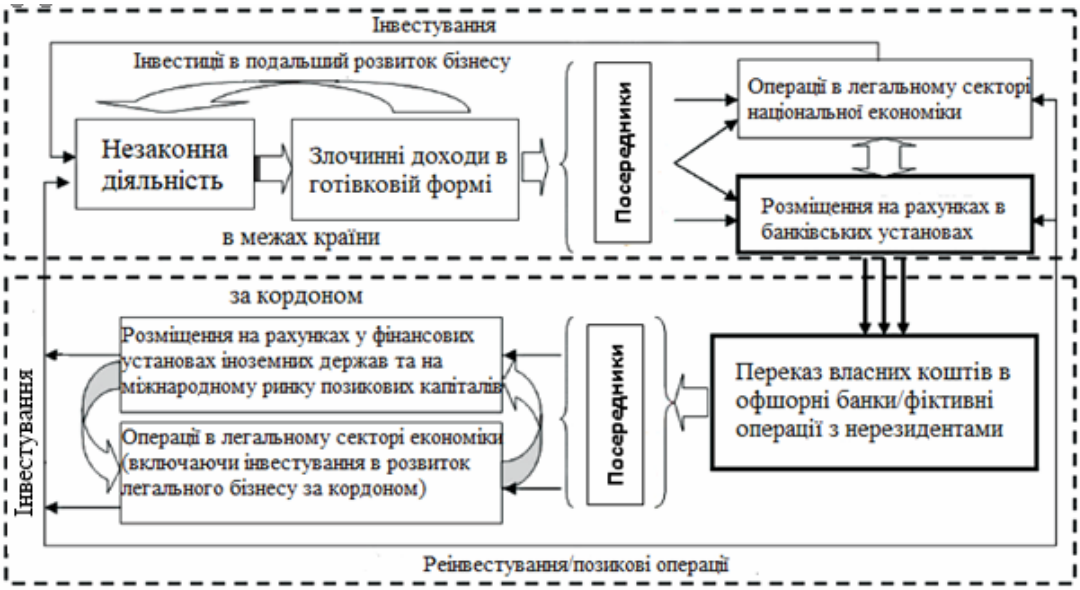

Рисунок 2 – Модель відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом у готівковій формі
Джерело: побудовано на основі даних [4]

Основною причиною зосередження злочинців на використанні готівкових коштів в злочинних схемах є неможливість встановлення схем її використання, доступність переведення безготівкових коштів у готівку та її переміщення між учасниками таких схем. Вказані операції не потребують зусиль з боку злочинців в частині оформлення великої кількості документів або реального постачання товару, робіт чи послуг [11]. А використання банківських установ необхідне злочинцям для виведення незаконних коштів за кордон в тому випадку, коли в них не буде можливості інвестувати готівкові кошти в легальний сектор економіки країни. В цьому випадку залишення незаконних доходів на території країни протягом тривалого періоду значно збільшує ризики встановлення зв'язку між предикатним злочином та власниками коштів.

На наступному після здійснення предикатного злочину етапі – розміщення злочинних доходів в банківській системі злочинці здійснюють такі дії, як: структурування операцій з готівкою; фальсифікація документів з метою приховання джерел незаконних доходів та їх власників; використання винятків у законодавчих нормах та положеннях, процедурах та пристосування незаконної або нелегальної діяльності під умови законодавства; застосування міжбанківського переказу та пересилки грошових коштів у банки-кореспонденти; створення колективних рахунків, які формуються за рахунок дрібних вкладів від різних осіб; операції переведення коштів у іноземну валюту; встановлення контролю з боку злочинної організації над легальною фінансовою установою, через яку здійснюються потім операції відмивання; додавання злочинних коштів до виручки легально працюючого підприємства, установи; створення власних фіктивних підприємств, котрі прикривають злочинну діяльність легальним бізнесом; маніпуляції з цінами при реалізації товарів [7]; смерфінг (купівля банківських облігацій, цінних паперів на пред'явника на суму меншу, ніж та, за якої здійснюється ідентифікація клієнта) [8].

Далі через міжнародні ринки позикових капіталів та операцій в легальному секторі економіки іноземних країн, використовуючи перекази через офшорні центри, електронні перекази, перекази для оплати фіктивних рахунків за послуги підставних іноземних фірм, грошові кошти, отримані злочинним шляхом в Україні, набувають законного вигляду та можуть бути інвестовані в легальні сектори економіки або розміщені на рахунках іноземних банків.

Дещо інші способи та методи надання законного вигляду застосовуються до незаконних доходів у безготівковій формі (рис. 3).

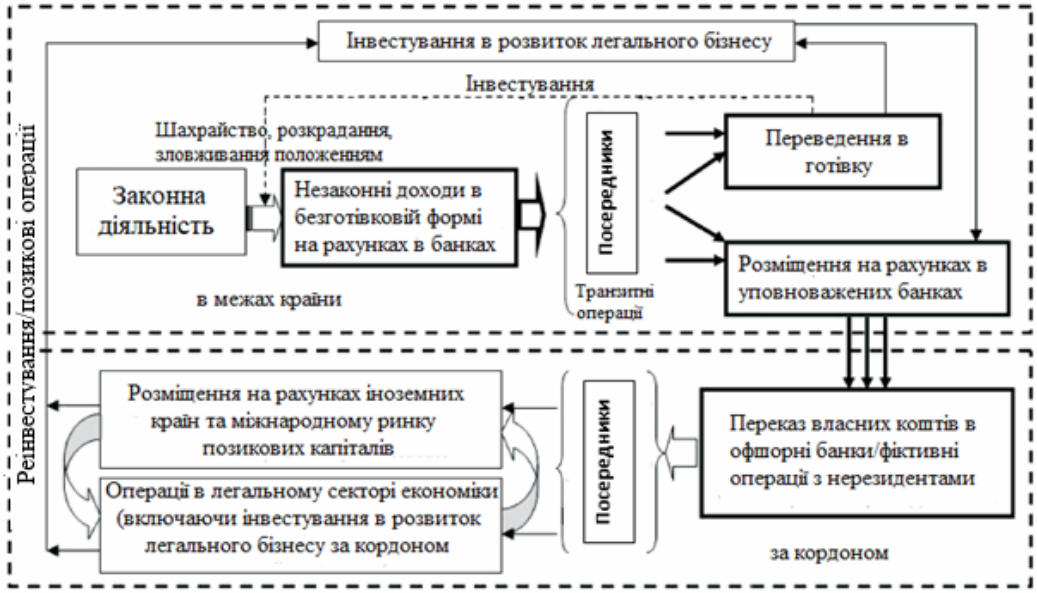

Рисунок 3 - Модель відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом у безготівковій формі
Джерело: побудовано на основі даних [4]

Серед найбільш розповсюджених злочинів, в результаті яких виникають незаконні доходи у безготівковій формі, виокремлюють шахрайство, розкрадання бюджетних коштів та зловживання службовим положенням, а їх учасниками виступають органи влади и великі компанії. З огляду на це головною особливістю даної моделі є те, що в ході законної діяльності виникають незаконні доходи через неправомірність їх отримання шляхом вчинення шахрайських дій, розкрадання бюджетних коштів та зловживання службовим положенням, а кошти вкрадено з банківських рахунків.

Після викрадення коштів з банківських рахунків застосовується або переведення злочинних доходів в готівку, або переведення їх за кордон. Переведення в готівку, як правило, здійснюється за допомогою конвертаційних центрів, схеми виведення коштів на які є різноманітними – це і схеми із використанням «сміттєвих» цінних паперів, послуги «псевдострахування», укладання угод за договірними зобов'язаннями, які не існують, з подальшим зняттям готівки з каси банку, та інші. Таким чином, злочинні доходи набувають законного вигляду з подальшою можливістю їх інвестування в легальний сектор економіки.

Альтернативним способом використання банківського сектору для відмивання коштів є їх переведення за кордон та відмивання з використанням офшорних зон і фіктивних операцій з нерезидентами. Зазвичай, така легалізація відбувається за допомогою зовнішньоекономічних операцій, за яких відбувається перерахування грошових коштів за кордон на підставі фіктивних імпортних контрактів («псевдоімпорт»). Частина вивезеного тіньового капіталу пізніше повертається у країну у вигляді іноземних інвестицій, які направляються на підтримку та розширення бізнесу, що приносить легальний дохід. Більшість таких операцій здійснюється за участю фіктивних підприємств та фірм, розташованих у офшорних зонах.

На основі аналізу представлених моделей відмивання злочинних доходів можна зробити висновки, що найбільші ризики для банківських установ при обслуговуванні юридичних осіб несуть операції з переказу грошових коштів, операції з неемісійними цінними паперами та касове обслуговування; при обслуговуванні фізичних осіб - операції з переказу грошових коштів, включаючи іноземну валюту, операції з банківськими картками та з рахунками. Тому, банківським установам слід дуже виважено ставитись до здійснюваних операцій, а також використовувати в своїй діяльності досить поширені за кордоном внутрішньобанківські інструменти: «знай про клієнта все», що застосовується для ідентифікації клієнта та розуміння суті діяльності, ідентифікації осіб з якими має справу клієнт, передбачає оцінку відповідності операції, що хоче провести клієнт суті його діяльності; та «знай своїх співробітників», що застосовується при прийнятті на роботу співробітника, особливо на відповідальну посаду. Згідно з даним підходом банк створює власну базу даних недоброзичливих співробітників, осіб що були замішані у операціях з відмивання грошей або інших фінансових махінаціях. Все це, в свою чергу, дозволить знизити ризики використання банківського сектору для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В сучасних умовах легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, зазвичай здійснюється з використанням банківських установ. Тому в основу забезпечення ефективності функціонування системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, має бути покладено не тільки відповідне міжнародним стандартам та вимогам правове та інституційне забезпечення, а й систему внутрішнього контролю, базис якої розроблений державним регулятором, для протидії легалізації злочинних доходів суб'єктами первинного фінансового моніторингу, серед яких банківським установам належить центральне місце. Також при формуванні зазначеної системи внутрішнього контролю банківською установою мають бути враховані форми

отримання злочинних доходів, що визначить подальший алгоритм протидії, та внутрішньобанківські інструменти, ефективність використання яких за кордоном доведена на практиці. При цьому система внутрішнього контролю повинна не тільки забезпечувати ефективний захист від вже прийнятих ризиків, але і носити активний випереджальний характер, впливаючи на визначення конкретних напрямів діяльності банку, що забезпечить розвиток та стабілізацію як окремих банків, так і банківського сектору в системі запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Перспективою подальших пошуків у напрямі дослідження є розробка механізму протидії та відмивання доходів на рівні окремого банку з урахуванням не тільки законодавчих вимог та міжнародних стандартів, але й існуючої практики відмивання доходів.

Список літератури

1. Акімова О.В. Дослідження можливостей адаптації та використання міжнародних типологій в системі фінансового моніторингу України [Текст] / О.В. Акімова // Технологический аудит и резервы производства. – 2016. – № 5/4(31). – С. 51–57.
2. Андрійченко Ж.О. Фінансовий моніторинг у системі управління ризиками ринків фінансових послуг [Текст] / Ж.О. Андрійченко // Розвиток системи управління ризиками ринків фінансових послуг : [монографія] / наук. ред. та кер. кол. авт. Н.М. Внукова. – Х. : Ексклюзив, 2014. – С. 140–150.
3. Бекряшев А. К. Тіньова економіка та економічна злочинність : підручник [Електронний ресурс] / А. К. Бекряшев. – Режим доступу: http://newasp.omskreg.ru/bekryash.
4. Дудка А. Финансовый мониторинг: управление рисками отмывания денег в банке. – М.: КРОКУС, 2018. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=uTZhAAAAQBAJ&pg
5. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» № 1702-VII від 14.10.2014 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1702-18.
6. Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20161125/zvit_ukr.pdf.
7. Єгоричева С. Б. Організація фінансового моніторингу в банках: навч. посіб./ С. Б. Єгоричева. – К.: Центр учбової літератури, 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/68423/bankivska_sprava/organizatsiya_finansovogo_monitoringu_v_bankah.
8. Колодізєв О. М., Плескун І. В. Систематизація практичних рекомендацій щодо пошуку моделей оцінки, контролю та ефективного управління ризиками для забезпечення протидії легалізації «брудних коштів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/19079/1/КолодізєвО.М._БС_Монограф_Плескун.pdf
9. Петрук О.М. Особливості розвитку фінансового моніторингу [Текст] / О.М. Петрук, К.Д. Левківська // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2013. – № 2. – С. 288–293.
10. Положення про здійснення банками фінансового моніторингу: Постанова Правління НБУ від 26.06.2015 р. № 417. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0417500-15.
11. Ризики використання готівки [Електронний ресурс]. Державна служба фінансового моніторингу України. – 2017. – Режим доступу: https://zakon.help/article/tipologii-legalizacii-vidmivannya-dohodiv-oderzhanih/.
12. Розвиток національної системи фінансового моніторингу [Текст] / [Т.І. Єфименко, С.С. Гасанов, О.Є. Користін та ін.]. – К. : ДННУ «Академія фінансового управління», 2013. – 380 с.
13. Стратегія розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року: Розпорядження КМУ № 1407-р від 30.12.2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1407-2015-%D1%80#n9.

14. Чайковський Я. І. Грошовий обіг в Україні: сучасний стан, проблеми та напрями удосконалення організації [Електронний ресурс] / Я. І. Чайковський // Світ фінансів. – 2018. – № 2(55). – Режим доступу: http://sf.tneu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1060.

References

1. Akimova, O.V. (2016). Doslidzhennia mozhlyvostei adaptatsii ta vykorystannia mizhnarodnykh typolohii v systemi finansovoho monitorynhu Ukrainy [Investigation of the adaptation possibilities and use of international typologies in the financial monitoring system of Ukraine]. *Tekhnolohycheskyi audyt y rezervy proyzvodstva - Technological audit and production reserves*, *5/4 (31),* 51–57 [in Ukrainian].
2. Andriichenko, Zh.O. (2014). *Finansovyi monitorynh u systemi upravlinnia ryzykamy rynkiv finansovykh posluh - Rozvytok systemy upravlinnia ryzykamy rynkiv finansovykh posluh : [monohrafiia] [Financial monitoring in the system of risk management of financial services markets - Development of risk management system for financial services markets: [monograph].* Kharkiv: Exclusive [in Ukrainian].
3. Bekriashev, A. K. Tinova ekonomika ta ekonomichna zlochynnist [Illegal economy and economic crime]. *newasp.omskreg.ru.* Retrieved from http://newasp.omskreg.ru/bekryash [in Ukrainian].
4. Dudka, A. (2018). Finansovyj monitoring: upravlenie riskami otmyvanija deneg v banke [Financial monitoring: money laundering risk management in a bank]. *books.google.com.ua.* Retrieved from https://books.google.com.ua/ books?id=uTZhAAAAQBAJ&pg [in Russian].
5. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia ta protydiiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia» № 1702-VII vid 14.10.2014 r. [Law of Ukraine «On Prevention and Counteraction of Legalization (Laundering) of the Proceeds from Crime, Terrorism Financing and Financing of the Proliferation of Mass Destruction Weapons» № 1702-VII dated 14.10.2014]. *rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1702-18 [in Ukrainian].
6. Zvit pro provedennia natsionalnoi otsinky ryzykiv u sferi zapobihannia ta protydii lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, ta finansuvanniu teroryzmu u 2016 rotsi [Report on conducting a national risk assessment in the area of prevention and counteraction to the legalization (laundering) of proceeds from crime and terrorist financing in 2016]. *sdfm.gov.ua.* Retrieved from http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/ 20161125/zvit_ukr.pdf [in Ukrainian].
7. Ehorycheva, S.B. (2014). *Orhanizatsiia finansovoho monitorynhu v bankakh: navch. Posib. [Organization of financial monitoring in banks: a manual].* Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
8. Kolodiziev, O.M., & Pleskun, I.V. (n.d.). Systematyzatsiia praktychnykh rekomendatsii shchodo poshuku modelei otsinky, kontroliu ta efektyvnoho upravlinnia ryzykamy dlia zabezpechennia protydii lehalizatsii «brudnykh koshtiv» [Systematization of practical recommendations for finding models of assessment, control and effective risk management to ensure counteraction of the «dirty money» legalization]. *hneu.edu.ua.* Retrieved from http://www.repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/19079/1/КолодізєвО.М._БС_ Монограф_Плескун.pdf [in Ukrainian].
9. Petruk, O.M., & Levkivska, K.D. (2013). Osoblyvosti rozvytku finansovoho monitorynhu [Features of financial monitoring development]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriia «Ekonomichni nauky» - Bulletin of the Zhytomyr State Technological University. Series «Economic Sciences», 2,* 288-293 [in Ukrainian].
10. Polozhennia pro zdiisnennia bankamy finansovoho monitorynhu: Postanova Pravlinnia NBU vid 26.06.2015 r. № 417 [Regulation on the implementation by banks of financial monitoring: Resolution of the Board of the NBU dated 26.06.2015, № 417]. *rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0417500-15 [in Ukrainian].
11. Ryzyky vykorystannia hotivky. Derzhavna sluzhba finansovoho monitorynhu Ukrainy. [Cash Use Risks. State Financial Monitoring Service of Ukraine]. (2017). *zakon.help.* Retrieved from https://zakon.help/article/tipologii-legalizacii-vidmivannya-dohodiv-oderzhanih/ [in Ukrainian].
12. Yefymenko, T.I., Hasanov, S.S., & Korystin, O.Ie. (2013). *Rozvytok natsionalnoi systemy finansovoho monitorynhu [Development of the national financial monitoring system].* Kyiv: «Academy of Financial Management» [in Ukrainian].
13. Stratehiia rozvytku systemy zapobihannia ta protydii lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia na period do 2020 roku: Rozporiadzhennia KMU № 1407-r vid 30.12.2015 r. [Strategy for the development of the system for preventing and combating the legalization (laundering) of proceeds from crime, terrorism financing and financing of the proliferation of mass destruction weapons for the period up to 2020: The CMU resolution №. 1407-p dated 30.12.2015]. *rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1407-2015-%D1%80#n9 [in Ukrainian].

14. Chaikovskyi, Ya.I. (2018). Hroshovyi obih v Ukraini: suchasnyi stan, problemy ta napriamy udoskonalennia orhanizatsii [Money circulation in Ukraine: current status, problems and directions for improvement of organization]. *Svit finansiv – The world of finance, 2(55).* Retrieved from http://sf.tneu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1060 [in Ukrainian].

Olha Kotsiurba, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Banking Sector as an Element of the System to Counteract the Legalization and Laundering of the Proceeds from Crime

The article notes that the legal basis of the anti-money laundering and laundering system is the law enforcement block and the financial monitoring unit, which includes banking institutions, and defined the role and place of the banking sector in it. Banking institutions are the leaders in the number of reports of dubious financial transactions to the State Financial Monitoring Service, which determines their central role in the counteraction to the legalization and laundering of proceeds from crime.

Criminal proceeds in cash form are a result of unlawful activities, while criminal proceeds in non-cash form are obtained because of legitimate activities, in which fraud, theft of budget funds or abuse of official duties were committed. Taking into account the forms of obtaining illegal proceeds, criminals choose different methods and ways of incomes legalization. Thus, cash proceeds are placed in the banking system by intermediaries through the structuring of cash transactions, falsification of documents, the creation of collective accounts, money swaps and other, and cashless by conversion centers through the conclusion of fictitious contracts, the use of schemes with "garbage" securities, services «pseudo-insurance» are transformed into cash. Further, as a rule, in order to break the connection between criminals and the crime, the money is withdrawn abroad and returned to the economy in the legal form.

According to the analysis, it was determined that the greatest risks for banking institutions in servicing legal entities are transactions in money transfer, non-equity securities transactions and cash servicing; in the service of individuals - transactions for the transfer of funds, including foreign currency, transactions with bank cards and accounts. Recommendations on the creation of a mechanism for internal control to counteract the legalization of criminal incomes through taking into account recognized intrabank tools "know about the client everything" and "know your employees", will reduce the risks of using the banking sector to legalize the proceeds from crime.

system of counteraction and legalization of criminal incomes, bank, proceeds from crime, laundering, model, money

Одержано (Received) 09.12.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 18.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 336.2:303 **JEL Classification: H21, H25**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).180-188

А.М. Лисенко, доц., канд. екон. наук
А.В. Бакай
Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Податкове навантаження суб’єктів господарювання та його вплив на формування важливих показників розвитку економіки України

В статті на основі застосування скоригованої методики оцінки рівня податкового навантаження суб’єктів господарювання досліджено вплив податкового навантаження на формування важливих показників розвитку економіки України. Проаналізовано динаміку змін співвідношень загальної суми податкових платежів до обсягу ВВП та кількості суб’єктів господарювання, визначено навантаження ПДФО на витрати на оплату праці, податку на прибуток на фінансовий результат до оподаткування по підприємствах, які отримали прибуток, ПДВ з вітчизняних товарів на додану вартість. Доведено, що податкове навантаження є важливим індикатором ефективності податкових реформ, а його рівень суттєво впливає на динаміку змін основних узагальнених показників розвитку національної економіки.

рівень податкового навантаження, податкові надходження, валовий внутрішній продукт, узагальнені показники розвитку економіки

© А.М. Лисенко, А.В. Бакай, 2018

А.Н. Лысенко, доц., канд. экон. наук
А.В. Бакай
Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Налоговая нагрузка субъектов хозяйствования и ее влияние на формирование важных показателей развития экономики Украины

В статье на основе применения скорректированной методики оценки уровня налоговой нагрузки субъектов хозяйствования исследовано влияние налоговой нагрузки на формирование важных показателей развития экономики Украины. Проанализирована динамика изменений соотношения общей суммы налоговых платежей к объему ВВП и количеству субъектов хозяйствования, определена нагрузка НДФЛ на расходы на оплату труда, налога на прибыль на финансовый результат до налогообложения по предприятиям, которые получили прибыль, НДС с отечественных товаров на добавленную стоимость. Доказано, что налоговая нагрузка является важным индикатором эффективности налоговых реформ, а ее уровень существенно влияет на динамику изменений основных обобщенных показателей развития национальной экономики.

уровень налоговой нагрузки, налоговые поступления, валовой внутренний продукт, обобщенные показатели развития экономики

Постановка проблеми. Податкове навантаження є важливим індикатором розвитку економічних процесів на рівні окремих суб'єктів господарювання, регіонів та держави загалом. Збільшення обсягу податкових надходжень сприяє нарощуванню доходів бюджету, ефективний розподіл яких забезпечує позитивну динаміку показників соціально-економічного розвитку. Водночас, протягом 2014-2017 рр. податкові надходження до бюджету України збільшилися в 2,24 рази, а валовий внутрішній продукт у гривневому еквіваленті в поточних цінах за відповідні звітні роки – в 1,88 рази [3; 4]. Необхідність забезпечення економічно обґрунтованого регулювання співвідношень між динамікою податкових надходжень, видатками бюджетів всіх рівнів та важливими соціально-економічними індикаторами призводить до потреби перегляду умов оподаткування. При цьому слід враховувати, що ефективність діяльності суб'єктів господарювання значною мірою залежить від рівня податкового навантаження, регулюючи який держава може стимулювати виробництво окремих видів продукції, або ж стримувати розвиток певних видів діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні та прикладні аспекти виміру податкового навантаження на мікро-, мезо- та макрорівні висвітлені у працях Вариченко Л.Л., Грідчіної М.В., Давидова Г.М., Меліхової Т.О., Ткачук Н.В., Тропіни В.Б, Червінської О.С., Шалімової Н.С. та інших науковців. Зокрема, Вариченко Л.Л., Грідчіна М.В., Тропіна В.Б. пропонують здійснювати оцінку впливу прямих податкових і обов'язкових платежів на формування фінансових результатів підприємства шляхом аналізу загальних тенденцій щодо сплати податків і платежів з використанням системи показників та аналітичних таблиць[6, с. 123-129]. Давидов Г.М., Шалімова Н.С. рекомендують при розробці податкових нормативів застосовувати ресурсно-нормативний підхід [5, с. 150-160]. Меліхова Т.О. пропонує розраховувати ланцюгові темпи приросту загального рівня фіскального навантаження на економіку України, визначеного співвідношенням суми податкових надходжень до зведеного бюджету України та єдиного соціального внеску до обсягу ВВП у фактичних цінах звітного року [1, с. 36]. Ткачук Н.В. систематизувала характеристики та форми впливу податків на фінансово-господарську діяльність підприємства, а також відносні показники податкового навантаження [7, с. 122-124]. Червінська О.С. запропонувала заходи забезпечення рівноваги між тягарем і вигодами оподаткування [8, с. 312]. Не дивлячись на те, що науковці активно займаються дослідженням теоретико-методологічних та прикладних аспектів у межах окресленої проблематики, окремі питання є дискусійними, недостатньо уваги приділяється визначенню й оцінці факторних впливів рівня податкового навантаження на динаміку змін важливих економічних показників.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є оцінка впливу податкового навантаження суб'єктів господарювання на формування важливих показників розвитку економіки України з використанням базових методик та обґрунтування напрямів їх коригування.

Виклад основного матеріалу. Сучасні підходи в оподаткуванні суб'єктів господарювання України далекі від досконалості, оскільки спрямовані на забезпечення максимально можливого обсягу податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів, передусім, за рахунок посилення податкового тягаря. При цьому не забезпечуються обґрунтовані співвідношення між динамікою податкових надходжень, видатками бюджету та важливими соціально-економічними індикаторами, що здійснює негативний вплив на стан та розвиток економіки держави.

У процесі регулювання таких співвідношень доцільно враховувати напрацьовані теоретико-методологічні підходи та практичний досвід країн з розвиненою ринковою економікою, які у певний період часу змогли подолати подібну проблему. Так, у США за часів президентства Рональда Рейгана вдалося суттєво послабити податковий прес та економічними стимулами збільшити обсяги промислового виробництва на основі застосування розробки відомого американського економіста Артура Лаффера – кривої залежності бюджетних доходів від середнього рівня податкових ставок у країні. Крива показує наявність оптимального рівня оподаткування, за якого державні доходи досягають свого максимуму. Надто високі ставки податку стримують економічну активність. При цьому податкові надходження знижуються, податкова база (національний випуск і дохід) скорочуються [2, с. 477-478].

При визначенні рівня податкового навантаження враховують загальну суму податків, зборів та обов'язкових внесків, адже їх сплата призводить до зменшення доходу та позначається на кінцевих результатах діяльності суб'єктів господарювання. Проте, доцільно розмежовувати податкові платежі, які беруться до уваги при визначенні податкового навантаження на фізичну та на юридичну особу, адже сплачуючи до бюджету утримання із працівників, тягар оподаткування несуть фізичні особи, а підприємство при цьому виступає у ролі посередника між працівниками та державою.

Джерелом податкових платежів суб'єкта господарювання є прибуток, а тому загальний рівень податкового навантаження на підприємство слід розраховувати як співвідношення суми податкових платежів, тягар за якими припадає безпосередньо на підприємство, до величини прибутку до оподаткування. Проте не всі суб'єкти господарювання юридичні особи є платниками податку на прибуток, натомість вони сплачують єдиний податок. Для таких суб'єктів господарювання важливими показниками оцінки результатів діяльності, окрім прибутку, є виручка від реалізації та собівартість продукції (робіт, послуг), вартість власного капіталу та майна, а для сільськогосподарських підприємств – площа сільськогосподарських угідь та, зокрема, ріллі.

Податковому навантаженню притаманні кількісні та якісні характеристики. Кількісні характеристики проявляються у можливості визначення рівня розподілу та перерозподілу ВВП шляхом застосування податкових важелів. Якісні характеристики визначають рівень ефективності втручання держави у соціально-економічні процеси через податкову систему.

Для характеристики рівня податкового навантаження на економіку країни та оцінки динаміки змін важливих економічних показників застосовуємо вихідну інформацію, узагальнену в табл. 1.

Таблиця 1 – Вихідні дані для розрахунку рівня податкового навантаження на важливі показники розвитку економіки України, 2014-2017 рр.

№ з/п	Показник	Рік			
		2014	2015	2016	2017
1	Податкові надходження на 31.12, млн. грн. у тому числі:	280178,3	409417,5	503879,4	627153,7
1.1	Податки на доходи, прибуток та збільшення ринкової вартості	52587,7	79838,3	114154,6	141945,3
1.1.1	Податок на доходи фізичних осіб	12645,8	45062,0	59810,5	75033,4
1.1.2	Податок на прибуток підприємств	39941,9	34776,3	54344,1	66911,9
1.2	Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів	19036,1	39803,8	44092,2	48661,1
1.3	Внутрішні податки на товари та послуги	183965,1	241562,9	325628,5	422274,1
1.3.1	Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів	28085,5	38783,8	55116,3	66303,7
1.3.2	Акцизний податок з ввезених в Україну підакцизних товарів	16855,4	24326,8	35006,2	41989,7
1.3.3	Податок на додану вартість з вітчизняних товарів (з урахуванням бюджетного відшкодування)	31737,0	39688,0	54052,7	63450,4
1.3.4	Податок на додану вартість з імпортних товарів	107287,2	138764,3	181453,3	250530,3
1.4	Інші податки та збори	24589,4	48212,5	20004,1	14273,2
2	Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах, млн. грн.	1586915	1988544	2385367	2982920
3	Кількість суб'єктів господарювання, одиниць	1932325	1974439	1865631	1805144
4	Витрати суб'єктів господарювання на персонал – усього, млн. грн.	401460,6	432096,6	477294,0	620357,3
4.1	Витрати на оплату праці	296437,0	325512,8	394312,1	512426,9
4.2	Відрахування на соціальні заходи	105023,6	106583,8	82981,9	107930,4
5	Фінансовий результат до оподаткування – усього, млн. грн.	-564376,8	-348471,7	69887,8	236952,1
5.1	Фінансовий результат до оподаткування по підприємствах, які отримали прибуток	233624,7	387652,3	443012,1	593168,2
5.2	Фінансовий результат до оподаткування по підприємствах, які отримали збиток	-798001,5	-736124,0	-373124,3	-356216,1

Джерело: узагальнено авторами на підставі [3; 4]

Податкові надходження упродовж 2014-2017 рр. збільшилися з 280178,3 до 627153,7 млн. грн. На зростання загального обсягу податкових надходжень до бюджету України значний вплив здійснило збільшення надходжень за внутрішніми податками на товари та послуги, а також за податками на доходи, прибуток та збільшення ринкової вартості (рис. 1).

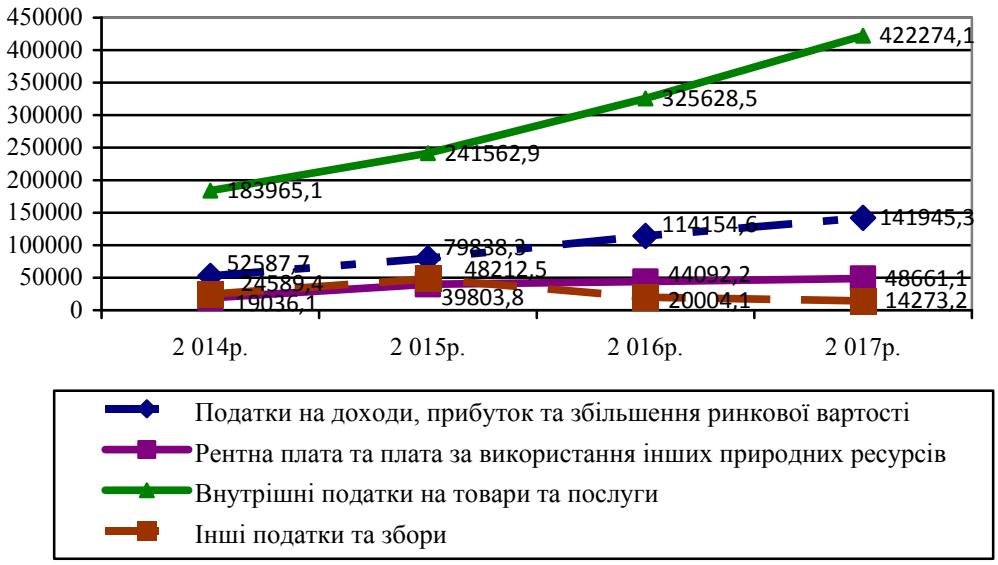

Рисунок 1 – Динаміка обсягу податкових надходжень від суб'єктів господарювання України на 31.12.2014-31.12.2017 рр. за групами надходжень, млн. грн.

Джерело: побудовано авторами за даними [3; 4]

У загальному обсязі податкових надходжень найбільш вагомою є частка внутрішніх податків на товари та послуги, яка у 2014 р. становила 65,66%, у 2017 р. – 67,33% (рис.2).

Рисунок 2 – Динаміка структурного розподілу податкових платежів суб'єктів господарювання України на 31.12.2014-31.12.2017 рр., % до загального обсягу податкових надходжень

Джерело: розрахунки авторів за даними [3; 4]

Динаміку надходжень внутрішніх податків на товари та послуги за їх видами відображено на рис. 3.

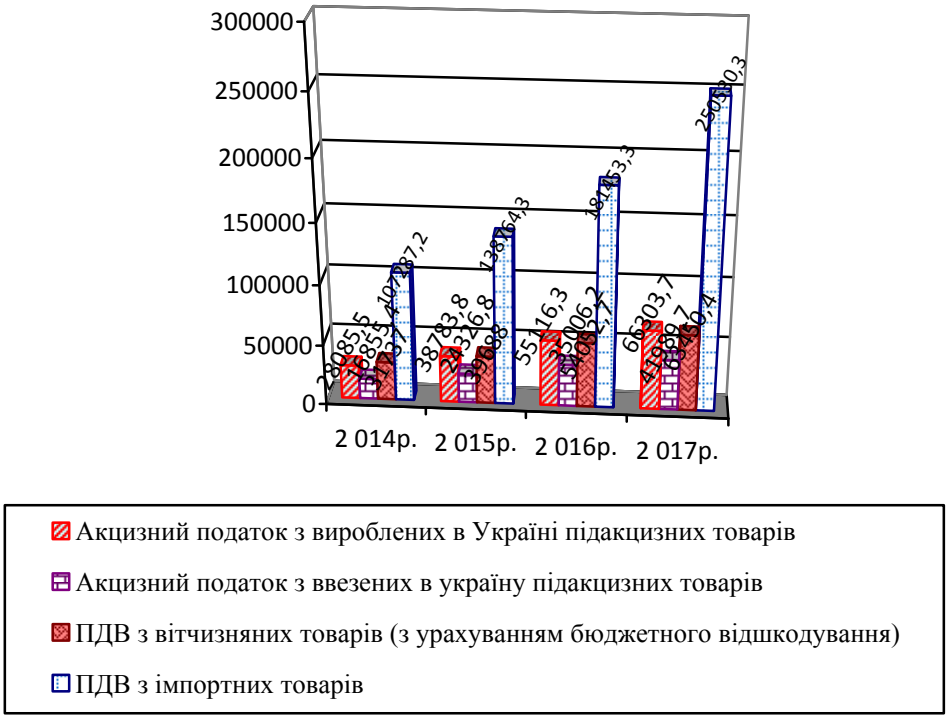

Рисунок 3 – Динаміка надходжень внутрішніх податків на товари та послуги за їх видами станом на 31.12.2014-31.12.2017 рр., млн. грн.

Джерело: побудовано авторами за даними [3; 4]

Таким чином, у процесі розробки напрямів оптимізації рівня податкового навантаження на суб'єкти господарювання першочергову увагу слід надавати саме внутрішнім податкам на товари та послуги, до складу яких входять ПДВ та акцизний податок.

Податкове навантаження на суб'єкти господарювання відображається на важливих результативних показниках їх діяльності, а також на розвитку економіки окремих регіонів та держави в цілому. Динаміку рівня податкового навантаження на важливі показники розвитку економіки України узагальнено на рис. 4.

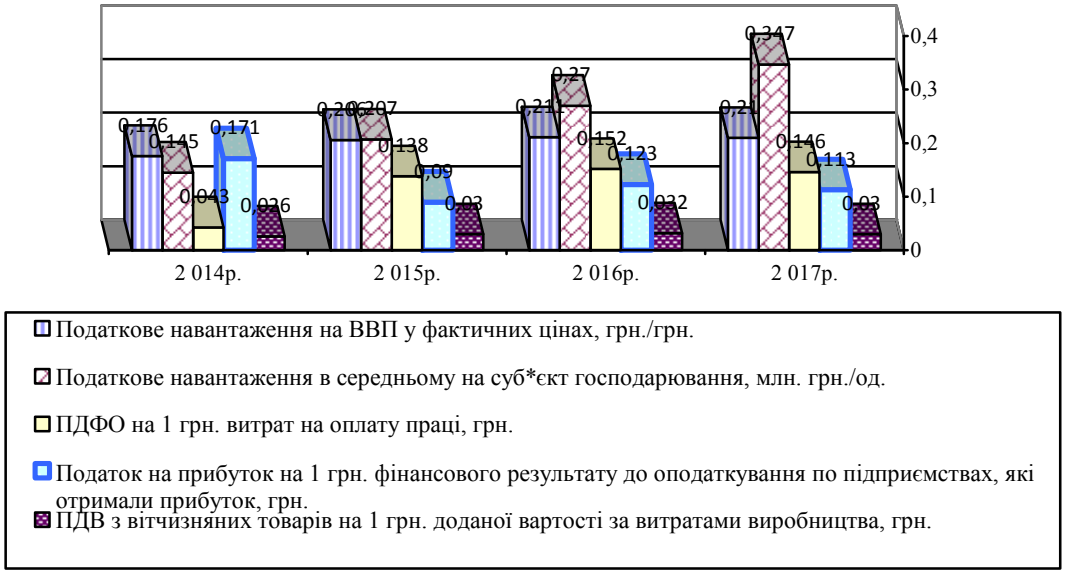

Рисунок 4 – Динаміка рівня податкового навантаження на економіку України у 2014-2017 рр.
Джерело: розрахунки авторів за даними [3; 4]

Одним із найважливіших показників розвитку національної економіки, який характеризує кінцевий результат діяльності резидентів у сфері матеріального і нематеріального виробництва, є валовий внутрішній продукт (ВВП). Враховуючи це, досліджуємо динаміку ВВП, обсягу податкових надходжень та рівня податкового навантаження на ВВП із застосуванням базисних темпів зростання, взявши за базис для порівнянь відповідні показники за 2014 р. (рис. 5).

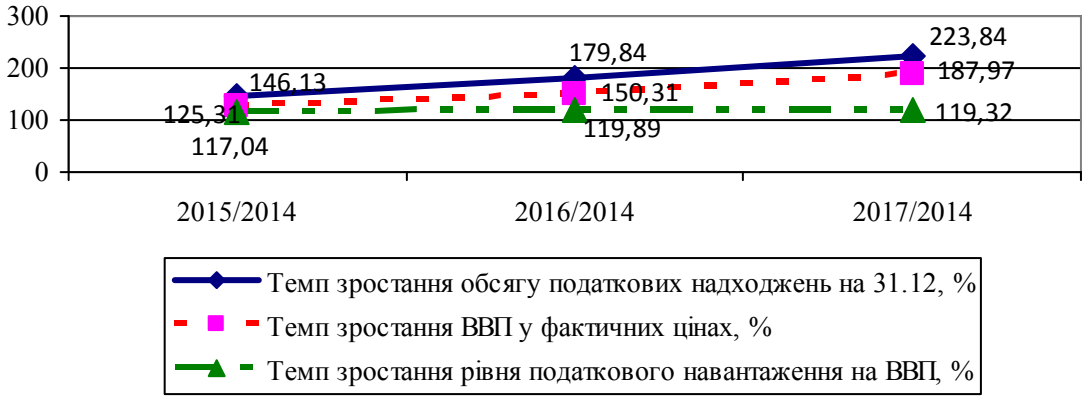

Рисунок 5 – Темпи зростання обсягу податкових надходжень, ВВП та рівня податкового навантаження на ВВП у 2014-2017 рр.
Джерело: розрахунки авторів за даними [3; 4]

Як видно з рис. 5, у 2014-2017 рр. зростання обсягу податкових надходжень відбувалося більш швидкими темпами, ніж зростання ВВП. Найвищий рівень податкового навантаження на ВВП упродовж періоду, що досліджувався, було зафіксовано у 2016 р.

Вивчаємо динаміку змін кількості суб'єктів господарювання, обсягу податкових надходжень та середнього рівня податкового навантаження на суб'єкт господарювання із застосуванням базисних темпів зростання, взявши за базис для порівнянь відповідні показники за 2014 р. (рис. 6).

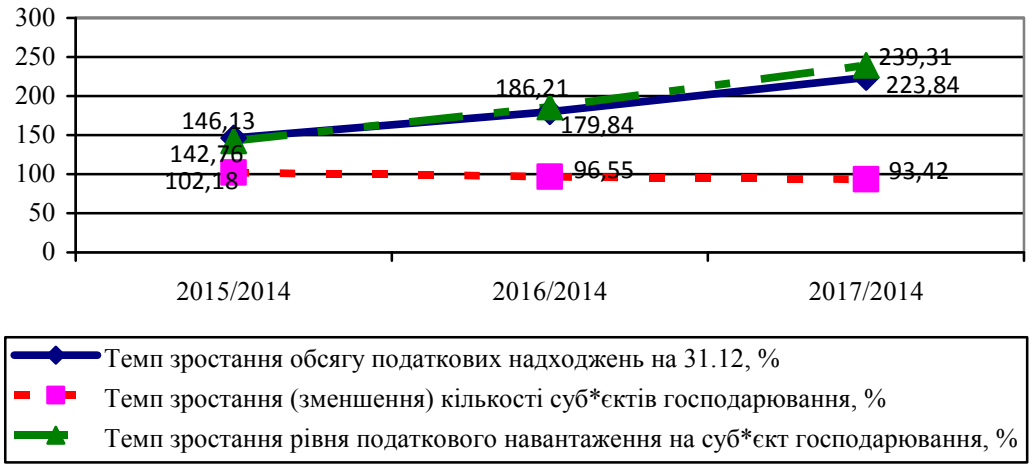

Рисунок 6 – Динаміка змін обсягу податкових надходжень, кількості суб'єктів господарювання та середнього рівня податкового навантаження на суб'єкт господарювання у 2014-2017 рр.
Джерело: розрахунки авторів за даними [3; 4]

Протягом 2014-2017 рр. спостерігалося зменшення кількості суб'єктів господарювання, проте обсяг податкових надходжень з кожним роком збільшувався, що спричинило зростання середнього рівня податкового навантаження на суб'єкт господарювання. Значною мірою на нарощування рівня податкового навантаження на суб'єкт господарювання вплинули інфляційні процеси в економіці, тому важливим завданням уряду є розробка заходів, спрямованих на призупинення інфляції та збільшення не номінального, а реального обсягу ВВП.

Податкове навантаження має істотний вплив на формування доданої вартості та фінансових результатів діяльності підприємства, а відтак і показників рентабельності та фінансове становище суб'єктів господарювання. Кожне підприємство прагне максимізувати доходи при одночасній раціональній мінімізації витрат. Оптимізація податкових витрат є важливим напрямом раціональної мінімізації витрат суб'єктів господарювання, що спонукає останніх до розробки схем податкової оптимізації. Якщо сума податкових платежів перевищує прийнятний для конкретного підприємства рівень, то воно вимушене припинити свою діяльність. Тому роль держави полягає, зокрема, у відстежуванні впливу рівня податкового навантаження на господарську діяльність товаровиробників та його регулюванні прямими або непрямими методами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Податкове навантаження є важливим індикатором ефективності податкових реформ, а його рівень суттєво впливає на динаміку змін основних узагальнених показників розвитку економіки. Підходом у коригуванні базової методики оцінки рівня податкового навантаження на показники розвитку національної економіки є включення у розрахунок сукупної величини податкових платежів та їх окремих видів, а також взаємопов'язаних з відповідними податковими надходженнями складових: ВВП, кількості суб'єктів господарювання; доданої вартості; фінансового результату до оподаткування по підприємствах, які отримали прибуток; витрат на оплату праці. Оцінюючи податкове навантаження на

суб'єкти господарювання, пропонуємо порівнювати темпи зростання загальної величини та окремих видів податкових платежів, взаємопов'язаних з ними результативних показників фінансово-господарської діяльності та рівня податкового навантаження з метою оцінки факторних впливів. Перспективи подальших досліджень при вивченні окресленої проблематики полягають у розробці та застосуванні в практичній площині економіко-математичних моделей при оцінці рівня податкового навантаження та сукупності чинників, які його формують.

Список літератури

1. Меліхова Т.О. Аналіз впливу податкового навантаження на рівень податкової безпеки підприємства [Текст] / Т.О. Меліхова, О.В. Троян // Інвестиції: практика та досвід. – Миколаїв: Чорноморський університет ім. П. Могили, 2017. – Вип. 20. – С. 33-37.
2. Орлова В.К. Крива Лаффера: теорія і практика [Текст] / В.К. Орлова, І.М. Негрич // Вісник Національного університету «Львівська політехніка», 2001. – № 417 – С. 477-480.
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua.
4. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://minfin.com.ua.
5. Планування та адміністрування податкових надходжень як складова соціально-економічного розвитку регіону [Текст] / За редакцією Давидова Г.М., Любченко О.М. Монографія. – Кіровоград: Поліграфічно-видавничий центр «Імекс-ЛТД», 2007. – 374 с.
6. Податкова система: Навч. посіб. [Текст] / М.В. Грідчіна, В.Б. Тропіна, Л.Л. Вариченко та ін. – К.: МАУП, 2007. – 160 с.
7. Ткачук Н. Вплив податкового навантаження на діяльність суб'єктів господарювання в умовах реформування фінансової системи України [Текст] / Н. Ткачук // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк: СНУ, 2015. – № 4. – С.121-128.
8. Червінська О.С. Аналіз податкового навантаження в Україні та шляхи його оптимізації [Текст] / О.С. Червінська, О.В. Коваль // Науковий вісник НЛТУ України. – Львів: НЛТУ, 2014. – Вип. 24.6. – С. 307-313.

References

1. Melikhova, T.O., & Troian O.V. (2017). Analiz vplyvu podatkovoho navantazhennia na riven podatkovoi bezpeky pidpryiemstva [Analysis of the impact of tax burden on the level of tax security of the enterprise]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience, Vol 20,* 33-37 [in Ukrainian].
2. Orlova, V.K., & Nehrych, I.M. (2001). Kryva Laffera: teoriia i praktyka [Curve of Laffer: Theory and Practice]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» – Bulletin of Lviv Polytechnic National University, Vol 417,* 477-480 [in Ukrainian].
3. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua.* Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].
4. Ofitsiinyi sait Ministerstva finansiv Ukrainy [Official website of the Ministry of Finance of Ukraine]. *minfin.com.ua.* Retrieved from http://minfin.com.ua [in Ukrainian].
5. Davydov, H.M., & Liubchenko, O.M. (Eds.). (2007). *Planning and administration of tax revenues as a component of socio-economic development of the region.* Kirovograd: ID «Printing and Publishing Center «Imex-LTD».
6. Hridchina, M.V., Tropina, V.B., & Varychenko, L.L., et al. (2007). *Podatkova systema [Tax system].* Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
7. Tkachuk, N. (2015). Vplyv podatkovoho navantazhennia na diialnist sub'iektiv hospodariuvannia v umovakh reformuvannia finansovoi systemy Ukrainy [Influence of tax burden on the activity of business entities in the conditions of reforming the financial system of Ukraine]. *Ekonomichnyi chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky – Economic Journal of the East European National University of Lesia Ukrainka, 4,* 121-128 [in Ukrainian].
8. Chervinska, O.S., & Koval, O.V. (2014). Analiz podatkovoho navantazhennia v Ukraini ta shliakhy yoho optymizatsii [Analysis of tax burden in Ukraine and ways to optimize it]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific herald of NLTU of Ukraine, Vol 24.6,* 307-313 [in Ukrainian].

Alla Lysenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Alina Bakay
CentralUkrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Tax Burden of Economic Entities and Its Influence on the Formation of Important Indicators of Ukraine's Economic Development

The purpose of this study is to assess the impact of tax burden on business entities on the formation of important indicators of Ukraine's economic development with the use of basic methods and substantiation of their correction.

In the article, based on the application of an adjusted method of estimating the tax burden of economic entities, the effect of tax burden on the formation of important indicators of economic development in Ukraine was investigated. The dynamics of changes in the ratio of the total amount of tax payments to the volume of GDP and the economic entities has been analyzed, the load of the tax to the labor costs, income tax on the financial result before taxation of the profit-making enterprises and value added tax from the domestic goods for value added are determined. It is proved that tax burden is an important indicator of the effectiveness of tax reforms, and its level significantly influences the dynamics of changes in the main generalized indicators of the development of the national economy.

When assessing the tax burden on economic entities, it is proposed to compare the growth rates of the total amount and individual types of tax payments, the related indicators of financial and economic activity and the level of tax burden in order to assess the factor effects. An approach to adjust the basic methodology for assessing the level of tax burden on the indicators of the development of the national economy is the inclusion in the calculation of the aggregate value of tax payments and their individual types, as well as the interconnected with the corresponding tax revenues of the components: the number of economic entities; added value; financial results before tax on profit-making enterprises; labor costs. Further research into the problem of assessing the impact of tax burden on business entities on the formation of important indicators of Ukraine's economic development should be conducted in the direction of in-depth study of causal relationships based on the use of factor models. Prospects for further research in the study of the above-mentioned problems are the development and application in the practical plane of economic and mathematical models in assessing the level of tax burden and a set of factors that form it.

level of tax burden, tax revenues, gross domestic product, generalized indicators of economic development

Одержано (Received) 16.11.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 17.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 369.5 **JEL Classification: G22, J22, J32, H75**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).188-197

Т.А. Мельник, доц., канд. екон. наук
Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Проблемні аспекти розвитку системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні

В статті характеризується солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні. Досліджуються основні фактори, які впливають на дефіцит Пенсійного фонду України. Обґрунтовуються чинники, які заважать впровадженню накопичувальної системи державного пенсійного страхування. Надаються пропозицій щодо подальшого реформування існуючої солідарної системи та запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

солідарна пенсійна система, державне пенсійне страхування, пенсійне забезпечення, недержавне пенсійне страхування, реформування пенсійної системи, накопичувальне пенсійне страхування

Т.А. Мельник, доц., канд. экон. наук
Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Проблемные аспекты развития системы общеобязательного государственного пенсионного страхования в Украине

© Т.А. Мельник, 2018

В статье характеризуется солидарная система общеобязательного государственного пенсионного страхования в Украине. Исследуются основные факторы, влияющие на дефицит Пенсионного фонда Украины. Обосновываются факторы, которые мешают внедрению накопительной системы государственного пенсионного страхования. Наводятся предложения дальнейшего реформирования существующей солидарной системы и внедрения накопительной системы общеобязательного государственного пенсионного страхования.

солидарная пенсионная система, государственное пенсионное страхование, пенсионное обеспечение, негосударственное пенсионное страхование, реформирование пенсионной системы, накопительное пенсионное страхование

Постановка проблеми. Рівень національної економіки залежить від стану пенсійного забезпечення та державного регулювання соціальних процесів. В сучасних умовах економіка України потребує складних перетворень, до яких належить і реформування пенсійного забезпечення, як основної складової системи соціального захисту. Кризовий стан пенсійної системи та складний механізм реалізації реформ в Україні впливають на варіативність шляхів проведення пенсійної реформи. Тому необхідно приділити більше уваги питанню щодо проведення реформи у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні.

Сучасна система пенсійного забезпечення в Україні охоплює непрацездатних громадян похилого віку, інвалідів, осіб, які втратили годувальника, виплати яким проводяться у формі пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, компенсаційних виплат, додаткових пенсій та державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку пенсійної системи України присвячені наукові праці багатьох авторів. Так, А. В. Кириченко [8], О.В. Нікітчина [13] досліджує систему пенсійного забезпечення України, як складову соціального захисту. О. П. Кириленко, Б. С. Малиняк, О. В. Петрушка [15], І. П. Сидор [17] аналізують сучасний стан розвитку державного пенсійного страхування та надають пропозиції щодо його реформування. Н. В. Куряча [10] розглядає базові принципи та особливості організації пенсійного страхування в різних країнах. М. В. Кравченко [9] обґрунтовує пропозиції щодо запровадження обов’язкового накопичувального страхування. С. Л. Лондар, Л. П. Лоцдар [11] аналізують сучасний стан недержавних пенсійних фондів та надають пропозиції щодо розвитку недержавного пенсійного страхування, порівнюють ефективності недержавних пенсійних фондів, банківських депозитів та страхування життя.

Незважаючи на популярність вивчення питання щодо реформування системи пенсійного забезпечення в Україні залишається невирішеною проблема ефективного функціонування солідарної системи та запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Постановка завдання. Мета статті полягає в обґрунтуванні рекомендацій щодо подальшого реформування солідарної системи та запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Виклад основного матеріалу. З розвитком України, як незалежної держави, відбулися неодноразові зміни в законодавстві, що регулює систему пенсійного забезпечення. Прийнятий 5 листопада 1991 року Закон України «Про пенсійне забезпечення» [5] заклав основу пенсійному страхуванню, проте зберіг положення радянського законодавства щодо державного забезпечення пенсіонерів.

В подальшому прийняті 9 липня 2003 року Закон України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» [2] та Закон України «Про недержавне пенсійне страхування» [4] встановлюють структуру системи пенсійного забезпечення в Україні з трьох рівнів:

Перший рівень - солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності і субсидування та

здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду.

Другий рівень - накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат.

Третій рівень - система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат [2; 4].

Перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Другий та третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення [2].

Сучасна діюча солідарна пенсійна система в Україні не забезпечує соціального захисту пенсіонерам про це свідчить зменшення значення показника заміщення (який показує знецінення доходів населення при виході на пенсію) майже у два рази в 2017 році в порівнянні з 2012 роком, збільшення розміру середньомісячної пенсії лише на 573 грн. (45,9%) за шість років при збільшенні середньомісячної заробітної плати на 4063 грн. (57,2%) (табл. 1).

Загальнодержавне пенсійне забезпечення в Україні здійснюється Пенсійним фондом. Данні наведенні в табл. 2 свідчать про дефіцит Пенсійного фонду України, тобто його видатки перевищують власні надходження за весь період, який аналізується. Така ситуація зумовлює необхідність покриття дефіциту фонду за рахунок постійних дотації із державного бюджету України.

Таблиця 1 – Розрахунок коефіцієнта заміщення

Показники	2012р.	2013р.	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.
Середньомісячна пенсія, грн.	1253,3	1407,7	1526,1	1670	1699,5	1828,3
Середньомісячна заробітна плата, грн.	3041	3282	3480	4195	5183	7104
Коефіцієнт заміщення	0,41	0,43	0,44	0,40	0,33	0,26

Джерело: складено автором на підставі [14; 16]

Збільшення частки коштів державного бюджету для погашення дефіциту Пенсійного фонду з 33% у 2012 році до 45% у 2017 році є доволі загрозливою тенденцією і вимагає реформування механізмів фінансового забезпечення Пенсійного фонду (табл. 2).

Таблиця 2 – Динаміка частки доходів і витрат Пенсійного фонду у ВВП та у державному бюджеті України

Показники	2012р.	2013р.	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.
Доходи Пенсійного фонду України, млрд. грн.	158	166,9	165,9	169,9	112,1	158,9
Видатки Пенсійного фонду України, млрд. грн.	233,7	250,4	243,5	265,7	254,8	291,5
Дефіцит Пенсійного фонду України, млрд. грн.	-75,7	-83,5	-77,6	-95,8	-142,7	-132,6
Частка дефіциту ПФУ у видатках ПФУ, %	32,39	33,35	31,87	36,06	56,00	45,49
ВВП, млрд. грн.	1405	1465	1587	1988	2385	2984
Частка доходів ПФУ у ВВП, %	11,25	11,39	10,45	8,55	4,70	5,33
Частка видатків ПФУ у ВВП, %	16,63	17,09	15,34	13,37	10,68	9,77
Частка дефіциту ПФУ у ВВП, %	5,39	5,70	4,89	4,82	5,98	4,44
Видатки державного бюджету України, млрд.грн.	395,68	403,4	430,22	576,91	684,74	839,24
Частка дефіциту ПФУ у видатках державного бюджету України, %	19,13	20,70	18,04	16,61	20,84	15,80

Джерело: складено автором на підставі [7; 1]

Про наявність значного впливу державного пенсійного страхування на економічні процеси в країні свідчить той факт, що від 16% до 10% створеного в Україні ВВП перерозподіляється через Пенсійний фонд (табл. 2).

Розрахунки наведенні в табл. 2 свідчать про залежність платоспроможності Пенсійного фонду України від державного бюджету України.

Незважаючи на те, що одним із завданням реформування пенсійної системи України було застосування страхових внесків адекватних пенсійним виплатам, упродовж досліджуваного періоду спостерігалися протилежні тенденції. В таких умовах його фінансове становище цілком залежить від повноти надходжень коштів від зовнішніх джерел – державного бюджету України. Таким чином, відсутність системного підходу до регулювання видатків і доходів Пенсійного фонду в період пенсійної реформи не лише не зменшило дію внутрішніх чинників реформування пенсійної системи, а призвело до їх зростання [15, с. 122-123].

Важливими чинниками, що впливають на формування доходів Пенсійного фонду є кількість працездатного населення та кількість пенсіонерів. У більшості розвинених держав світу останнім часом спостерігається старіння населення, не оминула така тенденція і Україну [8, с.70].

Проведенні розрахунки свідчать про те, що в період з 1991 року по 2000 рік частка пенсіонерів в чисельності постійного населення країни поступово збільшувалася на 4,2 % (від 25,4% у 1991 році до 29,6% у 2000 році), в період з 2000 року по 2014 рік частка пенсіонерів в чисельності постійного населення трималася на рівні 30%, з 2012 року іі розмір поступово зменшується на 2,7 % (з 30,4 % у 2012 році до 27,8 % у 2018 році) (табл. 3).

Проведені розрахунки, які наведенні в табл. 4, свідчать про те, що коефіцієнт навантаження впродовж всього аналізованого періоду поступово зменшується з 3,1 у 1991 році до 2,6 у 2018 році. Таким чином, збільшується навантаження на працездатне населення, і як наслідок виникає проблема в забезпеченні Пенсійного фонду України достатньою кількістю коштів для здійснення пенсійних виплат.

Таблиця 3 – Розрахунок частки пенсіонерів у чисельності населення України

Рік	Чисельність постійного населення, млн. осіб	Кількість пенсіонерів, млн. осіб	Частка пенсіонерів, %	Рік	Чисельність постійного населення, млн. осіб	Кількість пенсіонерів, млн. осіб	Частка пенсіонерів, %
1991	51,62	13,1	25,38	2005	47,10	14,07	29,86
1992	51,71	13,6	26,30	2006	46,75	14,05	30,05
1993	51,87	14,2	27,38	2007	46,47	13,94	29,99
1994	51,72	14,5	28,04	2008	46,19	13,82	29,92
1995	51,30	14,5	28,26	2009	45,96	13,75	29,91
1996	50,87	14,49	28,48	2010	45,78	13,72	29,97
1997	50,40	14,49	28,74	2011	45,60	13,74	30,13
1998	49,97	14,53	29,09	2012	45,45	13,82	30,41
1999	49,54	14,52	29,31	2013	45,37	13,64	30,06
2000	49,12	14,53	29,58	2014	45,25	13,53	29,91
2001	48,66	14,45	29,69	2015	42,76	12,15	28,41
2002	48,24	14,42	29,90	2016	42,59	12,30	28,87
2003	47,82	14,38	30,06	2017	42,41	11,96	28,19
2004	47,44	14,35	30,24	2018	42,22	11,73	27,77

Примітки: Чисельність населення з 2015 року без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя [12]. Кількість пенсіонерів з 2015 року без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях [16].

Джерело: складено автором на підставі [16; 12]

На думку А. В. Кириченко найбільша проблема солідарної системи пенсійного забезпечення населення пов'язана з демографічною ситуацією – старінням населення, раннім віком виходу на пенсію та численними достроковими пенсіями [8, с.75].

Підвищення пенсійного віку в Україні супроводжувалося негативною реакцією населення, хоча пенсійний вік в державі є нижчим в порівнянні з розвинутими

державами.

Наведенні розрахунки в табл. 4 свідчать про те, що при збільшення пенсійного віку з 60 років до 65 років коефіцієнт навантаження збільшиться у два рази, що може дозволити зменшити ставку єдиного соціального внеску або розмір мінімального трудового стажу.

Існує думка, що головною причиною дефіциту Пенсійного фонду України є тіньова економіка, а не демографічна ситуація в державі, і за умови виходу підприємств з тіні пенсійний вік можна було залишити без змін [8, с. 72].

Сучасна діюча солідарна пенсійна система в Україні не забезпечує соціальну справедливість пенсіонерам, зокрема має місце велика розбіжність у розмірі пенсій – від занадто великих для окремих категорії громадян до загальної зрівнялівки (майже на рівні мінімальної) для всіх інших пенсіонерів [8, с. 73-74]; відсутні рівноправні умови пенсійного забезпечення для всіх громадян, існує чимало різних пільг на одержання спеціальних пенсій [9, с. 1] та дострокового виходу на пенсію (рис. 1). Таким чином, система пенсійного страхування не забезпечує гідного життя в старості для більшості громадян України при цьому виплачуючи пенсії по інвалідності особам не пенсійного віку.

На думку науковців [15, с. 131] фінансові ресурси Пенсійного фонду України безпосередньо залежать від стабільної економічної ситуації, подальшого зростання виробничого та трудового потенціалу, вдосконалення системи оплати праці, зокрема, зростання частки заробітної плати у собівартості продукції, збільшення доходів працюючого населення, їх детінізація.

Таблиця 4 – Розрахунок коефіцієнта навантаження

Рік	Чисельність постійного населення у 16-59 років, млн. осіб	Чисельність постійного населення у 60 років і старше, млн. осіб	Коефіцієнт навантаження	Чисельність постійного населення у 16-64 років, млн. осіб	Чисельність постійного населення у 65 років і старше, млн. осіб	Коефіцієнт навантаження
1991	30,23	9,63	3,14	34,26	6,33	5,41
1992	30,31	9,70	3,12	34,25	6,51	5,26
1993	30,52	9,72	3,14	34,26	6,69	5,12
1994	30,65	9,58	3,20	34,08	6,86	4,97
1995	30,60	9,46	3,24	33,81	6,96	4,86
1996	30,42	9,46	3,22	33,57	7,06	4,76
1997	30,17	9,56	3,16	33,39	7,05	4,73
1998	29,79	9,81	3,04	33,32	7,03	4,74
1999	29,50	10,03	2,94	33,44	6,90	4,84
2000	29,35	10,19	2,88	33,52	6,82	4,92
2001	29,26	10,26	2,85	33,45	6,84	4,89
2002	29,15	10,34	2,82	33,31	6,98	4,77
2003	29,31	10,19	2,88	33,06	7,19	4,60
2004	29,51	9,96	2,96	32,83	7,37	4,45
2005	29,66	9,78	3,03	32,60	7,51	4,34
2006	29,81	9,53	3,13	32,42	7,57	4,28
2007	29,80	9,45	3,15	32,26	7,60	4,24
2008	29,74	9,38	3,17	32,18	7,51	4,29
2009	29,59	9,37	3,16	32,17	7,32	4,40
2010	29,33	9,47	3,10	32,13	7,17	4,48
2011	29,09	9,53	3,05	32,14	6,97	4,61
2012	28,84	9,62	3,00	31,99	6,93	4,62
2013	28,62	9,70	2,95	31,85	6,91	4,61
2014	28,37	9,75	2,91	31,61	6,93	4,56
2015	26,61	9,33	2,85	29,63	6,68	4,44
2016	26,32	9,42	2,79	29,33	6,77	4,33
2017	25,98	9,55	2,72	29,01	6,87	4,22
2018	25,64	9,68	2,65	28,72	6,97	4,12

Примітки: Чисельність населення з 2015 року без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя [12]. Кількість пенсіонерів з 2015 року без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях [16].

Джерело: складено автором на підставі [16; 12]

Для досягнення бездефіцитності бюджету Пенсійного фонду України, на думку А. В. Кириченко, необхідно ліквідувати невластиві для нього видатки, шляхом віднесення до витрат державного бюджету доплати до мінімальної пенсії, компенсацію втрат від застосування понижених ставок єдиного соціального внеску, виплату цільової грошової допомоги учасникам бойових дій та інвалідам війни, підвищення пенсій дітям війни [8, с. 131].

Сучасний стан солідарної системи потребує подальшого реформування, тому, на рівні держави необхідно прийняти певні законодавчі зміни, а саме:

– в солідарній системі виплата пенсій повинна здійснюватися тільки при умові дожиття пенсіонера до пенсійного віку;

– призупинити виплату пенсії за рахунок Пенсійного фонду в солідарній системі особам, які є молодші пенсійного віку;

– передбачити нарахування пенсії в солідарній системі всім громадянам України за одним закон та однією методикою, без винятків;

– проводити перерахунки всіх пенсій одночасно за єдиною методикою без виключення (наприклад, при збільшенні страхового стажу до 25 років необхідно перерахувати всі існуючі пенсії відповідно, адже несправедливо прирівнювати 25 років стажу до 15 років, 10 років а тим більше до 5 років, як це існує сьогодні);

– відмінити максимальну величину бази нарахування єдиного внеску, яка дорівнює п’ятнадцяти розмірам мінімальної заробітної плати [3], адже платити єдиний соціальний внесок повинні всі працюючи в країні за однією відсотковою ставкою з розміру заробітної плати (держава не повинна захищати інтереси багатших верств населення, на сьогодні в Україні існує парадокс, коли люди отримуючи мінімальні заробітні плати перераховують в солідарну систему більший відсоток (22%) [3] свого доходу ніж заможні верстви населення дохід яких перевищує 55845 грн. в місяць сплачують лише 12285,90 грн. (так особа з заробітною платою 100 000 грн. платить лише 12,29%);

– розмір пенсії в солідарній системі повинен забезпечувати гідне існування пенсіонера, при цьому має бути соціальна справедливість, тобто розмір максимальної пенсії не повинен перевищувати мінімальної пенсії в 3-5 рази;

– зменшити відсоток єдиного соціального внеску на розмір обов’язкового пенсійного внеску в накопичувальну систему пенсійного страхування;

– радикально змінити механізм державного утримання інвалідів в країні.

Рисунок 1 – Динаміка часток пенсіонерів та осіб у пенсійному віці у чисельності постійного населення

Джерело: складено автором на підставі [16; 12]

Наведенні вище пропозиції повинні розповсюджуватися на пенсіонерів, яким пенсію призначено до набрання чинності законопроекту.

На думку науковців, солідарна пенсійна система самостійно вже не може адекватно протистояти соціально-економічним та демографічним викликам, найвищий рівень соціального захисту пенсіонерів забезпечують ті країни, де функціонують кілька рівнів (складових) пенсійного забезпечення [18, с. 399].

В Україні необхідно запроваджувати накопичувальну систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування тому, що становленню недержавної системи пенсійного страхуванню заважає низький рівень платоспроможності громадян. Запровадженню накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні, на думку, науковців заважає:

– макроекономічний стан країни, а саме висока інфляція, девальвація гривні, велика частка тіньової економіки та заробітної плати, високий рівень трудової міграції;

– низький рівень дохідності пенсійних активів;

– низький рівень довіри населення до недержавних пенсійних фондів;

– недостатню зацікавленість роботодавців у фінансуванні недержавних пенсійних програм для своїх працівників;

– обмежений вибір фінансових інструментів, придатних для інвестування в них пенсійних коштів, унаслідок відставання розвитку ринку капіталу від потреб інституційних інвесторів;

– низький рівень роз’яснювальної роботи щодо змісту та ролі системи накопичувального пенсійного забезпечення в суспільстві та недостатність її фінансування.

Для стимулювання впровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні на рівні держави необхідно прийняти законодавчі зміни, а саме: ввести більш жорсткі нормативні положення проти зловживань у накопичувальному пенсійному страхуванні [13, с. 6]; зобов’язати роботодавців сплачувати частину страхового внеску до накопичувальної пенсійної системи за своїх робітників; стимулювати створенню пенсійних програм на рівні підприємств; прийняти зміни в Законі України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [6] щоб включити недержавні пенсійні фонди, як суб’єктів до системи гарантування вкладів фізичних осіб.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, фактично сьогодні в Україні діє солідарна система пенсійного забезпечення, яка має велику залежність від демографічних змін, що відбуваються в країні (частки пенсіонерів, співвідношення працюючого населення до населення пенсійного віку, міграції, тощо) та система недержавного пенсійного страхування, яка має залежність від стану розвитку економіки країни (інфляції, доходу населення, рівень безробіття, тощо). Наслідки фінансово-економічної кризи загальмували і без того повільний розвиток системи державного пенсійного забезпечення, кризові явища в економіці створили додаткові ризики як державним, так і недержавним пенсійним фінансам, загострили зазначені суперечності.

Сьогодні в Україні економічні, демографічні та політичні умови сприяють реформуванню пенсійної системи України лише в напрямку вдосконалення чинної солідарної системи та поступового доповнення її елементами недержавного пенсійного страхування. Реформування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні вимагає комплексного втручання держави, роботодавців, працівників, фінансових інститутів (банків, страховиків, тощо). На рівні держави для подальшого реформування солідарної системи необхідно негайно прийняти законодавчі зміни, які можуть вплинути на зменшення дефіциту Пенсійного фонду України, а саме: призупинити виплату пенсії з Пенсійного фонду особам не пенсійного віку; нараховувати пенсії в солідарній системі всім громадянам України за одним закон

та однією методикою, без винятків; зменшити розрив між мінімальною та максимальною пенсією; відмінити максимальний розмір єдиного соціального внеску тощо.

Виходячи з соціальної, політичної й економічної необхідності запровадження в Україні обов'язкової накопичувальної пенсійної системи доцільно врахувати міжнародний досвід, а також вітчизняні реалії створення недержавного пенсійного забезпечення, поточну та середньострокову соціально-економічну ситуацію в державі. Для запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування необхідно подолати дефіцит Пенсійного фонду України, створити умови для формування пенсійних фондів роботодавців та убезпечення їх від інфляції та зловживань тощо. Перспективами подальших досліджень є виявлення джерел поповнення фінансових ресурсів Пенсійного фонду без збільшення пенсійного віку та трудового стажу.

Список літератури

1. Валовий внутрішній продукт [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
2. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058-IV [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15.
3. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» в редакції від 11 листопада 2017 року № 2464-17 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2464-17/page.
4. Закон України «Про недержавне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1057-IV [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15.
5. Закон України «Про пенсійне страхування» від 5 листопада 1991 року № 1788-XII [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1788-12/ed19911105.
6. Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23 лютого 2012 року №4452-VI [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4452-17
7. Звіт про роботу Пенсійного фонду України у 2017 році, бюджет, пріоритети діяльності та План роботи Фонду на 2018 рік [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://www.pfu.gov.ua
8. Кириченко, А. В. Розвиток соціального страхування в Україні [Електронний ресурс] : монографія / А. В. Кириченко ; Національний університет біоресурсів і природокористування України. - Київ : Компринт, 2017. - 197 с.
9. Кравченко М.В Накопичувальна пенсійна система як інструмент соціального захисту громадян [Електронний ресурс] / М.В. Кравченко. - Режим доступу: http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10kmvszg.pdf.
10. Куряча Н. В. Пенсійне страхування у системі пенсійного забезпечення [Електронний ресурс] / Н. В. Куряча // Причорноморські економічні студії. - 2018. - Вип. 30(2). - С. 85-89. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_30(2)__20.
11. Лондар С. Л. Перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні [Текст] / С.Л. Лондар, Л. П. Лоцдар // Фінанси України. – 2011. – № 9. – С. 45-58.
12. Населення (1990-2018) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
13. Нікітчина О. В. Пенсійне страхування та його роль у забезпеченні соціального захисту населення [Електронний ресурс]. - Режим доступу: / О. В. Нікітчина. // Економіка. Управління. Інновації. - 2009. - № 1. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2009_1_15.
14. Основні показники ринку праці [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/
15. Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи: монографія [Текст] [О. П. Кириленко, Б. С. Малиняк, О. В. Петрушка та ін.]: за ред. О. П. Кириленко, Б. С. Малиняка. – Тернопіль: ТНЕУ, 2013. – 350 с.
16. Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів (за даними Пенсійного фонду) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
17. Сидор І. П. Державне пенсійне страхування в Україні: сучасні тенденції та виклики [Електронний ресурс] / І. П. Сидор // Вісник соціально-економічних досліджень. - 2018. - № 2. - С. 210-222. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2018_2_21.
18. Управління соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. [Текст] / [В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, Е. М. Лібанова та ін.] ; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського : у 2 ч. – К. : НАДУ, 2009. – Ч. 1. – 456 с. – С. 398–408.

References

1. Valovyi vnutrishnii produkt [Gross Domestic Product]. *www.ukrstat.gov.ua.* Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia» vid 9 lypnia 2003 roku № 1058-IV [Law of Ukraine of July 9, 2003 № 1058-IV «On Mandatory State Pension Insurance»]. (2003, 9 July). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15 [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro zbir ta oblik yedynoho vnesku na zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia» v redaktsii vid 11 lystopada 2017 r. № 2464-17 [Law of Ukraine of November 11, 2017 № 2464-17 «On Collection and Registration of the Single Contribution for Mandatory State Social Insurance»]. (2017, 11 November). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/2464-17 [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro nederzhavne pensiine strakhuvannia» vid 9 lypnia 2003 roku № 1057-IV [Law of Ukraine of July 9, 2003 № 1057-IV «On Non-State Pension Provision»]. (2003, 9 July). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15 [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro pensiine strakhuvannia» vid 5 lystopada 1991r. № 1788-XII [Law of Ukraine of November 5, 1991 № 1788-XI «On persian insurance»]. (1991, 5 November). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1788-12/ed19911105. [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy «Pro systemu harantuvannia vkladiv fizychnykh osib» vid 23 liutoho 2012 roku №4452-VI [Law of Ukraine of February 23, 2012 № 4452-VI «On the System of Guaranteeing Natural Person Deposits»]. (2012, 23 February). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/4452-17 [in Ukraine].
7. Zvit pro robotu Pensiinoho fondu Ukrainy u 2017 rotsi [Report on the work of the Pension Fund of Ukraine in 2017]. *www.pfu.gov.ua.* Retrieved from www.pfu.gov.ua [in Ukrainian].
8. Kyrychenko, A.V. (2017). *Rozvytok sotsialnoho strakhuvannia v Ukraini: monohrafiia [Development of social insurance in Ukraine: a monograph]*. Kyiv : Komprynt [in Ukrainian].
9. Kravchenko, M.V. (2011). Nakopychuvalna pensiina systema yak instrument sotsialnoho zakhystu hromadian [Accumulation pension system as an instrument of social protection of citizens]. Retrieved from http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/ 10kmvszg.pdf [in Ukrainian].
10. Kuriacha, N. V. (2018). Pensiine strakhuvannia u systemi pensiinoho zabezpechennia [Pension insurance in the pension system]. *Prychornomorski ekonomichni studii - Black Sea Economic Studies, 30*, 85-89. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_30(2)__20 [in Ukrainian].
11. Londar, S.L., & Lotsdar, L.P. (2011). Perspektyvy rozvytku nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia v Ukraini [Prospects for the development of non-state pension provision in Ukraine]. *Finansy Ukrainy - Finance Ukraine,* 9, 45-58 [in Ukrainian].
12. Naselennia (1990-2018) [Population (1990-2018)]. *www.ukrstat.gov.ua* Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].
13. Nikitchyna, O.V. (2009). Pensiine strakhuvannia ta yoho rol u zabezpechenni sotsialnoho zakhystu naselennia [Pension insurance and its role in providing social protection of the population]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii. - Economy. Management. Innovations, 1*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2009_1_15 [in Ukrainian].
14. Osnovni pokaznyky rynku pratsi [Key labor market indicators]. *www.ukrstat.gov.ua* Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].
15. Kyrylenko, O.P., Malyniak, B.S., & Petrushka, O.V. et al. (2013). *Development of state pension insurance in the conditions of pension reform: a monograph.* O.P. Kyrylenko, B.S. Malyniak (Ed.). Ternopil: TNEU [in Ukraine].
16. Serednii rozmir misiachnoi pensii ta kilkist pensioneriv [Average monthly pension and the number of pensioners]. *www.ukrstat.gov.ua.* Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].
17. Sydor, I.P. (2018). Derzhavne pensiine strakhuvannia v Ukraini: suchasni tendentsii ta vyklyky [State Pension Insurance in Ukraine: Contemporary Trends and Challenges]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen - Socio-Economic Research Bulletin, 2*, 210-222. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2018_2_21 [in Ukrainian].
18. Skurativskyi, V.A., Troshchynskyi, V.P., & Libanova E.M., et al. (2009). *Management of social and humanitarian development.* V.A. Skurativskyi, V.P. Troshchynskyi (Ed.). K.: NADU.

Tatiana Melnyk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Problematic Aspects of the Development of the System Mandatory State Pension Insurance in Ukraine

The purpose of the paper is to substantiate the recommendations for further reforming the solidarity system and the introduction of a cumulative system mandatory state pension insurance.

The article describes the modern solidarity system mandatory state pension insurance in Ukraine. The biggest problem of the solidarity pension system of the population is connected with the demographic situation -

the aging of the population, the early retirement age and numerous early retirement pensions. The main factors affecting the deficit of the Pension Fund in Ukraine are investigated: the number of working population, the number of pensioners, replacement rate, retirement age, load factor. The reasons that hinder the introduction of the accumulative system of state pension insurance are substantiated. Suggestions are provided for further reforming the existing solidarity system: it is proposed to suspend the payment of pensions from the Pension Fund a persons who is not of retirement age; to raise pensions in the solidarity system to all Ukrainian citizens according to one law and one method, without exception; reduce the gap between minimum and maximum pension; cancel the maximum amount of a single social contribution. Provided proposals for the introduction of an accumulation system mandatory state pension insurance are offered: to oblige employers to pay part of the insurance contribution to the accumulation pension system for their employees; to include non-state pension funds as subjects to the system of guaranteeing deposits of individuals.

The introduction of the following recommendations in practice will provide an opportunity to provide a decent level of pensions to citizens, who during their working life paid pension contributions and did not conceal their incomes. Thus, the reform of the system of compulsory state pension insurance in Ukraine requires complex interference of the state, employers, employees, financial institutions (banks, insurers, etc.)

solidarity pension system, state pension insurance, pension, non-state pension insurance, pension reform, accumulative pension insurance

Одержано (Received) 04.12.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 18.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 330.341.1 **JEL Classification: G31, Q14**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).197-206

С.А. Фрунза, доц., канд. екон. наук
Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Проблеми формування інвестиційних джерел в АПК України та напрями їх ефективного використання

В статті розглянуті основні проблеми формування інвестиційних джерел в агропромисловому комплексі України. Визначені урядові пріоритети витрат держави щодо забезпечення розвитку аграрної політики, проаналізовані основі джерела фінансових ресурсів по галузі АПК. Запропоновані основні напрями ефективного використання інвестиційних ресурсів сільськогосподарських підприємств, що впливають на покращення їх господарської та фінансової діяльності

інвестиції, інвестиційний процес, державне регулювання, джерела інвестування, залучені інвестиції, прямі іноземні інвестиції, капіталовкладення

С.А. Фрунза, доц., канд. экон. наук
Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Проблемы формирования источников инвестирования в АПК Украины и направления их эффективного использования

В статье рассмотрены основные проблемы формирования инвестиционных источников в агропромышленный комплекс Украины. Определены государственные приоритеты расходов бюджета на развитие аграрной политики, проанализированы основные источники ресурсов финансирования по отрасли АПК. Предложены основные направления эффективного использования инвестиционных ресурсов сельскохозяйственных предприятий, которые влияют на улучшение их хозяйственной и финансовой деятельности.

инвестиции, инвестиционный процесс, государственное регулирование, источники инвестирования, привлеченные инвестиции, прямые иностранные инвестиции, капиталовложения

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс України є одним з основних бюджетоутворюючих та експорто-орієнтованих секторів національної економіки. Для економічного зростання в галузі потрібно активізувати інвестиційну діяльність, щоб забезпечити економічну та продовольчу безпеку, здійснити оновлення матеріально-технічної бази.

© С.А. Фрунза, 2018

Оскільки залучення інвестицій на регіональному рівні аграрної економіки впливає на підвищення ефективності розвитку аграрних підприємств, а також на соціальні питання щодо зменшення безробіття та виробництва необхідної продукції для населення. Тому, потрібно визначити додаткові заходи по активізації пошуку інвестиційних джерел в сільському господарстві та інших секторах аграрної економіки, здійснення яких в умовах посилення військових та інших загроз досить проблематично.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням інвестиційного забезпечення та особливостями інвестиційного клімату в АПК присвячені наукові праці багатьох вчених, серед яких можна виділити: М.Я. Дем`яненко [11], А.П. Гайдуцького [2], М.І. Кісіля [11], П.Т. Саблука [10], М.Ю. Коденську [10] та інших вчених. В роботах цих авторів приділялась увага теоретичним засадам та визначенню ролі інвестицій в економічному відтворенні, а також розробці стратегії та оцінки ефективності інвестицій в аграрній сфері. Але з урахуванням економічних та політичних змін, в сучасних умовах, залишаються актуальними питання щодо визначення ефективних та оптимальних джерел формування інвестиційних ресурсів в галузі АПК, які вплинуть на покращення фінансової діяльності сільськогосподарських товаровиробників та продукції яку вони виготовляють, а також реалізують.

Постановка завдання. Мета статті полягає в з'ясуванні основних проблем, які виникають при формуванні інвестиційних джерел у сфері АПК, та пошуку напрямів ефективного використання цих джерел для підвищення інвестиційної привабливості галузі.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна аграрна сфера України формує майже 17% ВВП (а може досягти і 25% у випадку продовження державної підтримки агровиробників), крім того, забезпечує близько 40% всіх валютних надходжень. Продукція цієї галузі складає більше третини зовнішньої торгівлі країни. При цьому, сума дотації в АПК в 2018 році складала 6,3 млрд. грн. або 0,2% ВВП України. Тому підтримка АПК повинна залишатися одним з головних урядових пріоритетів і в бюджеті 2019.

Розглядаючи зміни пріоритетів в бюджеті за 2017-2019 рр. можна зазначити, що витрати бюджету на аграрну політику займають 10 позицію в 2019 році серед інших витрат, їх розмір зменшився на 0,1% в порівнянні з минулим роком. Крім того, найбільша частка витрат з бюджету припадає на соціальну політику та пенсійний фонд (16,21%) (табл. 1).

Таблиця 1 – Бюджетні витрати держави за 2017-2019 рр. у %

Види пріоритетів	2017	2018	2019
Міністерство соціальної політики та Пенсійний фонд	17,6	15,4	16,21
Обслуговування боргу	13,17	13,13	13,27
Міністерство освіти і науки	10,15	9,63	10,11
Міністерство оборони	8,18	8,73	9,27
Міністерство охорони здоров'я	8,93	8,77	10,52
Міністерство внутрішніх справ	6,52	6,65	7,52
Субсидії	8,18	7,16	5,03
Державне агентство автомобільних доріг	2,07	2,86	2,79
Державна судова адміністрація	1,08	1,57	1,5
Міністерство аграрної політики	**1,12**	**1,43**	**1,33**
Міністерство юстиції	1,08	1,28	1,26
Міністерство регіонального розвитку	0,21	1,16	1,25
СБУ і зовнішня розвідка	0,97	1	1,04
Генеральна прокуратура України	0,69	0,72	0,66
Міністерство культури	0,5	0,65	0,62
Міністерство енергетики та вугільної промисловості	0,39	0,5	0,34

Джерело: складено автором на основі [13]

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році» [7] внесено зміни до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» [8]. Відповідно до даного Закону держава може здійснювати різноманітні види підтримки підприємств галузі АПК, серед яких: субсидування частини плати (відсотків) за використання кредитів, наданих банками в національній та іноземній валюті та компенсації лізингових платежів (часткове відшкодування сплачених лізингових платежів за придбані техніку та/або обладнання), регулювання гуртових цін окремих видів сільськогосподарської продукції, встановлення режиму заставних закупівель зерна за використанням подвійного складського свідоцтва, надання дотації галузі тваринництва та іншим сільгоспвиробникам, виділення бюджетних субсидій, застосування нульової ставки ввізного мита при ввезенні на митну територію України безпосередньо сільськогосподарськими товаровиробниками винятково для власних потреб техніки та обладнання для сільськогосподарського виробництва, застосування спецрежиму по ПДВ тощо [6, с. 52].

В Законі України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» [2] були запропоновані видатки на фінансування витрат Міністерство аграрної політики та продовольства України в обсязі 14,1 млрд. грн. Фактично ці видатки склали 13,4 млрд. грн., з них на програми розвитку АПК було витрачено 6 311,0 млрд. грн. Для порівняння в 2017 р. було виділено 7,4 млрд. грн., на напрямок АПК – 5,5 млрд. грн., тобто в 2018 році виділено більше ніж у 2017 році на 1 млрд. грн.

Досвід економічно розвинутих країн свідчить, що інвестиційні потоки, у тому числі бюджетні асигнування, а також система податків, пільг, і кредитів є важливим регулятором розвитку агропромислової сфери в цілому та окремих її галузей, вони дають змогу ліквідувати диспропорції в структур її ресурсного потенціалу.

Щоб створити сприятливий клімат для ефективного залучення інвестицій, потрібно вирішити проблему фінансової нестабільності сільськогосподарських підприємств. Тому, заходи щодо покращення фінансового стану підприємств АПК повинні стати пріоритетними в державній аграрній політиці.

Враховуючи сучасний стан розвитку аграрних підприємств в Україні можна зазначити, що основними позитивними рисами аграрного бізнес-клімату є: збільшення рівня забезпеченості технікою та обладнанням; розвиток бізнесу (зростання земельного банку); експортна орієнтація агропродукції; підготовка до запуску ринку землі (прийнято Закон України №2498-VIII від 10.07.2018).

Серед основних негативних рис можна виділити такі як: нестабільні політична та економічна ринкові умови; недофінансована державна підтримка.

З огляду на це, можна зазначити, що аграрний сектор України є перспективним та інвестиційно-привабливим, але його потенціал не використовується на повну потужність.

Враховуючи світовий та вітчизняний досвід, ефективне реформування економіки, можливе лише на основі активізації інвестиційної діяльності, збільшення обсягу інвестицій, крім того ще і консолідації всіх джерел інвестування. Основні джерела інвестування включають три групи: власні (які є вкрай недостатніми для аграрних підприємств), залучені і позикові (це є головною задачею інвестиційного розвитку аграрного сектору).

Основними напрямами інвестування в аграрну сферу є земля та інфраструктура.

Інвестиції в землю – це надійно і традиційно. Крім того, компанії охоче вкладають фінансові ресурси в будівництво власних елеваторів, склади, транспортні засоби, в переробні потужності. Слід звернути увагу і на третій напрям, який використовують компанії зі стратегічним підходом до бізнесу, і вкладають у те, що в

них найкраще виходить, віддавши низькомаржинальну активність другим особам. По суті, це створення нових бізнес-моделей. Наприклад: компанія не бере на себе ризики володіння землею, її обробку, втрати врожаю, а передає відповідальність фермеру за умови, що купить у нього вже готову продукцію за обумовленою ціною. [9]

Ці напрями інвестування безпосередньо залежать від сфери управління. Деякі інвестують у відносини, інші - у сервіси та нові технології. Враховуючи особливості АПК, слід зазначити, що він має високий рівень ризику щодо інноваційних процесів, такі як: ризик фінансування науково-виробничих результатів, невизначеність попиту ні нову продукцію, ризики тимчасового розриву між витратами і результатами та інші. Тому потрібно більш виважено визначити напрями використання інвестиційних ресурсів.

Аграрні виробники мають можливість залучати фінансові кошти завдяки наступним інструментам: банківське кредитування, інвестиції, агарні розписки, товарні кредити, вексельне фінансування.

Загальним трендом у банківському кредитуванні аграрної галузі є фінансування оборотного капіталу, наприклад для закупівлі насіння, добрив або паливно-мастильних матеріалів. Банки більш відкриті до співпраці з виробниками, орієнтованими на виробництво зернових та олійних культур, найбільш поширених в Україні.

Після здійснення реформи в банківській системі, банкіри відмічають стабілізацію ліквідності, однак під питанням залишається попит на кредитування. Потреби лізингу та кредитів для роботи з оборотним капіталом вже покриті, а подальші можливості нарощення кредитування обмежені слабким інтересом до розвитку і масштабування бізнесу серед позичальників.

У структурі кредитів, наданих не фінансовим корпораціям, за видами економічної діяльності переважає оптова та роздрібна торгівля, що складає 34% від загального обсягу (рис. 1). Сільське господарство займає 7% та знаходиться на рівні з постачанням електроенергії та операцій з нерухомим майном. Таким чином, сумарно агропродовольчий сектор займає третє місце серед всіх кредитованих галузей економіки України.

Варто зауважити, що в новому меморандумі МВФ Україна взяла на себе обов’язки провести земельну реформу. Відкриття ринку сільськогосподарської землі може стати для аграрного бізнесу важливою подією 2019 року. Як і стимулом для розширення банківського кредитування невеликих агропідприємств та фермерів.

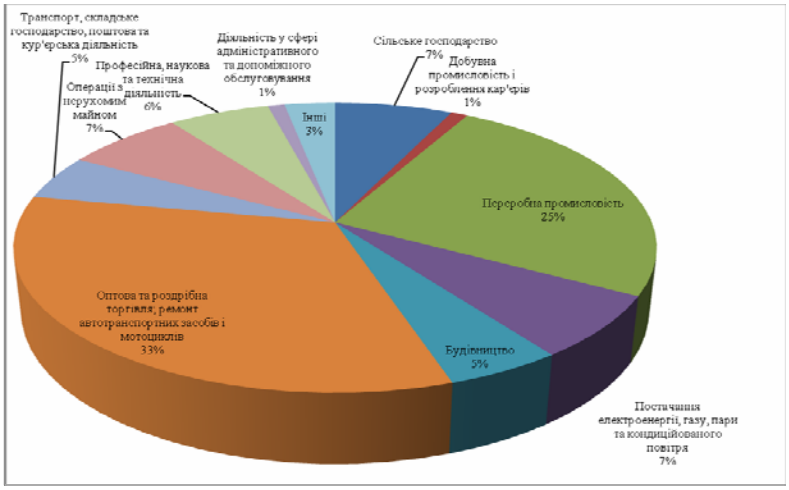

Рисунок 1 - Структура кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, за видами економічної діяльності станом на 01.12.2018р., у %

Джерело: складено автором на основі [12]

По-перше, у таких агровиробників з'явиться додатковий попит на кредити – для викупу оброблювальної землі або інвестування в технології її обробки (адже краще вкладати кошти у власну землю, а ніж в орендовану). По-друге, у банків з'явиться новий інструмент для забезпечення кредитів – завдаток землі. По-третє, більшість активних на ринку агрокредитування банків вже декілька років працюють над розширенням можливостей кредитування тільки невеликих господарств, тобто спроможність подалі збільшувати свої кредитні портфелі.

В умовах обмеженості власних фінансових ресурсів та інвестиційної кризи в Україні, іноземний капітал у формі прямих і портфельних інвестицій є одним із джерел фінансування, яке дає можливість покривати тимчасові потреби вітчизняного сільськогосподарського виробника у фінансах. Прямі іноземні інвестиції (ПІІ), на нашу думку, є найвигіднішим способом фінансування, оскільки у цьому випадку держава не повинна здійснювати платежі на обслуговування боргів, тобто пряме іноземне інвестування не призводить до збільшення зовнішньої заборгованості, яка на сьогодні вже сягає понад 110% ВВП [12].

За період 2010-2017 рр. обсяги ПІІ у сільське господарство України були дуже незначними, їх частка в загальних обсягах ПІІ в України становила 1,72-1,33%. Причому за аналізований період сума іноземних інвестицій в сільському господарстві зменшилась на 25%, що говорить про значний відтік іноземного капіталу з галузі. В свою чергу, це свідчить про те, що рівень привабливості сільського господарства України для іноземних інвесторів досить низький: високі інвестиційні ризики, недостатня прибутковість на вкладений капітал. У першу чергу їх цікавлять підприємства, які можуть забезпечити за короткий час повернення вкладеного капіталу з отриманням найбільшого прибутку. З огляду на це, більш перспективними в українській економіці для них є не виробництво сільськогосподарської продукції, а її переробка.

Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій, що фактично надійшли в сільське господарство України починаючи з 1992 р., на кінець 2017 р. становив 500,1 млн. дол. США. Але в умовах глибокої економічної та фінансової кризи, яка має місце в національній економіці, навіть ці невеликі кошти є вагомим для розвитку галузі, хоча для усунення причин цієї кризи вони незначні [4].

В 2018 році темп росту капітальних інвестицій в аграрний сектор економіки значно сповільнився (рис. 2). При цьому по країні частка аграрного виробництва у вкладеннях за 10 місяців цього року теж зменшилася (-2,4%) у порівнянні з показниками 2017 року.

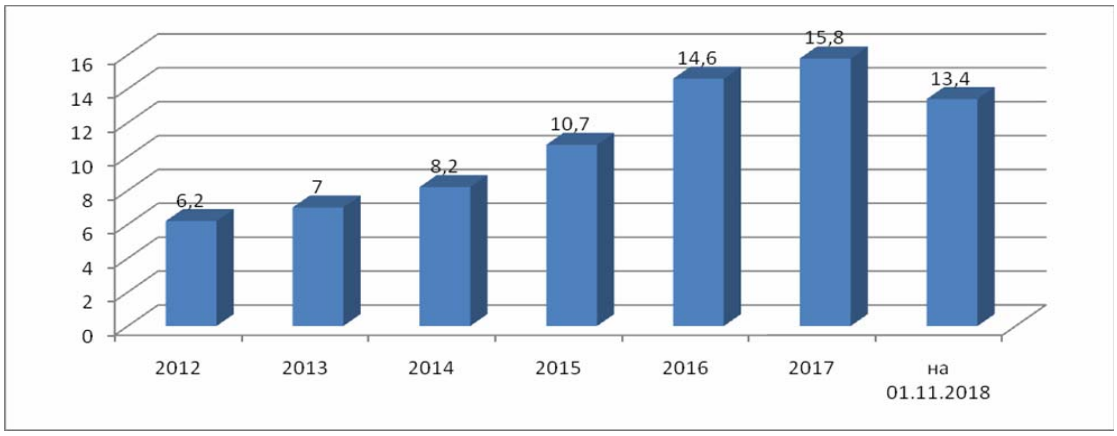

Рисунок 2- Капітальні інвестиції аграрний сектор економіки України за 2012-2018рр., у %
Джерело: складено автором на основі [4]

На розвиток сільського господарства, мисливства та надання пов'язаних з ними послуг направлено 98,5% капітальних інвестицій в аграрний сектор економіки держави. При цьому вкладення в лісове господарство зросли на 38,5%, а в рибне господарство - на 5,4%.

Вважаємо, що інвестиційну діяльність в аграрному секторі економіки стримують внутрішні факторі, такі як: уповільнення темпів зростання обороту роздрібної торгівлі внутрішнього попиту – з 9,6% за січень до 5,4% за січень-жовтень 2018 року, а також ряд факторів зовнішнього характеру.

Абсолютна більшість інвестицій у підприємства АПК надходить з недержавних підприємств, питома вага яких у загальних обсягах інвестицій у основний капітал галузі становить 95-97%. Частка коштів державних (3-4%) і комунальних підприємств незначна (менше ніж 1%) і потребує збільшення рівня, що забезпечуватиме виконання державних завдань щодо підтримки та регулювання інвестиційної діяльності підприємств АПК та сільської місцевості.

Основну частину коштів закладених в Держбюджет на підтримку АПК протягом 2018 року (4 млрд. грн. або 28,3 % всіх ресурсів), спрямовано на підтримку тваринництва. На другому місці за обсягами фінансування – підтримка фермерства – на цей напрямок виділено 1 млрд. грн. (7,1% від загального обсягу).

Обов'язковими вимогами для фермерських господарств – отримувачів бюджетних коштів в 2018 році є:

- зареєстровані права на власність та/або користування земельною ділянкою;
- наявність до 500 га с/г угідь в обробітку та до 15 млн. гривень річного обороту;
- ідентифікація та реєстрація сільськогосподарських тварин.

Для фермерів призначена ще одна окрема програма «Надання кредитів фермерським господарствам», на реалізацію якої виділено 43 млн. грн., на програму «Фінансова підтримка сільгоспвиробників» закладено 945 млн. грн. (6,7 % загального обсягу фінансування на 2018 рік), а по факту – 695 млн. грн. [3]. Інші програми мають значно менший бюджет.

Уряд забезпечив законодавчі вимоги щодо фінансування АПК на рівні не менше 1% загального випуску продукції в аграрному секторі. Загальний обсяг видатків на АПК та надання кредитів Мінагрополітики в наступному році складе 15 млрд. грн. Фінансування з державного бюджету було передбачено в розмірі 6,9 млрд. грн., в тому числі по загальному фонду – 5,9 млрд. грн. Крім того, в проекті бюджету на 2019 рік збережені раніше започатковані програми підтримки АПК, що сприятиме подальшому нарощуванню виробництва і експортних можливостей агросектора.

Крім того, потрібно зазначити, що такі статті, як: дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері розвитку агропромислового комплексу, підготовка наукових кадрів, наукові розробки у сфері стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції, дослідження та експериментальні розробки у сфері агропромислового комплексу, складають незначну частку бюджету АПК, на підвищення кваліфікації фахівців агропромислового комплексу заплановано взагалі 0,143 %. Аграрний сектор не може ефективно працювати, коли у нього відсутній потужний фундамент аграрної науки (табл. 1).

В Державному бюджеті на 2019 рік є наступні дані, що можуть вплинути на фінансовий стан агровиробників:

1) загальна сума прямої підтримки зменшена на 1 млрд. грн. і становить 5,9 млрд. грн.;

2) через зменшення загальної суми на 1 млрд. грн. скоротилося фінансування з бюджету двох програм для аграріїв:

- на програму тваринництва направлять 3,5 млрд. грн. замість обіцяних 4 млрд. грн. (у 2018 році ця сума становить 4 млрд. грн. із яких на 26 жовтня на руки аграріям перераховано лише 593 млн. грн.);

- на компенсацію вартості с/г техніки сума зменшилась на 500 млн. грн. – лишилося близько 800 млн. грн. (мало б бути 1,3 млрд. грн., тоді як у 2018 році – 945 млн. грн., з яких використано станом на 26 жовтня лише 293 млн. грн.).

3) за рештою програм цифри лишилися незмінні.

Таблиця 1 – Аналіз розподілу видатків бюджету по галузі АПК за 2017-2019 рр., млрд. грн.

Найменування класифікації видатків та кредитування державного бюджету	2018 рік (факт)	2019 рік (передбачено)	Зміни 2019-2018
Міністерство аграрної політики та продовольства (МАП і П)	13,4	14,7	1,3
Апарат МАП і П	7,763	8,4	0,638
Загальне керівництво та управління у сфері АПК	0,163	0,176	0,013
Фінансова підтримка заходів в АПК шляхом здешевлення кредитів	0,066	0,127	0,061
Дослідження, прикладні та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і замовленнями у сфері АПК, підготовка наукових кадрів, наукові розробки у сфері стандартизації та сертифікації с/г продукції	0,133	0,143	0,01
Підвищення кваліфікації фахівців АПК	0,022	0,024	0,002
Фінансова підтримка заходів в АПК	0,005	0,005	0
Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств	0,15	0,8	0,65
Надання кредитів фермерським господарствам	0,043	0,245	0,201
Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників	0,695	0,882	0,197
Державна підтримка галузі тваринництва	2,8	2,5	0,7
Державне агентство рибного господарства України	0,404	0,409	0,05
Державне агентство лісових ресурсів України	0,305	0,327	0,022
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними	0,3	0,4	0,1
Компенсація вартості покупки українського с/г техніки	0,945	0,800	-0,145
Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів	4,721	4,86	139

Джерело: складено автором на основі [13]

У 2018 році на 20 % збільшена допомога українським виробникам сільгосптехніки. Крім того, держава зобов'язалася відшкодовувати 25% вартості закупівлі техніки за умови, що техніка буде вітчизняного виробника. Це на 5% більше, ніж минулого року.

З огляду на проведений аналіз, ми можемо зазначити, що основними причинами слабкої дієвості механізму державної підтримки АПК є недосконалість механізмів отримання та розподілу бюджетних коштів і порушення бюджетної дисципліни під час їх використання. Щорічна зміна порядку та механізмів виділення коштів з державного бюджету, їх громіздкість, запізніле затвердження і постійне протягом року внесення до них змін спричиняють несвоєчасне отримання коштів державної фінансової підтримки, неефективне їх використання і повернення наприкінці року до державного бюджету [6, с. 49].

Макроекономічними факторами, що спричинили депресивний характер розвитку у підприємств аграрної сфери, є такі, як: скорочення власних інвестиційних джерел товаровиробників через посилення диспаритету цін та знецінення інвестиційних ресурсів в умовах інфляції; зменшення обсягів прямої державної інвестиційної підтримки, не компенсоване власними та залученими джерелами фінансування інвестицій; різке погіршення умов доступу до кредитних ресурсів, зростання

неплатежів, порушення господарських зв'язків, руйнування системи матеріально-технічного постачання тощо.

Тому інвестицій політику щодо АПК потрібно спрямовувати на максимальне збільшення капіталу та ресурсовіддачі в усіх галузях, ліквідацію товарного дефіциту аграрної продукції на споживчому ринку.

Основними напрямами ефективного формування та використання інвестиційних ресурсів в АПК є: створення стабільної та чіткої законодавчої бази; формування сприятливого інноваційно-інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки; збільшення коштів на реалізацію державний програм економічного розвитку аграрної політики; сприятливі умови для створення сучасної науково-технічної бази сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств за рахунок використання різних форм фінансування інноваційних розробок та переоснащення матеріально-технічної бази; забезпечення ефективного механізму впливу на розвиток ціноутворення, фінансово-кредитну систему та оподаткування підприємств АПК; зменшення банківських відсотків на кредитування сільськогосподарських підприємств; залучення прямих іноземних інвестицій в аграрний сектор економіки. Крім того, без активізації ролі держави, органів місцевого самоврядування в інвестиційному процесі відновлення і зростання економічного потенціалу України та її регіонів неможливі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Для забезпечення динамічного розвитку АПК та підвищення його конкурентоспроможності потрібно залучати інвестицій. Найпоширенішими джерелами формування інвестиційного капіталу для вітчизняних аграрних підприємств є власні кошти та банківські кредити, у тому числі під заставу державних гарантій, а також іноземні інвестиції. Проведене дослідження дає підставу стверджувати, що в Україні не на достатньому рівні виділяються кошти з бюджету на підтримку аграрної політики. Більша частка інвестованих ресурсів сільськогосподарських підприємств забезпечується за рахунок внутрішніх джерел фінансування у вигляді капітальних інвестицій. Найбільш привабливою галуззю в сільському господарстві для інвестування є галузь рослинництва, оскільки вона є менш капіталомісткою ніж тваринництво, а вкладені інвестиції мають більшу окупність.

Для поліпшення інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки, необхідно: вдосконалити законодавчу базу, забезпечивши її стабілізацію; забезпечити доцільні кредитні відносини в сільському господарстві; раціонально використовувати залучені кошти, контролювати їх рух і своєчасне повернення; розробити виважену державну інвестиційну політику в аграрній сфері.

Основним напрямом державного регулювання інвестиційної політики України для АПК має бути визначення пріоритетних галузей виробництва, тобто об'єктів першочергового іноземного інвестування. Одним з провідних критеріїв доцільності такого вибору повинна бути можливість досягти ланцюгової реакції господарської активності та зростання в усьому агропромисловому комплексі як наслідку первинної ін'єкції капіталів. Залучення як вітчизняних, так й іноземних інвестицій залишається на сьогодні актуальним у розв'язанні першочергових завдань зростання економіки АПК і є важливою складовою його входження до світових господарських зв'язків. Тому, подальший розвиток наукових досліджень слід здійснити, насамперед, щодо проблем і розробці заходів щодо забезпечення інвестиційної привабливості підприємств у сфері АПК.

Список літератури

1. Аграрний бюджет-2017 [Електронний ресурс] / AgroPolit. – Режим доступу: https://agropolit.com
2. Гайдуцький П. І. Структурні перекоси і ризики кризи в АПК / П. І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 38-46.

3. Закон України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2246-19.
4. Державна служба статистики України. Статистична інформація. Національні рахунки. Валовий внутрішній продукт у реальних цінах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/
5. Інвестиції в АПК. Вісник Офіційно про податки. 29.09.2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100005809-investitsiyi-v-apk
6. Кушнір, С. О. Державна підтримка агропромислового комплексу / С. О. Кушнір // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – Випуск 1. – С. 48-56.
7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році: закон України від 20.12.2016 р. № 1791-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1791-19
8. Про державну підтримку сільського господарства України: закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1801-19
9. Розподіл видатків Державного бюджету України у 2018-2019 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://agropolit.com/infographics/view/83
10. Саблук П.Т. Концептуальні засади розробки і реалізації інвестиційних програм в аграрно-промисловому виробництві / П.Т. Саблук, М.Ю. Коденська. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 46 с.
11. Стратегічні напрями інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / Ю.О. Лупенко, М.Я. Дем'яненко, М.І. Кісіль [та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенка та М.І. Кісіля. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 66 с.
12. Статистика зовнішнього сектору / Національний банк України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=- 36693528
13. Як змінилися бюджетні витрати держави за останні 7 років. Від 21.09.2018р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.epravda.com.ua/cdn/cd1/2018/09/yak-zminylys-biudzhetni-vytraty-derzhavy-za-ostanni-sim-rokiv/index.html

References

1. Ahrarnyj biudzhet-2017 [Agrarian budget]. *AgroPolit – AgroPolit.* Retrieved from https://agropolit.com [in Ukrainian].
2. Hajduts'kyj, P. I. (2014). Strukturni perekosy i ryzyky kryzy v APK [Structural discrepencies and risks of crisies of the AIC]. *Ekonomika APK – The Economy of AIC*, *7*, 38-46 [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro Derzhavnyj biudzhet Ukrainy na 2018 rik» [The Law of Ukraine " On the State Budget of Ukraine for 2018"]. *zakon5.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2246-19 [in Ukrainian].
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Statystychna informatsiia. Natsional'ni rakhunky. Valovyj vnutrishnij produkt u real'nykh tsinakh [State Statistics Service of Ukraine. Statistical information. National Accounts. Gross domestic product at real prices]. *ukrstat.gov.ua.* Retrieved from http://ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].
5. Investytsii v APK. Visnyk Ofitsijno pro podatky. 29.09.2017. [Investments in agroindustrial complex. Bulletin Officially on Taxes. 29.09.2017.]. *visnuk.com.ua*. Retrieved from http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100005809-investitsiyi-v-apk [in Ukrainian].
6. Kushnir, S. O. (2017). Derzhavna pidtrymka ahropromyslovoho kompleksu [State Support of Agroindustrial Complex]. *Ukrains'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky. – Ukrainian Journal of Applied Economics, Vol.2*, *1*, 48-56 [in Ukrainian].
7. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy schodo zabezpechennia zbalansovanosti biudzhetnykh nadkhodzhen' u 2017 rotsi: zakon Ukrainy vid 20.12.2016 r. № 1791-VIII [The Law of Ukraine of 20.12.2016 r. № 1791-VIII " On Amendments to the Tax Code of Ukraine and certain legislative acts of Ukraine on ensuring the balance of budget revenues in 2017"]. *zakon2.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1791-19 [in Ukrainian].
8. Pro derzhavnu pidtrymku sil's'koho hospodarstva Ukrainy: zakon Ukrainy vid 24.06.2004 r. № 1877-IV [The Law of Ukraine of 24.06.2004 h. № 1877-IV "On State Support to Agriculture in Ukraine"]. *zakon2.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1801-19 [in Ukrainian].
9. Rozpodil vydatkiv Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy u 2018-2019 rr. [Distribution of expenditures of the State Budget of Ukraine in 2018-2019 hh.]. *agropolit.com.* Retrieved from https://agropolit.com/infographics/view/83 [in Ukrainian].
10. Sabluk, P.T., & Kodens'ka, M.Yu. (2012). *Kontseptual'ni zasady rozrobky i realizatsii investytsijnykh prohram v ahrarno-promyslovomu vyrobnytstvi [Conceptua lbases of development and realization of investment projectsin agrarian-industrial production]*. Kyiv : NNTs IAE [in Ukrainian].

11. Lupenko, Yu.O., Dem'ianenko, M.Ya., & Kisil', M.I. et al. (2012). *Strategic directions of investment support of the development agriculture of Ukraine for the period up to 2020.* Yu.O. Lupenka, M.I. Kisilia (Ed.). Kyiv: NNTs IAE.
12. Statystyka zovnishn'oho sektoru [External sector statistics]. *bank.gov.ua*. Retrieved from https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=- 36693528 [in Ukrainian].
13. Yak zminylysia biudzhetni vytraty derzhavy za ostanni 7 rokiv. Vid 21.09.2018r. [How has the budget expenditures of the state changed over the past 7 years. From 09.21.2018 h.]. *epravda.com.ua.* Retrieved from https://www.epravda.com.ua/cdn/cd1/2018/09/yak-zminylys-biudzhetni-vytraty-derzhavy-za-ostanni-sim-rokiv/index.html [in Ukrainian].

Svetlana Frunza, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Science)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Analysis of the Formation of Investment Sources in Agriculture of Ukraine: Problems and Ways of Effective Use

The purpose of the article is to analyze the current state of formation of investment sources in the field of agrarian industrial complex.

Effective reform of the economy, possible on the basis of intensification of investment activity, increase of investment volume, use of all sources of investment. Own sources are not enough, and borrowed and borrowed are the task of investment development of the agrarian sector. The main areas of investment of agricultural institutions are: land and infrastructure. Financial instruments include: bank lending, investments, agrarian receipts, commodity loans, bill financing.

The main causes of the weakness of the mechanism of state support to agrarian enterprises are the imperfection of the mechanisms for obtaining and distributing budget funds and violation of budgetary discipline during their use. Changing the mechanism of allocation of funds from the state budget, cumbersome, belated approval and constant change during the year cause untimely receipt of state financial support, ineffective use and return at the end of the year to the state budget.

The macroeconomic factors that caused the depressive nature of the development of agrarian enterprises are: reduction of their own investment sources of producers due to increased price disparities and depreciation of investment resources under inflation, reduction of state investment support, not compensated by their own and attracted sources of investment financing; the deterioration of access to credit, the growth of non-payment, the breach of economic ties, the deterioration of material and technical supply, etc. A significant source is the attracted funds from the state, as well as non-state institutions, in addition to foreign investments.

investments, investment process, government control, sources of investing, attracted investments, foreign direct investment, capital investments

Одержано (Received) 12.12.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 18.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 336.71 **JEL Classification: E55, G21**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).206-213

М.А. Славкіна, асп.
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя, Україна

Теоретичний зміст економічної безпеки банківського сектору національної економіки України

У статті уточнено теоретичні аспекти, що становлять методичні засади економічної безпеки банківського сектору. Досліджено питання державного регулювання банківського сектору національної економіки та його наслідки, а також питання щодо самої можливості застосування поняття «економічна безпека банківського сектору» на тлі популярності фінансового висвітлення його суті. Встановлено відмінності між поняттями «фінансова безпека» та «економічна безпека», що дало змогу обґрунтувати уточнення визначення поняття «економічна безпека банківського сектору». Проведено аналіз найістотніших факторів впливу на економічну безпеку банківського сектору, в результаті чого визначено основні загрози, що здійснюють негативний вплив на її рівень.

економічна безпека, банківський сектор, національна економіка, ризики, понятійний апарат, фактори впливу

© М.А. Славкіна, 2018

М.А. Славкина, асп.
Классический приватный университет, Запорожье, Украина

Теоретическое содержание экономической безопасности банковского сектора национальной экономики Украины

В статье уточнены теоретические аспекты, составляющие методические основы экономической безопасности банковского сектора. Исследованы вопросы государственного регулирования банковского сектора национальной экономики и его последствия, а также вопрос о самой возможности применения понятия «экономическая безопасность банковского сектора» на фоне популярности финансового освещения его сути. Установлены различия между понятиями «финансовая безопасность» и «экономическая безопасность», что позволило обосновать определение понятия «экономическая безопасность банковского сектора». Проведен анализ существенных факторов влияния на экономическую безопасность банковского сектора, в результате чего определены основные угрозы, которые оказывают негативное влияние на ее уровень.

экономическая безопасность, банковский сектор, национальная экономика, риски, понятийный аппарат, факторы влияния

Постановка проблеми та її актуальність. Для розвитку вітчизняного банківського сектору існує багато загроз, які пов'язані з дією внутрішніх та зовнішніх чинників. На деякі зовнішні чинники може впливати лише Національний банк України, як регулятор. Комерційні банки мають лише пристосовуватись до зовнішніх змін. При цьому зовнішні загрози можуть суттєво вплинути не лише на банківський сектор, але й на економіку країни взагалі. Захист банківської системи від негативного впливу зовнішніх факторів є передумовою для сталого розвитку економіки України. Останнім часом спостерігається тенденція до скорочення кількості банківських установ та збільшення кількості націоналізованих банків. З одного боку, це вказує на те, що держава піклується про розвиток банківської системи, надаючи підтримку фінансовим установам. З іншого боку, державне втручання породжує нерівність суб'єктів ринку шляхом вибіркового рефінансування, що створює умови для «ручного» управління ринком. Таким чином, безпека банківського сектору залежить не лише від різного роду геополітичних впливів, які важко передбачити та уникнути, але й від управлінських рішень владних структур. Вагомість банківського сектору для функціонування національної економіки робить дослідження його економічної безпеки своєчасним та актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відмітити, що питання економічної безпеки різних сфер національної економіки знаходиться у центрі уваги багатьох наукових шкіл та окремих науковців. Економічна безпека національної економіки в цілому досліджувалась такими вітчизняними вченими, як Н. Борецька, І. Бабець [1], З. Варналій, Т. Воронкова, З. Гбур, Т. Гордієнко, І. Грищенко, М. Денисенко Х. Мандзіновська, А. Мельник, О. Новікова, О. Ольшанська, Є.Свірідов [12], В. Третяк, В. Федоренко, Т. Цвігун, І. Яремко та інші. У своїх працях вчені досліджують, яким чином світові кризи та геополітичні зміни впливають на безпеку національної економіки. Дискусійними лишаються, порушені ще за часів Дж. Кейнса, питання державного регулювання економіки та його наслідкыв. Вчені погоджуються з необхідністю захисту та підтримки вітчизняного виробника товарів і послуг, але як саме має виглядати ця підтримка одностайної відповіді немає.

Що ж до економічної безпеки банківського сектору, то цю проблему у своїх працях розглядали такі науковці, як О. Барановський [2], С. Васильчак, О. Васильчишин [3], Р. Вовченко [4;5], О. Дмитрова, Н. Дудченко [6], Ю. Кіржецький, К. Маменко [13], Ю. Ніколаєнко, А. Ткаченко [13] та інші. Більшість праць зазначених науковців присвячена визначенню поняття «економічна безпека банківського сектору» та класифікації ризиків, які можуть становити загрозу для сталого розвитку банківської системи. При цьому слід відмітити, що дискусійним є питання щодо самої можливості застосування поняття «економічна безпека банківського сектору». Так, переважна

більшість науковців, що досліджують проблему банківської безпеки, акцентують увагу саме на фінансовій безпеці, а не на економічній. Вважаємо, що дискусійні питання, які стосуються теоретичних аспектів економічної безпеки банківського сектору мають бути досліджені більш глибоко.

Постановка завдання. Метою статті є уточнення теоретичних аспектів, що становлять методичні засади економічної безпеки банківського сектору. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: встановити відмінність між поняттями «фінансова безпека» та «економічна безпека»; уточнити визначення поняття «економічна безпека банківського сектору»; визначити основні загрози, що впливають на безпеку банківського сектору України.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на дослідження провідних науковців України, спробуємо сформулювати основні відмінності між поняттями «економічна безпека» та «фінансова безпека», а також визначити випадки, у яких ці дві категорії застосовуються. Результати проведеного дослідження наведено у табл. 1.

Таблиця 1 - Відмінності понять «економічна безпека» та «фінансова безпека»

Назва критерію диференціації	Економічна безпека	Фінансова безпека
За цілісністю поняття	Відображає цілісну економічну категорію	Є складовою економічної безпеки
За широтою поняття	Широке поняття, що поділяється на певні складові й характеризується багатоаспектністю	Вузьке поняття, що має чітку спеціалізацію
За системою управління	Є об'єктом державної економічної політики (макрорівень), регіональної економічної політики (мезорівень) або загальної економічної політики підприємства (мікрорівень)	Є об'єктом грошово-кредитної, валютної, податкової та бюджетної політики держави (макрорівень); податкової та бюджетної політики регіону (мезорівень); фінансового менеджменту (мікрорівень)
За об'єктом захисту	Економіка країни (регіону, підприєм-ствва) в цілому та її елементи	Фінансова система країни, регіону, підприємства
Мета захисту	Забезпечення сталого розвитку економіки країни, певного регіону або підприємства	Забезпечення фінансової стійкості та прибутковості суб'єктів господарювання
За механізмом регулювання	Економічний механізм	Фінансовий механізм

Джерело: складено за [2; 3; 5; 6; 13]

З табл. 1 бачимо, що «економічна безпека» та «фінансова безпека» не є тотожними поняттями. Незважаючи на те, що О. Васильчишин вважає, що для банківського сектору доцільніше вживати термін «фінансова безпека», а не «економічна» [3, с. 9], у нашому дослідженні будемо вживати саме поняття «економічна безпека банківського сектору». Далі розглянемо кілька існуючих тлумачень цієї категорії та уточнимо її.

На думку науковців [15], «економічна безпека національної економіки» являє собою системне поняття, яке представлене сукупністю взаємозв'язків між елементами національної економічної системи та загрозами, що здатні викликати зміну їх властивостей і яка формується відповідно до інтересів держави та спрямована на досягнення збалансованого стану економічної системи та її сталого розвитку [15, с. 29].

З цього визначення стає зрозумілим, що основними двома складовими економічної безпеки є система, що потребує захисту, та загрози, які здатні порушити збалансованість розвитку системи.

І. Бабець зазначає, що на систему діють не лише зовнішні та внутрішні чинники, а й внутрішньосистемні зміни, що здатні негативно вплинути на якість системи, а тому управління системою має базуватися на критеріях економічної безпеки її розвитку [1, с. 35]. Таким чином, І. Бабець обґрунтовує тезу щодо можливості саморуйнування системи, навіть за умови відсутності будь-яких негативних впливів ззовні.

На думку Є. Свірідова економічна безпека банківської системи – це визначена сукупність умов, які роблять неможливим погіршення фінансового стану комерційних банків, попереджають порушення відповідного порядку функціонування банківської системи, сприяють збереженню ліквідного стану активів, відтворенню капіталу тощо [12, с. 187]. У даному визначенні автор підкреслює переважно превентивну функцію безпеки, хоча в неї є й інші функції, зокрема контроль, забезпечення розвитку системи, створення умов для співробітництва тощо.

О. Барановський підкреслює взаємопов'язаність економічної безпеки банківського сектору та окремої установи. Він наголошує, що на рівні банківського сектору здійснюється контроль, який забезпечує Національний банк України. А на рівні банку безпечні умови функціонування створюються керівництвом на підставі існуючої нормативно-правової бази та внутрішніх положень [2, с. 22]. При цьому О. Барановський розглядає не вузьке поняття «економічна безпека банківського сектору», а вдається до складного аналізу категорії «безпека банківської сфери», висвітлюючи багатоаспектність та значущість цього терміну [2].

Вовченко Р. зазначає, що вивчати безпеку банківського сектору можливо у різноманітних аспектах: правовому, соціальному, економічному, організаційному, технічному, психологічному, інформаційному та інших. При цьому найважливішим він вважає саме економічний аспект [5, с. 28]. В умовах розвитку сучасних технологій не можна применшувати значення інформаційної та технічної безпеки банківського сектору, якими, на нашу думку, також забезпечується економічна безпека.

Більшість існуючих досліджень економічної безпеки банківського сектору є фрагментарними. У нормативно-правових актах також немає чіткого визначення цієї категорії. Так, у прийнятому Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII немає визначення поняття «економічна безпека України» та й жодних заходів щодо її забезпечення не представлено [9]. Хоча, безперечно, економічна безпека є складовою національної безпеки, особливо в сучасних умовах глобалізації.

При цьому у Стратегії національної безпеки України, яка була затверджена ще у 2015 р., про необхідність забезпечення економічної безпеки зазначається [14]. Дослідивши шляхи забезпечення економічної безпеки (деолігархізація, демонополізація, створення найкращих у Центральній і Східній Європі умов для інвесторів тощо), робимо висновки, що цей документ носить суто декларативний характер. Жодних конкретних кроків щодо досягнення зазначених цілей ні в цьому, ні в інших нормативно-правових актах не визначено.

У Законах України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000р. № 2121-III [7] та «Про Національний банк України» від 20.05.1999р. № 679-XIV [8], які регламентують діяльність банківського сектору, також не дається тлумачення поняття «економічна безпека». При цьому в обох нормативно-правових актах наводиться перелік контролюючих та регулюючих заходів, що мають здійснюватися банками самостійно та Національним банком з метою управління банківським ризиком.

Спираючись на вищенаведені визначення, пропонуємо таку дефініцію категорії «економічна безпека банківського сектору»: забезпечення стану захищеності

банківського сектору державою, Національним банком та кожною установою самостійно шляхом виявлення, попередження та усунення зовнішніх та внутрішніх загроз, і створення умов для сталого розвитку банківської системи.

Пропоноване визначення, на відміну від існуючих, чітко визначає суб'єктів економічної безпеки та підкреслює важливість не лише забезпечення стану захищеності банківського сектору у певний період, але й вказує на пролонгацію заходів безпеки з метою створення умов для сталого розвитку банківської системи.

Акцентуючи увагу на загрозах, що перешкоджають безпечній діяльності банківського сектору, слід окремо виділити ризики пов'язані з використанням сучасних технологій, що, з одного боку, підвищують якість та швидкість надання послуг, а, з іншого, підвищують рівень економічної небезпеки банку. Так, завдяки існуванню мережі Інтернет та інтернет-банкінгу внутрішні банківські мережі стають вразливими щодо втручання сторонніх осіб.

У 2017 році сталась масштабна хакерська атака на велику кількість державних установ, банків та підприємств. Хакер поширив вірус Petya і вимагав від своїх жертв перевести на його електронний гаманець Bitcoin у сумі доларового еквіваленту 300 $ [16]. Незважаючи на те, що сума, яку запросив хакер була незначною, цей інцидент показав вразливість інформаційної безпеки України. При цьому не можна виключати високу вірогідність економічної небезпеки, якщо метою хакера було б заволодіти рахунками клієнтів банку. Щоб зрозуміти масштаб небезпеки, слід підкреслити, що серед постраждалих від вірусу Petya був загальновідомий інтернет-банк Приват24, кількість користувачів якого понад 8 млн. осіб.

Ще однією загрозою економічній безпеці банківського сектору є банк-оболонка. Це такі кредитні установи-нерезиденти, що не мають постійного місцезнаходження та не провадять свою діяльність за місцем реєстрації [7]. Тобто, це банк, що не має чіткої фізичної адреси і не підлягає нагляду в країні розташування. При цьому НБУ обмежує можливість взаємодії вітчизняних банків з такими банками шляхом заборони відкриття кореспондентських рахунків у традиційних комерційних банках. Слід зауважити, що інформації щодо таких банків в Україні досить мало. Недостатність застережень споживачів щодо банків-оболонок може стати причиною зростання шахрайства.

Нестабільність вітчизняного законодавства та відсутність програми дій щодо забезпечення економічної безпеки є значною загрозою для сталого розвитку банківського сектору. Так само, як і непослідовність державної політики, яка змінюється разом з приходом до влади нових політичних сил. Такі дії створюють умови для зростання трансакційних витрат суб'єктів господарювання або для їх переходу у тіньовий сектор.

Однією зі значних загроз для економічної безпеки банківського сектору України, на нашу думку, є глобалізація. Так, І. Бабець зазначає, що глобалізація посилює взаємозалежність економік, при цьому розвинуті країни впливають на країни, що розвиваються, негативно. Володіючи більш досконалими технологіями, висококваліфікованими кадрами, науковим потенціалом розвинуті країни входять на ринки країн, що розвиваються, підриваючи їх економіку й роблячи останніх неконкурентоспроможними на світовому ринку [1, с. 43]. Звичайно, що глобалізація має й позитивні наслідки, зокрема обмін досвідом, поширення нових технологій, можливість акумуляції великих капіталів для реалізації масштабних проектів тощо.

Характерні для глобальної економіки інтеграційні процеси, які ведуть до інтенсифікації взаємозв'язків національних економік підштовхують до розробки єдиних норм і правил, якими мають користуватись усі гравці світового ринку [1, с. 42]. Як правило, такі інституційні норми розробляють сильні гравці (розвинуті країни), що ставить інших учасників ринку у невигідні умови. Зокрема за 10 років після вступу до СОТ, незважаючи на неухильне щорічне зростання експорту товарів з України, темпи

імпорту іноземних товарів перевищують експорт. Серед товарів, що експортуються з України, переважає сировина. Найбільші поставки Україна здійснює до країн Африки, Китаю, СНД [11].

Також за останні 10 років дуже змінився сам вітчизняний банківський сектор. Кількість фінансових установ зменшилась за період 2008-2017 роки з 173 до 82 установ. З 82 діючих нині банків 38 з іноземним капіталом [11]. Таким чином, концентрація іноземного капіталу у вітчизняному банківському секторі є дуже високою, що легко пояснити бажанням іноземців заробити на високих кредитних ставках. При такому стані речей українському банківському сектору загрожує суттєва небезпека, якщо відбудеться чергова світова фінансова криза, оскільки цей сектор є надзвичайно залежним від стану економік інших країн.

Аналітики у офіційних звітах щодо результатів діяльності банків зазначають, що скорочення банків, яке найбільш інтенсивно відбувалось у 2014-2017 рр., пов'язане з «оздоровленням банківської системи та виведенням з ринку неплатоспроможних банків з непрозорою структурою власності» [10]. Так, дійсно, серед банків, що були позбавлені ліцензії НБУ можна знайти чимало слабких гравців ринку. Але не можна виключати й той факт, що значний вплив на банківський сектор у 2014-2017 рр. мало поглиблення політичної та економічної кризи, викликане військовим конфліктом, нерівномірне розподілення рефінансування НБУ, яке мало врятувати банки від банкрутства, втрата активів та філій, що опинились через анексію Криму на окупованій території та на непідконтрольних Україні територіях Донецької та Луганської областей.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що актуальність забезпечення економічної безпеки банківського сектору з кожним роком зростає. При цьому на державному рівні розробляються лише програми реформування цього сектору і стратегії розвитку. У жодному документі, який стосується банківської діяльності і національної безпеки визначення «економічна безпека банківського сектору» або споріднених з ним понять немає.

При цьому кількість загроз не зменшується, а, навпаки, має тенденцію до неухильного зростання. Серед основних загроз можна виділити такі: недосконале та мінливе законодавство, що регулює діяльність у банківському секторі; відсутність чіткого напряму державної економічної політики через часту зміну влади; негативні впливи глобалізації та недостатню урегульованість інтеграційних процесів; низьку капіталізацію вітчизняних банків; значну експансію іноземного капіталу на вітчизняному ринку; продовження військових дій на Сході; незахищеність банківських внутрішніх мереж від хакерських атак; значні обсяги проблемних активів; низький рівень захищеності депозитних вкладень тощо. Подальші наукові пошуки буде спрямовано на обґрунтування сукупності показників та методичних підходів до оцінювання рівня економічної безпеки на рівні національної економіки в умовах невизначеності.

Список літератури

1. Бабець І.Г. Зовнішньоекономічна безпека регіонів України в умовах співробітництва з країнами ЄС: теоретико-методологічні та прикладні аспекти: монографія. Львів: ПАІС, 2011. 400 с.
2. Барановський О. Безпека банківської сфери. *Вісник НБУ*. 2014. № 6. С. 20-27.
3. Васильчишин О.Б. Ліквідність та фінансова стійкість як основні індикатори фінансової безпеки банківської системи України. *Економічний аналіз : зб. наук. пр.* 2016. Т. 24. № 2. С. 7-14.
4. Вовченко Р.С. Напрями підвищення фінансової безпеки банківського сектору економіки України. *Фінансовий простір*. 2013. № 3 (11). С. 87-92.
5. Вовченко Р.С. Фінансова безпека банківського сектору економіки України : дис. … канд. екон. наук : 08.00.08. К., 2016. 237с.

6. Дудченко Н.В. Сучасні підходи до трактування поняття «економічна безпека банківських установ». *Інвестиції: практика та досвід.* 2013. № 17. С. 64-69.
7. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000р. № 2121-III. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14.
8. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999р. № 679-XIV. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=679-14.
9. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018р. № 2469-VIII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19.
10. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року, затверджена постановою Правління Національного банку України від 18.06.2015 р. № 391. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0391500-15.
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Статистична інформація URL: http://ukrstat.gov.ua. Який матеріал використано конкретно
12. Свірідов Є.Ю. Фінансово-банківський аспект економічної безпеки держави. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць*. 2011. Вип. 33. С. 185-191.
13. Ткаченко А.М., Маменко К.І. Вимірювання фінансової безпеки банківської системи. *Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку: зб. наук. праць*. 2009. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/ soc_gum/sim/2009/p2_29.pdf.
14. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26.05.2015р. № 287/2015. URL: http://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/287/2015.
15. Федоренко В.Г. та ін. Економічна безпека України: *монографія.* К.: ТОВ «ДКС центр», 2017. 462 с.
16. Хакерские атаки на Украину 2017. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/83_(2017).

References

1. Babets, I.H. (2011). *Zovnishnoekonomichna bezpeka rehioniv Ukrainy v umovakh spivrobitnytstva z krainamy YeS: teoretyko-metodolohichni ta prykladni aspekty [Foreign-economic security of the regions of Ukraine in terms of cooperation with EU countries: theoretical and methodological and applied aspects]*. Lviv: PAIS [in Ukrainian].
2. Baranovskyi, O. (2014). Bezpeka bankivskoi sfery [Security of the banking sector]. *Visnyk NBU – Visnyk of the National Bank of Ukraine, 6,* 20-27 [in Ukrainian].
3. Vasylchyshyn, O.B. (2016). Likvidnist ta finansova stiikist yak osnovni indykatory finansovoi bezpeky bankivskoi systemy Ukrainy [Liquidity and financial stability as the main indicators of financial security of the Ukrainian banking system]. *Ekonomichnyi analiz: zb. nauk. pr. – Ekonomichnyy analiz: coll. of sci. works, 24, 2,* 7-14 [in Ukrainian].
4. Vovchenko, R.S. (2013). Napriamy pidvyshchennia finansovoi bezpeky bankivskoho sektoru ekonomiky Ukrainy [Areas of increasing financial security of the banking sector of the Ukrainian economy.]. *Finansovyi prostir – Financial Space, 3(11),* 87-92 [in Ukrainian].
5. Vovchenko, R.S. (2016) . Finansova bezpeka bankivs'koho sektoru ekonomiky Ukrainy [Financial security of the banking sector of Ukraine's economy]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kiyv [in Ukrainian].
6. Dudchenko, N.V. (2013). Suchasni pidkhody do traktuvannia poniattia «ekonomichna bezpeka bankivskykh ustanov» [Modern approaches to the interpretation of the concept "economic security of banking institutions"] *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investytsiyi: praktyka ta dosvid, 17,* 64-69 [in Ukrainian].
7. Pro banky i bankivsku diialnist : Zakon Ukrainy vid 07.12.2000r. № 2121-III. [On Banks and Banking: The Law of Ukraine dated 07.12.2000. No. 2121-III.]. (2000, December). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14 [in Ukrainian].
8. Pro Natsionalnyi bank Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 20.05.1999r. № 679-XIV [About the National Bank of Ukraine: Law of Ukraine dated May 20, 1999. No. 679-XIV.]. *zakon1.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=679-14 [in Ukrainian].
9. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018r. № 2469-VIII. [On National Security of Ukraine: Law of Ukraine dated June 21, No. 2469-VIII.]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19 [in Ukrainian].
10. Kompleksna prohrama rozvytku finansovoho sektoru Ukrainy do 2020 roku [Comprehensive program of development of the financial sector of Ukraine till 2020]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0391500-15 [in Ukrainian].
11. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua.* Retrieved from http://ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].

12. Sviridov, Ye.Iu. (2011) Finansovo-bankivskyi aspekt ekonomichnoi bezpeky derzhavy. [Financial-banking aspect of economic security of the state] *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy – Problems and development prospects of the banking system of Ukraine, 33,* 185-191 [in Ukrainian].
13. Tkachenko, A.M., & Mamenko, K.I. (2009) Vymiriuvannia finansovoi bezpeky bankivskoi systemy [Measurement of financial security of the banking system] *Stratehiia i mekhanizmy rehuliuvannia promyslovoho rozvytku – Strategy and mechanisms of industrial development regulation,* 2-29. Retrieved from http://archive.nbuv.gov.ua/portal/ soc_gum/sim/2009/p2_29.pdf. [in Ukrainian].
14. Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy : Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku" vid 26.05.2015 r. № 287/2015 [On the Strategy of National Security of Ukraine: Decree of the President of Ukraine "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine" dated May 6, 2015 from 05.26.2015. No. 287/2015]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/287/2015. [in Ukrainian].
15. Fedorenko, V.H. et al. (2017). *Ekonomichna bezpeka Ukrainy [Economic security of Ukraine.]* Kiyv: TOV «DKS tsentr» [in Ukrainian].
16. Khakerskye ataky na Ukraynu [Hacker attacks on Ukraine]. (2017). *ru.wikipedia.org.* Retrieved from https://ru.wikipedia.org/wiki/83_(2017) [in Russian].

Maryna Slavkina, Postgraduate
Classical Private University, Zaporizhzhya, Ukraine

The Theoretical Content of the Economic Security of the Banking Sector of the National Economy of Ukraine

The article is devoted to the theoretical content of the economic security of the banking sector of the national economy of Ukraine in modern conditions. The weight of the banking sector for the functioning of the national economy makes the study of its economic security timely and relevant. For the time being, the question of the very possibility of applying the concept of "economic security of the banking sector" is debatable. The overwhelming majority of scientists who study the problem of banking security, focus on financial security, and not on economic security. Therefore, the theoretical aspects of the economic security of the banking sector should be investigated more deeply. The purpose of the article is to clarify the theoretical aspects that make up the methodological foundations of the economic security of the banking sector.

Experts highlight the multidimensionality and significance of this term, however they emphasize mainly the preventive safety function, although it has other functions, in particular, control, ensuring the development of the system, creating conditions for cooperation. It was stressed that the importance of information and technical security of the banking sector, which, in our opinion, also provides economic security, cannot be minimized. Most of the existing studies of the economic security of the banking sector are fragmentary. Normative legal acts also do not have a clear definition of this category. In the National Security Strategy of Ukraine, approved in 2015, the need to ensure economic security is indicated.

Disapproved of Capturing of the Among the main threats to the economic security of the banking network, the following are highlighted: imperfect and volatile legislation regulating activities in the banking sector; the lack of a clear direction of state economic policy for the frequent change of government; the negative effects of globalization and the lack of regulation of integration processes; low capitalization of domestic banks; significant expansion of foreign capital in the domestic market; the continuation of hostilities in the East; the vulnerability of banking internal networks from hacker attacks; significant volumes of problem assets; low level of security of deposit investments and the like.

economic security, banking sector, national economy, risks, conceptual apparatus, factors of influence

Одержано (Received) 14.11.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 12.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 657 **JEL Classification: H25, M21, M41**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).214-220

В.М. Савченко, проф., канд. екон. наук
О.В. Пальчук, доц., канд. екон. наук
Л.В. Кононенко, доц., канд. екон. наук
Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Інформаційне забезпечення податкового менеджменту

У статті здійснено дослідження інформаційного забезпечення податкового менеджменту. Визначено тенденції розвитку податкового менеджменту відповідно до розвитку податкової системи України. Досліджено організаційні та методичні складові інформаційного забезпечення податкового менеджменту підприємств. Доведено, що ефективність податкового менеджменту безпосередньо залежить від якості його інформаційного забезпечення. Окреслено етапи податкового менеджменту суб'єкта господарювання та його інформаційного забезпечення

інформаційне забезпечення, податковий менеджмент, податкова звітність, облік з метою оподаткування

В.М. Савченко, проф., канд. экон. наук
О.В. Пальчук, доц., канд. экон. наук
Л.В. Кононенко, доц., канд. экон. наук
Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Информационное обеспечение налогового менеджмента

В статье проведено исследование информационного обеспечения налогового менеджмента. Определены тенденции развития налогового менеджмента в соответствии с развитием налоговой системы Украины. Исследованы организационные и методические составляющие информационного обеспечения налогового менеджмента предприятий. Доказано, что эффективность налогового менеджмента напрямую зависит от качества его информационного обеспечения. Определены этапы налогового менеджмента предприятия и его информационного обеспечения.

информационное обеспечение, налоговый менеджмент, налоговая отчетность, учет с целью налогообложения

Постановка проблеми. В умовах перманентних змін чинного законодавства та наявності права вибору для підприємств системи оподаткування, особливого значення набуває впровадження для підприємств заходів щодо оптимізації податкових платежів, створення системи менеджменту організації обов'язкових розрахунків з бюджетом – податкового менеджменту. Ефективність податкового менеджменту безпосередньо залежить від якості його інформаційного забезпечення.

Запровадження системи податкового менеджменту на підприємствах є невід'ємною складовою сучасного менеджменту комерційної діяльності суб'єкта оподаткування. У цьому зв'язку дослідження проблем інформаційного забезпечення податкового менеджменту є актуальним, а розробка напрямів його оптимізації на рівні суб'єкта господарювання носить практичну спрямованість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі теоретичні та практичні питання податкового менеджменту висвітлено у працях українських та зарубіжних фахівців. Так, праці Левицької С.В. і Юдіної С. В. присвячені дослідженню питань податкового менеджменту на рівні підприємств [5, 8]. Крім того, Левицькою С.В. вивчались проблемні аспекти обліково-аналітичного забезпечення податкового менеджменту підприємств-платників податків та особливостям вітчизняної та міжнародної практики їх впровадження [6]. Питаннями податкового планування як складової податкового менеджменту займався Гринчук Ю. С. [1], а організацією податкового менеджменту у процесі оподаткування суб'єктів малого бізнесу - Клепанчук О. Ю. [4].

© В.М. Савченко, О.В. Пальчук, Л.В. Кононенко, 2018

Разом з тим, на рівні суб'єктів господарювання залишаються організаційні проблеми інформаційного забезпечення податкового менеджменту, обумовлені наявністю дискусійних моментів та невирішених питань на теоретико-методологічному рівні, що потребує досліджень за цим напрямом. Крім того, сучасне ринкове середовище обумовлює виникнення нових завдань щодо вирішення проблем інформаційного забезпечення менеджменту.

Постановка завдання. За мету даної публікації поставлено визначення організаційних та методичних складових інформаційного забезпечення податкового менеджменту підприємств.

Виклад основного матеріалу. Найбільш важливою складовою інформаційного забезпечення податкового менеджменту є інформація фінансового та бухгалтерського обліку. При цьому ми погоджуємось з думкою науковців, які вважають, що іншою важливою складовою є інформація управлінського обліку. На нашу думку, це стосується всіх складових податкового менеджменту крім оптимізації формування податкової звітності, тому що у відповідності з нормативною регламентацією [2, 7] податкова звітність ґрунтується безпосередньо на даних фінансового обліку. У цьому зв'язку має бути забезпечена відповідність прийнятої на підприємстві, що є суб'єктом оподаткування, облікової політики як вимогам стандартів, так і потребам формування податкової звітності. В Україні за оцінкою фахівців у сфері обліку за останні десятиріччя склалась негативна тенденція спрямування облікової праці на забезпечення фіскальних вимог, що привело до нехтування нормами фінансового обліку. У в свою чергу, після запровадження податкового законодавства, що максимально наближає формування оборотів до оподаткування до вимог фінансового обліку, є проблемним на рівні суб'єкта оподаткування дотримання норм стандартів формування фінансової звітності.

З точки зору з'ясування тенденцій розвитку інформаційного забезпечення формування податкової звітності, а відповідно, і податкового менеджменту є доцільним визначити етапи розвитку податкової системи незалежної України. Так, на нашу думку, найбільш оптимальним є виокремлення таких етапів:

1 етап – 1991-1993 рр.;
2 етап – 1994-1997 рр.;
3 етап – 1997-2000 рр.;
4 етап – 2000-2010 рр.;
5 етап – 2010 – 2015 рр.;
6 етап – 2015 – до тепер.

Перший етап відповідає становленню власної системи оподаткування України. У 1991 році набирає чинності Закон Української РСР «Про систему оподаткування», в якому закріплено принципи оподаткування, права та обов'язки платників податків, а також перелік загальнореспубліканських зборів та обов'язкових платежів [3].

Наприкінці 1992 р. в Україні почалися зміни в системі оподаткування через декрети Кабінету Міністрів. Вони відбувалися згідно із іншою концепцією. Основним серед прямих податків було визначено податок на прибуток підприємств (Декрет Кабінету Міністрів України від 26 грудня 1992 р), що означало більш прогресивний характер оподаткування, але виявилося невдалою спробою. Виникла проблема зведення державного бюджету без збільшення дефіциту. У цьому зв'язку з другого кварталу 1993 р. Законом «Про Державний бюджет України на 1993 рік» було відновлено дію Закону «Про оподаткування доходів підприємств і організацій». Тобто основним важелем політики подолання дефіциту бюджету було обрано посилення податкового тиску.

На другому етапі розвитку облікова система України ґрунтувалась на облікових

принципах, плані рахунків, який діяв в СРСР. Обороти до оподаткування визначались за даними бухгалтерського обліку, який було побудовано за принципом виокремлення витрат, що йдуть на собівартість, та витрат, джерелом покриття яких є прибуток та фонди. Так, характерним на цьому етапі є фондовий принцип побудови плану рахунків. У 1994 році ухвалено редакцію Закону України «Про систему оподаткування», яка юридично закріпила зміни 1992-1993 років [3]. Цей етап з точки зору інформаційного забезпечення формування податкової звітності, що, у першу чергу, стосується податку на прибуток характеризується розробкою типових положень галузевого забарвлення щодо складу витрат і собівартості, які враховуються та не враховуються при визначення бази оподаткування. Вважаємо, що саме на цьому етапі на практиці було реалізовано фіскальну облікову теорію, яка відноситься до персоналістичних. Її суть уособлює теза про те, що сума прибутку до оподаткування і є прибутком. Ця теорія має суттєві недоліки і є обмеженою, тому що при розкритті такої базової категорії економіки підприємства, як прибуток слід надавати пріоритет його економічній сутності як об'єкта управління, а фіскальна функція відноситься до елементу обмеження витрат і господарських дій. На противагу значно звужуються інформаційні можливості управління підприємством, а без відповідного інформаційного забезпечення управління підприємств неможливо залучення інвестицій, розширення господарської діяльності підприємств.

У 1997 році було запроваджено принципово нові для України Закони з оподаткування прибутку та ПДВ, що розмежували інформаційне забезпечення формування оборотів до оподаткування, зокрема в частині прибутку, та методологічні засади обліку з метою формування фінансової звітності. Так, визначення прибутку до оподаткування за цими нормативними документами ґрунтувалось на накопиченні поточних валових доходів та валових витрат, що визначило необхідність виокремлення підсистеми податкового обліку стосовно ПДВ для посилення контрольної функції та запровадження крім цього системи первинного обліку (податкові накладні).

На четвертому етапі відбувається вдосконалення податкової системи України на основі набутого досвіду реформування податків шляхом зменшення податкового навантаження на підприємства і запровадження стабільних норм оподаткування для фізичних осіб. Зменшення ставок податків на прибуток підприємств до 25%, на доходи фізичних осіб до 13%, а потім до 15% відбувалось з метою підвищення зацікавленості населення у добровільній сплаті податків, що повинно було спричинити позитивний вплив на формування державного бюджету. Зв'язок інформаційного забезпечення формування податкової звітності та методології фінансового обліку закріплено законом «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» [2]. Так, згідно цього закону податкова звітність ґрунтується виключно на інформації фінансового обліку, проте її нагромадження може здійснюватися і позасистемно у спеціально призначених регістрах, а система інформаційного забезпечення податкового менеджменту характеризується подальшим розходженням обліку з метою оподаткування та фінансового, що привело на практиці до спрямування зусиль лише на задоволення фіскальних запитів, що в умовах підвищення частки тіньового сектора негативно позначилось на якості фінансового обліку, а відповідно і на інформаційному забезпеченні податкового менеджменту.

На п’ятому етапі однією з важливих подій як у сфері бухгалтерського обліку, так і вітчизняної економіки в цілому, стало прийняття у 2010 р. Податкового кодексу України, який вступив у дію із 1 січня 2011 р. [7]. Кодекс майже не змінив правила розрахунку ПДВ і його відображення у бухгалтерському обліку (залишилося так зване «правило першої події»), але Кодексом введено принципово нові правила розрахунку податку на прибуток підприємств, що вплинуло безпосередньо й на відображення

таких сум на рахунках бухгалтерського обліку. Прийняття Кодексу стало передумовою вирішення більшості облікових проблем, які неодноразово піднімалися науковцями та бухгалтерами-практиками. У ході реформування податкової системи України йдеться не лише про зниження рівня оподаткування оскільки нинішній рівень оподаткування в Україні має свої об'єктивні межі, зумовлені системою витрат бюджету. На цьому етапі прийняттям Податкового кодексу декларовано безпосередній зв'язок фінансового обліку та обліку з метою оподаткування, проте на практиці залишилось суттєве розходження, що обумовлено різними базовими принципами.

На шостому етапі з внесенням змін до Податкового кодексу забезпечено реальну гармонізацію принципів та методичних підходів до формування оборотів до оподаткування з методологією фінансового обліку. У системі інформаційного забезпечення податкового менеджменту при цьому є можливим розробити серед іншого методичні підходи до визначення податкових різниць та контролю формування показників звітності. Проте, відповідно до необхідності реалізації фіскальної функції та посилення контролю адміністрування ПДВ та акцизу ускладнено первинний облік справляння цих податків, що пов'язано з системою електронного адміністрування ПДВ та акцизу. Відповідно, у межах інформаційного забезпечення податкового менеджменту є необхідним прийняти рішення щодо оптимізації інформаційних зв'язків та поділу і кооперації праці облікового персоналу на рівні суб'єкта оподаткування. Також, на сучасному етапі для підприємств є можливим обрати один з варіантів оподаткування, що має бути враховано системою інформаційного забезпечення податкового менеджменту суб'єкта господарювання.

Власники та адміністрація підприємств традиційно ставлять перед економічною службою питання оптимізації податків та висловлюють позицію щодо доцільності застосування спрощених підходів до оподаткування. Прийняття рішень щодо варіанту оподаткування з можливих, наданих чинним законодавством, має ґрунтуватись на всебічному розгляді не лише податкових наслідків, але й враховувати вплив ймовірних рішень на позицію підприємства як ринкового суб'єкту, що здійснює діяльність у відповідному географічному сегменті. Також є необхідним не лише оцінювати вплив рішення щодо варіанту оподаткування, але й загальний вплив адміністрування податків на загальний фінансовий результат.

Процес податкового адміністрування передбачає віднесення до категорії витрат нарахованих та сплачених податків і зборів. Найбільш ефективним є не механічне скорочення податків, зборів, інших обов'язкових платежів до бюджетів і цільових державних фондів, а формування ефективної системи управління підприємством з метою прийняття прагматичних рішень у частині оптимізації всіх складових структури бізнесу.

Справою облікової служби підприємства є надання керівництву на підставі узагальнення норм чинного законодавства (що є також організаційною складовою інформаційного забезпечення податкового менеджменту) чіткої та достатньої інформації для прийняття рішень щодо варіанту оподаткування та оцінки можливих наслідків. Є необхідним комплексний підхід до прийняття рішення, оскільки не виключено також, що зменшення розміру сплати одних податків призведе до збільшення розміру сплати інших, а також до можливих фінансових санкцій з боку контролюючих органів.

Оптимізація податкових платежів передбачає аналіз господарської діяльності та чинного податкового законодавства й вибір таких податкових систем і платежів, які задовольнять керівництво та власників з огляду отримання доходів, необхідних для розширення виробництва, знаходження працівників, зацікавлених у результатах своєї праці, та дає змогу зменшити втрати від ризику господарювання. При цьому варіант

оподаткування, обраний підприємством, не повинен суперечити інтересам контрагентів.

Розроблення оптимального плану податкових платежів має бути спрямовано на мінімізацію податкових платежів шляхом використання всіх особливостей норм податкового законодавства. У межах податкового менеджменту на рівні підприємства необхідно аналізувати (нарівні з окремими податками, які повинні сплачуватися підприємством) цілісну систему податкових зобов'язань, що складається із взаємопов'язаних і впливаючих один на одного податків і платежів. Тільки узагальнивши окремі податкові платежі в їх взаємозв'язку в один сукупний податковий платіж, прослідивши динаміку його розмірів на підприємстві, можна виробити рекомендації, які дадуть змогу добитися позитивних результатів у подоланні кризової фінансової ситуації.

Податковий менеджмент на рівні суб’єкта господарювання необхідно проводити за етапами:

- формулювання цілей і задач, аналіз та визначення сфери виробництва і обігу, завдяки чому відразу ж вирішується питання про те, які можна використати податкові пільги, та приймається рішення про організаційно-правову форму суб'єкта господарювання, обмеження чисельного і якісного складу засновників, а також кількості передбачуваних працюючих;
- вирішення питання про найбільш вигідне, з податкового погляду, місце розташування підприємства і його структурних підрозділів, маючи на увазі не тільки країни і регіони з пільговим режимом оподаткування, але і регіони України з особливостями місцевого оподаткування (вільні економічні зони);
- аналіз всіх можливостей, зокрема альтернативних варіантів оподаткування та можливих податкових наслідків по кожному з податків на предмет їх використання в комерційній діяльності підприємства. За результатами аналізу необхідно скласти план дій відносно варіанту оподаткування, що є важливою організаційною складовою частиною загального податкового менеджменту;
- аналіз усіх можливих форм операцій, що плануються в комерційній діяльності (купівля – продаж, посередницька діяльність, оренда тощо), з точки зору оптимізації мінімізації сукупних податкових платежів і отримання максимального прибутку. Цей етап є більш характерним для підприємств з нульовим життєвим циклом та на початку становлення та розвитку. У разі досвіду комерційної діяльності підприємство з огляду на суттєві зміни чинного законодавства, що відбуваються, як у результаті впровадження Податкового кодексу, так і на тлі його перманентних змін є необхідним здійснювати такий аналіз у разі внесення змін до чинного законодавства та у разі розширення діяльності та запровадження нових форм договірних відносин, що можуть привести до певних податкових наслідків.

На наведених чотирьох етапах особливістю інформаційного забезпечення податкового менеджменту є те, що основними джерелами є чинне законодавство, а методи аналітичних процедур ґрунтуються на варіативних розрахунках, їх порівнянні та застосуванні SWOT – аналізу.

На п'ятому етапі доцільно розглянути питання про раціональне розміщення активів і прибутку підприємства, виплату дивідендів засновникам, маючи на увазі не тільки передбачувану прибутковість інвестицій, але і податки, що сплачуються за умови отримання цього прибутку. Так, при прийнятті рішень щодо виплати дивідендів є необхідним врахувати «податок на дивіденди».

Таким чином, якщо перші два етапи податкового менеджменту відбуваються тільки одноразово на момент реєстрації підприємства або на момент перереєстрації, то

етапи 3-5 відносяться до середньопоточного, але не оперативного податкового менеджменту.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Податковий менеджмент, безпосередньо пов'язаний з підприємницькою діяльністю підприємства, є оперативним. Він повинен здійснюватися у процесі поточної господарської діяльності на всіх її рівнях і етапах як неодмінний і безпосередній її елемент. Прийняття рішень стосовно оподаткування у ході комерційної діяльності, на нашу думку, має на меті упередження штрафних санкцій та оптимізації договірних відносин і розрахункових операцій, що може бути здійснено при розробці облікової політики за тими аспектами, що потребують повсякденного контролю. Відповідно інформаційне забезпечення оперативного податкового менеджменту пов'язується, в першу чергу, з формуванням податкового аспекту облікової політики у розрізі основних податків та етапів податкового менеджменту. У цьому зв'язку напрямами подальших наукових досліджень є розробка організаційних та методичних підходів до формування облікової політики за податковим аспектом.

Список літератури

1. Гринчук Ю. С. Податкове планування як складова податкового менеджменту [Електронний ресурс] / Ю. С. Гринчук, В. Ю. Гринчук // Інвестиції: практика та досвід. - 2011. - № 22. - С. 48-50. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2011_22_13
2. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV [Електронний ресурс] Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14
3. Закон України «Про систему оподаткування» від 25.06.91 № 1251-XII [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
4. Клепанчук О. Ю. Організація податкового менеджменту в процесі оподаткування суб'єктів малого бізнесу [Електронний ресурс] / О. Ю. Клепанчук // Науковий вісник НЛТУ України. - 2014. - Вип. 24.10. - С. 191-199. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2014_24
5. Левицька С. О. Податковий менеджмент на макрорівні: вітчизняна та міжнародна практики впровадження [Електронний ресурс] / С. О. Левицька, А. Ф. Цимбалюк // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Сер. : Економіка. - 2011. - Вип. 16. - С. 69-76. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2011_16_12
6. Левицька С. Обліково-аналітичне забезпечення податкового менеджменту підприємств-платників податків [Електронний ресурс] / С. Левицька, О. Осадча // Бухгалтерський облік і аудит. - 2014. - № 2. - С. 32-41. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2014_2_6
7. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010. № 2755-VI (зі змінами і доповненнями). / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
8. Юдіна С. В. Система податкового менеджменту на підприємстві [Електронний ресурс] / С. В. Юдіна, Т. Ф. Лазько // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. - 2017. - Вип. 5(2). - С. 138-142. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia_2017_5(2)__30

References

1. Hrynchuk, Yu.S., & Hrynchuk, V.Yu. (2011). Podatkove planuvannia iak skladova podatkovoho menedzhmentu [Tax planning as a component of tax management]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*,. *22,* 48-50. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2011_22_13 [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro bukhhalters'kyj oblik ta finansovu zvitnist' v Ukraini» vid 16.07.1999 r. № 996-XIV [The Law of Ukraine «On Accounting and Financial Reporting in Ukraine» of 16.07.1999h. № 996-XIV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14 [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro systemu opodatkuvannia» vid 25.06.91h. № 1251-XII [The Law of Ukraine«About the taxation system» of 25.06.91 r. № 1251-XII]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua [in Ukrainian].
4. Klepanchuk, O.Yu. (2014). Orhanizatsiia podatkovoho menedzhmentu v protsesi opodatkuvannia sub'iektiv maloho biznesu [Tax Management in the Process of Taxation of Small Business Subjects]. *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy – Scientific Bulletin of UNFU, 24.10*, 191-199. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2014_24 [in Ukrainian].

5. Levyts'ka, S.O., & Tsymbaliuk, A.F. (2011). Podatkovyj menedzhment na makrorivni: vitchyzniana ta mizhnarodna praktyky vprovadzhennia [Elektronnyj resurs]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiia]. Ser.: Ekonomika – Scientific Notes of Ostroh Academy National University, Series "Economics". 16*, 69-76. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2011_16_12 [in Ukrainian].
6. Levyts'ka, S., & Osadcha, O. (2014). Oblikovo-analitychne zabezpechennia podatkovoho menedzhmentu pidpryiemstv-platnykiv podatkiv [Accounting and analytical support tax management of enterprises-taxpayers] . *Bukhhalters'kyj oblik i audit – Accounting and auditing*, *2*, 32-41. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2014_2_6 [in Ukrainian].
7. Podatkovyi kodeks Ukrainy vid 02 hrudnia 2010. № 2755-VI (zi zminamy i dopovnenniamy) [Tax Code of Ukraine dated December 2, 2010. No. 2755-VI (with amendments and supplements)]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 [in Ukrainian].
8. Yudina, S.V., & Laz'ko, T.F. (2017). Systema podatkovoho menedzhmentu na pidpryiemstvi [The System of Tax Management at the Enterprise]. *Ekonomichnyj visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii – Economic Bulletin of Zaporizhzhe State Engineering Academy, 5(2)*, 138-142. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia_2017_5(2)__30 [in Ukrainian].

Vera Savchenko, Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Oksana Palchuk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Lesya Kononenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Information Support of Tax Management

The application of the tax management system at enterprises is an integral part of modern management of commercial activity of the subject of taxation. Therefore, the study of information support of tax management is relevant, and the development of trends for its optimization at the level of economic entity's activity is practical. There are organizational problems of information support of tax management at the level of economic entities. The problems are due to the presence of discussion points and unsolved issues at the theoretical and methodological levels. This requires research in this direction. These considerations determine the relevance of the research topic. The current market situation causes the emergence of new tasks concerning solving the problems of information support management. So, it is necessary to study information support of tax management of enterprises according to the business importance for the Ukrainian economy. The objective of this publication is to determine organizational and methodological components of information support of tax management of enterprises.

The most important element of information support of tax management is information on financial and managerial accounting. In Ukraine, according to the experts in the sphere of accounting, there has been a negative trend in the direction of accounting work to ensure fiscal requirements. This has led to the negligence of financial accounting standards. In turn, after the introduction of tax legislation that maximally brings closer the formation of turnover for taxation to the requirements of financial accounting, it is problematic at the level of the subject of taxation to comply with the norms of standards for the formation of financial statements.

Tax management which is directly related to the entrepreneurial activity of the enterprise is operational. It should be carried out in the process of current economic activity at all its levels and stages as its indispensable and direct element. In our opinion, taking decisions regarding taxation in commercial activity is intended to prevent penalties and to optimize contractual relations and settlement transactions. That can be made in the process of development of accounting policies. Accordingly, we associate information support of operational tax management with the formation of tax aspect of accounting policy in the context of underlying taxes and the stages of tax management. In this regard, the trends of further research will include development of organizational and methodological approaches to the formation of accounting policies according to the tax aspect.

information support, tax management, tax reporting, accounting for taxation purposes

Одержано (Received) 16.11.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 14.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 657 **JEL Classification: M42**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).221-232

О.С. Роєва
Донецький національний університет економіки та торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, м. Кривий Ріг, Україна

Виконання завдань з аудиту елементів та статей фінансової звітності як окремих об'єктів: вимоги та рекомендації Міжнародних стандартів аудиту

У статті систематизовано вимоги Міжнародних стандартів аудиту в контексті виконання завдань з аудиту окремих фінансових звітів, окремих елементів, рахунків або статей фінансового звіту задля обґрунтування напрямів розвитку організаційного та методичного забезпечення таких завдань. Уточнена класифікація аудиторських послуг з метою чіткого їх виокремлення в складі завдань з аудиту. Запропонована їх додаткова деталізація. Обґрунтовано, що організаційні етапи та методика виконання таких завдань мають регламентувати відносини із управлінським персоналом і включати всі специфічні етапи, які вимагаються в процесі проведення аудиту всієї фінансової звітності, зокрема, розгляд шахрайства, законодавчих та нормативних актів, операцій та відносин із пов'язаними особами, облікових оцінок, подальших подій, іншої інформації, безперервності діяльності тощо.
аудиторські послуги, Міжнародні стандарти аудиту, завдання з аудиту, окремий фінансовий звіт, елемент фінансового звіту, стаття фінансового звіту, рахунки фінансового звіту

О. С. Роева
Донецкий национальный университет экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского, г.Кривой Рог, Украина

Выполнение заданий по аудиту отдельных элементов и статей финансовой отчетности как отдельных объектов: требования и рекомендации Международных стандартов аудита

В статье систематизированы требования Международных стандартов аудита в контексте выполнения заданий по аудиту отдельных финансовых отчетов, отдельных элементов, счетов или статей финансового отчета для обоснования направлений развития организационного и методического обеспечения таких заданий. Уточнена классификация аудиторских услуг с целью четкого их выделения в составе заданий по аудиту. Предложена их дополнительная детализация. Обосновано, что организационные этапы и методика выполнения таких заданий должны регламентировать отношения с руководством и включать все специфические этапы, требуемые в процессе проведения аудита всей финансовой отчетности, а именно: рассмотрение мошенничества, законодательных и нормативных актов, операций и отношений со связанными лицами, учетных оценок, дальнейших событий, другой информации, непрерывности деятельности и т.д.
аудиторские услуги, Международные стандарты аудита, задания по аудиту, отдельный финансовый отчет, элемент финансового отчета, статья финансового отчета, счета финансового отчета

Постановка проблеми. З позицій забезпечення інтересів широкого кола користувачів найважливішим є аудит повного комплекту фінансової звітності. Проте, специфічні потреби окремих користувачів зумовлюють проведення аудиту лише окремих об'єктів бухгалтерського обліку та звітності.

Міжнародні стандарти аудиту (МСА) серій 100-700 застосовуються до аудиту фінансової звітності та мають бути в разі необхідності належним чином адаптовані для проведення аудитів іншої історичної фінансової інформації. МСА 805 «Особливі положення щодо аудитів окремих фінансових звітів та окремих елементів, рахунків або статей фінансового звіту» (далі МСА 805) розглядає особливі положення використання вищезазначених МСА під час аудиту окремого фінансового звіту або окремого елемента, рахунку або статті фінансового звіту. Нова редакція МСА 805, яка представлена в Міжнародних стандартах контролю якості, аудиту, огляду, іншого

© О.С. Роєва, 2018

надання впевненості та супутніх послуг видання 2016-2017 року [8, с. 973-1000], чинна для аудитів окремих фінансових звітів або окремих елементів, рахунків і статей за періоди, що закінчуються 15 грудня 2016 р. або пізніше.

Отже, з одного боку, виділення одного об'єкту має спростити роботу аудитора, оскільки можна сконцентруватися лише на вузькому колі операцій, процесів тощо. Але з іншого, орієнтація МСА на регламентування питань, пов'язаних з проведення завдань з аудиту всього пакету фінансових звітів, викликає проблеми при їх практичному застосуванні в процесі виконання завдань з аудиту лише окремих статей, рахунків, елементів фінансових звітів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем виконання аудиту за конкретними об'єктами здійснюються за двома напрямками: по-перше, визначення об'єктів, на які розповсюджується дія саме МСА, і об'єктів, перевірка яких регламентується Міжнародними стандартами завдань з надання впевненості; по-друге, розробка організаційних та методичних засад аудиту об'єктів за чисельними класифікаціями, які представлені в навчальній та науковій літературі.

Саме другий напрям дослідження переважав і переважає в останні роки, завдяки чому в сфері аудиту та аудиторських послуг в цілому сформовано значний масив методичних розробок. Зокрема, узагальнення основних ознак класифікацій об'єктів аудиту в економічній літературі показало, що таких ознак та видів виділяють в кількості 17 та 89 од. відповідно, а саме: стадії розширеного виробництва суспільно необхідного продукту (4 види), відношення до фінансово-господарської діяльності підприємства (3 види), складність (9 видів), структура (2 види), сфера господарювання (вид, галузь діяльності) (8 видів), цикли господарських операцій (4 види), час здійснення операцій (6 видів), характер оцінки (3 види), вид (23 види), система бухгалтерського обліку та звітності (6 видів), ресурси процесу праці (3 види), види виробництв та господарств (3 види), системи управління (2 види), елементи системи, які характеризують фінансово-господарську діяльність суб'єкта аудиту (4 види), зміст (4 види), термін перебування об'єктів у полі діяльності аудиту (3 види), відношення об'єктів до різних видів аудиту (2 види) [1, с. 280-284]. Серед досліджень, присвячених методикам окремих об'єктів, варто виокремити підручники, навчальні посібники та монографії Г.М. Давидова [5], Н.І. Дорош [6], О.А. Петрик [2; 3], О.Ю. Редька [3], І.К. Дрозд [4], Г.Б. Назарової [4; 5], Н.С. Шалімової [4; 5], Л.П. Кулаковської та Ю.П. Пічи [7] та інших вітчизняних науковців. Багато уваги приділяється розробкам методик аудиту окремих об'єктів і в дисертаційних роботах, зокрема, детальне дослідження організаційних та методичних засад аудиту зроблено Н.М. Проскуріною [9]. Проте, запропоновані та використовувані на практиці методики перевірки різних об'єктів аудиту зорієнтовані, в основному, на розкриття змісту саме аудиторських процедур і потребують постійного удосконалення в частині організаційних положень задля повної відповідності вимогам сучасних Міжнародних стандартів, які прийняті в Україні як національні із 2003 р. та постійно переглядаються та редагуються Міжнародною Федерацією Бухгалтерів.

Перший же напрям поки представлений недостатньо. Зокрема, дослідження основних видів аудиторських послуг та їх порівняння за критеріями, які сформовані з використанням обов'язкових елементів, пропонується Г.М. Давидовим [5, с. 81-84, 104–113]. Шалімовою Н.С. та Андрощук І.І. здійснено систематизацію характеристик «історичної фінансової інформації» та форм її структурованого подання як визначального критерію класифікації завдань з аудиту, огляду та інших завдань з надання впевненості і на цій основі запропоновано два підходи щодо визначення терміну «історична фінансова інформація»: вузький, коли термін «історична фінансова інформація» обмежується лише повним комплектом фінансової звітності, окремим фінансовим звітом, рахунком, статтею або елементом фінансової звітності, та широкий,

який передбачає використання обов'язкових характеристик історичної фінансової інформації як основи для виділення різних її груп, форм структурованого подання та алгоритму обрання об'єктів, які можуть бути предметом різних завдань з надання впевненості [10].

Віддаючи належне здобуткам вказаних вчених у сфері виконання аудиту та аудиторських послуг, слід зазначити, що розвиток теоретичних, методичних і організаційних засад виконання завдань з аудиту окремих об'єктів з урахуванням вимог МСА залишається важливою й актуальною науковою проблемою, вирішення якої окреслило цільову спрямованість даного дослідження.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є систематизація вимог та рекомендацій МСА, зокрема МСА 805, в контексті виконання завдань з аудиту окремих фінансових звітів, окремих елементів, рахунків або статей фінансового звіту задля обґрунтування напрямів розвитку організаційного та методичного забезпечення таких завдань.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання виконання завдань з аудиту окремих фінансових звітів та окремих елементів, рахунків або статей фінансового звіту можна виділити такі, які потребують чіткого вирішення:

– які об'єкти можуть розглядатися як такі, які підпадають під дію МСА 805;

– чи є можливим з практичної точки зору проведення аудиту такого об'єкту;

– які положення МСА слід застосовувати в обов'язковому порядку, які – ні, а які потрібно адаптувати з урахуванням конкретного компоненту, елементу, рахунку або статті фінансової звітності.

При цьому слід враховувати можливість існування двох ситуацій:

1) аудитор виконує аудит повного комплекту фінансової звітності і додатково – аудит окремого звіту, елементу, статті або рахунку;

2) аудитор виконує аудит окремого звіту, елементу, статті або рахунку і не залучений до аудиту повного комплекту фінансової звітності.

Розглядаючи питання визначення об'єктів, які підпадають під дію МСА 805, слід зазначити, що потрібно більш деталізувати види завдань з аудиту історичної фінансової інформації. Фактично в складі завдань з аудиту доцільно виділити такі види завдань:

1) завдання з аудиту повного комплекту фінансової звітності;

2) завдання з аудиту іншої історичної фінансової інформації, яка стосується фінансової звітності, в т.ч.:

– завдання з аудиту окремого компоненту (форми) фінансового звіту;

– завдання з аудиту окремого елементу фінансових звітів;

– завдання з аудиту окремої статті фінансових звітів;

– завдання з аудиту окремого рахунку фінансових звітів.

Враховуючи умови виконання таких завдань доцільно виділити такі їх додаткові види:

1) залежно від кількості виконуваних завдань з аудиту та їх взаємозв'язку;

– індивідуальне завдання з аудиту окремих звітів, елементів, статей та рахунків, яке виконується окремо і не пов'язано з іншими аудиторськими послугами;

– інтегроване завдання з аудиту окремих звітів, елементів, статей та рахунків, яке виконується одночасно з виконання завдання з аудиту повного комплекту фінансових звітів;

2) залежно від кількості об'єктів, стосовно яких виконується завдання:

– одиничне завдання з аудиту, в рамках якого здійснюється перевірка лише одного окремого звіту або статті, рахунку, елементу;

– комплексне завдання з аудиту, в рамках якого здійснюється перевірка декількох компонентів фінансових звітів, рахунків, статей, елементів.

Ціллю аудитора під час застосування МСА під час аудиту окремого фінансового звіту або окремого елемента, рахунку чи статті фінансового звіту є належний розгляд особливих положень щодо:

– прийняття завдання;
– планування та проведення цього завдання;
– формування думки та складання звіту щодо окремого фінансового звіту або окремого елемента, рахунку або статті фінансового звіту.

В МСА 805 особливі положення щодо прийняття такого завдання обмежені такими питаннями:

– умови застосування МСА;
– прийнятність концептуальної основи фінансової звітності;
– форма звітів;
– форма думки.

Розглянемо, кожне з цих положень окремо.

Так, розкриваючи *умови застосування МСА,* зазначається, що МСА складені у контексті аудиту фінансової звітності і вони мають бути належним чином адаптовані, як того вимагають обставини, при застосовуванні в процесі аудиту іншої історичної фінансової інформації, такої як окремий фінансовий звіт або окремий елемент фінансового звіту. В Додатку 1 до МСА 805 наведено приклади такої іншої історичної фінансової інформації: дебіторська заборгованість, резерв щодо сумнівної дебіторської заборгованості, запаси, зобов'язання за нараховані пільги щодо приватного пенсійного забезпечення, відображена у звіті вартість ідентифікованих нематеріальних активів або зобов'язання за «понесені, але не відображені» претензії у страховому портфелі, включаючи відповідні примітки; перелік зовнішніх активів та доходу з приватного пенсійного забезпечення, включаючи відповідні примітки; перелік чистих матеріальних активів, включаючи відповідні примітки; перелік витрат стосовно орендованої нерухомості, включаючи пояснювальні примітки; перелік участі в прибутку або бонуси співробітникам, включаючи пояснювальні примітки.

МСА 200 «Загальні цілі незалежного аудитора та проведення аудиту відповідно до Міжнародних стандартів аудиту» вимагає, щоб аудитор дотримувався всіх МСА, які є доречними для аудиту (МСА 200, п. 18). Відповідно від аудитора вимагається дотримання, по-перше, відповідних етичних вимог, включаючи вимоги щодо незалежності, що стосуються завдань з аудиту фінансової звітності, по-друге, усіх МСА, які є доречними для аудиту. Стандарт також вимагає від аудитора дотримання кожної вимоги будь-якого МСА, крім випадків, якщо за обставин аудиту увесь МСА не є доречним або вимога такого МСА не є доречною, оскільки вона залежить від умови, якої не існує. За виняткових обставин аудитор може вважати за потрібне відступити від відповідної вимоги МСА, виконуючи альтернативні процедури для досягнення цілі цієї вимоги (МСА 200, параграф 14, 18 та 22-23).

В разі аудиту окремого фінансового звіту або окремого елемента фінансового звіту ця вимога застосовується незалежно від того, чи залучений аудитор також до аудиту повного комплекту фінансової звітності суб'єкта господарювання. Якщо аудитор не залучений до аудиту повного комплекту фінансової звітності, аудитор повинен визначити, чи можливо з практичної точки зору проведення аудиту окремого фінансового звіту або окремого елемента тієї фінансової звітності відповідно до МСА. Річ у тім, що дотримання вимог всіх МСА, що доречні до аудиту окремого фінансового звіту або окремого елемента фінансового звіту, може бути неможливим з практичних міркувань, якщо аудитора також не залучено до аудиту повного комплекту фінансової звітності суб'єкта господарювання. У такому разі аудитор часто не може отримати такого ж рівня розуміння суб'єкта господарювання та сфери його діяльності, включаючи його систему внутрішнього контролю, як аудитор, який здійснює аудит

повного комплекту фінансової звітності суб'єкта господарювання. Аудитор також може мати труднощі з отриманням аудиторських доказів щодо загальної якості облікових записів або іншої облікової інформації, які були б отримані під час проведення аудиту повного комплекту фінансової звітності

Прийнятність концептуальної основи фінансового звітування. МСА 210 «Узгодження умов завдань з аудиту» вимагає, щоб аудитор визначив, чи є прийнятною концептуальна основа фінансового звітування, яку слід застосовувати при складанні фінансової звітності (МСА 210, п. 6а). У випадку аудиту окремого фінансового звіту або окремого елемента фінансового звіту це передбачає визначення того, чи приведе застосування концептуальної основи фінансового звітування до адекватного розкриття інформації, що дасть змогу визначеним користувачам зрозуміти інформацію, яку надає фінансовий звіт або його елемент, а також вплив суттєвих операцій і подій на інформацію, надану у фінансовому звіті або його елементі.

Окремий фінансовий звіт або окремий елемент фінансової звітності може бути складений відповідно до спеціальної концептуальної основи фінансового звітування, що ґрунтується на концептуальній основі фінансового звітування, встановленій уповноваженою та визнаною організацією, яка розроблює стандарти, щодо складання повного комплекту фінансової звітності (наприклад, МСФЗ). В такому випадку визначення прийнятності застосовної концептуальної основи може включати розгляд того, чи містить така концептуальна основа усі вимоги концептуальної основи, на якій вона ґрунтується, що є доречними при поданні окремого фінансового звіту або окремого елемента фінансового звіту, що надає адекватні розкриття.

Форма звітів та форма думки. МСА 210 «Узгодження умов завдань з аудиту» вимагає, щоб узгоджені умови завдань з аудиту містили опис очікуваної форми звітів, що будуть складені аудитором (МСА 210, п. 10). У разі проведення аудиту окремого фінансового звіту або окремого елемента фінансового звіту аудитор має розглянути, чи є очікувана форма висловлення думки прийнятною за таких обставин.

Форма думки, що буде висловлена аудитором, буде залежати від застосовної концептуальної основи фінансового звітування та будь-якого застосовного законодавчого або нормативного акту (МСА 200, п.8). Згідно з МСА 700 «Формування думки та складання звіту щодо фінансової звітності»:

1) у разі висловлення немодифікованої думки щодо повного комплекту фінансової звітності, складеного відповідно до концептуальної основи достовірного подання, в думці аудитора, якщо інше не вимагається законодавчим або нормативним актом, використовується одне з наведених нижче формулювань:

– фінансова звітність відображає достовірно, в усіх суттєвих аспектах відповідно до [застосовна концептуальна основа фінансового звітування]; або

– фінансова звітність надає правдиву та неупереджену інформацію про... відповідно до [застосовна концептуальна основа фінансового звітування];

2) у разі висловлення немодифікованої думки щодо повного комплекту фінансової звітності, складеного відповідно до концептуальної основи дотримання вимог, в аудиторській думці зазначається, що фінансова звітність складена у всіх суттєвих аспектах відповідно до [застосовна концептуальна основа фінансового звітування] (МСА 700, п. 25-26).

У разі аудиту окремого фінансового звіту або окремого елемента фінансового звіту використана концептуальна основа фінансового звітування може не чітко визначати подання фінансового звіту або окремого елемента фінансового звіту. Це може мати місце, якщо застосовна концептуальна основа фінансового звітування встановлена вповноваженою та визнаною організацією, яка розробляє стандарти складання повного комплекту фінансової звітності (наприклад, МСФЗ). Тому, аудитор розглядає, чи очікувана форма думки є прийнятною у зв'язку із застосовною

концептуальною основою фінансового звітування. Чинники, що можуть вплинути на міркування аудитора щодо використання формулювання «відображає достовірно, в усіх суттєвих аспектах» чи «надає правдиву та неупереджену інформацію» в звіті аудитора, містять таке:

1) чи застосовна концептуальна основа фінансового звітування обмежується прямо чи опосередковано складанням повного комплекту фінансової звітності;

2) чи окремий фінансовий звіт або окремий елемент фінансового звіту:

– повністю відповідає кожній із цих вимог концептуальної основи, доречної щодо окремого фінансового звіту або окремого елемента, а також подання фінансового звіту або окремого елемента фінансового звіту включає відповідні розкриття інформації;

– якщо потрібно досягти достовірного подання, надає розкриття на додаток до тих розкриттів, яких потребує концептуальна основа, або у виняткових обставинах відхиляється від вимог концептуальної основи.

Рішення аудитора щодо очікуваної форми думки є питанням професійного судження. На нього може вплинути той факт, чи застосування формулювання «відображає достовірно, в усіх суттєвих аспектах» або «надає правдиву та неупереджену інформацію» в аудиторській думці щодо окремого фінансового звіту або окремого елемента фінансового звіту, складеного відповідно до концептуальної основи достовірного подання, є загальноприйнятим.

При *плануванні та проведенні аудиту* окремого фінансового звіту або окремого елемента фінансового звіту аудитор має адаптувати усі МСА, доречні для проведення аудиту, як того потребують обставини завдання, враховуючи те, що МСА вимагають від аудитора планування та проведення аудиту фінансового звіту або елемента з метою отримання прийнятних аудиторських доказів у достатньому обсязі, на яких ґрунтується думка щодо фінансового звіту або елемента.

Зазначено, що доречність кожного МСА потребує уважного розгляду, адже навіть, коли тільки окремий елемент фінансового звіту є предметом аудиту, такі МСА, як МСА 240 «Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства, при аудиті фінансової звітності», МСА 550 «Пов’язані сторони» та МСА 570 «Безперервність діяльності», можуть бути доречними. Причина цього полягає в тому, що елемент може бути викривлений у результаті шахрайства, впливу операцій із пов’язаними сторонами або в разі неправильного застосування принципу безперервності діяльності як основи для бухгалтерського обліку згідно з концептуальною основою фінансового звітування.

Додаткові положення в контексті визначення доречності окремих МСА передбачені для випадків повідомлень інформації стосовно недоліків в системі внутрішнього контролю та письмових запевнень управлінського персоналу. МСА 260 «Повідомлення інформації тим, кого наділено найвищими повноваженнями» вимагає від аудитора визначити належну особу (осіб) у структурі управління суб’єкта господарювання, якій слід повідомляти інформацію (п.11). У деяких випадках усі ті, кого наділено найвищими повноваженнями, беруть участь в управлінні суб’єктом господарювання, і застосування вимог до повідомлення інформації, модифікується для врахування такої ситуації (МСА 260, п. 10, 13). Підкреслено, що коли повний комплект фінансової звітності також складається суб’єктом господарювання, ця особа (особи), відповідальна за нагляд над складанням окремого фінансового звіту або окремого елементу, може не бути той самою, яка наділена найвищими повноваженнями за нагляд над складанням повного комплекту фінансової звітності.

Письмові запевнення управлінського персоналу щодо повного комплекту фінансової звітності, які мають подаватися відповідно до вимог МСА 580 «Письмові запевнення» мають бути замінені на письмові запевнення щодо подання окремого фінансового звіту або окремого елемента відповідно до застосовної концептуальної

основи фінансового звітування.

Окремий фінансовий звіт, який міститься в повному комплекті фінансової звітності, а також багато окремих елементів цієї фінансової звітності, включаючи відповідні розкриття інформації, є взаємопов'язаними. Відповідно під час проведення аудиту окремого фінансового звіту або окремого елемента фінансового звіту аудитор не може розглядати фінансовий звіт та елемент окремо. Отже, аудитору може бути потрібно виконати процедури щодо взаємопов'язаних статей, щоб досягнути цілі аудиту.

Крім того, суттєвість, визначена для окремого фінансового звіту або окремого елемента фінансового звіту, може бути нижчою, ніж суттєвість, визначена для повного комплекту фінансової звітності суб'єкта господарювання; ці чинники вплинуть на характер, своєчасність та обсяг аудиторських процедур, а також на оцінку невиправлених викривлень.

При *формуванні думки та складанні звіту* щодо окремого фінансового звіту або елемента фінансового звіту аудитор повинен застосовувати вимоги МСА 700 «Формування думки та складання звіту щодо фінансової звітності», та, коли це необхідно, вимоги МСА 800 «Особливі положення – аудити фінансової звітності, складеної відповідно до концептуальних основ спеціального призначення» (переглянутий), що належним чином адаптовані відповідно до обставин завдання. В МСА 805 запропоновані приклади звітів незалежного аудитора. Також рекомендовано застосовувати вимоги інших МСА щодо звітування, адаптовані за необхідності до обставин завдання, та скористатися прикладами, які наведені в додатках до МСА 700 «Формування думки та складання звіту щодо фінансової звітності», МСА 705 «Модифікація думки у звіті незалежного аудитора», МСА 570 «Безперервність діяльності», МСА 720 «Відповідальність аудитора щодо іншої інформації» та МСА 706 «Пояснювальні параграфи та параграфи з інших питань у звіті незалежного аудитора».

МСА 700 «Формування думки та складання звіту щодо фінансової звітності» вимагає від аудитора під час формування думки оцінити, чи фінансова звітність надає адекватні розкриття, що дають змогу визначеним користувачам зрозуміти вплив суттєвих операцій і подій на інформацію, надану у фінансовій звітності (МСА 700, п.13). У разі аудиту окремого фінансового звіту або окремого елемента фінансового звіту важливо, щоб фінансовий звіт або окремий елемент фінансового звіту, з урахуванням вимог застосовної концептуальної основи фінансового звітування надавали адекватні розкриття, які дадуть можливість визначеним користувачам зрозуміти інформацію, надану у фінансовому звіті або елементі, а також вплив суттєвих операцій і подій на інформацію, надану у фінансовому звіті або елементі.

Окрема увага приділена таким питанням: формат та зміст звіту незалежного аудитора, безперервність, ключові питання аудиту, інша інформація, повне ім'я партнера із завдання.

Підкреслено, що залежно від застосовної концептуальної основи фінансового звітування, використаної при складанні окремого фінансового звіту або окремого елемента фінансового звіту, може бути потрібним адаптувати, за необхідності: опис відповідальності управлінського персоналу (МСА 700, п.34) стосовно безперервності діяльності у звіті аудитора та опис відповідальності аудитора (МСА 700, п. 39).

МСА 700 «Формування думки та складання звіту щодо фінансової звітності» вимагає від аудитора повідомляти інформацію з ключових питань аудиту відповідно до МСА 701 «Повідомлення інформації з ключових питань аудиту в звіті незалежного аудитора» для завдань з аудиту повного пакета фінансової звітності загального призначення суб'єктів господарювання, цінні папери яких допущені до організованих торгів (МСА 700, п. 30). Для аудитів окремого фінансового звіту або окремого елемента фінансового звіту положення МСА 701 «Повідомлення інформації з ключових питань

аудиту в звіті незалежного аудитора» застосовується лише якщо повідомлення інформації з ключових питань аудиту у звіті аудитора щодо таких фінансових звітів або елементів вимагається законодавчим чи нормативним актом, або якщо аудитор іншим чином вирішує повідомити про ключові питання аудиту. В такому випадку, коли ключові питання аудиту повідомляються у звіті аудитора щодо окремого фінансового звіту або окремого елемента фінансового звіту, МСА 701 «Повідомлення інформації з ключових питань аудиту в звіті незалежного аудитора» застосовується у повному обсязі (МСА 700, п. 31).

МСА 720 «Відповідальність аудитора щодо іншої інформації» розглядає відповідальність аудитора щодо іншої інформації. В контексті цього МСА, звіти, що містять або подаються разом з окремим фінансовим звітом або окремим елементом фінансового звіту, метою якого є надати власникам (або подібним зацікавленим особам) інформацію з питань, наведених в окремому фінансовому звіті або окремому елементі фінансового звіту, вважаються річними звітами для мети застосування МСА 720. Якщо аудитор визначає, що суб'єкт господарювання планує видати такий звіт, вимоги МСА 720 «Відповідальність аудитора щодо іншої інформації» застосовуються до аудиту окремого фінансового звіту або елемента.

Вимога МСА 700 «Формування думки та складання звіту щодо фінансової звітності» включати до звіту аудитора повне ім'я партнера із завдання також застосовується до аудитів окремих фінансових звітів або окремих елементів фінансових звітів суб'єктів господарювання, цінні папери яких допущені до організованих торгів (МСА 700, п. 46). Аудитор може бути зобов'язаний законодавчим чи нормативним актом включати повне ім'я партнера із завдання до звіту аудитора або аудитор може вирішити зробити це при складанні звіту щодо окремого фінансового звіту або елемента фінансового звіту суб'єктів господарювання, що не є суб'єктами господарювання, цінні папери яких допущені до організованих торгів.

В МСА 805 наведено три приклади звітів незалежного аудитора, які доповнені стислим викладом обставин завдання, аналіз яких дозволяє виділити ключові аспекти, на які акцентується увага в МСА 805 (табл. 1). Аналізуючи зміст обставин, які визначають умови виконання завдань з аудиту окремих звітів, елементів, статей та рахунків, можна зробити висновок, що вони стосуються в основному регламентації відносин із управлінським персоналом, додаткової відповідальності та спеціальних умов виконання завдання, що визначає, в першу чергу, організаційні аспекти виконання такого завдання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження показало, що незважаючи на існування різноманітних класифікацій аудиту, потребує уточнення класифікація аудиторських послуг з метою чіткого виокремлення в складі завдань з аудиту саме завдань з аудиту окремих фінансових звітів, рахунків, статей та елементів фінансових звітів, які можуть бути додатково деталізовані на індивідуальні та інтегровані, одиничні та комплексні.

Незважаючи на розробку значної кількості методик аудиту окремих об'єктів, вони потребують удосконалення з метою приведення їх у повну відповідність із вимогами МСА, саме в частині організаційних положень. Водночас серед МСА існує лише один стандарт, який містить загальні вимоги до виконання завдань з аудиту окремого фінансового звіту, окремих елементів, статей та рахунків, і які, в основному, зводяться до рекомендації адаптації за потреб положень інших МСА.

Таблиця 1 - Аналіз обставин, які визначають умови виконання завдань з аудиту відповідно до МСА 805

Види звітів **Ключові аспекти**	Звіт аудитора щодо ***окремого фінансового звіту*** суб'єкта господарювання, що не є суб'єктом господарювання, цінні папери якого допущені до організованих торгів, ***складеного відповідно до концептуальної основи загального призначення***	Звіт аудитора щодо ***окремого фінансового звіту*** суб'єкта господарювання, який не є суб'єктом господарювання, цінні папери якого допущені до організованих торгів, ***складеного відповідно до концептуальної основи спеціального призначення***	Звіт аудитора щодо ***окремого елемента*** *фінансового звіту* суб'єкта господарювання, цінні папери якого допущені до організованих торгів, ***складеного відповідно до концептуальної основи спеціального призначення***
1	2	3	4
Мета	• Аудит балансу (тобто окремого фінансового звіту) суб'єкта господарювання, що не є суб'єктом господарювання, цінні папери якого допущені до організованих торгів.	• Аудит звіту про грошові надходження та витрати (тобто окремого фінансового звіту) суб'єкта господарювання, який не є суб'єктом господарювання, цінні папери якого допущені до організованих торгів.	• Аудит відомості дебіторської заборгованості (тобто, елемента. рахунку або статті фінансового звіту).
Чи надавався повний комплект	-	• Звіт аудитора щодо повного комплекту фінансової звітності не надавався.	-
Концептуальна основа	• Баланс був складений управлінським персоналом суб'єкта господарювання відповідно до вимог концептуальної основи фінансового звітування юрисдикції Х, що є доречними для складання балансу. • Застосовна концептуальна основа фінансового звітування є концептуальною основою достовірного подання, розроблена з метою задовольнити загальну потребу широкого кола користувачів у фінансовій інформації.	• Фінансовий звіт складений управлінським персоналом суб'єкта господарювання відповідно до основи обліку методом грошових надходжень та витрат з метою надання кредитору інформації щодо грошових потоків. Управлінський персонал має право вибору концептуальної основи фінансового звітування. • Застосовна концептуальна основа фінансового звітування є концептуальною основою достовірного подання, призначеною для задоволення потреб у фінансовій інформації конкретних користувачів.	• Фінансова інформація була підготовлена управлінським персоналом суб'єкта господарювання відповідно до положень фінансового звітування. встановлених регуляторним органом з метою задоволення вимог цього регуляторного органу. • Управлінський персонал не має права вибору концептуальної основи фінансового звітування • Застосовна концептуальна основа фінансового звітування є концептуальною основою дотримання вимог, розробленою для задоволення потреб у фінансовій інформації конкретних користувачів.
Умови завдання	• Умови завдання з аудиту відображають опис відповідальності за фінансову звітність управлінського персоналу відповідно до МСА 210.	-	• Умови завдання з аудиту відображають опис відповідальності за фінансову звітність управлінського персоналу відповідно до МСА 210.
Форма думки	• Аудитор визначив, що є прийнятним використати у думці аудитора вислів «подає достовірно, в усіх суттєвих аспектах».	• Аудитор визначив, що є прийнятним використати у думці аудитора вислів «подає достовірно, в усіх суттєвих аспектах».	-
Етичні вимоги	• Відповідні етичні вимоги, застосовні до аудиту є вимогами конкретної юрисдикції.	• Відповідні етичні вимоги, застосовні до аудиту є вимоги конкретної юрисдикції.	• Відповідні етичні вимоги. застосовні до аудиту є вимогами конкретної юрисдикції.

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
Вид думки	• На основі отриманих аудиторських доказів аудитор дійшов висновку, що існує суттєва невизначеність, пов'язана з подіями або умовами, що може поставити під значний сумнів здатність суб'єкта господарювання продовжувати свою діяльність на безперервній основі відповідно до МСА 570. Інформація про суттєву невизначеність належно розкрита в окремому фінансовому звіті.	• Аудитор дійшов висновку про надання немодифікованої (тобто «чистої») думки на основі отриманих аудиторських доказів.	• Аудитор дійшов висновку про надання немодифікованої (тобто «чистої») думки на основі отриманих аудиторських доказів.
Оцінка безперервності діяльності	-	• На основі отриманих аудиторських доказів аудитор дійшов висновку про відсутність суттєвої невизначеності щодо подій або умов, що може поставити під значний сумнів здатність суб'єкта господарювання продовжувати свою діяльність на безперервній основі відповідно до МСА 570/	• На основі отриманих аудиторських доказів аудитор дійшов висновку про відсутність суттєвої невизначеності щодо подій або умов. що може поставити під значний сумнів здатність суб'єкта господарювання продовжувати свою діяльність на безперервній основі відповідно до МСА 570/
Повідомлення інформації	• Від аудитора не вимагалось та аудитор самостійно не приймав рішення повідомляти інформацію з ключових питань аудиту відповідно до МСА 701 в контексті аудиту балансу.	• Від аудитора не вимагалось та аудитор самостійно не приймав рішення повідомляти інформацію з ключових питань аудиту відповідно до МСА 701 в контексті аудиту звіту про грошові надходження та витрати.	• Від аудитора не вимагалось та аудитор самостійно не приймав рішення повідомляти інформацію з ключових питань аудиту відповідно до МСА 701 в контексті аудиту відомості дебіторської заборгованості.
Необхідність дослідження іншої інформації	• Аудитор визначив, що інша інформація відсутня (тобто вимоги МСА 720 не застосовуються).	• Аудитор визначив, що інша інформація відсутня (тобто вимоги МСА 720 не застосовуються).	• Аудитор визначив. що інша інформація відсутня (тобто вимоги МСА 720 не застосовуються).
Розподіл відповідальності щодо нагляду за фінансовими звітами та щодо їх складання	• Особи, відповідальні за нагляд щодо фінансового звіту, не є особами, які відповідають за складання фінансового звіту.	• Управлінський персонал несе відповідальність за складання фінансового звіту та нагляд над процесом фінансового звітування щоб скласти цей фінансовий звіт.	• Особи, відповідальні за нагляд щодо фінансового звіту, не є особами, які відповідають за складання фінансового звіту.
Наявність інших обов'язків щодо звітування	• Аудитор не має інших обов'язків щодо звітування відповідно до вимог місцевого законодавства	• Аудитор не має інших обов'язків щодо звітування відповідно до вимог місцевого законодавства.	• Аудитор не має інших обов'язків щодо звітування відповідно до вимог місцевого законодавства.
Можливість розповсюдження звіту	-	• Розповсюдження або використання звіту аудитора не обмежено.	• Розповсюдження звіту аудитора обмежено.

Джерело: узагальнено та систематизовано автором на основі МСА 805 []

Отже, організаційні етапи та методика виконання таких завдань мають включати всі специфічні етапи, які вимагаються в процесі проведення аудиту всієї фінансової звітності, зокрема, розгляд шахрайства, законодавчих та нормативних актів, отримання письмових запевнень, виконання досліджень пов'язаних осіб, облікових оцінок, подальших подій, іншої інформації, питань, пов'язаних з безперервністю діяльності тощо. Значна увага в МСА 805 приділена питанням складання звіту щодо повного комплекту фінансової звітності суб'єкта господарювання та щодо окремого фінансового звіту або окремого елемента фінансового звіту у випадку, якщо такі завдання виконуються одночасно. Незважаючи на те, що виконання таких інтегрованих завдань не є традиційним для українського ринку аудиторських послуг, дослідження їх особливостей є важливим напрямком подальших досліджень.

Список літератури

1. Андрощук І.І. Завдання з надання впевненості, крім аудиту та огляду : дис. … кандидата екон. наук : 08.00.09 [Текст] / Ірина Іванівна Андрощук. – Київ, 2016. – 326 с.
2. Аудит : підручник [Текст] / [О.А. Петрик, В.О. Зотов, Б.В. Кудрицький та ін.] ; за заг. ред. проф. О.А. Петрик. – К. : КНЕУ, 2015. – 498 с.
3. Аудит оподаткування підприємств : навч. посіб. [Текст] / [Петрик О. А., Давидов Г.М., Редько О.Ю. та ін.]. ; за заг. ред. О. А. Петрик; передм. Т. І. Ефименко. – К. : ДННУ «Акад. фін. управління», 2012. – 352 с.
4. Аудит фінансових результатів: теоретико-методологічний аспект : монографія [Текст] / І.К. Дрозд, В.М. Іванков, Г.Б. Назарова, Н.С. Шалімова ; за заг. редакцією І.К. Дрозд. – К.: ТОВ «Видавництво «Сова», 2013. – 208 с.
5. Аудит: підручник [Текст] / Г.М. Давидов, І.Г. Давидов, Ю.Г. Давидов та ін.; за ред. Г.М. Давидова, М.В. Кужельного. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Знання, 2009. – 495 с.
6. Дорош Н.І. Аудит : теорія і практика. [Текст] / Ніна Іванівна Дорош. – К.: Знання, 2006. – 495 с.
7. Кулаковська Л.П. Організація і методика аудиту: Навч. посіб. [Текст] / Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча. – К.: Каравела, 2004. – 568 с.
8. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, частина 1, видання 2016-2017 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.apu.net.ua/attachments/article/1151/2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C1.pdf
9. Проскуріна Н.М. Процедурне забезпечення аудиту: теорія і практика [Текст] : монографія / Н.М. Проскуріна. – К.: Інформ.-аналіт. аагентство, 2011. – 739 с.
10. Shalimova N.S. Approaches to the interpretation of the term "historical financial information" as the criterion of the classification of audit, review and other assurance engagements [Електронний ресурс] / N.S. Shalimova, I.I. Androshchuk // Baltic Journal of Economic Studies. – 2018. – Vol. 4, Iss. 3. – P. 333-342. – Режим доступу: http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/464/pdf

Reference

1. Androshchuk, Iryna (2016). Zavdannya z nadannya vpevnenosti, krim audytu ta ohlyadu [Assurance Engagements Except for Audit and Review in the System of Audit Services]. *Candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].
2. Petryk, O.A., Zotov, V.O., Kudrytskiy, B.V. & et al (2015). *Audyt [Audit]*. O.A. Petryk (Ed.). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
3. Petryk, O.A., Davydov, H.M., Redko, O.Yu., Shevchuk, V.O., Zotov, V.O., Sviderskyi, D.E. & et al (2012). *Audyt opodatkuvannya pidpryyemstv : navchalnyy posibnyk [Audit of taxation of enterprises: textbook]*. O.A. Petryk (Ed.). Kyiv: «Akademia finansovoho upravlinnya» [in Ukrainian].
4. Drozd, I.K., Ivankov, V.M., Nazarova, H.B., & Shalimova, N.S. (2013). *Audyt finansovykh rezultativ: teoretyko-metodolohichnyy aspekt : monohrafiya [Audit of financial results: theoretical and methodological aspect: monograph]*. I.K. Drozd (Ed.). Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Sova» [in Ukrainian].
5. Davydov, H.M., Davydov, I.H., Davydov, Yu.H., Nazarova, H.B., Pugachenko, O.B., Fomina, T.V. & et al (2009). *Audyt: pidruchnyk [Audit: textbook]*. H.M. Davydov & M.V. Kuzelnyi (Ed.). Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
6. Dorosh, N.I. (2006). *Audyt : teoriya i praktyka [Audit: theory and practice]*. Kyiv: Znannya [in

Ukrainian].
7. Kulakovska, L.P. & Picha, Yu.V. (2004). *Orhanizatsiya i metodyka audytu [Organization and methodology of audit]*. Kyiv : Karavela [in Ukrainian].
8. *Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements, Volume I, 2016-2017 Edition. www.apu.net.ua.* Retrieved from: https://www.apu.net.ua/attachments/article/1151/2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C1.pdf
9. Proskurina, N.M. (2011). *Protsedurne zabezpechennya audytu: teoriya i praktyka: monohrafiya [Procedural provision of audit: theory and practice]*. Kyiv : Informatsiyno-analitychne ahentstvo [in Ukrainian].
10. Shalimova, N.S. & Androshchuk, I.I. (2018). Approaches to the interpretation of the term "historical financial information" as the criterion of the classification of audit, review and other assurance engagements. *Baltic Journal of Economic Studies, Vol. 4, Iss. 3, 333-342.* Retrieved from: http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/464/pdf

Olha Roieva
Donetsk National University of economics and trade named after Mykhailo Tugan –Baranovsky, Kryvyi Rih, Ukraine

Conducting the Engagements of Audit of Specific Elements and Items of a Financial Statement as a Separate Objects: Requirements and Recommendations of International Standards on Auditing

Selecting one object should simplify the auditor's work, since there is an opportunity to concentrate only on a narrow circle of operations, processes, etc. But on the other hand, the orientation of the International Standards on Auditing on regulating issues related to the audit engagements of the audit of entity's complete set of financial statements, causes problems in their practical application in the process of conducting audits of certain articles, accounts, elements, items of financial statements. The purpose of this study is to systematize the requirements and recommendations of the International Standards of Auditing (ISA), in particular ISA 805 "Special Considerations - Audits of Single Financial Statements and Specific Elements, Accounts or Items of a Financial Statement", in the context of conducting of audits of single financial statements, items, accounts or articles of the financial statements in order to elaborate the directions of the development of organizational and methodological support for such engagements.

It is substantiated that in spite of the existence of various audit classifications, the classification of audit services needs to be clarified in order to clearly distinguish the engagements of audit of single financial statement, accounts, articles and elements of financial statements. Their additional detailing into individual and integrated engagements, individual and complex engagements are offered. It is substantiated that the organizational stages and methods of conducting such engagements should regulate relations with management personnel and include all the specific stages required in the process of audit of financial statements, in particular, the consideration of fraud, legislative and regulatory acts, the conducting of studies of related parties, accounting estimates, including fair value accounting estimates, subsequent events, other information, going concern, etc.

A significant attention in ISA 805 "Special Considerations - Audits of Single Financial Statements and Specific Elements, Accounts or Items of a Financial Statement" is devoted to the issue of an auditor's report on the entity's complete set of financial statements and on a single financial statement or on a specific element of those financial statements in case if such engagements are performed simultaneously. Despite the fact that the implementation of such integrated engagements is not traditional for the Ukrainian market of audit services, the study of their features is an important direction for further research.

audit services, International Standards on Auditing, audit engagement, single financial statements, element of a financial statement, item of a financial statement, account of a financial statement

Одержано (Received) 01.11.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 05.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

СТАТИСТИКА. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 336.71 **JEL Classification: G21, M15**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).233-243

В.Ф. Гамалій, проф., д-р фіз.-мат. наук
Т.В. Мугденко
Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ, Україна

Управління проектами банку в період трансформації

У статті досліджується управління проектами банку в період трансформації. Проаналізовано сутність трансформації. Визначено ключові фактори, які гальмують сталий розвиток банківської системи. Проаналізовано вплив глобалізаційних процесів. Досліджено гнучку методологію управління проектами Scrum. Проаналізовано особливості застосування Scrum. Створено модель застосування Scrum в проектній діяльності банків.
управління проектами, банк, банківська система, період трансформації, Scrum

В.Ф. Гамалий, проф., д-р физ.-мат. наук
Т.В. Мугденко
Киевский национальный торгово-экономический университет, м. Киев, Украина

Управление проектами банка в период трансформации

В статье исследуется управления проектами банка в период трансформации. Проанализирована сущность трансформации. Определены ключевые факторы, которые тормозят устойчивое развитие банковской системы. Проанализировано влияние глобализационных процессов. Исследована гибкая методология управления проектами Scrum. Проанализированы особенности применения Scrum. Создана модель применения Scrum в проектной деятельности банков.
управление проектами, банк, банковская система, период трансформации, Scrum

Постановка проблеми. Нині становище на фінансовому ринку не є стабільним. Банківська система постійно змінюється під впливом внутрішніх чинників та глобалізаційних процесів. Потреби ринку постійно змінюються, за таких умов класичне довгострокове планування втрачає свою актуальність, оскільки подібні зміни важко спрогнозувати.

Управління проектами безпосередньо пов'язано зі стратегією розвитку банку, тому при його здійсненні варто орієнтуватись на ринкові потреби. Необхідно розробити ефективний механізм реакції на зміни протягом всього життєвого циклу проекту, призначення якого – мінімізувати негативний вплив зовнішнього середовища проекту та швидко адаптуватись до умов ринку банківських послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика трансформаційних змін банківської системи України широко досліджувалась в працях вітчизняних науковців. Зокрема, Степанова В.О. дослідила особливості розвитку банківської системи у період фінансово-економічної кризи та проаналізувала сучасний стан банківської системи України [9, с. 177-181]. Коваленко В.В. акцентує увагу на проблемах функціонування банківської системи, також в її праці було обґрунтовано основні трансформаційні напрями забезпечення сталого розвитку банківської системи України [4]. Огерчук М.О. досліджує теоретичні аспекти трансформації, а саме: поняття, передумови, необхідність проведення трансформаційних процесів [6, с.371]. Довгань Ж.М. приділяє увагу особливостям трансформації банківської системи України [7]. Щодо гнучких методів управління проектами та методології Scrum, то дана тематика відображена в таких дослідженнях: у Ганзи І.В. було описано сутність

© В.Ф. Гамалій, Т.В. Мугденко, 2018

гнучкого управління проектами та проведено порівняльну характеристику її принципів та традиційного управління проектами [3, с. 67-70]; Кулініч Т.В., Болібрух Л.І. досліджували специфіку використання Scrum для розв'язання різноманітних завдань в управлінні проектами на підприємствах [5]; у роботі Півень В.В. здійснено порівняння технологій Scrum та діаграм Ганта [8]; Ярмолюк Д.І., Бурачек І.В. звернули увагу на проблематику інтеграції методології Scrum у загальну систему менеджменту [11].

Але не заважаючи на значну кількість праць, присвячених даній проблематиці, все ж таки в них не висвітлюються проблеми реалізації процесу управління проектами в банку. Враховуючи те, що більшість банків нині під впливом зовнішніх факторів вирішили трансформувати свою діяльність задля стабілізації свого стану, дослідження, присвячені даній проблематиці, набувають особливої актуальності.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей трансформаційних процесів банківської системи та аналіз гнучкої методології управління з метою вдосконалення існуючого підходу до управління проектами банку.

Виклад основного матеріалу. Нині спостерігається чітка тенденція до збільшення економічної та політичної нестабільності на національному, регіональному та глобальному рівнях. Банківські системи, які акумулюють політичні, макроекономічні та інституціональні ризики, в умовах зростаючої нестабільності опиняються в найбільш несприятливому становищі. Виникнення нестабільності безпосередньо у банківському секторі економіки призводить до негативних наслідків розвитку економіки в цілому. Швидка зміна умов функціонування, вплив зовнішнього середовища, необхідність внутрішніх перетворень зумовлюють постійне удосконалення банківської системи. Рівень розвитку економіки значною мірою залежить від стану банківської системи. Ефективне функціонування банківської системи – необхідна умова розвитку ринкових відносин в Україні [4]. На даний момент вітчизняні банки знаходяться у стані трансформації.

Сутність трансформації полягає у зміні компонентів, параметрів, пропорцій і зв'язків економічної системи у процесі переходу в новий якісний стан під впливом зовнішнього середовища. Трансформаційний процес має динамічну природу, яка виступає як процес і результат, що призводить до аналізу процесу зміни системи з оцінкою її якісного стану. Основною метою трансформації є подолання негативних наслідків економічної, екологічної та соціальної кризи в суспільстві задля забезпечення економічної безпеки, ефективність управління якою залежить від урахування комплексу факторів економічної, соціальної та екологічної спрямованості.

Під трансформацією банківської системи варто розуміти якісні та кількісні перетворення в системі, зміну міжструктурних і міжсистемних зв'язків, а також основних банківської системи, на будь-якому рівні, спрямованих на підвищення надійності і стійкості, ліквідності та платоспроможності банківської системи України, забезпечення достатньої капіталізації банківської системи та стабільної роботи платіжної системи, захист інтересів кредиторів і вкладників, запобігання або подолання кризових явищ у ній із урахуванням глобальних тенденцій на світовому фінансовому ринку та національних особливостей економіки, підвищення ефективності діяльності, зростання довіри до цих банківської системи внаслідок концентрації або розділення капіталу, розширення або спеціалізації, переорієнтації діяльності банків, створення банківських об'єднань, реорганізації діючих банків, зміни юридичного статусу банківських установ або ліквідації [6].

Трансформаційні процеси найчіткіше проявляються в сучасних тенденціях, спрямованих на стимулювання процесів концентрації і централізації капіталу у банківській сфері. На думку Довгань Ж.М. саме консолідація істотно впливає на розвиток банківської системи завдяки збільшенню концентрації капіталу і створенню

стійкого та високо капіталізованого банківського сектору. Вітчизняний банківський сектор не є концентрованим, характеризується низьким рівнем конкуренції і банківський сектор України має значний потенціал трансформації банківської системи саме в напрямі її концентрації [7].

Ключовими факторами впливу, які гальмують сталий розвиток банківської системи, є [4]:

- наявність проблемних активів на балансі банків;
- відсутність фундаменту для сталого розвитку, а саме: замала база заощаджень, обмежені джерела капіталу, зниження довіри до банківської системи;
- рівень захищеності прав учасників ринку – через відсутність відповідного законодавства та низьку фінансову грамотність населення права учасників недостатньо захищені;
- невідповідність корпоративного управління банків світовим практикам;
- розвиток фінансової інфраструктури не відповідає потребам банківського сектору.

Щоб банківська система України здатна була виконувати її базові функції, треба позбутися розчленування банківської системи і зробити її цілісною щодо свого призначення, щоб кожен окремий банк і всі разом працювали в одному напрямі – забезпечення фінансовими ресурсами української економіки, отримуючи при тому свої прибутки. Це вимагає від банківської системи сформувати достатньо капіталізовану банківську систему, обсяг якої здатний протистояти можливим ризикам, що, у свою чергу, підвищуючи рівень довіри до банківських установ, дає їм змогу акумулювати достатні обсяги довгострокових грошових ресурсів, які можуть бути інвестовані на потреби реального сектору, зумовлюючи принципові можливості забезпечення довготривалого і стійкого економічного зростання з усіма його бажаними наслідками щодо забезпечення високої зайнятості та належних соціальних стандартів [6].

Трансформація також взаємопов’язана і з глобалізаційними процесами. Іноземні банки відіграють роль провідників фінансової глобалізації і, з однієї сторони, сприяють підвищенню міжбанківської конкуренції на міжнародному рівні, використанню нових фінансових інструментів, розширенню переліку банківських послуг, інтенсифікації притоку зарубіжного капіталу в різні сфери економіки України. Водночас лібералізація доступу іноземного капіталу та зростання його частки в банківській системі України викликає підвищення її нестабільності, а також загострення нових системних ризиків внаслідок високої її вразливості до впливу дестабілізуючих зовнішніх факторів [7].

Глобалізаційні процеси спричиняють наступні зміни в банківському секторі [9]:

- зростання попиту на банківські послуги внаслідок розвитку транснаціональних корпорацій та мережі їх філій за межами країни базування, урізноманітнення послуг;
- модифікація стратегій банків, що обумовлена, перш за все, орієнтацією не тільки на національну економіку, а й на зміни в економічній ситуації у світі загалом;
- уніфікація всього фінансового сектора економіки різних країн як при роботі на внутрішньому, так і зовнішньому ринках;
- відсутність можливостей для національної економіки залишатися повністю закритою від іноземного капіталу, оскільки щоразу більша кількість банків створюють філії за кордоном, що веде до посилення конкуренції між ними.

Посилення міжнародного руху банківського капіталу потребує зваженої державної регуляторної політики, спрямованої на запобігання впливу світових фінансових криз та мінімізації ризиків залежного розвитку банківської системи [7].

Банківський сектор України на сьогодні належним чином не виконує функцію фінансового забезпечення стабільного економічного розвитку. Тому потрібно провести низку заходів, пов'язаних із трансформацією банківської системи, які б ґрунтувались на таких засадах, як світові умови глобального розвитку, національні пріоритети, реальний стан економіки і суспільства.

На сьогодні стратегічними напрямами відновлення конкурентоспроможної та ефективно функціонуючої банківської системи повинні стати [6]:

- формування внутрішнього довгострокового ресурсу;
- оптимізація діяльності банків з іноземним капіталом, що направлена на виконання основної функції банківської системи – кредитування української економіки;
- посилення нагляду за діяльністю банків на індивідуальній основі з акцентом на відносні, а не кількісні показники;
- зупинення інфляційних процесів і мінімізація процентних ставок;
- формування інфраструктури ринку проблемних активів;
- розробка і реалізація довготермінових заходів із поетапним контролем досягнення країною поставлених цих стратегічних цілей.

Підґрунтям трансформаційних процесів є нездатність адекватно реагувати на зміни середовища і задовольнити зростаючі потреби суспільства, вичерпання потенціалу розвитку, зовнішні виклики [7]. За таких умов банкам необхідно розробляти ефективний механізм реагування на зміни при плануванні проектів. Враховуючи те, що більшість проектів банку є довгостроковими (можуть тривати від кількох місяців до декількох років), врахувати всі потенційні зміни в банківській системі досить складно. Більше того, якщо не проводити моніторинг поточного ринкового стану протягом всього життєвого циклу проекту, може статись так, що результат проекту втратить свою актуальність для банку, оскільки ринкові умови змінились.

Управління проектами в такому динамічному середовищі потребує ефективного механізму реакції на зміни та потенційні ризики. В умовах економічної нестабільності більш доцільним є використання гнучких методик управління проектами, оскільки класичні моделі управління не пристосовані до стрімких змін і призначені для використання в більш стабільних умовах. Класичні підходи до управління проектами є вже певною мірою застарілими і не відповідають сучасному рівню розвитку економіки. Для них характерними є такі проблеми, як нерозуміння важливості поліпшення комунікацій між виконавцями та керівництвом; бюрократизація; слабкий контроль над взаєминами з партнерами; неготовність до мінливих умов ринку; неготовність до впровадження інновацій в управлінні як з боку керуючої, так і з боку керованої сторони; роз'єднаність зовнішніх і внутрішніх ланок управління [1]. В той час як гнучке управління проектами дозволяє менеджеру на всіх рівнях запланованої роботи ефективно керувати командою та швидко реагувати на зміни як ринкових умов, так і бізнес-середовища [3].

Найпопулярнішою серед гнучких методологій є методологія Scrum. Scrum – це підхід, який дозволяє вирішувати складні адаптивні проблеми і водночас продуктивно та творчо розробляти продукти найвищої якості [10]. Scrum методологія була розроблена Кеном Швабер і Джеффом Сазерлендом в 1993 році. Головна ідея методології Scrum: коли б не був запущений проект, вам ніщо не заважає регулярно перевіряти хід робіт і послідовно з'ясовувати: чи справляєтеся ви з завданням; чи в потрібному напрямку рухаєтеся проект; чи створюєте саме те, що насправді хоче отримати замовник [2].

Методологія Scrum передбачає поділ проекту на спринти. Спринт (Sprint) - період часу, що необхідний для виконання визначеної кількості поставлених завдань.

Спринт-планування – це різновид управлінської діяльності, спрямований на розроблення параметрів, заходів, бюджетів, адміністративних важелів з метою виконання завдань, передбачених у спринті. Визначення довжини спринту відбувається за допомогою методу експертних оцінок, виходячи з загальної тривалості завдань проекту та їх кількості, очікуваного складу команди виконавців [10]. У практиці реалізації Scrum рекомендованою є довжина спринту у 2-4 тижні, але жорстких обмежень не існує. Наприкінці кожного спринту оцінюються досягнення всієї команди і визначається на скільки може бути прискореним темп роботи [8].

Завдяки постійному аналізу виконаної роботи і можливостям здійснювати коригування напряму проекту між спринтами методологія дозволяє більш якісно реалізувати проект. У методології Scrum команда є сомоорганізованою і самокерованою. Команда в Scrum кроссфункціональна [2].

Scrum передбачає формування команди, що складається з власника продукту (Product Owner), команди виконавців (Scrum Team) і Scrum-майстера (Scrum Master). Власник продукту є керівником проекту, він висуває вимоги до результатів діяльності команди, відповідає за вирішення ними поставлених завдань. Команда виконавців є групою людей, які є безпосередніми виконавцями завдань із використанням Scrum та використовують у своїй діяльності усі принципи Scrum–роботи [10]. Команда повинна включати в себе лише добре підібраних, компетентних фахівців, які прагнуть до саморозвитку, не бояться змін та можуть об’єктивно оцінити свої здібності та можливості, які працюватимуть заради результату, а не заради самого процесу його досягнення. Тобто у команді лише ті учасники, які передусім мають внутрішню мотивацію [5].

Scrum-майстер – це керівник команди (проектний менеджер), який слідкує за виконанням поставлених перед нею завдань [10]. Scrum-майстер забезпечує успішну роботу команди та відповідає за створення сприятливих умов в колективі, Він має постійно мотивувати працівників та спонукати їх до кращих результатів. При цьому дана мотивація повинна бути не матеріальною, а внутрішньою, оскільки саме такий вид мотивації є найефективнішим. Scrum-майстер повинен мотивувати працівників так, щоб вони прагнули до саморозвитку і до якнайшвидшого та якісного досягнення поставленого завдання. Scrum-майстер – це не менеджер, який управляє працівниками, а людина, яка знищує всі перешкоди, що виникають на шляху до виконання поставлених завдань [5].

Основним документом, що використовується в проекті, є Product Backlog. Він являє собою предметне поле діяльності та визначає список завдань проекту. Product Backlog – документ, який містить перелік всіх основних вимог до даного проекту [1]. Scrum-команда доповнює цей журнал оцінками вартості реалізації вимог. Список повинен містити функціональні і технічні вимоги, необхідні для реалізації продукту. В рамках кожного спринту інформація щодо його виконання фіксується в журналі спринту - Sprint Backlog [11].

Застосування підходу Scrum в управлінні колективом передбачає щоденні наради, зазвичай це зустрічі учасників команди, які тривають максимум 15 хв. і які охоплюють обговорення усіх важливих питань, що стосуються реалізації проекту. Scrum-майстер проводить наради (Scrum meetings) задля того, щоб слідкувати за дотриманням принципів, в разі потреби розв’язати протиріччя та скерувати команду у потрібному напрямку. Scrum-майстер задає три основні питання:

1. «Що Ви робили вчора задля виконання завдання?»
2. «Що робите сьогодні задля виконання завдання?»
3. «Що зробите завтра задля виконання завдання?»

Ці наради дають можливість команді знати реальний стан роботи, оцінити її та постійно спілкуватися. Учасники краще розуміють, скільки їм доведеться ще зробити для здійснення завдань та наскільки вони близькі до представлення готового проекту.

По завершенню кожного спринту проводиться ретроспективна нарада. На ній відбувається демонстрація результатів спринту. Метою таких демонстрацій є ретроспективний аналіз, який проводиться самою командою. Важливим є обговорення командою результатів спринту, оскільки воно дає змогу об'єктивно оцінити свою роботу, зрозуміти, що потрібно вдосконалити, а що залишити як є. Особливим моментом таких нарад є те, що відвідати їх може практично будь-хто: власник продукту, працівники нижчих ланок, зацікавлені особи тощо. Після ретроспективної наради останнього спринту результати проекту передаються власнику продукту [5].

Використання Scrum пов'язане із дотриманням Scrum-принципів. До них належать прозорість (transparency), перевірка (inspection) та адаптація (adaptation). Прозорість забезпечується формуванням команди, до якої залучається власник продукту. Також для отримання прозорості важливим є єдине розуміння завдань усіма учасниками команди, єдність термінології, критеріїв успішності тощо. Перевірка реалізується через орієнтацію команди на спринт та його планування. У процесі виконання і після завершення кожного із спринтів, передбачається оцінювання виконання завдань спринту. Принцип адаптації говорить про те, що при потребі відбувається коригування спринту, зокрема робочих процесів, матеріалів тощо. Процес коригування спрямований на зниження ризиків не результативного завершення проектів [10].

Використання Scrum в управлінні проектами банку дозволить мінімізувати негативний ефект трансформаційних процесів. Розподіл на спринти дозволяє зменшити несприятливий вплив невизначеності. Оскільки поділ здійснюється на періоди тривалістю 2-4 тижні відслідковувати тенденції, що притаманні сфері впровадження проекту, значно легше, ніж прогнозувати їх в довгостроковій перспективі – при використанні класичних методів проектного управління.

Гнучке управління проектами має великий потенціал при роботі саме в умовах невизначеності, оскільки першочергова установка в роботі виконавців полягає в усвідомленні того, що зміни є невід'ємною частиною роботи над проектом і те, що планувати доцільно лише на короткий період часу, визначальну роль в ефективності такого підходу має команда виконавців, які здатні взяти на себе відповідальність за кінцевий результат [1].

Проте не варто обмежуватись лише інструментарієм Scrum, гнучкі підходи допускають комбінування методів. Тобто можна поєднати вже існуючу методику управління проектами банку з елементами методології Scrum. Результатом поєднання буде модель управління проектами, яка дозволить детально спланувати проект за звичними для виконавців проекту напрямами, реалізувати робочий процес ефективніше та оптимізувати процес реагування на зміни за рахунок застосування інструментарію методології Scrum.

Декомпозиція моделі управління проектами розроблена з допомогою методології функціонального моделювання IDF0, демонструє, як саме можна поєднати існуючі підходи до управління проектами в банку та Scrum (рис. 1). Розподіл проекту на спринти в даній моделі є умовним і їх кількість може бути збільшена в залежності від умов проекту. Спринт 1 пов'язаний з ініціацією проекту, його головними завданнями є визначення основних вимог до проекту та створення реєстру зацікавлених сторін. Наступні спринти пов'язані з плануванням та реалізацією проекту. В процесі виконання спринтів всі характеристики проекту та зміни до них фіксуються в Product

Backlog, прогрес реалізації кожного окремого спринту варто фіксувати в Sprint Backlog. Деталізований опис стрілок діаграми декомпозиції наведений в табл. 1.

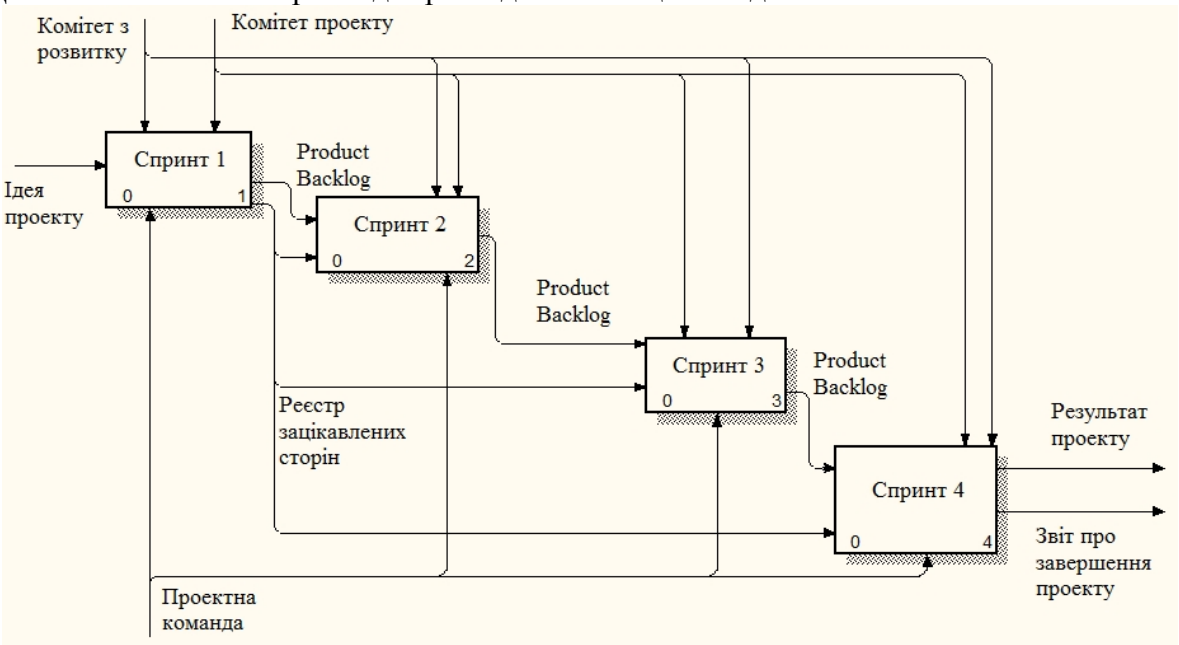

Рисунок 1 – Діаграма декомпозиції управління проектами банку з застосуванням Scrum
Джерело: розроблено авторами

Таблиця 1 – Стрілки до діаграми декомпозиції

Arrow Name	Arrow Definition	Arrow Type
1	2	3
Ідея проекту	Документ, що містить опис та обґрунтування впровадження ідеї проекту.	Input
Комітет з розвитку	Орган управління проектами, який контролює ключові етапи реалізації проекту, та слідкує за тим щоб результат проекту, як запланований так і фактичний відповідав стратегії розвитку банку.	Control
Комітет проекту	Орган управління проектами, що контролює хід виконання проекту. Створюється лише для виконання певного проекту. До складу комітету входить Власник продукту.	Control
Проектна команда	Команда виконавців, що створюється відповідно до засад Scrum. Координує роботу команди проектний менеджер, який виконує роль Scrum-майстра.	Mechanism
Реєстр зацікавлених сторін	Документ, що містить перелік осіб, на інтереси яких впливає проект або його результати	Input Output

Arrow Name	Arrow Definition	Arrow Type
1	2	3
Product Backlog	Журнал продукту в який вноситься інформація щодо продукту проекту, у процесі виконання спринтів інформація оновлюється та модифікується	Input
		Output
Результат проекту	Унікальний банківський продукт/послуга або процес, що відповідає визначеним у проекті критеріям.	Output
Звіт про завершення проекту	Документ, який підсумовує результати проекту.	Output

Джерело: узагальнено авторами

Подібний підхід до управління проектами банку дозволить зменшити рівень бюрократизації проекту, оскільки більшість інформації фіксується в одному документі. Також перехід до організації командної роботи за методами Scrum дозволить ефективніше організувати комунікацію між учасниками та дещо скоротить час виконання проекту. В рамках Scrum методології не потрібно проводити детальне планування ризиків на початку проекту, оскільки їх моніторинг проводиться протягом всього життєвого циклу проекту.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження управління проектами банку в період трансформації дозволяє зробити наступні висновки:

1. Банківська система України на даний момент знаходиться в стані трансформації, відповідно банки розпочинають трансформувати власну діяльність задля пристосування до нових умов.
2. Трансформаційні процеси та глобалізація є взаємопов'язаними, проте її вплив може мати двоякий характер, з одного боку глобалізація стала каталізатором швидкого поширення кризових явищ, з іншого боку за її рахунок зростає ринкова конкуренції, змінюються підходи до надання послуг, тощо.
3. Для управління проектами банку в період трансформації краще застосувати гібридну модель – поєднання Scrum методології з підходами до управління проектами, що використовуються в банку.

Подальші дослідження доцільно здійснювати у напрямку деталізації управління проектами із застосуванням Scrum, а також можливо поглибити дослідження у напрямку аналізу інших особливостей банківської діяльності, що можуть мати вплив на проекти.

Список літератури

1. Бортнік А.М. Сучасна концепція використання Scrum як інноваційного методу управління проектами / А.М. Бортнік, О.В. Рудницький // Інноваційне підприємництво: стан та перспективи розвитку [Електронний ресурс] : зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф., 29–30 берез. 2017 р. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» [та ін.] ; оргком.: Г. О. Швиданенко (голова) [та ін.]. – Електрон. текст. дані. – Київ : КНЕУ, 2017. – С. 110–112. Режим доступу: http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/21431/1/110-112.pdf

2. Буткевич В. В. Еволюція методології управління ІТ-проектами в сучасних економічних умовах [Текст] / В. В. Буткевич, Т. Д. Польська // Причорноморські економічні студії. - 2016. - Вип. 11. - С. 239-244.
3. Ганза І.В. Екстремальне та гнучке управління проектами в умовах невизначеності / І.В. Ганза // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. – 2015 - №10 – ч.2. С. – 67-70.
4. Коваленко В. В. Трансформаційні напрями розвитку банківської системи України [Текст] / В. В. Коваленко // Економічний форум. - 2015. - № 2. - С. 286-295.
5. Кулініч Т. В. Застосування підходу Scrum на великих промислових підприємствах [Текст] / Т. В. Кулініч, Л. І. Болібрух // Молодий вчений. - 2017. - № 10. - С. 930-933.
6. Огерчук М. О. Теоретичні основи трансформації банківської системи [Текст] / М. О. Огерчук // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. - 2013. - Вип. 1. - С. 368-375.
7. Особливості трансформації банківської системи України [Текст] / Ж.М. Довгань // Банківський та реальний сектор економіки : фінансово-економічні аспекти взаємодії та перспективи розвитку : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів та студентів [м. Тернопіль, 25 берез. 2015 р.] / редкол. : О. В. Дзюблюк, Б. Л. Луців, Ж. М. Довгань [та ін.] ; відп. за вип. В. Я. Рудан. – Тернопіль : Вектор, 2015. — С. 135-137.
8. Півень В.В. Застосування технологій «SCRUM» та «Діаграма Ганта» для підвищення ефективності управління проектами [Текст] / В.В. Півень // Містобудування та територіальне планування. Вип. 66. – К., КНУБА, 2018. С. 529-534.
9. Степанова, В.О Сучасний стан та перспективи подальшого розвитку банківської системи України [Текст] / В.О. Степанова // Вісник Бердянського університету менеджменту. – 2011. – № 4(16): Гроші, фінанси та кредит. – С. 177-181
10. Шпак Ю. Н. Планування систем управління інформаційною діяльністю підприємств із використанням Скрам-підходу [Текст] / Ю. Н. Шпак // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2018. – № 2 (36). – С. 57-64.
11. Ярмолюк Д.І. Інтеграція методології Scrum у загальну систему менеджменту як інструмент підвищення ефективності управління / Д.І. Ярмолюк, І.В. Бурачек // Економіка та суспільство – 2017. -№ 10. – С. 439-443.

References

1. Bortnik A.M., & Rudnyts'kyj, O.V. (2017). Suchasna kontseptsiia vykorystannia Scrum iak innovatsijnoho metodu upravlinnia proektamy [The modern concept of using Scrum as an innovative project management method. Innovative entrepreneurship: the state and prospects of development], 17: *II Vseukr. nauk.-prakt. konf. (29–30 berez. 2017 hoda) – 2nd All-Ukrainian Scientific and Practical Conference.* (pp. 110–112). Kyiv: KNEU. Retrieved from http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/21431/1/110-112.pdf [in Ukrainian].
2. Butkevych, V.V., & Pol′s′ka, T.D. (2016). Evolyutsiya metodolohiyi upravlinnya IT-proektamy v suchasnykh ekonomichnykh umovakh [Evolution of methodology of management of it projects in the modern economic conditions]. *Prychornomors'ki ekonomichni studiyi – Black Sea Economic Studies*, *11*, 239-244 [in Ukrainian].
3. Hanza, I.V. (2015). Akstremal′ne ta hnuchke upravlinnya proektamy v umovakh nevyznachenosti [Extreme and flexible project management under uncertainty]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya Ekonomichni nauky – Scientific Journal of Kherson State University. Series "Economic Sciences", 10, 2,* 67-70 [in Ukrainian].
4. Kovalenko, V.V. (2015). Transformatsiyni napryamy rozvytku bankivs′koyi systemy Ukrayiny [Transformation directions of development of banking system of ukraine]. *Ekonomichnyy forum – Economic forum*, *2*, 286-295 [in Ukrainian].
5. Kulinich, T.V., & Bolibrukh, L. I. (2017). Zastosuvannya pidkhodu Scrum na velykykh promyslovykh pidpryyemstvakh [Application of the scrum approach in large industrial enterprises]. *Molodyy vchenyy – Young scientist*, *10*, 930-933 [in Ukrainian].
6. Oherchuk, M.O. (2013). Teoretychni osnovy transformatsiyi bankivs′koyi systemy [Theoretical basis of the transformation of the banking system]. *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny – Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, *1*, 368-375 [in Ukrainian].
7. Dovhan', Zh.M. (2015). Osoblyvosti transformatsii bankivs'koi systemy Ukrainy [Features of Transformation of the Ukrainian Banking System]. Banking and real economy: financial and economic aspects of interaction and development prospects, 15': *Mizhnar. nauk.-prakt. konf. molodykh vchenykh, aspirantiv ta studentiv (25 berez. 2015 roku) – International scientific and practical conference of young scientists, postgraduates and students.* (pp. 135-137). Ternopil' : Vektor [in Ukrainian].

8. Piven′, V.V. (2018). Zastosuvannya tekhnolohiy «SCRUM» ta «Diahrama Hanta» dlya pidvyshchennya efektyvnosti upravlinnya proektamy [Using scrum and gantt chart technologies for project management efficiency increase] *Mistobuduvannya ta terytorial'ne planuvannya – Urban planning and territorial planning*, *66*, 529-534 [in Ukrainian].
9. Stepanova, V.O (2011). Suchasnyy stan ta perspektyvy podal′shoho rozvytku bankivs′koyi systemy Ukrayiny [Current state and perspectives for further development banking system of Ukraine] *Visnyk Berdyans'koho universytetu menedzhmentu. Hroshi, finansy ta kredyt - Bulletin of the Berdyansk University of Management. Money, finance and credit, 4(16)*, 177-181 [in Ukrainian].
10. Shpak, YU.N. (2018). Planuvannya system upravlinnya informatsiynoyu diyal′nistyu pidpryyemstv iz vykorystannyam Skram-pidkhodu [Planning of information management systems of enterprises by using the scrum]. *Ekonomika: realiyi chasu. Naukovyy zhurnal – Economics: time realities. Scientific e-journal, 2 (36)*, 57-64 [in Ukrainian].
11. Yarmolyuk, D.I. & Burachek, I.V. (2017). Intehratsiya metodolohiyi Scrum u zahal′nu systemu menedzhmentu yak instrument pidvyshchennya efektyvnosti upravlinnya [Integration of the Scrum methodology into a common system management as a tool for enhancements]. *Ekonomika ta suspil'stvo – Economy and Society, 10*, 439-443 [in Ukrainian].

Volodymyr Gamaliy, Professor, Doctor of Physical and Mathematical Sciences
Tetiana Muhdenko
Kyiv National University of Trade And Economics, Kiev, Ukraine

Project Management of the Bank in the Transformation Period

The article deals with the management of banking projects in the transformation period. The purpose of the article is to study the characteristics of the banking system's transformational processes and to analyze the flexible methodology of management in order to improve the existing approach to project management of the bank. The article analyzes the essence of transformation. The nature of the transformational processes was examined and the main goal of transformation was established. The essence of transformation of the banking system is analyzed. In particular, it was established that transformational processes are most clearly manifested in modern trends aimed at stimulating processes of concentration and centralization of capital in the banking sector. The key factors that hinder the sustainable development of the banking system are identified. The article explains how the banking system should change in order to minimize negative impacts and ensure sustainable economic growth.

Interconnection of processes of globalization and transformation is established. The changes which are taking place in the banking sector under the influence of globalization are established. Taking into account the current trends in the development of the banking system of Ukraine, it was determined that a number of activities related to the transformation of the banking system, based on such principles as global conditions of global development, national priorities, the real state of the economy and society, should be carried out. In addition, the strategic directions of restoration of a competitive and efficient banking system are revealed. The essence of project management in the conditions of transformation is analyzed. It is determined that in an unstable environment it is better to apply flexible methods of project management. Classical approaches to project management are already somewhat obsolete and do not correspond to the current level of economic development, while flexible management methods allow to respond quickly to changes in the environment. Therefore, when managing the bank's projects in the transformation period, it is necessary to apply the most flexible methods.

The article analyzes the features of the Scrum application. The process of splitting the project into sprints is analyzed. The peculiarities of the project team formation were identified and the main roles of the project. The functional purpose of the Product Owner, Scrum Master and Scrum Team is defined. The essence of the main project documents is described.

The organization of work on the project on the Scrum methodology was analyzed, in particular, features of conducting of daily meetings were determined. The basic directions and issues that are considered at these meetings and their appointment are established. The process of conducting retrospective meetings was analyzed. The article outlines the basic principles of Scrum: transparency, inspection, adaptation. It is determined how these principles are implemented in practice. The article substantiates the expediency of using Scrum in the management of bank projects. It was found that using Scrum project management will allow the bank to minimize the negative impact of transformation processes. The distribution of sprints helps to reduce the adverse effects of uncertainty. A model that demonstrates how project management in a bank will occur when using Scrum has been created. This model demonstrates how to combine the already existing approach to project management used in the bank and Scrum. The created model of project management will allow detailed planning of the project in line with the usual directions for the project executives, implement the workflow more efficiently and optimize the response process to changes through the use of the Scrum methodology toolkit.

Whereas, the division is carried out for short periods of time, it is much easier to track the trends inherent in the implementation of the project than to predict them in the long run.

Also, the article describes the main elements of the model, namely: input, output, control, mechanism. Application of this model for managing the bank's projects will reduce the level of bureaucratization of the project, more efficiently organize communication between the participants and reduce the time of implementation of the project. Scrum methodology does not require detailed risk planning at the start of the project as it is monitored throughout the life cycle of the project. Further research is advisable to focus on detailing project management with the use of Scrum, as well as possibly deepening research to analyze other peculiarities of banking activities that may have an impact on projects.

project management, bank, banking system, period of transformation, Scrum

Одержано (Received) 12.11.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 05.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 330.43:378.14 **JEL Classification: B41, C01**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).243-249

О.В. Чорний, канд. філос. наук, докторант
Вінницький національний аграрний університет, Вінниця, Україна

Економетрія: міждисциплінарний характер академічної дисципліни

В статті висвітлюються особливості міждисциплінарного характеру економетрії. Наголошується на важливості розуміння спільного використання математичного апарату та економічної теорії. Важливими характеристиками економетрії визначаються формалізація та спрощення. Окремо розглядається питання про можливість побудови економетричної моделі національної економічної системи. Обґрунтовано, що подібна великомасштабна інтеграція повинна включати всі існуючі підсистеми національної економічної системи.

економічна наука, математика, економетрія, міждисциплінарність

О.В. Чёрный, канд.филос. наук, докторант
Винницкий национальный аграрный университет, Винница, Украина

Эконометрия: междисциплинарный характер академической дисциплины

В статье освещаются особенности междисциплинарного характера эконометрии. Отмечается важность понимания совместного использования математического аппарата и экономической теории. Важными характеристиками эконометрия являются формализация и упрощение. Отдельно рассматривается вопрос о возможности построения эконометрической модели национальной экономической системы. Обосновано, что подобная крупномасштабная интеграция должна включать все существующие подсистемы национальной экономической системы.

экономическая наука, математика, эконометрия, междисциплинарность

Постановка проблеми. Сьогодення позначене потужним розвитком інформаційних технологій. Така ситуація позитивно впливає на можливість використання складного економічного інструментарію з метою аналізу економічної реальності. За допомогою економетричних методів можна суттєво покращити як діяльність окремого підприємства, так і економіки в цілому. Разом з тим, специфікою економетрії, як академічної дисципліни, є її міждисциплінарний характер, який проявляється, перш за все, у використанні математичних методів для вирішення проблем економічної науки. Встановлення залежності між різними економічними явищами, нарівні з статистикою, може створити надійну основу для розуміння економічних процесів, котрі відбуваються на макро- чи мікрорівні. Кількісний характер цієї дисципліни напряму пов‘язаний з математикою, а тому має практичне значення для

© О.В. Чорний, 2018

управління економічними системами. Необхідно підкреслити, що саме розвиток нових технологій позитивно вплинув на розвиток економетрії та підвищення рівня зацікавленості цією дисципліною. Саме тому важливим є дослідження окремих міждисциплінарних аспектів, пов‘язані з економетрією, як академічною дисципліною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Економетрична проблематика є добре розвиненою як в Україні, так і за кордоном. Велика кількість українських науковців здійснили значний внесок у розвиток економетричної проблематики. Зокрема, Н. В. Попик займається проведенням складних міждисциплінарних досліджень на стику економетрії та політології [7]. Н. А. Потапова займається вивченням аналітичних аспектів економетричного аналізу [8]. К. О. Костроміна приділяє увагу питанню макроекономічних економетричних досліджень [4]. Н. П. Юрчак вивчає проблеми, що стосуються економетричного моделювання на мікрорівні [9]. Зважаючи на ґрунтовність досліджень українських науковців, окремої уваги потребує висвітлення деяких аспектів, пов’язаних з міждисциплінарним характером економетрії. Потрібно дослідити окремі міждисциплінарні зв’язки між математикою та економічною наукою, котрі проявляються у проведенні економетричних досліджень.

Постановка завдання. Основною метою даної роботи є дослідження міждисциплінарних проблем, пов‘язаних з економетрикою та економетричними дослідженнями. Поставлена мета обумовила необхідність вирішення таких завдань: опис міждисциплінарного характеру економетрії, визначення суттєвих аспектів економетричних досліджень, дослідження можливості створення економетричної моделі національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Специфіка економетричних методів міститься у тому, що на відміну від статистичних методів, котрі переважно описують існуючу ситуацію, економетричний інструментарій здатний до моделювання економічних процесів та явищ. За допомогою використання економетрії можна визначити залежність економічного розвитку від існуючих факторів, встановити значущі та побічні чинники, що впливають на функціонування економічної системи. Це дає змогу визначити сильні та слабкі сторони економічної системи, покращити економічну ефективність, знайти нові стратегії розвитку в складних економічних ситуаціях. Якщо статистика вказує наскільки добре функціонують економічні агенти та системи, чи є вони продуктивними самі по собі, то економетрія дає змогу встановити важливість зв‘язків між елементами системи або з зовнішнім середовищем. Важливо, що економетрія не обмежується аналізом зв‘язків виключно між економічними явищами, проте може аналізувати також явища пов‘язані з іншими науковими галузями.

Взаємодія між різними науками, а також вплив неекономічних чинників на економічні явища становить предмет посиленої уваги. Варто звернути увагу на можливість встановлення кількісної кореляції між економічними та політичними, соціальними, психологічними явищами, тощо. Економетрія володіє потужним математичним апаратом для аналізу впливу економічних чинників на політичне життя чи соціальну стратифікацію. Такі складні міждисциплінарні феномени, як людський капітал та соціальний капітал, можуть бути ефективно досліджені за допомогою використання кореляційних методів економетрії. Адже, якщо до аналізу залучаються такі неекономічні поняття, як «довіра» та «цінності», це означає, що до дослідження залучається категоріально-понятійний апарат з інших сфер знань, що вже має яскраво виражений міждисциплінарний характер. В зв‘язку з цим варто звернути увагу на можливість побудови багатофакторних моделей.

Моделювання, як таке, міцно пов‘язане з можливістю врахування всіх значущих зв‘язків економічної системи, що позначається на адекватності тієї чи іншої

економічної моделі. З цією метою можуть використовуватися методи та кількісний інструментарій економетрії. На сьогодні існують численні моделі різних економічних явищ і цілих підсистем економічної системи. Якщо брати до уваги українські дослідження, то вже побудовані численні економетричні моделі, котрі стосуються інвестиційної привабливості країни, банківського сектору, ринку праці і т.п. Проте на сьогодні існує дуже небагато економетричних досліджень, пов‘язаних з неекономічними чинниками. Дослідження, котрі стосуються таких сфер, як право, політика, державне управління носять швидше характер експертних оцінок ніж є кількісно виміряними. Саме тому, в майбутньому, варто звернути увагу на можливості дослідження факторів, котрі поки що не розглядаються як суттєві або можливість дослідження котрих поки що відсутня.

Зупинимося на аналізі економетрії, як академічної дисципліни, та описі її окремих важливих характеристик. Економетрія вже багато десятиліть викладається як у вітчизняних, так і зарубіжних університетах, зокрема можна виділити підручники, які становлять теоретичну основу цієї дисципліни в США [10] та в Україні [2].

Основою проведення економетричних досліджень є те, що такі дослідження носять формалізований характер, тобто для складних економічних явищ обираються деякі суттєві показники, а потім будується модель, котра у кількісному вигляді відображає залежність всередині моделі. Зокрема, підкреслюється, що «економетрія базується на вивченні взаємодії різних економічних процесів і показників та відображенні цієї взаємодії у формалізованому виді й побудові моделей» [9, с. 177]. Зазначимо, що можливість побудови складних економетричних моделей на основі кількісного аналізу та встановленні залежності є продуктивним шляхом раціонального розуміння та управління економічними системами. Формалізація допомагає створити розуміння, котре може стати основою для впровадження змін, а також здійснення раціональної економічної політики в галузі. Те ж саме стосується і макрорівня: економетрія є ефективною у пошуку ефективних стратегій, пов‘язаних з розвитком та діяльністю підприємства. Слід також акцентувати увагу на тому, що на рівні з формалізацією, однією з основних характеристик економетричного аналізу є спрощення.

Відсіювання домінантних факторів від другорядних є звичним явищем під час проведення економетричних досліджень. Часто, саме вибір найбільш значущих факторів є запорукою побудови вдалої економетричної моделі. Справа в тому, що якщо брати до уваги економічну реальність у всій її повноті, то можна помітити, що вона є надміру складною. Тому для побудови економетричних моделей, котрі досліджують конкретні явища, необхідним є вибір з-поміж великої кількості факторів тих, з якими кореляція може бути найбільшою, таким чином створена модель буде ефективно пояснювати існуючі в реальності зв‘язки. Наведемо цитату: «Будь-яка економетрична модель є спрощенням реальної ситуації, яка завжди являє собою складне переплетення різних факторів, багато з яких в моделі не враховуються» [5, с. 165]. З іншого боку, потрібно постійно слідкувати за тим, щоб обирати найвагоміші фактори, аби уникнути сплутаності та помилковості. Якщо відсіювання другорядних факторів буде не ефективним, то в межах економетричної моделі буде виявлено слабку кореляцію між факторами, що є негативним явищем.

Не етапі проведення самого економетричного дослідження, формалізована та спрощена економетрична модель послуговується використанням математичних методів для встановлення залежності між економічними показниками. І хоча, за своєю сутністю, така взаємодія є міждисциплінарною (використовується інструментарій формальної дисципліни в межах суспільної дисципліни), цьому зазвичай не надається великої уваги, оскільки така взаємодія в межах економічної науки за багато десятиліть

стала чимось загальноприйнятим. В межах економетрії, існуючі методи мають свою специфіку: «Економетричні методи поділяють на три підгрупи залежно від характеру інформації та принципу її оброблення: екстраполяції; регресії і кореляції та факторні моделі» [3, с. 319]. Зазначимо, що найпопулярнішими методами серед українських вчених є методи кореляції, зокрема багатофакторної кореляції. Останні надають змогу встановити пряму залежність стану економічного явища від домінантних факторів. Існують пов‘язані з цим спроби побудови різноманітних макроекономічних моделей, котрі б значно спростили можливості управління національною економікою.

Як вже зазначалось, створення економетричних моделей є продуктивним полем економічних досліджень. І з збільшенням складності економічної системи зростає також кількість економічних чинників, котрі необхідно врахувати. Важливо зрозуміти, що побудова економетричних моделей для макроекономічних систем може включати навіть не десятки, а сотні економічних факторів. У випадку успішного моделювання така надскладна економетрична модель може відображати загальний баланс економічної системи, проте таке моделювання потребує значних ресурсів та залучення великої кількості професіоналів. Тим не менше, не зважаючи на всю складність такого завдання, кількість прихильників подібних досліджень лише зростає: «… як і раніше залишається актуальною задача розробки економетричної моделі національної економіки в цілому» [4, с. 26]. Наявність подібної моделі дозволила б підвищити ефективність управління національною економікою в цілому. Саме таке використання математично інструментарію для кількісного вимірювання складних економічних систем допоможе врахувати численні фактори ризику та зробити макроекономічне зростання стабільнішим.

В у мовах сьогодення глобальна економіка створює правила гри для різних національних акторів, а тому основними рисами національної економіки повинні бути стабільність, ефективність управління та інноваційність. Останньому чиннику надається найбільше значення, як засобу подолання відсталих та архаїчних економічних практик, що традиційно склалися в окремих країнах. Відтак, економетрія має домінантне значення в побудові «… структурної економетричної моделі управління інноваційними факторами в контексті сталого соціально орієнтованого розвитку національної економіки» [1, с. 13]. Зрозуміло, що подібні спроби та зусилля вимагають консолідації значних зусиль з боку різноманітних зацікавлених сторін.

Залучення фахівців до великомасштабних економетричних досліджень є першочерговим завданням у розрізі побудови ефективної економетричної моделі національної економіки. Основними зацікавленими сторонами в таких дослідженнях можуть виступати державні установи, бізнесові приватні структури, вітчизняні науковці та академічна спільнота. Оскільки проведення таких досліджень пов‘язане з пошуком загального балансу економічної системи, створюється можливість встановлення залежності з іншими системами суспільства: політичною, законодавчою, управлінською, соціальною, демографічною, тощо. В свою чергу, на рівні економічної системи важливо встановити взаємозв‘язок з великою кількістю економічних підсистем: численними галузями промисловості, виробничими підприємствами, торговими підприємствами, фінансовими структурами, банківською системою, аграрним сектором, системою оподаткування, міжнародними економічними установами, тощо.

Наведемо приклад окремого дослідження здійсненого українськими науковцями. Ось один з численних прикладів: «Побудовано економетричну модель оцінювання фінансових результатів функціонування банків України, яка дає змогу кількісно визначати вплив кожного з факторів на прибутковість окремого банку та банківської системи загалом» [6, с. 582]. Очевидно, що така модель є необхідною для пояснення

економічної ефективності банківських установ в короткотерміновому та середньотерміновому періодах. Подібні моделі вже створені для численних галузей економіки і цілком довели свою ефективність.

Проте, якщо зважати на можливість побудови макроекономічної моделі, то такі дослідження виявляються фрагментарними, хоч і корисними. Подібні дослідження, якщо не звертати увагу на використання математичного апарату, в значній мірі характеризуються економічною дисциплінарністю та пов‘язані виключно з економічними показниками, котрі мають кількісний характер. Саме тому на теперішньому етапі розвитку української економічної науки важливо визначити чи потрібні міждисциплінарні економетричні дослідження, чи будуть вони ефективними та корисними, у розрізі можливості керування національною економікою.

Зважаючи на те, що інші суспільні науки пояснюють суспільні феномени за допомогою специфічних понять та теорій потрібно обрати ті з них, які можуть бути виміряні кількісно. Все ж кореляція більшості суспільних дисциплін з економічною наукою є неспростовною. Кількісні та якісні наукові дослідження становлять суттєву різницю, а якщо говорити про проведення міждисциплінарних економічних досліджень, то потрібно відібрати лише ті показники, котрі можуть бути кількісно виміряні. Демографія є чудовим прикладом синтезу двох суспільних наук. Врахування залежності між демографічними та економічними даними знайшло своє відображення у створенні такої академічної дисципліни як економічна демографія, що є корисним прикладом проведення міждисциплінарних досліджень. Варто звернути увагу на те, яким чином корелюють різноманітні демографічні показники з економічними явищами. Такий підхід може стати частиною всеохопного підходу до побудови економетричної моделі національної економіки.

Великомасштабна інтеграція є продуктивною, все ж вимагає подолання численних перепон. Однією з них є академічний імперіалізм. Незважаючи на те, що концепція домінантного значення економіки в суспільному житті розвивалась на іншому континенті, а національна економіка тривалий період була командно-адміністративною, в українській науці побутує думка про виключний характер економічної науки. Тому проведення великомасштабних міждисциплінарних досліджень наштовхується не лише на ресурсні обмеження, але й на приховану чи явну антипатію окремих вчених. Не дивлячись на це міждисциплінарний економічний дискурс продовжує потужно утверджуватися в українській науці, що дає змогу говорити про суттєві зрушення в розумінні не лише економічних явищ, але й їх зв‘язку з численними сферами життя суспільства. Крім того, велику роль у розвитку економічного знання відіграє розвиток та поширення інформаційно-комунікаційних технологій.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій на протязі трьох останніх десятиліть дозволив суттєво спростити обрахунок економічних показників, пов‘язаних з численними економічними явищами та процесами. Поступовий розвиток таких академічних дисциплін, як «економічна кібернетика» та «економічна інформатика» в значній мірі вплинули на практику проведення економічної діяльності. Сьогодні неможливо переоцінити ті переваги, котрі надає спеціальне програмне забезпечення створене для підвищення економічної ефективності підприємств. Наразі можемо говорити про те, що міждисциплінарні зв‘язки проявляються у більшості сфер суспільного життя пов‘язаного з економікою. Розвивати подібну взаємодію чи ігнорувати її, досі залишається актуальним питанням.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Економетрія є академічною дисципліною і сферою економічного знання, котра використовує математичні методи для встановлення зв‘язків між економічними явищами та процесами. Сутність цієї

дисципліни є міждисциплінарною та стосується формалізації, моделювання та спрощення. Економетрія може застосовуватись як до діяльності окремих підприємств, так і до окремих галузей, видів економічної діяльності та економіки в цілому. Створення моделі національної економіки потребує врахування зв‘язків з іншими системами суспільства. Перспективи подальших досліджень містяться у встановленні зв‘язку економетрії з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Важливим також є дослідити міру залучення різних зацікавлених сторін, а також професіоналів до проведення великомасштабних економетричних досліджень.

Список літератури

1. Бондар-Підгурська О. В. Розробка структурної економетричної моделі управління інноваційними факторами сталого соціально орієнтованого розвитку економіки [Текст] / О. В. Бондар-Підгурська// Економіка і регіон. – № 6(61). – 2016. – С. 12-19.
2. Гур'янова Л. С. Економетрика: навчальний посібник для студентів напряму підготовки "Економічна кібернетика" всіх форм навчання [Текст] / Л. С. Гур'янова, Т. С. Клебанова, О. А. Сергієнко, С. В. Прокопович. – Х. : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. – 384 с.
3. Жихор О. Б. Економетричні методи прогнозування науково- технічного прогресу та світового розвитку [Текст] / О. Б. Жихор, Р. А. Коваль // Науковий вісник НЛТУ України. – № 22.6. – 2012. – С. 318-328.
4. Костроміна К. О. Економетричний аналіз валового внутрішнього продукту України [Текст] / К. О. Костроміна, Т. Г. Курова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – № 3(31). – 2015. – С. 25-29.
5. Окара Д. В. Економетричне моделювання регіональних ринків праці України [Текст] / Д. В. Окара, В. Г. Чернишев, В. М. Шинкаренко // Проблеми системного підходу в економіці. – № 2(58). – 2017 С. 164-170.
6. Позднякова В. Д. Економетрична модель оцінювання фінансових результатів діяльності банків України [Текст] / В. Д. Позднякова // Економіка і суспільство. – № 11. – 2017. – С. 582-587.
7. Попик Н. В. Застосування економетричної моделі для оцінки політичного ризику [Текст] / Н. В. Попик // Економіка та держава. – № 12. – 2015. – С. 46-48.
8. Потапова Н. А. Економетричний аналіз, як аналітично-доказова база обґрунтування оцінок ринку біоресурсів [Текст] / Н. А. Потапова // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: економічні науки. – № 1(48). – 2011. – С. 151-154.
9. Юрчак Н. П. Теоретичні аспекти економетричного моделювання виробничої діяльності підприємств [Текст] / Н. П. Юрчак // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. – В. 14, ч. 2. – 2015. – С. 177-179.
10. Hansen B. E. Econometrics (Handbook) [Електронний ресурс] / B. E. Hansen // University of Wisconsin. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://www.ssc.wisc.edu/~bhansen/econometrics/.

References

1. Bondar-Pidhurska, O.V.(2016). Rozrobka strukturnoi ekonometrychnoi modeli upravlinnia innovatsiinymy faktoramy staloho sotsialno oriientovanoho rozvytku ekonomiky [Development of structural econometric model of innovative factors management of sustainable socially oriented economic development]. *Ekonomika i rehion – Economy and region*, 6(61), 12-19 [in Ukrainian].
2. Hurianova, L. S., Klebanova, T. S., Serhiienko, O. A., & Prokopovych, S. V. (2015). *Ekonometryka: navchalnyi posibnyk dlia studentiv napriamu pidhotovky «Ekonomichna kibernetyka» vsikh form navchannia [Econometrics: A manual for students in the field of «Economic Cybernetics» in all forms of education]*. Kharkiv: KhNEU [in Ukrainian].
3. Zhykhor, O. B., & Koval, R. A.(2012). Ekonometrychni metody prohnozuvannia naukovo- tekhnichnoho prohresu ta svitovoho rozvytku [Econometric methods of prediction of scientific and technological progress and world development]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific bulletin of NLTU of Ukraine, 22.6,* 318-328 [in Ukrainian].
4. Kostromina, K. O., & Kurova, T. H. (2015). Ekonometrychnyi analiz valovoho vnutrishnoho produktu Ukrainy [Econometric analysis of the gross domestic product of Ukraine]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu – Bulletin of the Berdyansk University of Management and Business, 3(31),* 25-29 [in Ukrainian].

5. Okara, D. V., Chernyshev, V. H., & Shynkarenko, V. M. (2017). Ekonometrychne modeliuvannia rehionalnykh rynkiv pratsi Ukrainy [Econometric modeling of regional labor markets of Ukraine]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi – Problems of systemic approach in the economy, 2(58),* 164-170 [in Ukrainian].
6. Pozdniakova, V. D. (2017). Ekonometrychna model otsiniuvannia finansovykh rezultativ diialnosti bankiv Ukrainy [Econometric model of the financial performance of Ukrainian banksevaluation]. *Ekonomika i suspilstvo – Economics and Society, 11,* 582-587 [in Ukrainian].
7. Popyk, N. V. (2015). Zastosuvannia ekonometrychnoi modeli dlia otsinky politychnoho ryzyku [Applyication of the econometric model for evaluation of the political risk]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state, 12,* 46-48 [in Ukrainian].
8. Potapova, N. A. (2011). Ekonometrychnyi analiz, yak analitychno-dokazova baza obgruntuvannia otsinok rynku bioresursiv [Econometric analysis as an analytical and evidence base for justifying assessments of the bioresource market]. *Zbirnyk naukovykh prats VNAU. Seriia: ekonomichni nauky – Collection of scientific works of VNAU. Series: economic sciences, 1(48),* 151-154 [in Ukrainian].
9. Yurchak, N. P.(2015). Teoretychni aspekty ekonometrychnoho modeliuvannia vyrobnychoi diialnosti pidpryiemstv [Theoretical aspects of econometric modeling of enterprises production activity]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky –Scientific Herald of Kherson State University. Series: Economic Sciences, 14(2),* 177-179 [in Ukrainian].
10. Hansen, B. E. (2018). Econometrics (Handbook). University of Wisconsin. *www.ssc.wisc.edu.* Retrieved from https://www.ssc.wisc.edu/~bhansen/econometrics/

Oleh Chornyi, PhD in Philosophy (Candidate of Philosophy Sciences), Post-Doctoral Student
Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia, Ukraine

Econometrics: Interdisciplinary Character of the Academic Discipline

The purpose of the article is to emphasize some interdisciplinary characteristics of econometrics.

Specific features of the interdisciplinary nature of econometrics are highlighted in the article. The importance of mathematical apparatus and economic theory common use understanding is emphasized. In practice, the use of knowledge and methodology of formal discipline to solve problems within the limits of social academic discipline is taking place. Formalization and simplification are defined as important characteristics of econometrics. Separation of dominant from secondary factors relates to the adequate use of the mathematical apparatus with the aim of connections search between economic phenomena. Within the scope of paper attention is drawn to the construction of econometric models of individual sub-sectors of the economic system: the innovation system and the banking system.

It is important to pay attention not only to the interdisciplinary connections that exist between academic disciplines, but also to the boundary between knowledge of the separate disciplines. Permanent attention is given to the possibility of construction of an econometric model of a national economic system. Such large-scale integration should include all existing subsystems of a national economic system. The author made the assumption that exists the possibility of identifying correlations with other systems of society, if indicators that characterize other systems are quantitative. Macroeconomic econometric model must include indicators related to law, political science, sociology, demography and other sciences. Thus, econometric modeling can cover all economic subsystems and establish dependence with external environment.

We can conclude, that econometrics is characterized by strong interdisciplinary ties between mathematics and economics. The problem that is considered in the work can be a part of the larger volume of interdisciplinary research.

economics, mathematics, econometrics, interdisciplinarity

Одержано (Received) 08.12.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 18.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

**РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ТА ГАЛУЗЕЙ.
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ**

УДК 331.101.262 **JEL Classification: J21, J24**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).250-258

Л.С. Лісогор, проф., д-р екон. наук
Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, м. Київ, Україна
Н.В. Руденко, канд. екон. наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
В.О. Чувардинський, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Виклики та можливості підвищення рівня конкурентоспроможності робочої сили в Україні

У статті досліджено виклики та можливості формування та реалізації конкурентоспроможності робочої сили, обумовлені впливом глобалізації світового економічного простору, технологізації суспільства, звуження демографічного базису відтворення населення. Класифіковано чинники впливу на конкурентоспроможність робочої сили залежно від сфери їх реалізації та можливостей забезпечення достатньо стійкого позитивного або негативного впливу на якість робочої сили. Доведено, що дієвість трансформації викликів-загроз, що виникають у процесі формування та реалізації конкурентоспроможності робочої сили, у виклики-можливості залежить від превалювання стимулюючих або дестимулюючих чинників впливу. Визначено напрями підвищення конкурентоспроможності робочої сили з урахуванням специфіки дії різновекторно спрямованих чинників впливу на реалізацію її конкурентних переваг в умовах глобалізації.
конкурентоспроможність робочої сили, ринок праці, виклики, можливості, міграція, демографічні чинники, технологічні чинники, інфраструктура, інституційні чинники, глобалізація

Л.С. Лисогор, проф., д-р экон. наук
Институт демографии и социальных исследований имени М.В. Птухи НАН Украины, г. Киев, Украина
Н.В. Руденко, доц., канд. экон. наук
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина
В.А. Чувардинский, асп.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина

Вызовы и возможности повышения уровня конкурентоспособности рабочей силы в Украине

В статье исследованы вызовы и возможности формирования и реализации конкурентоспособности рабочей силы, обусловленные влиянием глобализации мирового экономического пространства, технологизации общества, сужения демографического базиса воспроизводства населения. Классифицированы факторы влияния на конкурентоспособность рабочей силы в зависимости от сферы их реализации и возможностей обеспечения достаточно стабильного позитивного или негативного влияния на качество рабочей силы. Доказано, что действенность трансформация вызовов-угроз, которые возникают в процессе формирования и реализации конкурентоспособности рабочей силы, в вызовы-возможности зависит от превалирования стимулирующих или дестимулирующих факторов влияния. Определены направления повышения конкурентоспособности рабочей силы с учетом специфики действия разновекторно нацеленных факторов влияния на реализацию ее конкурентных преимуществ в условиях глобализации.
конкурентоспособность рабочей силы, рынок труда, вызовы, возможности, миграция, демографические факторы, технологические факторы, инфраструктура, институциональные факторы, глобализация

Постановка проблеми. В умовах глобалізації світового економічного простору конкурентоспроможність національних економік залежить не тільки від ресурсного забезпечення сталого економічного розвитку, але й можливостей реалізації чинників ефективності та інноваційності суспільного розвитку. Пріоритетного значення для

© Л.С. Лісогор, Н.В. Руденко, В.О. Чувардинський, 2018

реалізації інноваційних сценаріїв розвитку країн набуває забезпечення ефективного використання людського капіталу, створення умов для поліпшення якості населення, підвищення рівня конкурентоспроможності робочої сили як основи генерації та впровадження інновацій. Разом з тим, процес формування та реалізації конкурентних переваг робочої сили, пов'язаних з ефективним її використанням, супроводжується появою як загроз, так і можливостей забезпечення більш високої якості робочої сили.

Дієвість процесу підвищення конкурентоспроможності робочої сили залежить, передусім, від ефективності використання її якісних параметрів, створення передумов для реалізації демографічних, соціально-економічних, технологічних, освітньо-професійних, інституційних, інфраструктурних, кон'юнктурних, мотиваційно-особистісних чинників впливу на якість робочої сили. Результативність процесу реалізації конкурентних переваг робочої сили, спрямованого на підвищення рівня її конкурентоспроможності, залежить від інтенсивності та вектору впливу цих чинників. Водночас, різноспрямованість дії чинників впливу обумовлює вірогідність трансформації викликів, що супроводжують процес використання робочої сили, як у загрози (пов'язані з погіршенням якісних параметрів праці), так і можливості (створення умов для професійного розвитку працівників). Саме тому дослідження викликів та можливостей, що виникають у ході реалізації конкурентних переваг робочої сили, визначення напрямів підвищення її конкурентоспроможності на основі мобілізації ресурсів стають важливим завданням наукових пошуків, присвячених дослідженню резервів покращення якості робочої сили. Актуальність дослідження даних проблем загострюється на тлі посилення впливу глобалізаційних тенденцій розвитку світової економіки та зростання вагомості чинників ефективності та інноваційності для забезпечення більш високого рівня конкурентоспроможності робочої сили.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем конкурентоспроможності робочої сили, специфіки її формування під впливом інформатизації суспільства та економіки присвячена значна частка наукових праць зарубіжних вчених-економістів, зокрема П. Дракера (P. Draker), М. Портера (M. Porter), П. Самуельсона (P. Samuelson), Ф. Хайека (F. Hayek), Іноземцева В.Л. (V. Inozemtsev). Значний внесок у розвиток теорії конкурентоспроможності робочої сили внесли вітчизняні науковці-економісти В.В. Близнюк [1], Д.П. Богиня [2], Н.М. Глевацька [4], Грішнова О.А. [2; 5], А.М. Колот [9], Е.М. Лібанова [6], І.Л. Петрова [10], М.В. Семикіна [7], що підтверджує актуальність даної проблематики.

Аналізуючи економічну сутність конкурентоспроможності робочої сили, М.В. Семикіна з позицій кон'юнктурного підходу трактує її як здатність працівника в умовах певної ринкової кон'юнктури відповідати попиту роботодавця, критеріям та мінливим вимогам ринку праці стосовно професійно-освітнього рівня, кваліфікації, ділових та особистих якостей порівняно з відповідними характеристиками інших працівників [7, с. 100]. Досліджуючи специфіку формування конкурентоспроможності робочої сили в умовах інноваційних змін, І.О. Штундер відзначає необхідність постійного оновлення знань, умінь, навичок, формування сприятливого соціально-психологічного клімату та відповідних умов праці, покращення соціального забезпечення працівників, поліпшення показників морального та фізичного здоров'я як найбільш важливі умови її підвищення [12, с. 202].

Водночас для розробки ефективних управлінських рішень, спрямованих на забезпечення реалізації конкурентних переваг робочої сили більш ґрунтовного дослідження потребують виклики, що виникають у процесі підвищення її конкурентоспроможності, та умови трансформації викликів у загрози або можливості (залежно від впливу чинників стимулюючого або дестимулюючого характеру).

Особливої актуальності ці питання набувають у зв'язку з посиленням впливу тенденцій глобалізації світового економічного простору, збільшенням вагомості інноваційних чинників розвитку економіки та суспільства.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження викликів та можливостей підвищення конкурентоспроможності робочої сили в умовах глобалізаційних змін, визначення напрямів забезпечення конкурентних переваг робочої сили за рахунок покращення її якісних характеристик, з урахуванням впливу різновекторно спрямованих чинників впливу на розвиток суспільства та індивіда.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобалізації світової економіки отримання країнами стійких конкурентних переваг усе більшою мірою залежить від ефективності процесу переходу економік на інноваційні засади розвитку, покращення якості людських ресурсів, посилення їх сприйнятливості до інновацій за рахунок підвищення конкурентоспроможності робочої сили. Однак реалізація конкурентних переваг робочої сили як процес об'єктивно може супроводжуватися як появою нових, так і загостренням існуючих викликів, пов'язаних з негативними наслідками впливу дестимулюючих чинників розвитку. Натомість, ефективне використання робочої сили, створення умов для покращення її якісних параметрів, може сприяти реалізації можливостей підвищення конкурентоспроможності робочої сили на основі мобілізації чинників стимулюючого впливу на її розвиток. При цьому трансформація викликів у загрози або можливості залежить від різноспрямованої дії чинників впливу (стимулюючої / дестимулюючої), які можуть набувати або позитивних, або негативних значень.

Дослідження специфіки трансформації викликів-загроз формування та реалізації конкурентоспроможності робочої сили у виклики-можливості передбачає необхідність визначення економічного змісту понять «виклики», «загрози» та «можливості». Науковці достатньо уваги приділяють дослідженню цих категорій, відзначаючи об'єктивну взаємодію та можливі напрями трансформації викликів у загрози або можливості.

Згідно точці зору О. Сергуніна, *виклики* – це стадія крайнього загострення протиріч, найбільш конкретна і безпосередня форма небезпеки або сукупність умов і факторів, що загрожують реалізації інтересів різних суб'єктів. Разом з тим, *загрози* трактуються автором як сукупність обставин, не обов'язково загрожуючого характеру, але, безумовно, таких, що вимагають реагування на них [8, с. 128]. Переважна більшість науковців визначає виклики як зачатковий ступінь формування загрози [3, с. 738], що достатньо логічно підтверджує об'єктивність процесу реагування на виклики (з метою запобігання їх трансформації у загрози). Натомість, якщо притримуватися точки зору, згідно якій формування загрози передує появі виклику, достатньо складно визначити, яким чином реагувати на виклики, оскільки усі зусилля спрямовуються на мінімізацію негативних наслідків впливу загрози, а не на її нейтралізацію на стадії виникнення [11, с. 111].

Критично важливо визначити умови трансформації викликів у загрози. Причому це стосується не тільки умов формування конкурентоспроможності робочої сили (отримання цінових або нецінових конкурентних переваг), але й можливостей реалізації цих переваг у ході конкурентної боротьби за робочі місця. Разом з тим слід враховувати, що трансформація викликів (пов'язаних із формуванням конкурентоспроможності робочої сили та реалізацією її конкурентних переваг) у загрози, так само як і можливості підвищення її конкурентоспроможності, залежать від векторів змін та інтенсивності впливу демографічних, технологічних, соціально-економічних, освітньо-професійних, інституційних, інфраструктурних та особистісно-мотиваційних чинників.

За умов домінуючого впливу чинників-стимуляторів на формування та реалізацію конкурентоспроможності робочої сили може відбуватися трансформація викликів у можливості , тоді як превалювання впливу чинників-дестимуляторів може призводити до перетворення викликів у загрози. Причому на початкових стадіях прояви викликів можуть набувати негативних ознак, що обумовлює можливість їх поступового перетворення у загрози. Однак згодом накопичення викликів-загроз може стимулювати мобілізацію позитивних ефектів, призводячи до трансформації викликів у шанси-можливості. Часовий лаг реалізації цих трансформацій може змінюватися залежно від інтенсивності та результативності дії чинників-стимуляторів та чинників-дестимуляторів, а також сприятливості середовища реалізації цих чинників (як зовнішнього, так і внутрішнього).

Вірогідність виникнення та трансформації викликів формування та реалізації конкурентоспроможності робочої сили як у загрози, так і можливості залежить, передусім, від впливу ***демографічних чинників***. Звуження демографічного базису відтворення населення України супроводжується посиленням значимості викликів, пов'язаних із постарінням населення. Серед найбільш серйозних проблем, що ускладнюють вирішення завдання підвищення конкурентоспроможності робочої сили України за рахунок реалізації нецінових конкурентних переваг, домінує погіршення демографічної ситуації, обумовлене посиленням впливу як чинників зовнішніх (загальносвітових демографічних тенденцій постаріння населення), так і чинників внутрішніх (демографічна криза, депопуляція).

Серед найбільш *серйозних викликів-загроз у демографічній сфері* виокремлюються, передусім, постаріння населення, зниження рівня народжуваності, збільшення рівня смертності населення працездатного віку. Разом з тим, високий рівень захворюваності населення, недостатньо ефективне функціонування системи охорони здоров'я, непоширеність стереотипів здорового способу життя також суттєво погіршують перспективи поступової трансформації викликів-загроз у можливості. Збереження значної частки робочих місць з несприятливими умовами праці, неефективність системи профілактики захворювань також призводять до наростання викликів-загроз, пов'язаних із погіршенням стану здоров'я населення.

Суттєвим чином на конкурентоспроможність робочої сили може впливати *посилення міграційного відпливу найбільш працездатної частки населення*, оскільки відсутність можливостей забезпечення гідної праці в країні спонукає працівників шукати роботу за кордоном. Не менш серйозною загрозою для підвищення конкурентоспроможності робочої сили України є *втрата освітнього потенціалу молоді* внаслідок освітньої міграції студентів, яка може набувати незворотного характеру. Збільшення інтенсивності міграційних потоків молоді, що від'їжджає за кордон на навчання або на роботу, може призвести до позитивних наслідків (поширення прогресивних практик організації виробництва та праці) лише за умов зворотної міграції, реалізації намірів молоді застосовувати отримані знання та навики в Україні. Незворотня міграція молоді суттєво обмежує можливості реалізації нецінових конкурентних переваг робочої сили за рахунок поліпшення якісних характеристик робочої сили, та збільшує вірогідність трансформації викликів у загрози.

Значною мірою реалізація конкурентних переваг робочої сили, спрямованих на підвищення її конкурентоспроможності, залежить також від впливу *технологічних чинників*. Наростання викликів-загроз, пов'язаних із впливом таких чинників як невисокий рівень інвестиційної активності в економіці, недостатньо високі темпи технологічного переозброєння виробництва, обмежена кількість високотехнологічних робочих місць, слабка мотивація роботодавців до технологічного оновлення виробничих процесів, суттєво гальмує реалізацію нецінових конкурентних переваг

робочої сили, дестимулює працівників до підвищення конкурентоспроможності, реалізація якої на низькотехнологічних робочих місцях достатньо ускладнена. У свою чергу, обмежені можливості генерації та впровадження інновацій, низький рівень захищеності прав інтелектуальної власності також знижують винахідницьку активність працівників, ослаблюють мотивацію до покращення якісної складової конкурентоспроможності.

Вірогідність виникнення й трансформації викликів формування та реалізації конкурентоспроможності робочої сили як у загрози, так і можливості обумовлюється також впливом *соціально-економічних чинників*. Нестабільність макроекономічної ситуації, утримання невисоких темпів ділової активності підприємств, так само як і нерозвиненість бізнес-середовища обумовлюють посилення загроз формування та реалізації конкурентоспроможності робочої сили, пов'язаних з впливом економічних чинників. Невисокий рівень інвестиційної активності, незахищеність прав інвесторів дестимулюючим чином впливають на можливості створення нових ефективних робочих місць, що потребують конкурентоспроможної робочої сили.

Не менш серйозною загрозою формування та реалізації конкурентоспроможності робочої сили є заниження вартості робочої сили, слабкість кореляції між рівнем кваліфікації працівників та рівнем доходів від зайнятості, надмірна соціалізація політики доходів в Україні. Превалювання моделі «дешевої» робочої сили в Україні протягом останніх десятиріч призвело до консервації низького рівня заробітної плати (порівняно з переважною більшістю європейських країн). Негативним наслідком зниження рівня доходів населення є неможливість забезпечення розширеного відтворення робочої сили, професійної самореалізації населення, підвищення конкурентоспроможності робочої сили, оскільки це не забезпечується відповідним зростанням доходів від зайнятості.

Динамічний розвиток технологій потребує підвищення рівня кваліфікації працівників, залучених до їх обслуговування. У перспективі, таланти у більшій мірі, ніж капітал, будуть формувати критичну масу для забезпечення зростання рівня конкурентоспроможності країн. Разом з тим, зменшення кількості робочих місць з гідними умовами праці, значні масштаби зайнятості у сфері неформальної економіки, що не потребує від виконавців високого рівня кваліфікації, дестимулюючим чином впливає на можливості підвищення продуктивності праці (за рахунок впровадження сучасних технологій). Це не тільки знижує рівень конкурентоспроможності економіки, але й призводить до декваліфікації робочої сили, ослаблення мотивів до покращення якісних характеристик працівників у перспективі.

Невисокий рівень професійної та територіальної мобільності також ускладнює можливості збільшення рівня конкурентоспроможності робочої сили. Навіть зважаючи на відсутність робочих місць з гідними умовами найму та оплати праці, працівники слабко мотивовані до зміни місця проживання, оскільки дотепер ринок орендного житла недостатньо розвинений, якість транспортного сполучення та дорожньої інфраструктури залишається недостатньо високою.

Нерозвиненість системи соціального діалогу також суттєво звужує можливості зростання конкурентоспроможності робочої сили, викликаючи загрози, пов'язані із зниженням результативності колективно-договірного регулювання у сфері оплати праці.

Серед *освітньо-професійних чинників*, що можуть суттєво впливати на формування та реалізацію конкурентоспроможності робочої сили (як у позитивному, так і негативному значенні), можна виокремити також *освітньо-професійну структуру зайнятості*. Збереження індустріального (екстенсивного) типу зайнятості характеризується диспропорціями між рівнями освіти та вимогами працівників до умов

найму та оплати праці, з одного боку, та потребами економіки у робочій силі (за професіями та кваліфікаціями), з іншого. Одним з найбільш серйозних викликів підвищенню конкурентоспроможності робочої сили, що може згодом трансформуватися у загрози, є поширення т.зв. «надлишкової кваліфікації» («вертикальної кваліфікаційної невідповідності»), коли отриманий рівень освіти перевищує рівень вимог до обслуговування робочого місця [13]. Водночас консервація застарілої професійної структури зайнятості може дестимулюючим чином впливати на підвищення конкурентоспроможності робочої сили, оскільки це серйозно ускладнює перспективи інноваційного розвитку ринку праці країни, подальшу реалізацію професійного потенціалу зайнятих.

Недостатньо висока якість освіти, обмежені можливості розвитку системи безперервної освіти, слабкість стимулів до підвищення професійного рівня зайнятого населення, нерозвиненість системи підтвердження результатів неформального навчання суттєво обмежують можливості підвищення конкурентоспроможності робочої сили, обумовлюючи посилення загроз, пов'язаних із погіршенням якості робочої сили.

Можливості виникнення та трансформації викликів формування та реалізації конкурентоспроможності робочої сили як у загрози, так і можливості залежать також від впливу *інституційних чинників*. Непослідовність державної політики у сфері економіки, зайнятості, охорони здоров'я, обмежені можливості поширення прогресивних форм організації виробництва, інноваційних форм зайнятості суттєво погіршують перспективи зростання конкурентоспроможності робочої сили. Разом з тим, недосконалість нормативно-правової бази забезпечення професійного розвитку працівників також негативним чином впливає на якість робочої сили, посилюючи виклики-загрози, пов'язані з погіршенням інноваційних перспектив розвитку ринку праці країни.

Вплив *інфраструктурних чинників* на формування та реалізацію конкурентоспроможності робочої сили може проявлятися через виникнення загроз, пов'язаних з неможливістю належного забезпечення розширеного відтворення робочої сили внаслідок нерозвиненості інфраструктури охорони здоров'я, освіти, житлово-комунальної сфери. Разом з тим, недостатня ефективність використання інфраструктури ринку праці, обмежені можливості реалізації заходів активної політики зайнятості також посилюють загрози, пов'язані із зниженням рівня адаптованості робочої сили до інноваційних змін, погіршенням перспектив зростання конкурентоспроможності представників соціально вразливих груп населення.

Мотиваційно-особистісні чинники також вагомо впливають на формування та реалізацію конкурентоспроможності робочої сили. Слабка зацікавленість бізнесу у забезпеченні професійного розвитку персоналу, а також недостатня мотивація населення до підвищення освітньо-кваліфікаційного розвитку посилюють загрози формування та реалізації конкурентоспроможності робочої сили, пов'язані з недостатньою високою активністю усіх груп населення у генерації та впровадженні інновацій, невисокою адаптованістю суспільства до інноваційних змін.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, вірогідність трансформації викликів формування та реалізації конкурентоспроможності робочої сили у можливості залежить від інтенсивності дії чинників-стимуляторів. Відповідно, скорочення рівня смертності населення працездатного віку, зменшення рівня захворюваності населення, збільшення кількості робочих місць з сприятливими умовами праці, як і поширення стереотипів здорового способу життя, покращення профілактики захворювань можуть сприяти підвищенню рівня конкурентоспроможності робочої сили (з урахуванням впливу демографічних

чинників). Збільшення масштабів зворотної міграції економічно активного населення, яке набуло прогресивного досвіду під час набуття освіти або роботи за кордоном, також сприятиме збільшенню можливостей реалізації конкурентоспроможності робочої сили.

Серед напрямів мінімізації негативних наслідків впливу соціально-економічних чинників на можливості підвищення конкурентоспроможності робочої сили можливо виокремити макроекономічну стабілізацію, покращення бізнес середовища, зорієнтоване на створення конкурентоспроможних робочих місць, підвищення рівня оплати праці (у контексті посилення взаємозв'язку між рівнями кваліфікації та оплати праці); покращення якості соціального діалогу, підвищення соціальної відповідальності.

Посилення інноваційної активності в економіці, покращення економічної кон'юнктури, ослаблення спіралі інфляційних очікувань можуть забезпечити підґрунтя для зростання рівня конкурентоспроможності робочої сили. Відповідно, покращення якості освіти; розвиток системи безперервної освіти; створення ефективно діючої системи підтвердження результатів неформального навчання; підвищення дієвості та результативності системи професійної орієнтації; збільшення потреби економіки у професіоналах та фахівцях позитивним чином впливатимуть на рівень конкурентоспроможності робочої сили (у контексті впливу соціально-економічних чинників розвитку).

Підвищення ефективності державної політики у сфері макроекономіки, охорони здоров'я, сімейної політики; поширення інноваційних форм зайнятості, покращення нормативно-правової бази забезпечення професійного розвитку робочої сили може стимулювати удосконалення інституційного підґрунтя реалізації конкурентоспроможності робочої сили в країні. Покращення стану розвитку інфраструктури системи охорони здоров'я, ринку праці, забезпечення доступності якісного житла та розвиненості транспортної й дорожньої інфраструктури також забезпечуватимуть можливості зростання рівня конкурентоспроможності робочої сили (з урахуванням впливу інфраструктурних чинників).

Водночас посилення зацікавленості бізнесу у забезпеченні професійного розвитку персоналу; мотивованість населення до підвищення освітньо-кваліфікаційного розвитку стимулюватимуть населення до підвищення рівня конкурентоспроможності. Особисті риси людини (креативність, творчий підхід до вирішення поставлених завдань, новаторство) також виступають важливими передумовами посилення готовності до підвищення власної конкурентоспроможності. Однак готовність до оновлення знань, зростання професійно-кваліфікаційного рівня, активізації участі в інноваційної діяльності залежить, передусім, від мотиваційних настанов особистості.

Саме тому перспективи подальших наукових розвідок мають бути пов'язані з розробленням механізмів змін пріоритетів у рейтингу ціннісних орієнтацій людей, збільшення націленості на отримання конкурентних переваг, пов'язаних з покращенням якісних характеристик. У контексті пошуку можливостей підвищення кваліфікаційного рівня працівників критично важливо створювати умови для покращення інституційного середовища розвитку системи безперервного навчання.

Список літератури

1. Близнюк В.В. Український ринок праці: історичні виклики та нові завдання / В.В. Близнюк // Український соціум. – 2016. − №3. – С. 58−71.
2. Богиня Д.П. Основи економіки праці : Навч. посіб. для студ. екон. спец. / Д.П. Богиня, О.А. Грішнова. − К. : Знання-Прес, 2001. − 314 с.

3. Брега А. В. Риск в системе категорий, характеризующих антитезу национальной безопасности [Текст] / А. В. Брега // Национальная безопасность: научное и государственное управленческое содержание: сборник материалов Всеросс. научн. конф., 4 дек. 2009 г., Москва / Центр пробл. анал. и гос.- упр. проект. − М.: Научный эксперт, 2010. − С. 737–752
4. Глевацька Н. Конкуренція, конкурентні переваги і стратегія на ринку праці: методологія визначення / Н. Глевацька // International Scientific-Practical Conference Modern Transformation of Economics and Management in the Era of Globalization : Conference Proceedings, January 29, 2016. − Klaipeda, 2016. − P. 250−253.
5. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки [Текст] / О.А. Грішнова. − К. : "Знання", 2001. − 254 с.
6. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект [Текст] : колективна монографія [Текст] / За ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи, 2015. – 356 с.
7. Семикіна М.В. Мотивація конкурентоспроможної праці: теорія і практика регулювання [Текст]: моногр. / М.В. Семикіна. – Кіровоград: ПІК, 2003. − 426 с.
8. Сергунин А. А. Международная безопасность: новые подходы и концепты [Текст] / А. А. Сергунин // Политические исследования. − 2005. − № 6. − С. 126–137.
9. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: монографія [Текст] / за наук. ред. А.М. Колота. – К.: КНЕУ, 2012. – С. 361–382.
10. Управління змінами в умовах інноваційного розвитку: кол. монографія [Текст] / І.Л. Петрова, Г.В. Макаркина, І.В. Терон та ін.; за наук. ред. проф. Петрової І.Л. – К.: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2012. – 268 с.
11. Цікановська Н.А. Інтерпретація понять «виклик», «небезпека», «загроза» та «ризик» у теорії фінансової безпеки [Текст] / Н.А. Цікановська // Фінансовий простір. − 2013. − № 3(11) 2013. − С. 110−114.
12. Штундер І.О. Ефективна зайнятість: реалії та інноваційні перспективи [Текст]: моногр. / І.О. Штундер. – Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2016. – 392 с.
13. Skills mismatch experimental indicators. Eurostat [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ec.europa.eu/eurostat/web/skills/background/experimental-statistics

References

1. Bliznyuk, V. (2016). Ukrayinskyy rynok pratsi: istorychni vyklyky ta novi zavdannya [The Ukrainian Labor Market: Historical Challenges and New Challenges]. *Ukrayinskyy sotsium - Ukrainian Society, 3,* 58-71 [in Ukrainian].
2. Bohynia, D., & Grishnova, O. (2001). *Osnovy ekonomiky pratsi [Fundamentals of Labor Economics]*. Kyiv: “Znannya” [in Ukrainian].
3. Brega, A. (2010). Rysk v systeme katehoryi, kharakteryzuiushchykh antytezu natsyonalnoi bezopasnosty [Risk in the system of categories characterizing the antithesis of national security]. Proceedings from National security: scientific and government management content : *Vserossiyskaya nauchnaya konferentsiya (4 dekabrya 2009 goda) - All-Russian Scientific Conference (December 4, 2009)*. (pp. 737-752). [in Russian].
4. Hlevatska, N. (2016). Konkurentsiya konkurentni perevahy i stratehiya na rynku pratsi: metodolohiya vyznachennya [Competition Competitive Advantages and Strategy in the Labor Market: Definition Methodology]. Proceedings from *Modern Transformation of Economics and Management in the Era of Globalization: International Scientific-Practical Conference (January 29, 2016).* Klaipeda [in Ukrainian].
5. Hrishnova, O.A. (2001). *Liudskyi kapital: formuvannia v systemi osvity i profesiinoi pidhotovky [Human capital: formation in education and training]*. Kyiv: "Znannia" [in Ukrainian].
6. Libanova, E.M. (Eds.). (2015). *Lyudskyy rozvytok v Ukrayini. Modernizatsiya sotsialnoyi polityky: rehionalnyy aspekt [Human development in Ukraine. Modernisation of social policy: a regional perspective]*. Kyiv: Institute of Demography and Social Studies named after M.V. Ptukhy [in Ukrainian].
7. Semykina, M.V. (2003). *Motyvatsiya konkurentospromozhnoyi pratsi: teoriya i praktyka rehulyuvannya [Motivation of competitive labour: theory and practice of regulation]*. Kirovohrad: PIK [in Ukrainian].
8. Serhunyn, A. A. (2005). Mezhdunarodnaia bezopasnost: novye podkhody y kontsepty [International security: new approaches and concepts]. *Polytycheskye yssledovanyia. Scientific Journal – Polytechnic researches. Scientific Journal, № 6,* 126–137 [in Russian].
9. Kolot, A.M. (Eds.). (2012). *Sotsialna vidpovidalnist: teoriya i praktyka rozvytku [Social Responsibility: Theory and Practice Development]* Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

10. Petrova, I.L., Makarkyna, H.V., & Teron, I.V. et al. (2012). *Upravlinnya zminamy v umovakh innovatsiynoho rozvytku [Change Management in terms of innovative development]*. I.L. Petrova (Ed.). Kyiv: VNZ «Universytet ekonomiky ta prava «KROK» [in Ukrainian].
11. Tsikanovska, N.A. (2013). Interpretatsiyia poniyat' «vyklyk», «nebezpeka», «zahroza» ta «ryzyk» u teoriyi finansovoyi bezpeky [Interpretation of the content of "challenge", "threat" and "risk" in the theory of financial security]. *Finansovyi prostir. Scientific Journal – Financial Surface. Scientific Journal*, *№ 3 (11),* 110-114 [in Ukrainian].
12. Shtunder, I.O. (2016). *Efektyvna zayin'yiatist: realiyi ta innovatsi'yini perspektyvy [Effective employment: reality and innovative prospects]*. Kyiv: Universytet ekonomiky ta prava «KROK» [in Ukrainian].
13. Skills mismatch experimental indicators (2017). Eurostat. *ec.europa.eu.* Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/web/skills/background/experimental-statistics [in English].

Larysa Lisogor, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economics sciences)
Proukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
Natalya Rudenko, PhD in Economics (Candidate of Economics sciences)
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
Vladyslav Chuvardynskyi, Postgraduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Challenges and Opportunities for Increasing the Competitiveness of Labour Force in Ukraine

The purpose of this article is to investigate the challenges and opportunities for increasing the competitiveness of the labour force in the context of globalization changes, to identify the trends for ensuring the competitive advantages of the labour force based on improving its qualitative characteristics, taking into account the influence of contrary-oriented factors of influence on the development of society and the individual.

As a result of the study, it was proved that the issue of challenges and opportunities accompanying the process of increasing the competitiveness of the labour force became relevant to the elaboration and implementation of effective managerial decisions aimed on the ensuring of improvement of labour force's quality. Justified that the transformation of the challenges associated with the formation of the competitiveness of the labour force and the realization of its competitive advantages, into the threats, as well as the possibilities for increasing its competitiveness, depend on the vectors of change and the intensity of the impact of demographic, technological, socio-economic, educational, institutional, infrastructural and incentive factors. It has been determined that under the conditions of the dominant influence of stimulant factors on the formation and implementation of the competitiveness of the labour force, the transformation of the challenges into opportunities might be occurred, while the prevalence of the influence of factors-disintegrators can lead to the transformation of the challenges into a threats.

Thus, the probability of the transformation of the challenges of the formation and implementation of the competitiveness of the labour force in the possibility depends on the intensity of the factors of stimulants. Accordingly, reducing the mortality rate of the working-age population, reducing the incidence rate of the population, increasing the number of workplaces with favorable working conditions, as well as the spread of healthy lifestyle stereotypes, and improving disease prevention can contribute to increasing the competitiveness of the labour force (taking into account the impact of demographic factors).

Improvement of education quality, development of a system of continuous education, increasing the efficiency of the system of career guidance, an increase in the needs of the economy in professionals will be positively affect the labour force competitiveness (in the context of the influence of socio-economic factors). It was proved as a result of investigation that macroeconomic stabilization, improvement of the business environment, oriented towards creation of competitive jobs, increase of the level of remuneration (in the context of strengthening the relationship between skills levels and wages); improving the quality of social dialogue, increasing social responsibility are the main ways of minimizing the negative effects of socio-economic factors on the possibility of increasing the competitiveness of the labour force.

competitiveness of the labour force, labour market, challenges, opportunities, migration, demographic factors, technological factors, infrastructure, institutional factors, globalization

Одержано (Received) 05.12.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 14.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 330,341: 658.5 **JEL Classification: Q16, O13, O31**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).259-268

Л.Д. Запірченко, доц., канд. екон. наук
Т.Ф. Рябоволик, канд. екон. наук
Центральноукраїнський національний технічний університет м. Кропивницький, Україна

Особливості інноваційної діяльності та впровадження інновацій у виробничу діяльність аграрних підприємств

У статті акцентовано увагу на специфіці формування та перевагах розвитку інноваційних процесів на підприємствах аграрної сфери. Визначено доцільність та необхідність впровадження та реалізації передових інноваційно-технологічних процесів для розвитку агропромислового виробництва та отримання економічного та соціального ефекту. У результаті узагальнення інформації щодо сутності та значення агроінновацій, особливостей їх впровадження в агросекторі, виявлено основні напрями використання інноваційних технологій та чинники, що перешкоджають їх реалізації. На основі дослідження встановлено, що здійснення більш масштабної політики впровадження та реалізації інновацій забезпечить підвищення ефективності функціонування аграрної сфери, а також сприятиме раціональному природокористуванню та підвищенню продуктивності землеробства і тваринництва в умовах обмеженості природних ресурсів.
інновації, інноваційна діяльність, агроінновації, інноваційні технології, аграрна сфера, особливості інноваційної діяльності, агропромислове виробництво, впровадження інновацій

Л.Д. Запирченко, доц., канд. экон. наук
Т.Ф. Рябоволик, канд. экон. наук
Центральноукраинский национальный технический университет, Кропивницкий, Украина

Особенности инновационной деятельности и внедрения инноваций в производственную деятельность аграрных предприятий

В статье акцентировано внимание на специфике формирования и преимуществах развития инновационных процессов на предприятиях аграрной сферы. Определена целесообразность и необходимость внедрения и реализации передовых инновационно-технологических процессов для развития агропромышленного производства и получения экономического и социального эффекта. В результате обобщения информации о сущности и значении агроинноваций, особенностей их внедрения в агросекторе, выявлены основные направления использования инновационных технологий и факторы, препятствующие их реализации. На основе исследования установлено, что осуществление более масштабной политики внедрения и реализации инноваций обеспечит повышение эффективности функционирования аграрной сферы, а также будет способствовать рациональному природопользованию и повышению производительности земледелия и животноводства в условиях ограниченности природных ресурсов.
инновации, инновационная деятельность, агроинновация, инновационные технологии, аграрная сфера, особенности инновационной деятельности, агропромышленное производство, внедрение инноваций

Постановка проблеми. В умовах переходу на інноваційну модель функціонування та розвитку економіки, технічний прогрес та інновації призводять до більш ефективного використання праці і капітальних інвестицій, і, таким чином, сприяють росту продуктивності – одного з основних чинників стабільного та ефективного економічного зростання.

Використання передових інноваційно-технологічних процесів є пріоритетним напрямком розвитку сільського господарства, який спрямований на динамічність агропромислового виробництва. Це, у свою чергу, сприяє збільшенню обсягів продажу, зростанню фондоозброєності та продуктивності праці, підвищенню рентабельності роботи,

© Л.Д. Запірченко, Т.Ф. Рябоволик, 2018

впливатиме на соціально-економічний розвиток сільських територій та економічну стабільність держави. Відтак важливого значення набуває розробка заходів впровадження та ефективного використання інноваційних технологій з метою отримання економічного та соціального ефекту.

Саме аграрними підприємствами нині створюється майже третина валового внутрішнього продукту. Але, водночас, агропромислове виробництво в Україні за продуктивністю й ефективністю відстає від країн Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовні дослідження різних аспектів інноваційних процесів в аграрній сфері здійснені провідними вітчизняними вченими, такими, як В. Андрійчук [1], С. Дем'яненко [2], П. Саблук [12], О. Янковська [13] та ін. Основна увага даних авторів приділялася визначенню проблем використання інновацій в аграрній сфері та необхідності впровадження потужних технологій. Тому надзвичайної актуальності набуває пошук таких інноваційних рішень, які б забезпечили підвищення ефективності функціонування аграрної сфери, раціонального природокористування та підвищення продуктивності землеробства і тваринництва в умовах обмеженості природних ресурсів. Нині постійне впровадження новітніх розробок є запорукою сталого розвитку сільського господарства, що і обумовило цільову спрямованість даного дослідження.

Постановка завдання. Метою публікації є дослідження особливостей інноваційної діяльності агропромислових підприємств та визначення на цій основі підходів для забезпечення ефективного впровадження інновацій та подальшого розвитку аграрних підприємств в сучасних економічних умовах.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових публікацій щодо інноваційної діяльності дозволяє зробити висновок, що інновація – процес, у якому винахід або ідея набуває економічного змісту і приносить прибуток. В економічній літературі термін «інновація» зазвичай інтерпретується як перетворення потенційного науково-технічного прогресу в реальний, який втілюється в нових продуктах і технологіях і набуває економічного змісту. У наукових дослідженнях вітчизняних економістів переважає думка, що «інновація являє собою техніко-економічний процес, який завдяки практичному використанню продуктів розумової праці – ідей і винаходів, приводить до створення кращих за властивостями нових видів продукції та нових технологій», а «нововведення – це процес доведення наукової ідеї до технічного винаходу, до стадії практичного використання, що приносить дохід» [1; 4; 6, с. 70-71].

Інноваційний продукт характеризується вищим технологічним рівнем, новими споживчими якостями товару або послуги порівняно з попереднім продуктом. Під інноваційною діяльністю розуміють усі наукові, технологічні, організаційні, фінансові і комерційні дії, що реально приводять до здійснення інновацій або задумані з цією метою. До інноваційної діяльності також входять дослідження і розробки, не пов’язані прямо з підготовкою конкретної інновації.

У Законі України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності» серед стратегічних пріоритетних напрямів на 2011 – 2021 роки були визначені технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу; впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії; широке застосування технологій чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища [10].

Комплексною характеристикою спроможності сільськогосподарських підприємств до інноваційного розвитку є їх інноваційний потенціал.

Без інноваційного потенціалу як сукупності наукових знань, інформації про результати науково-технічних робіт, винаходи, проектно-конструкторські розробки,

зразки нової техніки і продукції, які генеруються науково-дослідними організаціями, підрозділами, їх науковцями, інноваційний процес неможливий.

Згідно з доповіддю "Глобальний індекс інновацій 2017", підготовленою спільно Корнельським університетом, школою бізнесу INSEAD і Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (ВОІВ), Глобальний індекс інновацій (ГІІ) 2017 охоплює 127 економік світу й використовує 82 показники по цілому ряду тем [14].

У 2017 р. Україна посіла найвищу позицію за останні 7 років – 50 місце (у 2016 році – 56 місце), і перемістилась на 6 позицій, що обумовлено високим коефіцієнтом інноваційної ефективності, тобто співвідношенням отриманого результату до інноваційних ресурсів (рис. 1).

Водночас, Україна зберігає високе (21-ше) місце за ефективністю вищої освіти, яку розраховують за часткою працівників з дипломами про вищу освіту і кількістю випускників з інженерною й технічною вищою освітою.

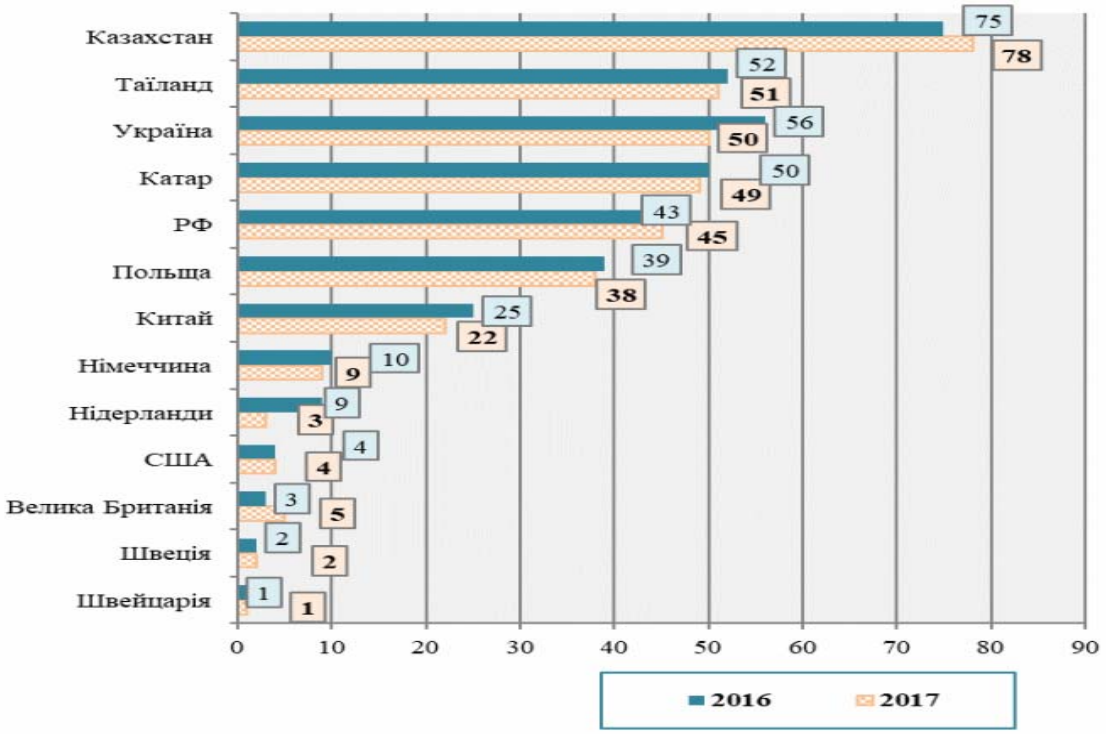

Рисунок 1 – Динаміка глобального індексу інновацій по країнах за 2016-2017 рр.
Джерело: побудовано на основі [13]

Але варто зазначити, що у порівнянні з рейтингом 2017 р. Україна за рівнем вищої освіти втратила 17 позицій (табл. 1). За патентною активністю Україна посідає досить високу позицію – 27-ме місце.

Рейтинг України за підіндексом "Інновації" у доповіді 2017-2018 рр. відповідає 61 місцю, тобто падіння становить 9 позицій. Україна погіршила свої позиції в рейтингу за всіма показниками цього підіндексу, окрім показника "Наявність учених та інженерів" – 25 місце проти 29-го у 2016 р. Найбільше падіння відзначено за критеріями: "Державні закупівлі новітніх технологій і продукції" – з 82 на 96 позицію рейтингу, "Взаємозв'язки університетів з промисловістю у сфері ДіР" – з 57 на 73 позицію [14].

Таблиця 1 – Показники глобального індексу інновацій Bloomberg для України за 2017-2018 рр.

Рік	Загальний ранг	Витрати на R&D у співвідношенні до ВВП	Технологічні можливості	Продуктиваність праці	Кількість високотехнологічних підприємств	Ефективність вищої освіти	Концентрація дослідників	Патентна активність
2017	42	44	47	50	34	4	44	27
2018	46	47	48	50	32	21	46	27

Джерело: складено на основі [14]

Аграрна інновація (агроінновація) – це інновації, що реалізуються в аграрному секторі економіки з метою підвищення ефективності його діяльності та забезпечення стабільного розширеного відтворення агропромислового виробництва, реалізацією в господарську практику результатів досліджень і розробок у вигляді нових сортів рослин, порід і видів тварин і птиці, нових технологій в рослинництві, тваринництві і переробній промисловості, нових добрив і засобів захисту рослин і тварин, нових або покращених продуктів харчування, матеріалів, нових форм організації і управління підприємством, нових підходів до соціальних послуг, що дозволяють підвищити ефективність аграрного виробництва [7, с. 225-227]. На інноваційні процеси в сільському господарстві мають безпосередній вплив особливості сільськогосподарського виробництва.

Інноваційна діяльність відповідно до ст.3 Закону України “Про івестиційну діяльність”, передбачає:

– випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технологій; прогресивні міжгалузеві структурні зрушення;

– реалізацію довгострокових науково-технічних програм з великими строками окупності витрат;

– фінансування фундаментальних досліджень для здійснення якісних змін стану продуктивних сил;

– розробку та впровадження нової, ресурсозберігаючої технології. призначеної для поліпшення соціального та екологічного становища [4].

Таким чином, сутність інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки полягає у розробці і впровадженні в аграрне виробництво прогресивних методів ведення господарства, в основі яких лежать методи ефективного виробництва продукції, застосуванні нового покоління техніки, використанні нової кадрової політики з врахуванням накопиченого наукового та інноваційного потенціалу. Основою інноваційного потенціалу виступає саме ресурсна складова (людські, матеріально-технічні, фінансові, інформаційні ресурси).

Основними особливостями формування і розвитку інноваційного процесу в аграрній сфері є [13, с. 304-305]:

- відмінність у природно-кліматичних умовах знаходження агропідприємств та спеціалізація виробництва;
- значна відмінність у періодах виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки;
- різноманітність типів виробництва за організаційно-правовими формами та формами власності, розмірами, підпорядкованості тощо;

- залежність технології виробництва сільськогосподарської продукції від природно-кліматичних умов, дорожньо-транспортних мереж, віддаленість від центрів постачання та ринків збуту продукції і інших чинників;
- відособленість сільськогосподарських товаровиробників, віддаленість від інформаційно-консультаційних служб і організацій, які виробляють науково-технічну продукцію;
- різний соціально-освітній рівень робітників сільського господарства.

Узагальнення інформації щодо сутності та значення агроінновацій, особливостей їх впровадження в агросекторі, дозволяє виділити основні напрями використання інноваційних технологій у рослинництві та тваринництві (табл. 2).

Таблиця 2 – Напрями використання інноваційних технологій у рослинництві

Сфера застосування	Можливості використання
Селекція	Покращення сортових якостей Підвищення стійкості до ґрунтово-кліматичних умов та шкідників Значний приріст урожайності Одержання насіння елітних сортів
Генна інженерія та ГМО	Стійкість рослин до втрат врожаю, хвороб, шкідників Покращення якості продукції та підвищення рівня врожайності Стійкість проти гербіцидів Здатність рослин виробляти власні пестициди Скорочення процесу догляду та переробки продукції Економія затрат на вирощування ГМО
Органічне землеробство	Відсутність пестицидів та добрив Зменшення шкідливого впливу сільськогосподарського виробництва на навколишнє середовище Відмова від ГМО
Мікрозрошення	Забезпечення оптимального рівня вологості в посушливих умовах Економія поливної води, електроенергії, добрив Уникнення ерозії грунту Можливість освоєння малопридатних для обробітку земель Зменшення експлуатаційних витрат Можливість проведення агротехнічних робіт разом з поливом
ІТ технології	Визначення дійсних посівних площ Прогнозування продуктивності збору та втрат врожаю Визначення рівня використання матеріально-технічних ресурсів Можливість виявлення прихованих від обліку продукції та ресурсів
Нанотехнології	Сприяють збільшенню врожайності Низька токсичність нано матеріалів Сприяють прискоренню фотосинтезу рослин та озоненню повітря Підсилення захисних властивостей рослин

Джерело: складено на основі [11]

Слід зауважити, що впровадження та використання сучасних інноваційних технологій у рослинництві створюватимуть позитивний ефект, впливаючи на врожайність, економію витрат, раціональне використання ресурсів та сприятимуть підвищенню економічного потенціалу агроекосистем.

Основними проблемами у впровадження інновацій у галузі рослинництва є:

- потреба у державних дотаціях;
- відсутність нормативно-правового забезпечення;

- високий рівень фізичного зношення вітчизняної техніки;
- відсутність технологічного обладнання;
- відсутність технології створення вихідного селекційного матеріалу;
- необхідність висококваліфікованих кадрів, науковців.

Основним завданням для галузі тваринництва є збільшення виробництва валової продукції, що можливе завдяки використанню інноваційних технологій (табл. 3).

Таблиця 3 – Напрями використання інноваційних технологій у тваринництві

Сфера застосування	Можливості використання
Біотехнології	Збереження генофонду тварин Покращення здоров'я тварин Удосконалення якості продуктів тваринництва Поліпшення продуктивності тварин з використанням селекційних методів розведення Одержання тварин як донорів внутрішніх органів
Племінна робота	Удосконалення існуючих і створення нових порід тварин Покращення продуктивних якостей тварин Використання генетичного потенціалу кращих порід
Системи годівлі	Ефективність використання різних режимів годівлі Зниження втрат корму Вільний доступ тварин до кормів через сучасну систему їх подачі Збільшення приросту живої маси Точність дозування та роздачі кормів
Техніко-технологічне забезпечення	Удосконалення умов утримання та обслуговування тварин Поліпшення умов праці Зниження витрат на виробництво одиниці продукції Поліпшення якості тваринної продукції Економія ресурсів
Ресурсозберігаючі технології	Зниження витрат і собівартості Спеціалізація робіт щодо вирощування та утримання тварин Підвищення відтворювальної здатності тварин Ефективна організація відпочинку і раціону тварин Ефективне використання систем транспортування й утилізації відходів

Джерело: складено на основі [5]

Основними проблемами у впровадження інновацій у галузі тваринництва є:

- потреба у державних дотаціях та стимулюванні;
- необхідність проведення науково-дослідних робіт і залучення висококваліфікованого персоналу;
- виникнення небажаних мутацій;
- зниження здатності до розмноження;
- можливість передачі інфекцій;
- неконтрольований процес результатів селекційної роботи;
- необхідність залучення інвестицій;
- висока вартість оновлення і модернізації обладнання.

Взагалі, впровадження нових сучасних технологій має позначитися на ефективності сільськогосподарського виробництва, а саме, підвищенні урожайності, збільшенні продуктивності тварин.

Впровадження інноваційних технологій аграрними підприємствами можливе завдяки взаємодії зовнішнього і внутрішнього середовища та наявного ресурсного потенціалу.

Будь-яка прогресивна технологія в аграрній сфері базується на комплексному і раціональному використанні ґрунтово-кліматичних, біологічних, технічних, матеріальних і грошових ресурсів для максимально можливого задоволення потреб рослин чи тварин в основних факторах життя з метою отримання високого і стабільного ефекту. Вона органічно поєднує три основні напрями господарської діяльності: технологічний, технічний і розрахунково-економічний.

Технологічний напрям передбачає розробку й послідовність проведення технологічних операцій, агро- та зоотехнічних вимог до них.

Технічний напрям – комплектацію машинно-тракторних агрегатів, марочний підбір тракторів, сільськогосподарських та спеціальних машин і знарядь, обладнань тваринницьких комплексів, установлення норм виробітку та кількості обслуговуючого персоналу.

Комплексний підхід до впровадження інноваційних технологій аграрними підприємствами дозволяє виділити, що основною метою інновацій в аграрній сфері є забезпечення економічності та екологічності сільськогосподарського виробництва. Але як і в будь якій діяльності, в аграрній сфері є негативні так і позитивні процеси, які сповільнюють розвиток інноваційної складової аграрних підприємств (рис. 2).

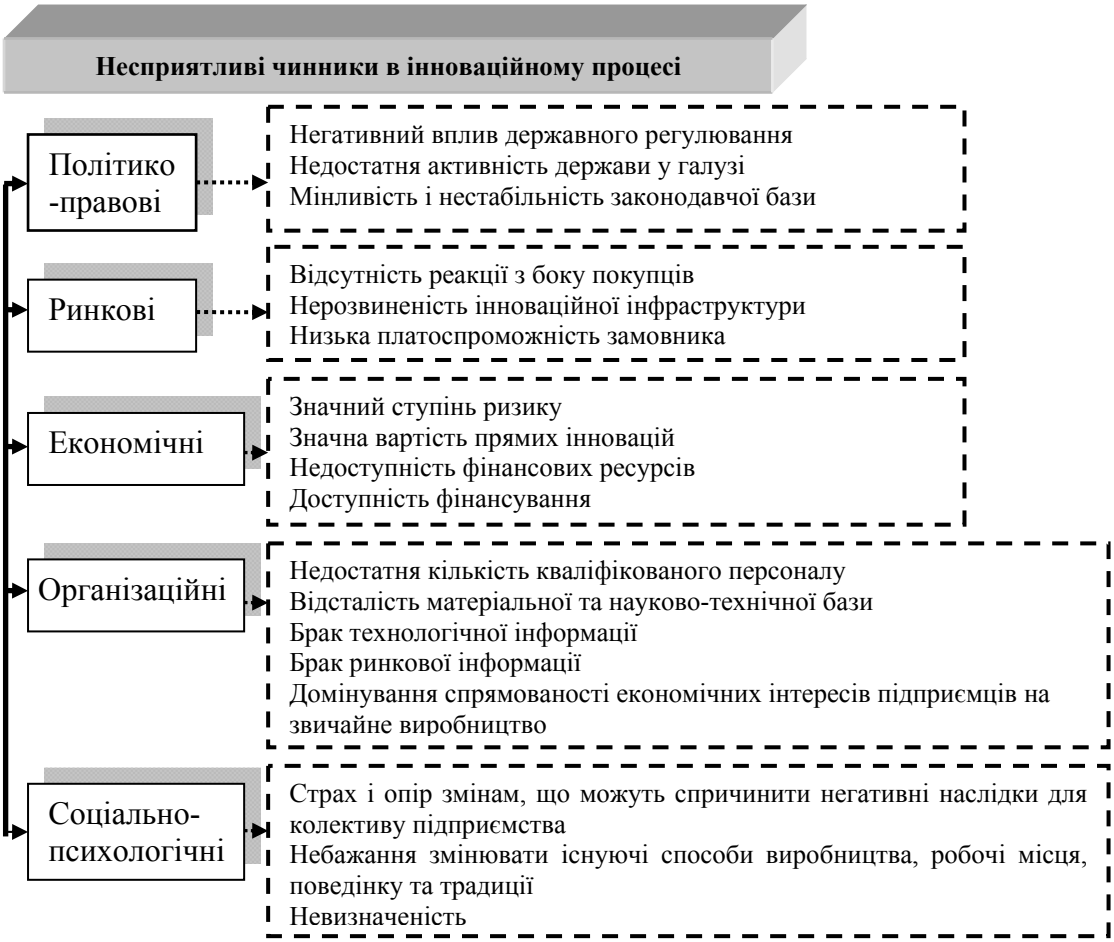

Рисунок 2 – Несприятливі чинники в інноваційному процесі

Джерело: побудовано на основі [9]

Перевагами використання інноваційних технологій в аграрній сфері є:

– суттєве підвищення якості отримуваної продукції, що відповідає усім екологічним вимогам безпечного виробництва продукції;

– покращення умов утримання тварин, зниження захворювань і подовження господарського їх використання;

– підвищення продуктивності діяльності, що в цілому забезпечує одержання більшого обсягу доходу на одиницю ресурсу;

– ефективне і гнучке використання робочого часу та зменшення фактору трудомісткості у собівартості виробництва продукції;

– приносити користь споживачам і суспільству в цілому.

Низький рівень використання досягнень аграрної науки агровиробництвом закономірно призводить до зниження якості робіт. Це пов’язано з низьким рівнем формування великих аграрних підприємств та слабкою інтеграцією фермерських господарств. Як наслідок, неефективність застосування сучасних дорогих технологій та технічних засобів виробництва.

Використання інновацій та техніко-технологічних розробок в аграрній галузі дасть змогу нарощувати конкурентні переваги, покращити ефективність виробничо-господарської діяльності загалом, оскільки аграрна галузь у економічно розвинутих країнах поступово перетворюється у наукомістку галузь виробництва [8, с. 439].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, проблема розвитку інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки є багатогранною та складною.

На основі дослідження особливостей інноваційної діяльності агропромислових підприємств, проблем та несприятливих чинників, з’ясовано, що аграрні підприємства низькими темпами здійснюють трансфер інновацій у повсякденну роботу. Це пов'язано з відсутністю дієвих економічних стимулів, які б заохочували підприємства здійснювати технологічну модернізацію шляхом активного впровадження інновацій у виробництво.

Для здійснення більш масштабної політики впровадження та реалізації інновацій, основними пріоритетами розвитку інноваційної діяльності на сільськогосподарських підприємствах мають стати:

- вдосконалення механізму управління інноваційною діяльністю сільськогосподарських підприємств;
- технічне і технологічне переоснащення сільськогосподарських підприємств;
- активізація інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств, шляхом надання різних пільг, поліпшення фінансування, розширення консультаційних послуг;
- підвищення результативності наукових досліджень шляхом поліпшення матеріально-технічної бази, посилення кадрового забезпечення наукових колективів;
- інтеграція дрібних підприємств у великі виробничі структури.

Подальші розробки в цьому напрямку мають розглядати процеси впровадження новітніх прогресивних технологій в аграрних підприємствах як систематизовану сукупність знань, відомостей, технологічних та організаційних рішень для забезпечення стабільного розвитку сільського господарства, зміцнення економічної та технологічної безпеки галузі.

Список літератури

1. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств аграрного комплексу: підручник [Текст] / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2013. – 779 с.

2. Дем'яненко С.І. Інноваційне зростання – основа стабільності агропромислового комплексу / С.І. Дем'яненко // Наука та інновації. – 2005. – № 1. – С. 87-98.
3. Інновація та її особливості в аграрному секторі економіки України / О. Донець // Економічний аналіз. – 2013. – Т. 12(1). – С. 92-97 .– Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2013_12(1)_19.
4. Закон України про інноваційну діяльність:№ 40-IV (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Режим доступу - www.rada.gov.ua.]
5. Інноваційні технології в тваринництві [Електронний ресурс] // Журнал «Тваринництво України». – 2014. – №6. – режим доступу http // minagro.gov.ua / system / Стаття%20щодо%20інновацій%20в%20тваринництві.pdf.
6. Кот О.В. Теоретичні аспекти інноваційного розвитку аграрного сектору економіки та його організаційно-економічне забезпечення / О.В.Кот // Проблеми інвестиційно-інноваційного розвитку. – 2011. – № 1. – С. 65 – 76.
7. Крачок Л.І. Новітні технологій в сільському господарстві: проблеми і перспективи впровадження[Електронний ресурс] // Л.І. Крачок // Сталий розвиток економіки. Міжнародний науково-виробничий журнал. – 2013. – №3. – режим доступу http//www.google.com.ua.
8. Нелеп В.М. Планування на аграрному підприємстві: підручник – 2-ге вид., перероб. тдоп. / В.М. Нелеп. – К.: КНЕУ, 2004, - 495 с.
9. Новікова О.С. Механізм впровадження інновацій у сільському господарстві на засадах сталого розвитку / О.С. Новікова // Національний лісотехнічний університет України: Науковий вісник. – 2005. – Вип. 15.6 – С. 458-462.
10. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
11. Петров В.М. Технічне забезпечення інноваційних технологій у рослинництві // В.М. Петров // Економіка АПК.– 2013. – №2. – С. 100
12. Саблук П. Т. Наукові агроекономічні дослідження в інтересах активізації росту АПВ і сільських територій / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2017. – № 5. – С. 19-23. – Режим доступу: http: // nbuv.gov.ua / UJRN/E_apk_2017_5_5.
13. Янковська О.І. Особливості інновацій в сільському господарстві / О.І. Янковська // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [«Економіка XXI століття: виклики та проблеми»], Ужгород, лист. 2009 р.); ред. кол. Ф.Г. Ващук / Мін-во освіти і науки, Закарп. держ. ун-т. – Ужгород : ЗакДУ, 2010. – С. 304-308.
14. The Global Innovation Index 2017. [Електронний ресурс]. – Режимдоступу:https://www.globalinnovationindex.org/gii-2017-report

References

1. Andrijchuk, V.H. (2013). *Ekonomika pidpryiemstv ahrarnoho kompleksu [Economy of enterprises of agrarian complex]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
2. Dem'ianenko, S.I. (2005). Innovatsijne zrostannia – osnova stabil'nosti ahropromyslovoho kompleksu [Innovative growth is the basis of the stability of the agro-industrial complex]. *Nauka ta innovatsii – Science and innovation,1*, 87-98 [in Ukrainian].
3. Donets', O. (2013). Innovatsiia ta ii osoblyvosti v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy [Innovation and its peculiarities in the agrarian sector of Ukraine's economy]. *Ekonomichnyj analiz - Economic analysis, 12(1)*, 92-97. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2013_12 (1)_19 [in Ukrainian].
4. ZakonUkrainy pro innovatsijnudiial'nist' [The Law of Ukraine on Innovation Activity]. (n.d.). *rada.gov.ua*. Retrieved from www.rada.gov.ua [in Ukrainian].
5. Innovatsijni tekhnolohii v tvarynnytstvi [Innovative technologies in animal husbandry]. TvarynnytstvoUkrainy – Animal husbandry of Ukraine, 6. *minagro.gov.ua.* Retrieved from http//minagro.gov.ua/system/Stattia%20schodo%20innovatsij%20v%20tvarynnytstvi.pdf [in Ukrainian].
6. Kot, O.V. (2011). Teoretychni aspekty innovatsijnoho rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky ta joho orhanizatsijno-ekonomichne zabezpechennia [Theoretical aspects of innovation development of the agrarian sector of the economy and its organizational and economic support]. *Problemy investytsijno-innovatsijnoho rozvytku - Problems of investment and innovation development, 1*, 65 – 76 [in Ukrainian].
7. Krachok, L.I. (2013). Novitni tekhnolohij v sil's'komu hospodarstvi: problem i perspektyvy vprovadzhennia [Newest technologies in agriculture: problems and prospects of implementation] *Stalyj rozvytok ekonomiky - Sustainable development of the economy.* Retrieved from http//www.google.com.ua [in Ukrainian].
8. Nelep, V.M. (2004). *Planuvannia na ahrarnomu pidpryiemstvi [Planning at an agrarian enterprise]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

9. Novikova, O.S. (2005). Mekhanizm vprovadzhennia innovatsij u sil's'komu hospodarstvi na zasadakh staloho rozvytku [Mechanism of introduction of innovations in agriculture on the basis of sustainable development] *Natsional'nyj lisotekhnichnyj universytet Ukrainy: Naukovyjvisnyk - National Forestry University of Ukraine: Scientific Herald, 15.6*, 458-462 [in Ukrainian].
10. Ofitsijnyj sajt Verkhovnoi Rady Ukrainy [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. *rada.gov.ua*. Retrieved from www.rada.gov.ua [in Ukrainian].
11. Petrov, V.M. (2013). Tekhnichne zabezpechennia innovatsijnykh tekhnolohij u roslynnytstvi [Technical support of innovative technologies in plant growing]. *Ekonomika APK – Economy of agroindustrial complex*, *2*, 100 [in Ukrainian].
12. Sabluk, P. T. (2017). Naukovi ahroekonomichni doslidzhennia v interesakh aktyvizatsii rostu APV i sil's'kykh terytorij [Scientific agroeconomic research in the interests of activating the growth of APV and rural areas]. *EkonomikaAPK – Economy of agroindustrial complex, 5*, 19-23. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2017_5_5 [in Ukrainian].
13. Yankovs'ka, O.I. (2010) Osoblyvosti innovatsij v sil's'komu hospodarstvi [Features of innovation in agriculture]. The Economics of the 21st Century: Challenges and Problems'10: *Vseukr. nauk.-prakt. konf. (November 2009) - All-Ukrainian Scientific and Practical Conference.* (pp. 304-308). Uzhhorod :ZakDU [in Ukrainian].
14. The Global Innovation Index 2017 [The Global Innovation Index 2017]. (2017). *globalinnovationindex.org.* Retrieved from https://www.globalinnovationindex.org/gii-2017-report [in English].

Liudmila Zapirchenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Tetiana Ryabovolik, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

The Features of Innovative Activity and Implementation the Innovations to the Production Activities of Agrarian Enterprises

The article focuses on the specificity of the formation and advantages of the development of innovative processes in the agrarian enterprises. These agrarian enterprises account for almost one third of gross domestic product now. But at the same time, agro-industrial production in Ukraine is lagging behind the European Union for productivity and efficiency.

In the paper the attention to the specificity of the forming and advantages of the development of innovative processes at the enterprises of the agrarian sphere is focused. At current stage the almost one third of gross domestic product are created by the agrarian enterprises. The search for such innovative solutions becomes extremely urgent, which would ensure the increasing of the efficiency of the functioning of the agrarian sphere, the rational using of natural resources and the increasing of the productivity of plant growing and animal husbandry in the conditions of limited natural resources. At present time, the constant implementation of the latest developments is the key of the sustainable development of agriculture. The expediency and necessity of introduction and realization of the advanced innovative and technological processes for the development of agro-industrial production and the obtaining of economic and social effect are determined. As a result of generalization of information on the essence and role of agro-innovations, the peculiarities of their implementation in the agrarian sector, the main directions of using the innovative technologies and factors that hinder their implementation are revealed.

On the basis of the research of a set of indicators and factors it was found out, that the agricultural enterprises at a low rate make the transfer of innovation to their daily work, which naturally leads to the decreasing the quality of work. This is due to the low level of forming the huge agrarian enterprises and weak integration of farms. As a consequence, there is the inefficiency of using the modern expensive technologies and technical means of production. The using of innovations and technical and technological developments in the agrarian sector will allow increasing the competitive advantages, improving the efficiency of production and economic activity in general, because the agrarian sector in economically developed countries is gradually transforming to the science-intensive industry of production. On the basis of the research, it was found that effectuation of a more extensive policy of implementation and realization of innovations will provide the increasing of the efficiency of the functioning of the agrarian sphere, as well as will promote the rational using of natural resources and the increasing of the productivity of plant growing and animal husbandry in the conditions of limited natural resources.

innovation, innovative activity, agro-innovation, innovative technologies, agrarian sphere, features of innovative activity, agro-industrial production, implementation of innovations, productivity of production

Одержано (Received) 22.11.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 04.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 351:378(338:354); 338.222:338.242.4; 334.021.1 **JEL Classification: J24, P25, R11**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).269-280

Ю.В. Малаховський, доц., канд. екон. наук
А. Кансо, асп.
Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна
Х. Хайдура, д-р філософії
Американський університет культура і освіти, м. Бейрут, Ліван

Теорія та практика формування соціального капіталу науково-освітнього кластеру регіональної інноваційної екосистеми на базі технічного університету

Статтю присвячено дослідженню теоретичних аспектів та практичних засобів нарощування активів соціального капіталу у процесі формування науково-освітнього кластеру з технічним університетом у якості "креативного ядра" як елементу регіональної інноваційної екосистеми. Обґрунтовано пріоритетне значення соціального капіталу у формуванні детально охарактеризованого новітнього (шостого) технологічного устрою національної економіки. Особливу увагу приділено економічній моделі комерціалізації діяльності у сфері R&D та надання освітніх послуг, а також цілеспрямованого нарощування репутаційного капіталу регіонального технічного університету, сучасною формою якого є ініціативне формування на його базі науково-освітнього кластеру у структурі регіональної інноваційної екосистеми

соціальний капітал, науково-виробничий кластер, регіональна інноваційна екосистема, організаційно-економічний механізм

Ю.В. Малаховский, доц., канд. экон. наук
А. Кансо, асп.
Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина
Х. Хайдура, д-р философии
Американский университет культуры и образования, г. Бейрут, Ливан

Теория и практика формирования социального капитала научно-производственного кластера региональной инновационной экосистемы на базе технического университета

Статья посвящена исследованию теоретических аспектов и практических приемов наращивания активов социального капитала в ходе формирования научно-образовательного кластера с техническим университетом в качестве "креативного ядра" как элемента региональной инновационной экосистемы. Обосновано приоритетное значение социального капитала в формировании детально охарактеризованного новейшего (шестого) технологического уклада национальной экономики. Особое внимание уделено экономической модели коммерциализации деятельности в сфере R&D и предоставления образовательных услуг, а также целенаправленного наращивания репутационного капитала регионального технического университета, современной формой которого выступает инициативное формирование на его базе научно-образовательного кластера в структуре региональной инновационной системы

социальный капитал, научно-производственный кластер, региональная инновационная система, организационно-экономический механизм

Постановка проблеми. Категорія "капітал" відноситься до однієї з найбільш широко вживаних у сучасних фундаментальних теоретичних та прикладних практичних дослідженнях, використання якої вимагає застосування зваженого полікомпонентного та мультипредметного підходу. Вплив окремих фаз розвитку суспільних відносин на розуміння сутності цього базового поняття суттєвим чином вплинуло на становлення сучасного підходу до розуміння капіталу, визначення якого продовжує конкретизуватись, модернізуватись за рахунок імплементації окремих акцентів та зміни пріоритетів в підходах до формулювання на догоду реалізації авторських дослідницьких позицій. Сучасні дослідники, розрізняючи значну кількість

© Ю.В. Малаховський, А. Кансо, Х. Хайдура, 2018

різновидів капіталу, принципово пристають на позиції ОЕСР, яка виділяє чотири його основних типи – фізичний, природний, людський та соціальний [1]. Приділяючи прискіпливу увагу критеріям розрізнення окремих видів капіталів – особливостям формування та втілення, природній сутності, ступенем поширення, здатності до відчуження, характеру інвестування, зміні в процесі споживання, участі у формуванні вартості товару, характері результатів використання, ліквідності, здатності до конвертування, методам вимірювання – дослідники залишають поза увагою прикладні питання квантифікації розміру, особливості функціонування організаційно-економічного механізму формування соціального капіталу (СК) на різних рівнях господарювання.

Безпосереднє відношення до проблематики формування СК на мезоекономічному рівні національної економіки має дослідження особливостей його розгортання за умов глобалізаційних постіндустріальних перетворень вітчизняної економіки, характерними для якої є складне поєднання явищ паралельного у часі утворення регіональних науково-виробничих кластерів і формування середовища локальних інноваційних екосистем. Якщо кластерізація відбувається з метою забезпечення рівноправної участі комерційно зацікавлених у виробничій співпраці представників органів виконавчої влади, бізнесу та дослідницького сектору локального сегменту національної економіки, то формування регіональних/територіальних інноваційних екосистем (ІЕС) переслідує мету реформування та гуманізації порівняно більш широкої соціально-економічної сфери діяльності територіальних громад.

Одночасно, спостерігається парадоксальна ситуація, за якої теоретичні аспекти феноменів соціального капіталу, формування ринкових кластерів та розгортання локальних інноваційних екосистем фактично досліджуються на фоні відсутності вивчення можливих варіантів їхнього безпосереднього ув’язування між собою та розроблення прикладних організаційно-економічних механізмів практичної реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відсутність єдиного визначення соціального капіталу (СК) пояснюється наявністю цілого ряду науково обґрунтованих підходів до визначення його сутності, яка обумовлюється покладанням в його основу або принципу формування соціальних мереж (Бейкер В., Бурдье П., Барт Р., Портес А.), або принципу формування норм та цінностей, що визнаються суспільством. Останній принцип по різному висвітлюється представниками особистісно-контактного (Коулман Дж., Фукуяма Ф., Інглхарт Р., Патнем Р.), інституціонального (Аббот С., Фарелл Ю., Тейлор М., Усланер Е.), змішаного (Лоурі Г., Нагап’є Дж., Гошал С., Вулкок М., Нараян Д.) підходів. Серед персоналій вітчизняних дослідників та представників наукових шкіл близького зарубіжжя, які переймаються дослідженням особливостей прояву сутності СК на мезоекономічному рівні національної економіки, відзначимо публікації таких дослідників, як Бова А. [2], Богуш Л. [3], Грішнова О. [4], Мачеринскене І. [5], Радаєв В. [6], Русинова Н. [7], Терон І. [8], Шаповалова Т. [9]. Окрім того, паралельні дослідження проводяться представниками соціологічної та психологічної шкіл, предметом дослідження яких виступають когнітивні аспекти сприйняття індивідами та операціоналізації ними у повсякденній економічній діяльності рівня інтерперсональної довіри, обміну та взаємності. Всі представлені напрями досліджень особливостей функціонування СК єдині у розумінні його двокомпонентної структури, яка, крім зазначеного когнітивного аспекту, потребує дослідження аспекту структурального, який пов’язується з дослідженням щільності соціальних мереж, інституціональних моделей громадської взаємодії.

Переважною більшістю дослідників кластером називається виробничо-споживчий комплекс, який сформовано на основі територіальної концентрації спеціалізованих постачальників, виробників та споживачів продукції/послуг, що

функціонують в умовах постіндустріальної економіки, які пов'язані технологічним ланцюгом, або віртуальна структура, що створюється на основі формування інноваційних мереж і не прив'язана географічно до окремої території [10]. Класифікаційні ознаки кластерів – за домінуючим типом взаємозв'язків, географічними кордонами, характером основного інноваційного ресурсу, ступенем участі держави, динамікою розвитку, типом обслуговуваного ринку, стадією життєвого циклу, рівнем використовуваних технологій, розвитку економіки, галузями/видами діяльності, моделями розвитку – дозволяють не лише здійснити їхнє чітке розмежування, але й виокремити характерні особливості різновидів, щоправда, без прикладної конкретики.

Дослідження особливостей функціонування ІЕС свідчить, що формування національної, галузевих/секторальних, регіональних/територіальних рівнів сьогодні одночасно є найбільш дієвим засобом реалізації режиму розвитку публічного сектору соціальної сфери національної економіки [11].

Концепцію інноваційного розвитку соціальної сфери змішаної економіки було сформовано у процесі еволюції теоретичних підходів до розуміння інноваційного процесу в цілому: від визнання економічної ефективності закритих інновацій на рівні компаній-виробників (І етап – Й. Шумпетер, 1934) [12], через концепції інновацій кінцевого споживання (ІІ етап – Е. Хіппель, 1985) [13], стратегічного підходу до інновацій (ІІІ етап – Г. Хамель та К. Прахалад, 1994) [14], концепції відкритих інновацій, пов'язаних з масовим аутсорсингом та формуванням глобальних "вартісних ланцюгів" (IV етап – Г. Чезбро, 2003) [15; 16], до концепції мережевих колаборативних інновацій (V етап – П. Глур, 2006) [17].

Представлені у науковому доробку точки зору вимагають креативного об'єднання у процесі формування цілісної концепції формування/вимірювання соціального капіталу в конкретних умовах планування/реального функціонування науково-виробничого кластеру з закладом вищої освіти у якості "креативного ядра", найбільш сприятливими умовами діяльності якого є середовище регіональної інноваційної екосистеми (РІЕС).

Постановка завдання. Метою публікації є дослідження теоретичних та практичних підходів до формування СК науково-освітнього кластеру регіональної ІЕС, який формується на базі діяльності технічного університету.

Виклад основного матеріалу. Характерною особливістю сучасного розвитку національної економіки України є все більш повний прояв ознак переходу до шостого технологічного укладу промислового виробництва, риси якого описані в табл. 1.

Однією з найбільш яскравих рис такого переходу є суттєве зростання втіленого в інституційному середовищі функціонування комплексу політичних, законодавчих, економічних та соціокультурних чинників формування регулятивного, підтримуючого та когнітивного елементів довіри, репутації, правил, норм, санкцій, цінностей, культури підприємництва, які отримали узагальнену назву соціального капіталу – інституціолізованого "мікcту" людського колективного структурного й когнітивного та позитивного психологічного нематеріального капіталів. Цілеспрямоване регулювання СК здійснюється засобами застосування арсеналу управлінських, психологічних, соціальних технологій як сукупності способів, процесів, методів неодноразового результативного використання символічного капіталу умовних цінностей, яке забезпечує "авансом" узагальнену довіру до його носія зі сторони цільової аудиторії у особі інституціональних акторів та інституціональних секторів, базується на використанні безумовного позитивного репутаційного потенціалу кластеризованих суб'єктів господарювання з метою досягнення комерційної та позаекономічної вигоди на мезо- та макрорівнях трансформаційної модернізації національної економіки

внаслідок цілеспрямованого використання “сили м’якого спонукання” об’єкту до усвідомленого прийняття цивілізаційних цінностей суб’єкту впливу.

Таблиця 1 – Участь соціального капіталу у формування технологічних виробничих укладів

Характерні риси		Технологічний устрій					
		I (1770-1820)	II (1820-1870)	III (1870-1920)	IV (1920-1970)	V (1970-2010)	VI “економіка знань” (2010-…)
Основний вид	капіталу	матеріальний			фінансовий	людський	соціальний
	енерго-ресурсу	вода	пара, вугілля	електрична енергія	енергія вуглеців	атомна енергія	відтворювані джерела енергії
Головні галузі діяльності		текстильна	транспорт, чорна металургія	машино-будування важке, електротехнічне	автомобілебудування, кольорова металургія, нафтопереробка, синтетичні полімерні матеріали	електроніка, інформаційні технології, генна інженерія, програмне забезпечення, телекомунікації, освоєння космосу	гуманітарна сфера, нанотехнології/енергетика, біо/молекулярна/клітинна/ядерна технології, біоміметика, нанорозмірні виробництва, відновлювана медицина, інтелектуальна побутова техніка, засоби транспорту та комунікацій, індустрія стовбурових клітин, інженерія живих тканин та органів
Ключові фактори діяльності		ручні текстильні машини	паровий двигун	електричний двигун	двигун внутрішнього згоряння, нафтохімія	мікророзмірні електронні компоненти	нанорозмірні електронні компоненти
основі досягнення розвитку	виробництва: основного	механізація фабричного	зростання масштабів	стандартизація	індивідуалізація виробництва засобів виробництва	індивідуалізація виробництва споживчих товарів/послуг	індивідуалізація надання універсальних соціальних благ в умовах формування глобальних вартісних ланцюгів виробництва доданої вартості
	допоміжного	×	розвиток транспорту	розвиток засобів зв’язку	автоматизація окремих функцій	автоматизація окремих функцій	автоматизація окремих функцій
	процесів управління	×	×	×	індивідуалізація окремих функцій	індивідуалізація окремих функцій	індивідуалізація окремих функцій
	гуманітарної сфери	антагоністичне протиставлення економічних інтересів учасників процесу суспільного відтворення			розвиток транснаціональних зв’язків, зростання виробництва продуктів народного споживання	глобалізація, зростання швидкості комунікацій та переміщення	суттєве зростання тривалості життя людей та тварин
		×	поступове звільнення працівників від тяжкої фізичної праці	підвищення якості трудового життя			
Креативний ресурс зміни технологічного укладу		торговельний капітал	банківський капітал	фінансовий капітал	людський капітал	креативні елементи людського капіталу, комерціалізація знань, трансфер технологій, формування інноваційних мереж в межах функціонування triple helix system	перетворення культури підприємництва – прийняття ризику, стабільності та взаємозв’язків між стейкхолдерами – у визначальний чинник формування глокальних (глобально локалізованих) інноваційних екосистем на основі quadruple helix system з посиленням значення і впливу когнітивного та структурального елементів СК, інституціоналізації економічних механізмів, “економіки поведінки”, гуманомічного розвитку
Місце соціального капіталу		**залишкове**			**підпорядковане**	**ключове**	**пріоритетне**

Джерело: складено авторами

Використання СК має за наслідок зменшення “сил тертя в економіці”, що отримує свій прояв у економії трансакційних витрат, заощадженні коштів від реструктуризації інституціональних установ та організацій на основі чіткої специфікації непорушних прав власності, створення організаційних структур, які забезпечують їхній (прав власності) ефективний обмін, порівняння та економію витрат, що виникають у ході цього процесу.

Виключно особливого значення використання СК набуває за умов активного використання у процесі постіндустріальної структуризації національної економіки моделей формування інноваційних кластерів (ІК) як ефективних форм управління інноваційною діяльністю, що забезпечує виникнення синергічного ефекту на основі об’єднання зусиль та компетенцій його учасників (підприємств, науково-дослідницьких та навчальних закладів, державних органів влади, сервісних компаній, посередників тощо), що функціонують з метою створення, запровадження та комерціалізації інноваційного продукту з метою досягнення конкурентних переваг на ринку.

На відміну від територіальних виробничих комплексів, для яких характерними були програмний плановий спосіб формування центральними органами виконавчої влади (ЦОВВ) у ході формування державного замовлення ланцюгів енерговиробничих циклів з метою мінімізації витрат і отримання регіонального ефекту від концентрації та спеціалізації підприємства, ІК – еволюційний спосіб формування виробничо-споживчого комплексу навкруги “креативного ядра” – з метою підвищення рівня добробуту і конкурентоспроможності економіки регіону.

Галузевий інноваційний кластер (ГІК) – економічна система, що представляє собою сукупність підприємств, організацій (виробничі, сервісні, університети, науково-дослідницькі інститути, інжинірингові центри, творці інновацій, технологій, ринкові інститути, споживачі), які розташовані на одній території, взаємодіють на договірній основі, не утискають права жодного зі своїх членів, працюють на досягнення єдиної

мети економічного зростання у процесі використання інновацій, характеризується стабільністю, що формує за умови співпраці учасників синергетичний ефект [18; 19].

Інноваційний науково-освітній кластер (ІНОК) – система економічних агентів, які здатні узгоджено регулювати та контролювати процес комерціалізації науки у (технічному) закладі вищої освіти (ЗВО), включаючи процес навчання майбутніх спеціалістів інноваційного типу, економічно активна структура, що функціонує на базі конкретного (технічного) ЗВО, інвестиційно-інноваційний проект соціально-економічного типу, що передбачає обґрунтування економічної доцільності інвестицій з метою досягнення передбачуваної сукупності академічних та неакадемічних результатів (рис. 1, табл. 2) [20].

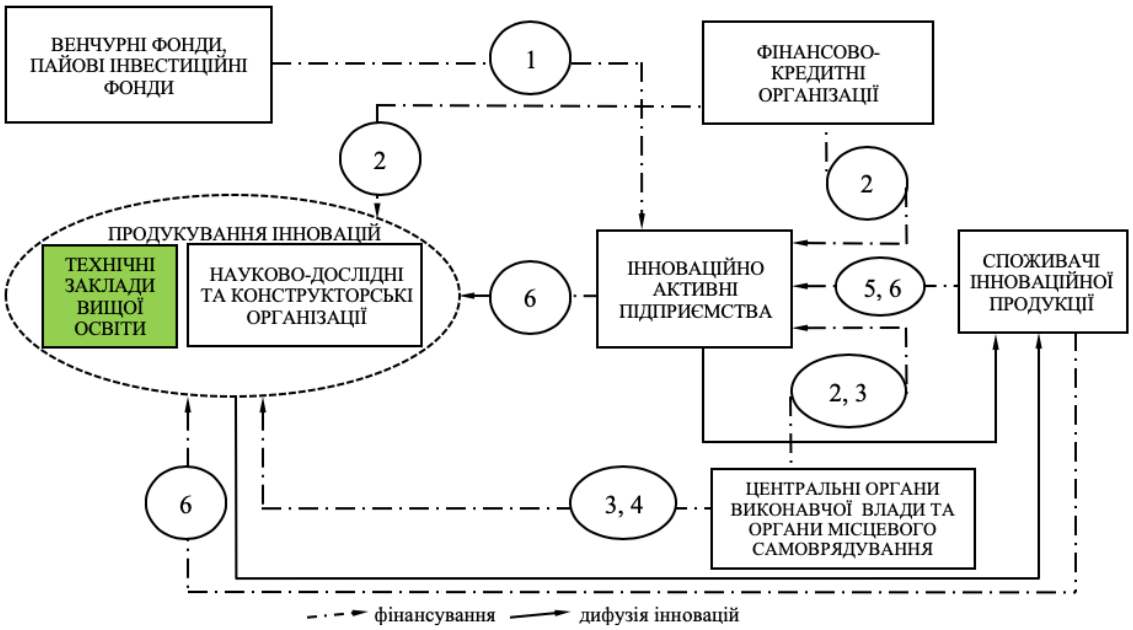

1 – участь у статутному капіталі шляхом придбання акцій; 2 – кредит; 3 – субсидії; 4 – гранти; 5 – кошти від емісії облігацій; 6 – ліцензійні платежі від переданих прав за користування інтелектуальної власності

Рисунок 1 – Економічна модель функціонування ІНОК з технічним університетом у якості "креативного ядра"

Джерело: складено авторами

На відміну від ІК, сутність ІЕС може бути визначено через легалізований порядок формування і підтримання контактів та особистих взаємозв'язків елементів інноваційної інфраструктури, який ґрунтується на генералізованій (узагальненій) довірі між ними.

Узагальнюючи найбільш поширені точки зору на визначення сутності різнорівневих ІЕС, сформулюємо власне. РІЕС – поліструктурна локальна соціально-економічна система, взаємопов'язане об'єднання функціональними, організаційними, фінансово-економічними зв'язками інноваційних об'єктів і підсистем території, основу якої складають ІНОК, діяльність яких спрямовано на створення знань, розробку сучасних технологій та формування відповідних умовам нових цінностей, які визначають характер і напрям інноваційного розвитку локації.

Матеріальною основою функціонування РІЕС є комплекс господарюючих суб'єктів території, які ініціюють та здійснюють виробництво нових знань, їхню дифузію та ефективне використання, сприяють фінансово-економічному, правовому та інформаційному забезпеченню інноваційних процесів, взаємно пов'язані між собою і мають постійні стабільні взаємовідносини. Сукупність територіальних ІЕС об'єднуються у РІЕС, які, у свою чергу, є необхідною умовою існування ІЕС більш високого – національного – рівня.

На відміну від показників функціонування ГІК, кількісні ефекти від функціонування ІНОК більш широко репрезентують соціальні ефекти участі кластеризованих структур у функціонуванні інноваційної екосистеми (табл. 2).

Таблиця 2 – Ефекти від функціонування ГІК та ІНОК у складі РІЕС

Ефект	Інтернальний (внутрішній)	Екстернальний (зовнішній)
ГІК, ІНОК у складі РІЕС на базі технічного університету		
Зниження трансакційних витрат	Довготривалий характер взаємодії учасників, зниження рівня небезпеки укладення угод	Зниження трансакційних витрат ОДУ/МС
Масштаб виробництва	Пов'язаний з розвитком блоку спеціалізації розвиток інших учасників ГІК, розширення його "області покриття"	Збагачення регіону за рахунок виходу на нові ринки
Охоплення	Використання кооперованими підприємствами ГІК фактора багатофункціональних зв'язків	Зниження бюджетних витрат на фінансування виробничого фактора регіонального розвитку
Адаптивно-стабілізаційний	Прибуткове співфінансування інновацій учасниками кластера	Підконтрольне ОМС використання фінансових ресурсів учасників ГІК
Екологічної відповідальності	Зниження негативного впливу на екологію за рахунок запровадження природоохоронних виробничих технологій	Покращення рівня здоров'я населення, зниження рівня витрат ОМС на екологічні програми
Синергетичний	Зростання рівня ефективності діяльності учасників за рахунок виробничого інтегрування	Зростання рівня ефективності розвитку регіону в результаті формування ГІК
Кількісний	ГІК	
	$E_i = ЕД_i + СЕi;$	$E_{ГІК} = \frac{\sum_{i=0}^{N} \frac{ГП(+)_i^t}{((1+d)(1+p))^t} - \sum_{i=0}^{N} \frac{ГП(-)_i^t}{((1+d)(1+p))^t}}{\frac{КВ_i^t}{((1+d)(1+p))^t}}$
	$E_{ГІКр} = Q_{ГІК}/ВРП$	
	E_i – ефективність i-го підприємства, яке бере участь у діяльності ГІК; $ЕДi$ – ефективність діяльності i-го підприємства ГІК; $СЕi$ – синергетичний ефект діяльності ГІК, який припадає на i-е підприємство; $E_{ГІК}$ – ефективність діяльності ГІК; $ГП_i^t$ – грошові потоки, які отримано(+)/вкладено(–) i-м підприємством протягом t періоду діяльності ГІК; $КВ_i^t$ – капітальні витрати, які здійснені i-м підприємством протягом t періоду діяльності ГІК; d – річний банківський депозитний відсоток; p – річний рівень інфляції; $E_{ГІКр}$ – ефективність діяльності ГІК в межах регіону; $Q_к$ – випуску продукції підприємствами ГІК; ВРП – валовий регіональний продукт	
	ІНОК у складі РІЕС з врахуванням ефектів формування соціального капіталу	
	Ступень залучення до соціальних мереж (запозичення / ВРП) Гранична вартість інвестування в СК (відсоток зайнятих працівників працездатного віку з завершеною вищою освітою) Індекс нерівності доходів Джині Ставка амортизації СК (4%) Очікувана тривалість життя для населення середнього віку Рівень зайнятості ВРП Середній рівень доходів (виплати / чисельність) зайнятих Запаси нежитлового фізичного капіталу	

Джерело: складено авторами

Ефективним варіантом імплементації діяльності ІНОК до РІЕС є формування організаційно-економічного механізму регіональних технологічних платформ (ТП) [11]. ТП РІЕС – добровільний, само фінансований та самоврядний ринковий комунікативний інструмент прибуткової реалізації інноваційних проектів, який передбачає залучення альтернативного фінансування R&D, максимальне орієнтування на комерціалізацію радикальних новацій та технологій, розвиток інноваційної інфраструктури у секторі надання громадських послуг суб'єктами господарювання приватної/змішаної власності за міноритарної державної участі. ТП мають складний внутрішній устрій, адже їхнім призначенням є розроблення комерційно перспективних результатів дослідницької діяльності наукомістких технологій вищих технологічних укладів. Взята за приклад для наслідування, стандартна Європейська самоврядна ТП метою свого функціонування визначає виконання стратегічної (планово-аналітичної), мобілізаційної (концентрація стейкхолдерів навколо погоджених пріоритетів), популяризаційної (PR, маркетингової та інформаційної), поширювальної функцій, незалежно від напряму та сегменту діяльності, передбачає формування керівного органу за участю представників органів місцевого самоврядування (ОМС) та дослідницького товариства, робочого органу управління у складі Секретаріату і Групи підтримки, сектору організаційної та адміністративної підтримки – Форум учасників консорціуму, Група високого рівня, Спостережна рада. Також, до її складу входить обов'язковий перелік робочих груп з умовними назвами "Стратегічна програма діяльності", "Організація", "Навчання та тренінги", "Дослідницька та мережева

інфраструктура", "Політика та інструменти", "Розширення ринку", "Наука та прикладне використання", "Залучення та розширення участі стейкхолдерів".

Ключовими принципами створення ТП є: створення платформи "знизу" ("bottom-up process"), переважно з ініціативи крупного бізнесу, ОМС, ГІК; забезпечення балансу попиту та пропозиції, наявність серед фундаторів ТП замовників та споживачів нової продукції і технологій; інформаційна прозорість; регулярне (щоквартальне) інформування учасників ТП про її діяльність, проведення конференцій, інформування on-line; відкритість для нових учасників, у т. ч. з-за меж регіону; ротація членів консультативних комітетів ТП.

Основними видами діяльності регіональних ТП виступають: розроблення галузевих стратегічних досліджень та інноваційних технологій, подальших планів щодо їхньої реалізації; залучення приватного бізнесу до участі у Рамковій програмі ЄС досліджень та інновацій "Горизонт-2020" та співпраці з країнами-членами союзу; розвиток можливостей мережевої співпраці з іншими європейськими ТП, іншими партнерами по ланцюжку вирішення міжсекторальних проблем, переходу до максимально відкритої моделі інновацій у рамках реалізації проектів публічно-приватного партнерства; визначення можливостей для міжнародної співпраці; запуск крупних проектів державно-приватного партнерства в рамках програми "Горизонт-2020" як каналів зовнішнього консультування з метою програмування та реалізації програм [3].

Прикладом комплексного кількісного оцінювання процесу формування грошових потоків в межах функціонування ІНОК РІЕС, які є виразом СК, що генерується науково-освітньою діяльністю регіонального технічного університету, є наведене у публікаціях [21; 22] обчислення сумарного внеску університету Західного Лондона в національну, регіональну та територіальну економіку. В основу розрахунків покладається аналіз таблиць "витрати – випуск", які формуються на відповідних рівнях господарювання, також обчислення матриці коефіцієнтів повних витрат зведеного балансу формування і використання ВРП, а також регіонального балансу фінансових ресурсів. Окремі міркування щодо можливої методики проведення розрахунків висвітлено у публікаціях [23-25].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Кількісне оцінювання СК на усіх інституціональних рівнях аналізу національної економіки – макро-, мезо-, мікро-, номо- та наноекономічному – видається доволі складною методологічною і практичною проблемою. Квантифікація феномену, на відміну від кваліфікації, має за мету вирішення питання однозначного вимірювання нестійкого явища генералізації, узагальнення символічного капіталу довіри, його агрегування на різних рівнях та за різних форм комерційного комбінування інституціональних акторів "розкручування" quadruple helix постіндустріальної економіки. Виходячи з тези, що призначенням мезоекономічної РІЕС є досягнення мети функціонування системи вищого рівня – макроекономічної національної ІЕС, а складовими виступають базові елементи система нижчого рівня (інституційні актори), зміст її функціонування полягає у реалізації специфічних засобів ефективного розвитку національної економіки у процесі використання економічного потенціалу інституційних одиниць в межах мезоекономічного об'єднання (ГІК, ІНОК). Зміст регулювання процесу полягає у діяльності органів місцевого самоврядування щодо заощадження на трансакційних витратах, а різновидом капітальних активів, які формуються у процесі співпраці, виступає соціальний капітал.

При цьому, якщо на рівні ГІК, ІНОК відбувається об'єднання мікроекономічних потенціалів, що регулюються переважно засобами централізованого екстериторіального впливу, РІЕС передбачає використання потенціалу співпраці як

вертикально інтегрованих корпоративних формувань, так і ринкових територіальних (квазі) корпорацій. "Кристалізація каркасу" мезоекономічних систем сприяє ефективному вирішенню проблеми подолання негативних наслідків демонтажу інститутів централізованого управління. Формування стабільних за складом учасників, внутрішніх факторів розвитку та характером траєкторії розвитку мезосистем в структурі національної та регіональної економіки, до того ж підлягають можливості стратегічного програмування, передбачають широкий перелік відносин до регулювання між ними.

У якості непрямих показників формування СК РІЕС з технічним університетом у якості "креативного ядра" доцільно використовувати: розрахунки економічної ефективності ІНОК у сукупності рамкових умов функціонування (загальних регіональних показників), економічної складової зростання (оцінка мережевого партнерства, інноваційного потенціалу, розвитку людського капіталу, індустріального напряму діяльності, рівня його регіональної концентрації); економічних показників діяльності; ефективності реалізації кластерної політики; ефективності кластерного управління; ефективності кластерної стратегії; ефективності механізмів регулювання кластера; стану регіонального R&D сектора; ефективності заходів державної підтримки діяльності; ефективності інформаційної політики. Перспективами подальших досліджень є розробка науково-практичних рекомендацій із формування науково-освітніх кластерів регіональної інноваційної екосистеми на базі технічних університетів з урахуванням необхідності оптимізації та найефективнішого використання соціального капіталу.

Список літератури

1. Scrivens K., Smith C. Four Interpretations of Social Capital: An Agenda for Measurement. OECD Statistics Working Papers. Paris: OECD Publishing, 2013. DOI: http://dx.doi.org/10.1787/5jzbcx010wmt-en
2. Бова А. Соціальний капітал в Україні: досвід емпіричного. Інтернет-холдинг Олега Соскіна. URL: http://soskin.info/ea/2003/5/20030517.html
3. Богуш Л.Г. Соціальний капітал і соціогуманітарний простір. Економіка і держава. 2010. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2010_4_6
4. Грішнова О., Полив'яна Н. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу. Україна: аспекти праці. 2009. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uap_2009_3_6
5. Мачеринскене И.М., Минкуте-Генриксон Р.В., Симанавичене Ж.Й. Социальный капитал организации: методология исследования. Социологические исследования. 2006. № 3. URL: http://ecsocman.hse.ru/ data/603/762/1219/ Sotsis_3_06_p29-39.pdf
6. Радаев В.В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация. Общественные науки и современность. 2003. № 2. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=17302850
7. Русинова Н.Л., Панова Л.В., Сафронов В.В. Здоровье и социальный капитал (опыт исследований в Санкт-Петербурге). Социологические исследования. – 2010. № 1 (309). URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=13922568
8. Терон І.В. Регіональна диференціація соціального капіталу: методичні підходи та емпіричні оцінки. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Полтава: ПДАА. 2014. № 2(11). URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwj96bfA2oHgAhXFhiwKHcKIC6gQFjAAegQIABAC&url=https%3A%2F%2Fwww.pdaa.edu.ua%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2Fnppdaa%2F11%2F40.pdf&usg=AOvVaw0UcC9bgCEopbRrwduO8hCi
9. Шаповалова Т.В. Соціальний капітал: Теоретичні засади та стратегії трансформації. Сєвєродонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. 360 с. URL: http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/862/1/ Monography_Shapovalova_ 2016.pdf
10. Кизим М.О. Промислова політика та кластеризація економіки України: монографія. Харків: ВД "ІНЖЕК", 2011. 304 с.
11. Набулсі Х. Механізм регулювання державно-приватного партнерства у соціальній сфері: автореф. дис. … канд. екон. наук: 08.00.03 / Центральноукраїнський нац. техн. ун-т. Кропивницький, 2018. URL: http://www.kntu.kr.ua/doc/K_23_073_03/Nabulsi.pdf
12. Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest,

and the Business Cycle. New Brunswick (USA), London (UK): Transaction Publishers, 2004. 256 p.
13. von Hippel E. Free Innovation. Cambridge, MA: MIT Press, 2017. URL: https://www.google.com/url?sa= t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwjO89ijq-TgAhWrw4sKHVfPAlUQFjAAegQIAxAC&url=https%3A%2F%2Fdspace.mit.edu%2Fopenaccess-disseminate%2F1721.1%2F105282&usg=AOvVaw1cx_pfk_s0SB414mRehPn9
14. Prahalad C.K., Hamel G. The Core Competence of the Corporation. Harvard Business Review, 1990. (Reprint 90311). URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjH1Z6-rOTgAhWi_CoKHTPdCOsQFjACegQICRAC&url=https%3A%2F%2Fedisciplinas.usp.br%2Fmod%2Fresource%2Fview.php%3Fid%3D2387908&usg=AOvVaw0sYqYuWqlzjjadZXLEd2Ib
15. Chesbrough H.W. Open Business Models: How to Thrive in the New Innovation Landscape. Harvard: Harvard Business School Press, 2006. 272 p.
16. Chesbrough, H.W. Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology. Boston, Massachusetts: Harvard Business School Press, 2003. 227 p.
17. Gloor P.A. Swarm Creativity: Competitive Advantage through Collaborative Innovation Networks. New York: Oxford University Press, 2006. 209 p. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiAmKKjr-TgAhXtxIsKHTAlCkAQFjAAegQIABAC&url=https%3A%2F%2Fwww.nmit.edu.my%2Fwp-content%2Fuploads%2F2017%2F10%2FOpen-Innovation-the-New-Imperative-for-Creating-and-Profiting-from-Technology.pdf&usg=AOvVaw3qhu2or3wrAJSqt6xuiBEd
18. Малаховський Ю.В., Лізунков О.В., Кансо А.А. Мезоекономічне регулювання будівельного кластеру. Економіка і фінанси. 2017. №9. С. 142-155.
19. Малаховський Ю.В., Левченко О.М., Жовновач Р.І. Проблеми та перспективи використання міжнародного досвіду організації макрорахівництва у сфері державного регулювання туристичного кластеру національної економіки України. Ефективна економіка. 2017. №4. URL: http:// www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5789
20. Хайдура Х. Державне регулювання інноваційного розвитку дослідницького сектора закладів вищої освіти України: автореф. дис. … канд. екон. наук: 08.00.03 / Центральноукраїнський нац. техн. ун-т. Кропивницький, 2018. URL:
21. Хайдура Х.М. Методичні засади вимірювання внеску інноваційно активного університету в сучасну економіку (досвід міжнародних порівнянь). Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2017. Вип. 2-1 (08). С. 74-80.
22. Хайдура Х.М. Методичні засади квантифікації внеску сучасного університету в економіку знань (досвід Великої Британії). Проблеми системного підходу в економіці. 2017. Вип. 2 (58). С. 52-60.
23. Малаховський Ю. Побудова балансу фінансових ресурсів регіону. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2007. №5. С. 64-68.
24. Малаховський Ю.В., Дмитришин Б.В. Аналіз продуктивності моделей “витрати-випуск” на регіональному та національному рівнях. Бизнес-Информ. 2010. №4(1). С. 59-63.
25. Малаховський Ю.В., Кансо А.А. Формування показників вимірювання соціального капіталу на мезоекономічному рівні національної економіки. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2017. Вип. 3(08). URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwj15ODDr-bgAhWypYsKHXzCCfwQFjABegQICRAC&url=http%3A%2F%2Fwww.easterneurope-ebm.in.ua%2Fjournal%2F8_2017%2F01.pdf&usg=AOvVaw1qVlsv_zsXlX73VKqUUqNe

References

1. Scrivens, K., & Smith, C. (2013). Four Interpretations of Social Capital: An Agenda for Measurement. *OECD Statistics Working Paper*s. Paris: OECD Publishing. *dx.doi.org*. Retrieved from http://dx.doi.org/10.1787/5jzbcx010wmt-en [in English].
2. Bova, A. (2003). Sotsialnyy kapital v Ukrayini: dosvid empirychnoho [Social capital in Ukraine: the experience of empirical]. *Internet-kholdynh Oleha Soskina – Oleg Soskin' Internet-holding*. Retrieved from http://soskin.info/ea/2003/5/20030517.html [in Ukrainian].
3. Bohush, L.H. (2010). Sotsialnyy kapital i sotsiohumanitarnyy prostir [Social capital and socio-humanitarian space]. *Ekonomika i derzhava – Economy and the state.* Retrieved from http:// nbuv.gov.ua/UJRN/ ecde_2010_4_6 [in Ukrainian].
4. Hrishnova, O., & Polyv'yana, N. (2009). Sotsialnyy kapital: sutnist', znachennya, vzayemozv'yazok z inshymy formamy kapitalu [Social capital: essence, significance, interconnection with other forms of capital]. *Ukrayina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of labor, 3*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Uap_2009_3_6 [in Ukrainian].

5. Macherinskene, I.M., Minkute-Genrikson R.V., & Simanavichene, Zh.Y. (2006). Sotsial'nyy kapital organizatsii: metodologiya issledovaniya [Social capital of an organization: research methodology]. *Sotsiologicheskiye issledovaniya – Sociological research, 3*. Retrieved from http://ecsocman.hse.ru/ data/603/762/1219/ Sotsis_3_06_p29-39.pdf [in Russian].
6. Radaev, V.V. (2003). Ponyatiye kapitala, formy kapitalov i ikh konvertatsiya [The concept of capital, forms of capital and their conversion]. *Obshchestvennyye nauki i sovremennost' – Social sciences and modernity, 2.* Retrieved from https://elibrary.ru/item.asp?id=17302850 [in Russian].
7. Rusinova, N.L., Panova, L.V., Safronov, V.V. (2010). Zdorov'ye i sotsial'nyy kapital (opyt issledovaniy v Sankt-Peterburge) [Health and social capital (research experience in St. Petersburg)]. *Sotsiologicheskiye issledovaniya – Sociological studies, 1(309*). Retrieved from https://elibrary.ru/item.asp?id=13922568 [in Russian]
8. Teron, I.V. (2014). Rehional'na dyferentsiatsiya sotsial′noho kapitalu: metodychni pidkhody ta empirychni otsinky [Regional differentiation of social capital: methodological approaches and empirical assessments]. *Naukovi pratsi Poltavs'koyi derzhavnoyi ahrarnoyi akademiyi – Scientific works of the Poltava State Agrarian Academy, 2(11)*. Retrieved from https:// www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc= s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved= 2ahUKEwj96bfA2oHgAhXFhiwKHcKIC6gQFjAAegQIABAC&url= https%3A%2F%2Fwww.pdaa.edu.ua%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2Fnppdaa%2F11%2F40.pdf&usg=AOvVaw0UcC9bgCEopbRrwduO8hCi [in Ukrainian].
9. Shapovalova, T.V. (2016). *Sotsial'nyy kapital: Teoretychni zasady ta stratehiyi transformatsiyi [Social Capital: Theoretical Foundations and Strategies for Transformation]*. Syevyerodonets'k: Volodymyr Dahl East Ukrainian National University. *dspace.snu.edu.ua:8080.* Retrieved from http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/ 123456789/862/1/Monography_Shapovalova_ 2016.pdf [in Ukrainian].
10. Kyzym, M.O. (2011). *Promyslova polityka ta klasteryzatsiya ekonomiky Ukrayiny [Industrial policy and clustering of the Ukrainian economy]*. Kharkiv: VD "INZHEK" [in Ukrainian].
11. Nabulsi, H. (2018). Mekhanizm rehulyuvannya derzhavno-pryvatnoho partnerstva u sotsial'niy sferi [The mechanism of regulation of public-private partnership in the social sphere]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kropyvnytskyi. Retrieved from http://www.kntu.kr.ua/doc/K_23_073_03/Nabulsi.pdf[in Ukrainian].
12. Schumpeter, J.A. (2004). *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. New Brunswick (USA), London (UK): Transaction Publishers [in English].
13. von Hippel, E. (2017). *Free Innovation*. Cambridge, MA: MIT Press. *google.com.* Retrieved from https:// www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwjO89ijq-TgAhWrw4sKHVfPAlUQFjAAegQIAxAC&url=https%3A%2F%2Fdspace.mit.edu%2Fopenaccess-disseminate%2F1721.1%2F105282&usg=AOvVaw1cx_pfk_s0SB414mRehPn9 [in English].
14. Prahalad, C.K., & Hamel, G. (1990). *The Core Competence of the Corporation*. Harvard Business Review, (Reprint 90311). *google.com.* Retrieved from https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source= web&cd=3&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjH1Z6-rOTgAhWi_CoKHTPdCOsQFjACegQICRAC&url= https%3A%2F%2Fedisciplinas.usp.br%2Fmod%2Fresource%2Fview.php%3Fid%3D2387908&usg=AOvVaw0sYqYuWqlzjjadZXLEd2Ib
15. Chesbrough, H.W. (2006). *Open Business Models: How to Thrive in the New Innovation Landscape*. Harvard: Harvard Business School Press [in English].
16. Chesbrough, H.W. (2003). *Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology.* Boston, Massachusetts: Harvard Business School Press [in English].
17. Gloor, P.A. (2006). *Swarm Creativity: Competitive Advantage through Collaborative Innovation Networks*. New York: Oxford University Press. Retrieved from: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc= s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiAmKKjr-TgAhXtxIsKHTAlCkAQFjAAegQIABAC&url=https%3A%2F%2Fwww.nmit.edu.my%2Fwp-content%2Fuploads%2F2017%2F10%2FOpen-Innovation-the-New-Imperative-for-Creating-and-Profiting-from-Technology.pdf&usg=AOvVaw3qhu2or3wrAJSqt6xuiBEd [in English].
18. Malakhovskyi, Y.V., Lizunkov, O.V., Kanso, A.A. (2017). Mezoekonomichne rehulyuvannya budivel'noho klasteru [Mesoeconomic regulation of the construction cluster]. *Ekonomika i finansy – Economics and Finance, 9,* 142-155 [in Ukrainian].
19. Malakhovskyi, Y.V., Levchenko, O.M., & Zhovnovach, R.I. (2017). Problemy ta perspektyvy vykorystannya mizhnarodnoho dosvidu orhanizatsiyi makrorakhivnytstva u sferi derzhavnoho

rehulyuvannya turystychnoho klasteru natsional'noyi ekonomiky Ukrayiny [Problems and prospects of using international experience in macro credit organization in the sphere of state regulation of the tourist cluster of the national economy of Ukraine]. *Efektyvna ekonomika – Effective economy, 4.* Retrieved from http:// www.economy.nayka.com.ua/_?op=1&z=5789 [in Ukrainian].

20. Haidoura, H. (2018). Derzhavne rehulyuvannya innovatsiynoho rozvytku doslidnyts'koho sektora zakladiv vyshchoyi osvity Ukrayiny [State regulation of innovation development of the research sector of institutions of higher education of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kropyvnytskyi. Retrieved from http:// www.kntu.kr.ua/doc/K_23_073_03/KHAYDURA.pdf [in Ukrainian].
21. Haidoura, H. (2017). Metodychni zasady vymiryuvannya vnesku innovatsiyno aktyvnoho universytetu v suchasnu ekonomiku (dosvid mizhnarodnykh porivnyan') [Methodical principles of measuring the contribution of the innovative active university to the modern economy (experience of international comparisons)]. *Ekonomichnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi – Economic Bulletin of the Zaporizhzhya State Engineering Academy, 2-1 (08),* 74-80 [in Ukrainian].
22. Haidoura, H. (2017). Metodychni zasady kvantyfikatsiyi vnesku suchasnoho universytetu v ekonomiku znan' (dosvid Velykoyi Brytaniyi) [Methodological principles for quantifying the contribution of a modern university to the knowledge economy (the experience of the United Kingdom)]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi – Problems of a systemic approach in the economy, 2 (58),* 52-60 [in Ukrainian].
23. Malakhovskyi, Y.V. (2007). Pobudova balansu finansovykh resursiv rehionu [Construction of a balance of financial resources of the region]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpryyemnytstvo – State and regions. Series: Economics and Business, 5,* 64-68 [in Ukrainian].
24. Malakhovskyi, Y.V., & Dmytryshyn B.V. (2010). Analiz produktyvnosti modeley "vytraty-vypusk" na rehional'nomu ta natsional'nomu rivnyakh [Analysis of productivity of "input-output" models at the regional and national levels]. *Byznes-Ynform – Business-Inform, 4(1),* 59-63 [in Ukrainian].
25. Malakhovskyi, Y.V., & Kanso, A.A. (2017). Formuvannya pokaznykiv vymiryuvannya sotsial'noho kapitalu na mezoekonomichnomu rivni natsional'noyi ekonomiky [Formation of indicators of social capital measurement at the mesoeconomic level of the national economy]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnya – Eastern Europe: Economics, Business and Management, 3(08)*. Retrieved from https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwj15ODDr-bgAhWypYsKHXzCCfwQFjABegQICRAC&url=http%3A%2F%2Fwww.easterneurope-ebm.in.ua%2Fjournal%2F8_2017%2F01.pdf&usg=AOvVaw1qVlsv_zsXlX73VKqUUqNe [in Ukrainian].

Yurii Malakhovskyi, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Ali Kanso, Postgraduate
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine
Hani Haidoura, PhD in Economics
American University of Culture and Education, Beirut, Lebanon

Theory and Practice of Regulating the Reputation Social Capital of the Scientific and Production Cluster of a Regional Innovation Ecosystem on the Basis of a Technical University

The article is devoted to the study of theoretical aspects and practical means of increasing the assets of social capital in the process of forming a scientific and educational cluster with a technical university as a "creative core" as an element of a regional innovation ecosystem. The priority value of social capital in the formation of a sixth technological structure of the national economy is described in detail. Particular attention is paid to the economic model of commercialization of R&D activities and the provision of educational services, as well as the purposeful increase of the reputational capital of the regional technical university, the modern form of which is the initiative formation on the basis of its scientific and educational cluster in the structure of the regional innovation ecosystem.

The use of social capital is considered in the context of reducing the "friction forces" in the economy, transaction costs, saving money from the restructuring of institutional actors and organizations based on a clear specification of immutable property rights, creating organizational structures that ensure their effective exchange, comparison and cost savings, which occur during this process.

The peculiarities of social capital' formation are studied under conditions of active use in the process of post-industrial national economy structuring' models of scientific and educational clusters' formation as effective forms of management of innovative activity, which ensures the emergence of a synergistic effect on the basis of the unification of efforts and competencies of its participants (enterprises, research and educational institutions, state authorities, service companies, intermediaries, etc.) that operate with the aim of creating,

implementing and commercialization of the innovative product in order to achieve competitive advantages in the global market.

The problem of quantitative assessment of social capital is investigated in the context of structuring the analysis at the macro, mesa and microeconomic levels of management. Market actors are considered as actors of activity, theoretical models are formed within the framework of the development of certain aspects of neoinstitutional theory. The idea of creative association of disparate approaches to the formation and development of social capital in the form of generalized trust is realized. Such trust arises in the process of purposeful creation of stable participants, internal factors of development and the nature of the trajectory of mesosystem development in the structure of the national and regional economy. Additional advantages of regulation of collaborative scientific and educational clusters within the framework of regional innovation ecosystems are the possibility of using strategic planning tools.

social capital, research and production cluster, regional innovation ecosystem, reputational capital, organizational and economic mechanism

Одержано (Received) 08.11.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 18.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 658:338.242.4:631.3 **JEL Classification: L62, L64, O31**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).280-287

Н.П. Сисоліна, доц., канд. екон. наук
Г.В. Савеленко, канд. техн. наук
І.П. Сисоліна, доц., канд. техн. наук
Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Проблемні аспекти та перспективи інноваційного розвитку сільськогосподарського машинобудування

В статті досліджено сучасні умови функціонування підприємств сільськогосподарського машинобудування, виявлено проблеми, з якими вони стикаються та які уповільнюють їх розвиток, окреслено можливі перспективні засади управління та запропоновано нові підходи щодо підвищення конкурентоспроможності таких підприємств. Обґрунтовано необхідність державної підтримки вітчизняних підприємств сільськогосподарського машинобудування на мезо- та макрорівнях. На основі дослідження комплексу показників побудовано модель механізму інноваційного розвитку.

сільськогосподарське машинобудування, конкурентоспроможність підприємств, інноваційний розвиток, управління підприємством

Н.П. Сысолина, доц., канд. экон. наук
Г.В. Савеленко, канд. техн. наук
И.П. Сысолина, доц., канд. техн. наук
Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Проблемные аспекты и перспективы инновационного развития сельскохозяйственного машиностроения

В статье исследованы современные условия функционирования предприятий сельскохозяйственного машиностроения и выявлены проблемы, замедляющие их развитие, а также намечены возможные перспективные основы управления и предложены новые подходы по повышению конкурентоспособности таких предприятий. Обоснована необходимость государственной поддержки отечественных предприятий сельскохозяйственного машиностроения как на мезо-, так и макроуровнях. На основе исследования комплекса показателей построена модель механизма инновационного развития.

сельскохозяйственное машиностроение, конкурентоспособность предприятий, инновационное развитие, управление предприятием

Постановка проблеми. Україна займає важливе місце на світовому ринку, проте останнім часом не як країна з розвинутим машинобудуванням, а як аграрна держава. Такі обставини зумовлені тим, що сьогодні вітчизняне сільськогосподарське

© Н.П. Сисоліна, Г.В. Савеленко, І.П. Сисоліна, 2018

машинобудування не відповідає сучасному рівню науково-технічного прогресу. Тому ця сфера діяльності потребує значного переоснащення для забезпечення виробництва якісної та продуктивної сільськогосподарської техніки, яка зможе конкурувати із провідними іноземними виробниками сільськогосподарської техніки та приносити прибуток, зокрема і національній економіці.

Більшість машинобудівних підприємств по випуску сільськогосподарської техніки на сьогодні балансують на межі банкрутства, випускаючи продукцію в одиничних екземплярах або малими серіями, або взагалі зупинені, а деякі з них вже порізані на металобрухт. Без належного виконання державних програм розвитку з чітко прописаними кроками їх виконання вийти на конкурентні позиції з світовими лідерами сільськогосподарської техніки неможливо.

Тому проведення дослідження сучасного стану та визначення шляхів перспективного розвитку сільськогосподарського машинобудування є актуальною задачею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням управління виробництва в теоретичних та практичних аспектах присвячені дослідження багатьох вчених таких, як В. А. Панков [4], В. М. Петюх [5], М. Е. Портер [6], В. Дж. Стивенсон [14] тощо. Дослідження аспектів формування й підтримання належного рівня конкурентоспроможності підприємств знайшли відображення в працях учених І. Ансоффа, А. Маршала, Д. Росса, Й. Шумпетера, Р. Фатхутдінова, В. Геєця та ін.

Певна увага приділяється загальним питанням. Так, визначено, що в сучасних умовах конкуренції і глобалізації стійкий економічний успіх компанії забезпечуються турботою про стратегічне майбутнє розвитку бізнесу. При цьому мова йде про принципово нові пріоритети діяльності – не тільки про завоювання й утримання позицій на ринках збуту, стабільних темпів їх зростання, а й головним чином про цілеспрямовану концентрацію зусиль на довгострокових стратегічних завданнях, пошук фундаментальних засобів досягнення цілей більш високого рівня для прориву в нову світову економіку XXI століття [4]. Ця думка, на наш погляд, не втрачає актуальності.

Питання, пов’язані із розвитком сільськогосподарського машинобудування розглядає низка вчених таких, як В. Г. Андрійчук, М. В. Зубець, М. І. Кісіль, Н. П. Карачина [1], П. Т. Саблук, Т. І. Сабецька, В. Є. Скоцик [12], Н. В. Тарасова, В. І. Кравчук, а також колектив Українського науково-дослідного інституту прогнозування та випробування техніки ім. Л. Погорілого. Разом з тим, недостатньо дослідженим залишається питання інноваційних можливостей розвитку галузі під впливом активного зростання імпортної техніки та залучення інвестицій у сферу інженерно-технічного забезпечення аграрного виробництва.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження основних тенденцій та обґрунтування підходів до підвищення конкурентоспроможності підприємств сільськогосподарського машинобудування через сприяння їх інноваційному розвитку.

Виклад основного матеріалу. Промислові підприємства машинобудування, зокрема і сільськогосподарського, в кращому випадку працюють на вторинний ринок, і, взагалі, в сучасних умовах поступово втрачають ринки збуту.

Те, що відбувається, відповідає закону спадаючої віддачі, тобто безперервне зростання одного змінного ресурсу у сполученні з незмінною кількістю інших ресурсів на певному етапі призводить до припинення віддачі від нього, а потім скороченню [5, с. 174]. Так, на вітчизняних підприємствах металургії десятки років не впроваджували нові технології, на багатьох підприємствах залишилися технології, про які вже забули в світі, і внаслідок цього Україна з експортера метала, наприклад, в Китай, стала імпортером «китайського металу», тому що Китай в цей самий час розвивав свою

металургію, щоб вийти на світові ринки. А з іншого боку, з'являються матеріали-замінники. Майже теж саме відбувається і на підприємствах сільськогосподарського машинобудування.

З кожним роком вийти з кризи стає все важче: старіють і вибувають з господарського обігу виробниче обладнання і технічне оснащення; морально застарівають численні експериментальні зразки нових моделей сільськогосподарської техніки, які так і не були поставлені на серійне виробництво.

Сьогодні підприємства машинобудування, зокрема сільськогосподарського, стикаються з проблемою неконкурентоспроможності виробів, оскільки:

- виробляють продукцію, що вже десятиріччя випускалася, інколи з незначною модернізацією;
- витрати збільшуються за рахунок зовнішнього впливу, оскільки держава збільшує тарифи, мінімальну заробітну плату тощо, а отже збільшуються й матеріальні витрати;
- тендери, що відбуваються з врахуванням впровадження електронного майданчика "Держзакупівлі.Онлайн", яка входить до системи публічних закупівель ProZorro та відкритої системи комерційних закупівель RIALTO, не завжди є ефективною боротьбою проти корумпованих закупівель;
- ціни на продукцію підприємства, частіш за все, занижують для можливості конкурентоспроможності на ринку, а це не сприяє подальшому інноваційному розвитку;
- скорочують інженерно-технічних робітників, не проводять дослідження на перспективу заради зменшення витрат, зокрема не залучають «генераторів інновацій»;
- не платять достойну заробітну плату;
- структури підприємств негнучкі, їх дуже важко перебудувати тощо.

Сьогодні в Україні переважна більшість сільськогосподарської техніки виробляється 1-2 покоління, тобто має низький рівень технологічності, є одно-операційною [12].

Низька конкурентоспроможність вітчизняної продукції не дає змоги Україні конкурувати в боротьбі за ринки збуту з розвиненими країнами світу. Обсяги виробництва тракторів зменшились майже у 50 разів, ґрунтообробних і посівних машин та машин для внесення добрив у 30-50 разів, а виробництво бурякозбиральних та кукурудзозбиральних комбайнів, двигунів внутрішнього згорання для комплектування технічних засобів відсутнє, продовжується занепад галузі машинобудування [2].

Проте в Україні існують перспективи розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, оскільки галузь володіє виробничим потенціалом для виготовлення техніки і обладнання для сільського господарства та переробки сільськогосподарської продукції. Так, лише за даними Українського науково-дослідного інституту прогнозування та випробування техніки ім. Л. Погорілого, технологічна потреба у зернозбиральних комбайнах становить 51200 одиниць. В той же час виробництво зернозбиральних комбайнів знаходиться під загрозою знищення, оскільки єдиний завод по їх виготовленню - Херсонський машинобудівний завод, ледве функціонує в умовах кризи [13].

Незважаючи на те, що, останнім часом, держава впроваджує механізм дотацій для вітчизняних підприємств, Україна не приділяє належної уваги забезпеченню розвитку ринку сільгоспмашинобудування. Про це свідчать всі Програми розвитку ринку сільськогосподарського машинобудування, які приймалися лише формально, а на практиці не виконані належним чином та визнані неефективними. У розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової

економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року» від 17 липня 2013 р. № 603-р та «Концепція Державної цільової економічної програми розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу до 2020 року» [2, 9] зазначено, що питання розвитку окремих галузей, зокрема вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу, оборонно-промислового комплексу, ракетно-космічної та авіаційної галузі, будуть деталізовані в рамках окремих програмних документів.

Але на виконання зазначеного положення в галузі сільськогосподарського машинобудування після 2015 року не було прийнято жодної програми, незважаючи на те, що зазначену галузь визнано пріоритетною на законодавчому рівні. Разом з тим, можемо зазначити і позитивні зміни, які полягають у прийнятті «Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва» затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 року № 130 [7]. Згідно з положеннями зазначеного Порядку сільськогосподарським товаровиробникам на безповоротній основі надається часткова компенсація у розмірі 20 % вартості техніки та обладнання (без урахування податку на додану вартість), зазначеної в акті приймання-передачі та інших документах, що підтверджують оплату через державний банк або банк, у статутному капіталі якого 75 % і більше акцій належить державі, і придбання до 1 грудня поточного року техніки та обладнання.

Проте, аналізуючи зміст Порядку можемо зазначити, що, на жаль, він не розв’язує проблему фінансування та розвитку галузі сільськогосподарського машинобудування, оскільки держава не приділяє належної уваги питанню оновлення технологічного устаткування підприємств сільськогосподарського машинобудування, впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво вітчизняної сільгосптехніки, а також не розроблена дієва та ефективна програма розвитку досліджуваного ринку.

Згідно із п.4 ч.1 ст. 4 Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [8] стратегічними пріоритетними напрямами на 2011-2021 роки є технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу [10].

Головна ж роль держави у інноваційних процесах повинна полягати у забезпеченні необхідних інституціональних та організаційних умов залучення і захисту інвестицій – відпрацювання відповідної нормативно-правової бази, протекціоністська податкова політика задля забезпечення вітчизняного виробника тощо.

При цьому, держава повинна проводити дієві заходи саме зараз, оскільки в іншому випадку спостерігатиметься засилля іноземної техніки, що в подальшому лише посилиться, а країна може втратити сільськогосподарське машинобудування, як це сталось з автомобілебудуванням.

Відзначимо, що технічно передові країни змогли досягти високого рівня розвитку технології тільки завдяки безпосередній участі і створенню реальних заходів підтримки з боку держави саме в розвитку машинобудівних виробництв. Так, в державному регулюванні машинобудівної промисловості США переважають два напрямки: 1) антимонопольні заходи; 2) федеральні програми, в яких держава фінансує до 50 % вартості проекту [10].

Керівництво розвинених держав беззастережно підтримує розвиток власного машинобудування (в США щорічно на наукові дослідження в машинобудуванні витрачається в середньому 2–2,5 % ВВП, в країнах Євросоюзу – близько 3 % ВВП), оскільки саме ця галузь при випереджаючому розвитку в першу чергу створює і поширює інноваційні продукти, чим сприяє зростанню економіки країни.

Зрозуміло, що залучення інвестицій - це процес, що впливає на інноваційний розвиток, але лише він сам по собі не може призвести до позитивного результату.

Крім того, підприємства закладають кошти в ціні на відновлення основних фондів, проте це знов таки недостатньо для розвитку інновацій.

Цікавими є дослідження Корж М. щодо необхідності визначення виробничих зусиль, проте воно зводилося до розгляду обсягів інвестицій для певного підприємства [3].

За останні ж десятиліття промислові підприємства суттєво, а у деяких випадках критично, втратили унікальні кадри конструкторів, проектантів, інженерів, організаторів виробництва, працівників робітничих професій.

В сучасних міжнародних відносинах Україна, як і Китай, перестає бути дешевим виробником, оскільки виникла об'єктивна необхідність збільшувати розмір заробітної плати, оскільки і кваліфіковані, і некваліфіковані кадри їдуть закордон на тимчасову або більш постійну роботу, частіш за все, до Польщі, а зараз, здебільшого, до Німеччині і звикають до іншого рівня заробітної плати. Проте, китайські підприємства в той же час покращують якість своєї продукції, а вітчизняні, на жаль, частіш за все не проводять робіт на перспективу, інноваційні процеси відбуваються за остаточним принципом.

Останнім часом ринкова економіка висуває принципово інші вимоги до якості продукції, що випускається. Це пов'язано з тим, що в сучасному світі виживання будь-якої фірми пов'язане з стійким положенням на ринку товарів і послуг, що визначаються рівнем конкурентоспроможності. У свою чергу конкурентоспроможність пов'язана з різними чинниками такими, як рівнем ціни, рівнем якості продукції, обсягом продаж, економією всіх видів ресурсів, рентабельністю, продуктивністю праці та ін. [11].

На наш погляд, не зважаючи на різні негаразди, ще є можливості для відновлення конкурентоспроможності на підприємствах, але необхідно проводити цілеспрямовані кроки по управлінню, з одного боку, державі, а з іншого, самим підприємствам, як наприклад, впроваджувати комплексний механізм підвищення інноваційного розвитку (рис. 1).

Рисунок 1 – Механізм підвищення інноваційного розвитку підприємства

Джерело: побудовано авторами

Для промислових підприємств вироблення сучасної стратегії розвитку передбачає націленість на ринок і споживача, в основі чого повинна бути технологічна політика. Крім того, осучаснений виробничий процес передбачає розвиток експериментального виробництва, організаційну та мотиваційну підтримку творчого креативного мислення на підприємстві. Тобто отриманий прибуток підприємства не повинен бути повністю направлений на «проїдання», а хоча б частково на перспективу.

На часі перед державою, з одного боку, і вітчизняними підприємствами, з іншого, повинні стояти питання:

1) де взяти інновації і визначити перспективний інноваційний розвиток;
2) як витрачати на інновації і зменшувати ризики;
3) для ефективного господарювання знайти менеджерів-розвитку тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Важливими умовами по відновленню конкурентоспроможності вітчизняних підприємств сільськогосподарського машинобудування є розробка та належне виконання державної програми розвитку галузі сільськогосподарського машинобудування на мезо- та макрорівнях, з чітко прописаними кроками їх виконання. Без розробки державних програм вийти на конкурентні позиції з світовими лідерами сільськогосподарської техніки, навіть в межах держави, просто неможливо. Крім того, механізми підвищення інноваційного розвитку підприємства повинні забезпечувати зростання ефективності етапу комерціалізації нововведення та дозоляти ще на етапі відбору інноваційних проектів до їх впровадження оцінювати прогнозний рівень ефекту з урахуванням життєвого циклу інновації. Підприємствам необхідно впроваджувати комплексний механізм підвищення інноваційного розвитку, оскільки саме від управління внутрішньою діяльністю підприємства залежатимуть результативні показники всієї роботи підприємства.

Впровадження в практичну діяльність підприємств сільськогосподарського машинобудування запропонованих підходів щодо формування та підтримання необхідного рівня конкурентоспроможності підприємств, враховуючи теоретичну спрямованість даного дослідження, потребуватиме подальших розробок в цьому напрямі, що мають концентруватися на побудові конкретних моделей та методик. Крім вже визначених підходів є необхідність проведення обґрунтованої політики закупівлі по тендерах та постійний програмний ціновий моніторинг по закупівлі матеріалів та комплектуючих. Такий моніторинг дозволить залучити нових постачальників з більш сприятливою ціною. Дієвий маркетинг як частина продажу продуктів підприємства, з цілеспрямованим відзначенням якості, може збільшити частку ринку внаслідок чого зростуть обсяги продажу. Розробка відповідних науково-практичних рекомендацій і визначає перспективи подальших досліджень.

Список літератури

1. Карачина Н.П. Функціонування галузі сільськогосподарського машинобудування України та потенціал її розвитку [Текст] / Н.П. Карачина, А.В. Вітюк, І.В. Гребеньок // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2014. – Вип. 1. – С. 16-20.
2. Концепція Державної цільової економічної програми розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу до 2020 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.minagro.gov.ua. – Заголовок з екрану.
3. Корж М. Оценка прибыльности инновационного проекта в условиях глобализации и развития инструментария международного маркетинга [Текст] / М. Корж // Економіст. – 2009. – №1. – С.43-45.
4. Панков В.А. Управление стоимостью наукоемкого машиностроительного предприятия: теория и практика [Текст] / В.А. Панков. – К.: Наукова думка, 2003. – 424 с.
5. Петюх В.Н. Рыночная экономика. Настольная книга делового человека / В.Н. Петюх. – К.: Урожай, 1995. – 432с.

6. Портер Майкл. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов [Текст] / Майкл Портер; Пер. с англ. – 3-е изд. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 453 с.
7. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2017 р. № 130. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-п.
8. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 08.09.2011 р. № 3715-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19-20. – С. 166.
9. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.07.2013 р. № 603-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/603-2013-р.
10. Сарибекян М. С. Державна підтримка розвитку ринку сільськогосподарського машинобудування в Україні [Текст] / М. С. Сарибекян // Право та інноваційне суспільство. – 2018. – № 1 (10). – С. 26-31.
11. Сисоліна Н.П. Чинники підвищення якості продукції та конкурентоспроможності машинобудівних підприємств [Текст] / Н.П. Сисоліна, А.В. Шагіна // Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики: Матеріали сьомої міжнар. наук.-практ. конф. (14-15 вересня 2018р.). – Одеса, Атлант, 2018. – 19-20с.
12. Скоцик В.Є. Вітчизняне сільськогосподарське машинобудування: сучасний стан та проблеми вирішення [Текст] / В.Є. Скоцик // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2012. – Вип. 162(5). – С. 126-135.
13. Собкевич О. В. Розвиток імпортозамінних виробництв у машинобудівній промисловості України як пріоритет промислової політики України [Текст] О. В. Собкевич // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – №9. – С. 70–76.
14. Стивенсон В.Дж. Управление производством / В.Дж. Стивенсон; пер. с англ. – М.: Бином, 1999. – 928 с.

References

1. Karachyna, N.P., Vityuk, A.V., & Hrebenok, I.V. (2014). Funktsionuvannya haluzi silskohospodarskoho mashynobuduvannya Ukrayiny ta potentsial yiyi rozvytku [Functioning of the agricultural machinery industry of Ukraine and its development potential]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, *1*, 16-20 [in Ukrainian].
2. Kontseptsiya Derzhavnoyi tsilovoyi ekonomichnoyi prohramy rozvytku vitchyznyanoho mashynobuduvannya dlya ahropromyslovoho kompleksu do 2020 roku. [Concept of the State Target Economic Program for the Development of Domestic Engineering for the Agro-Industrial Complex by 2020]. *minagro.gov.ua*. Retrieved from https://www.minagro.gov.ua (accessed 7 September 2018) [in Ukrainian].
3. Korzh, M. (2009). Otsenka pribylnosti innovatsionnogo proyekta v usloviyakh globalizatsii i razvitiya instrumentariya mezhdunarodnogo marketinga [Evaluation of the profitability of an innovative project in the context of globalization and the development of international marketing tools]. *Ukrains'kyj zhurnal Ekonomist – Ukrainian Journal Ekonomist* , *1*, 43-45 [in Russian].
4. Pankov, V.A. (1995). *Upravleniye stoimostyu naukoyemkogo mashinostroitelnogo predpriyatiya: teoriya i praktika [Cost management of a knowledge-intensive machine-building enterprise: theory and practice]*. Kiev: Naukova dumka [in Russian].
5. Petyukh, V.N. (1995). *Rynochnaya ekonomika. Nastolnaya kniga delovogo cheloveka [Market economy. Handbook of business person]*. Kiev: Urozhay [in Russian].
6. Porter, M. (2007). *Competitive strategy: Methods of analysis of industries and competitors*. (3d ed.). Moscow, Alpina Biznes Buks.
7. Pro zatverdzhennya Poryadku vykorystannya koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu byudzheti dlya chastkovoyi kompensatsiyi vartosti silskohospodarskoyi tekhniky ta obladnannya vitchyznyanoho vyrobnytstva: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 01.03.2017 r. № 130. [On Approval of the Procedure for Using the Funds Envisaged in the State Budget for Partial Compensation for the Cost of Agricultural Equipment and Domestic Production Equipment: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 01.03.2017]. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-p. (accessed 2 September 2018) [in Ukrainian].
8. Pro priorytetni napryamy innovatsiynoyi diyal′nosti v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 08.09.2011 r. №

3715-VI. [On Priority Areas of Innovation Activity in Ukraine: Law of Ukraine dated September 8, 2011]. (2012). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information from the Verkhovna Rada of Ukraine, 19-20*, 166 [in Ukrainian].

9. Pro skhvalennya Kontseptsiyi Zahalnoderzhavnoyi tsilovoyi ekonomichnoyi prohramy rozvytku promyslovosti na period do 2020 roku.: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 17.07.2013 r. № 603-r. [On Approval of the Concept of the National Target Economic Program for Industrial Development for the period up to 2020: The Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 17.07.2013]. *zakon2.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/603-2013-r. [in Ukrainian].
10. Sarybekyan, M.S. (2018). Derzhavna pidtrymka rozvytku rynku silskohospodarskoho mashynobuduvannya v Ukrayini [State support for the development of the agricultural machinery market in Ukraine]. *Pravo ta innovatsiyne suspilstvo – Law and innovative society, 1 (10)*, 26-31 [in Ukrainian].
11. Sysolina, N.P., & Shahina, A.V. (2018). Chynnyky pidvyshchennya yakosti produktsiyi ta konkurentospromozhnosti mashynobudivnykh pidpryyemstv [Factors for improving product quality and competitiveness of machine-building enterprises]. *Ekonomika pidpryyemstva: suchasni problemy teoriyi ta praktyky 18': Materialy s'omoyi mizhnar. nauk.-prakt. konf. (14-15 veresnia 2018 roku) – 7th International Scientific and Practical Conference.* (pp. 19-20). Odesa: Atlant [in Ukrainian].
12. Skotsyk, V.YE. (2012). Vitchyznyane silskohospodarske mashynobuduvannya: suchasnyy stan ta problemy vyrishennya [Domestic agricultural machine-building: current state and problem solving]. *Visnyk Poltavskoyi derzhavnoyi ahrarnoyi akademiyi – Bulletin of Poltava State Agrarian Academy, 162(5)*,126-135 [in Ukrainian].
13. Sobkevych, O.V. (2013). Rozvytok importozaminnykh vyrobnytstv u mashynobudivniy promyslovosti Ukrayiny yak priorytet promyslovoyi polityky Ukrayiny [Development of import substitution production in the machine-building industry of Ukraine as a priority of industrial policy of Ukraine]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investytsiyi: praktyka ta dosvid, 9*, 70–76 [in Ukrainian].
14. Stivenson, V.Dzh. (1999). *Production management*. (Trans.). Moscow: Binom.

Nataliia Sysolina, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Hryhorii Savelenko, PhD in Technics (Candidate of Technic Sciences)
Iryna Sysolina, Associate Professor, PhD in Technics (Candidate of Technic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskiy, Ukraine

Problematic Aspects and Perspectives of Innovative Development of Agricultural Machine Building

At the present stage, domestic agricultural machine building does not correspond to innovative development. The purpose of the article is to study the main tendencies and substantiation of approaches to increase competitiveness of agricultural machinery enterprises.

In the article the modern conditions of functioning of agricultural machinery enterprises are investigated and the problems, with which they encounter, which slow down their development, are revealed. It also outlines possible perspective management principles and proposes new approaches to improving the competitiveness of agricultural machinery enterprises. It was established that the state does not pay enough attention to the issue of updating the technological equipment of agricultural machinery enterprises, introducing the achievements of scientific and technological progress in the production of domestic agricultural machinery. The necessity of developing a new state program of support of domestic enterprises of agricultural machine-building at the meso- and macro levels was substantiated. The necessity of reorientation of agricultural machine-building enterprises for the production of modern high-tech equipment, which corresponds to world standards and can compete with foreign analogues, is indicated as it is the main way to enter international markets of agricultural machinery and preservation of the national consumer. On the basis of research of a complex of indicators, the model of the mechanism of innovation development is constructed.

Currently, increasing the competitiveness of agricultural machinery enterprises is possible only if two basic conditions are met: the introduction of innovative technologies into production and the effective state program of development of the industry. Enterprises need to implement a comprehensive mechanism for increasing innovation development, since it is from the management of the internal activity of the enterprise will depend on the effective performance of the entire enterprise.

agricultural machine building, enterprise competitiveness, innovation development, management

Одержано (Received) 02.11.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 04.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 35.073.53.658:7 **JEL Classification: H57, H82, H83**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).288-297

І.В. Харченко, доц., канд. екон. наук
Л.М. Романюк, доц., канд. екон. наук
Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Проблеми функціонування системи ProZorro та шляхи їх подолання

Стаття присвячена проблемам функціонування системи державних закупівель ProZorro. Проаналізовано позитивні риси та проблеми застосування даної системи. Досліджено прийоми, які можуть бути використані організаторами та учасниками торгів для перемоги в конкурентній боротьбі, та їх наслідки для підприємств, які добросовісно виконують вимоги законодавства в сфері державних закупівель. Запропоновано шляхи подолання корупції на підставі дослідження вітчизняного досвіду, аналізу кроків влади по подоланню цього явища – впровадження системи запобігання корупційним проявам DoZorro - та досвіду країн з розвиненою ринковою економікою, зокрема закони Юнсітрал (Uncitral).

система державних закупівель ProZorro, конкурентна боротьба, корупція, тендер, державні замовлення, DoZorro, Юнсітрал (Uncitral)

И.В. Харченко, доц., канд. экон. наук
Л.М. Романюк, доц., канд. экон. наук
Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Проблемы системы ProZorro и пути их преодоления

Статья посвящена проблемам функционирования системы государственных закупок ProZorro. Проанализированы положительные черты и проблемы использования этой системы. Исследованы приемы, которые могут быть использованы организаторами и участниками торгов для победы в конкурентной борьбе, и их последствия для предприятий, которые добросовестно выполняют требования законодательства в сфере государственных заказов. Предложены пути преодоления коррупции на основании исследования отечественного опыта, анализа действий власти по преодолению этого явления - внедрение системы предотвращения коррупционных проявлений DoZorro - и опыта стран с развитой рыночной экономикой, в частности законы Юнситрал (Uncitral).

система государственных закупок ProZorro, конкурентная борьба, коррупция, тендер, государственные заказы, DoZorro, Юнситрал (Uncitral)

Постановка проблеми. Сучасна економіка є ринковою, що передбачає конкуренцію, та поєднує як приватну, так і державну форму власності. Тому коли виникає потреба в постачанні для державного сектору будь-яких товарів, виникає конкурентна боротьба, яка повинна на основі чесної конкуренції задовольнити цю потребу, заощадити державні кошти. Ринкова економіка побудована на особистій зацікавленості в результатах господарювання, тому у суб'єктів конкурентної боротьби нерідко виникає бажання перемогти в ній, не переймаючись етичними проблемами, корумпуючи осіб, що залучені до цього процесу. З подібними проблемами стикалися майже всі ринкові економіки у своєму розвитку. Але в Україні ця проблема постала особливо гостро, адже Україна посідає 131 місце в світовому рейтингу корупції Transparency International [8].

Постачання необхідних комплектуючих, матеріалів, сировини для підприємств державної форми власності шляхом проведення прозорих тендерних торгів є важливою проблемою в ринковій економіці. Особливо відчутна ця проблема для галузей-монополістів, результати роботи яких впливають на всю українську економіку і, зокрема, на Укрзалізницю. Український Уряд робить кроки для вирішення цієї проблеми. Так, впроваджена система інтернет-тендерних торгів ProZorro, яка дійсно дозволила заощадити великі кошти для державного бюджету. Проте, залишається дуже багато невирішених проблем, а відповідно у суспільства виникає багато претензій до роботи цього інструменту.

© І.В. Харченко, Л.М. Романюк, 2018

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впровадження прозорої тендерної процедури закупівлі зачіпає інтереси багатьох фізичних і юридичних осіб, тому це питання активно досліджується фахівцями [2-6; 9-10; 12; 14-17].

Так, Пісьмаченко Л.М., Критенко О.О. здійснили аналіз міжнародного досвіду (США, Канада, Швейцарія, країни – члени ЄС) організацій закупівель за бюджетні кошти. Дослідження показало, що проблеми існування і розвитку системи державних закупівель розв'язуються на основі проведення конкурсних торгів для забезпечення прозорості, протидії корупції [7].

Костенко О.Н. здійснив аналіз чинного законодавства і зазначив, що Закон України «Про публічні закупівлі» не повною мірою відображає суб'єктів державних закупівель, зокрема, у сферах регулювання та контролю, та дійшов висновку про недосконалість законодавства в даному питанні [2].

Севост'янова Г.С. проаналізувала зміст Закону України «Про публічні закупівлі» та зробила висновки про позитивні наслідки його запровадження, при цьому зазначила ризики та запропонувала кроки для їх подолання [9]

Соколовський С.А. дослідив шляхи вирішення проблеми корупції у сфері військових закупівель, визначив збиток держави в результаті корупційних схем державних закупівель для потреб Національної гвардії України та визначив напрями подолання корупційних ризиків [12].

Письменна М.С. проаналізувала методику проведення аудиту ефективності електронного середовища здійснення державних закупівель та розробила пропозиції щодо підвищення ефективності, надійності та прозорості функціонування електронної системи публічних (державних) закупівель в Україні [6].

Отже, вітчизняні науковці досліджують системи держзакупівель, вивчають досвід іноземних країн, пропонують шляхи вирішення певних недоліків, однак все ще залишаються невирішені проблеми, пов'язані із практичним застосуванням системи ProZorro.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз роботи системи держзакупівель ProZorro у сфері постачання державних підприємств, що забезпечують роботу галузей-монополістів, з метою розробки шляхів удосконалення роботи даної системи.

Основні результати дослідження. Ринкова економіка має потужні стимули, які повинні змусити підприємство працювати ефективно або зникнути завдяки конкуренції. Але навіть в умовах ринкової економіки існують природні монополії, які суттєво впливають на економічний розвиток країни. Багато відомих економістів зазначають негативний вплив монополій на розвиток економіки. Зокрема, Нобелівський лауреат з економіки Ф. Хайек у книзі, присвяченій негативним наслідкам економічної монополії «Дорога до рабства», епіграфом до глави 10 під назвою «Чому до влади приходять найгірші?» вибрав слова лорда Ектона: «Влада розбещує. Абсолютна влада розбещує абсолютно» [18]. Разом з тим, конкуренція та зацікавленість в результатах господарювання в умовах ринкової економіки повинні проявлятись таким чином, щоб задовольняти як власні потреби, так і потреби держави. Це відбувається лише в тому випадку, коли економічні процеси в державі розумно регулюються. Сучасна ринкова економіка є регульованою. Про це у свій час було зазначено багатьма визначними вченими. Так, видатний економіст Д. Кейнс писав про те, що в «умовах leisser - faire («дозвольте зробити» – економічна доктрина, згідно якої державне втручання в економіку має бути мінімальним) … я роблю висновок, що регулювання поточних інвестицій залишати в приватних руках небезпечно» [1, с. 296]. Лауреат Нобелівської премії з економіки Пол Кругман підкреслював: «Треба говорити про визначальну роль держави в подоланні кризи, про необхідність втручання в ринкові механізми і ручного управління» [8].

Таким чином, держава повинна регулювати ринкові процеси так, щоб вони йшли на користь всій країні, всьому суспільству. В світі не існує абсолютно вільного ринку, який би не регулювався тим чи іншим чином.

Стратегічний аналіз конкретного підприємства – ПАТ «Гайворонський тепловозоремонтний завод» (ГТРЗ) – дозволив встановити такі факти. За його результатами можна було б вважати, що підприємство повинно мати добрий стратегічний і фінансовий стан. Досліджуване підприємство і його основні конкуренти забезпечують необхідними запасними частинами галузь залізничного транспорту України. Обсяг ринку становить біля 1500 млн. грн. Такі умови роботи зазвичай повинні були б забезпечити добре стратегічне і фінансове становище підприємства. В дійсності ситуація протилежна. Досліджуване підприємство працює з великими проблемами, головна з яких – це дуже складне фінансове становище. І хоча стратегічна мета (підприємству належить значна частина ринку) досягнута, фінансове становище підприємства є загрозливим. На нашу думку, це відбувається тому, що підприємство змушене продавати свою конкурентоспроможну продукцію не кінцевому споживачу, а фірмі-прокладці вдвічі дешевше, ніж вона (фірма-прокладка) продає цю продукцію абсолютно без будь-якого доопрацювання кінцевому споживачу. Щоб уявити обсяг тіньових грошових потоків лише в даному випадку, зазначимо, що кінцевий споживач - «Укрзалізниця» - купує продукцію (зубчасте колесо) за 34100 грн. за одиницю, а підприємство-виробник реалізує його за 18200 грн.

Зауважимо, що виготовлення великих зубчатих коліс потребує застосування дорогого та складного технологічного процесу, а також використання термічних операцій і застосування якісних дорогих матеріалів. Тому зрозуміло, що виробнича собівартість продукції є високою. Надзвичайно низька ціна формує загальну рентабельність підприємства-виробника ГТРЗ у звітному періоді на рівні 1,98 % при невисокому рівні заробітної плати – дуже близькому до законодавчо встановленого мінімуму. Реалізація продукції самим підприємством за кінцевою ціною дозволила б підприємству мати значно вищий рівень заробітної плати, залучити кваліфікований досвідчений персонал, удосконалювати техніку і технологію. Це дозволило б сплачувати податки в значно більших розмірах, що в цілому сприяло б розвитку економіки України.

І цей факт не є виключенням. Так, міністр інфраструктури В.В. Омелян зазначає: «Корупційні потоки на «Укрзалізниці» в останні роки складали $ 500 млн. в рік. Компанії-прокладки, яким фактично досить було мати три стільці і один стіл, заробляли величезні суми на вантажних перевезеннях» [16]. Зазначається, що «система закупівель ProZorro заощадила державі майже 3 млрд. грн.» [11]. Важливі переваги системи ProZorro – повноцінний моніторинг за такими критеріями, як низька якість оголошення, низька конкурентна активність і непрозорість проведення процедури. При появі будь-яких сумнівних оголошень автоматично генерується сигнальне попередження. Відомий випадок, коли «Укрзалізниця» пізно увечері оголосила тендер на постачання постільної білизни на суму 999 тис. грн., а вранці наступного дня договір вже було підписано. Проте, під тиском центру протидії корупції «Укрзалізниці» його довелося розірвати [10].

Основним завданням системи ProZorro має бути подолання корупції як явища, а також поширення та стимулювання розвитку проведення тендерних торгів за допомогою Інтернет мережі для розвитку здорової конкуренції в економіці України. І основну роль у цих перетвореннях повинна відіграти держава.

Разом з тим, висловлювання про неефективну роботу ProZorro переважають над позитивними відгуками [5; 10-11]. Впровадження ProZorro стикається з опором

держчиновників, деякі з них намагаються обійти вимоги проведення торгів на ProZorro. Основні претензії з боку бізнесу до системи ProZorro такі:

1. Здійснюються спроби приховати інформацію про заявлені тендери для того, щоб всі потенційні учасники (крім так званих «довірених» постачальників) не змогли їх знайти і подати свої пропозиції. Такий варіант використовується досить часто, проте система сигналізує про подібні махінації і вже декількох чиновників, причетних до цього, було звільнено з посад [10].

2. Спостерігаються ситуації, коли для подачі тендерних пропозицій виділяється дуже короткий проміжок часу, іноді навіть всього декілька годин (наприклад, оголошується тендер пізно увечері, а на ранок вже проводяться торги та оголошується переможець), що збільшує ймовірність участі лише так званих «необхідних» постачальників. Однак, після набуття чинності законодавства про електронні закупівлі, терміни подачі пропозицій і уточнення по тендеру, а також терміни розгляду переможців повинні бути детально прописані, що має виключити можливість виникнення подібних махінацій.

3. Іноді оголошуються тендери «сумнівної прозорості», в яких до складу вимог до учасників включаються настільки специфічні та дискримінаційні умови, яким відповідають лише 1-2 потенційних постачальника на ринку.

4. На сьогодні єдиним критерієм визначення переможця на торгах є ціна, тобто виграє той, хто зробить пропозицію з найнижчою вартістю. В результаті маловідома компанія може перемогти за цим критерієм відомого постачальника і, відповідно, виграти весь тендер. Недоліком є також те, що не враховуються інші додаткові умови, важливі для покупців, які можуть запропонувати постачальники (зокрема, умови поставки, якість продукції, гарантійні та постгарантійні зобов’язання тощо).

5. Після введення в дію Закону України «Про публічні закупівлі» бізнес-структури можуть оскаржити тендер в Антимонопольному комітеті України, а рішення органу оскарження є обов'язковими для виконання замовником. Але в цьому випадку постає інша проблема – оскарження стало платним. Для тендеру по товарах і послугах вартість скарги складає 5 тис. грн., для тендеру з виконання робіт – 15 тис. грн. Виникає питання - чи варто подавати скаргу вартістю 5000 грн. при невеликому обсязі тендеру в розгляді якої можуть відмовити, а гроші все одно доведеться заплатити? Така норма законодавства призводить лише до того, що у більшості випадків суб’єкти підприємницької діяльності уникатимуть оскарження непрозорих тендерів і зменшать кількість спроб участі в тендерних закупівлях. Водночас при відмові Антимонопольного комітету України в задоволенні скарги, учаснику тендеру можна звернутися до суду. Проте судові спори можуть тривати дуже довго (рік і більше), а оскільки договори з держзакупівель роблять, зазвичай, строком на один рік, це рішення суду, навіть позитивне, не буде мати значення.

6. Постачальники як, учасники процедур публічних закупівель, часто і самі допускають помилки. Передусім замовники скаржаться на невідповідність товару, що поставляється компаніями, заявленим технічним умовам. Іноді трапляються випадки, коли учасники помилково вносять низьку ціну, проте в процесі торгів вже не можуть її виправити, оскільки алгоритм аукціону дозволяє коригувати ціну тільки у бік зменшення, але не збільшення. Відзначимо, що онлайн-аукціон зовсім не гарантує найнижчу ціну на ринку, адже його проведення не виключає можливість того, що продукцію з нижчою вартістю можна було б знайти на сайтах порівняння цін типу Hotline.ua. Слід визнати, що багато постачальників не бачать сенсу брати участь в державних тендерах. Це викликано різними причинами, зокрема, тим, що державні структури та органи державного сектору погашають свої грошові зобов’язання із

затримками, а в умовах нестабільності національної валюти це призводить до виникнення ризиків отримання значних збитків замість очікуваного прибутку.

7. Часто представники бізнесу скаржаться на необґрунтовану відміну аукціону і вимагають для даного випадку ввести банківську гарантію, яка, в такому випадку, буде розглядатися як своєрідна компенсація [10; 11].

Отже, незважаючи на прозорість і публічність проведення тендерів в системі ProZorro, держзамовник все ж може зробити «необхідного» постачальника переможцем аукціону, незважаючи на скарги інших учасників і норми закону. Зазвичай для цього використовуються зазначені вище прийоми, крім того, замовник може виключити інших учасників в процесі процедур постаукціонної кваліфікації.

Дослідники особливостей здійснення держзакупівель зазначають: «Основна проблема - це небажання системи переходити на новий рівень. Опір чиновників, у тому числі і на місцях… Але є система контролю ризику, аудиту. Надпорогові закупівлі простіше проконтролювати. А у сфері допорогових – вже велика корупція. Замовлення подрібнюють, уникають декларувати якісь моменти» [5]. Так, відомий випадок, коли в Тернопільській області, з метою зменшення суми замовлення та уникнення тендерних процедур при будівництві доріг було прийнято рішення укладати договори на постачання ресурсів для будівництва дороги відрізками по 40 метрів, що суперечить принципу доцільності з точки зору технології та організації будівництва, але не суперечить формулюванню чинного закону, чим і скористалися можновладці [18].

Питання регулювання державних закупівель у всьому світі є об'єктом пильної уваги з боку законодавців - адже в даному випадку сам покупець, тобто держава, зацікавлений в максимальній ефективності процесу. Одним з важливих напрямів в законотворчій діяльності у всьому світі стала боротьба за чесну конкуренцію, яка, згідно економічної теорії, повинна привести до зниження цін. Головна проблема в сучасній практиці держзакупівель – «людський чинник», що породжує корупцію і недобросовісну конкуренцію. Йдеться про зрощення влади і бізнесу, внаслідок якого разом з конкурентними методами вибору постачальників важливу роль відіграє лобіювання. Проте, як вважають за кордоном, нормативна база, що добре опрацьована, і грамотне адміністрування закупівель цілком можуть звести можливі втрати ефективності до мінімуму – лобі перетворюється лише на один з чинників вибору, що працює в обставинах «при інших рівних». Створення дієвого механізму, впровадження ефективного процесу, який буде мати дієві запобіжники протидії корупції – саме таким шляхом треба вирішувати цю проблему. Цей механізм повинен бути побудований на певних принципах, дотримання яких не дасть можливості зловживати владою чи становищем. І такі принципи широко використовуються в зарубіжній закупівельній практиці. До основних базових принципів відносять: прозорість (transparency) – відкритість і доступність інформації про закупівлі; підзвітність і дотримання процедур (accountability and duprocess) – чітке наслідування закупівельних процедур при державному і громадському контролі; відкрита і ефективна конкуренція (open and effective competition) – недопущення дискримінації; справедливість (fairness) – рівні можливості для усіх учасників закупівель.

Загальноприйняті у світовій практиці принципи здійснення закупівель і розміщення замовлень сформульовані в законодавствах окремих країн і зафіксовані у ряді міжнародних документів, таких як Директиви ЄС, Багатостороння угода про державні закупівлі у рамках СОТ, документи Організації Азіатсько-тихоокеанського економічного співробітництва і інших [7]. Відмінності в законодавствах окремих країн обумовлені пріоритетами економічної політики тієї або іншої держави. Істотний вплив чинить рівень централізації економіки. На рівні національного законодавства відбувається уточнення, конкретизація міжнародних норм з урахуванням особливостей

економічної політики держави. У ряді країн випускаються галузеві нормативні акти, що дозволяють на базі загального національного законодавства сформулювати конкретні положення, що відбивають специфіку тієї або іншої галузі.

Сучасне міжнародне законодавство про державні закупівлі базується на Типовому законі ЮНСІТРАЛ про закупівлі товарів (робіт) і послуг та Керівництві щодо його застосування [15]. Цей закон містить 57 статей, згрупованих в 6 глав: загальні положення; методи закупівель і умови їх використання; процедури торгів; основний метод закупівель; процедури, вживані при закупівлях альтернативними методами оскарження.

На нашу думку, прийняття подібного закону в Україні нагально необхідне. Майже усі його положеннями є обґрунтованими та раціональним, і його виконання могло б запобігти якщо не всім зазначеним проблемам, то принаймні їх переважній більшості. Наведемо деякі цитати з нього:

1. «Вони (підрядники - авт.) володіють необхідними професійними і технічними кваліфікаційними даними, фінансовими ресурсами, обладнанням та іншими матеріальними можливостями, управлінською компетентністю, надійністю, досвідом і репутацією, …вони не є неплатоспроможними, їх майно не знаходиться під судовим контролем, не є банкрутами і не ліквідуються, їх справами розпоряджається будь-який суд або призначена судом особа, їх комерційна діяльність не припинена і вони не є об'єктом слідства…

2. …організація, що закуповує, дискваліфікує постачальника (підрядника), якщо вона в будь-який момент виявить, що представлена інформація про кваліфікаційні дані постачальника (підрядника) є помилковою; організація, що закуповує, може дискваліфікувати постачальника (підрядника), якщо вона в будь-який момент виявить, що представлена інформація про кваліфікаційні даних постачальника (підрядника) є по суті неточною або по суті неповною;…

3. …організація, що закуповує, відповідає на будь-який запит постачальника (підрядника) щодо роз'яснень у зв'язку з передкваліфікаційною документацією, отриманою організацією, що закуповує в розумні терміни до закінчення кінцевого терміну подання заявок на кваліфікаційний відбір. Відповідь організації, що закуповує направляється в розумні терміни, з тим щоб постачальник (підрядник) міг своєчасно подати свою заявку на кваліфікаційний відбір…

4. …Організація, що закуповує, негайно повідомляє кожного постачальника (підрядника), який представив заявку на кваліфікаційний відбір, про результати проходження ними передкваліфікаційного відбору і надає будь-якому представникові широкої громадськості за запитом список всіх постачальників (підрядників), які пройшли кваліфікаційний відбір.

5. …Ціна пропозиції розглядається організацією, що закуповує, тільки після завершення технічної оцінки.

6. …Орган, що закуповує, може проводити закупівлі за допомогою двоступеневих процедур торгів при наступних обставинах: а) для організації, що закуповує практично неможливо сформулювати докладні специфікації товарів (робіт); б) вона привертає тендерні заявки, пропозиції або оферти по відношенню до різних можливих методів задоволення своїх потреб; в) в силу технічного характеру товарів (робіт) або в силу характеру послуг їй необхідно провести переговори з постачальниками (підрядниками); г) коли організація, що закуповує бажає укласти договір з метою проведення наукових досліджень, експериментів, досліджень або розробок…» [15].

Як відомо, демократія стосується, в першу чергу, суті процесу, процедур. Тому демократичним повинен бути і процес закупівлі за державні кошти. Наведені

цитування свідчать, що закон Юнсітрал містить в собі процедури, які можуть усунути проблеми в роботі системи ProZorro, описані раніше, не дати можливостей корупційного тиску на осіб, що приймають рішення внаслідок раніше зроблених ними правопорушень чи сфабрикованих судових справ; закон передбачає багато різноманітних випадків, які можуть виникнути в реальній практиці і обговорює можливість демократичних і справедливих способів вирішення проблеми для таких випадків.

Зрозуміло, що Типовий закон призначається для тих країн, які вважають бажаним регламентувати закупівлі товарів і послуг і переслідують наступні цілі: забезпечення максимальної економічності і ефективності закупівель; розширення і стимулювання участі в закупівлях постачальників незалежно від державної приналежності, що служить розвитку здорової конкуренції та сприяє економічному зростанню країни.

З метою удосконалення процедури ProZorro Президентом України на початку 2018 року було підписано Указ про впровадження порталу DoZorro, метою якого є попередження корупційних проявів і збір інформації про організації, що були помічені в таких проявах. Активістам порталу DoZorro вдається відновити справедливість у 40% закупівель, що відбулися з порушеннями. Портал інтегрований з ProZorro, на ньому автоматично відображаються всі закупівлі, які є у системі. Угоди можна знайти за ідентифікатором, а якщо якась з них знаходиться на опрацюванні - інформація про це з'явиться й на DoZorro [14]. Тому вважаємо впровадження DoZorro необхідним, однак недостатнім засобом для подолання проблем системи ProZorro.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. З метою удосконалення роботи галузей-монополістів, зокрема Укрзалізниці та підприємств, що забезпечують її роботу, необхідним є удосконалення системи тендерних закупівель, взагалі, та системи ProZorro, зокрема, в напрямку максимального отримання незалежності від суб'єктивних факторів, створення прозорої, демократичної і ефективної процедури. Напрямок удосконалення – запровадження в дію закону, розробленого на базі Юнсітрал.

2. Необхідною є розробка дієвих процедур оскарження несправедливих рішень державних органів з реальними строками їх виконання. Навіть досконалий закон не буде працювати в середовищі, де звичайною практикою є недотримання законів без будь-яких наслідків для порушників. З цією метою необхідно використовувати судову систему, весь комплекс органів державного управління та контролю, зокрема, Антимонопольний комітет України, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції тощо, пресу та інші інститути громадянського суспільства.

В подальших дослідженнях доцільно зосередитись на вивченні змін в роботі систем ProZorro і DoZorro, та ефективності удосконалення законодавчого поля для створення ринкової конкуренції в сфері постачання державних підприємств і галузей-монополістів.

Список літератури

1. Кейнс Дж. М. «Общая теория занятости, процента и денег» [Текст] / Дж. М. Кейнс ; пер. с англ. профессора Н.Н. Любимова. – М.: Гелиос АРВ, 2011. – 352 с.
2. Костенко О.Н. Адміністративно-правовий статус суб'єктів публічних закупівель в Україні [Текст] / О.Н. Костенко // Вісник Запорізького національного університету. – 2017. – №3. – С. 98–105.
3. Лахтіонов І. Як відновити справедливість в держзакупівлях: можливості DoZorro [Текст] / І.Лахтіонов [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://evo.business/kak-rabotaet-dozorro/
4. Наші гроші. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nashigroshi.org/topics/regionews/ternopil/

5. Пилипенко О. Prozorro и темная сторона госзакупок / О. Пилипенко. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://112.ua/statji/prozorro-i-temnaya-storona-goszakupok
6. Письменна М.С. Аудит ефективності системи електронних державних закупівель [Електронний ресурс] / М.С. Письменна // Журнал «Innovative Solutions in Modern Science». – 2017. – № 2 (11). – С.1–15. – Режим доступу: http://naukajournal.org/index.php/ISMSD/article/viewFile/1123/1241.
7. Пісьмаченко Л.М. Світовий досвід державного регулювання закупівель за бюджетні кошти [Електронний ресурс] / Л.М. Пісьмаченко, О.О. Критенко // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Державне управління. – 2010. – № 1. – С. 69–74. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamcudu_2010_1_11.
8. Самаєва Ю. Пол Кругман: "Нужно говорить об определяющей роли государства в преодолении кризиса, о необходимости вмешательства в рыночные механизмы и ручного управления" [Електронний ресурс] / Ю. Самаєва // Зеркало недели. 18 сентября 2017. – Режим доступу: https://zn.ua/macrolevel/nobelevskiy-laureat-pol-krugman-nuzhno-govorit-ob-opredelyayuschey-roli-gosudarstva-v-preodolenii-krizisa-o-neobhodimosti-vmeshatelstva-v-rynochnye-mehanizmy-i-ruchnogo-upravleniya-260407_.html.
9. Севост'янова Г.С. Сучасний стан нормативно-правового забезпечення публічних закупівель в Україні [Текст] / Г.С. Севост'янова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. – Вип. 10, ч. 2, С.91–96.
10. Система госзакупок ProZorro: эксперты о сильных и слабых местах. РИА Новости Украина [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://rian.com.ua/interview/20160422/1008885219.html
11. Система закупівель ProZorro заощадила державі майже 3 млрд. грн. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.eurointegration.com.ua/rus/interview/2018/02/21/7077815/.
12. Соколовський С.А. Вдосконалення управління матеріальним забезпеченням національної гвардії України з урахуванням корупційних ризиків [Текст] / С.А. Соколовський // Міжнародний науковий журнал "ScienceRise". –2017. – № 1 (30) 20. – С.9–11.
13. Страна UA Украина и Россия поделили 131 место в мировом рейтинге коррупции Transparency International. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://strana.ua/.
14. Тернистые полгода. Часть 2: За что бизнес критикует ProZorro 07 октября 2016, 09:43 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://delo.ua/ukraine/ternistye-polgoda-chast-2-za-chto-biznes-kritikuet-prozorro-323549/
15. Типовой закон Юнситрал о закупках товаров (работ) и услуг с Руководством по его применению Организация Объединенных Наций Нью-Йорк, 1995 год. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.uncitral.org/pdf/russian/texts/procurem/ml-procurement/ml-procure-r.pdf.
16. Товстиженко А. Коррупционные потоки на "Укрзалізниці" в последние годы составляли около $ 500 млн. в год / А.Товстиженко. Зеркало недели. 4 февраля 2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zn.ua/Ukraine/korrupcionnye-potoki-na-ukrzaliznici-v-poslednie-gody-sostavlyali-okolo-500-mln-v-god-omelyan-238109_.html.
17. «Укрзалізниця». Год fuck-up`ов». Комментарии UA. 28/12/2016 09:35 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://comments.ua/politics/570227-ukrzaliznitsya-god-fuck-upov.html .
18. Хайек Ф.А. Дорога к рабству [Текст] / Ф.А.Хайек; пер. с англ. предисл. Н.Я. Петракова. – М.: "Экономика", 1992. – 176 с.

References

1. Keyns, Dzh. M. (2011). *The general theory of employment, interest and money*. (N.N. Lyubimova, Trans.). Moskow: Gelios ARV [in Russian].
2. Kostenko, O.N. (2017). Administratyvno-pravovyi status subiektiv publichnykh zakupivel v Ukraini [Administrative-normative status of the public procurement subjects in Ukraine]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu - Science bulletin of Zaporizhzhya national university*, *3*, 98-105 [in Ukrainian].
3. Lakhtionov, I. (2018). Yak vidnovyty spravedlyvist v derzhzakupivliakh: mozhlyvosti DoZorro [How to restore justice in public procurement: opportunities DoZorro]. *evo.business.* Retrieved from https://evo.business/kak-rabotaet-dozorro/ [in Ukrainian].
4. Nashi hroshi. [Our money]. *nashigroshi.org*. Retrieved from http://nashigroshi.org/topics/regionews/ternopil/ [in Ukrainian].
5. Pilipenko, O. (n.d.). Prozorro i temnaya storona goszakupok [Prozorro and the dark side of public procurement]. *112.ua.* Retrieved from https://112.ua/statji/prozorro-i-temnaya-storona-goszakupok [in Russian].

6. Pysmenna, M.S. (2017). Audyt efektyvnosti systemy elektronnykh derzhavnykh zakupivel [Audit efectiveness of electronic procurement systems]. *Innovative Solutions in Modern Science» – Innovative solution in modern science*, *2 (11),* 1-15 Retrieved from http://naukajournal.org/index.php/ISMSD/article/viewFile/1123/1241 [in Ukrainian].
7. Pismachenko, L.M., & Krytenko, O.O. (2010). Svitovyi dosvid derzhavnoho rehuliuvannia zakupivel za biudzhetni koshty [World experience of state regulation of purchases for budgetary funds]. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Ser. Derzhavne upravlinnia - Bulletin of the Academy of the Customs Service of Ukraine. Sir : Governance, 1*, 69-74. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamcudu_2010_1_11 [in Ukrainian].
8. Samaeva, Yu., & Krugman, Pol (2017). Nuzhno govorit ob opredelyayuschey roli gosudarstva v preodolenii krizisa, o neobhodimosti vmeshatelstva v ryinochnyie mehanizmyi i ruchnogo upravleniya [Paul Krugman: "We need to talk about the defining role of the state in overcoming the crisis, the need for intervention in market mechanisms and manual management]. *Zerkalo nedeli. 18 sentyabrya 2017 – Weekly mirror.18 september 2017*. Retrieved from https://zn.ua/macrolevel/nobelevskiy-laureat-pol-krugman-nuzhno-govorit-ob-opredelyayuschey-roli-gosudarstva-v-preodolenii-krizisa-o-neobhodimosti-vmeshatelstva-v-rynochnye-mehanizmy-i-ruchnogo-upravleniya-260407_.html [in Russian].
9. Sevostianova, H.S. (2016). Suchasnyi stan normatyvno-pravovoho zabezpechennia publichnykh zakupivel v Ukraini [Present state of administrative-normative provision of public procurement in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Science bulletin of Uzhhorod national university*, *Vol. 10*, *2*, 91 – 96 [in Ukrainian].
10. Sistema goszakupok ProZorro: ekspertyi o silnyih i slabyih mestah. RIA Novosti Ukraina [ProZorro procurement system: experts on strong and weak points]. *rian.com.ua.* Retrieved from https://rian.com.ua/interview/20160422/1008885219.html [in Russian].
11. Systema zakupivel ProZorro zaoshchadyla derzhavi maizhe 3 mlrd hrn – Minekonomiky. [ProZorro Procurement System Saves the State UAH 3 Billion.]. *eurointegration.com.ua.* Retrieved from https://www. eurointegration.com.ua/rus/interview/2018/02/21/7077815/ [in Ukrainian].
12. Sokolovskyi, S.A. (2017). Vdoskonalennia upravlinnia materialnym zabezpechenniam natsionalnoi hvardii Ukrainy z urakhuvanniam koruptsiinykh ryzykiv [The improvement of the management of material provision of the National Guard of Ukraine, taking into account corruption risks]. *Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal "ScienceRise" - International Journal "ScienceRise", № 1 (30) 20*, 9 – 11 [in Ukrainian].
13. Strana UA Ukraina i Rossiya podelili 131 mesto v mirovom reytinge korruptsii Transparency International. UA [Ukraine and Russia divided 131rd place in the world corruption rating Transparency International] . *strana.ua.* Retrieved from https://strana.ua/ [in Russian].
14. Ternistyie polgoda. Chast 2: Za chto biznes kritikuet ProZorro [Thorny six months. Part 2: For what business criticizes ProZorro]. *delo.ua.* Retrieved from https://delo.ua/ukraine/ternistye-polgoda-chast-2-za-chto-biznes-kritikuet-prozorro-323549/ [in Russian].
15. Tipovoy zakon Yunsitral o zakupkah tovarov (rabot) i uslug s Rukovodstvom po ego primeneniyu Organizatsiya Ob'edinennyih Natsiy Nyu-York, 1995 god. [UNCITRAL Model Law on Procurement of Goods, Construction and Services with a Guidance on its Application United Nations New York, 1995]. *www.uncitral.org.* Retrieved from https://www.uncitral.org/pdf/russian/texts/procurem/ml-procurement/ml-procure-r.pdf [in Russian].
16. Tovstizhenko, A. (2017). Korruptsionnyie potoki na "UkrzalIznitsI" v poslednie godyi sostavlyali okolo $ 500 mln v god [Corruption flows on "Ukrzaliznytsya" in recent years amounted to about $ 500 million per year]. *Zerkalo nedeli. 4 fevralya 2017 – Weekly mirror 4 februsry 2017.* Retrieved from http://zn.ua/Ukraine/korrupcionnye-potoki-na-ukrzaliznici-v-poslednie-gody-sostavl yali-okolo-500-mln-v-god-omelyan-238109_.html [in Russian].
17. «Ukrzaliznitsya». God fuck-up`ov». Kommentarii UA. [«Ukrzaliznytsya»Year of fuck-up. Commentary UA]. *comments.ua*. Retrieved from http://comments.ua/politics/570227-ukrzaliznitsya-god-fuck-upov.html [in Russian].
18. Hayek, F.A. (1992). *The Road to Serfdom*. (N.Ya. Petrakova, Trans). Moskow: Ekonomika [in Russian].

Ihor Kharchenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Ljudmila Romaniuk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskiy, Ukraine

The Problems of the ProZorro Procurement System and Ways of Overcoming Them

The objective of the article is to analyze the shortcomings in the work of the ProZorro public procurement system in the sphere of supplying, in particular, the enterprises that ensure «Ukrzaliznytsia» operation, to search for the causes of such state and potential ways of improvement the system. These techniques may include: (1) Attempts to "hide" the call for tender so that it could only be found by the “insiders”; (2)

Accepting only "desirable" contractors in the bidding process; (3) Formulating discrimination conditions for “undesirable” participants; (4) Currently, the only criterion for determining the winning bidder is the lowest price, the quality is not taken into consideration; (5) Litigation of the results of auctions became too expensive and therefore loses its effectiveness; (6) Mistakes made by participants (correction of which becomes a complex problem); (7) Ungrounded cancellation of the auctions; (8) The client "removes" undesirable participants in the process of post-auction qualification.

There is over-threshold (over 1 million UAH) and sub-threshold purchasing. Over-threshold purchases are easier to control. In case of sub-threshold purchasing the possibility of corruption is much higher. Important details of the orders are not being declared. The regulation of government procurement is a subject of major interest of legislators around the world. The basic principles include: transparency, openness and effective competition (non-discrimination), fairness as equal opportunities for all purchasers. Modern international law on public procurement is based on the United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL).

Based on a thorough analysis, authors suggest that implementation of this law in Ukraine is strongly recommended. It is agreed that its implementation could prevent the major problems of government procurement. In order to improve the ProZorro procedure, in January 2018 President of Ukraine signed a decree on the introduction of the DoZorro portal, aimed at preventing corruption practices and collecting data about organizations that were noticed in such instances. Activists of the DoZorro portal are able to restore justice in 40% of procurement violation cases. We consider it insufficient and see this step only as a simulation of fight against corruption, which discredits the very idea of preventing and fighting corruption, allowing corrupt officials to continue their work practices as before. Therefore, we can summarize our findings are as follows: - It is necessary to improve procurement systems – in particular the ProZorro system, aiming increasing independence from subjective factors, to create a transparent, democratic and efficient procedure, based on the UNSITRAL Model Law. In this way it is possible to improve the work of the monopoly industries, in particular «Ukrzaliznytsia», and the enterprises that provide their work. It is necessary to have effective appeal procedures with actual terms of their execution. The functions of the whole judicial system should be optimized to reach a desirable level. The role of support and cooperation of state and others bodies should not be underestimated.
ProZorro public procurement system, corruption, UNCITRAL, competition, state orders, tender

Одержано (Received) 25.05.2018 *Прорецензовано (Reviewed) 18.12.2018*
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

УДК 331.5:378.063]:005.332.4-048.32 **JEL Classification: I23, J21**
DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2018.1(34).297-310

А.В. Сало, здобувач
Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Конкурентоспроможність випускників в умовах інноваційних трансформацій ринків праці та глобальних викликів

Стаття присвячена аналізу впливу інноваційних та глобальних чинників на формування та реалізацію конкурентних переваг на ринку праці випускників закладів вищої освіти. У статті здійснена систематизація наукових уявлень про конкурентоспроможність у сфері праці і, зокрема, конкурентоспроможність випускників закладів вищої освіти. Запропоновано авторський підхід до визначення чинників, що впливають на конкурентоспроможність випускників. Зосереджено увагу на впливах інноваційних трансформацій ринків праці і глобальних чинників. Здійснено аналіз показників конкурентоспроможності країн за розвиненістю системи вищої освіти, індикативних показників відповідності системи освіти (у т.ч. вищої освіти) вимогам бізнесу. Здійснено порівняльну оцінку інноваційних змін структури зайнятості за професіями в Україні та окремих країнах Європи, які впливають на формування та реалізацію конкурентних переваг випускників на ринку праці
конкурентоспроможність, випускники, заклади вищої освіти, чинники впливу, ринки праці, інноваційні зміни, глобалізація, зайнятість, конкурентні переваги

А.В. Сало, соискатель
Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

© А.В. Сало, 2018

Конкурентоспособность выпускников в условиях инновационных преобразований рынков труда и глобальных вызовов

Статья посвящена анализу влияния инновационных и глобальных факторов на формирование и реализацию конкурентных преимуществ на рынке труда выпускников высших учебных заведений. В статье систематизированы научные представления о конкурентоспособности в сфере труда и, в частности, о конкурентоспособности выпускников высших учебных заведений. Предложен авторский подход к определению факторов, влияющих на конкурентоспособность выпускников. Сосредоточено внимание на влиянии инновационных трансформаций рынков труда и роли глобальных факторов. Проведен анализ показателей конкурентоспособности стран по развитию системы высшего образования, индикативных показателей соответствия системы образования (в т.ч. высшего образования) требованиям бизнеса. Осуществлена сравнительная оценка инновационных изменений структуры занятости в рамках профессий в Украине и отдельных странах Европы, которые влияют на формирование и реализацию конкурентных преимуществ выпускников на рынке труда

конкурентоспособность, выпускники, учреждения высшего образования, факторы влияния, рынки труда, инновационные изменения, глобализация, занятость, конкурентные преимущества

Постановка проблеми. Посилення впливу глобалізаційних тенденцій на розвиток національних економік призводить до динамічних змін у різних сферах суспільного життя, обумовлених підвищенням рівня інноваційності економіки та суспільства. В умовах глобалізації пріоритетного значення набувають інноваційні чинники, ефективне використання яких гарантує країнам підвищення рівня конкурентоспроможності економік. Водночас, одним з найбільш вагомих резервів зростання конкурентоспроможності національних економік стає поліпшення якості людського капіталу, що передбачає покращення якісних характеристик робочої сили, підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня населення. Передусім, це обумовлює необхідність покращення якості освіти, створення умов для забезпечення якості освіти вимогам інноваційної економіки. Саме тому на сучасному етапі суспільного розвитку актуалізуються питання забезпечення умов для підвищення рівня конкурентоспроможності випускників закладів вищої освіти, що базуються на створенні можливостей для формування та реалізації їх конкурентних переваг на ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що в умовах глобалізації і руху країн до інноваційної економіки набувають актуального значення питання конкурентоспроможності, які стосуються не лише товарів, продукції, підприємств, а й людського капіталу. Проблемам конкурентоспроможності присвячені праці П. Друкера, М. Портера [8], А. Сміта, А. Стрикленда, А. Томпсона, Р. Фатхутдінова, А. Юданова [14] та ін. Певну теоретичну базу сучасних уявлень про освітню підготовку учасників ринкових відносин закладено працями В. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо, А. Маршалла, Т. Шульца, Г. Беккера, Дж. Мінцера та ін. В Україні аспекти працевлаштування випускників в умовах інноваційних змін на ринку праці досліджують В. Антонюк, О. Гонта, І. Каленюк, С. Лучик, А. Музиченко, Л. Федулова та ін. Питання конкурентоспроможності у сфері праці і, зокрема, конкурентоспроможності випускників навчальних закладів вивчають О. Грішнова [2], Л. Лісогор [5; 6], М. Семикіна [9] та інші науковці [1-4; 7; 8; 11; 13; 14; 15]. Між тим аналіз літератури фіксує суперечності у поглядах щодо розуміння конкурентоспроможності, що засвідчує потребу продовження наукових досліджень у цьому напрямі. Разом з тим, існують розбіжності у поглядах на сутність конкурентоспроможності випускників та чинники, що їх формують в умовах глобалізації. Це зумовлює потребу продовження наукових пошуків у цьому напрямі.

Постановка завдання. Метою статті є поглиблення теоретичних підходів до трактування сутності конкурентоспроможності випускників закладів вищої освіти, систематизація чинників, що на неї впливають, та здійснення аналізу впливу

інноваційних чинників на формування конкурентних переваг випускників з урахуванням глобальних показників світового розвитку.

Виклад основного матеріалу. Конкурентна боротьба в умовах глобалізації стосується товарів, послуг, носіїв робочої сили тощо. Така боротьба приймає форму змагання на різних ринках, виявляючи різний зміст поняття конкурентоспроможності. Г. Азоєв, М. Портер, А. Юданов сприймають конкуренцію як динамічний процес суперництва, боротьби за обмежений обсяг платоспроможного попиту споживачів [1, 8, 14]. Водночас, аналіз наукової думки доводить, що в літературі існують суттєві розбіжності у поглядах на сутність конкурентоспроможності працівників на ринку праці. Пояснюємо це, по-перше, тим, що теорія конкурентоспроможності на ринку праці все ще знаходиться на стадії формування; по-друге, різними задачами досліджень; по-третє, орієнтацію на різні рівні економічного аналізу.

Відомий дослідник проблем конкурентоспроможності працівників Л. Лісогор вважає, що явище конкурентоспроможності працівників треба сприймати загалом як цілісну систему, що характеризується органічним поєднанням та взаємодією професійних, мотиваційних та особистісних потенціалів суб'єктів трудової діяльності, яка не може бути механічною сумою конкурентоспроможностей окремих працівників [5, с. 37].

Л. Мартинова характеризує конкурентоспроможність як динамічну інтегральну характеристику можливостей ефективної реалізації людського потенціалу в економіці однієї країни порівняно з економіками інших країн [7. с.30].

О. Грішнова по-іншому бачить конкурентоспроможність фахівця, а саме, як сукупність характеристик, які визначають його порівняльні позиції на ринку праці і дозволяють йому претендувати на здобуття певних вакансій [2, с. 2].

Дещо близькою є точка зору М. Даневича, який пропонує трактувати конкурентоспроможність як сукупність конкурентних переваг працівників в якості трудового потенціалу та можливостях його реалізації [15, с. 129].

М. Семикіна дотримується багатоаспектного підходу до визначення конкурентоспроможності, вважаючи, зокрема, за можливе характеризувати її як:

- сукупність якісних та вартісних характеристик робочої сили, які користуються попитом на ринку праці у певний період часу;
- співвідношення корисного ефекту від споживання робочої сили та її ціни, адекватної загальній сумі витрат на підготовку, придбання, використання, відтворення та розвиток робочої сили;
- здатність працівника відповідати попиту роботодавця, вимогам ринку праці стосовно професійно-освітнього рівня, кваліфікації, ділових та особистих якостей у порівнянні з відповідними характеристиками інших працівників [11, с. 101].

Неоднакові погляди спостерігаємо в літературі і щодо розуміння конкурентоспроможності випускників закладів вищої освіти, що пов'язано з із зосередженням одних авторів на формуванні конкурентних переваг майбутніх випускників в процесі навчання, інших – на процесах реалізації таких переваг під час працевлаштування, третіх – на конкурентоспроможності освітніх послуг, від яких залежать компетентності молодих фахівців тощо.

Дотримуємось думки, що формування конкурентних переваг випускників закладів вищої освіти відбувається переважно на початкових етапах трудового життя.

Наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, присвячені дослідженню проблем конкурентоспроможності робочої сили, підтверджують необхідність виокремлення різних етапів життєвого циклу формування кар'єри особистості, об'єктивність еволюційного переходу від фази формування до фази реалізації професійного потенціалу. Зокрема, М. Кримова обґрунтовує логічність розмежування

трансформаційних етапів життєвого циклу конкурентоспроможності фахівців (залежно від рівня розвиненості та можливостей реалізації конкурентних переваг [4]. На початковому етапі формування конкурентних переваг особистості, який розпочинається з моменту народження людини до початку професійного навчання, закладаються основи професійного та життєвого самовизначення індивіда. Для «інвестиційного» етапу життєвого циклу характерний процес професійного та життєвого самовизначення індивідів, який супроводжується формуванням професійних умінь та навичок, надбанням основних компетентностей у процесі навчання. Етап реалізації життєвого циклу формує можливості забезпечення професійної самореалізації індивідів, реалізації конкурентних переваг, отриманих випускниками у ході навчання, для успішного працевлаштування на ринку праці.

Загалом, специфіка формування та реалізації потенціалу конкурентоспроможності випускників закладів вищої освіти в умовах інноваційних змін залежить від можливості реалізації їх конкурентних переваг. Досліджуючи економічну сутність конкурентних переваг, Н. Хоффман визначає їх як порівняно унікальні особливості (властивості), володіння якими забезпечує отримання переваг (виграшів), порівняно з конкурентами, протягом достатньо тривалого проміжку часу [16].

Водночас, серед найважливіших конкурентних переваг, реалізація яких може забезпечити підвищення конкурентоспроможності випускників закладів вищої освіти, переважна більшість науковців відзначає не тільки демографічні, соціально-економічні, особистісні характеристики індивідів, але й мотиваційні настанови на підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня, спрямовані на адаптацію до вимог ринку праці в умовах інноваційних змін.

З іншого боку, не можна не враховувати, що молодий фахівець виходить на ринок праці після того, як він скористався освітніми послугами певної якості в межах конкретного навчального закладу, що функціонує у конкурентному середовищі. Переваги в якості освітніх послуг, як правило, сприяють формуванню більш високої конкурентоспроможності випускників навчального закладу на ринку праці. У свою чергу, низька конкурентоспроможність освітніх послуг, створює перешкоди для формування конкурентоспроможних фахівців. Прогалини в знаннях і вміннях молоді люди змушені долати завдяки саморозвитку в період практичної діяльності або завдяки організації навчання та перенавчання персоналу на підприємстві, що в умовах дефіциту власних коштів стає нині явищем досить рідкісним. Нестача необхідних компетентностей не дає змоги не тільки працевлаштуватися за фахом, а й опанувати інші види діяльності. Витрачені кошти на освіту з боку держави або батьків студента в разі неконкурентоспроможності освітніх послуг не окупаються, не дають належної економічної віддачі у вигляді очікуваного трудового доходу. Вважаємо, що процеси формування конкурентоспроможності освітніх послуг і формування певних ознак конкурентоспроможності випускників ще у стінах закладів вищої освіти є тісно взаємопов’язаними.

Заслуговує на увагу погляд, що враховує у визначенні конкурентоспроможності молодих фахівців і роль якості робочих місць. Так, В. Жукова запропонувала дуальний підхід до трактування конкурентоспроможності випускників закладів вищої освіти, зосереджуючи увагу на інтегральній характеристиці не лише відповідності професійних, ділових, моральних якостей випускників сучасним вимогам ринку праці, але й відповідності якості запропонованих робочих місць потребам та трудовим очікуванням молодих фахівців [3, с. 45]. Дуальний підхід до розуміння проблеми формування конкурентних переваг випускників теж має сенс, оскільки невисока конкурентоспроможність багатьох випускників вишів часто є не тільки свідченням

нестачі компетенцій, низької якості знань або невідповідності вимогам ринку праці, скільки свідченням наявності робочих місць, які не користуються попитом у молоді, випускників вишів. Йдеться про вакансії, за якими стоять робочі місця з низькою оплатою праці, несприятливими умовами праці, що не відповідають трудовим очікуванням молодих фахівців, особливо з високим рівнем освітньо-професійної підготовки.

Вважаємо, що нестача якісних робочих місць (з прийнятними умовами та оплатою праці) на ринку праці знижує мотивацію молоді до набуття ключових компетентностей ще у стінах закладів вищої освіти, що, у свою чергу, перешкоджає формуванню їх більш високої конкурентоспроможності і обмежує можливості успішного працевлаштування на національному ринку праці [10, с. 116]. Якісне робоче місце передбачає передусім дотримання умов гідної праці. Крім того, для успішного трудового вибору вагоме значення має відповідність робочого місця очікуванням юнаків і дівчат, що наймаються на роботу, стосовно оплати та умов праці, а також змісту праці, рівня її інтелектуалізації, комп'ютеризації, можливостей розвитку, кар'єрного зростання тощо.

Узагальнюючи наукову думку [2; 3; 5; 7; 11; 13; 15], під конкурентоспроможністю випускників закладу вищої освіти розуміємо їх спроможність працевлаштуватися краще за випускників інших аналогічних закладів освіти, обираючи конкурентні робочі місця завдяки набутим в процесі навчання компетентностям та сформованій здатності до безперервного освітньо-професійного розвитку, прояву трудової та професійної мобільності на ринку праці.

Процес формування конкурентоспроможності випускників є багатофакторним і складним. Складність додають інноваційні зміни у структурі зайнятості, зміни попиту на ключові компетентності на світових ринках праці під впливом глобалізації, що відбувається внаслідок поглиблення інтернаціоналізації економічного розвитку, прискорення науково-технічного прогресу, розвитку інформаційних технологій.

У таблиці 1 пропонується систематизація чинників, що впливають на підвищення конкурентоспроможності випускників закладів вищої освіти.

Таблиця 1 – Чинники впливу на конкурентоспроможність випускників закладів вищої освіти

Блоки чинників	Групи чинників	Дія чинників
Інноваційні	Інноваційні зміни у структурі зайнятості, попит на нові знання, інноваційну працю; стрімкий розвиток інформаційних технологій, що змінює робочі місця, попит на професії, зміст праці, потребу підприємств в певних компетентностях	Попит на нові знання, інноваційну працю, творчі здібності, здатність до розробки інновацій
Глобальні	Економічні, технологічні, міжнародні, соціальні, політичні, які мають прояв на глобальному рівні і сприяють посиленню взаємозалежності національних економік	Зростання взаємозалежності економіки, освіти, ринків праці країн
Науково-технологічні	Розвиток науки, зміна технологічних укладів, активізація інноваційної діяльності, інформатизація суспільства, модернізація навчальних закладів	Передумови інноваційного розвитку, попиту на інновації, якісні знання, компетенції

Продовження таблиці 1

Економічні	Розвиток економіки, підприємництва, прогресивна економічна політика держави, зростання ВВП, реформування доходів населення, інвестування у постійний освітньо-професійний розвиток населення	Умови та можливості створення стимулів для підвищення продуктивності праці, зростання конкурентоспроможності фахівців
Політичні	Політичні свободи, гендерна рівність, прозорість в діяльності влади	Політичні передумови
Конкурентні	Розвиненість конкурентного середовища. Обмеження проявів монополізму держави, зокрема у сфері освітніх послуг. Створення конкурентних робочих місць.	Передумови конкуренції на ринку освітніх послуг, ринку праці. Попит на конкурентоспроможних фахівців.
Природноресурсні	Кліматичні, географічні, екологічні, ресурсні умови	Природні передумови відтворення населення та розвитку економіки
Медико-демографічні	Народжуваність, смертність, тривалість життя, стан здоров'я населення, стан розвитку медицини, її доступність	Медико-демографічні передумови якісного відтворення населення
Соціальні	Розвинена система виховання і профорієнтації, доступність і розвиненість якісних послуг освіти, фізичної культури; всеохоплюючий соціальний захист дитинства, материнства, інвестування держави у розвиток закладів освіти, культури, фізичного виховання	Умови виховання, формування здорового способу життя та освіченості населення, налагодження соціальних комунікацій, системи наскрізної профорієнтації (від парти до робочих місць)
Історико-культурні та психологічні	Історичні, культурні, релігійні, ціннісно-ментальні, психологічні умови та чинники; мережа громадських, культурних та релігійних центрів	Ціннісні орієнтири формування особистості, загальна культура, цінність моральних чеснот, ставлення до праці та розвитку як до цінності
Організаційно-технічні	Рівень організаційно-технічного розвитку виробництва, модернізація старих і створення сучасних нових робочих місць, механізація, автоматизація, комп'ютеризація праці та робочих місць	Розширення можливостей вибору сучасних робочих місць для освіченої молоді, попит на технічні знання, опанування комп'ютерних технологій
Правові	Правове виховання; дотримання законів в суспільстві; правова підтримка та супроводження молоді, зокрема випускників закладів освіти на ринку праці	Формування правової культури, вміння відстоювати свої права на ринку праці, дотримання чесної конкуренції

Джерело: укладено автором на основі узагальнення наукової думки [2; 9, с.24; 11; 13]

На основі узагальнення наукової інформації у таблиці систематизовано чинники впливу на конкурентоспроможність випускників закладів вищої освіти та об'єднано у такі блоки: інноваційні, глобальні, науково-технологічні, економічні, політичні, конкурентні, природноресурсні, медико-демографічні, соціальні, історико-культурні, психологічні, організаційно-технічні, правові.

Кожна група чинників потребує окремого дослідження, адже вона має свою специфіку, впливи тих чи інших чинників відрізняються за інтенсивністю, характером, наслідками та масштабами впливу на розвиток населення загалом і формування конкурентоспроможних випускників зокрема. Водночас, з урахуванням поставленої мети статті, зосередимо далі увагу на ролі інноваційних та глобальних чинників, які посилюють впливи на процеси формування конкурентних переваг випускників навчальних закладів. Пояснюємо це тим, що глобалізація призводить до зростання взаємозалежності економіки, освіти, ринків праці різних країн. Стрімкий розвиток науки, техніки, інформаційних технологій в світі змінює зміст праці, робочі місця, попит на професії. Швидко зростає попит на нові знання, інноваційну працю. Відбуваються глобальні інноваційні зміни у структурі зайнятості, а це, у свою чергу, впливає на потребу підприємств у певних компетентностях випускників, які

працевлаштовуються. Майбутні випускники навчальних закладів не завжди враховують інноваційні зміни попиту на ринках праці, що призводить до ризиків втрат конкурентоспроможності.

Аналізуючи специфіку становлення інформаційного мережевого суспільства, Ф. Вебстер (F. Webster) у «Теоріях інформаційного суспільства» відзначав, що в умовах нової та глобалізованої економіки успішними стають люди, які мають високий рівень освіти та володіють сучасними навиками [20]. Разом з тим, на думку І. Петрової, застосування інтелектуальних технологій в умовах глобалізаційних змін передбачає необхідність найму працівників з більш високим рівнем кваліфікації, освіти, мобільності, оскільки «людський фактор» стає центральним елементом нової моделі постіндустріального розвитку [12, с. 74]. У більшій мірі, це стосується конкурентоспроможності випускників закладів вищої освіти, підвищення якої залежить від можливостей реалізації конкурентних переваг з урахуванням інноваційних змін у суспільстві. Конкурентоспроможність випускників закладів вищої освіти залежить, передусім, від можливостей реалізації демографічного, соціально-економічного та освітньо-професійного потенціалу. При цьому можливості реалізації потенціалу випускників залежать від розвиненості інституційного середовища, сформованості передумов забезпечення сталого розвитку суспільства в країні.

Міжнародні порівняння індикативних показників, що характеризують умови формування конкурентних переваг випускників закладів вищої освіти, пов’язані з розвиненістю демографічного базису відтворення робочої сили, якістю та інноваційністю початкової освіти як фундаменту освітнього розвитку суспільства, здійснені із застосуванням методичних підходів World Economic Forum, свідчать про значне відставання України від країн-лідерів інноваційного розвитку (рис. 1).

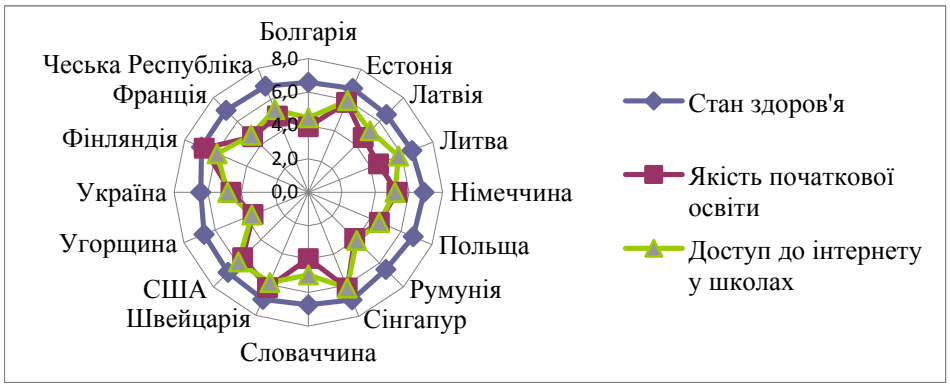

Рисунок 1 – Індикативні показники конкурентоспроможності країн за станом здоров’я та якістю початкової освіти (World Economic Forum, 2017-2018 рр.)

Джерело: побудовано автором на основі даних [19]

Не можна не помітити, що найбільш суттєве відставання України спостерігається за показниками якості початкової освіти, яка не забезпечує можливостей отримання сучасних навиків та компетентностей учнями, а отже, конкурентних переваг, які можуть бути реалізовані у перспективі.

Конкурентоспроможність випускників закладів вищої освіти значною мірою залежить від розвиненості сфери вищої освіти, координації між університетами та бізнесом у сфері науково-дослідницьких робіт. Отримання конкурентних переваг (відповідних компетентностей, практичного досвіду) студентами закладів вищої освіти, пов’язаних з можливістю стажування на виробництві, обумовлює можливості підвищення рівня їх конкурентоспроможності як фахівців. Про це свідчить порівняльний аналіз індикативних показників конкурентоспроможності країн (за розвиненістю системи вищої освіти) World Economic Forum (рис. 2).

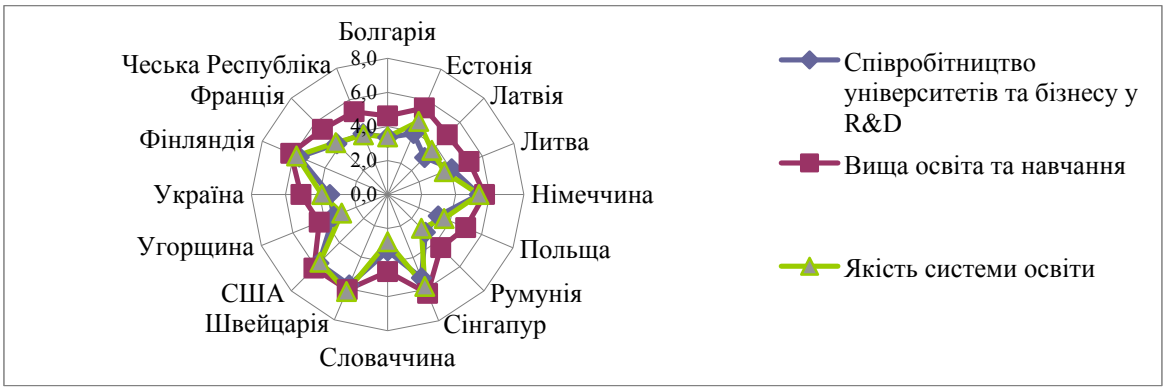

Рисунок 2 – Індикативні показники конкурентоспроможності країн за розвиненістю системи вищої освіти (World Economic Forum, 2017-2018 рр.)

Джерело: побудовано автором на основі даних [19]

Якість системи освіти України значно поступається країнам – лідерам у рейтингу конкурентоспроможності (3,9 бали, порівняно з 6,2 балами у Швейцарії, 5,8 балами у Сінгапурі, 5,4 балами у Німеччині). Разом з тим, країни Східної Європи також не демонструють достатньо стабільну позитивну динаміку; показники якості освіти також варіюються у межах 2,8 бали у Румунії та 3,6 балів у Польщі.

Значною мірою диференціація країн за якістю систем освіти залежить від розвиненості співробітництва університетів та бізнесу у науково-дослідницькій сфері (R&D). Зокрема, Швейцарія, США, Фінляндія, Німеччина та Сінгапур залишаються лідерами за рівнем кооперації між сферою освіти та виробництвом, тоді як країни, які не мають достатньо серйозного потенціалу цього співробітництва (Болгарія, Угорщина, Румунія, Україна), не відзначаються високим рівнем якості освіти.

Посилення впливу глобалізаційних тенденцій розвитку світової економіки суттєвим чином впливає на розвиток сфери освіти країн, обумовлюючи необхідність адаптації до вимог інноваційної економіки. Зокрема, реформування системи освіти України з метою адаптації до європейських стандартів передбачає необхідність орієнтації навчання не на отримання механічної суми знань, а оволодіння учнями певним набором компетентностей та наскрізних вмінь. Інноваційні економіки потребують від працівників не тільки компетентностей, пов’язаних з реалізацією професійних траєкторій розвитку (здатність спілкуватися мовами, компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій). Пріоритетного значення набувають такі компетентності як інноваційність, навчання впродовж життя, підприємливість та фінансова грамотність, громадянські та соціальні компетентності тощо.

Однак можливості мобілізації даних компетентностей, отримання навиків у процесі навчання залежать від посилення практико орієнтованого змісту освіти, налагодження співробітництва між бізнесом та системою освіти. Саме тому не менш важливим ресурсом реалізації конкурентних переваг випускників закладів вищої освіти, пов’язаних з можливістю практичного застосування отриманих знань та умінь, є забезпечення відповідності між наявними навиками та компетентностями учасників освітнього процесу, з одного боку, та вимогами роботодавців, з іншого боку. Результати дослідження, проведеного INSEAD, The Adecco Group, TATA Communications «The Global Talent Competitiveness Index 2019. Entrepreneurial Talent and Global Competitiveness», свідчать про значну невідповідність системи освіти, а також навиків випускників закладів вищої освіти України вимогам бізнесу (рис. 3).

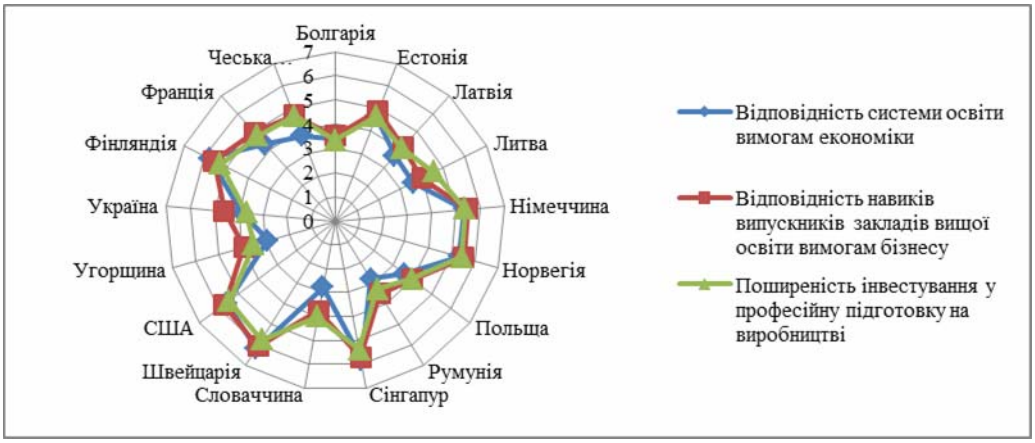

Рисунок 3 – Індикативні показники відповідності системи освіти (у т.ч. вищої освіти) вимогам бізнесу (The Global Talent Competitiveness Index, 2019)

Джерело: побудовано автором на основі даних [17]

Достатньо несприятливою залишається ситуація із зацікавленістю бізнесу в інвестуванні професійної підготовки на виробництві в Україні. Зокрема, Україна значно поступається країнам – лідерам інноваційного розвитку (Швейцарії, Сінгапуру, США, Німеччині) за створенням умов для освіти упродовж життя (3,67 балів в Україні, порівняно з 5,75 балами у Швейцарії, 5,40 балів у США, 5,39 балів у Сінгапурі, 5,38 балів у Німеччині). Це свідчить про можливості значної втрати конкурентоспроможності випускників закладів вищої освіти в результаті застосування застарілих технологій, слабкості мотивації роботодавців до підвищення кваліфікації персоналу.

Водночас оцінки експертів стосовно відповідності навиків, отриманих випускниками закладів вищої освіти України, вимогам національної економіки (4,61 бали), мають більш високі значення, порівняно з оцінками експертів Словаччини, Угорщини, Румунії. Це свідчить, зокрема, про збереження орієнтації економічного розвитку України на індустріальну модель економіки, що, відповідно, відображає структуру попиту на робочу силу з елементами жорстко регламентованої праці.

Зокрема, динаміка змін структури зайнятості на ринку праці України (за професіями) за 2014-2016 рр., порівняно з економічно розвиненими країнами, відрізняється збереженням значної частки найпростіших професій (18,3% у 2016 р.), тоді як частка професіоналів та фахівців залишалася практично незмінною (29,6% у 2016 р.) (рис. 4).

Наведені вище дані свідчать про дуальність впливу інноваційних векторів розвитку економіки та суспільства на конкурентоспроможність випускників закладів вищої освіти. З одного боку, посилення глобалізаційних тенденцій розвитку світової економіки, яке охоплює не лише економічну сферу, але й освітній простір, потребує адаптації системи освіти до інноваційних змін, збільшення частки інноваційної компоненти у структурі навчальних програм. Це позитивним чином впливає на конкурентоспроможність випускників закладів вищої освіти, стимулюючи розвиток компетентностей навчання упродовж життя, інноваційності.

З іншого боку, збереження індустріальної моделі економіки в Україні суттєво гальмує процес модернізації освітньої сфери, оскільки економіка не демонструє стабільного попиту на інноваційні професії, з високим вмістом інноваційної компоненти. Значним залишається попит на професії індустріального типу, з невисоким рівнем кваліфікації, які характеризуються превалюванням елементів рутинної праці, зорієнтованістю на виконання жорстко регламентованих операцій. Разом з тим, розвиток системи освіти також відзначається інерційністю, оскільки не

має стимулів, необхідних для підготовки фахівців з високим рівнем конкурентоспроможності.

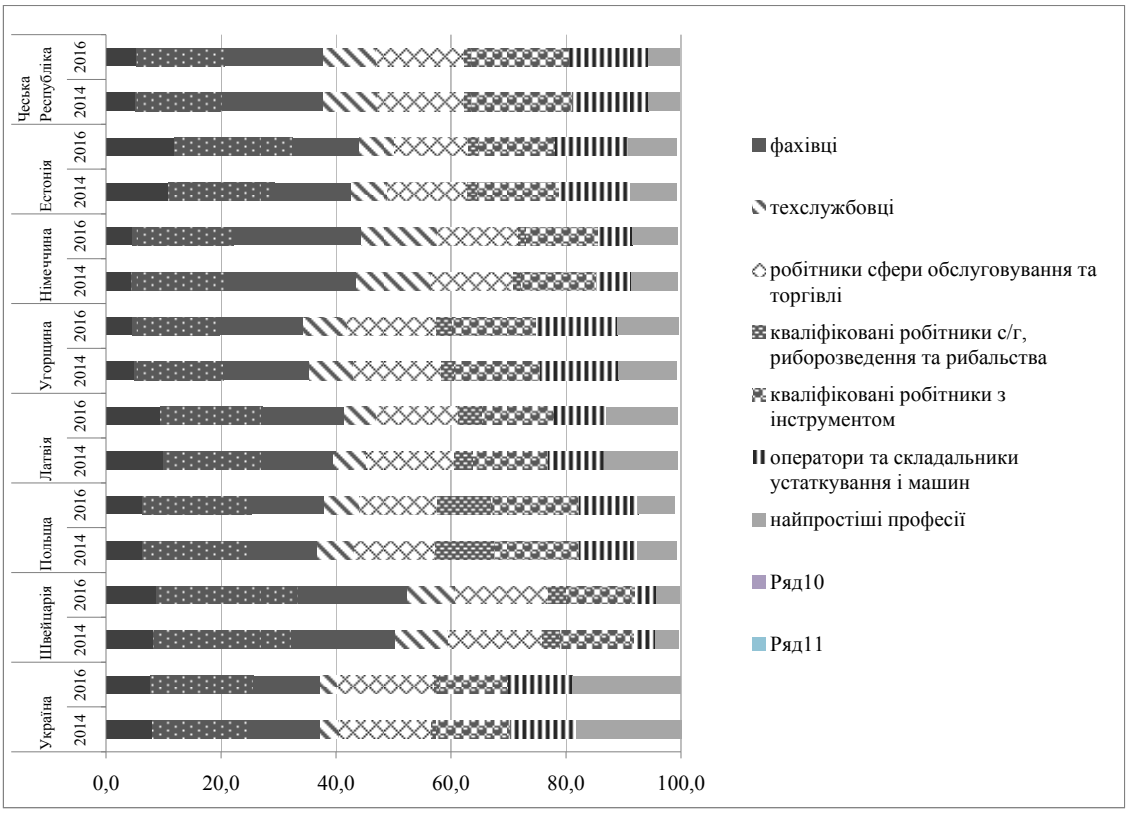

Рисунок 4 – Структура зайнятості за професіями в Україні та окремих країнах Європи (2014-2016 рр.)

Джерело: побудовано автором на основі даних [18]

Існуючий позитивний досвід підготовки конкурентоспроможних фахівців закладами вищої освіти, затребуваними не тільки на національному та міжнародних ринках праці (зокрема, у сфері математичних наук) підтверджує, що зберігаються значні резерви підвищення конкурентоспроможності випускників. Значною мірою це є результатом утримання достатньо високих позицій України у рейтингу конкурентоспроможності країн (за рівнем математичної та наукової освіти) – 27 місце у 2017/2018 рр. (порівняно з 49 місцем Польщі, 45 місцем Литви). Однак останнім часом значно загострюються ризики зниження якості математичної освіти, пов'язані зі старінням педагогічних кадрів, значним відтоком талановитої студентської молоді за кордон, обмеженням контингенту абітурієнтів, зорієнтованих на вступ до закладів вищої освіти технічного профілю. Це негативним чином впливатиме на можливості реалізації конкурентних переваг випускників закладів вищої освіти, отримані під час навчання.

Достатньо загрозливою залишається ситуація з можливостями працевлаштування випускників закладів вищої освіти за отриманою спеціальністю. Це пов'язано не стільки з відсутністю попереднього досвіду роботи (роботодавці доволі часто вимагають від випускників трудового досвіду), але й незбалансованості потреб ринку праці (за професіями) та структури випуску (за галузями знань та спеціальностями). Водночас отримання вищої освіти, навіть незважаючи на певні труднощі із знаходженням першого місця роботи, сприяє отриманню базових когнітивних навичок (комунікабельності, креативного та критичного мислення,

націленості на вирішення проблем, організації робочого часу, здатності до навчання). Наявність цих навичок, поряд з соціоемоційними навичками (самоорганізація, стресостійкість, мотивація, командна робота) та технічними навичками (комп'ютерні навички, проектування та інші) може стимулювати підвищення конкурентоспроможності випускників закладів вищої освіти у перспективі.

Ефективність процесу підготовки конкурентоспроможних фахівців залежить, передусім, від результативності співпраці між навчальними закладами та роботодавцями (можливостей організації стажування студентів та викладачів, оновлення навчальної бази); обсягів фінансування навченого процесу та модернізації науково-технічної бази (за рахунок державного та місцевих бюджетів, коштів роботодавців); якості управління системою освіти.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Викладене у статті дозволяє констатувати, що процеси формування і реалізації конкурентоспроможності випускників закладів вищої освіти є багатофакторними. Конкурентоспроможність майбутніх фахівців залежить від набутих в процесі навчання компетентностей та сформованої здатності до безперервного освітньо-професійного розвитку, прояву трудової та професійної мобільності на ринку праці. Здійснені аналітичні оцінки за даними світової статистики засвідчили дуальність впливу інноваційних векторів розвитку економіки та суспільства на конкурентоспроможність випускників закладів вищої освіти. Не зважаючи на суттєве відставання від розвинених країн, в Україні зберігаються значні резерви підвищення конкурентоспроможності випускників. Водночас інноваційні зміни у сфері зайнятості, що відбуваються у світі під впливом глобалізації, свідчать про необхідність адекватних змін в структурі української економіки, функціонуванні системи освіти, відповідних змін у структурі та якості робочих міст. Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з розробкою моделі механізму підвищення конкурентоспроможності випускників закладу вищої освіти.

Список літератури

1. Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, ее стратегия и практика [Текст] / Г.Л. Азоев. – М. : Центр экономики и маркетинга, 2002. – 208 с.
2. Грішнова О. Конкурентоспроможність висококваліфікованих працівників на міжнародному ринку праці: проблеми і виклики [Текст] / О. Грішнова, В. Синенко // Україна: аспекти праці. – 2015. – № 1. – С. 1 – 7.
3. Жукова В.О. Стратегічні напрями підвищення конкурентоспроможності випускників ВНЗ в умовах формування інноваційної моделі економіки [Текст] / В.О. Жукова // Вісник БУМіБ. – Бердянськ, 2012. – №3. – С. 44 – 49.
4. Кримова М. О. Життєвий цикл розвитку конкурентоспроможності фахівця, чинники та складові його формування [Електронний ресурс] / М. О. Кримова // Економіка промисловості. – 2011. – № 1. – С. 231-238. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2011_1_38.
5. Лісогор Л. С. Конкурентність ринку праці: механізми реалізації (монографія) [Текст] / Л. С. Лісогор; Відп. ред. Е.М. Лібанова. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2005. — 168 с.
6. Лісогор Л.С. Підготовка конкурентоспроможних фахівців системою вищої освіти: проблеми та перспективи [Текст] / Л.С. Лісогор // Вісник Черкаського університету: Економічні науки. 2017. – №4. – Ч.1. – С. 48-54.
7. Мартинова Л.Б. Конкурентоспроможність людського потенціалу за умов євроінтеграції: монографія [Текст] /Л.Б. Мартинова. – Хмельницький : ХНУ, 2016. – 335 с.
8. Портер М. Международная конкуренция [Текст] / М. Портер ; пер. с англ.; под ред. и с предисловием В.Д. Щетинина. – М. : Международные отношения, 2004. – 896 с.
9. Семикіна А.В. Людський капітал: підвищення конкурентоспроможності на основі соціальних інновацій [монографія] [Текст] / А.В. Семикіна. – Одеса: «Атлант» ВОИСОИУ, 2018. – 272 с.
10. Семикіна М.В. Конкурентоспроможність людського капіталу на молодіжному ринку праці [Текст] / М.В. Семикіна, А.В. Семикіна, С.С. Голбанос // Збірник наукових праць НУК. – Миколаїв, 2015. – № 3 (459). – С. 110-117.

11. Семикіна М.В. Конкуренція і конкурентоспроможність на ринку праці: методологія визначення // Демографія та соціальна економіка. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. – № 2. – С.94-103.
12. Український ринок праці: особливості розвитку та ефективність функціонування: кол. монографія / За ред. д.е.н., проф. І.Л. Петрової. – К. – 2009. − 450 с.
13. Шаульська Л. В. Реалізація потенціалу конкурентоспроможності фахівця в умовах кризового стану ринку праці [Текст] / Л.В. Шаульська // Вісник ДонНУ. – 2014. – № 2. – С. 97 –101.
14. Юданов А.Ю. Конкуренция: теория и практика : учеб.-практ. пособие для вузов [Текст] / А.Ю. Юданов. – М. : Акалис, 1996. – 272 с.
15. Danevych N.V. Regulation of employees' competitiveness on the basis of activation of social partnership / N.V. Danevych // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. – Кіровоград : КНТУ, 2014. – Вип. 26. – С. 124 – 132.
16. Hoffman, Nicole P. (2000). An Examination of the "Sustainable Competitive Advantage" Concept: Past, Present, and Future, Academy of Marketing Science Review, v 2000 (4). [Електронний ресурс] – Режим доступу: – Last access: 2014. – Title from the screen: http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.200.7948&rep=rep1&type=pdf
17. INSEAD (2019): The Global Talent Competitiveness Index 2019, Entrepreneurial Talent and Global Competitiveness // INSEAD, the Adecco Group, and Tata Communications, 2018. – Fontainebleau, France. Електронний ресурс: – Режим доступу: https://gtcistudy.com/wp-content/uploads/2019/01/GTCI-2019-Report.pdf
18. ILO STAT. Employment by occupations. [Електронний ресурс]. – Назва з екрану: http://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/Page27.jspx
19. Schwab, K. Sala-i-Martín, X. (2018) The Global Competitiveness Report 2017–2018 / World Economic Forum: 2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу: – http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf
20. Webster, Frank (2006) Theory of Information Society // [Електронний ресурс] – Режим доступу: – https://cryptome.org/2013/01/aaron-swartz/Information-Society-Theories.pdf

References

1. Azoev, G.L. (2002). *Konkurencija: analiz, ee strategija i praktika [Competition: analysis, its strategy and practice]*. Moscow : Centr jekonomiki i marketinga [in Russian].
2. Hrishnova, O., & Synenko, V. (2015). Konkurentospromozhnist' vysokokvalifikovanykh pratsivnykiv na mizhnarodnomu rynku pratsi: problemy i vyklyky [Competitiveness of highly skilled workers in the international labor market: challenges and challenges]. *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of labor, 1*, 1-7 [in Ukrainian].
3. Zhukova, V.O. (2012). Stratehichni napriamy pidvyschennia konkurentospromozhnosti vypusknykiv VNZ v umovakh formuvannia innovatsijnoi modeli ekonomiky [Strategic directions of increasing the competitiveness of graduates of higher educational institutions in the conditions of formation of an innovative model of economy]. *Visnyk BUMiB - Bulletin of BUMB, 3*, 44-49 [in Ukrainian].
4. Krymova, M.O. (2011). Zhyttievyj tsykl rozvytku konkurentospromozhnosti fakhivtsia, chynnyky ta skladovi joho formuvannia [Life cycle of a specialist's competitiveness development, factors and components of its formation]. *Ekonomika promyslovosti – Economy of Industry*, *1,* 231-238. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2011_1_38. [in Ukrainian].
5. Lisohor, L.S. (2005). *Competitiveness of the labor market: mechanisms of realization*. E.M. Libanova (Ed.). Kyiv : Institute of Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.
6. Lisohor, L.S. (2017). Pidhotovka konkurentospromozhnykh fakhivtsiv systemoiu vyschoi osvity: problemy ta perspektyvy [Schooling of the competitive professionals by higher education system: problems and prospects]. *Visnyk Cherkas'koho universytetu: Ekonomichni nauky – Cherkasy University Bulletin: Economics Sciences*, *4, part.1,* 48-54 [in Ukrainian].
7. Martynova, L.B. (2016). *Konekurentospromozhnist' liuds'koho potentsialu za umov ievrointehratsii: monohrafiia [Competitiveness of human potential in conditions of European integration: monograph]*. Khmel'nyts'kyj : KhNU [in Ukrainian].
8. Porter, M. (2004). *Competition in Global Industries*. V.D. Shhetinina (Ed., Trans). Moskow : Mezhdunarodnye otnoshenija.
9. Semykina, A.V. (2018). *Liuds'kyj kapital: pidvyschennia konkurentospromozhnosti na osnovi sotsial'nykh innovatsij [Human Capital: Increasing Competitiveness Based on Social Innovations]*. Odesa: «Atlant» VOYSOYU [in Ukrainian].

10. Semykina, M.V., Semykina, A.V., & Holbanos, S.S. (2015). Konkurentospromozhnist' liuds'koho kapitalu na molodizhnomu rynku pratsi [Competitiveness of human capital in the youth labor market]. *Zbirnik naukovih prac' NUK - Collection of scientific works of NUS*, *3 (459)*, 110-117 [in Ukrainian].
11. Semykina, M.V. (2008). Konkurentsiia i konkurentospromozhnist' na rynku pratsi: metodolohiia vyznachennia [Competition and Competitiveness in the Labor Market: Definition Methodology]. *Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika – Demography and Social Economy*, *2*, 94-103 [in Ukrainian].
12. Petrova, I.L. (Eds.). (2009). *Ukrainian labor market: peculiarities of development and efficiency of functioning*. Kyiv.
13. Shaul's'ka, L.V. (2014). Realizatsiia potentsialu konkurentospromozhnosti fakhivtsia v umovakh kryzovoho stanu rynku pratsi [Realization of the Competitiveness Potential of a Specialist in Conditions of the Crisis of the Labor Market]. *Visnyk DonNU - Bulletin of the DonNU*, *2*, 97-101 [in Ukrainian].
14. Judanov, A.Ju. (1996). *Konkurencija: teorija i praktika : ucheb.-prakt. posobie dlja vuzov [Competition: theory and practice: textbook.-practical. manual for universities]*. Moskow : Akalis [in Russian].
15. Danevych, N.V. (2014). Regulation of employees' competitiveness on the basis of activation of social partnership. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu - Scientific works of the Kirovohrad National Technical University*, *26*, 124-132 [in English].
16. Hoffman, Nicole P. (2000). An Examination of the "Sustainable Competitive Advantage" Concept: Past, Present, and Future, Academy of Marketing Science Review, v 2000 (4). *citeseerx.ist.psu.edu*. Retrieved from http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/ download?doi=10.1.1.200.7948&rep=rep1&type=pdf [in English].
17. INSEAD (2019): The Global Talent Competitiveness Index 2019, Entrepreneurial Talent and Global Competitiveness. INSEAD, the Adecco Group, and Tata Communications, 2018. Fontainebleau, France. *gtcistudy.com.* Retrieved from https://gtcistudy.com/wp-content/uploads/2019/01/GTCI-2019-Report.pdf [in English].
18. ILO STAT. Employment by occupations. *www.ilo.org.* Retrieved from http://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/Page27.jspx [in English].
19. Schwab, K. Sala-i-Martín, X. (2018). The Global Competitiveness Report 2017–2018. World Economic Forum: 2018. *www3.weforum.org.* Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf [in English].
20. Webster, Frank (2006). Theory of Information Society. *cryptome.org.* Retrieved from https://cryptome.org/2013/01/aaron-swartz/Information-Society-Theories.pdf [in English].

Anastasia Salo, Postgraduate
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Competitiveness of Graduates in Conditions of Innovative Transformations of Labor Markets and Global Challenges

The article is devoted to the analysis of the influence of innovative and global factors on the formation and implementation of competitive advantages in the labor market of graduates of higher educational institutions. The article presents the systematization of scientific ideas about competitiveness in the labor sphere and, in particular, the competitiveness of graduates of higher educational institutions. The scientific works of domestic and foreign scientists about competition, competitiveness of the labor market, development of higher educational institutions and educational services have been used as a theoretical basis of the article. The research uses general scientific and special methods, in particular: analytical – for collecting and generalizing scientific information; abstract and logical – for the analysis and systematization of scientific ideas; tabular – for the systematization of the factors influencing the competitiveness of graduates.

The author analyzes the scientific opinions on competitiveness in the labor sphere, identifying differences in the approaches of scientists. The author's approach to determining the essence of the competitiveness of graduates of higher educational institutions has been grounded. For the first time, it is suggested to understand the definition of "competitiveness of graduates of higher educational institutions" as the ability of graduates of higher educational institutions to find better job than graduates of other similar educational institutions, to choose competitive jobs with knowledge and competences gained during the training process, the ability to continuous educational and professional development, labor and professional mobility in the labor market.

The author has suggested an approach to systematization of factors influencing the competitiveness of graduates. Factors are united in blocks: innovative, global, nature resources, medical-demographic, social, historical-cultural, psychological, economic, scientific and technical, competitive, organizational-technical, political, law. The attention is focused on the important role of innovative transformations of labor markets and the role of global factors. The indicators of competitiveness of countries according to the development of the system of higher education, indicators of the correspondence of the education system (including higher education) with the requirements of business have been analyzed on the basis of world statistics. The author has

analyzed the innovative changes in the structure of employment by professions in Ukraine and certain European countries, which influence the formation of competitive advantages of graduates.
competitiveness, graduates, institutions of higher education, factors of influence, labor markets, innovative changes, globalization, employment, competitive advantages

Одержано (Received) 06.12.2018

Прорецензовано (Reviewed) 14.12.2018
Прийнято до друку (Approved) 20.12.2018

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ
ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT AUTHORS

Базилюк Антоніна Василівна – професор, доктор економічних наук, завідувачка кафедри фінансів, обліку та аудиту, Національний транспортний університет, м. Київ, Україна, *E-mail: av_ton_@ukr.net*
Базилюк Антонина Васильевна – профессор, доктор экономических наук, заведующая кафедрой финансов, учета и аудита, Национальный транспортный университет, г. Киев, Украина, *E-mail:* а*v_ton_@ukr.net*
Antonina Bazyliuk – Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economics sciences), Head of the Department of Finance, Accounting and Audit, National Transport University, Kyiv, Ukraine, *E-mail: av_ton_@ukr.net*

Бакай Аліна Володимирівна – магістрант кафедри аудиту та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: lysenkoalla2010@ukr.net*
Бакай Алина Владимировна – магистрант кафедры аудита и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: lysenkoalla2010@ukr.net*
Alina Bakay – Masters of the Department of Audit and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: lysenkoalla2010@ukr.net*

Гамалій Володимир Федерович – професор, доктор фізико-математичних наук, професор кафедри кібернетики та системного аналізу, Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ, Україна, *E-mail*: *vgamaliy52@gmail.com*
Гамалий Владимир Федорович – профессор, доктор физико-математических наук, профессор кафедры кибернетики и системного анализа, Киевский национальный торгово-экономический университет, г. Киев, Украина, *E-mail*: *vgamaliy52@gmail.com*
Volodymyr Gamaliy – Professor, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor of the Department of Cybernetics and Systems Analysis**,** Department of Cybernetics and Systems Analysis, Kyiv National University of Trade And Economics, Kiev, Ukraine**,** *E-mail*: *vgamaliy52@gmail.com*

Зайченко Володимир Васильович – доцент, кандидат наук з державного управління, декан факультету економіки та менеджменту, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: v_zaychenko@ur.net*
Зайченко Владимир Васильевич – доцент, кандидат наук с государственного управления, декан факультета экономики и менеджмента, доцент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: v_zaychenko@ur.net*
Volodymyr Zaichenko – Associate Professor, PhD in Public Administration (Candidate of Sciences in Public Administration), Dean of the Faculty of Economics and Management, Associate Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: v_zaychenko@ur.net*

Запірченко Людмила Дмитрівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail:*zld464@i.ua
Запирченко Людмила Дмитриевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и предпринимательства, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail:*zld464@i.ua
Liudmila Zapirchenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics and Business, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail:*zld464@i.ua

Засоріна Ганна Володимирівна – Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна, *E-mail: anna.zasorina0308@gmail.com*
Засорина Анна Владимировна – Запорожский национальный технический университет, г. Запорожье, Украина, *E-mail: anna.zasorina0308@gmail.com*
Hanna Zasorina – Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya, Ukraine, *E-mail: anna.zasorina0308@gmail.com*

Заярнюк Олексій Васильович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail:oleksiyzajarnuk@meta.ua*

Заярнюк Алексей Васильевич – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail:oleksiyzajarnuk@meta.ua*
Oleksii Zaiarniuk – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail:oleksiyzajarnuk@meta.ua*

Кабай Вікторія Олегівна – аспірант кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: kabai.vo@gmail.com*
Кабай Виктория Олеговна – аспирант кафедры экономики и предпринимательства, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: kabai.vo@gmail.com*
Viktoria Kabai – postgraduate of Economics and Business Department, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: kabai.vo@gmail.com*

Кансо Алі – аспірант кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет,м. Кропивницький, Україна, *E-mail: yurmalala@gmail.com*
Кансо Али – аспирант кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: yurmalala@gmail.com*
Ali Kanso – Postgraduate of Department of Economic, Management and Commercial Activities, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: yurmalala@gmail.com*

Карпенко Андрій Володимирович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри управління персоналом і економіки праці, Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна, *E-mail: andreykarpenko@ukr.net*
Карпенко Андрей Владимирович – доцент, кандидат экономичесих наук, доцент кафедры управления персоналом и экономики труда, Запорожский национальный технический университет, г. Запорожье, Украина, *E-mail: andreykarpenko@ukr.net*
Andrii Karpenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Assistant Professor of the Department of Human Resources Management and Labour Economics, Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya, Ukraine, *E-mail: andreykarpenko@ukr.net*

Коваленко Олександр Михайлович – доцент, доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту зовнішньоекономічної та інноваційної діяльностей, Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса, Україна, *E-mail: a.m.kovalenko@mzeid.in*
Коваленко Александр Михайлович – доцент, доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента внешнеэкономической и инновационной деятельностй, Одесский национальный политехнический университет, г. Одесса, Украина, *E-mail: a.m.kovalenko@mzeid.in*
Oleksandr Kovalenko – Associate Professor, Doctor of Economics, Professor of the Department of Foreign Trade and Innovations Activity Management, Odessa National Polytechnic University, Odessa, Ukraine, *E-mail: a.m.kovalenko@mzeid.in*

Коновалов Юрій Олександрович – науковий співробітник відділу дослідження митних зобов'язань, Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: konovalovy83@gmail.com*
Коновалов Юрий Александрович – научный сотрудник отдела исследования таможенных обязательств, Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, м. Хмельницький, Украина, *E-mail: konovalovy83@gmail.com*
Yuriy Konovalov – Research Associate, Customs Investigation Department, Research center of customs affairs of Research institute of fiscal policy of University of the public fiscal service of Ukraine, Khmelnitsky, Ukraine, *E-mail: konovalovy83@gmail.com*

Кононенко Леся Віталіївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: slv2828@ukr.net*

Кононенко Леся Виталиевна – доцент, кандидат экономичесих наук, доцент кафедры бухгалтерского учета, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: slv2828@ukr.net*
Lesya Kononenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Accounting, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: slv2828@ukr.net*

Коцюрба Ольга Юріївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: kotsyurbaolga@ukr.net*
Коцюрба Ольга Юриевна – кандидат экономичесих наук, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: kotsyurbaolga@ukr.net*
Olha Kotsiurba – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)**,** Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: kotsyurbaolga@ukr.net*

Красножон Наталія Сергіївна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: krasnojon.n.s@ukr.net*
Красножон Наталья Сергеевна – доцент, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: krasnojon.n.s@ukr.net*
Nataliia Krasnojon – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Senior lecturer of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: krasnojon.n.s@ukr.net*

Левченко Олександр Миколайович – професор, доктор економічних наук, проректор з наукової роботи ЦНТУ, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail:om_levchenko@ukr.net*
Левченко Александр Николаевич – профессор, доктор экономических наук, проректор по научной работе ЦНТУ, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail:om_levchenko@ukr.net*
Oleksandr Levchenko – Professor, Doctor of Economics Sciences, Pro-rector of Scientific Work CNTU, Central Ukrainian National Technical University, Kropivnitskiy, Ukraine, *E-mail:om_levchenko@ukr.net*

Левченко Анна Олександрівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: om_levchenko@ukr.net*
Левченко Анна Александровна – доцент, кандидат экономичесих наук, доцент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: om_levchenko@ukr.net*
Anna Levchenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropivnitskiy, Ukraine, *E-mail: om_levchenko@ukr.net*

Лісогор Лариса Сергіївна – професор, доктор економічних наук, головний науковий співробітник, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, м. Київ, Україна, *E-mail: lara_lis@ukr.net*
Лисогор Лариса Сергеевна – профессор, доктор экономических наук, главный научный сотрудник, Институт демографии и социальных исследований имени М.В. Птухи НАН Украины, г. Киев, Украина, *E-mail: lara_lis@ukr.net*
Larysa Lisogor – Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economics sciences), Chief Scientist, Proukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine, *E-mail: lara_lis@ukr.net*

Лисенко Алла Миколаївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: lysenkoalla2010@ukr.net*

Лысенко Алла Николаевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: lysenkoalla2010@ukr.net*
Alla Lysenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Auditing and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropivnitskiy, Ukraine, *E-mail: lysenkoalla2010@ukr.net*

Любченко Наталія Леонідівна – доцент, кандидат економічних наук, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: liybchenko@gmail.com*
Любченко Наталья Леонидовна – доцент, кандидат экономических наук, Хмельницкий национальный університет, г. Хмельницький, Украина, *E-mail: liybchenko@gmail.com*
Nataliia Liybchenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, Ukraine, *E-mail: liybchenko@gmail.com*

Магопець Олена Анатоліївна – доцент, кандидат економічних наук, в.о. зав. кафедри аудиту та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: magserg@ukr.net*
Магопец Елена Анатолиевна – доцент, кандидат экономических наук, и.о. зав. кафедры аудита и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: magserg@ukr.net*
Olena Magopets – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Acting Head of the Department of Auditing and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyy, Ukraine, *E-mail: magserg@ukr.ne0074*

Малаховський Юрій Віталійович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: yurmalala@gmail.com*
Малаховский Юрий Витальевич – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г.Кропивницкий, Украина, *E-mail: yurmalala@gmail.com*
Malakhovsky Yurii – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: yurmalala@gmail.com*

Мельник Тетяна Андріївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: semenovichta@ukr.net*
Мельник Татьяна Андреевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: semenovichta@ukr.net*
Tatiana Melnyk – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate professor of Department of Finance, Banking and Insurance, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: semenovichta@ukr.net*

Москаленко Анна Олександрівна – магістр, Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна, *E-mail: a.a.moskalenko@gmail.com*
Москаленко Анна Александровна – магистр, Запорожский национальный технический университет, г. Запорожье, Украина, *E-mail: a.a.moskalenko@gmail.com*
Anna Moskalenko – Master student, Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya, Ukraine, *E-mail: a.a.moskalenko@gmail.com*

Мугденко Тетяна Вікторівна – магістр кафедри кібернетики та системного аналізу, Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ, Україна, *E-mail*: *vgamaliy52@gmail.com*
Мугденко Татьяна Викторовна – магистр кафедры кибернетики и системного анализа, Киевский национальный торгово-экономический университет, г. Киев, Украина, *E-mail*: *vgamaliy52@gmail.com*
Tetiana Muhdenko – Master student, Department of Cybernetics and Systems Analysis, Kyiv National University of Trade And Economics, Kiev, Ukraine, *E-mail*: vgamaliy52@gmail.com

Несторишен Ігор Васильович – доцент, кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник відділу дослідження митних ризиків, Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного

інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: nestor_nema@ukr.net*
Несторишен Игорь Васильевич – доцент, кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник отдела исследования таможенных рисков, Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина, *E-mail: nestor_nema@ukr.net*
Igor Nestoryshen – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Leading Researcher of Research Department of Issues of Customs Risks, Customs Research Center of the Research Institute for State Fiscal Policy of Fiscal Service University of Ukraine, Khmelnitsky, Ukraine, *E-mail: nestor_nema@ukr.net*

Орлик Михайло Васильович – аспірант кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: orlik.mihail@gmail.com*
Орлик Михаил Васильевич – аспирант кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: orlik.mihail@gmail.com*
Mikhailo Orlyk – postgraduate, Department of Economics, Management and Business, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: orlik.mihail@gmail.com*

Пальчук Оксана Володимирівна – доцент, кандидат економічних наук, завідувач кафедри бухгалтерського обліку, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: palchuk-oksana@ukr.net*
Пальчук Оксана Владимирова – доцент, кандидат экономических наук, заведующая кафедры бухгалтерского учета, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: palchuk-oksana@ukr.net*
Oksana Palchuk – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Head of the Department of Accounting,Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: palchuk-oksana@ukr.net*

Плинокос Дмитро Дмитрович – доцент, кандидат економічних наук, докторант кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропівницький, Україна, *E-mail: ddplynokos@gmail.com*
Плинокос Дмитрий Дмитриевич – доцент, кандидат экономических наук, докторант кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: ddplynokos@gmail.com*
Dmytro Plynokos – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Postdoctoral Student of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: ddplynokos@gmail.com*

Роєва Ольга Сергіївна – асистент кафедри обліку та аудиту, Донецький національний університет економіки та торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, м. Кривий Ріг, Україна, *E-mail: olha.roieva@gmail.com*
Роева Ольга Сергеевна – ассистент кафедры учета и аудита, Донецкий национальный университет экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского, г. Кривой Рог, Украина, *E-mail: olha.roieva@gmail.com*
Roieva Olha – Assistant of the Department of Accounting and Auditing, Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky, Kryvyi Rih, Ukraine, *E-mail: olha.roieva@gmail.com*

Романюк Людмила Михайлівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: ljudmyla.romaniuk@gmail.com*
Романюк Людмила Михайловна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры международных экономических отношений, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: ljudmyla.romaniuk@gmail.com*
Ljudmila Romaniuk – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of International Economic Relations, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskiy, Ukraine, *E-mail: ljudmyla.romaniuk@gmail.com*

Руденко Наталія Валентинівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки та маркетингу, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, *E-mail: lara_lis@ukr.net*
Руденко Наталья Валентиновна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры международной экономики и маркетинга, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина, *E-mail: lara_lis@ukr.net*
Natalya Rudenko – PhD in Economics (Candidate of Economics sciences), Associate Professor of the Department of International Economics and Marketing, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, *E-mail: lara_lis@ukr.net*

Рябоволик Тетяна Федорівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: ryabovolik@ukr.net*
Рябоволик Татьяна Федоровна – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: ryabovolik@ukr.net*
Tetiana Ryabovolik – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Senior Lecturer of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: ryabovolik@ukr.net*

Савеленко Григорій Володимирович – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: grigoriy.savelenko@gmail.com*
Савеленко Григорий Владимирович – кандидат технических наук, старший преподаватель кафедры экономики и предпринимательства, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: grigoriy.savelenko@gmail.com*
Hryhorii Savelenko – PhD in Technics (Candidate of Technic Sciences), Senior Lecturer of the Department of Economics and Business Department, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: grigoriy.savelenko@gmail.com*

Савченко Вєра Меєрівна – професор, кандидат економічних наук, професор кафедри бухгалтерського обліку, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: slv2828@ukr.net*
Савченко Вера Мееровна – профессор, кандидат экономических наук, професор кафедры бухгалтерського учета, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: slv2828@ukr.net*
Vera Savchenko – Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences), Professor of the Department of Accounting , Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskiy, Ukraine, *E-mail: slv2828@ukr.net*

Сало Анастасія Василівна – здобувач кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: anastasiiavs1991@gmail.com*
Сало Анастасия Васильевна – соискатель кафедры экономики и предпринимательства, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: anastasiiavs1991@gmail.com*
Anastasia Salo – Applicant of Economics and Business Department, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: anastasiiavs1991@gmail.com*

Сисоліна Ірина Петрівна – доцент, кандидат технічних наук, доцент кафедри сільськогосподарського машинобудування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail:*
Сысолина Ирина Петровна – доцент, кандидат технических наук, доцент кафедры сельскохозяйственного машиностроения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: natlsysol@gmail.com*
Iryna Sysolina – Associate Professor, PhD in Technics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of agricultural engineering, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: natlsysol@gmail.com*

Сисоліна Наталья Петрівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: natlsysol@gmail.com*

Сысолина Наталья Петровна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и предпринимательства, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: natlsysol@gmail.com*
Nataliia Sysolina – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Technic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics and Business Department, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: natlsysol@gmail.com*

Славкіна Марина Анатоліївна – аспірант, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя, Україна, *E-mail: Slavkina180@gmil.com*
Славкина Марина Анатольевна – аспирант, Классический приватный университет, Запорожье, Украина, *E-mail: Slavkina180@gmil.com*
Maryna Slavkina – Postgraduate, Classical Private University, Zaporizhzhya, Ukraine, *E-mail: Slavkina180@gmil.com*

Станіславик Олена В`ячеславівна – доцент, кандидат економічних наук, Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса, Україна, *E-mail: elenastanislavyk@ukr.net*
Станиславик Елена Вячеславовна – доцент, кандидат экономических наук, Одесский национальный политехнический университет, г. Одесса, Украина, *E-mail: elenastanislavyk@ukr.net*
Olena Stanislavyk – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Odessa National Polytechnic University, Odessa, Ukraine, *E-mail: elenastanislavyk@ukr.net*

Сторожук Оксана Василівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: oksana_storozhuk@ukr.net*
Сторожук Оксана Васильевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: oksana_storozhuk@ukr.net*
Oksana Storozhuk – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: oksana_storozhuk@ukr.net*

Танащук Катерина Олександрівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної та інноваційної діяльностей, Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса, Україна, *E-mail: e.a.tanaschuk@mzeid.in*
Танащук Екатерина Александровна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента внешнеэкономической и инновационной деятельностй, Одесский национальный политехнический университет, г. Одесса, Украина, *E-mail: e.a.tanaschuk@mzeid.in*
Kateryna Tanashuk – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Foreign Trade and Innovations Activity Management, Odessa National Polytechnic University, Odessa, Ukraine, *E-mail: e.a.tanaschuk@mzeid.in*

Терон Ірина Василівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу проблем формування соціального капіталу, Інститут демографії та соціальних досліджень ім .М. В. Птухи НАН України, м. Київ, *E-mail: irina.teron@gmail.com*
Терон Ирина Васильевна – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела проблем формирования социального капитала, Институт демографии и социальных исследований им. М.В. Птухи НАН Украины, *E-mail: irina.teron@gmail.com*
Iryna Teron – Senior Researcher, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Leading Researcher Department for studying issues of social capital formation, Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv, *E-mail: irina.teron@gmail.com*

Ткачук Ольга Володимирівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, Е-*mail: alionatkachuk2017@ukr.net*
Ткачук Ольга Владимировна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: alionatkachuk2017@ukr.net*
Olga Tkachuk – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: alionatkachuk2017@ukr.net*

Туржанський Віталій Анатолійович – доцент, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу дослідження митних ризиків, Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: turzhansky81@gmail.com*
Туржанский Виталий Анатольевич – доцент, кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела исследования таможенный рисков, Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина, *E-mail: turzhansky81@gmail.com*
Vitaliy Turzhanskyi – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Senior Researcher of the Study of Problems of Customs Risks, Customs Research Center of the Research Institute for State Fiscal Policy of Fiscal Service University of Ukraine, Khmelnitsky, Ukraine, *E-mail: turzhansky81@gmail.com*

Фрунза Світлана Анатоліївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: frunzasa@gmail.com*
Фрунза Светлана Анатолиевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: frunzasa@gmail.com*
Svetlana Frunza – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Science), Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: frunzasa@gmail.com*

Хайдура Хан – кандидат економічних наук, Керівник Південного регіонального центру, Американський університет культури та освіти, Ліван, *E-mail: yurmalala@gmail.com*
Хайдура Хани – кандидат экономических наук, Руководитель Южного регионального центра, Американский университет культуры и образования, Ливан, *E-mail: yurmalala@gmail.com*
Haidoura Hani – PhD in Economics (Candidate of economic science), Head of Southern regional center, American University of Culture and Education, Lebanon, *E-mail: yurmalala@gmail.com*

Харченко Ігор Валерійович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: ivkharchenko59@gmail.com*
Харченко Игорь Валериевич – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и предпринимательства, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: ivkharchenko59@gmail.com*
Ihor Kharchenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics and Business, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: ivkharchenko59@gmail.com*

Царенко Ілона Олександрівна – аспірант кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: tsarenko.ilonka@gmail.com*
Царенко Илона Александровна – аспирант кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: tsarenko.ilonka@gmail.com*
Ilona Tsarenko – Postgraduate of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: tsarenko.ilonka@gmail.com*

Чорний Олег Віталійович – кандидат філософських наук, докторант кафедри маркетингу та аграрного бізнесу, Вінницький національний аграрний університет, Вінниця, Україна, *E-mail: phd.chornyi@gmail.com*
Чорний Олег Витальевич – кандидат философских наук, докторант кафедры маркетинга и аграрного бизнеса, Винницкий национальный аграрный университет, Винница, Украина, *E-mail: phd.chornyi@gmail.com*
Oleh Chornyi – PhD in Philosophy (Candidate of Philosophy Sciences), Post-Doctoral Student of the Marketing and Agrarian Business Department, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia, Ukraine, *E-mail: phd.chornyi@gmail.com*

Чувардинський Владислав Олександрович – аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, *E-mail: chuvardynskyi@gmail.com*
Чувардинский Владислав Александрович – аспирант, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина, *E-mail: chuvardynskyi@gmail.com*
Vladyslav Chuvardynskyi – Postgraduate, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, *E-mail: chuvardynskyi@gmail.com*

Шалімова Наталія Станіславівна – професор, доктор економічних наук, декан факультету обліку та фінансів, професор кафедри аудиту та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: nataliia.shalimova@gmail.com*
Шалимова Наталья Станиславовна – профессор, доктор экономических наук, декан факультета учета и финансов, профессор кафедры аудита и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: nataliia.shalimova@gmail.com*
Nataliia Shalimova – Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences), Dean of the Faculty of Accounting and Finance, Professor of the Department of Auditing and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: nataliia.shalimova@gmail.com*

Центральноукраїнський науковий вісник

Економічні науки

Збірник наукових праць

Випуск 1(34)

Відповідальний за випуск І.В. Смірнова

Комп'ютерна верстка І.М. Каліч

Тиражування О.Г. Каліч

Здано в набір 17.12.2018. Підписано до друку 20.12.2018. Формат 60х84 1/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Високий друк Умов. друк. арк. 40
Тираж 300 прим. Замовлення № 0280

Приватне підприємство «Ексклюзив-Систем»
Свідоцтво № ДК 4470 від 17.01.2013р.
25006, м. Кропивницький, вул. Шевченка, 25
тел./факс 24-35-53